JURIDISKA FÖRENINGENS I FINLAND PUBLIKATIONSSERIE N:o 43

THOMAS WILHELMSSON

OM STYRNING AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR

En rättsvetenskaplig studie angående avtalsfriheten vid frivillig skadeförsäkring

Mit deutscher Zusammenfassung

FINLANDS JURISTFÖRBUNDS FÖRLAGS AB

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

• Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format

• Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

• Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.

• Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.

• Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att gör något som licensen tillåter.

Se även information på
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv

http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f4420

JURIDISKA FÖRENINGENS I FINLAND PUBLIKATIONSSERIE N:o 43

JURIDISKA FÖRENINGENS I FINLAND PUBLIKATIONSSERIE N:o 43

THOMAS WILHELMSSON

OM STYRNING AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR

En rättsvetenskaplig studie angående avtalsfriheten vid frivillig skadeförsäkring

Mit deutscher Zusammenfassung

Akademisk avhandling, som med tillstånd av Juridiska Fakulteten vid Helsingfors Universitet framlägges till offentlig granskning i auditorium P III i Porthania lördagen den 15. oktober 1977 kl 10

SUOMEN LAKIMIESLIITON KUSTANNUS OY
FINLANDS JURISTFÖRBUNDS FÖRLAGS AB

Vammala 1977

Utgiven med understöd av de medel som Finlands riksdag beviljat för den svenska litteraturens främjande.

ISBN 951-640-064-7

Vammalan Kirjapaino Oy

FÖRORD

Den föreliggande avhandlingen är i dubbel bemärkelse skriven i en brytningstid: dels har under det senaste decenniet framförts starka krav på förändringar av den traditionella rättsvetenskapens metod och frågeställningar, dels är den lagstiftning som utgör objekt för avhandlingen underkastad revision. De problem av främst metodologisk karaktär som dessa omständigheter medför måste uppenbarligen torna upp sig som svåra hinder i vägen för nästan envar som i dag strävar att nå doktorsgraden i juridik. Mot denna bakgrund framträder den centrala betydelsen av en teoretisk och metodologisk skolning med stor skärpa. I detta avseende har jag befunnit mig i en lycklig position därigenom, att jag haft förmånen att under många års tid erhålla handledning av professor *Aulis Aarnio* samt delta i hans rättsteoretiska diskussionscirkel. Utan dessa möjligheter hade avhandlingen inte kommit till i den form, i vilken den nu presenteras. Jag vill därför frambringa ett tack såväl till professor Aarnio som till alla övriga medlemmar i »Auliksen piiri». Professor Aarnio har därtill även befrämjat avhandlingsarbetet genom att läsa och kritisera tidigare utkast samt genom att fungera som förhandsgranskare. De ekonomiska resurser han kunnat bistå med via det av Finlands Akademi finansierade avtalsfrihetsprojektet har också i betydande mån stött genomförandet av undersökningen.

Också till många andra personer står jag i tacksamhetsskuld. Professor *Berndt Godenhielm* och lagstiftningsrådet *Leif Sevón* arrangerade min anknytning till Helsingfors Universitet och väckte mitt intresse för forskningen. Med professorerna *Jan Hellner* och *Esko Hoppu* har jag fört nyttiga och uppmuntrande diskussioner

kring avhandlingens tema. Den positiva stämningen på Institutet för privaträtt har inspirerat många värdefulla ordväxlingar i kafferummets karga omgivning. Särskilt vill jag här nämna de otaliga såväl teoretiska som praktiska meningsutbyten jag haft med jurislicentiaterna *Niklas Bruun*, som också läst vissa utkast, och *Lena Godenhielm*. Professorerna *Edward Andersson* och *Olof Riska* har som förhandsgranskare läst avhandlingen och härvid gjort flera betydande anmärkningar. Professor *Eero Routamo* har med relativt kort varsel välvilligt åtagit sig uppdraget som opponent.

Under olika skeden av avhandlingsarbetet har jag kunnat utnyttja de av avtalsfrihetsprojektet anställda forskningsbiträdena, dåvarande jurisstuderandena *Risto Kiljunen*, *Ralf Grahn* och *Henrik Lindblom*. Min fru *Nanette Wilhelmsson* har bistått mig bl a vid granskningen av avhandlingens språkdräkt.

Arbetet på och tryckningen av avhandlingen har understötts genom bidrag från följande fonder: Svenska Kulturfonden, Eugen Schaumans fond, Försäkringsföreningen i Finland, Svenska Vetenskapliga Centralrådet, Niilo Helanders stiftelse, Leo och Regina Wainsteins stiftelse, Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse, Delegationen för den svenska litteraturens främjande och Juridiska Föreningen i Finland.

Helsingfors, i väntan på midsommar 1977

Thomas Wilhelmsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord V

Innehållsförteckning VII

Litteratur XVI

Förkortningar XLIII

I. INLEDANDE DEL

§ 1. Om avtalsfriheten 3
1. En marknadsekonomisk grundprincip 3
2. Begreppsbestämning 4
A. Avtalsfrihet som normativ och faktisk kategori 4
B. Avtalsfrihetens element 5
C. Avtalsfrihet i privaträttslig och offentligrättslig betydelse 6
D. Innehållsfriheten som föremål för undersökningen 10
3. Översikt över avtalsfrihetens historia och funktioner 14
A. Kortfattad historik 14
a. Konkurrenskapitalismen 14
b. Utvecklingen under 1900-talet 17
B. Avtalsfrihetens och begränsningarnas funktion 23
a. Avtalsfriheten 23
b. Begränsningar i avtalsfriheten 25
ba. Allmänt 25
bb. Lagstiftning till skydd för den svagare parten .. 26
4. Utvecklingen inom försäkringsrätten 28
A. Utgångspunkter 28
B. Nya begränsningar i avtalsfriheten 30
a. Obligatoriska försäkringar 30
b. Frivillig försäkring 31
c. Krislagstiftning 33
C. Nuläget i den frivilliga skadeförsäkringen 35

§ 2. Frågeställning och avgränsningar 36
1. Frågeställning 36
A. Översikt 36
B. Om analysen av lagstiftarens målsättningar 39
C. Om lagens verkningar 41
D. Reformplanerna 45
2. Avgränsningar 46
A. Inledning 46
B. Uteslutna områden 48
a. Obligatoriska försäkringar 48
b. Personförsäkring 48
c. Långtidsförsäkring 50
d. Sjö- och annan transportförsäkring 50
e. Återförsäkring 53
3. Terminologiska anmärkningar 53
A. Försäkringstagare/försäkringshavare 53
B. Konsumentförsäkring/rörelseförsäkring 54
4. Begagnat material 54
A. Allmänt 54
B. Rättspraxis 55
C. Försäkringsvillkor 57

§ 3. Den faktiska avtalsfriheten 62
1. Inledning 62
2. Försäkringstagarens möjlighet att påverka avtalets utformning 63
3. Villkorsvariationen 66
A. Försäkringsmarknadens struktur 66
a. Försäkringsgivarna 66
b. Koncentrationstendensen 68
c. Potentiell konkurrens från nya försäkringsgivare .. 70
B. Premie- och villkorskonkurrensen 71
a. Allmänt 71
b. Tariffföreningar 72
c. Återförsäkring m m 76
C. Sammanfattning: konkurrensen som skyddsmekanism .. 77

§ 4. Rättstillämpande organ 79
1. Inledning 79
2. Nämnderna 79
A. Olika typer av nämnder 79
B. Försäkringsnämnden 80

C. Övriga nämnder 82
a. Skadeförsäkringsbolagens Skadenämnd 82
b. Rättsskyddskommissionen 85
c. Bilförsäkring 85
d. Ansvarsförsäkring 86
e. Försäkringsgivarnas nämnder som rättsskyddsorgan 87
D. Hur följs nämndernas avgöranden? 91
3. Skiljemannaförfarande 92
A. Skiljedomsklausuler 92
B. Skiljedomstolarna som kontrollorgan 95
4. Domstolarna 97
A. Bestämmelser i försäkringsvillkoren 97
B. Hur anlitas domstolarna? 98
5. Utsökningsmyndigheterna 100
6. Informella påtryckningsorgan 102
A. Försäkringsavdelningen 102
B. Konsumenternas försäkringsbyrå 102
7. Sammanfattning 104

II. MÅL OCH MEDEL FÖR EN STYRNING AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR

§ 5. Komparativ överblick 107
1. Inledning 107
A. Frågeställning 107
B. Nordisk försäkringsrätt 110
2. Tvingande försäkringsavtalslagstiftning 111
A. Inledning 111
B. DVVG 113
a. Utvecklingsdata 113
b. Teknik 115
c. Skyddet av försäkringstagaren 116
d. Andra målsättningar 121
C. SVVG 122
a. Utvecklingsdata 122
b. Teknik 123
c. Skyddet av försäkringstagaren 124
d. Andra målsättningar 127
3. Den amerikanska standardpolisen 129
4. Tillsynsmyndighets kontroll av försäkringsvillkor 132
A. Tyskland (BRD) 132
a. Utvecklingsdata 132
b. Systemet 134

c. Mål för styrningen 136
B. Schweiz 140
a. Utvecklingsdata 140
b. Systemet 141
c. Mål för styrningen 142
C. USA 143
a. Allmänna data 143
b. Systemen i huvuddrag 144
c. Mål för styrningen 145
5. »Dold» styrning genom tolkning 147
A. Inledning 147
B. Tyskland (BRD) 148
C. Schweiz 149
D. USA 151
6. Sammanfattning 151

§ 6. Målanalys 154
1. Inledning 154
2. Skydd av försäkringsgivaren 155
3. Skydd av försäkringstagaren (skyddsprincipen) 156
A. Inledning 156
B. Skydd mot oskäliga villkor 158
C. Produktutveckling; försäkringstagarnas behov 161
D. Balansen mellan prestation och motprestation 162
4. Förhållandet mellan olika försäkringstagargrupper 164
A. Inledning 164
B. Skydd mot diskriminering 164
C. Finansiering av olika försäkringsformer 166
5. Försäkringsvillkoren som samhällspolitiskt styrinstrument 167
A. Allmänt 167
B. Exemplifiering 168
a. Påverkan av skadebringande beteende 168
b. Styrning av ekonomisk verksamhet 169
6. Försäkringsvillkorens koordinering med andra normer .. 171

III. FAL SOM STYRINSTRUMENT

§ 7. Inledning. De dispositiva reglerna i FAL 175
1. Inledning 175
2. De dispositiva reglerna och avtalspraxis 176
A. Motiven 176
B. Avtalspraxis 177
C. Slutsatser 179

§ 8. FAL:s styrmål i belysning av tillkomsthistoria och motiv .. 180
1. Tidigare förslag 180
2. Kommittéarbetet 182
A. Vissa data 182
B. Kommittéernas sammansättning 185
C. Försäkringsväsendets inflytande i övrigt 187
D. De uttalade målsättningarna 189
a. Skydd av försäkringstagaren 189
aa. Allmänt 189
ab. En begränsad skyddsmålsättning 191
ac. Tankar om lagens funktioner 194
b. Andra målsättningar 195
3. Senare skeden i lagstiftningsarbetet 197
4. Sammanfattning 199

§ 9. Lagstiftningens innehåll. Fortsatt målanalys 200
1. De tvingande reglerna 200
A. Tekniken 200
a. Ensidiga eller fullständiga begränsningar av avtalsfriheten 200
b. Hur igenkänns de tvingande reglerna? 200
c. Systematiken 202
B. De tvingande reglerna 202
a. Regler avsedda att skydda försäkringstagaren 202
aa. Biförpliktelserna 202
ab. Övriga skyddsregler 209
b. Regler avsedda att skydda tredje man 212
c. Berikandeförbudet 215
2. Sammanfattande analys 215
A. De reglerade frågorna 215
B. Oreglerade frågor 217
C. Målanalys 218
D. Skyddets ofullständighet 220
3. Förhållandet till samtida praxis 222
A. Försäkringspraxis 222
a. Avtalspraxis 222
b. Regleringspraxis 224
B. Rättspraxis 225

§ 10. Biförpliktelserna och ansvarsbestämningen. Möjligheter att kringgå de tvingande reglerna 226
1. Problemställning 226
2. Motiven 230

3. Den rättsvetenskapliga litteraturen 237
A. Inledning 237
B. Total fareändring 238
C. *Schmidts* uppfattning 241
D. Övriga författare. Allmänt 242
E. De enskilda biförpliktelserna 246
F. Sammanfattande bedömning 248
4. Avtalspraxis 250
A. Urvalet 250
B. Förekommande klausuler 253
a. Allmänna ansvarsklausuler 253
b. Speciella ansvarsklausuler 254
5. Rättspraxis 275
A. Inledning 275
B. HD 275
a. Översikt över praxis 275
b. Sammanfattning 281
C. Nämnderna 283
a. Fn 283
b. SSn 284
c. BTs/Bs 289
d. Sammanfattning 292

§ 11. De tvingande reglerna och praxis 294
1. Styrningen av avtalspraxis 294
A. Inledning 294
a. Precisering av frågeställningen 294
b. Osanktionerade klausuler m m 297
B. Reglerna om biförpliktelser 298
a. Riskanknutna biförpliktelser 298
aa. Allmänt 298
ab. Vissa formkrav 299
b. Meddelande om och utredning av försäkringsfall .. 301
C. Övriga regler avsedda att skydda försäkringstagaren .. 302
a. Premieklausuler 302
b. Preskriptionsklausuler 303
c. Klausuler angående dubbelförsäkring 304
D. Regler avsedda att skydda tredje man 304
E. Berikandeförbudet 306
F. Sammanfattning och diskussion 306
a. Allmänt 306

b. FAL:s styreffekt på villkorsplanet 309
c. Regleringsplanet 311
2. De tvingande reglerna i rättspraxis 312
A. Inledning 312
B. Förekomsten av efterhandskontroll 312
a. HD 312
b. Nämnderna 313
C. FAL § 23.1 i rättstillämpningen 314
a. Inledning 314
b. HD 315
c. Nämnderna 318
D. Sammanfattning 319

§ 12. FAL § 3 som komplement till de tvingande reglerna 321
1. Problemställning 321
2. Lagens förarbeten 321
3. Rättsvetenskapen 323
A. *Hakulinens* åsikt 323
B. Föreslagna begränsningar i avtalsfriheten 325
4. Rättspraxis 329
A. Inledning 329
B. FAL § 25 — tvingande eller dispositiv rätt? 330
a. HD 330
b. Nämnderna 332
5. Avtalspraxis 332
6. Sammanfattning 333

§ 13. FAL § 34 som komplement till de tvingande reglerna 334
1. Inledning 334
2. Det uttalade syftet 335
3. Den rättsvetenskapliga litteraturen 339
A. Allmänt om jämkning av oskäliga avtal 339
B. Tolkningen av FAL § 34 340
a. Inledning 340
b. Uttrycket »som avviker från denna lag» 341
c. Jämkning in casu 343
d. Bundenheten vid försäkringspraxis 344
e. Kravet på uppenbar obillighet 348
f. Sammanfattning 349
4. Rättspraxis 350
A. Inledning 350
a. Praxis i de övriga nordiska länderna 350
b. Dispaschörspraxis 351

B. Finsk domstolspraxis 352
a. Styrningen av försäkringspraxis 352
b. Om jämkning av klausuler, som överensstämmer med lagen 356
C. Nämndpraxis 357
a. Inledning 357
b. SSn och FAL § 34 358
c. Kulansrekommendationer av SSn 359
d. Sammanfattning 363
5. FAL § 34 och försäkringspraxis 365
A. Avtalspraxis 365
B. Regleringspraxis 366
6. Sammanfattning 368

§ 14. Domstolskontroll av försäkringsvillkor utan stöd i FAL 370
1. Inledning 370
A. Öppen och dold kontroll av avtalsvillkor 370
B. Frågeställning 372
2. Dold kontroll med stöd av tolkningsargument 374
A. Inledning 374
B. Justifikationsgrunden 375
a. Allmänt om tolkning contra stipulatorem 375
b. Försäkringsrättslig litteratur 377
ba. Huvudregeln 377
bb. Oklarhetsregelns begränsningar 379
B. Rättspraxis 382
a. HD 382
b. Nämnderna 385
3. Dold kontroll med stöd av inkorporeringsargument 387
A. Justifikationsgrunder 387
a. Allmänt 387
b. Försäkringsrättslig litteratur 389
B. Rättspraxis 391
a. Allmänt 391
b. Den ursprungliga inkorporeringen 391
c. Ändring av försäkringsvillkor 394
d. Sammanfattning 396
4. Dold kontroll med stöd av andra argument 397
A. Inledning 397
B. Rättspraxis 398
a. Force majeure 398

b. Godkännande av villkorsstridig handling 398
c. Försäkringsgivarens handlande i övrigt 401
5. Öppen kontroll av försäkringsvillkor utan stöd i lag 402
6. Sammanfattning 405

§ 15. Sammanfattning 407
1. Inledning 407
2. Målsättningarna 407
A. Skyddet av försäkringstagaren 407
B. Andra målsättningar 409
3. Om lagens verkningar 410
A. Tolkningen av lagen 410
B. Styrningen av försäkringsvillkor 411
C. FAL som repressiv skyddsmekanism 412

APPENDIX

§ 16. Aktuellt reformarbete 417
1. Inledning 417
2. Konsumentskyddslagstiftningen 417
A. Övervakning av allmänna avtalsvillkor 417
B. Civilrättsliga generalklausuler 420
C. Organisatoriska regler 422
3. Försäkringsrättslig lagstiftning 423
A. Inledning 423
B. Kommittéernas arbete 424
a. Sverige 424
b. Norge 426
c. Danmark 426
d. Finland 427
C. Sammanfattande bedömning 428

Zusammenfassung 431

Sakregister 442

LITTERATUR

Aarnio, Aulis, Justifiointi ja selittäminen. LM 1974. 305—339.

Laki, teko ja tavoite. Forssa 1975. (Laki).

Oikeustiede muuttuvassa yhteiskunnassa. Hämäläis-Osakunnan juristikerhon 40-vuotisjuhlajulkaisu 1975. Hämeenlinna 1975. 32—43. (Juhlajulkaisu).

Oikeudellisen ajattelun perusteista. Vammala 1971. (Oikeudellinen ajattelu).

On the role played by social values in jurisprudence. JFT 1975. 34—50.

Vad är rättspolitisk forskning? JFT 1975. 122—140.

Adlercreutz, Axel, Avtalsrätt II. Fjärde tryckningen. Lund 1969.

Ag, Lars, Försäkring och konsument. NFT 1975. 214—222.

Aho, Matti L, Varallisuusoikeudellisen oikeustoimen tulkinnasta. Porvoo 1968.

Ala-Peijari, Jukka, Kilpailu ja keskittyminen lainsäätämän tapaturma- ja liikennevakuutuksen piirissä. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomiteaa varten laadittu selvitys. Helsinki 1972. (Kilpailu).

Kilpailuolosuhteet ja kilpailun välineet vahinkovakuutussektorilla. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomiteaa varten laadittu selvitys. Helsinki 1972. (Kilpailuolosuhteet).

Allardt, Erik, Rakenteellisista, institutionaalisista ja kulttuurisista selityksistä. Sosiologia 1971. 111—124.

Allgemeine Theorie, Marxistisch-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechts 2. Historische Typen des Staates und des Rechts. Erfurt 1974.

Andersen, Kristen, Om standardkontraktsvilkår i kjøp. TfR 1964. 321—339.

Andersson, Sven, Vahinkovakuutusyhdistyksen yleisistä vakuutusehdoista. Suomen Vakuutusvuosikirja 1969. 24—32.

Andersson, Vesa, Vakuutusmaksujen pakkoperintä. SVLY XXI. Vammala 1976. 153—186.

Arnholm, Carl Jacob, Privatrett II. Avtaler. Oslo 1964.

Arntzen, Andreas, Forsikringsrett I. Brann- og kombinertforsikring m m. Oslo 1974. (Forsikringsrett I).

Fremkallelse av forsikringstilfellet og overtredelse av sikkerhetsforskrifter — tanker om FAL's reaksjonssystem. Med diskusjonsinnlegg av Andreas V Løvvik, Sverre Tharaldsen, Hans Petter Lundgaard, Otto Galtung. NFFP 57. Oslo, ej tryckår (1972?).

Identifikasjon ved fremkallelse av forsikringstilfellet. NFT 1975. 3—28.

Aro, Pirkko-Liisa, Om tillämpning av SBL § 8. JFT 1974. 171—187.

Arti, Armas — Rossi, Aarne, Vastuuvakuutus. Forssa 1975.

Aubert, Vilhelm, Om klasselovgivning. Anders Bratholm — Nils Kristian Sundby (red): Kritisk juss. Otta 1976. 61—88. (Kritisk juss).

Rettens sosiale funksjon. Norge 1976. (Funksjon).

Rättssociologi. Lund 1972. (Rättssociologi).

Aubert, Vilhelm — Eckhoff, Torstein — Sveri, Knut, En lov i søkelyset. Sosialpsykologisk undersøkelse av den norske hushjelplov. Oslo 1952.

Auer, Eugen, Die richterliche Korrektur von Standardverträgen. Bern 1964.

Autovakuutusehdot selityksineen 1975. 3 uusittu painos. Hämeenlinna 1975.

Avbrottsförsäkringsvillkoren. Kommentar till avbrottsförsäkringsvillkoren 1971. Avbrottsförsäkringsaktiebolaget Otso. Helsinki 1970.

Bache, N H, Brandforsikringsretten. I Del. København 1905. (Brandforsikringsretten).

Bengtsson, Bertil, Det skadeståndsrättsliga reformarbetet. Uppsala University 500 years 11. Juridiska fakulteten vid Uppsala Universitet. Motala 1976. 81—106. (Uppsala Universitet).

Försäkringsgivares regressrätt. NFT 1976. 225—239.

Försäkringsrätt. Några huvudlinjer. Andra uppl. Stockholm 1976. (Försäkringsrätt).

Om ansvarsförsäkring i kontraktsförhållanden. I. Den skadeståndsrättsliga bakgrunden. II. Försäkringsskyddet. Uppsala 1960. (Ansvarsförsäkring).

Om dröjsmål med premiebetalningen. Bör försäkringsavtalsrätten reformeras? Uppsatser utgivna med anledning av Allmänna Brands 125-årsjubileum 1968. Sölvesborg 1968. 71—99. (Allmänna Brand).

Om tolkning av ansvarsförsäkringsvillkor. Stockholm 1960. (Tolkning).

Skadeståndsrätt och försäkringsrätt i framtiden. JFT 1976. 219—234.

Bentzon, A Drachmann, Fra den danske højesterets praksis i 1944. TfR 1946. 451—464.

Fra den danske højesterets praksis i 1948. TfR 1949. 181—212.

Bentzon, A Drachmann — Christensen, Knud, Lov om forsikringsaftaler nr 129 af 15 april 1930 med bemaerkninger og sagregister 1—2 Del. 2 udgave. København 1952 och 1954.

Berg, Kai-Erik, Kan försäkringsbolagen påverka inbrottsskadeutvecklingen? NFT 1976. 103—114.

Bernitz, Ulf, Att justera marknadskrafterna uppgift för konsumentskyddet. Konsumenträtt 1/1976. 1—4.

Standardavtalsrätt. 2 uppl. Uddevalla 1975. (Standardavtalsrätt).

Utvecklingen mot en standardavtalsrätt I. Standardavtalen i rättstillämpningen. SvJT 1972. 401—455.

Bernitz, Ulf — Tiili, Virpi, Suomalainen ja kansainvälinen markkinaoikeus. Porvoo 1974.

Bischoff, Harald, Die Angemessenheit von Leistung und Gegenleistung unter Versicherungsaufsicht. Rechtsvergleichend nach schwedischem und deutschem Recht. Hamburg 1969. (Angemessenheit).

Versichertes Risiko und materielle Obliegenheiten. VersR 1972. 799—808.

Bisgaard, Otto, Risikooplysninger i fransk og dansk forsikringsret. NFT 1976. 34—50.

Blom, Raimo, Yhteiskuntarakenne, oikeustarpeet ja oikeustietoisuus. Juhlajulkaisu Urho Kaleva Kekkonen 1900—3/9—1975. Vammala 1975. 247—257.

Blume, Peter, Arbejdskraftens organisering — om eksklusivaftaler. Ansatser til en retsteori. Retfaerd 1. 52—76.

Bolding, Per Olof, Har försäkringsfallet inträffat? Några synpunkter på en bevisfråga. Stockholm 1952.

Boss, Peter, Systeme der Staatsaufsicht über Versicherungsunternehmungen. Berlin 1955.

Bruck, Ernst — Möller, Hans, Kommentar zum Versicherungsvertragsgesetz und zu den Allgemeinen Versicherungsbedingungen unter Einschluss des Versicherungsvermittlerrechtes. 8 Auflage. Erster Band. Berlin 1961.

Bruun, Niklas, Om bostad i anslutning till arbetsförhållande. JFT 1975. 415—463.

Bucht, Otto, Reglerna om fareökning inom brandförsäkringen, särskilt med hänsyn till nuvarande kris- och krigsläge. Några reflexioner. NFT 1943. 73—84.

Bugge, Nicolay L, Lov om forsikringsavtaler av 6 juni 1930 med motiver og anmerkninger. Oslo 1930. (Motiver).

Uriktige opplysninger i livsforsikring. NFT 1950. 237—247.

Utkast til Lov om Forsikringsavtaler. NFT 1925. 220—235.

Büchner, Franz, Die Entwicklung der deutschen Gesetzgebung über die Versicherungsaufsicht bis zum Bundesgesetz vom 31 Juli 1951. 50 Jahre materielle Versicherungsaufsicht nach dem Gesetz vom 12 Mai 1901. Berlin 1952. 1—48.

Cederberg, Lauri, Finsk rättspraxis å försäkringsavtalslagens område. NFT 1943. 375—399.

Oikeuskäytöstä vakuutussopimuslain alalla. SVLY VI. Helsinki 1943. 100—148.

Lauri Cederberg. In memoriam. SVLY VII. Helsinki 1945. 62—65.

Christensen, Knud, Anm av Johan Löken: Forsikringskravet, grenser og tapsregler. NFT 1952. 303—306.

Forsikringsorganisationernes Responsa i Retssager. NFT 1948. 91—100.

Sammenligninger mellem skandinavisk og tysk Forsikringsret. NFT 1935. 463—470.

Cuntze, Wolfdieter, Die geschäftsplanmässige Erklärung in der Versicherungsaufsicht (Öffentlich-rechtliche Selbstbindung privater Versicherungsunternehmen). Hamburg 1965.

Dalberg, Åke, Brandförsäkringsrisken. Grunderna för dess sammansättning och värdesättning inom den finska brandförsäkringen i deras utveckling till närvarande tid. Åbo 1914. (Brandförsäkringsrisken).

Försäkringsväsendets historia i Norden intill början av det 19:de århundradet. NFT 1936. 509—543, 1937. 35—62, 209—223.

David, René, Nykyajan suuret oikeusjärjestelmät II. Iisalmi 1973.

Dilcher, Hermann, Typenfreiheit und inhaltliche Gestaltungsfreiheit bei Verträgen. NJW 1960. 1040—1043.

Dreger, Joachim, Die Bedeutung des Geschäftsplans in der Versicherungsaufsicht. Calw 1956.

Eckhoff, Torstein, Juss og politikk. Anders Bratholm — Nils Kristian Sundby (red): Kritisk juss. Otta 1976. 18—60. (Kritisk juss).

Rettsvesen og rettsvitenskap i USA. Oslo 1953. (Rettsvesen).

Ehrenberg, Victor, Versicherungsrecht. Erster Band. Altenburg 1893.

Ehrenzweig, A, Risikobegraensning og kravsfortapelse efter de nordiske forslag til lov om forsikringsavtaler. TfR 1924. 100—121.

Ehrenzweig, Albert, Deutsches (Österreichisches) Versicherungsvertragsrecht. Wien 1952. (Versicherungsvertragsrecht).

Eklund, Per, Samhällsklasserna och rätten. SvJT 1975. 689—711.

Eklund, Rudolf, Förslaget till lag om försäkringsavtal. SvJT 1925. 292—297.

Eklund, Rudolf — Hemberg, William, Lagen om försäkringsavtal. 3 uppl. Stockholm 1957.

Ekström, F W, Privaträttens allmänna läror. I—II. utgiven av Einar Cavonius. Helsingfors 1921 och 1924.

Erma, Reino, Rakennusurakasta annettavien takaussitoumusten ja luottovakuutusten suhteesta toisiinsa. SVLY XVI. Turku 1961. 182—193.

Työurakka Suomen velvoiteoikeuden mukaisena sopimustyyppinä. Vammala 1955. (Työurakka).

Esser, Josef, Schuldrecht. Band I: Allgemeiner Teil. 4, neubearbeitete Auflage. Karlsruhe 1970.

Federley, Martti, Laintulkinnasta deskriptiivisenä tulkintaoppina. LM 1965. 296—302.

Feer, Hans, Kontrahierungszwang. Zürich 1922.

Fehlmann, Heinz, Der Versicherungspool. Eine Studie über dessen Wesen, Funktionen und Rechtsnatur auf der Grundlage des schweizerischen Rechts. Aarau 1948.

Fernlund, Dan, Soliditetsfrågor inom skadeförsäkring. NFT 1976. 165—169.

Fischer, Max, Der Begriff der Vertragsfreiheit. Aarau 1952.

Flume, Werner, Rechtsgeschäft und Privatautonomie. Hundert Jahre deutsches Rechtsleben. Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Deutschen Juristentages 1860—1960. Band I. Karlsruhe 1960. 135—238.

Frandsen, Bjarne, Forsikringstagerens selvrisiko ved udleje af motorkøretøj uden fører og ved kørsel med prøveskilte. UfR 1951 B 196—200.

Frank, Jerome, Law and the Modern Mind. First English Edition. London 1949.

Friedmann, W, Law and social change in contemporary Britain. London 1951.

Fromm, G E — Goldberg, A, Versicherungsaufsichtsgesetz und Bundesaufsichtsgesetz. Kommentar. Berlin 1966.

Frost, J L, Fra den danske højesterets praksis i aaret 1951. TfR 1952. 296—352.

Gerhard, Stephan — Hagen, Otto — v Knebel Doebenitz, Hugo — Broecker, Hermann — Manes, Alfred (Gerhard m fl), Kommentar zum Deutschen Reichsgesetz über den Versicherungs-Vertrag. Berlin 1908.

von Gierke, Julius, Versicherungsrecht unter Ausschluss der Sozialversicherung. Erste Hälfte. Stuttgart 1937. (Versicherungsrecht I).

Versicherungsrecht unter Ausschluss der Sozialversicherung. Zweite Hälfte Calw 1947. (Versicherungsrecht II).

Godenhielm, Berndt, Om säljarens bundenhet under ändrade förhållanden. Helsingfors 1954. (Säljarens bundenhet).

Sopimusoikeuden oppikirja I. Irtaimen kauppa — Osamaksukauppa — Metsänhakkuusopimus — Huoneenvuokra. Toinen painos. Porvoo 1975. (Sopimusoikeus).

Uusi huoneenvuokralaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö selityksineen. Porvoo 1964. (Uusi huoneenvuokralaki).

Gorton, Lars, Anm av Björn Lindquist: Försäkringsersättningen vid skada på sjötransporterade varor. AfS 12. 293—301.

Granfelt, G, Om sjöförsäkring. Helsingfors 1908.

Grossmann, Harald, Die Vertragsfreiheit als ökonomisches und juristisches Ordnungsprinzip. Freiburg 1957.

Grundt, Th, Anm av A Drachmann Bentzon: Lov om Forsikringsaftaler af 15 April 1930 med Bemaerkninger og Sagregister. TfR 1933. 197—235.

Laerebok i norsk forsikringsrett. Forelesninger over forsikringsrettens alminnelige del. Oslo 1939. (Forsikringsrett).

Grönfors, Kurt, Några synpunkter på tvingande rättsregler i civilrätten. Festskrift till Håkan Nial. Studier i civilrätt och internationell rätt. Stockholm 1966. 204—225. (Festskrift). Även i Transporträttsliga studier. Kungsbacka 1975. 133—155.

Guhl, Theo, Das Schweizerische Obligationenrecht mit Einschluss des Handels-, Wechsel- und Versicherungsvertragsrechtes. Fünfte Aufl. Zürich 1956.

Gärtner, Rudolf, Privatversicherungsrecht. Darmstadt 1976.

Hagan, Eero, Eräs palovakuutusta koskeva oikeustapaus. SVLY XI. Turku 1949. 66—79.

Generalklausulen i försäkringsavtalslagens 34 §. NFT 1951. 327—339.

Vakuutussopimuslain 34 §:n sisältämä yleislauseke. SVLY XII. Turku 1952. 106—126.

Hagander, J, Några drag ur villkorsnämndernas verksamhet. NFT 1957. 145—158.

Hagen, Otto, Das Versicherungsrecht. Handbuch des gesamten Handelsrechts mit Einschluss des Wechsel-, Scheck-, See- und Binnenschifffahrtsrechts, des Versicherungsrechts sowie des Post- und Telegraphenrechts herausgegeben von Victor Ehrenberg. Achter Band, I Abteilung. Altenburg 1922.

Hainard, Paul, Der rechtlich zulässige Inhalt des Versicherungsvertrages nach dem BG über den Versicherungsvertrag vom 2 April 1908. Aarau 1958.

Hakulinen, Y J, Mitkä vakuutussopimuslain säännökset ovat pakottavia? DL 1948. 132—139.

Obligationsrätt I. Allmänna läror. Tammerfors 1962. (Obligationsrätt).

Velkakirjalaki siihen liittyvine lakeineen. Toinen täydennetty painos. Porvoo 1965. (Velkakirjalaki).

Hakulinen, Y J — Raninen, Huugo, Osamaksukauppa. Tampere 1968.

Halttunen, Rauno, Tieteellistä lainvalmistelua. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomitean mietinnön arviointia. Oikeus 1/1972. 60—68.

Hansen, K Thorning, Kan selskabet betinge sig ansvarsfrihed, når forsikringsbegivenheden ikke kan tilregnes forsikringstageren? NFT 1951. 340—348.

Hansen, Jørgen, Mekanikeres ansvar for skade forvoldt under prøvekørsler o l. UfR 1960 B 133—137.

Hartman, Jon, Grunderna för ersättning av krigsskada å privat egendom i Finland. NFT 1940. 222—236.

Översikt av lagstiftningen om försäkringsförhållandena under krig samt om krigsskada å privat egendom. JFT 1940. 129—149.

Hasselrot, Per, Om tolkning av sjöförsäkringsavtal. Festskrift tillägnad Erik Marks von Würtemberg. Stockholm 1931. 228—235.

Hauss, Fritz, Länderbericht Deutschland. Richterliche Kontrolle von Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Verhandlungen der Fachgruppen für Grundlagenforschung und zivilrechtsvergleichung anlässlich der Tagung für Rechtsvergleichung in Berlin vom 27 bis 30 September 1967. Tübingen 1968. 7—19.

Hedemann, Justus Wilhelm, Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat. Tübingen 1933. (Flucht).

Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert. Ein Überblick über die Entfaltung des Privatrechts in Deutschland, Österreich, Frankreich und der Schweiz. Erster Teil. Die Neuordnung des Verkehrslebens. Berlin 1910. (Fortschritte).

Hellner, Jan, Anm av Lov om forsikringsavtaler. Nr 129 af 15 April 1930. Med bemaerkninger og sagregister. 2 udgave ved A Drachmann Bentzon og Knud Christensen. I Del. NFT 1953. 200—203.

Civilrättsforskningen och framtiden. TfR 1975. 393—401.

Exclusions of Risk and Duties Imposed on the Insured. A Study in Insurance Law. Stockholm 1955. (Repr from The Jubilee Volume of Försäkringsaktiebolaget Skandia 1955). (Exclusions).

Försäkringsavtalslagen i ljuset av nyare utveckling. Bör försäkringsavtalsrätten reformeras? Uppsatser utgivna med anledning av Allmänna Brands 125-årsjubileum 1968. Sölvesborg 1968. 7—18. (Allmänna Brand).

Försäkringsgivarens regressrätt. Uppsala 1953. (Regressrätt).

Försäkringsrätt. Andra, omarbetade upplagan. Lund 1965. (Försäkringsrätt).

Försäkringsverksamheten och juridiken. NFT 1975. 423—434.

Generalklausulerna och avtalsrättens utveckling. JFT 1975. 92—109.

Hur begränsar lagstiftningen de svenska försäkringsbolagens handlingsfrihet? NFT 1956. 251—260.

Juridiska styrmedel. En skiss. ADBJ-rapport nr 1974 — 1. Stockholm. (Styrmedel).

Konsumentskydd i försäkringen. NFT 1972. 37—48.

Konsumentskydd och generalklausuler. TfR 1976. 145—167.

Leistungsfreiheit des Versicherers wegen Obliegenheitsverletzungen bei der Schadensermittlung, insbesondere bei arglistiger Täuschung, nach skandinavischem Recht. Ausblick und Rückblick. Erich R Prölss zum 60 Geburtstag. Wemding 1967. 205—220. (Ausblick).

Om försäkringsbara intressen och några därmed sammanhängande frågor. Stockholm 1957. (Försäkringsbara intressen).

Om upplysningsplikt och ansvarsbegränsning i försäkringsrätten. Festskrift tillägnad Nils Herlitz den 30 juni 1955. Stockholm 1955. 140—168. (Festskrift Herlitz).

Rechtlicher Konsumentenschutz in der Privatversicherung. Grundprobleme des Versicherungsrechts. Festgabe für Hans Möller. Karlsruhe 1972. 283—300. (Festgabe).

Risikobegrenzung und Obliegenheit. VersWissArch 1956. 77—87.

Rättspraxis i högsta instans rörande de nordiska ländernas försäkringsavtalslagar. Gemensam lagstiftning i rättstillämpningen. NU 1961:6. Stockholm 1961. 76—109.

Helm, Johann Georg, Privatautonomie und zivilrechtlicher Verbraucherschutz. Erwin Dichtl (ed): Verbraucherschutz in der Marktwirtschaft. Berlin 1975. 61—79.

Helminen, Heimo, Henkivakuutussopimuksesta I. Sopimuksen oikeudellinen luonne. Helsinki 1910.

von Hippel, Eike, Die Kontrolle der Vertragsfreiheit nach anglo-amerikanischem Recht. Zugleich ein Beitrag zur Considerationlehre. Frankfurt am Main 1963. (Kontrolle).

Verbraucherschutz. Tübingen 1974. (Verbraucherschutz).

Hjejle, Bernt, Kontraheringspligt. Festskrift til professor, dr juris Henry Ussing 5 maj 1951. København 1951. 150—164.

Hole, Ivar, Ansvarsfraskrivelse i massekontrakter. NFFP 40. Oslo 1959.

Holopainen, Toivo, Muutamia näkökohtia heikomman sopimuspuolen lakisääteisen suojan ja sopimusvapauden välisestä suhteesta. Lakimies ja yhteiskunta 1961. 44—47, 49.

Homburger, Eric, Die Gestaltung des Verhältnisses zwischen Handels- und Gewerbefreiheit und Vertragsfreiheit als Problem der Wirtschaftsordnung. Zürich 1948.

Hoppu, Esko, Monivakuutus. Vahinkovakuutusta koskeva tutkimus. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja B 9. Helsinki 1972. (Monivakuutus).

Oikeusturvavakuutus. Vammala 1972. (Oikeusturvavakuutus).

Vahingonkorvauslaki ja vakuutus. LM 1975. 99—108.

Vastuun rajoitusehdoista kaupassa. Liike-elämän sopimusoikeutta. Vammala 1972. 82—96. (Rajoitusehdoista).

Horn, Norbert, Zur ökonomischen Rationalität des Privatrechts. — Die privatrechtstheoretische Verwertbarkeit der 'Economic Analysis of Law'. AcP 1976. 307—333.

Hult, Phillips, Anm av Kristian Sindballe. Dansk Forsikringsret. NFT 1949. 310—314.

Föreläsningar över försäkringsavtalslagen. Stockholm 1936. (Föreläsningar).

Kan försäkringshavarens rätt prejudiceras genom avtalsstridiga åtgärder av tredje man? NFT 1932. 517—562.

Svensk rättspraxis. Försäkringsrätt 1928—1937. SvJT 1939. 232—248.

Svensk rättspraxis. Försäkringsrätt 1947—1953. SvJT 1954. 638—658.

Håstad, Torgny, Tjänster utan uppdrag. Ersättning och behörighet vid s k negotiorum gestio. Stockholm 1973.

Hänninen, Sakari, Suomi pienenä valtiomonopolistisena maana. Valtiomonopolistisen kapitalismin kriisi. Aineistoa Suomen taloudesta ja politiikasta. Tampere 1975. 39—118.

Ignatius, Kaarlo, Ranskan vakuutussopimuslaki 13 p:ltä heinäk 1930 (Loi du 13 juillet 1930 relative au contrat d'assurance). SVLY I. Helsinki 1934. 28—51.

Ignatius, Kaarlo — Kivivuori, Antti, Vakuutussopimuslaki 12 päivältä toukokuuta 1933 selityksineen. Kolmas, tarkistettu painos. Vammala 1970.

Jacobsson, Ebbe, En försäkringsbolagsjurist ser tillbaka. Gamla knäckfrågor, som ännu är aktuella. NFT 1967. 223—248.

Några problem i försäkringsavtalslagen hämtade ur försäkringsbolagens erfarenheter. Stockholm 1952. (Problem).

Jokelainen, Matti, Vakuutustoiminta ja monopolikapitalismi. Kommunisti 1975. 460—466.

Jokelainen, Olavi, Asianajajan käytön vaikutus liikennevakuutuksen suomaan turvaan. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomiteaa varten laadittu selvitys. Helsinki 1972. (Asianajaja).

Liikennevakuutuksen korvausteho ja oikeusturva. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomiteaa varten laadittu selvitys. Helsinki 1972. (Korvausteho).

Liikennevakuutuksen korvausteho ja oikeusturva (väliraportti). Tapaturma- ja liikennevakuutuskomiteaa varten laadittu selvitys. Helsinki 1972. (Väliraportti).

Jørgensen, Jens Feilberg, Omgåelse af Retsregler. København 1966.

Jørgensen, Stig, Aftalen som form. TfR 1965. 400—431.

Er der behov for en generalklausul i formueretten? JFT 1977. 7—18.

Fire obligationsretlige afhandlinger. Naturaleksekution. Forudsaetning og mangel. Aftalelov og acceptfrist. Misligholdelse. Tølløse 1965. (Fire afhandlinger).

Grotius' kontraktslaere. TfR 1967. 457—473.

Kommentarer til Lyngsøs manuskript om generalklausuler. Juristen og Økonomen 1974. 503—504.

Kontraktsret. 1 Bind. Aftaler. København 1971. (Kontraktsret).

Om aendring af forsikringsaftalelovens regler om bipligter. Bör försäkringsavtalsrätten reformeras? Uppsatser utgivna med anledning av Allmänna Brands 125-års jubileum 1968. Sölvesborg 1968. 49—70.(Allmänna Brand).

Jørgensen, Stig — Lyngsø, Preben — Thranow, Hans, Dansk Forsikringsret. I. Almindelig del. København 1965.

Dansk Forsikringsret. II. Speciel del. København 1966.

Kaila, Kyösti, Metsävakuutus. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 15. Helsinki 1973.

Kaira, Kurt, Verkan av att försäkringsfall framkallas av verkst direktör eller styrelsemedlem. JFT 1947. 153—161.

Kaiser, Andreas, Industrielle Revolution und Privatautonomie. KJ 1976. 60—74.

Karlgren, Hjalmar, Anm av Theodor Grundt: Laerebok i norsk forsikringsrett. NFT 1940. 518—526.

Kutym och rättsregel. Stockholm 1960. (Kutym).

Några synpunkter på den köprättsliga formulärrätten. JFT 1967. 415—434.

Skadeståndsrätt. Femte upplagan. Stockholm 1972. (Skadeståndsrätt).

Karnov 1974, Tillaeg til ottende udgave 1972 af Karnovs lovsamling. Redaktion og kommentar ved W E von Eyben. København 1975.

Karppinen, Eino, Autovakuutus. Yhdeksäs uudistettu painos. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 18. Helsinki 1976.

Kaupen, Wolfgang — Rasehorn, Theo, Das Verhältnis der Bevölkerung der Bundesrepublik zur Rechtspflege — Ergebnisse einer repräsentativen Umfrage. NJW 1971. 497—499.

Keller, Heinz, Allgemeine Geschäftsbedingungen. Eine Rechtstatsachenuntersuchung in einigen Zweigen der schweizerischen Wirtschaft. Bern 1970.

Keller, Max — Tännler, Karl, Kommentar zum Schweizerischen Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag vom 2 April 1908. Band I. Die allgemeinen Bestimmungen. Bern 1968.

Kelly, Ambrose B, Forms to accompany the fire policy — commercial and industrial. Long, John D — Gregg, Davis W (ed): Property and Liability Insurance Handbook. Homewood, Illinois 1965. 88—99.

Kern, August, Die Rechtsnatur der versicherungsrechtlichen Obliegenheiten. St Gallen 1949.

Kessler, Friedrich, Freiheit und Zwang im nordamerikanischen Vertragsrecht. Festschrift für Martin Wolff. Beiträge zum Zivilrecht und internationalen Privatrecht. Tübingen 1952. 67—78.

Ketola, Ilmari, Den finländska försäkringsverksamhetens utveckling efter kriget. NFT 1977. 75—79.

Kimball, Spencer L, Insurance and Public Policy. A Study in the Legal Implementation of Social and Economic Public Policy, Based on Wisconsin Records 1835—1959. Madison 1960.

Kimball, Spencer L — Pfennigstorf, Werner, Allgemeine Versicherungs-Bedingungen unter Staatsaufsicht. Eine rechtsvergleichende Studie. Karlsruhe 1968.

Kisch, Wilhelm, Handbuch des Privatversicherungsrechtes. Band 2. Die Lehre von der Versicherungsgefahr. München 1920.

Kivimäki, T M, Työn yksityisoikeudellinen käsittely maailmanhistorian kuluessa. DL 1966. 172—179.

Kivimäki, T M — Ylöstalo, Matti, Suomen siviilioikeuden oppikirja. Yleinen osa. Kolmas, uudistettu painos. Porvoo 1973.

Kivivuori, Antti, Suomalaisen oikeustieteen virheet II. LM 1970. 929—940.

Klami, Hannu Tapani, Historialliset aspektit positiivisoikeudellisessa tutkimuksessa. LM 1970. 47—66.

Oikeudellisen säätelyn yleinen teoria. Turku 1977. (Teoria).

Sopimustyypeistä. Kysymyksenasettelujen historiaa. LM 1968. 514—529.

Sopimustyyppien rajoista. Välipuhe 1/1964. 4—5.

Säilytysvastuu ja sopimustyyppi. Välipuhe 5/1964. 6—7.

Kliege, Helmut, Rechtsprobleme der allgemeinen Geschäftsbedingungen in wirtschaftswissenschaftlicher Analyse unter besonderer Berücksichtigung der Freizeichnungsklausel. Göttingen 1966.

Knodel, Rudolf, Beschränkungen der Vertragsfreiheit durch das Reichsgesetz über den Versicherungsvertrag vom 30 Mai 1908. Calw 1917.

Koenig, Willy, Ist das Versicherungsvertragsgesetz revisionsbedürftig? ZSchwR 1962. 129—249.

Schweizerisches Privatversicherungsrecht. System des Versicherungsvertrages und der einzelnen Versicherungsarten. 3 Auflage. Bern 1967. (Privatversicherungsrecht).

Koktvedgaard, Mogens, Kontraheringspligt. Odense 1960.

Koskinen, Seppo, Taloudellisen toiminnan harjoittamisen säätelystä. Geneettis-strukturaalinen tutkimus erityisesti silmälläpitäen valtiokoneiston osuutta säätelyssä. Turun yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja N:o 9. Turku 1976.

Kunz, Markus H, Das absolut zwingende Recht des Bundesgesetzes über den Versicherungsvertrag. Bern 1970.

Kupper, Alfred, Die allgemeinen Versicherungsbedingungen. Zürich 1969.

Kühne, Gunther, Allgemeine Geschäftsbedingungen und Verbraucherschutz. JR 1974. 309—316.

Kyläkallio, Juhani, Rättsfallskommentar. DL 1966 rf avd 13—16.

Laaksonen, Veikko, Vakuutusyhtiöt luotonantajina ja luottovakuutuksen myöntäjinä. Rahoitus- ja vakuuskysymyksiä. Vammala 1976. 124—129.

Lando, Ole, Länderbericht Skandinavien. Richterliche Kontrolle von Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Verhandlungen der Fachgruppen für Grundlagenforschung und Zivilrechtsvergleichung anlässlich der Tagung für Rechtsvergleichung in Berlin vom 27 bis 30 September 1967. Tübingen 1968. 107—122. (Länderbericht).

Standardkontrakter, et forslag og et perspektiv. TfR 1966. 345—365.

Udenrigshandelens kontrakter. Udenrigshandelsret I. Skandinavisk, vesteuropaeisk og amerikansk ret om kontraktforhold i almindelighed samt om køb, agentur og eneforhandling. 2 udgave. Haderslev 1973. (Udenrigshandelens kontrakter).

Larenz, Karl, Lehrbuch des Schuldrechts. Band I. Allgemeiner Teil. 11 Auflage. Nördlingen 1976.

Lárussen, Erlendur, Privat försäkring på Island — En historisk översikt. NFT 1975. 411—422.

Lausunto kysymyksestä, onko vakuutuksenantaja eräässä vahinkotapauksessa vakuutuskirjassa olevien ehtojen mukaan velvollinen korvaamaan vahingon, kun vakuutustapahtuma on sattunut ennenkuin vakuutuksenantaja on ilmoittanut hyväksyneensä vakuutushakemuksen ja lähettänyt vakuutuskirjan postiennakkona vakuutuksenottajalle sekä vasta tämän jälkeen saanut tiedon vakuutustapahtumasta? SVLY VI. Helsinki 1943. 42—52.

Lehtinen, J N, Sopimusvapaus. Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos. Kolmas osa. Helsinki 1923. 419—423.

Leinberg, Y, Erfarenheter av krigsskadelagstiftningen och krigsskadorna i Finland. NFT 1941. 281—296.

Försäkringsskyddet för liv och egendom under krig. Åtgärder i Finland. NFT 1940. 1—18.

Leino, Arno, Eräitä näkökohtia vakuutussopimuksen sisällön selvittelyssä. Välipuhe 3/1966. 36—42.

Lindquist, Björn, Försäkringsersättning vid skada på sjötransporterade varor. Lund 1974.

Lindroos, Hans, Eräitä editiovelvollisuuteen liittyviä vakuutusoikeudellisia kysymyksiä. SVLY XIII. Turku 1956. 44—57.

Llewellyn, Karl N, Jurisprudence. Realism in Theory and Practice. Chicago 1962.

Loman, Harry J, Insurance in society. Long, John D—Gregg, Davis W (ed): Property and Liability Insurance Handbook. Homewood, Illinois 1965. 3—15.

Louhivuori, O W, Vakuutusoppi. Porvoo 1937.

Lund Christiansen, H, Standardvilkår. W E von Eyben (red): Juridisk Grundbog 2. Tredje udgave. København 1975. 444—488.

Lundberg, Ove, Några synpunkter på de nya allmänna försäkringsvillkoren för lång sjukförsäkring i Sverige. NFT 1955. 137—150.

Lundell, C-H, Vakuutuksenottajan oikeusturva — toimiiko järjestelmä? Vakuutussanomat 1969. 230—232.

Lyngsø, Preben, Anm av Knut Selmer: Laerebok i Forsikringsrett. Bind 1. NFT 1975. 85—88.

Dansk forsikringsret. Skjern 1971. (Forsikringsret).

Formuerettens generalklausuler. Nogle bemaerkninger i anledning af et lovforslag. Juristen og Økonomen 1974. 493—503.

Forsikringsaftaleloven med kommentarer. Skjern 1973. (FAL).

Forsikringstageres afbestillingsret. NFT 1972. 105—124.

Löfgren, Erik, Ur kritiken mot utkasten till lag om försäkringsavtal. NFT 1922. 614—631.

Löhner, Klaus Eugen Gottlieb, Die Beschränkung der Vertragsfreiheit im Versicherungsrecht (Versuch einer systematischen Darstellung). Forchheim Ofr 1935.

Løken, Alfred, Om responsa i sin almindelighed og de responsa som er avgitt av Den norske Forsikringsforenings 20-mannsutvalg. NFT 1935. 361—380.

Löken, Johan, Brannforsikringen under juridisk sökelys. NFT 1946. 11—28.

Forsikringskravet. Grenser og tapsregler. Oslo 1952. (Forsikringskravet).

»20-mannsutvalget». Fremmer det god praksis i forsikring? NFT 1964. 1—15.

Löwbeer, Torsten, Försäkring och konkurrens. NFT 1975. 223—230.

Löwe, Walter, Der Schutz des Verbrauchers vor allgemeinen Geschäftsbedingungen — eine Aufgabe für den Gesetzgeber. Eine rechtspolitische Betrachtung. Festschrift für Karl Larenz zum 70 Geburtstag. Wemding 1973. 373—407.

Mahkonen, Sami, Osakeyhtiölain yleislauseke — tae vähemmistösuojasta? DL 1975. 413—425.

Mali, Matti, Skador förorsakade av grov vårdslöshet. NFT 1960. 317—330.

Vakuutusyhtiöiden palovakuutuslautakunnan toiminnasta. SVLY XVI. Turku 1961. 65—86.

Malmström, Åke, Civilrätt jämte några grunddrag av den allmänna rättsläran. Femte upplagan. Lund 1973.

Manes, Alfred (herausggbn), Versicherungslexikon. Ein Nachschlagenwerk für alle Wissensgebiete der Privat- und der Sozial-Versicherung insbesondere in Deutschland, Oesterreich und der Schweiz. Tübingen 1909.

Mathiassen, Jørgen, Privatret i korte traek. København 1974.

Menger, Anton, Das Bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage. Tübingen 1904.

Molén, Harry, Något om försäkringsgivares ersättningsskyldighet för skada, som uppsåtligen förorsakats av minderåriga eller sinnessjuka försäkringstagare inom vissa skadeförsäkringsbranscher. NFT 1953. 352—379.

Mollnau, Karl A, Vom Aberglauben der juristischen Weltanschauung. Berlin 1974.

Montgomery, Robert, Handbok i Finlands allmänna privaträtt. Första delen. Inledande läror. I. Om rättssatserna. Helsingfors 1889.

Moring, K A, Arbetsgivares och fartygsredares ansvarighet för kroppsskada, som drabbar arbetare och sjöman, enligt finsk rätt. Helsingfors 1914. (Arbetsgivares ansvarighet).

Finsk näringsrätt. Helsingfors 1914. (Näringsrätt).

Mountain, H M, The Standard Fire Policy. Long, John D — Gregg, Davis W (ed): Property and Liability Insurance Handbook. Homewood, Illinois 1965. 58—71.

Mroch, Karl-Egbert, Zum Kampf gegen die unlauteren Geschäftsbedingungen. Karlsruhe 1960.

Muukkonen, P J, Esisopimus. Siviilioikeudellinen tutkimus. Vammala 1960. (Esisopimus).

Muotosäännökset. Varallisuusoikeudellisia sopimuksia koskeva tutkimus. Vammala 1958. (Muotosäännökset).

Sopimusvapauden käsitteestä. LM 1956. 601—612.

Standardisopimukset. Suomen Lakimiesliiton vientioikeudellisten kysymysten erikoiskurssi. Pöytäkirja 5—7. 11. 1969 ja 28—30. 1. 1970. Vammala 1970. 89—97. (Standardisopimukset).

Myllymäki, Arvo, Vuokrasäännöstelystä vuokrasääntelyyn. Oikeus 4/1975. 19—25.

Mäntylä, J E, Om statens åtgärder inom försäkringsväsendet i Finland under krigsåren. NFT 1946. 353—362.

Mäntyniemi, Paavo — Tienpää, Aulis — Hannonen, Raimo, Tapaturmavakuutuksen korvausteho ja oikeusturva. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomiteaa varten laadittu selvitys. Helsinki 1972.

Naef, Hans, Über die Auslegung des Versicherungsvertrages. Aarau 1950.

Neergaard, Preben, Et Par forsikringsretlige Spørgsmaal foranlediget af en Retssag. NFT 1943. 85—95.

Nial, Håkan, Från individualism till kollektivism — en utvecklingslinje i avtalsrätten under ett halvt sekel. Minnesskrift utgiven av Juridiska Fakulteten i Stockholm vid dess femtioårsjubileum 1957. Stockholm 1957. 190—202.

Nieminen, Kevät, Konsumentskyddslagstiftningen i Finland. Retfaerd 2. 104—110.

Niitamo, O E, Ihmisen alueellisesta asettumisesta ja olemisesta. Sosiologia 1976. 113—117.

Nipperdey, Hans Carl, Kontrahierungszwang und diktierter Vertrag. Jena 1920.

Nordling, Magnus, Keskeytysvakuutus. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 13. Helsinki 1973.

Norström, Knut, Norskt rättsfall om oriktiga upplysningar vid tecknande av livförsäkring. NFT 1950. 279—282.

Nyman, K Fr, Civilrättsliga studier rörande sparräkningsavtalet I. Lovisa 1955.

OECD, Supervision of Private Insurance in Europe. Study by the Insurance Committee 1963.

Oesch, Rainer, Näkökohtia Ruotsin potilasvakuutuksen soveltumisesta Suomeen. SVLY XXI. Vammala 1976. 187—211.

Oikeusturvatoimikunnan lausuntoja, Suomen Asianajajaliiton säätiö — Autovakuutusliitto — Vahinkovakuutusyhdistys. Helsinki 1976.

Oker-Blom, Max, Kreditkortsinnehavarens betalningsansvar för »obehöriga» kreditkortsinköp. JFT 1976. 280—295.

Olander, Erik, Produktutveckling — konsumentförbättringar eller reklamjippon. NFT 1976. 263—270.

Olsson, Curt, Verkan av avtalsklausuler i standardformulär. Förhandlingarna å det tjugoförsta Nordiska Juristmötet i Helsingfors den 22—24 augusti 1957. Vammala 1959. Bilaga VI.

Oredsson, Malte, Försäkring, villkor, soliditet, skälighet. NFT 1975. 206—213.

Ostertag, F — Hiestand, Paul, Das Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag. Zweite Auflage. Zürich 1928.

Palme, Olof, Försäkringsbranschen och samhället. NFT 1975. 197—205.

Palme, W A, Till frågan om bevisbördans fördelning i sakförsäkringsmål. JFT 1945. 18—32.

Palmgren, Gunnar, En utvecklingslinje i modern förmögenhetsrätt. Finsk Tidskrift 84 (1943). 16—26.

Skadeståndsskyldighet och försäkring. JFT 1950. 268—279.

Till frågan om försäkringsgivares regressrätt. JFT 1945. 283—306.

Palmgren, Gunnar — Olsson, Curt, Juridiken i affärslivet. Sjunde omarbetade uppl. Helsingfors 1975.

Papantoniou, Nikolas, Die Freiheit im heutigen Privatrecht. ARSP 1974. 487—500.

Parpan, Rudolf, Ueber die Bedeutung von Treu und Glauben im Versicherungsvertragsrecht. Zürich 1947.

Pasanen, Jorma, Cif-vakuutus. Helsinki 1954.

Patterson, Edwin W, Essentials of Insurance Law. An Outline of Legal Doctrines in Their Relations to Insurance Practices. Second Edition. USA 1957.

Pekkanen, Raimo, Sekatyyppinen työsopimus. Vammala 1966.

Pentikäinen, Teivo, Vakuutusoppi. Kuudes painos. Helsinki 1973.

Persson, Ulf, Avtalsfrihetens begränsning genom FAL:s tvingande regler. Bör försäkringsavtalsrätten reformeras? Uppsatser utgivna med anledning av Allmänna Brands 125-årsjubileum 1968. Sölvesborg 1968. 19—48. (Allmänna Brand).

Försäkringsrätten inventerad. SvJT 1961. 565—582.

Pettersson, Filip, Det taxerade kaskoförsäkringsvärdet och konstruktiv totalförlust. NFT 1956. 68—78.

Pfeffer, Irving, Insurance and Economic Theory. Homewood, Illinois 1956.

P(latou), O, Anm av Om sjöförsäkring af G Granfelt. NRt 1909. 237—239.

Pohjoismaisen vakuutussopimuslakikommissionin luonnos laiksi vakuutussopimuksista. Vakuutussanomia 1922. 20—31.

Portin, Göran, Om jämkning av oskäliga avtal. JFT 1974. 323—335.

Prölss, Erich R, Verhüllte Obliegenheiten — Bemerkungen zur jüngsten Rechtsprechung. VersR 1967. 309—311.

Versicherungsvertragsgesetz. 13 Aufl. München und Berlin 1962. (13 Aufl).

Prölss, Erich R — Martin, Anton — Prölss, Jürgen, Versicherungsvertragsgesetz. 20 Auflage. Nördlingen 1975.

Prölss, Erich R — Schmidt, Reimer — Sasse, Jürgen, Versicherungsaufsichtsgesetz. 7 Aufl. Nördlingen 1974.

Päkkilä, J, Palovakuutustoiminta Suomessa vuosina 1918—1948. Kansantaloustieteen pro-gradututkielma. Stencil (ej årtal).

Päkkilä, Jussi — Pesonen, Pekka, Palovakuutus. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 1. Kuudes painos. Helsinki 1975.

Raiser, Gottfried, Die gerichtliche Kontrolle von Formularbedingungen in amerikanischen und deutschen Recht. Baden-Baden 1965.

Raiser, Ludwig, Das Recht der allgemeinen Geschäftsbedingungen. Neuauflage. Bad Homburg 1961. (AGB).

Vertragsfreiheit heute. JZ 1958. 1—8.

Vertragsfunktion und Vertragsfreiheit. Hundert Jahre Deutsches Rechtsleben. Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Deutschen Juristentages 1860—1960. Band I. Karlsruhe 1960. 101—134. (Festschrift).

Rasting, Carl, Lov om Forsikringsvirksomhed nr 147 af 13 maj 1959. København 1960.

Rehbinder, Manfred, Allgemeine Geschäftsbedingungen und die Kontrolle ihres Inhalts. Berlin 1972.

Rein, Alex, Juridiske problemer i ulykkesforsikringen. NFFP 21. Oslo 1946.

Relander, H M J, De nordiska försäkringslagkommittéernas utkast till lag om försäkringsavtal I, II. Mercator 1922. 522—525, 552—558.

Renlund, Helge, Konevakuutus. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 17. Toinen painos. Helsinki 1969.

Renvall, Heikki, Kaarlo Yrjö Benedictus Ignatius. Muistopuhe. SVLY VI. Helsinki 1943. 9—15.

Rinne, Toivo T, Försäkringsverksamhet i Finland 1816—1966. Turku 1966.

Riska, Olof, Ansvarsförsäkring i stället för skadestånd. JFT 1968. 138—161.

Anteckningar om dispaschörens verksamhet. SVLY XIX. Vammala 1968. 9—37.

Dispaschörsinstitutionen i Finland. Ett 110 års jubileum. JFT 1962. 260—268.

Om försäkring av driftsintresse i sjöfart. En försäkringsrättslig studie. Borgå 1964. (Driftsintresse).

Riskfördelning vid sjötransport. Kaskoförsäkring och gemensamt haveri. 15. 4. 1971. Svenska Handelshögskolans publikationer. Serie C. Helsingfors 1971. (Riskfördelning).

Ritvala, Riitta, Vakuutusalan kuluttajaneuvottelukunta ja sen toiminta. Kuluttajatietoa 1/1974. 62—63.

Rode, Stig, Den ny Drachmann Bentzon. Assurandøren 1952. 555—559.

Total Fareaendring. NFT 1947. 27—35.

Rodhe, Knut, Obligationsrätt. Lund 1956.

Roelli, Hans, Entwurf zu einem Bundesgesetze über den Versicherungsvertrag. Mit Motiven. Bern 1896. (Entwurf). Ergänzung der Vorlage vom Januar 1896. Bern 1896. (Ergänzung).

Kommentar zum Schweizerischen Bundesgesetze über den Versicherungsvertrag (vom 2 April 1908). Erster Band: Allgemeine Bestimmungen (Art 1—47). Bern 1914. (Kommentar).

Roelli, Hans — Jaeger, Carl, Kommentar zum Schweizerischen Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag vom 2 April 1908. Zweiter Band. Besondere Bestimmungen über die Schadensversicherung. Art 48—72. Verfasst von Carl Jaeger. Bern 1932.

Kommentar zum Schweizerischen Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag vom 2 April 1908. Dritter Band. Besondere Bestimmungen über die Personenversicherung: Art 73—96. Zwingende Bestimmungen: Art 97—99. Schlussbestimmungen: Art 100—103. Verfasst von Carl Jaeger. Bern 1933.

Rohrbeck, Walter, Die Versicherungswirtschaft als volkswirtschaftliche Aufgabe. NFT 1942. 431—454.

Ross, Alf, Om ret og retfaerdighed. En indførelse i den analytiske retsfilosofi. 2 oplag. Danmark 1966.

Rossi, Aarne, Risk Management. En ny riskfilosofi. NFT 1975. 386—396.

Routamo, Eero, Liikennevahinko. Oikeustieteellinen tutkimus korvausvastuun syntymisestä liikennevakuutuslain perusteella. Porvoo 1967. (Liikennevahinko).

Liikennevakuutuksesta vastuuvakuutuksena. SVLY XIX. Vammala 1968. 38—44.

Om försäkringsbolagens regressanspråk. NFT 1970. 193—205.

Vakuutusyhtiöiden noudattamat korvauksen määritysperusteet ja niiden sitovuus tuomioistuimessa. DL 1969. 274—283.

Vakuutusyhtiöiden regressivaateista. SVLY XXI. Vammala 1976. 38—53.

Vastuu työtapaturmasta. Porvoo 1972. (Työtapaturma).

Rüthers, Bernd, Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus. Tübingen 1968.

Rössler, Heinz, Vertragsfreiheit im Rechte des Nationalsozialistischen Staates. Dresden 1935.

Saario, Kaarlo, Oikeusturvavakuutuksen alkutaipaleelta. DL 1969. 206—216.

Salminen, Yrjö, Murto- ja ryöstövakuutus. Lasivakuutus. Vesijohtovahinkovakuutus. Sadevakuutus. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 16. Helsinki 1974.

Salvesen, Per Lilloe — Vogt, Tom John, Norske brannforsikringsselskapers innflytelse på det brannskadeforebyggende arbeide. NFT 1975. 368—372.

Saraste, R E, Om ansvarighetsförsäkringen i Finland. NFT 1963. 311—318.

Vastuuvakuutus I. Turku 1958. (Vastuuvakuutus).

(toim) Palovahinkolautakunnan lausuntoja 1943—1963. Helsinki 1965. (Lausuntoja).

Sarkko, Bruuno, Takuu- ja luottovakuutus. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 19. Toinen uudistettu painos. Helsinki 1967.

Saxén, Hans, Skadeståndsrätt. Ekenäs 1975.

Schaer, Roland, Rechtsfolgen der Verletzung versicherungsrechtlicher Obliegenheiten. Bern 1972.

Schaumburg, Hans, Nogle problemer vedrørende forsikringen af motorkøretøjer. Juristen 1968. 333—344.

Policeregres ved automobilforsikring. UfR 1959 B 239—244.

Scherrer, Werner, Die geschichtliche Entwicklung des Prinzips der Vertragsfreiheit. Basel 1948.

Schmidt, Folke, Anm av Jan Hellner. Exclusions of Risk and Duties Imposed on the Insured. SvJT 1956. 264—268.

Faran och försäkringsfallet. En försäkringsrättslig studie. Lund 1943. (Faran).

Om riskfältets begränsning. Några anteckningar till 10 och 50 §§ försäkringsavtalslagen. NFT 1941. 335—356.

Schmidt, Reimer — Bühnemann, Bernt, Europäisches Versicherungsaufsichtsrecht. Rechtsquellen der Länder der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. 1—2. Berlin 1964—1966.

Schmidt-Salzer, Joachim, Allgemeine Geschäftsbedingungen. Bilanz und rechtspolitische Folgerungen. Berlin 1973. (Geschäftsbedingungen).

Das Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen. NJW 1977. 129—141.

Rechtspolitische Grenzen der zivilrechtlichen Vertragsfreiheit. NJW 1971. 173—176.

Zur Auslegung der in AVB übernommenen rechtstechnischen Begriffe. VersR 1967. 537—539.

Schneeberger, Ernst, Einführung in das kommerzielle Vertragswesen mit einer Darlegung allgemeiner Rechtszusammenhänge und unter Berücksichtigung der Geschäfts- und Gerichtspraxis. Zürich 1972.

Schnyder, Bernhard, Vertragsfreiheit als Privatrechtsbegriff. Naters/Brig 1960.

Schulte, Hans, Allgemeine Geschäftsbedingungen und »Individualvereinbarung». NJW 1974. 1217—1222.

Schweingruber, Edwin, Die wirtschaftlich schwächere Vertragspartei insbesondere nach den allgemeinen Bestimmungen des schweiz Obligationenrechtes. Bern 1930.

Schøller Larsen, Erik, Skadesforebyggende arbejde inden for tyveriområdet. NFT 1977. 27—30.

Schönmeyr, Richard, Försäkringsskydd för konsumenter. NFT 1972. 49—53.

Samarbete och konkurrens i försäkringsbranschen. NFT 1968. 201—214.

Searl, Edwin N, Forms to accompany the fire policy—personal. Long, John D — Gregg, Davis W (ed): Property and Liability Insurance Handbook. Homewood, Illinois 1965. 72—87.

Selmer, Knut S, Forsikringsvilkårene — kontrakt eller salgsvare? Med diskusjonsinlegg av Gustav Schibbye, Ole Lund, Johan Løken og Axel Heiberg. NFFP 46. Oslo (ej tryckår).

Laerebok i forsikringsrett. Bind 1. Norge 1973. (Forsikringsrett).

Lovgivning om sjøforsikring og annen transportforsikring. Bör försäkringsavtalsrätten reformeras? Uppsatser utgivna med anledning av Allmänna Brands 125-årsjubileum 1968. Sölvesborg 1968. 144—159. (Allmänna Brand).

Om skadenevnder og andre besvaerlige ting. NFT 1968. 185—200.

I hvilken udstraekning bør selskabet betale erstatning, når der kan vaere tvivl om, hvorvidt en bindende forsikringsaftale er kommet i stand? XIV Nordiske livsforsikringskongres. København 1964. Forhandlingsemne 5. 23—57. (Livsforsikringskongres).

Selvig, Erling, Kontraktsretten. Knoph's Oversikt over Norges rett. 7 utg. Oslo 1975. 281—414.

Sevón, Leif, När har speditionsföretag säkerhet i gods? I. JFT 1975. 279—322.

Simitis, Konstantin, Verbraucherschutz. Schlagwort oder Rechtsprinzip? Baden-Baden 1976.

Sindballe, Kristian, Dansk forsikringsret. Første del. København 1948.

S(ipi)lä, A(rvo), Eräs culpa-periaatteen soveltamistapaus vakuutussopimussuhteessa. DL 1932 rf avd 16—20.

Sipilä, Arvo, Vakuutus ja oikeus sen harjoittamiseen. Toivo Mikael Kivimäki 1886—5—6—1956. Juhlajulkaisu. Vammala 1956. (Juhlajulkaisu).

Smith, Adam, Lectures on justice, police, revenue and arms reported by a student in 1763. Oxford 1896.

Soratie, A, Inbrottsförsäkringen i Finland. NFT 1946. 29—35.

Sotamaa, Aksel, Vaaran lisääntymisestä palovakuutuksessa. SVLY XVII. Vammala 1965. 268—283.

(toim), Vahinkovakuutusyhtiöiden vahinkolautakunnan lausuntoja 1964—1970. Helsinki 1971. (Lausuntoja).

Stang, Fredrik, En utviklingslinje i de formuerettslige ugyldighetsregler. JFT 1933. 365—395.

Nogen fremskridtslinjer i den nordiske felleslovgivning. Nordiska juriststämman i Stockholm och Uppsala den 5—18 september 1926. Stockholm 1926. 291—335. (NJS 1926).

Utkastet til lov om forsikringsavtaler. NFT 1922. 191—213.

Starke, Ernst, Die AVB in unserem Rechtssystem — Möglichkeiten und Grenzen der Rechtssprechung. VersR 1966. 889—899.

Stauffer, A, Om de finska brandförsäkringsbolagens nya allmänna försäkringsvillkor. NFT 1935. 93—106.

Steen-Olsen, Ole, Forsikringsopgøret ved salg af skib. AfS 14 hefte 1/2. Oslo 1976.

Lystbådeforsikring, usødygtighed og en tvivlsom norsk retsopfattelse. Lov og Rett 1975. 73—88.

Stoltenberg, Ulf Michael, Zur Abgrenzung und Modifizierung von vertraglich vereinbarten Obliegenheiten. Hamburg 1973.

Strömholm, Stig, Equity in Swedish Law. Equity in the World's Legal Systems. A Comparative Study. Editor Ralph A Newman. Brussels 1973. 443—470.

Sundby, Nils Kristian, Naturrettslig legitimasjon for normativ kompetanse. TfR 1975. 339—354.

Suomen oikeus 2, red Aulis Aarnio — Olavi Heinonen — Kaarlo Tuori. Helsinki 1975.

Suontausta, Tauno, Näkökohtia vakuutussopimuksen tulkinnasta. LM 1966. 538—549.

Taloudelliset valtuuslait. Vammala 1975.

Tammelin, Erik, Om undantag och uppsägningsrätt vid privat olycksfallsförsäkring. NFT 1950. 106—122.

Taxell, Lars Erik, Avtal och rättsskydd. Åbo 1972. (Avtal).

Rätt och demokrati. Åbo 1976. (Rätt).

Telaranta, K A, Aviopuolisoiden välisistä sopimuksista. LM 1957. 33—82.

Varallisuusoikeudellinen tahdonilmaisu. Porvoo 1953. (Tahdonilmaisu).

Varallisuusoikeudellisen tahdonilmaisun tulkinnasta ja täydentämisestä. LM 1953. 841—874.

Tikka, Kari S, Veron minimoinnista. Tutkimus tulo- ja omaisuusverosta vapautumisen tarkoituksessa tehdyistä toimista lainsoveltamisongelmana erityisesti silmällä pitäen verotuslain 56 §:ää. Vammala 1972.

Tirkkonen, Tauno, Suomen siviiliprosessioikeus II. Porvoo 1966.

Tonner, Klaus, Zur Stellenwert des Verbraucherschutzes. DR 1975. 119—133.

Tranell, Olof, Allmänna reklamationsnämnden. SvJT 1975. 15—20.

Tumanov, V A, Contemporary Bourgeois Legal Thought. A Marxist Evaluation of the Basic Concepts. Moscow 1974.

Tybjerg, Niels, Total Fareaendring. NFT 1947. 36—43.

Ussing, Henry, Aftaler paa Formuerettens Omraade. Tredie udgave. København 1950. (Aftaler).

Enkelte kontrakter. §§ 25—41 og § 53. Tredie oplag. København 1959. (Enkelte kontrakter).

Vahlén, Lennart, Avtal och tolkning. Andra tryckningen. Stockholm 1966. (Avtal).

Bidrag till avtalstolkningens systematik. JFT 1964. 380—398.

Om slutande av avtal. Teori och Praxis. Studier i svensk civilrätt. Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren. Stockholm 1964. 356—387. (Teori och Praxis).

Vahter, Olavi (toim), Vakuutusten markkinointi. Vakuutustutkinnon oppikirjamoniste 2 b. Helsinki 1972.

Vakio, J V, Tariffiyhdistyksen merkityksestä Suomen palovakuutustoiminnassa. Suomen Palotariffiyhdistys 75-vuotias. Katsaus neljännesvuosisataan 1927—1952. Helsinki 1952. 41—50.

Walldén, E W, Några uppgifter om den nordiska försäkringslagkommissionens verksamhet i Norge. Försäkringsföreningens i Finland Meddelanden 1919. 131—147.

Vance, William R — Anderson, Buist M, Handbook on the Law of Insurance. Third Edition. St Paul, Minn 1951.

Vastuuvakuutusehdot selityksineen *1970.* Hämeenlinna 1971.

Vastuuvakuutusehdot selityksineen *1976.* Jyväskylä 1977.

Weber, Max, Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. Vierte, neu herausgegebene Auflage. 1—2 Halbband. Tübingen 1956.

Wendt, Ernst, Den nya civilbrandtariffen och butiksförsäkringen i Finland. NFT 1965. 323—328.

Werber, Manfred, Die AVB im Rahmen der Diskussion über die Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Grundprobleme des Versicherungsrechts. Festgabe für Hans Möller zum 65 Geburtstag. Karlsruhe 1972. 511—535.

Vestberg, Adam, Om motoransvarsforsikrerens regres mod mekanikere m v. UfR 1961 B 124—132.

Victorin, Anders, Om kontraheringstvång inom förmögenhetsrätten. SvJT 1976. 436—451.

Wieacker, Franz, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung. 2 neubearbeitete Auflage. Göttingen 1967.

Vihma, Väinö, Om försäkringsagentens rättsliga ställning med särskilt beaktande av i vilken grad hans uttalanden förplikta försäkringsgivaren. NFT 1954. 133—146.

Palovakuutussopimus. Vakuutusoikeudellinen tutkimus. Turku 1948. (Palovakuutussopimus).

Sopimussakko. Helsinki 1950. (Sopimussakko).

Useammista erilaisista syistä johtuvan vakuutustapahtuman vaikutus eri vakuutuksenantajien vastuuseen. SVLY XI. Turku 1949. 122—155.

Vakuutuksenottajan tiedonantovelvollisuus vakuutussopimusta tehtäessä vakuutussopimuslain mukaan. Helsinki 1945. (Tiedonantovelvollisuus).

Vakuutusaikana tapahtuvan vaaran lisääntymisen vaikutus vakuutuksenantajan vastuuseen. LM 1945. 500—512.

Vakuutussopimuksen tekemisestä ja vakuutuskirjasta. Vakuutussanomia 1948. 38—40.

Wilhelmsson, Thomas, Kontrakträttens generalklausuler. Oikeus 2/1975. 9—14.

Leasing — ett avbetalningsköp? DL 1974. 317—333.

Några synpunkter på bensinbranschens dealeravtal. JFT 1973. 375—416.

Om reassuradörs ersättningsskyldighet vid skadeåterförsäkring. Stockholm 1976. (Reassuradörs ersättningsskyldighet).

Willberg, Hemmo, Vakuutetun oikeusturva ja muutoksenhaku vakuutusasioissa. Kuluttajatietoa 1/1974. 54—59.

Vinding Kruse, A, Standardkontrakter og forsikringspolicer. NFT 1960. 170—184. Artikeln bygger på ett föredrag som finns refererat i Assurandøren 1959. 753—756.

Wolf, Manfred, Gesetz und Richterrecht bei Allgemeinen Geschäftsbedingungen. JZ 1974. 465—470.

Rechtsgeschäftliche Entscheidungsfreiheit und vertraglicher Interessenausgleich. Tübingen 1970. (Entscheidungsfreiheit).

Selbstbestimmung durch vertragliches Abschlussrecht. JZ 1976. 41—45.

Vorschläge für eine gesetzliche Regelung der Allgemeinen Geschäftsbedingungen. JZ 1974. 41—46.

von Wright, Georg Henrik, Niin kutsutusta praktisesta päättelystä. Sosiologia 1971. 99—111.

Vuorio, Jorma, Työsuhteen ehtojen määrääminen. Tutkimus Suomen työoikeuden normijärjestelmästä. Turku 1955.

Wyrsch, Armand, Die schweizerische Staatsaufsicht über die Rückversicherung. Beromünster 1957.

Wüst, Hans Peter, Versicherungsrecht und Wirtschaftsordnung. Systemabhängigkeiten in beiden Teilen Deutschlands. Berlin 1969.

Ylöstalo, Matti, Kan giltigt skiljeavtal uppstå genom korrespondens eller telegram? JFT 1975. 391—399.

Siviilioikeuden kehityslinjoja. Festskrift utgiven i anledning av Juristklubben Codex' 25-års jubileum. Borgå 1965. 85—96. (Festskrift).

Zitting, Simo, Tyyppipakko esineoikeudessa. JFT 1962. 347—353.

FÖRARBETEN TILL FAL

Förslag till särskilda ändringar i utkastet till lag om försäkringsavtal. (1922: 14). Helsingfors 1922. (Förslag 1922).

Förslag till lag om försäkringsavtal utarbetat av försäkringsavtalslagkommittén under samverkan med motsvarande kommittéer i Danmark, Norge och Sverge. Första delen. (1923: 24). Helsingfors 1923. (Förslag 1923).

Förslag till lag om försäkringsavtal utarbetat av försäkringsavtalslagkommittén under samverkan med motsvarande kommittéer i Danmark, Norge och Sverge. Helsingfors 1924. (Förslag 1924 a och 1924 b).

Förslag till lag om försäkringsavtal m m avgivna av den därför tillsatta kommittén. (1925: 15). Helsingfors 1925. (Förslag 1925).

HD utl. Högsta domstolens utlåtande över ett propositionsförslag angående lag om försäkringsavtal. Bilaga Reg prop 62/1930. 25—41.

Lagber publ 10/1932. Förslag till regeringens proposition till Riksdagen angående lag om försäkringsavtal. Helsingfors 1932.

Lagutsk bet 3/1931. Lagutskottets betänkande N:o 3 med anledning av regeringens proposition angående lag om försäkringsavtal. 1931 Rd-UB-Prop N:o 62 (1930 II Rd).

NJA II 1927. 339—574. Lagstiftning om försäkringsavtal. Av Rudolf Eklund.

Reg prop 62/1930. Regeringens proposition till Riksdagen angående lag om försäkringsavtal. 1930 års senare riksdag N:o 62.

Reg prop 73/1932. Regeringens proposition till Riksdagen med förslag till lag om försäkringsavtal. 1932 års riksdag N:o 73.

Riksd sv (prop 62/1930). Riksdagens svar å Regeringens proposition angående lag om försäkringsavtal. 1931 Rd-Riksd sv-Prop N:o 62 (1930 II Rd).

SOU 1925: 21. Förslag till lag om försäkringsavtal m m avgivna av därtill utsedda kommitterade. Stockholm 1925.

Udkast til lov om forsikringsaftaler udarbejdet af den ved kgl resolution af 6 februar 1921 nedsatte kommission. København 1921. (Udkast 1921).

Udkast til lov om forsikringsaftaler med tilhørende bemaerkninger udarbejdet af den ved kgl resolution af 6 februar 1919 nedsatte kommission. København 1925. (Udkast 1925).

Utkast till lag om försäkringsavtal. København 1921. (Utkast 1921).

Utkast till lag om försäkringsavtal m m. Stockholm 1921. (Utkast Stockholm 1921).

Utkast til lov om forsikringsavtaler avgitt av de norske delegerte ved det nordiske obligasjonsrettsarbeide. Oslo 1925. (Utkast 1925). Även avtryckt i *Bugge*, Motiver.

Vp 1931. Pöytäkirjat.

Vp 1932. Pöytäkirjat.

DET FÖRSÄKRINGSRÄTTSLIGA REFORMARBETET

Bemyndigande att tillkalla sakkunniga för att se över försäkringsavtalslagen m m. Justitiedepartementet. Utdrag Statsrådsprotokoll 1974—04—05.

Draft Council Directive on the coordination of law, regulations and administrative provisions relating to insurance contracts. XV/227/76 — E. Rev 1.

Kommissionen for de Europaeiske Faellesskaber. Udkast til Rådets direktiv om samordning af de administrativt eller ved lov fastsatte bestemmelser for forsikringsaftaler. XV/256/75 — DK.

Kommissorium for udvalget til revision af lov om forsikringsaftaler (Forsikringsaftaleudvalget). Den 5 marts 1975. L A 1974 — 0131 — 34.

Muistio. Komitean asettaminen selvittämään vakuutussopimussuhteita koskevien sääntöjen uudistamista. Oikeusministeriö. Lainsäädäntöosasto. Lauri Valkonen 3. 1. 1977.

Oppnevning av et utvalg til i nordisk lovsamarbeid å utrede spørsmålet om revisjon av forsikringsavtaleloven (Forsikringsavtalelovutvalget). Jnr 2836/74 E. Ref nr 19. 25 oktober 1974.

ÖVRIGT OFFICIELLT MATERIAL

Finland

Borgareståndet 1882. 7 februari, Petitionsförslag. — Mauritz Hallberg.

Borgareståndet 1888. 7 februari, Petitionsförslag. — Mauritz Hallberg och Leon von Pfaler.

Borgareståndet 1888. 11 februari, Diskussion av hrr Hallbergs och von Pfalers vid senaste plenum bordlagda petitionsförslag.

Försäkringsbolagen 1960, 1970, 1973, 1974. Finlands Officiella Statistik XXII A.

Försäkringsväsendet A 1919—20, 1950. Finlands Officiella Statistik XXII A.

Försäkringsväsendet B 1930, 1940. Finlands Officiella Statistik XXII B.

Kom bet 1936: 1. Förslag till lag om skuldebrev m m. Helsingfors 1936.

Kom bet 1951: 14. Förslag till lag om avbetalningsköp jämte motiv. Helsingfors 1952.

Kom bet 1952: 6. Försäkringslagkommitténs betänkande. Helsingfors 1952.

Kom bet 1973: 12. Köplagskommitténs betänkande. Helsingfors 1973.

Kom miet 1930: 8. Vakuutuslakikomitean mietintö. Helsinki 1930.

Kom miet 1957: 8. Huoneenvuokralakikomitean mietintö. Helsinki 1957.

Kom miet 1971: A 28. Tapaturma- ja liikennevakuutuskomitean mietintö. Helsinki 1971.

Kom miet 1972: A 6. Keskittymiskomitean mietintö. Helsinki 1972.

Kom miet 1972: A 26. Kuluttajapolitiikan suunnittelukomitean mietintö. Helsinki 1973.

Lagst avd 12/1974. Antti Kivivuori — C G af Schultén — Jyrki Tala — Leif Sevón: Förslag till konsumentskyddslagstiftning.

Lainsäädäntöos 7/1975. Marja Holmila-McCafferty: Selvityksiä ulosotto-

perinnän kohdentumisesta. Ulosottoperinnän velkojat ja velalliset Lohjan nimismiespiirissä. Helsinki 1975.

Lainsäädäntöos 9/1975. Antti Kivivuori — Jyrki Tala — Ilkka Cantell — Leif Sevón — Kaj Bärlund: Lausunnot ehdotuksesta kuluttajansuojalainsäädännöksi. Tiivistelmä. Helsinki 1975.

Laintarkastuskunnan lausunto 12/1976. Kuluttajansuojalainsäädäntö. Helsinki 1976.

Reg prop 103/1932. Regeringens proposition till Riksdagen med förslag till lag om inhemska försäkringsbolag samt till lag om utländsk försäkringsanstalts rätt att driva försäkringsrörelse i Finland. 1932 års riksdag N:o 103.

Reg prop 59/1959. Regeringens proposition till Riksdagen med förslag till hyreslag. 1959 års Riksdag N:o 59.

Reg prop 55/1973. Regeringens proposition till Riksdagen med förslag till lag om ändring av jordlegolagen. 1973 års riksdag nr 55.

Reg prop 187/1973. Regeringens proposition till Riksdagen angående lagstiftning om skadestånd. 1973 års riksdag nr 187.

Reg prop 8/1977. Regeringens proposition till Riksdagen med förslag till konsumentskyddslagstiftning. 1977 års riksdag nr 8.

Statistisk Årsbok 1974. Statistisk Årsbok för Finland. Ny serie — LXX — År 1974.

Underdånigt utlåtande i frågan om upphäfvandet af föreskrifterna angående brandstod inom härad och socken afgivet af Försäkringsinspektören. Helsingfors 1899.

Övriga Norden

Foreløbig redegørelse om formuerettens generalklausuler. Av Stig Jørgensen. København, den 8 marts 1974.

NOU 1976: 61. Standardkontrakter. Fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 22 januar 1971. Utredningen avgitt til Justis- og politidepartementet i december 1976. Orkanger 1976.

SOU 1953: 20. Trafiknykterhet. Förslag av 1949 års trafiknykterhetsutredning. Stockholm 1953.

SOU 1958: 44. Försäkringsgivares regressrätt. Förslag av tillkallad utredningsman. Stockholm 1958.

SOU 1972: 29. Konsumentupplysning om försäkringar. Betänkande avgivet av Statens konsumentråds försäkringsutredning. Stockholm 1972.

SOU 1974: 83. Generalklausul i förmögenhetsrätten. Betänkande av Generalklausulutredningen. Stockholm 1974.

SOU 1975: 103. Skadestånd VI. Försäkringsgivares regressrätt m m. Stockholm 1975.

FÖRENINGSFÖRHANDLINGAR

Försäkringsföreningen i Finland. Möten. NFT 1922. 435—442. NFT 1923. 115—117.

Svenska Försäkringsföreningens förhandlingar 1922. NFT 1922. 453—472.

Den Norske Forsikringsforening. Møte d 24de Jan 1922. NFT 1922. 320—321. Møte 29/3 1922. NFT 1922. 447—448. Møte 28/4 1922. NFT 1922. 448—452.

Forsikringsforeningen i København. Mødereferat. NFT 1923. 220—222.

Referat av förhandlingarna vid det sjätte mötet med representanter för de nordiska ländernas försäkringsföreningar i Stockholm lördagen den 7 februari 1925. NFT 1925. 320—348.

Det 7 Møde mellem de fire nordiske Landes Forsikringsforeningers Bestyrelser i København Torsdag den 7 og Fredag den 8 Juni 1928. Referat af Forhandlingerne. NFT 1928. 601—649.

FÖRKORTNINGAR

AcP	= Archiv für die civilistische Praxis.
AfS	= Arkiv for Sjørett.
ARSP	= Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie.
AvtL	= L om rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (228/1929).
BGB	= Bürgerliches Gesetzbuch.
DL	= Defensor Legis.
DR	= Demokratie und Recht.
DVAG	= Gesetz über die Beaufsichtigung der privaten Versicherungsunternehmungen und Bausparkassen, den 6 juni 1931 (Tyskland).
DVAG 1901	= Reichsgesetz über die privaten Versicherungsunternehmungen, den 12 maj 1901 (Tyskland).
DVVG	= Reichsgesetz über den Versicherungsvertrag, den 30 maj 1908 (Tyskland).
F	= Förordning.
FAL	= Lag om försäkringsavtal (132/1933).
HD	= Högsta domstolen.
HovR	= Hovrätt.
HärR	= Häradsrätt.
JFT	= Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland.
JR	= Juristische Rundschau.
JZ	= Juristenzeitung.
KJ	= Kritische Justiz.
Kom bet	= Kommittébetänkande.
Kom miet	= Komiteanmietintö.
L	= Lag.
Lagber publ	= Lagberedningens publikationer.
Lagst avd	= Lagstiftningsavdelningens vid justitieministeriet publikation.
Lainsäädäntöos	= Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu.

LM	= Lakimies.
NFFP	= Norsk Forsikringsjuridisk Forenings Publikasjoner.
NFT	= Nordisk försäkringstidskrift.
NJA	= Nytt Juridiskt Arkiv.
NJW	= Neue Juristische Wochenschrift.
NOU	= Norges Offentlige Utredninger.
NRt	= Norsk Retstidende.
NU	= Nordisk utredningsserie.
RR	= Rådstuvurätt.
SOU	= Statens Offentliga Utredningar.
SVAG	= Bundesgesetz betreffend Beaufsichtigung von Privatunternehmungen im Gebiete des Versicherungswesens, den 25 juni 1885 (Schweiz).
SvJT	= Svensk Juristtidning.
SVLY	= Suomen Vakuutuslakimiesten Yhdistyksen julkaisuja.
SVVG	= Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag, den 2 april 1908 (Schweiz).
TfR	= Tidsskrift for Rettsvitenskap.
UfR	= Ugeskrift for Retsvaesen.
VersR	= Versicherungsrecht
Vers Wiss Arch	= Versicherungswissenschaftliches Archiv.
Vp	= Valtiopäivät.
ZSchwR	= Zeitschrift für Schweizerisches Recht.

Betr försäkringsvillkor, se § 2.4 C.
Betr nämnder m m, se § 2.4 B.

I

INLEDANDE DEL

§ 1. OM AVTALSFRIHETEN

1. EN MARKNADSEKONOMISK GRUNDPRINCIP

I den finska rättsvetenskapliga litteraturen framhåller man ofta, att vår obligationsrätt grundar sig på principen om avtalsfrihet.[1] Likadana yttranden kan utan svårighet påträffas i doktrinen i alla länder med ekonomiska system, som bygger på en marknad med fri konkurrens.[2] Det är emellertid också vanligt i såväl inhemsk som utländsk litteratur på civilrättens område, att man inte uttryckligen hänvisar till principen om avtalsfrihet, utan blott låter denna spela rollen av en outtalad förutsättning för framställningen. Avtalsfriheten uppfattas som en given självklarhet, varför uppmärksamheten direkt kan riktas mot andra juridiska problem, som står i samband härmed, såsom frågorna, hur avtal på giltigt sätt tillkommer, huruvida det förekommer eventuella begränsningar i avtalsfriheten, i vilken mån det är möjligt att upphäva avtalsbundenheten vid förändrade förhållanden o s v.

Det kan också te sig naturligt att betrakta avtalsfrihetens princip som självklar. Den utgör nämligen en oundgänglig beståndsdel

---

1 Se t ex *Muukkonen,* LM 1956. 602 och där i noterna 11—37 nämnd litteratur samt *samma,* Muotosäännökset 234, *Godenhielm,* Sopimusoikeus 1, *Holopainen,* Lakimies ja yhteiskunta 1961. 44, *Hoppu,* Rajoitusehdoista 88, *Kivimäki—Ylöstalo* 56, *Pekkanen* 149, *Taxell,* Avtal 35 och *Wilhelmsson,* DL 1974. 317.

2 Beträffande äldre utländsk litteratur kan hänvisas till *Pekkanen* 149 not 4. Av nordisk litteratur från senaste tid kan nämnas *Håstad* 5, *Jørgensen,* Kontraktsret 25 ff, *Malmström* 45, *Mathiassen* 42 f och *Victorin,* SvJT 1976. 436.

av det samhällssystem inom vilket de ovannämnda författarna verkar. Avtalsfriheten utgör en av hörnpelarna i det kapitalistiska ekonomiska systemet och dess civilrättsordning.[3] Inom ramen för detta system är det sålunda inte meningsfullt att ställa frågan, huruvida avtalsfrihet gäller som generell princip eller inte. En annan sak är, att den nämnda principen kan gälla i olika omfattning under den historiska utvecklingen inom ramen för samma samhällsformation. Även mellan samhällen som befinner sig i samma utvecklingsstadium kan det förekomma differenser härvidlag. Då avtalsfriheten emellertid i varje händelse måste utgöra en utgångspunkt för uppbyggnaden av det civilrättsliga systemet kan frågan om avtalsfrihetens omfattning i de berörda rättssystemen alltid ersättas med spörsmålet: vilka begränsningar i avtalsfriheten gäller vid en bestämd tidpunkt i ifrågavarande rättsordning?[4]

2. BEGREPPSBESTÄMNING

A. Avtalsfrihet som normativ och faktisk kategori

Avtalsfrihetsbegreppet har ovan använts i sin *normativa* betydelse avseende den frihet att utforma sina avtalsrelationer som de enskilda rättssubjekten enligt rättsordningen åtnjuter samt det skydd rättsordningen erbjuder dessa relationer. Omfattningen av denna avtalsfrihet bestäms genom rättsliga begränsningar av den-

---

[3] Se även t ex *Taxell*, Rätt 442, 450 samt *Aubert*, Rättssociologi 102, *Fischer* 42 f, som benämner avtalsfriheten »der Schlüsselpunkt der privaten Wirtschaft» (43), *Homburger* 58 och 7 not 46 och *Raiser*, AGB 21. *Eklund*, SvJT 1975. 697 hänför uppenbarligen avtalsfriheten till den grupp rättsprinciper, som utgör »en ofrånkomlig följd av systemet.» — Formfriheten står i den mån den överhuvudtaget anses omfattas av avtalsfrihetsbegreppet i detta avseende i en särställning, se *Muukkonen*, Muotosäännökset 235 f, där författaren framhåller, att formfrihet ingalunda råder i alla moderna (västerländska) rättsordningar.

[4] Så även *Pekkanen* 148.

samma, dvs begränsningar som framgår ur »gällande rätt» såsom den kommer till uttryck i lagstiftning och andra rättsnormer. Ofta påpekar man, att avtalsfriheten dessutom inskränks genom *faktiska* begränsningar, vilka grundar sig på de ekonomiska maktförhållandena.[5] Med en avtalsparts faktiska avtalsfrihet avses hans reella möjligheter att påverka utformningen och inriktningen av de avtalsrelationer han är bunden av. I den mån den ena parten i ett avtal p g a sin på ekonomiska eller andra faktorer stödda maktposition ensidigt kan diktera villkoren i ett avtal är motpartens faktiska avtalsfrihet — närmare bestämt dess innehållsliga element — i motsvarande mån begränsad. I de fall, där med begreppet avtalsfrihet i fortsättningen avses någon aspekt av den faktiskt förekommande avtalsfriheten, kommer detta särskilt att anges. Då termen avtalsfrihet förekommer i okvalificerad form åsyftas alltså avtalsfriheten i förhållande till rättsordningen och med begränsningar i avtalsfriheten avses normativa begränsningar.

B. Avtalsfrihetens element

Även i ett annat avseende är begreppet avtalsfrihet oklart. Det kan nämligen användas som beteckning på ett flertal olika friheter inom avtalsområdet. Som bas för den senare begreppsbestämningen måste begreppets innehåll enligt juridiskt språkbruk därför i korthet presenteras.

I tyskspråkig rättsvetenskaplig litteratur kan man påträffa ett flertal analytiska studier av avtalsfrihetsbegreppet,[6] vilka delvis har bildat grunden för de analyser som utförts i den finska littera-

---

[5] *Muukkonen*, LM 1956. 609 ff och *Pekkanen* 151 betonar distinktionen mellan rättsliga och faktiska begränsningar av avtalsfriheten.

[6] Se särskilt t ex *Fischer* 30 ff och *Schnyder* 53 ff. En uppdelning av avtalsfriheten i underbegrepp förekommer även bl a hos *Dilcher*, NJW 1960. 1040, *Feer* 29 f, *Grossman* 15 ff, *Hainard* 20 f, *Kliege* 82, *Larenz* 35 ff, *Löhner* 12 ff, *Nipperdey* 3 ff, *Rössler* 9 f, *Scherrer* 9, *Schneeberger* 3 och *Schweingruber* 57 f.

turen. Hos oss har problematiken först utförligare berörts av *Erma*,[7] som refererar österrikaren *Gschnitzers* indelning av avtalsfriheten i underbegreppen frihet att ingå avtal, formfrihet, innehållsfrihet och upplösningsfrihet; i sin egen framställning föredrar han av olika orsaker att begränsa avtalsfrihetsbegreppet så, att det omfattar blott innehållsfriheten, vari han dock även inräknar upplösningsfriheten.

Den tillsvidare grundligaste analysen av avtalsfrihetsbegreppet presenterades ett år senare av *Muukkonen*,[8] som kunde konstatera, att begreppet i den juridiska litteraturen hade begagnats i åtminstone åtta olika betydelser. Enligt den nämnda författaren borde begreppet avtalsfrihet behandlas som ett formallogiskt samlingsbegrepp, vilket kunde definieras blott i anslutning till sina underbegrepp. Genom att i någon mån utveckla schweizaren *Fischers* analys kom han härvid fram till en uppdelning av avtalsfrihetsbegreppet i sex element: *frihet att ingå avtal, frihet att välja avtalspart, innehållsfrihet* i begränsad betydelse, *typfrihet* — som kunde inräknas i ett mer vidsträckt innehållsfrihetsbegrepp — *formfrihet* och *upplösningsfrihet.* Synen på avtalsfriheten som ett samlingsbegrepp förefaller allmänt accepterad i senare finsk juridisk litteratur. Antalet uppräknade element varierar dock något.[9]

C. Avtalsfrihet i privaträttslig och offentligrättslig betydelse

Vid styrning av avtalsbeteende kan olika metoder begagnas. Dessa kan utgående från de sanktioner som ansluter sig till styrningen indelas i två grupper, nämligen styrning med hjälp av pri-

---

[7] *Erma*, Työurakka 24 ff.

[8] *Muukkonen*, LM 1956. 603 ff.

[9] *Kivimäki—Ylöstalo* 57, *Pekkanen* 150, *Telaranta*, LM 1957. 36 not 13 och *Zitting*, JFT 1962. 352 f synes godta *Muukkonens* indelning, medan *Godenhielm*, Sopimusoikeus 1 inte omtalar formfriheten och upplösningsfriheten. Se även *Klami*, Teoria 85,

vaträttslig ogiltighetssanktion och styrning av t ex näringsrättslig, förvaltningsrättslig eller straffrättslig karaktär (offentligrättslig styrning).[10]

Vid behandlingen av avtalsfrihetsproblematiken har den privaträttsliga sidan — de tvingande reglerna — i regel givits en dominerande ställning. Total eller partiell ogiltighet ses som den mest betydelsefulla påföljden vid begränsningar i avtalsfriheten.[11] Ibland definieras avtalsfrihetsbegreppet t o m så, att endast begränsningar av det nämnda slaget anses påverka avtalsfrihetens omfattning. Detta innebär, att spörsmålet om avtalsfrihetens gränser likställs med frågan om utsträckningen av principen om avtalsbundenhet (*pacta sunt servanda*). Begränsningar i avtalsfriheten betyder alltså, att avtal eller delar av avtal av ett visst innehåll, av en viss form, med en bestämd avtalspart o s v i regel inte skyddas av rättsordningen. En tvingande lagstiftning till skydd för den svagare parten i ett avtalsförhållande statuerar alltså ett skydd antingen mot en på avtalet baserad reaktion från den samhälleliga tvångsapparatens sida eller mot att denna i enlighet med avtalets bestämmelser vägrar den svagare parten sitt bistånd. Avtalsparterna är inte på annat sätt förhindrade att ingå privaträttsligt förbjudna avtal än att de inte kan påräkna, att den nämnda tvångsapparaten skall reagera enligt avtalet.

Friheten att ingå avtal eller att låta bli står i detta avseende i en särställning. Om man här sätter ett likhetstecken mellan avtalsfrihet och avtalsbundenhet, åsyftar man endast den positiva sidan av det nyssnämnda avtalsfrihetselementet; begränsningarna häri yttrar sig som en avsaknad av rättslig handlingsförmåga i

---

10 Sådana fall, där annan privaträttslig sanktion än ogiltighet — exempelvis skadeståndsskyldighet — är statuerad, kan även de lämpligen hänföras till den sistnämnda gruppen.

11 Se särskilt t ex *Feer* 33 f, som skiljer mellan tre grader av frihetsbegränsningar: 1. med ogiltighet sanktionerade förbud — lex perfecta, 2. avtalet är giltigt, men part åsamkas annan sanktion — lex minus quam perfecta samt 3. formtvång.

vissa fall eller generellt.[12] Detta spörsmål brukar likväl i regel inte behandlas i samband med avtalsfrihetsproblematiken. Då man omtalar det föreliggande avtalsfrihetselementet, lägger man däremot ofta tonvikten vid den senare negativa leden: frihet att underlåta att ingå avtal. Begränsningarna i denna frihet sammanfattas under begreppet *kontraheringsplikt*. I detta fall är givetvis ingen ogiltighetssanktion tänkbar; en lämplig privaträttslig påföljd vore t ex avtals uppkomst genom ensidig viljeförklaring. Det föreligger inte någon avtalsbundenhet, som skulle bortfalla, utan bundenhet uppkommer på ett irreguljärt sätt.[13]

Även upplösningsfrihetens förhållande till avtalsbundenheten är i någon mån problematiskt. Upplösningsfriheten kan uppfattas som avtalsparternas rätt att genom nytt avtal upphäva eller förändra tidigare mellan dem gällande avtal:[14] då parterna använder sig av denna rätt, bortfaller avtalsbundenheten för det tidigare avtalets del. Å andra sidan uppstår emellertid bundenhet vid det senare upplösningsavtalet. Den ogiltighetssanktion som anknytes till privaträttsliga begränsningar i avtalsfriheten kan alltså även här komma i fråga, men den hänför sig då till upplösningsavtalet: om upplösningsfriheten är begränsad är avtalet om upplösning helt eller delvis ogiltigt. Med upplösningsfrihet kan man emellertid ytterligare avse parternas rätt att i det ursprungliga avtalet inta klausuler om upplösning av avtalsbundenheten t ex genom en ensidig viljeförklaring från den ena partens sida.[15] Detta spörsmål gäller tillåtligheten av ett bestämt avtalsinnehåll; utformningen

---

[12] Till denna del utgör friheten att ingå avtal eller låta bli ett motstycke till friheten att välja avtalspart. *Mathiassen* 42 f sammanför också dessa båda friheter under samlingsbegreppet *kontraheringsfrihed* i motsats till *kontrakt- eller aftalefriheden*, som avser innehållet i parternas inbördes rättsförhållande. Så även *Grossmann* 16, *Helm* 61 och *Larenz* 36 f.

[13] Distinktionen mellan kontraheringsplikt och andra begränsningar i avtalsfriheten framhävs av *Schnyder* 67. Jfr även *Feer* 33. *Fischer* 64 indelar begränsningarna i *Abschlussfreiheit* i fyra grupper, dvs 1. förbud att ställa offert, 2. förbud att anta offert, 3. påbud att ställa offert och 4. påbud att anta offert. De två förstnämnda grupperna innehåller spörsmålen om rättslig handlingsförmåga, medan kontraheringsplikten motsvaras av de två senare, jfr *Fischer* 64 f.

[14] Så t ex *Fischer* 38 f. Jfr även *Mathiassen* 42.

[15] Så uppenbarligen *Kivimäki—Ylöstalo* 57.

av upplösningsklausuler kan givetvis styras med hjälp av ogiltighetssanktion på samma sätt som det övriga avtalsinnehållet. Slutligen kan med upplösningsfrihet avses parts rätt att utan stöd av avtalsbestämmelse mot den andra partens vilja frigöra sig från ett avtal. Detta språkbruk är mer ovanligt och förefaller inte heller lyckat, då en upplösningsfrihet i sistnämnd mening innebär en *begränsning* av avtalsbundenheten och därmed också av avtalsfriheten. I varje händelse är det inte lämpligt att inräkna en upplösningsfrihet som definierats på detta sätt i de element som konstituerar begreppet avtalsfrihet.

Som nämnts kan en styrning av avtalsbeteendet ske även på annat sätt än med hjälp av privaträttsliga begränsningar i avtalsfriheten. En skyldighet att ingå avtal, att ingå avtal av ett visst innehåll eller av en viss form o s v kan sanktioneras med straffrättslig påföljd.[16] En näringsrättslig myndighetskontroll av avtals innehåll förekommer t ex inom den svenska konsumenträtten och har föreslagits även hos oss. Ytterligare kan olika förvaltningsrättsliga sanktioner, såsom möjlighet att indra koncession, anknytas till precisa eller generalklausulsmässiga normer rörande avtals innehåll eller kontraheringsplikt m m. Förhållandet mellan den offentligrättsliga styrningen av avtalsbeteendet och de privaträttsliga begränsningarna i avtalsfriheten är ofta komplicerat och omöjligt att sammanfatta i en generell formel. Vissa offentligrättsliga förbud har en privaträttslig ogiltighet som följdverkan, medan man i andra fall låter avtalet förbli giltigt, trots att parterna eller den ena parten drabbas av någon offentligrättslig sanktion.[17]

I den föreliggande avhandlingen skall begreppet avtalsfrihet begagnas i en vidsträckt mening så, att båda de ovannämnda

---

16 Exempelvis begagnas inom avbetalningsköprätten straffrättsliga sanktioner i anslutning till en styrning av såväl avtalsinnehållet (L om kreditvillkor inom avbetalningshandeln § 4 a tillkommen genom L 118/1970) som -formen (L om avbetalningsköp § 19 a tillkommen genom L 893/1972).

17 Så skall ett förbud mot ett bestämt villkor enligt den svenska avtalsvillkorslagen inte automatiskt medföra privaträttslig ogiltighet för villkoret i fråga, se t ex *SOU 1974: 83*. 106.

huvudformerna för statligt sanktionerad styrning av avtalsbeteende anses utgöra begränsningar i avtalsfriheten. Såväl normer, som innebär att rättsordningens skydd undandras vid vissa slag av avtal, som normer, vilka riktar andra sanktioner mot någondera eller vardera parten i ett bestämt avtal, innebär alltså enligt detta språkbruk begränsningar i avtalsfriheten. Huvuddelen av de normer som behandlas i avhandlingen kan hänföras till den förstnämnda gruppen.

D. Innehållsfriheten som föremål för undersökningen

Avtalsfrihetens centrala element är innehållsfriheten. Många författare använder också de två begreppen som synonymer.[18] Även temat för den föreliggande avhandlingen, styrning av försäkringsvillkor, hänför sig till begränsningarna i avtalsfrihetens innehållsliga element. I fortsättningen kommer därför begreppet avtalsfrihet att användas endast för att beteckna parternas rätt att fritt bestämma innehållet i sina inbördes rättigheter och förpliktelser, om annat inte uttryckligen anges. Inom ramen för ett på detta sätt definierat avtalsfrihetsbegrepp faller även ett annat av de tidigare nämnda elementen, nämligen upplösningsfriheten, vilken också vissa författare ansett utgöra en underavdelning av innehållsfriheten.[19] Då avhandlingen behandlar villkor i försäkringsavtal, medan avtal om upplösning av försäkringsavtal faller utanför framställningen, är blott friheten att i det ursprungliga avtalet inta klausuler om upplösning av avtalsbundenheten här av intresse.

Som tidigare framgått behandlas inte heller typfriheten av alla författare som ett från innehållsfriheten avskilt avtalsfrihetsele-

---

[18] Se sammanställningarna hos *Muukkonen,* LM 1956. 604 och *Fischer* 15.

[19] Så t ex *Schnyder* 66. Jfr *Erma,* Työurakka 25. Kritik häremot *Löhner* 15.

ment.[20] Också ett typtvång innebär ju en begränsning av parternas frihet att bestämma avtalets innehåll efter eget förgottfinnande. Det är givetvis en terminologisk smakfråga, om man vill skilja mellan ett begränsat innehållsfrihetsbegrepp och typfrihet[21] eller om man bara talar om olika sätt att begränsa innehållsfriheten.[22] I den moderna finska kontraktsrätten är typfrihetsproblematiken i varje fall av mindre intresse, då typfrihet numera anses råda.[23] Detta gäller dock endast om typfriheten uppfattas som en motsats till numerus clausus-principen, som innebär, att endast kontrakt av vissa bestämda typer är giltiga, medan avtal, som inte kan inplaceras i dessa kategorier, saknar rättsligt skydd. Om man däremot anser, att typtvång föreligger, då avtalsparterna kan åstadkomma vissa rättsverkningar endast genom att begagna en bestämd avtalstyp, kan typfriheten inte betraktas som fullständig i finsk kontraktsrätt.[24] I denna framställning behandlas emellertid blott frågan om det tillåtna avtalsinnehållet *inom ramen för* avtalstypen försäkringsavtal, varför typfrihetsproblematiken inte aktualiseras här. De svårigheter som föreligger vid gränsdragningen mellan försäkringsavtal och andra närliggande avtalstyper

---

[20] Hos oss har *Muukkonen,* LM 1956. 607 f riktat uppmärksamheten mot behovet av en uppdelning härvidlag. Detta godtas av *Telaranta,* LM 1957. 36 not 13.

[21] Så *Muukkonen,* LM 1956. 607 f.

[22] Så t ex *Schnyder* 74 ff, se även *Larenz* 42 f. *Pekkanen* 159 framhåller, att »tyyppivapaus muodostaa siten sisältövapauden yhden ilmenemismuodon.»

[23] Så t ex *Ekström* 508, *Erma,* Työurakka 29, *Kivimäki—Ylöstalo* 33, *Telaranta,* Tahdonilmaisu 61, *Vihma,* Sopimussakko 124, *Zitting,* JFT 1962. 347. Se även t ex *Dilcher,* NJW 1960. 1041, *Larenz* 43 och *Schnyder* 74. Jfr dock begreppsbildningen hos *Flume* 148: »Der numerus clausus gilt auch für das Schuldrecht, obwohl im Gegensatz zum klassischen römischen Recht neben den besonderen Schuldvertragstypen der allgemeine Vertragstyp »Schuldvertrag» steht».

[24] Se *Pekkanen* 158 f, vilken såsom exempel på sådana rättsverkningar nämner tillämpning av arbetslagstiftningen. Som ett annat exempel kan nämnas, att det handräckningsförfarande, varom stadgas i L om avbetalningsköp § 9, inte kan komma i fråga såsom rättsverkning av annat avtal än ett i stadgad form uppgjort avbetalningsköp. — Det föreliggande typfrihetsbegreppet begagnas uppenbarligen även av *Klami,* LM 1968. 516 ff, se även *samma,* Välipuhe 1/1964. 4 f och 5/1964. 6 f.

synes i kontraktsrättsligt hänseende vara av ringa betydelse och kan därför förbigås.[25] Gränsdragningen mellan olika försäkringsgrenar och -former vållar inte heller större problem i den föreliggande avhandlingen.

Friheten att välja avtalspart samt att ingå avtal eller låta bli hänför sig inte till avtalsinnehållet.[26] Dessa frihetselement faller sålunda utanför temat för detta arbete och kan i fortsättningen inte närmare beaktas. I detta sammanhang förtjänar dock att nämnas, att det föreligger ett samband mellan friheten att ingå avtal eller låta bli i betydelsen *kontraheringsplikt* och innehållsfriheten: en kontraheringsplikt förutsätter begränsningar i parternas möjligheter att påverka avtalets innehåll.[27] En kontraheringsplikt, där den förpliktade parten fritt kunde fastställa sina villkor, vore meningslös. Ett fall, där motparten åter kunde framtvinga ett kontrakt på de villkor han själv dikterar utan begränsningar, är knappast heller tänkbart. En kontraheringsplikt måste alltså i praktiken åtföljas av begränsningar i avtalsfriheten i ovan angiven mening. Frågor rörande kontraheringsplikt måste därför i någon mån beröras i fortsättningen.

---

[25] Även i förarbetena till FAL framhåller man, att en definition av begreppet försäkring inte skulle ha någon praktisk betydelse, se *Förslag 1925.* 49, så även *SOU 1925: 21.* 64, *Bugge,* Motiver 28, jfr även *Udkast 1925.* 26. I avhandlingen har vid insamlingen av material utelämnats bankgarantier och andra förbindelser, som inte lämnas av näringsidkare, vilkas huvudsakliga verksamhet utgör försäkringsrörelse. Å andra sidan har de såsom borgesförbindelser rubricerade avtal, som ingås av vissa försäkringsgivare, beaktats, trots att försäkringsrättens tillämpning här synes oklar, se t ex *Erma,* SVLY XVI. 193, som ger ett med tvekan nekande svar på frågan om försäkringsrättens tillämplighet. — Se betr definitionen av försäkring i tillsynsrätten *Sipilä,* Juhlajulkaisu 318 ff.

[26] Jfr *Schnyder* 65, som diskuterar, huruvida avtalsparterna skall anses utgöra del av »avtalsinnehållet». — Ett avtal (föravtal) kan även innehålla bestämmelser om en senare skyldighet att kontrahera. *Muukkonen,* Esisopimus 119 not 16 föredrar att här inte begagna termen kontraheringsplikt.

[27] Se *Schnyder* 58 f.

Det återstående av de avtalsfrihetselement *Muukkonen* uppräknat, formfriheten, står i en särställning bland elementen såtillvida, att det endast berör *sättet* för avtals tillkomst, medan den materiella utformningen av avtalsrelationerna lämnas oberörd. Man har därför ibland ifrågasatt om det är lämpligt att överhuvudtaget inräkna spörsmålen angående avtals form under avtalsfrihetsproblematiken.[28] Även detta är givetvis en fråga om ändamålsenlig terminologi, där argument kan anföras både pro och contra. För att hänföra formproblemen under rubriken avtalsfrihet talar närmast historiska synpunkter: utvecklingen mot formfrihet har stått i ett nära samband med avskaffandet av det kontraktsrättsliga typtvånget.[29] Logiskt sett föreligger å andra sidan inget samband mellan formfriheten och den centrala innehållsfriheten. En rättsordning, som grundar sig på såväl formbundenhet som innehållsfrihet är fullt tänkbar.[30] Då härtill kommer att såväl vår kontraktsrätt i allmänhet [31] som vår försäkringsrätt [32] bygger på principen om formfrihet, har det förefallit motiverat att här utesluta spörsmålen om avtals form vid definitionen av avtalsfrihetsbegreppet. I den mån eventuella krav på utformning eller formulering av *enskilda klausuler* kan begagnas som hjälpmedel vid en styrning av avtalsinnehållet, måste dessa dock beaktas.

---

[28] *Erma,* Työurakka 25. Häremot *Muukkonen,* LM 1956. 609 och *samma,* Muotosäännökset 235 not 30. De finska författare som senare berört problematiken omfattar oftast *Muukkonens* indelning, se ovan denna paragraf not 9. Även *Taxell,* Rätt 452 betecknar formkraven som begränsningar av avtalsfriheten. Bland utländska författare argumenterar *Fischer* 38 och *Schnyder* 62 ff för att innefatta formfriheten i avtalsfrihetsbegreppet, medan *Larenz* behandlar formfriheten (55 ff) särskilt från avtalsfriheten (35 ff). Även *Esser* följer en liknande disposition, men talar dock (89) om »die mit der Vertragsfreiheit gewährte Formfreiheit.»

[29] Se *Raiser,* JZ 1958. 2 och *Schnyder* 63, jfr även *Scherrer* 14 ff och *Schnyder* 76 f beträffande förhållandet mellan typ- och formfrihet i romersk rätt.

[30] Så även *Schnyder* 63.

[31] Se *Muukkonen,* Muotosäännökset 235 i not 33 nämnd litteratur.

[32] *Ignatius—Kivivuori* 32, *Leino,* Välipuhe 3/1966. 36 not 3, *Lindroos,* SVLY XIII 49, *Pasanen* 67, *Vihma,* Palovakuutussopimus 101 och *samma,* Vakuutussanomia 1948. 39, samt *Bentzon—Christensen* 66, *Hellner,* Försäkringsrätt 66, *Hult,* Föreläsningar 29, *Selmer,* Forsikringsrett 42 och *Ussing,* Enkelte kontrakter 217.

3. ÖVERSIKT ÖVER AVTALSFRIHETENS HISTORIA OCH FUNKTIONER

A. Kortfattad historik

a. Konkurrenskapitalismen

Som ett uttryck för de nya dominerande samhällsklassernas intressen[33] erhöll avtalsfriheten — såväl innehållsfriheten som dess övriga element — sin mest vidsträckta omfattning efter den liberalistisk-kapitalistiska samhällsordningens genombrott under 1800-talet.[34] Utvecklingen gick från statusrelationer mot kontraktsrelationer.[35] Organisationen av arbetet skedde på grundval av fria arbetsavtal[36] och även andra begränsningar i avtalsfriheten, såsom t ex ställvis förekommande gränser för rätten att ta ränta, regleringar av pris och arvoden m m, avskaffades.[37] Tidigt började den förhärskande ideologin förespråka och motivera en möjligast fullständig avtalsfrihet.

Den nya synen på avtalsrelationerna förebådades redan under feodalismens herravälde. Den rationalistiska naturrättsfilosofin ställde individen i centrum för sin samhällssyn och »anerkendte den frie og fornuftige viljes magt til uden graenser at stifte ret uafhaengigt af form og indhold.»[38] *Hugo Grotius* har också ibland

---

[33] Se särsk *Aubert*, Rättssociologi 105 f, *Jørgensen*, Fire afhandlinger 85 f, *Kaiser*, KJ 1976. 60 ff, *Weber* 454 ff, 500.

[34] 1800-talets samhälle präglades så av avtalet, att man t o m har kallat denna tid för »the years of contract», *Wolf*, Entscheidungsfreiheit 9.

[35] Tesen som framlagts av *Maine* i hans verk Ancient Law återges av bl a *Aubert*, Rättssociologi 102, *Friedmann* 34, *Jørgensen*, TfR 1965. 400, *Kessler* 71, *Kimball—Pfennigstorf* 139, *Pekkanen* 148 och *Wolf*, Entscheidungsfreiheit 9. Se även *Weber* 416 ff, som beskriver utvecklingen från vad han kallar »Status-Kontrakte» till »Zweck-Kontrakte».

[36] Se närmare t ex *Aubert*, Rättssociologi 104 f, *Hedemann*, Fortschritte 7 ff och *Kaiser*, KJ 1976. 63 ff.

[37] Se t ex *Hedemann*, Fortschritte 9 ff.

[38] *Jørgensen*, TfR 1967. 472. Se även t ex *Fischer* 46 f, *Kliege* 97 f, *Papantoniou*, ARSP 1974. 491, *Raiser*, JZ 1958. 2, *Sundby*, TfR 1975. 348 f och *Weber* 498.

betecknats som avtalsrättens skapare[39]; *Pufendorf* brukar också nämnas i detta sammanhang.[40]

Den individualistiska och rationalistiska inställningen till avtalsförhållandena utgjorde sedermera en väsentlig del av den liberala samhällssyn, som blev rådande i det nya samhället.[41] Individen skulle vara fri att reglera sina personliga förhållanden i alla avseenden, samhällsordningen skulle bygga på privatautonomi och staten skulle undvika att ingripa i individens frihetssfär. Individen skulle själv ensam fatta beslut om och ansvara för sina handlingar. Han skulle utan inblandning ha makt att avgöra, vilka privaträttsliga förpliktelser han ville underkasta sig, och statens uppgift skulle endast vara att i samhällsordningens intresse stå till tjänst med tvångsmedel, när förpliktelserna inte frivilligt uppfylldes. Staten skulle vara en rättsstat, där alla medborgare var lika inför lagen.

Betoningen av individens frihet och ansvar kunde ges en etisk motivering. Principen ansågs dock därtill utgöra ett instrument för uppnående av andra sociala mål. För de enskilda avtalens del skulle avtalsfriheten leda till en rättvis avbalansering av avtalsparternas inbördes rättigheter och förpliktelser. Då avtalsparterna liksom alla individer var jämlika och styrdes i sitt handlande av en egen förnuftig vilja, var de själva i stånd att bäst tillvarata sina egna intressen och det avtal de frivilligt underkastade sig måste

---

39 *Jørgensen*, TfR 1967. 472.

40 Se *Kliege* 97 f, *Raiser*, JZ 1958. 2 och *Sundby*, TfR 1975. 349.

41 *Muukkonen*, LM 1956. 602 uttalar, att »sopimusvapauden voidaan sanoa kantavan liberalismin aatetta itsessään.» Se även t ex *Helm* 65, *Holopainen*, Lakimies ja yhteiskunta 1961. 44, *Horn*, AcP 1976. 319, *Jørgensen*, TfR 1965. 404 f, *Kessler* 71, *Lehtinen* 420, *Lyngsø*, Juristen og Økonomen 1974. 493, *Raiser*, Festschrift 116, *Selvig* 295, *Stang*, JFT 1933. 369 f, *Victorin*, SvJT 1976. 436 och *Wieacker* 479 ff. Jfr även *Adam Smith* 130 ff. — *Flume* 145 synes stå tämligen ensam i sin uppfattning, att »das Prinzip der Privatautonomie und der Vertragsfreiheit hat entgegen oft gegebenen Deutungen nichts mit dem Individualismus oder Liberalismus des 18 oder 19 Jahrhunderts zu tun.»

därför utgöra en rättvis utjämning av de motsatta intressena. Lagstiftaren hade sålunda endast att ingripa i fall, där den fria viljebildningen var upphävd t ex genom tvång.[42] Eventuell obalans i styrkeförhållandet mellan parterna skulle åter utjämnas genom konkurrensen på marknaden. Marknadskrafternas fria spel skulle garantera den materiella rättvisan i avtalsförhållandena. Också för samhället som helhet skulle ett ekonomiskt system, som byggde på privatautonomi, dvs näringsfrihet, privat äganderätt och avtalsfrihet, leda till högsta möjliga välstånd. Den fria konkurrensen skulle tillåta ett maximalt utnyttjande av de enskilda individernas initiativkraft.

Liberalismens samhällsmodell förutsatte ingalunda ett obetingat skydd av alla slags avtalsrelationer. Avtalsfriheten kunde väl begränsas beträffande avtal som inte var förenliga med det rådande produktionssättet och därtill anslutna övriga frihetsideal. Sålunda förekom t ex att man begränsade individens möjligheter att genom arbetsavtal föryttra sin arbetskraft för lång eller obegränsad tid eller förbjöd avtal rörande en persons hela aktuella och kommande förmögenhet, då ett sådant avtal i alltför hög grad beskar hans ekonomiska frihet.[43]

En rättsordning motsvarande den teoretiska modell som ovan uppskisserats har knappast någonsin existerat i fullt utbildad form. T o m under liberalismens guldålder förekom det i någon utsträckning begränsningar i avtals- och konkurrensfriheten även utöver dem som ovan angetts falla inom ramen för modellen.[44] Utvecklingen i Finland företer också många särdrag i jämförelse med den nu presenterade allmänna skissen. Sålunda råder redan oenighet därom, huruvida man överhuvudtaget kan beteckna den medeltida samhällsordningen i Finland (och Sverige) som feodalism

---

42 Se t ex *Friedmann* 38, *Kliege* 100 och *Nial* 191. Också i den juridiska doktrinen betonades »viljans verklighet» som förutsättning för avtals giltighet, se hos oss *Montgomery* 566 ff.

43 Se närmare *Hedemann,* Fortschritte 27 ff.

44 Se t ex *Aubert,* Funksjon 78 och *Kessler* 73.

i egentlig mening. En egentlig konkurrenskapitalism kan i sin tur sägas ha förekommit hos oss högst under en begränsad övergångsperiod. Efter att den moderna fabriksindustrin fått sitt genombrott vid mitten av 1850-talet [45] kom det nya ekonomiska systemet nämligen att erhålla sin juridiska form först under de följande årtiondena genom bl a den kejserliga förordningen angående handel och näringar av år 1868 (i 8/1868) och den kejserliga förordningen om näringarna av år 1879 (i 12/1879) som slutligen införde en tämligen fullständig näringsfrihet.[46] Redan kort efter detta började man begränsa avtalsfriheten framför allt inom ramen för arbetslagstiftningen.

b. Utvecklingen under 1900-talet

Samhällsutvecklingen fr o m slutet av föregående århundrade gjorde snart förändringar i den liberalistiska rättsordningen och samhällsideologin oundgängliga. Den tilltagande koncentrationen av näringslivet medförde att läran om den fria konkurrensen som enda garant för en ändamålsenlig reglering av ekonomin inte längre kunde upprätthållas. Svåra sociala missförhållanden uppstod, vilka utgjorde ett hot mot det ekonomiska livets och samhällsordningens stabilitet. Samhällsklasser, som tidigare saknat möjlighet att påverka statsapparaten, framställde krav på ingripanden i den privata produktionen. De båda världskrigen nödvändiggjorde en statsreglering av det ekonomiska livet och kom därigenom att ytterligare påskynda utvecklingen.

Trycket mot en statlig reglering av det ekonomiska livet riktade sig även mot de kontraktsrättsliga institutionerna. Läran om avtalsfriheten som ett instrument för uppnående av rättvisa avtalsförhållanden kunde inte heller upprätthållas. Idealbilden av avtalet som en överenskommelse mellan två fria och jämlika parter kom

---

[45] Se *Niitamo*, Sosiologia 1976. 116.

[46] Se betr utvecklingen mot näringsfrihet under 1800-talet *Moring*, Näringsrätt 17 ff.

att stå i ett allt mer klart framträdande motsatsförhållande till verkligheten. I takt med den ökande koncentrationen dominerades avtalspraxis mer och mer av avtal mellan stora företag och enskilda, där företagen genom sin ekonomiska maktposition och sin sakkunskap i stor utsträckning förmådde diktera avtalsvillkoren. Näringsidkarna kunde i allt högre grad standardisera sina avtalsvillkor och det stora flertalet avtal kom att ingås på basen av sådana allmänna avtalsvillkor, varvid motparten sällan kunde utöva något inflytande på avtalets innehåll. Den omfattande rättsliga avtalsfriheten motsvarades i praktiken av en situation, där den faktiska avtalsfriheten för den ena avtalsparten var starkt begränsad, medan den andra i vid utsträckning kunde tillvarata sina intressen i avtalet.

Under 1900-talet har utvecklingen inom lagstiftningen som en följd härav såväl hos oss som i andra länder[47] gått i riktning mot en ökad statsdirigering av kontraktsrätten. Begränsningarna i avtalsfriheten och fallen av rättslig kontraheringsplikt har ökat i antal.[48] Regleringen av arbetsavtalsrelationerna[49] har antagit sådana proportioner, att arbetsrätten har avskiljts till en särskild akademisk disciplin, och även inom andra områden av kontraktsrätten har avtalsfriheten åtminstone i någon utsträckning begränsats. Redan AvtL innehåller i §§ 36—37 vissa begränsningar och i de kontraktsrättsliga speciallagar, genom vilka man reglerat områden, där en obalans i styrkeförhållandet mellan avtalsparterna normalt föreligger, har man regelmässigt intagit tvingande regler. Jordlegorätten, hyresrätten, avbetalningsköprätten, försäkringsrätten och från senaste tid agenträtten kan nämnas som exempel på sådana rättsområden.[50] Även den kommande konsumentskyddslagstiftning-

---

47 Se t ex betr utvecklingen i Sverige *Nial* 191 ff och i Tyskland *Wieacker* 547 ff.

48 Se om kontraheringsplikten *Taxell,* Rätt 451 samt betr dansk rätt *Hjejle* och *Koktvedgaard,* svensk rätt *Victorin,* SvJT 1976. 436 ff och norsk rätt *Selvig* 297 ff.

49 Se närmare om denna utveckling t ex *Vuorio* 6 ff.

50 Se L om lega av jord på landet (i 19/1902), F om lega av torp, landbolägenhet och backstuguområde (i 12/1909), L om tomtlega (75/1939) och

en utgör ett led i denna utvecklingslinje. I krissituationer har den statliga regleringen av avtalsförhållandena antagit ännu större proportioner. Under senaste världskrig förekom många ingrepp, vilka numera huvudsakligen avvecklats.[51] Under senare tid har åter ekonomiska svårigheter gett upphov till den s k stabiliseringslagstiftningen, vilken framför allt avser att avskaffa indexbindningarna i vårt ekonomiska liv.[52] Pris- och hyresregleringslagstiftningen, vilka ursprungligen var avsedda som krisingripanden, har i olika former varit i kraft i stort sett ända sedan andra världskriget.[53] Åtgärder av ovannämnt slag, vilka bär en offentligrättslig prägel, har också medfört, att den för en liberalistisk rättsordning utmärkande skarpa gränsen mellan privaträtt och offentlig rätt så småningom håller på att utplånas. Den utveckling som förekommit i de västeuropeiska samhällenas lagstiftning har också noterats i den rättsvetenskapliga litteraturen. Man framhåller, att kontraktsrätten har genomgått så grundläggande förändringar, att det ter sig motiverat att begagna begrepp som *Interventionismus*,[54] *dirigisme*[55] eller *kollektivism*[56] som beteckning härpå. Vissa författare går t o m så långt, att de talar om *Sozialisierung des Privatrechts*.[57]

JordlegoL (258/1966); L om lega av hus (166/1925) och HyresL (82/1961); L om avbetalningsköp (296/1933), L om avbetalningsköp (91/1966) samt den finanspolitiska L om kreditvillkor inom avbetalningshandeln (622/1962); FAL; L om handelsrepresentanter (389/1975).

51 Se särsk L om reglementering av näringslivet under undantagsförhållanden (303/1941). Se också *Hänninen* 70 f och *Koskinen* 96 ff, 107 ff.

52 L om tryggande av den ekonomiska utvecklingen under åren 1968—69 (207/1968), L om tryggande av den ekonomiska tillväxten under år 1970 (754/1969), L om tryggande av den ekonomiska tillväxten (868/1970) samt L om begränsning av användningen av indexvillkor (262/1974).

53 Se härom närmare t ex *Myllymäki*, Oikeus 4/1975. 19 ff, *Bernitz—Tiili* 115 ff och *Koskinen* 103 f, 116 ff, 132 ff, 152 ff samt verket *Taloudelliset valtuuslait*, passim.

54 *Fischer* 51 med hänvisningar.

55 *Arnholm* 5.

56 *Nial* 190. Författaren kallar även dagens kontraktsrätt »sociallibe-ral» (199).

57 *Nipperdey* 1, *Scherrer* 40, se även *Pekkanen* 148 not 3.

Även den normativa samhällsideologin har undergått motsvarande förändringar. I stället för den liberala nattväktarstaten uppställs nu den sociala välfärdsstaten som ideal för samhällsutvecklingen. I samklang härmed har även synen på avtalsfriheten förändrats. Visserligen betonar man fortfarande privatautonomins och den därmed förbundna avtalsfrihetens värde som grundläggande etiska principer, vilka grundar sig på erkännandet av den enskilda individens personlighet,[58] och man framhäver fördelarna hos avtalsfriheten som elastisk, utvecklingsbefrämjande normkälla.[59] Samtidigt brukar man dock påpeka, att staten kan och bör motverka de skadliga följder en oinskränkt avtalsfrihet kan föra med sig. Missbruk av avtalsfriheten till skada för samhället som helhet samt framför allt till förfång för enskilda svagare avtalsparter bör inte tillåtas. Rättsordningen bör garantera en rättvis balans mellan rättigheter och förpliktelser i de enskilda avtalen.[60] Det senaste uttrycket för denna inställning är den massiva konsumentskyddsdebatt och den därtill delvis anknutna diskussionen om standardavtalens problematik som förts och förs i hela den västliga världen under föregående och innevarande årtionden.

Sin mest extrema utformning nådde den sociala kontraktsrättsideologin inom den nationalsocialistiska rättsvetenskapen. Här framhöll man t ex, att »der nationalsozialistische Staat die Ansprüche der Volksgemeinschaft in den Vordergrund stellt und die Vertrags-

---

58 Se t ex *Taxell*, Rätt 441, 450 och 453, där han betonar, att avtalsfriheten »anknyter naturligt till den vidare individuella frihet som är demokratins mest centrala värde», och *Telaranta*, Tahdonilmaisu 26 ff samt *Auer* 5 (»In dieser Konzeption des Vertragsrechtes liegt eine Anerkennung der Selbstbestimmung des Menschen, die allgemein für die westliche Welt gilt»), *Flume* 136, *Helm* 65 f och *Victorin*, SvJT 1976. 437.

59 Se t ex *Kivimäki—Ylöstalo* 56 samt *Helm* 68 f och *Schmidt-Salzer*, Geschäftsbedingungen 43.

60 Se närmare t ex redan *Lehtinen* 420 samt *Holopainen*, Lakimies ja yhteiskunta 1961. 47, *Kivimäki*, DL 1966. 177, *Taxell*, Rätt 457 ff, *Telaranta*, Tahdonilmaisu 63, *Mroch* 37 f och *Raiser*, Festschrift 129 ff. Se även *Palmgren*, Finsk Tidskrift 84. 18.

freiheit nur dort zulassen wird, wo eine rechtliche Begründung dafür gegeben ist und die Gefahr einer Beeinträchtigung der Rechte der Volksgemeinschaft nicht zu fürchten ist.»[61] I den debatt som i dag förs kring regleringen av standardavtal i Förbundsrepubliken Tyskland har man inte heller kunnat undvika att anknyta till förslag, som framställts under den nationalsocialistiska eran.[62] I dagens västtyska rättsvetenskap synes man dock föredra att motivera begränsningarna i avtalsfriheten på annat sätt. Ofta bygger man på privatautonomins etiska premisser och hävdar, att die *Selbstbestimmung des Menschen* vid avtal, där styrkeförhållandet är ojämnt, inte förverkligas utan snarare förhindras genom avtalsfriheten. Rättsordningen bör i sådana fall garantera även den underlägsna partens *Entscheidungsfreiheit* genom att motverka avtalsklausuler som inte fyller de krav rättvisan ställer.[63]

Den nya ideologin avspeglar sig även på det rättsvetenskapliga planet. Parterna i ett kontraktsförhållande får inte längre betraktas som abstrakta klasslösa rättssubjekt, orelaterade till de personer rättsförhållandet in concreto berör. Rättsdogmatiken måste även beakta olika individers och samhällsgruppers möjligheter att i praktiken förverkliga det rättsskydd som lagen formellt garanterar dem.[64]

Nedtoningen av avtalsfrihetsideologin innebär inte, att principen om avtalsfrihet numera skulle sakna värde som principiellt argument vid en rättsdogmatisk eller -politisk debatt. Ett färskt exempel

---

[61] *Rössler* 34. Ytterligare hänvisningar ges hos *Raiser*, Festschrift 116. I sitt första gången år 1935 publicerade verk Das Recht der allgemeinen Geschäftsbedingungen (1961. 277 ff) synes *Raiser* själv starkt betona Gemeinschaft- och Gemeinwohl-ideologin: »Das Individuum gilt nur, was es an seinem Platz für die Gemeinschaft leistet» (279). Beträffande försäkringsrätten, se *Löhner* 46.

[62] *Löwe* 396.

[63] Se särskilt *Wolf*, Entscheidungsfreiheit 101 ff samt kritik häremot *Tonner*, DR 1975. 120 f. Se även *Wolf*, JZ 1974. 42 och *samma*, JZ 1976. 41 ff samt *Schmidt-Salzer*, NJW 1971. 173 ff.

[64] Se *Aarnio*, Juhlajulkaisu 43. En utförlig kritik av tidigare rättsvetenskaps försummelser i detta avseende ges av *Aarnio*, Oikeudellinen ajattelu 177 ff inspirerad bl a av *Kivivuori*, LM 1970. 936 f.

på en argumentering, där man härlett konkreta rättspolitiska krav ur generella antaganden angående avtalsrättens struktur, erbjuder laggranskningsrådets utlåtande angående förslaget till konsumentskyddslagstiftning: då rättsprinciperna rörande förmögenhetsrättsliga rättshandlingar hos oss bygger på avtalsfrihet samt på avtalsparternas principiella jämlikhet och då en lagstiftning, som ingriper i dessa principer, måste betraktas som ett undantag från den allmänna regeln, borde en lagstiftning av nämnt slag för undvikande av oklarhet möjligast noga avgränsas.[65]

Samtidigt som avtalsfriheten i allt högre grad begränsats genom tvingande lagstiftning har domstolarnas befogenheter att ingripa i kontraktsförhållanden på basen av skälighetsprövning ökats.[66] Ogiltighetsreglerna i AvtL kap 3 och särskilt generalklausulen i § 33 angående rättshandlingar, vilkas åberopande skulle strida mot tro och heder, lämnar vitt spelrum för domstolens prövning. Stadganden om jämkning av avtal, som om de tillämpades skulle leda till »uppenbart obilliga» eller »otillbörliga» resultat, har efter ett blygsamt första uppträdande i L om skada genom fartygs sammanstötning och om bärgarlön (64/1923) § 10 intagits i alla centrala kontraktsrättsliga lagar — här må endast hänvisas till FAL § 34, L om avbetalningsköp § 7.1, L om skuldebrev (622/47) § 8, HyresL § 48.1, L om arbetsavtal (320/1970) § 48.3, JordlegoL § 4.2 och L om handelsrepresentanter § 4. I och med det celebra avgörandet HD 1974 II 16 har HD dessutom fastslagit, att jämkningsregeln i L om skuldebrev § 8 kan tillämpas som en allmän princip även inom oreglerade områden av kontraktsrätten. I det förslag till konsumentskyddslagstiftning som framlagts hos oss har likaledes en jämkningsregel

---

65 *Laintarkastuskunnan lausunto 12/1976.* 4.

66 Se närmare om denna utveckling *Aro,* JFT 1974. 174 ff, *Hakulinen,* Velkakirjalaki 78 ff och *Ylöstalo,* Festskrift 86 ff. Se även *Hellner,* JFT 1975. 92 ff. *Mathiassen* 44 anser t o m, att gränsdragningen för avtalsfriheten »sker typisk ved, at der opstilles retlige standarder, f eks urimeligheds-, ubilligheds- og utilbørlighedskriterier, som domstolene og de administrative myndigheder laegger til grund ved deres bedømmelse af aftalerne.» Betr tysk rätt se redan *Hedemann,* Flucht, särsk 6 ff.

upptagits; därtill har frågan om en komplettering av AvtL med en regel av detta slag varit aktuell.[67] Delegeringen av beslutsmakt till domstolarna har bl a motiverats med att det är omöjligt för lagstiftaren i dagens komplicerade samhällsförhållanden att med tvingande regler träffa alla de situationer, där ett missbruk av avtalsfriheten kan förekomma och där det föreligger ett skyddsbehov för den svagare parten i kontraktsförhållandet. Generalklausulerna gör det därtill möjligt för domstolarna att beakta omständigheterna i det enskilda fallet, att åstadkomma en rättvis lösning i varje enskilt fall.[68] Elastiska regler betraktas också som mer utvecklingsdugliga än mer exakta stadganden.[69]

Parallellt med de nya generalklausuler som intagits i lagstiftningen har det även i doktrin och praxis utvecklats nya instrument för ingrepp i gällande avtal. Förutsättningsläran,[70] vissa standardavtalsrättsliga doktriner m fl kan nämnas som exempel härpå. Även utanför det område som regleras i lag tillerkänns principen om *pacta sunt servanda* sålunda numera blott begränsad giltighet.

B. Avtalsfrihetens och begränsningarnas funktion

a. Avtalsfriheten

Det kan knappast förnekas, att avtalsfriheten, såsom i doktrinen ofta framhålles, befrämjar en elastisk anpassning av rättslivet till förändringar i de ekonomiska förhållandena och samhället i övrigt. Likaså kan med stöd av den en rättvis avbalansering av avtalspar-

---

67 Se närmare nedan § 16.2 B.

68 Generalklausulsproblematiken sätts ofta i samband med det eviga spörsmålet om förhållandet mellan kommutativ och distributiv rättvisa, se t ex *Strömholm* 470.

69 Se t ex *Stang*, JFT 1933. 389.

70 I *Allgemeine Theorie* 333 ff synes *clausula rebus sic stantibus*-doktrinens betydelse för utvecklingen från en vidsträckt avtalsfrihet något överbetonas, se dock även *Friedmann* 67 ff.

ternas inbördes rättigheter och förpliktelser åstadkommas — ifall det faktiska styrkeförhållandet mellan parterna uppvisar motsvarande balans. I praktiken är emellertid den formella jämlikhet, som utgör grund för avtalsfriheten, i flertalet fall rent fiktiv. I sådana fall fungerar den rättsliga jämlikheten blott som maskering av den faktiska maktrelationen mellan parterna.[71] Det är också ett allmänt känt faktum, att det i den liberalistiska samhällsordningen centrala fria arbetsavtalet, där arbetsgivare och arbetstagare uppträdde som i rättsligt avseende jämlika agenter, snarast innebar en försämring av de lägre befolkningsskiktens ekonomiska och sociala läge.[72] Även i andra avseenden kan avtalsfriheten utnyttjas som ett instrument för ekonomiskt dominerande gruppers maktutövning. Med standardavtalens hjälp kan denna t o m ges formen av generella normer, vilka åsidosätter regler, som tillkommit i det normala lagstiftningsförfarandet. Den ensidighet i avtalsrelationerna som härmed har åstadkommits har påtalats av många författare. Den anpassning till nya förhållanden som avtalsfriheten anses befrämja, innebär också ofta en rättsutveckling på grundval av de dominerande gruppernas behov.[73] Ur ett helhetsperspektiv kan sålunda avtalsfriheten sägas »fremme en allmenn tendens til kumulasjon, opphopning av verdier hos dem som i utgangspunktet står sterkt.»[74] Sociologins klassiker *Max Weber* anser sig också kunna beskriva avtalsfrihetens funktion på följande sätt:

---

[71] Se t ex *Tumanov* 48. Se även *Kaiser,* KJ 1976. 68.

[72] Se särskilt den ingående empiriska analysen av förhållandena i Tyskland hos *Kaiser,* KJ 1976. 63 ff, som också visar (68), att man i den ekonomiska teorin i detta skede allmänt antog, att avhängigt arbete var dyrare för arbetsgivaren än arbete på basen av fria arbetsavtal. Se även *Menger* 151: »Der wahre Grund der Vertragsfreiheit ist ohne Zweifel ... dass vorzüglich auf dem Gebiete der Schuldverhältnisse der Zusammenstoss der wirtschaftlichen Interessen zwischen den besitzenden und den besitzlosen Klassen erfolgt und dass den ersteren durch jenen Grundsatz bei der Erhebung des arbeitslosen Einkommens freie Hand gelassen werden soll.»

[73] Se särsk *Eckhoff,* Kritisk juss 51 f.

[74] *Aubert,* Kritisk juss 77. Så även *samma,* Funksjon 78 f.

»Das Resultat der Vertragsfreiheit ist also in erster Linie: die Eröffnung der Chance, durch kluge Verwendung von Güterbesitz auf dem Markt diesen unbehindert durch Rechtsschranken als Mittel der Erlangung von Macht über andere zu nutzen. Die Marktmachtinteressenten sind die Interessenten einer solchen Rechtsordnung. In ihrem Interesse vornehmlich liegt insbesondere die Schaffung von »Ermächtigungsrechtssätzen», welche Schemata von gültigen Vereinbarungen schaffen, die bei formaler Freiheit der Benutzung durch Alle doch tatsächlich nur den Besitzenden zugänglich sind und also im Erfolge deren und nur deren Autonomie und Machtstellung stützen.»[75]

b. Begränsningar i avtalsfriheten

ba. Allmänt

Begränsningar av avtalsfriheten kan införas i olika syften. Många av begränsningarna ansluter sig till andra legislativa åtgärder, med vilkas hjälp man söker dirigera samhällets ekonomiska utveckling i en önskad riktning. Såväl prisregleringS- som indexregleringslagstiftningen ingår som beståndsdelar i ekonomiska helhetslösningar av detta slag. Bedömningen av funktionen hos begränsningarna i avtalsfriheten kan sällan lösgöras från värderingen av de större helheter i vilka de är infattade. Någon teori angående avtalsfrihetens utveckling som skulle avvika från de allmänna teorierna om samhällsutvecklingen under innevarande århundrade kan därför knappast uppställas.

Varje begränsning i avtalsfriheten synes inte heller innebära en inskränkning av de maktpositioner som upprätthålls med stöd av denna frihet. Begränsningarna kan utformas så, att de närmast tillvaratar den starkare avtalspartens intressen i fall, där han inte lyckats genomdriva dem i den fria avtalspraxis.[76] I andra fall åsyftar man dock uttryckligen att genom den begränsande lagstiftningen skapa ett skydd för den svagare parten i avtalsförhållandet.

---

[75] *Weber* 455.

[76] Se *Aubert*, Rättssociologi 102, jfr även *samma*, Kritisk juss 79.

Flertalet av de civilrättsliga begränsningarna i form av tvingande regler kan hänföras till denna grupp. Då även FAL utgör ett exempel på lagstiftning av denna typ, skall i det följande skyddsreglernas funktioner belysas något mer ingående.

bb. Lagstiftning till skydd för den svagare parten

I skyddssyfte uppställda begränsningar i avtalsfriheten måste ofrånkomligt i någon grad fylla en systembevarande funktion som uttryck för välfärdsstats- och därmed jämförbara ideologier; skyddet av arbetskraften anses därtill utgöra även en materiell förutsättning för systemets fortbestånd.[77] Diskussion och reglering av iögonenfallande missförhållanden kan vara ägnade att dölja eller legitimera övriga delar av en maktutövning som äger rum inom ramen för det med den rådande ekonomiska ordningen förbundna civilrättssystemet.[78] Åtgärder exempelvis av konsumentpolitisk art, som förbättrar marknadsekonomins faktiska möjligheter att tillgodose olika samhällsgruppers krav, stärker samtidigt dess motståndskraft mot systemförändringar. I konsumentskyddsdebatten har också flera författare betonat detta argument. Den västtyske forskaren *Eike von Hippel* avslutar sitt översiktsverk om konsumentskyddet i olika länder på följande sätt:

»Die hier vorgetragene Kritik an manchen bestehenden Mißständen und die Befürwortung von Reformen auf dem Gebiet des Verbraucherschutzes bedeutet keineswegs, daß das überkommene System der sozialen Marktwirtschaft in Frage gestellt wird. Nach allen bisherigen Erfahrungen hat sich die Marktwirtschaft als die effizienteste und freiheitlichste Ordnung des Wirtschaftslebens erwiesen. Es gilt deshalb, diese Ordnung gegenüber unbedachten Forderungen nach einer »Systemüberwindung» zu verteidigen. Die hier befürworteten Reformen sollen dazu beitragen, die Funktionsfähigkeit der Marktwirtschaft zu erhalten und zu verbessern. Sie entsprechen deshalb nicht nur den Interessen der Verbraucher, sondern letztlich auch den wohlverstandenen Interessen der

---

77 Se närmare t ex *Blom* 249 f.

78 Se t ex *Simitis* 48 f och *Tonner*, DR 1975. 120 f samt *Gärtner* 86.

Unternehmer. Von hier aus sind sich denn auch alle politischen Parteien grundsätzlich darüber einig, daß der Verbraucherschutz weiter verbessert werden muß.»[79]

Även om man bortser från dessa till samhällsordningen som helhet anknutna intressen, synes inte de tvingande skyddsreglernas funktion fullständigt sammanfalla med deras uttalade syfte att skydda den svagare parten i avtalsförhållandet. Det är givet, att man med sådan lagstiftning i varierande utsträckning verkligen förmått tillvarata svagare samhällsgruppers intressen — i vissa fall, såsom i hyresrätten, har man t o m nått tämligen ingripande resultat i detta avseende[80] — men vid sidan härav kan även andra intressen gynnas av en tvingande skyddslagstiftning. De i de ifrågavarande avtalsförhållandena medagerande typiskt sett starkare parterna — den bransch som träffas av den tvingande lagstiftningen — kan ofta som grupp ha nytta av lagstiftningen. Genom ingrepp mot missförhållanden i en bransch skyddas förutom konsumenternas intressen även branschens allmänna anseende, vilket kan ha för branschen positiva följder i form av ökad efterfrågan på de tjänster eller varor denna bjuder ut m m. Elimineringen av de uppenbara missförhållandena kan också åberopas som argument mot en längre gående reglering eller t o m mot en socialisering av den ifrågavarande branschen. I den mån den tvingande regleringen riktar sig mot enskilda näringsidkare, vilkas förfarande avviker från den allmänna standarden i branschen, erhåller den därtill konkurrenspolitisk betydelse. I sådana fall ligger det nära till hands att skyddslagstiftningen kommer att rikta sig mot mindre näringsidkare, vilka saknar resurser att följa de krav lagen uppställer.[81]

Stundom kan uppenbarligen t o m huvudfunktionen hos en skyddsreglering tänkas ligga på det ideologiska planet. De tvingande

---

[79] *von Hippel*, Verbraucherschutz 159 f. Se även t ex *Bernitz*, Konsumenträtt 1/1976. 3 f, *Kühne*, JR 1974. 316 och *Löwe* 407 samt *Tonner*, DR 1975. 122.

[80] Ett intressant försök att förklara hyresrättens utveckling görs av *Bruun*, JFT 1975. 427 ff.

[81] Se t ex *Nieminen*, Retfaerd 2. 109 f.

reglerna erbjuder på normativ nivå den svagare parten ett skydd, som i praktiken har liten eller ingen betydelse, exempelvis för att en förutsatt partsaktivitet uteblir eller för att de rättstillämpande organen inte använder sig av de ifrågavarande normerna. Som exempel på en reglering av detta slag kunde man nämna många av de i generalklausulsform givna skyddsreglerna, vilkas skyddsfunktion kraftigt framhävs i debatten, trots att tillämpningen i domstolspraxis synes vara tämligen sällsynt.[82] *Auberts, Eckhoffs* och *Sveris* kända undersökning av den norska hembiträdeslagen brukar också anföras som ett standardexempel på en situation, där skillnaden mellan det faktiska läget och den rättsliga regleringen är mycket stor. Skyddsregler av det nämnda slaget synes främst kunna tjäna som underbyggnad för de tidigare nämnda samhälleliga ideologierna samt ge argument mot längre gående regleringar.

4. UTVECKLINGEN INOM FÖRSÄKRINGSRÄTTEN

A. Utgångspunkter

Den första i Finland gällande lagstiftningen om frivillig försäkring ingick i den svenska sjölagen av år 1667, vars sjätte balk innehöll regler för sjöförsäkringsavtal. Dessa regler ändrades senare genom Försäkrings- och Haveristadgan av år 1750, som likaledes endast berörde sjöförsäkring. I stället för denna trädde sedermera

[82] Se närmare *Wilhelmsson,* Oikeus 2/1975. 11 f. Även *Tonner,* DR 1975. 126 karaktäriserar den i Förbundsrepubliken Tyskland föreslagna generalklausulens funktion på samma sätt: »Vielmehr hätte eine solche Generalklausel lediglich Beschwichtigungsfunktion: Die Öffentlichkeit... wäre eingeredet, dass der Gesetzgeber die Sache im Griff hat und nun alles besser würde, während in Wahrheit alles beim alten bleibt», se även närmare a a 130 f. Även inom andra rättsområden kan generalklausuler med en till synes liknande funktion påträffas, se t ex *Mahkonen,* DL 1975. 413 ff, 425. — Ibland kan t o m generalklausulerna göras till instrument för en rent repressiv politik, se *Wilhelmsson* a a 12 f. Inte utan skäl prisades de i den nationalsocialistiska litteraturen som »Einbruchsstellen» för det nya rättstänkandet, se *Rüthers* 214 och där anförd litteratur. Se även *Rössler* 36 ff.

den finska sjölagen av år 1873 (i 20/1873), som upptog reglerna om sjöförsäkringsavtal i §§ 171—233. Någon lagstiftning om övriga frivilliga försäkringsavtal åstadkoms däremot inte före innevarande århundrade. Då de sjöförsäkringsrättsliga reglerna betraktades som dispositiva [83] och regler för övrig frivillig försäkring saknades vid tiden för försäkringsväsendets genombrott i vårt land,[84] kom den moderna rättsutvecklingen även på försäkringsrättens område att utgå från principen om full avtalsfrihet.

På brandförsäkringens område kom ett slags obligatorisk försäkring, som hade sitt ursprung i ett tidigare skede av samhällsutvecklingen, att kvarstå i lagstiftningen långt in på innevarande århundrade. Den redan i landskapslagarna stadgade och sedermera i 24 kap byggningabalken i 1734 års lag föreskrivna brandstodsplikten, från vilken genom en kejserlig förordning av år 1864 (i 11/1864) stadgats ett undantag för hemmansägare som inträtt i det år 1857 grundade Finska Brandstodsbolaget för landet, upphävdes först år 1908 genom L angående brandstodsföreningar (i 18/1908). Denna lag stipulerade emellertid fortfarande en skyldighet för medlem av landskommun, som inte försäkrat sina byggnader och sin lösegendom annorstädes, att vara delaktig i brandstodsförening, som kommunen eller flera kommuner gemensamt kunde bilda (§ 18.2). Denna försäkringsskyldighet, som utgjorde en sista rest av den medeltida försäkringsordningen, avskaffades slutligen genom L om ömsesidiga skadeförsäkringsföreningar (185/1933).[85]

---

[83] Se *Granfelt* 6, som dock från denna regel undantar de direkta förbuden mot avtal, som innefattar egenskapen av vad om sjöresas utgång (§ 171), samt mot försäkring av i § 173 angivna intressen (befälhavares lön och kaplake samt besättningens hyra i vissa fall, krigsförnödenheter, livsmedel tillhörande eller destinerade till landets fiende och föremål, vars hela värde häftar för bodmerilån).

[84] Se närmare om försäkringsväsendets utveckling t ex *Dalberg*, NFT 1936. 509 ff, 1937. 35 ff, 209 ff, *Pentikäinen* 17 ff och *Rinne*.

[85] Se ang den refererade utvecklingen förutom i föregående not angiven litteratur t ex *Dalberg*, Brandförsäkringsrisken 1 ff, *Ignatius — Kivivuori* XV f, *Päkkilä—Pesonen 3* ff, *Vihma*, Palovakuutussopimus 40 ff, *Förslag 1925*. 39 och *Underdånigt utlåtande* 1 ff.

B. Nya begränsningar i avtalsfriheten

a. Obligatoriska försäkringar

Tidigt kom området för den frivilliga försäkringen att begränsas av obligatoriska försäkringar, vilka utmärktes av att kontraheringsplikt ålagts den ena eller vardera parten och avtalsfriheten som en följd härav väsentligen inskränkts. Redan i slutet av det förra århundradet infördes en sådan reglering på arbetsrättens område. Vissa arbetsgivare ålades genom L angående arbetsgivares ansvarighet för kroppsskada, som drabbar arbetare av år 1895 (i 44/1895) försäkringsskyldighet för vissa skador till följd av olycksfall i arbetet.[86] Försäkringen skulle trygga arbetstagarens och hans anhörigas rätt till skadestånd vid olycksfall, som ledde till bestående invaliditet eller dödsfall. Genom F om arbetares olycksfallsförsäkring (64/1917) utvidgades lagstiftningens tillämpningsområde (§ 1). Den obligatoriska olycksfallsförsäkringen skulle med vissa undantag täcka hela det skadestånd för kroppsskada, som tillkom arbetaren eller hans anhöriga p g a olycksfall i arbetet (§ 2). Efter att lagstiftningen om olycksfallsförsäkring förnyats genom lagarna om arbetares olycksfallsförsäkring år 1925 och 1935 (271/1925 och 152/1935) gavs den gällande L om olycksfallsförsäkring år 1948 (608/1948). Först genom denna lag kom alla arbetstagarkategorier och icke blott kroppsarbetare, såsom tidigare varit fallet, att omfattas av stadgandena om obligatorisk olycksfallsförsäkring.[87]

Den obligatoriska trafikförsäkringen gjorde sitt intåg i finsk lagstiftning något senare än olycksfallsförsäkringen. 1925 års L angående ansvarighet för skada i följd av trafik med motorfordon (148/1925) inledde utvecklingen genom att föreskriva skyldighet för ägare av registrerat motorfordon att teckna försäkring för vissa av de ersättningsbelopp han eller föraren enligt lagen kunde bli

---

[86] Se om utvecklingen fram till denna lag *Moring*, Arbetsgivares ansvarighet 6 ff.

[87] Se närmare om utvecklingen av lagstiftningen om olycksfallsförsäkring *Routamo*, Työtapaturma 6 ff.

skyldiga att utge (§ 13). Den obligatoriska försäkringen omfattade blott ersättningsansvaret för livränta och egendomsskada (§ 13, § 10). Försäkringsskyldigheten utvidgades härefter genom L om ansvarighet vid trafik med motorfordon (408/1937) att omfatta hela det ersättningsansvar som kunde åläggas med stöd av den ifrågavarande lagen (§ 9). Den nu gällande TrafikförsäkringsL (279/1959) ålägger försäkringsgivaren ett strikt ansvar för trafikskada (§ 4); denna huvudregel urholkas dock av flera viktiga undantag, där vållande är en förutsättning för ersättningsskyldighet (§§ 5.2, 6.1, 8.1).[88]

En kontraheringsplikt för försäkringsgivaren med åtföljande begränsningar i avtalsfriheten stipuleras även i L om fiskeriförsäkringsföreningar (331/1958). Enligt denna lag är till statsunderstöd berättigad fiskeriförsäkringsförening skyldig att på villkor, som stadgats i lagen eller föreskrivits med stöd av densamma, meddela försäkring av fiskefarkoster och annan fiskeutrustning, som tillhör fiskare eller av dem bildade sammanslutningar (§ 2). Lagen trädde i stället för L om fiskeriförsäkringsföreningar, som äga rätt till bidrag av statsmedel (251/1938), vilken likaledes föreskrev kontraheringsplikt samt innehöll liknande begränsningar i avtalsfriheten som den nu gällande lagen.

b. Frivillig försäkring

Även för den frivilliga försäkringens del infördes tämligen tidigt begränsningar i avtalsfriheten. Redan i slutet av 1800-talet höjdes röster för såväl en kontraktsrättslig som en tillsynsrättslig lagstiftning om försäkring i vårt land. Efter ett omfattande beredningsarbete[89] åstadskoms den önskade lagstiftningen år 1933. Den kontraktsrättsliga regleringen skedde genom FAL, som trädde i kraft den 1 januari 1934 och som härefter inte genomgått några förändringar. En tillsynsrättslig lagstiftning åstadkoms genom L om

---

[88] Se närmare om utvecklingen av trafikförsäkringslagstiftningen *Routamo,* Liikennevahinko 25 ff.

[89] Se härom närmare nedan § 8.

inhemska försäkringsbolag (174/1933), vilken utgjorde den första enhetliga lagen om försäkringsrörelse i vårt land.[90]

L om inhemska försäkringsbolag innehöll för livförsäkringens del vissa begränsningar i avtalsfriheten. Bolag, som idkade livförsäkring — inklusive för livsfall avslutad kapitalförsäkring och livränteförsäkring samt annan personförsäkring, varav kunde följa ansvarighet för livstid eller för längre tid än tio år — skulle uppgöra och hos socialministeriet låta fastställa grunder för rörelsen. Grunderna skulle innehålla bestämmelser bl a om premieberäkningen, lån mot försäkringsbrev, fripolis, återköp, påföljderna av underlåten premiebetalning samt om försäkringstagarens rättigheter när försäkringen upphör (§ 74). Grunderna skulle bestämmas »efter vad livförsäkringsrörelses trygghet fordrar enligt därom vunnen erfarenhet», vilket innebar att man främst strävade att garantera försäkringsbolagens soliditet (*soliditetsprincipen*).[91] De nämnda reglerna skulle gälla även för försäkringsbolag, som ville driva rörelse avseende skadeförsäkring för all framtid eller på längre tid än tio år i sänder (§ 91). — Alla försäkringsgrenar skulle omfattas av den i lagens IV avdelning stadgade tillsynen från socialministeriets sida. Enligt de nämnda stadgandena hade ministeriet bl a rätt att förbjuda försäkringsbolag, som »ej iakttager lag eller bolagsordningens bestämmelser eller ock för bolagets verksamhet stadfästa grunder eller vederbörligen meddelade andra föreskrifter» och inte inom förelagd tid vidtagit rättelse, att avsluta nya försäkringar, innan rättelse skett (§ 99).

---

[90] Se betr den tidigare spridda lagstiftningen på området *Reg prop 103/1932.* 1 samt *Kom miet 1930: 8.* 53, där även tidigare förslag refereras. L om inhemska försäkringsbolag skulle enligt § 2.2 inte tillämpas på ömsesidiga skadeförsäkringsanstalter med ett begränsat verksamhetsområde. Betr dessa gavs L om ömsesidiga skadeförsäkringsföreningar (185/1933), som fortfarande är gällande. I samband med den här nämnda lagstiftningen gavs även L om utländsk försäkringsanstalts rätt att driva försäkringsrörelse i Finland (175/1933), som likaledes fortfarande gäller.

[91] *Kom bet 1952: 6.* 27, 35. Se även L om inhemska försäkringsbolag § 103.

År 1952 förnyades tillsynslagstiftningen genom L om försäkringsbolag (450/1952), som fortfarande är gällande. Även denna lag föreskriver, att social- och hälsovårdsministeriet skall fastställa grunder för livförsäkring, vilket begrepp även innefattar pensionsförsäkring, samt för försäkring, som beviljats för längre tid än tio år (§ 75). Grunderna skall innehålla bestämmelser om:

»1) huru försäkringspremierna beräknas
2) huru försäkringsfonden beräknas
3) om fribrev och återköp
4) om påföljderna av underlåtenhet att erlägga premie; samt
5) om försäkringstagares rättigheter, då försäkring upphör före den överenskomna tidens utgång av annan orsak än återköp eller bolaget eljest befrias från ansvarighet» (§ 67).

En viktig nyhet var att man vid fastställandet av grunderna endast i fråga om de citerade punkterna 1 och 2 skulle följa soliditetsprincipen, medan en *skälighetsprincip* skulle tillämpas vid bedömningen av de övriga punkterna (§ 70). Principen innebär, »att det för försäkringen erfordrade vederlaget, premien, minskat med eventuell återbäring, bör stå i skäligt förhållande till de förmåner, som försäkringen erbjuder.»[92] — Det kan också nämnas, att tillsynsmyndighetens allmänna befogenhet att förbjuda bolag att bevilja nya försäkringar utvidgats såtillvida, att detta skall kunna ske också då »bolaget trots varning från ministeriets sida förfarit i strid med god försäkringssed» (§ 81). Då lagen infört ett koncessionssystem vid tillsynen av försäkringsverksamheten,[93] är det därtill naturligt, att återkallelse av koncession, varom beslut fattas av statsrådet, har föreskrivits som en ny möjlig sanktion vid brott mot den nämnda paragrafens bestämmelser.

c. Krislagstiftning

Även på försäkringsrättens område medförde det andra världskriget en mer ingående reglering än vad som förekom under freds-

[92] *Kom bet 1952: 6.* 35.

[93] Se närmare *Kom bet 1952: 6.* 27 ff.

tid.[94] Med stöd av lagarna om krigsförsäkring (208/1939 och 365/1939) uppträdde staten som reassuradör av vissa risker, varvid bl a utformningen av de i de berörda försäkringsavtalen ingående krigsriskklausulerna fastställdes i återförsäkringsavtalet. Genom L om krigsskada (469/1939) och L om krigsskada å lösegendom (88/1940), vilka ersattes av L om krigsskada (926/1941), infördes åter ett omfattande försäkringstvång på av socialministeriet eller statsrådet fastställda villkor beträffande krigsskador på byggnader och lösegendom. Försäkringen handhades av två krigsskadeföreningar, bildade av de berörda brand- resp skadeförsäkringsgivarna i Finland. Slutligen ingrep L om livförsäkring under krigstid (364/1939) i gällande avtalsförhållanden bl a genom att förbjuda försäkringsgivaren att åberopa förbehåll i livförsäkringsavtal för döds- eller invaliditetsfall, »varigenom försäkringsgivare befrias från ansvarighet eller varigenom ansvarigheten minskas, därest försäkrads död eller invaliditet föranledes av Finlands invecklande i krig eller väpnad konflikt» (§ 2). I försäkringsavtal, som ingåtts efter att Finland indragits i det nämnda kriget, kunde emellertid intas förbehåll, att den föreliggande lagen inte skulle tillämpas däråå, så länge detta krig varade (§ 1.2). Sistnämnda stadgande ändrades år 1945 (L 621/1945) så, att förbehållet endast kunde utesluta tillämpning av lagen under tre år efter försäkringens avslutande. Lagen är fortfarande i kraft.[95]

Senare har bl a speciella begränsningar i friheten att försäkra vissa intressen (friheten att välja avtalspart) införts i enlighet med FN:s beslut angående sanktioner mot Syd-Rhodesia.[96]

---

[94] Se närmare *Hartman,* JFT 1940. 129 ff, *samma,* NFT 1940. 222 ff, *Leinberg,* NFT 1940. 1 ff, *samma,* NFT 1941. 281 ff, *Mäntylä,* NFT 1946. 353 ff och *Rinne* 238 f.

[95] I detta sammanhang kan slutligen även nämnas L om vissa försäkringsavtals upphörande till följd av kriget (407/1941), varigenom på längre tid än tio år avslutade försäkringsavtal rörande egendom, som kvarblivit på de av Finland avträdda områdena eller förstörts till följd av kriget, förklarades ha upphört och försäkringsgivarna förpliktades att återbära en del av premierna oberoende av avtalets bestämmelser i frågan.

[96] F om ändring av F angående uppfyllandet av de förpliktelser, vilka grunda sig på Förenta Nationernas säkerhetsråds beslut den 29 maj 1968 rörande Syd-Rhodesia (480/1976).

C. Nuläget i den frivilliga skadeförsäkringen

Försäkringsavdelningen vid social- och hälsovårdsministeriet utövar inte med stöd av sina allmänna tillsynsrättsliga befogenheter någon betydande styrning av försäkringsavtalspraxis på den frivilliga skadeförsäkringens område.[97] Om man bortser från försäkringsavtal som slutits på längre tid än tio år, begränsas avtalsfriheten på det nämnda området på lagstiftningsplanet endast av de tvingande regler som ingår i FAL.[98] Som senare skall framgå, kompletteras dessa civilrättsliga begränsningar i avtalsfriheten i obetydlig utsträckning av ett antal principer för kontroll av innehållet i avtalsvillkor, vilka utvecklats i doktrin och rättspraxis.

---

97 Avdelningschefen för försäkringsavdelningen *Altti Aurela* uppgav vid en intervju den 3 december 1974, att avdelningen i ringa utsträckning aktivt ingripit i försäkringsavtalspraxis. Om den skulle finna ett styrbehov föreligga skulle den dock på många sätt kunna utöva inflytande. Uppgifter om avtalspraxis erhåller avdelningen bl a därigenom, att försäkringsgivarna till kännedom insänder två exemplar av alla sina villkor. — Det kan här nämnas, att försäkringsavdelningen nyligen i ett brev till försäkringsbolagen gjort en förfrågan om hem- och fritidshusförsäkringens utveckling, då man varit bekymrad i anledning av den låga premienivån inom denna försäkringsform. *Aurela* säger härvid bl a, att det varken kan anses förenligt med skälighetsprincipen eller med god försäkringssed att medvetet hålla premierna hälften lägre än vad som vore nödigt, se Vakuutussanomat 3/1977. 19. — Betr försäkringsavdelningens eventuella efterhandskontroll se nedan § 4.6 A.

98 Se dock även § 4.5. I prisregleringslagstiftningen har gjorts ett uttryckligt undantag för försäkringsverksamhet, se L om prisövervakning (156/1974) § 3.2 och L om prisutjämning i vissa fall (155/1974, 101/1977) § 12.2. L om begränsning av användningen av indexvillkor (262/1974), vars giltighet förlängts genom L 49/1976 och 25/1977 undantar likaledes försäkringsavtal från lagens tillämpningsområde (§ 6 p 2). — För obligationsrätten generellt gällande begränsningar i avtalsfriheten kan givetvis åberopas även inom försäkringsrätten. Strävandena att motverka rasmässig diskriminering i alla avtal genom kriminaliseringen i strafflagen 13:6.1 (L 987/1974) har exempelvis inneburit en inskränkning i avtalsfriheten även på det här aktuella rättsområdet.

§ 2. FRÅGESTÄLLNING OCH AVGRÄNSNINGAR

1. FRÅGESTÄLLNING

A. Översikt

Ovan har framgått, att utvecklingen inom kontraktsrätten har medfört allt större begränsningar i avtalsfriheten. Ur en annan synvinkel sett innebär detta, att den samhälleliga *styrningen* av avtalspraxis med rättsreglernas hjälp har intensifierats.[1] Även inom försäkringsrätten har en likadan utveckling kunnat iakttas. 1800-talets avtalsfrihet har inskränkts genom en beroende på försäkringsgren mer eller mindre långt gående styrning, varvid FAL blivit det centrala styrinstrumentet inom den frivilliga skadeförsäkringen. I den föreliggande avhandlingen skall det sistnämnda området underkastas en närmare granskning. Föremålet för framställningen utgörs av den genom FAL genomförda styrningen av försäkringsvillkor på skadeförsäkringens område.

Tidigare har även framgått, att begränsningar i avtalsfriheten kan ha olika *syften* och fylla olika *funktioner*. I den föreliggande avhandlingen görs ett försök att bedöma syftemålet med de begränsningar i avtalsfriheten som införts genom FAL; därtill skapas genom en utredning av lagens verkningar en viss grund för spekulationer om dess funktion. Målet är att ange några konturer för en helhetsbild av FAL:s tänkta och faktiska samhälleliga betydelse, att förstå lagen i detta perspektiv. Härvid är avsikten inte

---

[1] Rättsreglernas roll som styrmedel även på civilrättens område framhävs särskilt t ex av *Hellner*, Styrmedel och *samma*, TfR 1975. 400.

att kritisera 1920- och 1930-talets lagstiftare på grundval av 1970-talsvärderingar; snarast eftersträvas en omvärdering av den idealiserade bedömning av FAL som rättsvetenskapen stundom gjort sig till tolk för. Det faktum, att några längre gående ingripanden i avtalsfriheten än de som åstadkoms knappast hade varit tänkbara inom den dåvarande rättsordningens ram, gör inte frågan om lagstiftningens intentionella och funktionella samband med olika intressen oberättigad.

Den nyss anförda frågeställningen ger vid handen, att framställningens syfte i första hand inte är att ge en rättsdogmatisk exposé av de juridiska problemen i anslutning till avtalsfriheten och dess begränsningar inom försäkringsrätten och att framställa tolkningsrekommendationer på de punkter där rättsläget förefaller oklart. Orsaken härtill är uppenbar: som nedan skall framgå, har arbetet på en grundlig reform av FAL redan inletts på samnordisk bas och man kan förvänta att ett flertal av de svåra tolkningsproblem, som de tvingande reglerna i FAL gett upphov till, kommer att ha avlägsnats eller åtminstone förändrats i den lagstiftning som arbetet sannolikt resulterar i. De nämnda tolkningsfrågorna har dessutom utgjort föremål för en livaktig debatt i nordisk försäkringsrättslig litteratur, varför en rättsdogmatisk undersökning inte ens om lagstiftningen befann sig i ett stabilt läge skulle kunna tillföra diskussionen särskilt många nya synpunkter. I dagens läge synes det också vara viktigare att söka lämna ett bidrag till den rättspolitiska debatten än att med mer eller mindre lyckade motiveringar ansluta sig till någon av de tolkningslinjer som i flertalet fall redan på ett tämligen uttömmande sätt analyserats fram i tidigare litteratur på området. Den här valda frågeställningen kan också motiveras med, att en framställning av föreliggande slag åtminstone delvis torde kunna utnyttjas som underlag vid ett rättspolitiskt beslutsfattande.

En förståelse av det rådande rättsläget förutsätter emellertid oundvikligen även en framställning av »gällande rätt» i någon form. Som tidigare nämnts, kommer vid presentationen härav inte att

framläggas några normativa rekommendationer i olika tolkningsfrågor. Avhandlingens frågeställning kräver inte heller några försök att uppställa prognoser rörande de rättstillämpande myndigheternas handlande i osäkra fall.[2] En analys av lagstiftarens målsättningar kan ske på grundval av en deskriptiv undersökning av normsystemet så som detta kommit till uttryck i lagstiftningen. Vid en bedömning av lagstiftningens och däri ingående enskilda stadgandens verkningar — särskilt i fall, där dessa kommit att bli beroende av de målsättningar som gjort sig gällande i rättspraxis och doktrin — måste dock beskrivningen av lagstadgandena kompletteras med en deskription av lagtolkningen, d v s med en beskrivning av de ställningstaganden som förekommer dels i de rättstillämpande organens praxis[3] och dels i den tidigare rättsvetenskapliga litteraturen. Genom en jämförelse av ställningstagandena i dessa sekundära rättskällor med å ena sidan lagstiftarens målsättningar och å andra sidan avtalspraxis på området kan analysen av kontrollsystemets funktion fördjupas. Det material som i detta syfte presenteras kan dock även begagnas som hjälpmedel vid rättstillämpningen: särskilt torde jämförelsen av försäkringsavtalspraxis med »gällande rätt» kunna fylla det krav på direkt användbarhet i praxis, som man ofta uppställer beträffande rättsvetenskapliga arbeten.

---

[2] Prognostänkandet har i Skandinavien särskilt betonats av *Ross*, se t ex *Ross* 55, och det vann — av pragmatiska skäl — viss anslutning bland de amerikanska realisterna, se t ex *Frank* 46, *Llewellyn* 22 och därom *Eckhoff*, Rettsvesen 262 f.

[3] I detta avseende företer framställningen till synes likheter med den deskriptiva lagtolkningslära som framställts av *Federley*, LM 1965. 296 ff; denna ansluter sig dock närmast till *Ross'* prognosteori genom att godkänna även verifikation genom framtida avgöranden (a a 300) och förespråka undersökningar av domarkårens ideologi och värderingar som grund för lagtolkningen. I den föreliggande framställningen skall förekommande tolkningssätt beskrivas utan syfte att skapa grund för prognoser. Möjligheterna att på induktiv väg utarbeta sådana prognoser torde också vara begränsade, se kritiken hos *Aarnio*, Laki 233 ff.

B. Om analysen av lagstiftarens målsättningar

I avhandlingen söks, som nämnts, bl a ett svar på frågan, vilka målsättningar (syften) lagstiftaren strävat att förverkliga genom de i FAL ingående begränsningarna i avtalsfriheten. Har man utöver eller måhända t o m framom målet att skydda försäkringstagaren uppställt andra målsättningar? Mot hurudana olägenheter har man avsett att skydda försäkringstagaren? Dessa och liknande frågor utgör centrala problem i den föreliggande framställningen.

Vid analysen av lagstiftarens målsättningar måste man göra en distinktion mellan den analyserade agentens *uttalade* målsättningar (motiveringar) och de *faktiska* målsättningar man kan konstruera fram utgående från agentens handlingssätt.[4] På grundval av de uttalade målsättningarna kan man inte dra några direkta slutsatser beträffande de faktiska målen. I ett konkret fall kan givetvis de båda nämnda kategorierna sammanfalla, men det är skäl att framhålla, att ett sådant antagande alltid förutsätter en motivering, som bygger på en analys av det skeende som faktiskt ägt rum i dess samhälleliga sammanhang. I denna avhandling tas de uttalade målsättningarna hos de organ som varit involverade i lagstiftnings-

---

[4] De outtalade faktiska målsättningarna kan vidare indelas i två kategorier: medvetna och omedvetna målsättningar. Se härom även *Aarnio*, JFT 1975. 44 f. Någon skarp gräns kan knappast dras mellan de nämnda grupperna; det förefaller mer plausibelt att tala om, att en agent i högre eller lägre grad kan vara uppmärksam på en målsättning. Då målanalysen i den föreliggande avhandlingen, som nedan närmare anges, riktar sig mot den kollektiva »lagstiftarens» handlande, blir den nyssnämnda distinktionen svår att upprätthålla. Det är ju uppenbart, att de olika i lagstiftningsarbetet deltagande agenterna inte blott kan ha varierande målsättningar, utan även olika klar insikt angående målsättningarna. »Lagstiftarens» faktiska målsättningar kan framträda som medvetna för vissa agenter, medan andra agenter inte har uppfattat dem. I avhandlingen begagnas begreppsparet medveten/omedveten målsättning därför inte. Redan här kan dock konstateras, att de faktiska målsättningar som senare presenteras alltid också i någon form ingår bland de uttalade målsättningarna; för åtminstone någon eller några av de inblandade agenterna har de alltså utgjort medvetna målsättningar.

processen till utgångspunkt för målanalysen. En presentation av de motiveringar som uttalats under olika skeden av lagstiftningsarbetet ger som helhet en bild av de riktlinjer som till synes väglett den abstrakta »lagstiftaren». Om man önskar nå fram till lagstiftarens faktiska syften måste denna bild dock kompletteras med annat material. I någon utsträckning kan härvid uppgifter om de ifrågakommande lagstiftningsorganens sammansättning bidra till en bättre förståelse av lagstiftningen. En persons ställning och strävanden i andra sammanhang utgör ju en grund för förståelsen av hans målsättningar i den situation som utgör föremål för undersökning.[5] Framför allt kommer emellertid de faktiska målen till uttryck i det faktiska handlande, den lagstiftning, som underkastats granskning. En final förklaring (förståelse) av en given lagstiftningsprodukt innebär just att man ser denna som ett resultat av två i efterhand uppkonstruerade premisser: agentens (lagstiftarens) målsättningar och hans uppfattningar om de medel som med beaktande av det aktuella samhälleliga läget bäst hjälper honom att nå dessa mål. Lagstiftningen ges en begreppslig förklaring genom mål- och medelspremisserna.[6] En förutsättning för att denna förklaring skall kunna anses vara riktig är givetvis, att agenten presumeras ha handlat rationellt.[7]

Att analysera lagstiftningen såsom en handling på nyss angivet sätt synes inte vara helt oproblematiskt. En konstruktion av målsättningarna hos de enskilda organ som deltagit i lagstiftningsprocessen förutsätter redan att man principiellt jämställer s k kollektivhandlingar — handlingar (beslut), som giltigt kan utföras blott av flera personer tillsammans — med handlingar utförda av individuella agenter.[8] Ett kommittébetänkande eller en proposition betraktas som *en* handling med egna (kollektiva) premisser. Än mer problematisk blir situationen, då man söker målen bakom en given lagstiftning, till vars utformning ett flertal olika organ bidragit.

---

5 Se *von Wright*, Sosiologia 1971. 109.

6 Se närmare *von Wright*, Sosiologia 1971. 99 ff och *Aarnio*, Laki 98 ff.

7 Se *Aarnio*, Laki 119 ff.

8 *Aarnio*, Laki 98 f jämställer dessa två handlingstyper.

En final förklaring innebär här, att man skapar målsättningar för en icke i sinnevärlden existerande, abstrakt »lagstiftare». Undersökningens syfte — att förstå de tvingande reglerna i FAL — förutsätter dock, att denna abstraktion godtas.[9] Det är av större intresse att utreda de allmänna målsättningar som drivit fram den som resultat av många kompromisser uppkomna lagstiftningen än att i detalj känna till de syften som legat bakom varje enskilt organs eller t o m varje enskild individs handlande. Man kan dessutom anta, att det knappast längre är möjligt, och i varje händelse inte forskningsekonomiskt motiverat att söka nå en i detta avseende detaljerad kunskap.

Lagstiftarens målsättningar uppstår inte godtyckligt eller slumpmässigt, utan har sin förankring i samhällsutvecklingen. En beskrivning av de allmänna målen för en lagstiftning kommer därför alltid att ur *en* synvinkel belysa förmedlingen mellan samhälle och rättsordning.

C. Om lagens verkningar

Analysen av lagstiftarens målsättningar förutsätter inte blott en beskrivning av den lagstiftningsprodukt som utgör föremål för undersökning; granskningen av realiteten hos de uttalade målsättningarna borde i princip ske mot bakgrund av en bedömning av lagens faktiska funktioner. En uttömmande och exakt analys av FAL:s och dess enskilda stadgandens funktioner är dock omöjlig att genomföra. Många av de tendenser i utvecklingen som kunde förklaras utgöra kausala följder av FAL synes huvudsakligen vara beroende av andra variabler, varför påståenden om lagens funktion i dessa avseenden knappast kan verifieras. Det är ett notoriskt faktum, att försäkringsväsendet genomgått en stark tillväxt också efter tillkomsten av FAL, men man kan knappast anta, att denna utveckling i första hand utgjort en följd av, att FAL eventuellt eli-

---

[9] Se även betr möjligheterna att finalt förklara organisationers verksamhet *Aarnio*, Laki 200 ff.

minerat vissa missförhållanden i branschen. Huruvida FAL överhuvudtaget bidragit till tillväxten är en fråga, som inte kan besvaras på basen av det material som här stått till förfogande. Man kan vidare hänvisa till den koncentration av försäkringsväsendet som ägt rum samt även t ex till att försäkringsväsendet inte förstatligats,[10] men det är mycket osäkert, om FAL har någon andel i den kausala bakgrunden till dessa fenomen. I denna avhandling skall de nämnda funktionsantagandenas realitet inte undersökas närmare. Här behandlas blott frågan om lagens direkta inverkan på praxis: har man faktiskt lyckats eliminera de missförhållanden i relationen mellan försäkringsgivare och -tagare som man med tillhjälp av lagen sade sig vilja avlägsna? Valde man — medvetet eller omedvetet — sådana styrmedel som var ägnade att åstadkomma den påverkan av avtalspraxis som eftersträvats? Vilken genomslagskraft i praxis har FAL haft?

Bakom alla diskussioner kring frågan om styrning av avtalsvillkor ligger ett ofta outtalat förhandsantagande rörande giltigheten av principen om avtalsbundenhet (civilrättslig avtalsfrihet). Det avtalsinnehåll parterna överenskommit om skall vid tvist mellan dem läggas till grund för de rättstillämpande organens beslut därom, i vilken mån en avtalspart kan utnyttja samhällets tvångsapparat mot sin motpart. Om någon avtalsbundenhet i denna mening överhuvudtaget inte förelåg — privata avtal skulle antingen sakna all rättslig verkan eller i varje fall till sitt innehåll determineras oberoende av parternas överenskommelse — skulle frågan om villkorsstyrning vara ointressant. Behovet av styrning kan uppkomma blott ifall man generellt låter privata avtal reglera användningen av det samhälleliga tvånget inom privaträttens gebit. Då å ena sidan det faktum, att en bestämmelse i ett avtal säges vara ogiltig, innebär, att denna under vissa förutsättningar inte läggs till grund för rättstillämpningens avgöranden, samt då å andra sidan rättstillämpningens bundenhet vid avtalsinnehållet

---

10 Jfr *Bengtsson*, JFT 1976. 227, som anser försäkringsgivarnas kloka kundpolitik — avsaknaden av missförhållanden på avtalssidan — utgöra en orsak till att debatten om socialisering av försäkringsväsendet i Sverige tynar.

angetts vara en förutsättning för behovet av villkorsstyrning, synes det ligga nära till hands att härav dra slutsatsen, att en ogiltighetsregel utgör en s a s fullständig styrmekanism, en regleringsmetod, vars genomslagskraft står utom all diskussion. Saknar det inte mening att spörja om effektiviteten hos en med ogiltighetssanktion försedd begränsning av avtalsfriheten? Kan och bör inte en bedömning av normsystemet i ett sådant fall stanna vid en analys av innehållet i de ifrågavarande tvingande reglerna samt vid en diskussion av frågan, vilka problem som omfattas av regleringen och var avtalsfrihet fortfarande råder?

Svaret på frågorna måste otvivelaktigt bli nekande. Man kan visserligen säga, att en ogiltighetsregel är den mest logiska, följdriktiga formen för en begränsning av avtalsfriheten,[11] men av detta följer inte att dess faktiska genomslagskraft måste vara fullständig eller ens särskilt stark. Orsaken härtill ligger givetvis i det faktum, att ogiltighetsregeln kan vara okänd för parterna eller den ena parten i avtalet, medan principen *pacta sunt servanda* uppfattas som obetingat giltig. En avtalspart, som inte har kännedom om en tvingande regel, anser sig bunden av avtalets bestämmelser oberoende av om de strider mot regeln i fråga. Endast om alla avtalsparter hade en juridisk utbildning, innefattande kunskap om de tvingande reglerna, skulle dessas genomslagskraft närma sig den fullständighetsnivå som ovan angivits; även i detta fall skulle likväl tolkningssvårigheter, osäkerhet rörande tillämpningen av generalklausuler, eventuella utomrättsliga påföljder m m medföra, att det nämnda målet aldrig helt kunde uppnås.

Vid undersökningen av FAL:s genomslagskraft tilldrar sig dess preventiva verkningar det största intresset. Frågan om de tvingande reglernas inverkan på avtalspraxis[12] blir här av central betydelse. En allsidig bedömning av lagens preventiva effekter förutsätter dessutom en undersökning av skaderegleringspraxis. Angående detta spörsmål framställs dock endast några spridda kommentarer, då problemet strängt taget faller utanför avhandlingens tema, styrning av försäkringsvillkor. Ett tillräckligt material för en mer

---

11 *Kunz* 42, 45.

12 Någon kausalitet i traditionell mening åsyftas här inte, då normen och det normenliga handlandet ju inte är logiskt oberoende av varandra, se närmare t ex *Allardt,* Sosiologia 1971. 113.

ingående bedömning på denna punkt har heller inte stått till författarens förfogande. I den mån den preventiva genomslagskraften inte varit fullständig riktas intresset också mot den repressiva styrmekanismen på försäkringsrättens område. En viktig fråga blir, i vilken utsträckning försäkringstagarna utnyttjar det skydd rättsordningen erbjuder dem. De rättstillämpande organen, varmed förstås såväl domstolar som skiljedomstolar och frivilliga nämnder m m, ställs härigenom i centrum för framställningen. I avhandlingen skall dels generellt redogöras för de organ som verkar på försäkringsområdet, i vilken utsträckning de anlitas och i vilken mån de kan förväntas tillvarata försäkringstagarens intressen, dels mer ingående undersökas, vilken roll de tvingande reglerna i FAL spelat i dessa organs praxis. Slutligen må här särskilt framhållas, att utredningen av FAL:s såväl preventiva som repressiva verkningar i mån av möjlighet måste ske med beaktande av de olika försäkringstagargrupper som kan ha nytta av de tvingande reglerna. Inverkar styrningen av avtalspraxis och utnyttjas de rättstillämpande organen på ett annat sätt vid rörelse- än vid konsumentförsäkringar?[13]

I några centrala avseenden har omfattningen av FAL:s ingripande i avtalspraxis lämnats beroende av, vilken ståndpunkt man intar till vissa tolkningsproblem. En helhetsbild av lagens verkningar förutsätter därför, som tidigare nämnts, en beskrivning av doktrin och praxis i olika rättstillämpande organ rörande dessa frågor. Denna deskription kan även tänkas bli uppfattad som en analys av målsättningar på rättsvetenskapens och rättstillämpningens plan.

---

[13] Distinktionen mellan konsument- och rörelseförsäkring erbjuder givetvis blott ett begränsat perspektiv på FAL:s styreffekter i olika riktningar. Vid sidan härav vore även en analys av effekterna med hänsyn till olika socialgrupper på sin plats. En sådan analys borde dock främst rikta sig mot försäkringsgivarnas regleringspraxis; på de allmänna avtalsvillkorens plan förekommer ju självfallet knappast några differenser. Kontrollfrågor aktualiseras också så sporadiskt i rättstillämpningen, att ett tillräckligt basmaterial för en analys av den repressiva kontrollens förhållande till olika socialgrupper uppenbarligen inte står till buds.

Det bör dock härvid framhållas, att någon allsidig förståelse av de på dessa plan verksamma enskilda agenternas handlande *inte* eftersträvas. De undersökta ställningstagandena klassificeras blott på grundval av deras läge på en skala av tolkningar, i vars ena ändpunkt man förespråkar en möjligast vidsträckt avtalsfrihet, medan man i den andra ändpunkten betonar FAL:s ställning som styrinstrument i den utsträckning lagens utformning överhuvudtaget medger. Andra eventuella målsättningar bakom avgörandena än de som anknyter sig till förhållandet mellan avtalsfrihet och styrning beaktas sålunda inte. Här söks endast ett svar på frågan, hur domstolsväsendet eller olika nämnder som organisationer resp rättsvetenskapen som institution bedömt den relativa styrkan hos å ena sidan avtalsfrihetens princip och å andra sidan de begränsningar som uppställts i FAL. Det är givet, att en final förklaring på denna nivå även utan den nyss angivna begränsningen av synvinkeln i många avseenden är osäker.[14] Då härtill kommer, att beskrivningen av tolkningen i de flesta fall bär en i viss mån ahistorisk prägel, emedan några tydliga utvecklingslinjer eller — för rättsvetenskapens del — geografiskt betingade differenser sällan kan utläsas ur det ofta tämligen sporadiska materialet, är det uppenbart, att den nämnda deskriptionens värde som grund för en final förklaring är mycket begränsat. Undersökningen riktar sig till denna del alltså i första hand mot lagens verkningar och inte mot vare sig de uttalade eller de faktiska målsättningarna hos de agenter som varit delaktiga i utformningen av verkningarna.

D. Reformplanerna

I ett appendix skall avslutningsvis anföras några synpunkter på det reformarbete som för tillfället pågår på försäkringsrättens område. Inom avhandlingens ram kan blott utföras en begränsad analys av de målsättningar som ligger bakom detta arbete; här

14 *Aarnio*, Laki 201.

tecknas endast en allmän bild av reformplanerna som ett led i rättsutvecklingen på området. Något mer vittsyftande bidrag till den rättspolitiska debatten, där även alternativa strategier skulle uppskisseras och värderas, kan här inte komma i fråga. En sådan diskussion skulle förutsätta såväl en bredare analys av den rådande situationen och den förväntade utvecklingen än den som förekommer i avhandlingens huvuddel [15] som konstruktionen en av en värderingsbakgrund, mot vilken bedömningen sker. Både då man söker fastställa förekomsten av eventuella missförhållanden och då man evaluerar de nya strategierna, måste man ha stöd av någon normativ måttstock, en idealiserad samhällsmodell.[16]

2. AVGRÄNSNINGAR

A. Inledning

FAL kan i många avseenden betraktas som en föregångare till de regleringar av konsumentskyddet som i dag har genomförts eller planeras i de nordiska länderna. De aktuella reformsträvandena på försäkringsrättens område anknyter också uttryckligen till dagens konsumentskyddsdebatt i övrigt. Avhandlingen kan sålunda sägas innefatta en partiell diskussion av målen och funktionerna hos konsumentskyddet i den form det förverkligats och skall förverkligas inom försäkringsrätten. Då undersökningens syfte emellertid är att belysa styrningen av avtalspraxis på försäkringsområdet, kommer många viktiga problem i anslutning till konsumentskyddet på detta område inte att beröras närmare här.[17]

---

15 Se *Aarnio*, JFT 1975. 130, *samma*, Juhlajulkaisu 40 samt *Klami*, LM 1970. 50 f.

16 *Aarnio*, JFT 1975. 130 f.

17 Beträffande en helhetsbedömning av konsumentskyddsproblemen i försäkringsrätten kan hänvisas exempelvis till *Ag*, NFT 1975. 214 ff, *Hellner*, NFT 1972. 37 ff och *Schönmeyr*, NFT 1972. 49 ff samt *von Hippel*, Verbraucherschutz 136 ff.

Frågorna om kontrollen av försäkringsgivarnas reklam och andra marknadsföringsåtgärder, av deras information till konsumenterna i övrigt samt av deras kundservice exempelvis vid skaderegleringen belyses sålunda blott i den utsträckning det föreligger en direkt anknytning till villkorsstyrningen.

I detta sammanhang må även påpekas, att konsumentskyddsproblematiken och avtalsstyrningsproblematiken i övrigt inte får uppfattas som den mest centrala frågan, om man ur ett allmänt perspektiv önskar värdera behovet av en statlig kontroll över försäkringsväsendet. Försäkringsgivarnas ställning som ackumulatorer av kapital synes i detta avseende vara av vida större betydelse. Såsom den efter bankerna största kreditgivaren på vår kreditmarknad [18] kan försäkringsväsendet utöva ett inte ringa inflytande över dirigeringen av kapitalströmmarna, varför denna sida av försäkringsgivarnas verksamhet kan antas betyda mer för samhällsutvecklingen än utformningen av försäkringsvillkoren kan göra. I avhandlingen behandlas sålunda endast en relativt sett mindre viktig delfråga inom det större problemkomplex som innefattar förhållandet mellan staten och försäkringsväsendet i sin helhet. Frågorna kring styrningen av försäkringsvillkor har knappast central relevans exempelvis då man tar ställning till ett eventuellt förstatligande av försäkringsväsendet eller delar därav.[19]

---

[18] Se närmare om försäkringsbolagen som kreditgivare *Laaksonen* 124 ff.

[19] Jfr dock *Kom miet 1971: A 28*, där försäkringstagarens och den ersättningsberättigades ställning utgör huvudargument vid bedömningen av frågan om den obligatoriska olycksfallsförsäkringens och trafikförsäkringens förstatligande; detta synes dock överensstämma med de direktiv som givits kommittén, se härom a a 3. Försäkringsgivarnas roll som kreditgivare berörs i a a 33 f och 46 f. Betänkandet kritiseras av *Halttunen*, Oikeus 1/1972. 60 ff, som dock förbigår den sistnämnda problematiken. Jfr här *Matti Jokelainen* 466, som vid behandlingen av frågan om förstatligande betonar försäkringsgivarnas roll som förmedlare av kapital från allmänhet till näringsliv.

B. Uteslutna områden

a. Obligatoriska försäkringar

Avhandlingen omfattar blott styrningen av försäkringsvillkor vid frivillig skadeförsäkring. Den obligatoriska olycksfalls- och trafikförsäkringen berörs inte, trots att dessa bedömt på grundval av försäkringsgivarnas premieintäkter utgör de största försäkringsgrenarna hos oss i dag.[20] Kontraheringsplikten och de härmed sammanhängande begränsningarna i avtalsfriheten vid dessa försäkringsgrenar innebär nämligen att styrningsproblematiken här har erhållit en annan lösning än inom den frivilliga försäkringen. FAL skall överhuvudtaget inte tillämpas på den obligatoriska olycksfallsförsäkringen, medan trafikförsäkringen är underkastad FAL »endast såvitt annorlunda icke särskilt är stadgat» (FAL § 1.2).[21] — Den till sin omfattning obetydliga [22] försäkringsrörelse som underkastats lagstiftningen om fiskeriförsäkringsföreningar upptas inte heller till närmare behandling.

b. Personförsäkring

Av avhandlingens rubrik framgår, att inte heller alla delar av den frivilliga försäkringen upptas till närmare behandling. Med hänsyn till behovet att ge avhandlingen en rimlig omfattning har personförsäkringen uteslutits från framställningen. Med person-

---

[20] År 1974 uppgick försäkringsbolagens totala premieintäkter vid trafikförsäkring till 462 099 800 mk och vid lagstadgad olycksfallsförsäkring till 411 475 500 mk, medan man vid den största frivilliga försäkringsgrenen, livförsäkring, redovisade 253 847 400 mk. Ifall man beaktar även den lagstadgade pensionsförsäkringen utgör denna den klart största försäkringsgrenen med en premieintäkt år 1974 på 1 332 295 000 mk. Uppgifterna ingår i *Försäkringsbolagen 1974* tab 3.1.

[21] Se härom t ex *Ignatius—Kivivuori* 3 f och *Routamo*, SVLY XIX. 38 f.

[22] År 1974 uppgick de sex existerande fiskeriförsäkringsföreningarnas totala premieintäkt endast till 409 800 mk, se *Försäkringsbolagen 1974* tab 3.1.

försäkring avses härvid de försäkringsgrenar som faller under III och IV avdelningarna i FAL, dvs såväl livförsäkring som olycksfalls- och sjukförsäkring. Termen skadeförsäkring begagnas härmed som beteckning på motsatsen till sådan personförsäkring, vilket innebär, att den del av personförsäkringen som inte utgör summaförsäkring även uteslutits från framställningen. En gränsdragning efter denna linje är naturlig därigenom, att den följer FAL:s egen indelning,[23] varför framställningen kan koncentreras på de stadganden som finns upptagna i lagens två första avdelningar. Vidare begränsas på detta sätt den krets av agenter (försäkringsgivare) som undersöks. Enligt L om försäkringsbolag § 3.1 får samma försäkringsbolag inte bedriva såväl liv- som skadeförsäkringsrörelse. Olycksfalls- och sjukförsäkring kan dock beviljas av såväl liv- som skadeförsäkringsbolag. Den begränsningsmetod som här tillämpats innebär sålunda, att livförsäkringsbolagen överhuvudtaget inte behöver beaktas i framställningen. Å andra sidan följer härav också, att en del av skadeförsäkringsbolagens frivilliga försäkringar lämnas utanför den närmare analysen. Då skadeförsäkringsbolagen i någon utsträckning numera erbjuder kombinerade försäkringar, som innefattar såväl skade- som olycksfalls- och/eller sjukförsäkring,[24] kan gränslinjen i vissa fall t o m komma att löpa tvärs igenom ett och samma avtalsformulär.

Genom att begränsa avhandlingens tema på angivet sätt löper man givetvis en risk att erhålla en skev bild av målsättningarna bakom FAL som helhet. Då lagstiftningsarbetet förefaller att ha dominerats av diskussionen kring de skadeförsäkringsrättsliga reglerna torde den nämnda faran dock vara obetydlig. För att ytter-

---

[23] Härmed utesluts inte, att de allmänna stadgandena rörande skadeförsäkring vore direkt — *Bentzon—Christensen* 621 — eller analogt tillämpliga på olycksfalls- och sjukförsäkring, som syftar till ersättning av den skadelidandes verkliga förlust, så t ex *Förslag 1925.* 173 f, *SOU 1925: 21.* 220, *Udkast 1925.* 163 och *Bugge,* Motiver 250 f samt *Ignatius—Kivivuori* 269.

[24] En sådan kombination förekommer bl a vid hemförsäkring och s k bilserviceförsäkring.

ligare minska risken skall explicita motivuttalanden, som hänför sig till personförsäkringen, beaktas i den mån de är ägnade att berika analysen av lagens syften. Huvudorsaken till den föreliggande begränsningen av temat ligger också i svårigheterna att bedöma FAL:s *verkningar* särskilt på livförsäkringens område. Som tidigare nämnts styrs försäkringsvillkorens innehåll här inte blott genom FAL, utan även genom de av social- och hälsovårdsministeriet fastställda grunderna för livförsäkring (L om försäkringsbolag § 67), varför en isolerad analys av FAL:s styrfunktion till dessa delar knappast skulle komma ifråga. — I den mån det förekommer rättspraxis på personförsäkringens område som är ägnad att belysa tolknings- och tillämpningsfrågor av betydelse även för det skadeförsäkringsrättsliga styrsystemet måste denna praxis givetvis beaktas.

c. Långtidsförsäkring

Även för skadeförsäkring, som beviljats för längre tid än tio år, skall grunder fastställas (L om försäkringsbolag § 75). Försäkringsavtal av detta slag påträffas främst inom brandförsäkringen, där byggnader försäkrats för all framtid eller för trettio år, samt inom skogsförsäkringen. Försäkringsgivarna upphörde att bevilja nya brandförsäkringar för all framtid år 1967 och nya trettioåriga brandförsäkringar år 1974,[25] medan nya allframtidsförsäkringar av skog inte beviljats sedan ingången av år 1971.[26] Av denna anledning samt då FAL:s verkningar även här är svåra att isolera beaktas inte dessa försäkringsformer i fortsättningen.

d. Sjö- och annan transportförsäkring

Ytterligare en avgränsning, som inte framgår av avhandlingens rubrik, har här bedömts vara motiverad. Material angående sjöförsäkring — »försäkring mot fara, för vilken det försäkrade intres-

---

25 *Päkkilä—Pesonen* 22.

26 *Försäkringsbolagen 1974.* 29, *Kaila* 26, *Pentikäinen* 269 f.

set utsättes under sjötransport», och mot »fara, den där står i samband med transporten»(FAL § 59.1) samt försäkring, som hänför sig »till fartyg, som är upplagt eller befinner sig å slip eller i docka eller eljest är stillaliggande, eller till varor i sådant fartyg» (FAL § 59.2) — och annan transportförsäkring (FAL § 77) beaktas framdeles inte i den mån det inte är direkt ägnat att belysa styrningen av försäkringsvillkor inom skadeförsäkringen i allmänhet. Flera synpunkter talar för denna lösning:

(i) Transportförsäkringen utgör en försäkringsgren, där konsumentskyddsproblematiken mer sällan aktualiseras.[27] Med hänsyn till de styrmålsättningar som är kännetecknande för FAL synes det därför vara av mindre betydelse att utreda, vilken verkan lagen haft på transportförsäkringens område.

(ii) Reglerna för transportförsäkring är som följd av det nära sambandet med transporträtten samt p g a branschens internationella karaktär i många avseenden speciella.[28] De nämnda omständigheterna ger också försäkringsvillkoren på det aktuella området en stark särprägel. Om dessa villkor presenterades i den utsträckning frågeställningen förutsätter, skulle ramarna för den föreliggande undersökningen sprängas.

Redan vid beredningen av FAL beaktade man skillnaderna mellan sjöförsäkring och annan försäkring. Till en början befattade sig kommittéerna, som utarbetade de nordiska försäkringsavtalsla-

---

[27] Se t ex *Gortons* kritik i AfS 12. 296 f mot det konsumentskyddsperspektiv som utgjort utgångspunkten för *Lindquists* (se närmare a a 21) behandling av försäkringsersättning vid skada på sjötransporterade varor. Se även *Hellner,* Försäkringsrätt 430 och *samma,* Allmänna Brand 13. Parternas generellt sett större jämspelthet på transportförsäkringens område framgår även av att försäkringsvillkoren här ofta utgör s k »agreed documents» fastställda vid förhandlingar mellan försäkringsgivar- och försäkringstagarsidan, se *Selmer,* Allmänna Brand 144. Finland saknar i motsats till de övriga nordiska länderna en allmän sjöförsäkringsplan, men våra Allmänna sjöförsäkringsvillkor för fartyg gällande från 1. 1. 1968 har godkänts av Sjöförsäkringsbolagens Förening och Finlands Redareförening.

[28] Se även *Hellner,* Försäkringsrätt 430 ff.

garna, inte alls med sjöförsäkringen, då det var oklart, huruvida denna fråga skulle behandlas av dem eller av de kommittéer som vid samma tid arbetade på en revision av sjölagarna. Först i ett senare skede fattades på regeringsnivå beslutet att låta de förstnämnda kommittéerna utföra detta arbete.[29] Trots yrkanden från branschens sida, att reglerna rörande sjöförsäkring borde bibehållas i sjölagen, beslöt kommittéerna att inta de ifrågavarande reglerna i förslagen till försäkringsavtalslagar, emedan »den privata försäkringen, trots att varje försäkringsart äger sina särmärken, är ett enhetligt rättsområde, för vilket vissa gemensamma ledande rättsgrundsatser gälla.»[30] I praktiken skulle det dessutom vara av underordnad betydelse, var stadgandena om sjöförsäkring fanns upptagna.[31] Som senare skall framgå, kom denna systematiska lösning att ha följder även för utformningen av reglerna för övrig skadeförsäkring.

(iii) Också på konfliktlösningens plan föreligger egenheter: som första instans i sjöförsäkringsärenden fungerar *dispaschören*.[32]

Den aktuella ämnesbegränsningen har här inte utsträckts att omfatta resgodsförsäkring. Trots att frågan om förhållandet mellan denna försäkringsform och FAL:s regler om transportförsäkring är stridig,[33] motiverar flera omständigheter en behandling av resgodsförsäkringen inom ramen för föreliggande avhandling: dels kännetecknas partsförhållandena här uppenbarligen av en »normal» obalans och dels har resgodsförsäkringen i villkorshänseende många

---

29 Se *Förslag 1925.* 5, *SOU 1925: 21.* 5 f och *Udkast 1925.* IV f.

30 *Förslag 1925.* 47, *SOU 1925: 21.* 62, jfr *Bugge,* Motiver 23 och *Udkast 1925.* 24. Cirkelresonemanget i de finska och de svenska motiven är uppenbart.

31 *Förslag 1925.* 47 f, *SOU 1925: 21.* 63, *Udkast 1925.* 24 f, jfr *Bugge,* Motiver 24.

32 Se L om utredning av ersättningar genom dispaschör i sjöförsäkringsärende (10/1953) samt *Riska,* SVLY XIX. 9 ff. En överblick över dispaschörsinstitutionens historia i vårt land ges av *Riska,* JFT 1962. 260 ff.

33 *Hellner,* Försäkringsrätt 365 framhåller, att lagens regler om transportförsäkring inte skall tillämpas på resgodsförsäkring. Av annan uppfattning är uppenbarligen *Bentzon—Christensen* 409.

drag gemensamma med annan skadeförsäkring.[34] — Det torde utan vidare stå klart, att bilförsäkringen inte innefattats i begreppet transportförsäkring.[35]

e. Återförsäkring

Återförsäkringen — vari inkluderas pooling — omfattas inte av FAL (§ 1.2) och företer också i övrigt så få likheter med direktförsäkringen, att det ter sig självklart att inte beakta de problem som är förbundna med dessa inbördes arrangemang mellan försäkringsgivarna.

3. TERMINOLOGISKA ANMÄRKNINGAR

A. Försäkringstagare/försäkringshavare

I FAL § 2 definieras försäkringstagare som »den, som med försäkringsgivare ingått avtal om försäkring», medan med försäkringshavare avses »den, vars intresse är försäkrat mot inträffande skada.» I praktiken kommer i det stora flertalet fall dessa båda kategorier att sammanfalla. I sådana fall synes en konsekvent användning av lagens terminologi medföra en onödig komplicering av framställningen. Detta är särskilt fallet, då omständigheter vid avtalets ingående — där försäkringstagaren agerar — bedöms äga relevans med hänsyn till rättsläget efter det att skada inträffat — då försäkringshavaren är involverad. Då perspektivet i den föreliggande avhandlingen är riktat mot själva försäkringsavtalet, kommer här den även i allmänt språkbruk vanligare termen *försäkringstagare* genomgående att begagnas som beteckning på försäkringsgivarens motpart

---

[34] De särskilda resgodsförsäkringsvillkoren företer särskilt likheter med vissa instrumentförsäkringsvillkor. I hemförsäkringen ingår i regel även ett visst skydd mot förlust av resgods inom de nordiska länderna.

[35] *Hellner*, Försäkringsrätt 369, 382 påpekar, att transportförsäkringens regler här inte är tillämpliga.

Endast där det synts nödvändigt att särskilt framhäva, att försäkringen täcker även tredje mans intresse, har *försäkringshavaren* omtalats.[36]

B. Konsumentförsäkring/rörelseförsäkring

I olika sammanhang har det synts ändamålsenligt att göra en distinktion mellan olika försäkringar utgående från den verksamhet dessa är avsedda att täcka. Härvid särskiljs mellan *rörelseförsäkringar,* som täcker risker inom ramen för försäkringstagarens näringsverksamhet, och till privatlivets område hänförbara *konsumentförsäkringar.* Försäkring av offentliga samfunds egendom har i denna indelning hänförts till rörelseförsäkringarna. En annan undergrupp av rörelseförsäkringarna är lantbruksförsäkringarna. I detta begrepp innefattas försäkringar som tecknats av lantbrukare för deras näringsverksamhet även i den mån försäkringen till någon mindre del går utöver den verksamhet som enligt vedertaget språkbruk faller inom ramen för en lantbruksrörelse. I en lantbruksförsäkring och stundom även i annan rörelseförsäkring kan ingå också en täckning av försäkringstagarens bostadsbyggnader eller hemlösöre. I den mån försäkringen endast eller till största delen omfattar sådan egendom hänförs den dock till konsumentförsäkringarnas grupp.

4. BEGAGNAT MATERIAL

A. Allmänt

Det material som begagnats i avhandlingen är huvudsakligen av den typ som traditionellt lagts till grund för rättsvetenskapliga avhandlingar. Lagstiftning, rättspraxis och rättsvetenskaplig litteratur har använts som byggstenar även i denna framställning. Härvid har inte blott material från vårt eget land kommit i fråga. Motivuttalanden av alla de kommittéer, som i samarbete beredde de nordiska lagförslagen, synes vara ägnade att belysa de målsättningar

[36] En liknande terminologi begagnas av *Hellner,* Försäkringsrätt 58.

som behärskat det förmodligen tämligen homogena kommittéarbetet.[37] Då dessutom den nordiska rättsenheten på området medfört, att doktrinen i de övriga nordiska länderna allmänt åberopats vid argumenteringen hos oss, har också denna källa beaktats vid den närmare analysen av lagens verkningar.[37a] Då undersökningen riktar sig mot finsk rätt, har däremot rättsfall från de övriga nordiska länderna presenterats blott i den mån de i litteraturen behandlats som betydelsefulla prejudikat och därigenom kunnat påverka argumenteringen också i Finland. — En allmän bakgrund till frågan om målen och metoderna för en styrning av försäkringsvillkor har tecknats med hjälp av material från andra utländska rättssystem.

Principerna för urvalet av det material som skall belysa praxis i de rättstillämpande organen (rättspraxis) samt villkorspraxis, skall här ytterligare i korthet kommenteras. Samtidigt anges, hur hänvisningar till det nämnda materialet i fortsättningen görs.

B. Rättspraxis

En systematisk undersökning av domstolspraxis har kunnat utföras endast beträffande praxis i HD. I syfte att kartlägga vår högsta rättsinstans' praxis rörande de i avhandlingen behandlade frågorna i sin helhet har såväl de publicerade som de opublicerade avgörandena av HD efter den 1 januari 1934, då FAL trädde i kraft, genomgåtts (t o m år 1975; publicerade fall t o m år 1976). Härutöver har publicerat material fr o m år 1918 beaktats. Någon motsvarande undersökning av den förmodligen jämförelsevis begränsade hovrätts- och underrättspraxis har av forskningsekonomiska

---

[37] Protokollen från kommittéernas gemensamma plenarsammanträden i Voss 1919, Tonsåsen 1923 och Brändö 1923, vilka finns bevarade i Juridiska Fakultetens vid Helsingfors Universitet bibliotek, har också genomgåtts. De protokollförda diskussionerna och omröstningarna berör dock i regel blott detaljfrågor.

[37a] År 1954 stiftades även på Island en försäkringsavtalslag, som följer det nordiska mönstret, se *Lyngsø*, FAL 43. Av språkliga skäl har dock material rörande denna lag här inte beaktats.

skäl inte kunnat genomföras. En viss bild av dessa domstolars avgöranden erhålls dock via de nämnda HD-fallen. Denna bild kan emellertid inte utan vidare antas vara representativ för hovrätts- och underrättspraxis i dess helhet, då urvalet av mål till HD antagligen i något avseende blir systematiskt missvisande i förhållande till hela materialet.

Ett visst skiljedomsmaterial har erhållits efter en genomgång av samtliga i Helsingfors RR:s arkiv deponerade skiljedomar fr o m år 1934.

Praxis i de nämnder och motsvarande organ som verkar inom försäkringsbranschen har beaktats på följande sätt. Samtliga avgöranden före den 30 april 1977 av den vid Konsumenternas försäkringsbyrå [38] verkande Försäkringsnämnden,[39] samt alla redan publicerade fall i Skadeförsäkringsbolagens skadenämnd — t o m år 1963 benämnd Försäkringsbolagenas brandskadenämnd [40] — och i Rättsskyddskommissionen [41] har tagits i betraktande. Av de utlåtanden som givits av Bilförsäkringsförbundets styrelse [42] samt av Bilförsäkringsförbundets och Trafikförsäkringsföreningens gemensamma skadesektion [43] i bilförsäkringsfrågor har utlåtandena under treårsperioden 1973—1975 beaktats. Stickprov angående praxis i de på

---

38 I fortsättningen förkortad Kfb.

39 I fortsättningen Fn, följt av ordningsnummer och årtal.

40 Vardera betecknas med förkortningen SSn. Avgörandena är numrerade i fortlöpande kronologisk ordning och vid hänvisning begagnas endast detta nummer. Brandskadenämndens utlåtanden 1943—1963 (nr 1—124) och Skadenämndens utlåtanden 1964—1970 (nr 125—236) har sammanställts av *Saraste,* Lausuntoja resp *Sotamaa,* Lausuntoja. Fallen finns även publicerade i Vakuutussanomat samt refererade på svenska fr o m år 1957 i Försäkringstidning. Fallen har här beaktats t o m avgörandet SSn 345.

41 I fortsättningen Rsk följt av ordningsnummer. Fallen finns publicerade i *Oikeusturvatoimikunnan lausuntoja.* Delvis har de också publicerats i Vakuutussanomat och Försäkringstidning med särskild numrering för varje år. Det senaste fall som här beaktats är Rsk 65.

42 I fortsättningen Bs följt av mötesprotokollets nummer och årtal samt den paragraf under vilken ärendet behandlats.

43 I fortsättningen BTs följt av mötesprotokollets nummer och årtal samt den paragraf under vilken ärendet behandlats.

ansvarsförsäkringens område verkande organen har däremot utvisat, att frågor rörande villkorstolkning och -styrning här inte spelat någon central roll, varför denna praxis inte utsatts för någon systematisk granskning.

C. Försäkringsvillkor

Kring årsskiftet 1974—1975 utfördes en insamling av de försäkringsvillkor som vid denna tidpunkt begagnades av olika försäkringsgivare vid teckning av nya försäkringar. Vid insamlingsarbetet kontaktades först de sammanslutningar inom försäkringsbranschen som för sina medlemsbolag låter utarbeta enhetliga försäkringsvillkor för olika försäkringsformer. Härifrån erhölls de på detta sätt centralt fastställda allmänna försäkringsvillkoren samt därtill uppgifter om vilka försäkringsbolag som i något eller några avseenden tillämpade avvikande allmänna försäkringsvillkor. De sistnämnda bolagen ombads inkomma med exemplar av de begagnade villkorsformulären. Efter vissa påstötningar erhölls svar från samtliga tillfrågade bolag. Från några av dessa bolag insändes dessutom kopior av individuella försäkringsavtal. Undersökningen kompletterades sedermera under hösten 1975 med en motsvarande förfrågan hos ett antal försäkringsbolag, som beviljade försäkringar även inom sådana försäkringsgrenar och -former för vilka några centralt fastställda avtalsformulär inte utarbetats (kreatursförsäkring, maskinförsäkring, avbrottsförsäkring, kreditförsäkring och garantiförsäkring).

I avhandlingen refereras sålunda såväl *centralt fastställda försäkringsvillkor* som allmänna villkor tillämpade endast av enstaka bolag (*enskilda försäkringsvillkor).* De sistnämnda villkoren berörs dock — med senare nämnda undantag — endast i den utsträckning de på relevanta punkter till sitt innehåll avviker från de centralt fastställda villkoren. I den mån *individuella försäkringsavtal,* som inte baserar sig på några allmänna försäkringsvillkor, erhållits, presenteras de i samma omfattning som de enskilda villkoren.

Vid insamlingen år 1974—1975 erhölls följande centralt fastställda försäkringsvillkor:

Från *Bilförsäkringsförbundet:*

— Allmänna bilförsäkringsvillkor 1. 5. 1974 med tilläggsförsäkringarna Bilserviceförsäkring (p 51), Rättsskyddsförsäkring (p 52), Avbetalningsförsäkring (p 53) och Försäkring för användning av släpvagn eller annat dylikt (p 54) samt de speciella försäkringsvillkoren för Gruppförsäkring för bilar som utlånats till verkstädernas kunder (BCE eller CE) (p 61), Gruppförsäkring för bilförsäljare (BCE) (p 62), Brand- och stöldförsäkring såsom gruppförsäkring för bilar vilka lagerförs av bilfirmor (CE) (p 63), Brand- och stöldförsäkring såsom gruppförsäkring för person- och paketbilar som förvaras i bilgarage parkeringsutrymmen m m (CE) (p 64) och Gruppförsäkring för bilförsäljare II (BCE) (p 65) (i sin helhet förkortade *BilV).*

Från *Skadeförsäkringsföreningen:*

— Allmänna brandförsäkringsvillkor 1. 6. 1972 med merskyddsförsäkringarna Indexreglerad försäkring (p 51), Sotskadeförsäkring (p 53), Restvärdeförsäkring för byggnad (p 54), Stormförsäkring för byggnad (p 55) och Sprinklerläckageförsäkring (p 56) *(BrandV),*

— Allmänna försäkringsvillkor för fastighetsförsäkring 1. 10. 1974 med merskyddsförsäkringarna Försäkring för maskin och anläggning i fastighet (p 59) och Rättsskyddsförsäkring (p 60 = tilläggsförsäkring 14. 2. 1974 60 KII) *(FastV),*

— Allmänna försäkringsvillkor för butiksförsäkring 1. 1. 1973 med merskyddsförsäkringarna Indexreglerad försäkring (p 51) och Sotskadeförsäkring (p 53) *(ButV),*

— Allmänna skogsförsäkringsvillkor. Fullvärdeförsäkring 1. 1. 1974 *(SkogsV),*

— Allmänna försäkringsvillkor för inbrotts- och rånförsäkring 1. 1. 1973 med merskyddsförsäkringarna Indexreglerad försäkring (p 51) och Rånförsäkring för pengar, värdepapper och värdeföremål under transport (p 67) *(InbrV),*

— Allmänna försäkringsvillkor för vattenledningsskadeförsäkring 1. 1. 1973 med merskyddsförsäkringen Indexreglerad försäkring (p 51) *(VattV),*

— Allmänna glasförsäkringsvillkor 1. 9. 1974 *(GlasV),*

— Hem- och fritidshusförsäkringens allmänna villkor för byggnad och lösegendom 1. 4. 1974 med merskyddsförsäkringarna Rätts-

skyddsförsäkring (p 60 = tilläggsförsäkring 60 K) och Brand- och stöldförsäkring för rodd- och motorbåt (p 66) (*HemFritV*),

— Hemförsäkringens allmänna villkor för lösegendom 1. 4. 1974 med merskyddsförsäkringarna Rättsskyddsförsäkring (p 60 = tilläggsförsäkring 60 K) och Brand- och stöldförsäkring för rodd- och motorbåt (p 66) (*HemV*),

— Allmänna ansvarsförsäkringsvillkor 1. 1. 1974 (*AnsvV*),

— Allmänna ansvarsförsäkringsvillkor för företag 1. 9. 1974 (*FörAnsvV*),

— Specialvillkor 1. 1. 1974 för Fastighetsägares ansvarsförsäkring (p 72), Arbetsgivares ansvarsförsäkring (p 77), Ansvarsförsäkring för lantbruk (p 78), Ansvarsförsäkring för läkare (p 79), Ansvarsförsäkring för bilreparations- och serviceverkstad (p 83), Ansvarsförsäkring för privatperson (p 85), Ansvarsförsäkring för företag (p 86) och Ansvarsförsäkring för tekniska verk (p 87) (*SpecAnsvV*),

— Tilläggsvillkor för ansvarsförsäkring 1. 1. 1974 (*TillAnsvV*),

— diverse specialvillkor såsom Villkor för elektrisk anläggning (1973), Specialvillkor för förbränningsmotordrivna arbetsmaskiner och anordningar (1974), Kioskvillkor (1972) och andra säkerhetsföreskrifter.

De försäkringsvillkor som utarbetats inom ramen för *Keskinäisten Vakuutusyhdistysten Liitto*, centralförbundet för de finskspråkiga ömsesidiga försäkringsföreningarna i Finland, samt dess svenskspråkiga motsvarighet *Svenska Försäkringsföreningars Förbund* överensstämmer i hög grad med Skadeförsäkringsföreningens och Bilförsäkringsförbundets villkor. Hänvisningar till försäkringsföreningarnas villkor görs därför endast i den mån de på relevanta punkter avviker från försäkringsbolagens centralt fastställda villkor. Då sådana saknas inom kreatursförsäkringen skall dock det från Keskinäisten Vakuutusyhdistysten Liitto insända formuläret för denna försäkringsgren redovisas i större utsträckning:

— Kotieläinvakuutuksen vakuutusehdot 1. 1. 1974 (*EläinE*).

Då ett försäkringsbolag dominerar marknaden inom kreatursförsäkringen skall ytterligare detta bolags enskilda försäkringsvillkor för denna försäkringsgren beaktas mer allmänt:

— Försäkringsvillkor för husdjursförsäkring (*HusdjursV*).

Även inom maskin- och avbrottsförsäkringen intar ett bolag en ledande ställning. Följande härifrån inkomna villkor redovisas därför i större omfattning:

— Allmänna maskinförsäkringsvillkor 1966/1973 *(MaskinV)*,
— Allmänna försäkringsvillkor för montageförsäkring 1966/1973 *(MontageV)*,
— Allmänna maskinavbrottsförsäkringsvillkor 1971 *(Maskinavbr V)*,
— Allmänna brandavbrottsförsäkringsvillkor 1971 *(BrandavbrV)*.

Ändringar i försäkringsavtalspraxis, vilka inträffat efter insamlingstidpunkten, har beaktats blott i begränsad omfattning. Avtalsformulär, som efter denna tidpunkt utarbetats inom enskilda bolag, har överhuvudtaget inte noterats i framställningen. Däremot har materialet fortlöpande kompletterats med nyare centralt fastställda försäkringsvillkor. Då ändringarna i villkoren i regel varit obetydliga,[44] har redovisningen av innehållet i de nya formulären begränsats till att omfatta blott sådana relevanta punkter där en icke blott formell ändring i förhållande till avtalspraxis vid insamlingstidpunkten vidtagits. Vid refereringen av de nyare villkoren anges villkorens fullständiga namn samt det datum då de förordnats att tas i bruk.

Inom ramen för den föreliggande avhandlingen har slutligen också utförts en undersökning av äldre försäkringsavtalspraxis i vårt land. I syfte att erhålla sådant material kontaktades försäkringsorganisationerna samt de skadeförsäkringsbolag som har huvudkontor i Helsingfors och som grundats före år 1934. Överraskande nog visade det sig, att äldre försäkringsvillkor fanns bevarade i ytterst liten omfattning. Från Försäkringsaktiebolaget Fennia erhölls ett antal brandförsäkringsformulär samt bolagets allmänna försäkringsvillkor för inbrottsförsäkring från åren 1912 och 1927.

---

44 Endast ansvarsförsäkringsvillkoren har genomgått en mer grundlig omarbetning år 1975 som en följd av SkadeståndsL:s tillkomst. Nya centralt fastställda försäkringsvillkor har dessutom samma år tillkommit inom resgodsförsäkringen och lantbruksförsäkringen.

Två andra bolag kunde bistå med några egna och främmande villkorsformulär för brandförsäkring. Materialet kompletterades sedermera med några ur HD:s arkiv hämtade brandförsäkringsvillkor. Sammanlagt har ett tjugotal olika villkorsformulär från åren 1882—1934 avseende de här aktuella försäkringsgrenarna genomgåtts. Därtill har ett tiotal formulär från årtiondena efter FAL:s ikraftträdande penetrerats.

§ 3. DEN FAKTISKA AVTALSFRIHETEN

1. INLEDNING

Som en bakgrund till behandlingen av det normativa styrsystemet på försäkringsavtalsrättens område skall här anföras några synpunkter på den faktiska avtalsfriheten på det nämnda fältet. Den faktiska avtalsfriheten, varmed avses parternas möjlighet att i realiteten påverka avtalsinnehållet, kan undersökas ur vardera partens synvinkel. Man brukar ofta ställa frågan, i vilken mån försäkringstagaren kan utöva inflytande på utformningen av de försäkringsavtal han ingår, men man kan också rikta uppmärksamheten mot de omständigheter som kan binda försäkringsgivaren i detta avseende. Då försäkringsgivaren, som nedan visas, i regel åtnjuter handlingsfrihet i förhållande till sin avtalspart, försäkringstagaren, begränsas hans faktiska avtalsfrihet främst av företeelser utom avtalsförhållandet, såsom centralorganisationer, reassuradörer m m. Försäkringstagarens möjligheter att påverka avtalsinnehållet kan åter betraktas ur två olika synvinklar, man kan anlägga ett förhandlings- och ett valperspektiv på problematiken. Dels kan man granska frågan, huruvida och i vilken mån försäkringstagaren kan förhandla sig till individuella avtal, som avviker från de avtalsvillkor försäkringsgivaren normalt begagnar, och dels kan man undersöka variationer i utbudet av försäkringsvillkor för att utröna, huruvida försäkringstagaren kan välja mellan olika avtalsinnehåll inom ramen för totalutbudet. Den sistnämnda frågan är intimt förknippad med det tidigare nämnda spörsmålet angående försäkringsgivarens faktiska avtalsfrihet.

Nedan framställs först en skiss av försäkringstagarens faktiska avtalsfrihet sedd ur förhandlingsperspektivet, medan hans valfrihet samt försäkringsgivarens externa bundenhet behandlas i det därpå följande avsnittet.

2. FÖRSÄKRINGSTAGARENS MÖJLIGHET ATT PÅVERKA AVTALETS UTFORMNING

Man har redan länge brukat nämna försäkringsrätten som ett notoriskt typexempel på ett rättsområde, där avtal i regel ingås som s k standardavtal på basen av på förhand utformade standardiserade villkor. Försäkringsgivaren fastställer ensidigt sina allmänna försäkringsvillkor och sina premietariffer inom de olika försäkringsformer hans verksamhet omfattar. Villkoren och tarifferna är inte föremål för någon förhandling vid avtalsslutet, utan försäkringstagaren kan endast välja mellan att acceptera det givna avtalsinnehållet eller att låta bli att teckna en försäkring hos den ifrågavarande försäkringsgivaren.[1]

Standardiseringen av försäkringsvillkoren kan sägas vara förutsatt redan av grundtanken bakom all försäkring, riskgemenskapen.[2] Försäkring innebär i teorin en samverkan mellan flera personer utsatta för samma risker i syfte att åstadkomma en inbördes riskutjämning. För att denna skall bli effektiv får de deltagande personernas antal inte vara alltför litet och försäkringsavtalen måste därför bli s k *massavtal*. Försäkringsgivarens verksamhet bygger inte på något enskilt avtal utan på avtalens totalitet. En avtalsmekanism grundad på individuella avtal vore ur detta perspektiv sett otänkbar. Riskgemenskapsidén förutsätter dessutom principiellt, att

---

[1] Så redan t ex *Vihma*, Palovakuutussopimus 108. Se även *Schmidt*, Faran 27 ff.

[2] Se närmare om det följande *Bengtsson*, Försäkringsrätt 19 ff, *Hellner*, Försäkringsrätt 7 ff och *Persson*, Allmänna Brand 20 ff samt *Kimball—Pfennigstorf* 1.

de deltagande personerna står i samma ställning i villkors- och premiehänseende. Den innehåller ett normativt krav på försäkringsgivaren att ingå avtal på samma eller åtminstone liknande villkor med alla de försäkringstagare som kan sägas befinna sig inom samma riskzon.

Fastän standardavtalen utgör en överväldigande majoritet av alla försäkringsavtal, förekommer dock även individuellt utformade avtal inom försäkringsområdet, om ock i ytterst begränsad omfattning. Vid en förfrågan hos ett antal försäkringsbolag [3] framhöll några, att individuella avtal utgjorde »fullständiga undantag» och att man endast i några sällsynta fall justerade de allmänna försäkringsvillkoren i enlighet med enskilda önskemål. Andra bolag, bl a ett kreatursförsäkringsbolag, sade sig inte alls bevilja några individuella försäkringar. I regel torde de individuella försäkringar som förekommer avse industriella och andra storrisker.[4] Det må dock noteras, att även ett bolag, som specialiserat sig på försäkring av industrier, sade sig tillämpa från sina allmänna villkor avvikande villkor endast i ytterst sällsynta specialfall. Bolaget ansåg sig nämligen som ömsesidigt bolag vara skyldigt att bevilja alla sina försäkringstagare samma förmåner.

Stora och/eller speciella industriella och liknande försäkringsobjekt faller ofta utanför ramen för försäkringsgivarens allmänna

---

[3] Förfrågan gjordes i samband med insamlingen av de enskilda försäkringsvillkor som nämndes ovan i § 2.4 C. Svar inkom till denna del från 9 bolag. Urvalet är inte strikt representativt, men då alla svar går i liknande riktning, torde de dock utan risk kunna generaliseras. — 2 av svaren gällde blott transportförsäkring, där individuella avtal angavs vara vanligare än vid annan försäkring.

[4] De individuella avtal som inkommit vid undersökningen omfattar brand- och inbrottsförsäkring för bank, avbrottsförsäkring för datamaskiner o dyl. *Nordling* 46 ff anger att »skräddarsydda» avbrottsförsäkringar förekommer bl a vid försäkring av byggnadsarbete och datamaskiner. — I den mån den s k risk management-filosofin vinner insteg i finsk försäkring kan utvecklingen antas medföra en alltmer individuell utformning av företagens försäkringsskydd, se närmare *Rossi*, NFT 1975. 395.

tariffer. I sådana fall fastställs — normalt på grundval av en inspektion på platsen — en individuell specialtariffering för den ifrågavarande risken.[5] Att försäkringstagarens möjligheter att påverka tarifferingen, hans faktiska avtalsfrihet, härvid inte behöver vara mycket större än i normalfallet framgår bl a av, att man i vissa försäkringsgrenar, som senare skall omtalas, fastställer specialtariffer blott efter att ha underställt dem vederbörande centralförenings avgörande. I samband med en specialtariffering kan det ibland bli aktuellt att uppställa diverse tilläggsvillkor påkallade av den speciella risken. Det nyss nämnda underställningsförfarandet omfattar då även dessa delar av det individuella avtalet.

Om ock försäkringstagarna i regel inte vid avtalsförhandlingarna kan påverka försäkringsavtalens innehåll, kunde de tänkas utöva ett indirekt inflytande på sin försäkringsgivares villkorspolitik med stöd av sina eventuella ägarbefogenheter. I de ömsesidiga försäkringsbolagen är ju enligt huvudregeln (L om försäkringsbolag § 15) försäkringstagarna delägare och de ömsesidiga skadeförsäkringsföreningarna administreras enligt samma principer. I praktiken skiljer sig dock försäkringstagarens ställning i ett större ömsesidigt försäkringsbolag knappast i högre grad från den position motparten till ett i aktiebolagsform organiserat försäkringsbolag intar. Flertalet ömsesidiga försäkringsbolag hör till Bilförsäkringsförbundet resp Skadeförsäkringsföreningen och följer sålunda de villkor som fastställts inom ramen för dessa organisationer. — Inom de mindre lokala ömsesidiga skadeförsäkringsföreningarna torde försäkringstagarna besitta mer reella möjligheter till en påverkan av föreningens handlande.[6] Även dessa försäkringsgivare följer emellertid i regel de villkor som utarbetats av deras centralförbund.

---

[5] Se närmare *Pentikäinen* 161 samt *Arti—Rossi* 92 f (ansvarsförsäkring), *Karppinen* 56 (bilförsäkring), *Nordling* 41 ff (avbrottsförsäkring) och *Renlund* 30 (maskinförsäkring).

[6] Se t ex Vakuutussanomat 7/1975. 15.

3. VILLKORSVARIATIONEN

A. Försäkringsmarknadens struktur

a. Försäkringsgivarna

Antalet inhemska skadeförsäkringsbolag har något minskat under den tid FAL varit i kraft. Denna utveckling var särskilt kraftig under 1950- och 1960-talen, då antalet bolag nedgick från 58 till 47.[7] Tiden från 1960-talets början har också ibland kallats »fusionernas era».[8] År 1974 återstod 46 försäkringsbolag inom skadeförsäkringssektorn. Av dessa bedrev dock 9 enbart återförsäkring. Direkt skadeförsäkring beviljades det nämnda året av 10 inhemska aktiebolag och 27 inhemska ömsesidiga bolag samt härutöver av 2 utländska bolag.[9] De sistnämnda spelade också vad rörelsens omfattning beträffar en obetydlig roll.[10]

De inhemska försäkringsbolagen var i följande antal verksamma inom olika försäkringsgrenar år 1974:[11]

---

[7] Antalet inhemska skadeförsäkringsbolag har förändrats på följande sätt:

1938	59	1970	47
1950	58	1973	46
1960	53		

Källa: *Statistisk Årsbok 1974* tab 183.

[8] *Pentikäinen* 33.

[9] *Försäkringsbolagen 1974* tab 2.1. Till dessa kommer ännu pensionsskyddscentralens kreditförsäkringsrörelse och trafikförsäkringsföreningens s k gränsförsäkringsrörelse, se a a 7. Fyra av aktiebolagen och två av de ömsesidiga bolagen idkade endast olycksfalls- och/eller transportförsäkring och är sålunda huvudsakligen inte av intresse för denna framställning, se a a tab 2.2. I transportförsäkringen är dock även resgodsförsäkringen inräknad.

[10] Deras sammanlagda premieinkomst i vårt land år 1974 uppgick till endast 12 975 400 mk, av vilken ca hälften belöpte sig på direkt transportförsäkring och 1/4 på inkommande reassurans och coassurans, se *Försäkringsbolagen 1974*. 200 samt tab 3.1.

[11] *Försäkringsbolagen 1974* tab 3.1.

	Antal bolag
Brandförsäkring	22
Skogsförsäkring	14
Kombinerad försäkring	19
Transportförsäkring	21
Bilförsäkring	16
Djurförsäkring	4
Glasförsäkring	16
Vattenledningsskadeförsäkring	16
Maskinförsäkring	6
Inbrottsförsäkring	18
Kreditförsäkring	19
Ansvarsförsäkring	18
Avbrottsförsäkring	6

Även de ömsesidiga brandförsäkringsföreningarna har minskat i antal sedan år 1939, då toppnoteringen 306 uppnåddes.[12] År 1974 verkade 243 brandförsäkringsföreningar i vårt land.[13] Antalet kreatursförsäkringsföreningar har under de allra senaste åren kraftigt nedgått; av de tidigare nästan hundra föreningarna återstod år 1974 endast 19.[14] Försäkringsföreningarnas andel av försäkringsmarknaden är givetvis av en avsevärt mindre storleksordning än bolagens. Sammanlagt täcker de dock en inte alldeles obetydlig del

---

[12] Utvecklingen kan åskådliggöras med följande tabell:

1918	285	1968	260
1939	306	1975	243
1948	283		

Källa: *Päkkilä—Pesonen* 11.

[13] *Försäkringsbolagen 1974* tab 3.1.

[14] Utvecklingen kan åskådliggöras med följande tabell:

1930	91	1970	58
1940	95	1973	48
1950	98	1974	19
1960	89		

Källa: *Försäkringsväsendet B 1930.* 15, *B 1940.* 17, *A 1950.* 28, *Försäkringsbolagen 1960.* 13, *1970* tab 3.1, *1973* tab 3.1, *1974* tab 3.1.

av hela landets försäkringsbestånd inom de försäkringsgrenar där de är verksamma. Deras marknadsandel minskar dock kontinuerligt.[15]

b. Koncentrationstendensen

En granskning av antalet på en marknad verksamma enheter är inte tillräcklig, då man vill utreda utvecklingen av koncentrationsnivån på denna marknad. Koncentrationsbegreppet kan nämligen sägas innehålla två element. En marknad anses vara mer koncentrerad än en annan, då antalet företag är färre på den förstnämnda marknaden och de största företagen innehar en större andel av denna marknad.[16] Uppmätt med en indikator, som beaktar båda dessa komponenter,[17] visar sig utvecklingen på vår försäkringsmarknad alltsedan andra världskriget ha löpt i en riktning: om man undantar vissa tillfälliga variationer har koncentrationen stadigt

[15] Brandförsäkringsföreningarnas procentuella andel av det totala brandförsäkringsbeståndet har utvecklats på följande sätt:

1930	16,6 %	1970	11,8 %
1940	17,1 %	1973	10,6 %
1950	13,8 %	1974	8,4 %
1960	13,7 %		

Procenttalen är uträknade på basen av *Försäkringsbolagen 1974* tab 4.13. Försäkringsföreningarnas andel för år 1974 är uträknad på basen av deras brandförsäkringsrörelse, medan man i de tidigare siffrorna inräknat även de andra försäkringsgrenar som i mindre omfattning ingår i deras portfölj. Då försäkringsföreningarnas försäkringsbestånd knappast alls omfattar industriförsäkring, är föreningarnas andel av civilbrandförsäkringen i motsvarande mån större, se Vakuutussanomat 7/1975. 12, där siffran 17 % anges. Se även *Pentikäinen* 268. Av lantbruksförsäkringarna i vårt land har hela 45 % tecknats i försäkringsföreningarna, Vakuutussanomat 4/1977. 26.

Kreatursförsäkringsföreningarnas premieintäkt uppgick år 1974 till 7,3 % av den totala premieintäkten inom denna försäkringsgren. Andelen är uträknad på grundval av *Försäkringsbolagen 1974* tab 3.1.

[16] *Ala-Peijari,* Kilpailu 37.

[17] *Ala-Peijari* har utvecklat en sådan indikator, som han kallar G-indikator. Se närmare härom *Ala-Peijari,* Kilpailu 37 ff, 41 och *samma,* Kilpailuolosuhteet 90 ff, 95.

tilltagit.[18] Antalet skadeförsäkringsbolag har minskat och de stora och de medelstora bolagen har utökat sina marknadsandelar.[19] De tio största bolagens andel av skadeförsäkringsbolagens totala premieintag i direktförsäkring översteg år 1974 88 % och de tre största bolagens motsvarande andel utgjorde över 52 %.[20] Liknande utvecklingstendenser kan iakttas även i de övriga nordiska länderna.[21]

Fastän koncentrationen bland skadeförsäkringsbolagen har beskrivit en stigande kurva, innebär detta inte att koncentrationen inom de enskilda försäkringsgrenarna skulle ha genomgått samma utveckling. Undersökningar rörande de obligatoriska försäkringsgrenarna trafikförsäkring och arbetstagares olycksfallsförsäkring utvisar, att koncentrationsgraden på dessa områden under 1960-talet kontinuerligt minskat.[22] Detta är en följd av, att allt flera bolag har utvidgat sin verksamhet att omfatta även dessa försäkringsgrenar. Generellt sett kan man också säga, att utvecklingen går mot allt större och mångsidigare försäkringsbolag. Specialbolagen har förvandlats eller håller på att förvandlas till bolag, som tecknar försäkringar inom ramen för de flesta eller alla skadeförsäkringsgrenar.[23]

---

[18] *Ala-Peijari,* Kilpailu 63 och *samma,* Kilpailuolosuhteet 64, 76 samt *Kom miet 1972: A 6.* 298.

[19] *Ala-Peijari,* Kilpailu 63. *Kom miet 1972: A 6.* 299 betonar, att särskilt de medelstora bolagen ökat sin andel.

[20] Andelarna är uträknade utgående från uppgifterna i *Försäkringsbolagen 1974.* 96.

[21] *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 85 ff och *samma,* Kilpailu 69 ff.

[22] *Ala-Peijari,* Kilpailu 55, 56, 66 och *samma,* Kilpailuolosuhteet 64 samt *Kom miet 1972: A 6.* 299.

[23] *Ala-Peijari,* Kilpailu 67, *samma,* Kilpailuolosuhteet 80, *Kom miet 1972: A 6.* 299 och *Pentikäinen* 32 f. *Rinne* 273 presenterar en tabell över hur många försäkringsgrenar de enskilda försäkringsbolagen (alla bolag) i medeltal under olika år innefattat i sin verksamhet:

1932	1,8	1952	3,5
1937	2,1	1957	4,3
1942	3,0	1962	4,8
1947	3,2		

De uppgifter som här givits beträffande försäkringsmarknadens struktur ger inte någon fullständig bild av den faktiska koncentrationen på denna marknad. I realiteten bildar nämligen inte alla de formellt självständiga försäkringsbolagen från varandra fristående enheter. Flera bolag är på grundval av ägandeförhållanden, samarbetsavtal m m förenade i ett antal mer eller mindre fasta sammanslutningar. Den största av dessa är den med Kansallis-Osake-Pankki lierade gruppen kring Vakuutusyhtiö Pohjola, till vilken flera såväl skade- som livförsäkringsbolag kan hänföras, medan ett annat läger med anknytning till Föreningsbanken i Finland har uppstått kring bolagen Ömsesidiga bolaget Industriförsäkring, Försäkringsaktiebolaget Fennia och Pensions-Varma-ömsesidigt försäkringsbolag. Vid sidan av dessa grupper kan man ännu nämna de i andelsrörelsen förankrade koncernerna Aura-, Pohja- och Kansa-bolagen.[24] Utvecklingen på marknaden går även i föreliggande avseende mot en koncentration till allt större och färre grupper. En direktör vid ett större försäkringsbolag har också förutspått, att största delen av de små bolagen har försvunnit inom tio eller kanske redan inom fem år, medan endast tre eller fyra stora enheter då kommer att kvarstå.[25] I Sverige har utvecklingen redan gått långt i denna riktning.[26]

c. Potentiell konkurrens från nya försäkringsgivare

L om främjande av ekonomisk konkurrens (423/1973) äger inte tillämpning på försäkringsbranschen och konkurrensombudsmannen har inga befogenheter att övervaka eller förhindra koncentrationen på detta område (§ 3.3). Statsmakten synes i stället närmast i någon mån ha bidragit till koncentrationen genom att begränsa nykom-

---

[24] Se närmare om koncernbildningen *Matti Jokelainen* 462 f och Helsingin Sanomat 13. 5. 1975.

[25] Se intervjun med Suomi-Salamas vice verkst dir *Näräkkä* i Helsingin Sanomat 13. 5. 1975.

[26] Se t ex *Löwbeer*, NFT 1975. 223.

lingars tillträde till marknaden. Enligt L om försäkringsbolag får försäkringsrörelse nämligen idkas endast av bolag som erhållit koncession därå (§ 1). Statsrådet skall bevilja koncessionen, då bolaget uppfyller vissa förutsättningar, »såframt icke den tillärnade försäkringsrörelsen prövas äventyra en sund utveckling inom försäkringsväsendet» (§ 4). Den möjlighet att begränsa den potentiella konkurrensen, som det sistnämnda stadgandet ger, har under olika tider utnyttjats olika. Från mitten av 1930-talet ända fram till 1960-talet har koncessionspolitiken varit restriktiv, medan efter detta praktiskt taget alla ansökningar godkänts.[27] De krav som lagen uppställer angående storleken av nytt försäkringsbolags kapital och grundfond begränsar dock i hög grad antalet potentiella konkurrenter. — För skadeförsäkringsföreningarna gäller ingen koncessionsplikt, utan ett normativsystem med bl a minimikrav på kapitalets och grundfondens storlek (L om ömsesidiga skadeförsäkringsföreningar § 3).

B. Premie- och villkorskonkurrensen

a. Allmänt

Skadeförsäkringsmarknaden i vårt land kan åtminstone i någon utsträckning sägas bära oligopolistiska drag:[28] samarbetet mellan försäkringsbolagen i olika frågor är intimt. Differenser i försäkringsprodukterna, i de allmänna försäkringsvillkoren, används i ytterst liten utsträckning som konkurrensmedel.[29] Premiekonkurrensen är också svag.[30] Det förekommer dock, att bolag sänker sina premier i konkurrenssyfte, och lokala försäkringsföreningar har ibland på grundval av sina låga organisationskostnader nyttjat

---

27 *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 58, *Kom miet 1972: A 6.* 313.

28 *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 56.

29 *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 28, *Vahter* 31.

30 *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 15, *Vahter,* 16, 32.

lägre premier som ett vapen i konkurrensen.[31] Åtminstone ett större försäkringsbolag synes genomgående tillämpa såväl avvikande försäkringsvillkor som lägre premietariffer än övriga skadeförsäkringsbolag. Generellt sett kan dock koncentrationskommitténs uttalande, att de flesta bolagen i princip säljer likadana försäkringar för samma pris, betraktas som en korrekt beskrivning av verkligheten.[32] Enligt uppgifter från försäkringsgivarhåll finns det emellertid tecken på att premiekonkurrensen inom vissa försäkringsgrenar håller på att skärpas.[33]

b. Tarifföreningar

Enhetligheten i villkor och tariffer åstadkoms med hjälp av tarifföreningar, som försäkringsgivarna inom olika försäkringsgrenar bildat.

Finlands första tarifförening, som sedermera erhöll namnet Finlands Brandtarifförening, grundades redan år 1877. Till denna anslöt sig med vissa undantag de vid denna tid verksamma försäkringsaktiebolagen, några ömsesidiga bolag samt en del utländska bolag.[34] Då framför allt flertalet ömsesidiga bolag stod utanför brandtarifföreningen kunde någon fullständig enhetlighet i villkorshänseende givetvis inte åstadkommas. Sålunda utarbetades efter FAL:s tillkomst vid sidan av tariffbolagens villkor ett flertal andra villkorsformulär för brandförsäkring inom olika bolag.[35] Samarbetet inom vissa andra skadeförsäkringsgrenar erhöll en institutionali-

---

31 *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 21. Jfr Vakuutussanomat 7/1975. 13, enligt vilken det inte förekommer något priskrig mellan försäkringsföreningar och bolag.

32 *Kom miet 1972: A 6.* 311.

33 Det kan t ex nämnas, att premienivån inom hemförsäkringen under senaste tid generellt pressats nedåt efter att ett ledande bolag i oktober 1976 först beslutat sänka sina hemförsäkringspremier med 10 %, se närmare Vakuutussanomat 9/1976. 6 ff.

34 Se *Päkkilä* 95 f, *Päkkilä—Pesonen* 86 f samt betr den fortsatta utvecklingen *Vakio* 47 ff. Se även *Louhivuori* 86 ff.

35 Se närmare *Stauffer,* NFT 1935. 93 f. Se även *Vakio* 43.

serad form först efter det andra världskriget. År 1945 tillkom en tarifförening för inbrottsförsäkringen, vilken år 1958 utvidgades att omfatta även glas- och vattenledningsskadeförsäkring.[36] År 1947 grundades ett motsvarande organ inom skogsförsäkringen.[37] Då vissa försäkringsbolag i början på 1950-talet mer aktivt började utveckla ansvarsförsäkringen, bildade de (1951) Ansvarighetsförsäkringsföreningen, till vilken sedermera även andra bolag, som senare erhållit koncession att bedriva denna försäkringsgren, anslöt sig.[38]

De två först nämnda tarifföreningarnas verksamhet upphörde år 1959, då Skadeförsäkringsföreningen grundades. Denna åstadkom redan under 1960-talet en effektivare samordning av skadeförsäkringsbolagens villkor och tariffer samt vidare en koordinering av försäkringsvillkoren inom olika skadeförsäkringsgrenar.[39] Efter att Skogsförsäkringsföreningen fr o m år 1972 och Ansvarighetsförsäkringsföreningen fr o m år 1974 uppgått i Skadeförsäkringsföreningen omfattar denna förenings verksamhet nu alla grenar av frivillig skadeförsäkring förutom bilförsäkring (och brandförsäkring för all framtid). Det stora flertalet skadeförsäkringsbolag är i dag medlemmar i föreningen och följer därför de försäkringsvillkor och tariffer som denna fastställt. Medlemsbolag har visserligen enligt föreningens stadgar (p 4.2) rätt att tillämpa egna villkor och tariffer efter att tre månader tidigare ha underrättat föreningen om dessa, men denna möjlighet utnyttjas i liten utsträckning. Det kan dock här nämnas, att några ömsesidiga bolag beviljar försäkringar åt andelslag enligt villkor och tariffer som avviker från Skadeförsäkringsföreningens. Bland det fåtal bolag som inte hör till föreningen begagnas även i viss utsträckning av föreningen fastställda villkor. Vid insamlingen av försäkringsvillkor erhölls

---

36 Se närmare *Salminen* 32 samt *Soratie*, NFT 1946. 34.

37 Se närmare *Kaila* 52.

38 Se närmare *Saraste*, Vastuuvakuutus 32 ff och *samma*, NFT 1963. 312 f.

39 Se närmare *Sven Andersson*, Suomen Vakuutusvuosikirja 1969. 24 ff och *Wendt*, NFT 1965. 323.

endast från två bolag formulär som i högre grad avvek från dem som följs av föreningens medlemsbolag. — Skadeförsäkringsföreningens styrning av försäkringsavtalspraxis omfattar inte blott allmänna försäkringsvillkor och tariffer. Enligt föreningens stadgar (p 4.3) skall vederbörande sektion inom föreningen även fastställa bolagens specialtarifferingar i enskilda fall.

Som exempel kan nämnas, att Skadeförsäkringsföreningens tariffutskott år 1974 fastställde specialtariffer med tilläggsvillkor för ansvarsförsäkring av bl a följande slag av verksamhet: visning och försäljning av arbetsmaskiner, verksamhet som idrottsexpert vid backhoppningstävlingar, kopieringstjänst, verksamhet som butiksdetektiv samt som inspektör av tornkranar, schaktning av tunnel samt olika slag av rörelse som kunde föranleda produktansvar. Ansvarsförsäkringssektionens styrelse godkände samma år specialtariffering bl a för ansvarsförsäkring av stuverirörelse, av rörelse, som omfattade servicestation och taxi, av församling och av kommunalförvaltning, av deltagare i travtävlingar samt av importör och försäljare av medicinska preparat.

Som tarifförening inom bilförsäkringen verkar det redan år 1929 grundade Bilförsäkringsförbundet,[40] som bl a har till uppgift att fastställa enhetliga försäkringsvillkor och -tariffer för ifrågavarande försäkringsgren. Utanför förbundet stod enligt uppgift år 1975 endast tre inom bilförsäkringen verksamma försäkringsbolag. Av dessa tillämpade dock endast ett bolag försäkringsvillkor, som till uppbyggnad och innehåll i högre grad skiljde sig från dem som förbundet fastställt. Även medlemmarna i Bilförsäkringsförbundet har enligt förbundets stadgar (§ 16.2) rätt att begagna egna villkor och tariffer efter att ha delgett dem förbundets styrelse tre månader tidigare, men sådana avvikelser synes vara ovanliga. Bilförsäkringsförbundets styrelse fastställer också specialtarifferingar (stadgarna § 16.3). — I det på Skadeförsäkringsföreningens initiativ under 1960-talet utförda arbetet på en koordinering av försäkringsvill-

[40] Den första tarifföreningen på bilförsäkringens område tillkom redan år 1923, se *Louhivuori* 88.

koren inom olika försäkringsgrenar deltog även Bilförsäkringsförbundet. Fr o m den 1 juni 1977 har man i syfte att vidareutveckla samarbetet mellan försäkringsorganisationerna sammanslagit Bilförsäkringsförbundets, Trafikförsäkringsföreningens och Skadeförsäkringsföreningens kanslier samt givit organisationerna en gemensam ledning.

Centralt fastställda försäkringsvillkor och tariffer begagnas inte inom alla grenar av skadeförsäkringen. Sådana har sålunda inte utarbetats för kreatursförsäkring, maskinförsäkring, avbrottsförsäkring, kreditförsäkring, garantiförsäkring och regnförsäkring. På dessa områden föreligger alltså ett större spelrum för variation i villkor och tariffer. Faktiskt är emellertid differenserna inte heller här alltid så stora. Inom maskinförsäkringen idkar försäkringsbolagen ett informellt samarbete och de begagnade villkoren kännetecknas av en långtgående enhetlighet.[41] Flertalet försäkringsbolag använder också likadana avbrottsförsäkringsvillkor.[42] Någon motsvarande koordinering synes inte förekomma inom regnförsäkringen[43] och inte heller inom garanti- och kreditförsäkringen,[44] trots att det vid Skadeförsäkringsföreningen verkar en särskild kreditförsäkringssektion.

Slutligen kan nämnas, att de ömsesidiga skadeförsäkringsföreningarna inte är medlemmar vare sig i Skadeförsäkringsföreningen eller i Bilförsäkringsförbundet, utan har sina egna sammanslutningar, Keskinäisten Vakuutusyhdistysten Liitto (grundat 1931) och Svenska Försäkringsföreningars Förbund (1941). Som tidigare nämnts överensstämmer försäkringsföreningarnas villkor emeller-

---

41 *Renlund* 78. Vid undersökningen av avtalspraxis insände två bolag ett villkorsformulär som helt avvek från de allmänt begagnade maskinförsäkringsvillkoren.

42 *Nordling* 3. Vid undersökningen av avtalspraxis inkom inga från 1971 års allmänna maskinavbrottsförsäkringsvillkor avvikande formulär, medan två bolag insände till sitt ursprung äldre brandavbrottsförsäkringsvillkor som till innehåll och struktur skiljde sig från 1971 års villkor.

43 *Salminen* 59.

44 *Sarkko* 7, 21. Drygt ett tiotal olika villkorsvarianter insändes vid undersökningen av avtalspraxis inom dessa försäkringsgrenar.

tid i hög grad med de villkor som fastställts för försäkringsbolagen, varför villkorsvariationen inte ökas i nämnvärd utsträckning genom denna organisatoriska uppdelning.

c. Återförsäkring m m

Försäkringsgivarens behov att täcka delar av sin portfölj genom återförsäkring eller poolning kan medföra en viss styrning av hans avtalspraxis. Han måste vid utformningen av sina försäkringsvillkor beakta, att hans risker bör bli återförsäkringsbara.[45] Denna begränsning av den direktteckнande försäkringsgivarens rörelsefrihet synes dock snarast aktualiseras vid försäkring av stora risker och hans faktiska avtalsfrihet är i föreliggande avseende säkerligen större exempelvis inom konsumentförsäkringens ram. Det må dock nämnas, att den största av de tre reassuradörer, som ägs av de ömsesidiga skadeförsäkringsföreningarna och täcker hela deras återförsäkringsbehov uttryckligen strävar att centralt planera och utveckla försäkringsföreningarnas verksamhet.[46]

Vid poolning, som främst används vid avtäckningen av exceptionellt stora, osäkra eller annars mindre attraktiva risker, torde den enskilda försäkringsgivarens rörelsefrihet ofta vara tämligen begränsad.[47] Sålunda ingår t ex Finsk Atomförsäkringspool i regel själv på poolmedlemmarnas vägnar de försäkringsavtal som omfattas av poolavtalet. Dessutom skall också i de undantagsfall, där medlem kan medges rätt att för egen räkning behålla en försäkring till visst belopp, poolen fastställa premien och villkoren för denna försäkring (poolens stadgar § 7.1—3).

---

[45] Så t ex *Olander*, NFT 1976. 265. Se även *Gärtner* 49. Då reassuransutbytet med utlandet är av betydande omfattning, kan även inställningen på de utländska marknaderna vara av betydelse hos oss i föreliggande avseende. Se betr det internationella återförsäkringsutbytet *Wilhelmsson*, Reassuradörs ersättningsskyldighet 22 f.

[46] Se närmare Vakuutussanomat 7/1975. 12 ff.

[47] Jfr t ex betr schweiziska pooler *Fehlmann* 126 ff.

C. Sammanfattning: konkurrensen som skyddsmekanism

Som tidigare framkommit, antar man ofta, att konkurrensen på marknaden kan åstadkomma en rättvis avbalansering av parternas förpliktelser även vid ensidigt dikterade avtal. Framställningen ovan torde ha utvisat, att denna skyddsmekanism inte kan ha några djuptgående verkningar på försäkringsrättens område, då varken premietariffer eller försäkringsvillkor begagnas som konkurrensmedel i större omfattning. Konkurrensen skyddar hos oss försäkringstagaren mot oskäliga avtalsvillkor eller överhöga tariffer huvudsakligen blott såtillvida, att hänsynen till potentiella avtalsbrytare och konkurrenter i någon mån begränsar försäkringsgivarnas spelrum vid deras inbördes överenskommelser om villkor och premienivå.[48]

Det faktum, att avtalsvillkoren inom en bransch fastställs centralt behöver givetvis inte automatiskt medföra, att villkoren blir ensidiga till sitt innehåll. Redan tidigare har framkommit, att de allmänna försäkringsvillkoren på sjöförsäkringens område ofta utformats som agreed documents, genom överenskommelse mellan organisationer representerande vardera avtalsparten. I de försäkringsgrenar, som omfattas av den föreliggande undersökningen, fastställs dock villkoren i regel[49] ensidigt inom ramen för försäkringsgivarnas organisationer. Detta betyder dock inte, att försäkringstagarna helt skulle sakna möjligheter att framlägga sina synpunkter vid utformningen av villkoren. Exempelvis har Försäkringsbranschens Konsumentdelegation,[50] som verkat sedan år 1970 och som bl a har till uppgift att »taga initiativ för utvecklande av

---

48 *Ala-Peijari,* Kilpailuolosuhteet 57.

49 Ett undantag utgör t ex atomförsäkringen, där villkoren utarbetats i samarbete mellan Finsk Atomförsäkringspool och de blivande försäkringstagarna.

50 Delegationen har inrättats genom avtal mellan Konsumentrådet och Finska Försäkringsbolagens Centralförbund, vilket avtal år 1975 ersattes av ett arrangemang mellan Näringsstyrelsen och Finska Försäkringsbolagens Centralförbund.

försäkringssystemet... med särskild hänsyn till försäkringsformer och -villkor, tariffernas struktur» m m (reglemente 1975 § 2 p 2), framställt flera ändringsförslag rörande olika konsumentförsäkringsvillkor, av vilka en del även lett till positiva resultat.[51]

---

[51] *Ketola*, NFT 1977. 78.

§ 4. RÄTTSTILLÄMPANDE ORGAN

1. INLEDNING

Den i föregående paragraf presenterade autonoma rättsbildningen på försäkringsvillkorens plan har en motsvarighet även på rättskipningsplanet. På försäkringsområdet verkar ett flertal olika av domstolsväsendet och myndighetsapparaten oavhängiga organ med uppgift att lösa konflikter mellan försäkringsgivare och försäkringstagare. I den föreliggande paragrafen skall såväl denna autonoma rättskipning som den statliga rättstillämpningen rörande försäkringsavtal undersökas. Allmänt granskas, vilka de aktuella organen är, av vem de kan och brukar anlitas, i vilken omfattning de är verksamma samt hur de i sin praxis har tillvaratagit eller kan förväntas tillvarata försäkringstagarnas intressen; de anförda uppgifterna är avsedda att skapa en bas för den senare bedömningen av organens ställning vid efterhandskontrollen av försäkringsavtalspraxis' förenlighet med FAL. Det stora flertalet tvister som löses inför dessa fora berör ingalunda tillämpningen av tvingande lagstiftning: frågor kring tolkningen av villkor, värdering av skador m m står i regel i förgrunden i praxis.

2. NÄMNDERNA

A. Olika typer av nämnder

De inom skadeförsäkringsområdet verksamma från de enskilda bolagen fristående frivilliga nämnderna kan indelas i två olika

grupper på grundval av deras sammansättning och de syften de skall fullfölja. Här behandlas först den nämnd, vars huvudsakliga uppgift anges vara att tillvarata konsumenternas intressen, och därefter de organ, som inte är avsedda att verka som rättsskyddsorgan, utan närmast har att befrämja en enhetlig regleringspraxis inom vederbörande försäkringsgren eller -form.

Under allra senaste tid har nämndfloran på skadeförsäkringens område utökats med ett par s k granskningsnämnder tillsatta av enskilda försäkringsbolag (koncerner). I april 1977 inledde Pohjola-Suomi-Salamas av sakkunniga från olika områden sammansatta nämnd sin verksamhet; genom nämnden söker man — enligt VD *Jaakko Lassila* — förbättra konsumentens rättsskydd och därigenom stärka koncernens ställning i konkurrensen samt öka konsumenternas förtroende för försäkringsbranschen. Följande månad började Kansa-bolagens granskningsnämnder på liv- och skadeförsäkringsområdet fungera. Nämnderna består av tre konsumenter, närmast representerande FFC och E-rörelsen, och två företrädare för försäkringsgivaren.[1] — I denna avhandling är det givetvis för tidigt att ingå på någon bedömning av dessa interna kontrollorgans verksamhet.

B. Försäkringsnämnden

Fn har tillkommit genom ett avtal mellan Konsumentrådet och Finska Försäkringsbolagens Centralförbund som ingåtts den 1 juni 1972. Avtalet har sedermera vid förhandlingar den 13 november 1975 ersatts av ett arrangemang mellan Näringsstyrelsen och det nämnda centralförbundet. Några väsentliga förändringar av Fn:s uppgifter och sammansättning genomfördes härvid inte.

Enligt reglementet för Fn skall nämnden behandla »meningsskiljaktigheter angående försäkringsvillkorens tillämpning och tolkning, vilka är av betydelse för parterna i ett försäkringsavtalsförhållande... och enligt prövning avge motiverade utlåtanden.»

---

[1] Uppgifterna är hämtade ur Vakuutussanomat 4/1977. 8 ff.

Ärenden kan föreläggas Fn såväl av ifrågavarande försäkringsbolag som av försäkringstagaren eller den skadelidande.[2]

Sammansättningen av Fn bygger på principen om lika representation för försäkringsbolag och konsumenter.[3] Ledamöterna tillsätts av Försäkringsbranschens konsumentdelegation så, att två väljs bland kandidater, som utsetts av konsumentrepresentanterna i delegationen och två bland kandidater, som nominerats av representanterna för Finska Försäkringsbolagens Centralförbund. Suppleanter för ledamöterna utses efter prövning med tillämpning av motsvarande principer. Två suppleanter kan kallas att som adjungerade ledamöter delta i behandlingen av visst ärende. Utöver de nämnda ledamöterna utses en ordförande av Försäkringsbranschens konsumentdelegation, ifall denna kan nå ett enhälligt beslut i frågan. Om så inte är fallet, utför social- och hälsovårdsministeriets försäkringsavdelning valet. Fn väljer inom sig en viceordförande. — Det faktum, att Fn består av representanter för motsatta intressegrupper, har i regel inte påverkat beslutens enhällighet. Endast i tre utlåtanden har en konsumentrepresentant hittills funnit för gott att reservera sig mot majoritetens ståndpunkt.[4]

Tills vidare har Fn anlitats tämligen sparsamt. I genomsnitt har blott ett tiotal utlåtanden per år begärts.[5] Då ärendena i många fall kommit att förfalla blir de avgivna utlåtandenas antal ännu mindre än detta. Begäran om utlåtande inkom i det stora flertalet fall från en försäkringstagare eller en skadelidande, medan försäkringsbolagen vänt sig till nämnden i avsevärt mindre utsträckning. De utlåtanden som avgivits avser till övervägande delen konsumentförsäkringar, framför allt hemförsäkringar samt liv- och

---

[2] Avtal 1. 6. 1972 § 6, Reglemente 13. 11. 1975 § 11.

[3] Se närmare Avtal 1. 6. 1972 § 8, Reglemente 13. 11. 1975 § 13. Kostnaderna för Fn bestrides dock ensidigt av Finska Försäkringsbolagens Centralförbund, se Avtal 1. 6. 1972 § 12 och Reglemente 13. 11. 1975 § 18.

[4] Fn 2/1972, 8/1975 och 5/1976.

[5] År 1972 begärdes 8 utlåtanden, 1973 7, 1974 9 och 1975 14.

olycksfallsförsäkringar. Endast enstaka fall rörande rörelseförsäkringar påträffas i detta sammanhang.

Av Fn:s 29 första utlåtanden (åren 1971—1975) är 18 fall sådana, där försäkringsgivarens ståndpunkt bifallits. I de övriga 11 fallen har Fn rekommenderat en ändring av försäkringsgivarens ersättningsbeslut. Redan en hänvändelse till nämnden synes därtill ibland kunna skapa ett rättsskydd för försäkringstagaren: tio gånger har under samma tid försäkringsgivaren frivilligt ändrat sitt ersättningsbeslut, då man erhållit meddelande om att ärendet förts till Fn, och ärendet har härigenom förfallit.[6]

C. Övriga nämnder

a. Skadeförsäkringsbolagens Skadenämnd

År 1943 upprättades av Finska Försäkringsbolagens Centralförbund, Finlands Brandtarifförening och Ömsesidiga Brandförsäkringsförbundet en nämnd för att ge utlåtanden åt försäkringsbolagen i fall, då det fanns anledning att misstänka, att försäkringsfall vid brandförsäkring förorsakats genom grov vårdslöshet. Syftet med nämnden var att åstadkomma enhetlighet i regleringspraxis i fall av den nämnda typen. Denna nämnd antog några år senare namnet Försäkringsbolagens Brandskadenämnd. Samtidigt utvidgades nämndens verksamhetsområde att omfatta alla slags frågor rörande brandförsäkringsersättning och tolkning av brandförsäkringsvillkor och i stadgarna fastslogs, vem som hade rätt att begära utlåtande.[7] Efter beslut av Skadeförsäkringsföreningen och Ömsesidiga Brandförsäkringsförbundet ersattes nämnden fr o m år 1964 med Skadeförsäkringsbolagens Skadenämnd. Denna drivs numera, sedan Ömsesidiga Brandförsäkringsförbundet upphört att verka, helt i Skadeförsäkringsföreningens regi. Nämnden har enligt sina stadgar (§ 1.1) till uppgift »att befrämja upprätthållandet

---

6 Se Vakuutussanomat 4/1976. 23 samt *Ketola*, NFT 1977. 79.

7 Se närmare om nämndens tillkomst *Mali*, SVLY XVI. 65 ff, *Saraste*, Lausuntoja 5 ff.

av en rättvis, skälig och enhetlig praxis vid ersättningar gällande andra än till de lagstadgade försäkringsbranscherna hörande försäkringar, genom att på begäran avge utlåtande om ersättningsfrågor, som baserar sig på försäkringsavtal, eller om övriga tolkningsfrågor, som gäller försäkringsvillkor.» Begäran om utlåtande kan såsom tidigare framställas av ifrågavarande försäkringsinrättning, av organisation inom försäkringsbranschen samt av domstol eller annan myndighet. Stadgarna ger dock nämnden rätt att efter prövning avge utlåtande på begäran av annan part än försäkringsgivaren, då tvist om tolkningsfråga är anhängig bl a vid domstol (§ 2).

SSn består av fem ledamöter. Fyra av dessa har tillsatts av de sammanslutningar som upprätthåller nämnden och väljs alltså numera alla av Skadeförsäkringsföreningen. De på detta sätt utsedda ledamöterna väljer tillsammans en ordförande för nämnden (stadgarna § 3).

Då SSn vid ombildningen 1964 erhöll ett mer vidsträckt verksamhetsområde är det naturligt, att nämnden efter detta anlitats i större omfattning än tidigare. Under de drygt tjugo år (1943—1963) som brandskadenämnden hann verka avgav den sammanlagt 124 utlåtanden, medan Skadeförsäkringsbolagens Skadenämnd under åren 1964—1970 redan hann avge 112 utlåtanden. Denna arbetstakt har bibehållits även under innevarande decennium: år 1976 hade ytterligare 109 avgöranden publicerats.

Såsom man med hänsyn till SSn:s uppgift och stadgar kan förvänta har nämnden främst anlitats av försäkringsgivarna. Bland de hittills avgivna utlåtandena (1—345) har i endast fem uttryckligen angivits, att begäran om utlåtande hade inkommit från någon annan än en försäkringsgivare. I två av dessa har organisation inom försäkringsbranschen anlitat SSn,[8] ett utlåtande gavs som svar på en insändare i Vakuutussanomat[9] och i två fall hade offentlig myndighet vänt sig till nämnden.[10] I två av de på för-

[8] SSn 132 och 147.

[9] SSn 247.

[10] SSn 107 (allmän åklagare) och 174 (försäkringsdomstolen).

säkringsgivarens initiativ behandlade fallen har uttryckligen noterats, att försäkringstagaren hade anhållit om, att försäkringsgivaren skulle begära utlåtandet.[11]

Utlåtandena från SSn fördelar sig tämligen jämnt mellan konsument- och rörelseförsäkringarna: av de utlåtanden som avgavs under åren 1964—1970 berörde knappt 36 % konsumentförsäkringar, medan motsvarande tal för åren 1971—1976 (-SSn 345) är drygt 51 %. Inom gruppen rörelseförsäkringar förekommer härvid också fall, där enskild rörelseidkare eller lantbrukare försäkrat sin personliga egendom i samband med försäkringen av rörelsen. Det kan också noteras, att det stora flertalet av de utlåtanden som avser rörelseförsäkringar gäller försäkring av enskilda näringsidkare, bostadsaktiebolag, lantbruksrörelser o dyl. Större försäkringar förs sällan till behandling i nämnden. Följande tabell belyser närmare fördelningen av avgörandena i Skadeförsäkringsbolagens Skadenämnd. Utlåtanden, som endast avser fördelning av ersättning mellan flera försäkringsgivare, lösning av uppdiktade fall eller svar på myndighets förfrågan, har utelämnats från sammanställningen.

	1964—1970 (SSn 125—236)		1971—1976 (SSn 237—345)	
	n	%	n	%
Konsumentförsäkringar	37	35,6	54	51,4
Lantbruksförsäkringar	23	22,1	10	9,5
Enskilda näringsidkare	19	18,3	14	13,3
Bostadsaktiebolag	5	4,8	7	6,7
Öppna bolag, kommanditbolag, stiftelser och föreningar	5	4,8	4	3,8
Offentliga samfund	2	1,9	2	1,9
Övriga rörelseförsäkringar	13	12,5	14	13,3
S:a rörelseförsäkringar	67	64,4	51	48,6
	104	100	105	100

[11] SSn 219 och 334.

b. Rättsskyddskommissionen

Rsk har grundats av Skadeförsäkringsföreningen och Bilförsäkringsförbundet i syfte att åstadkomma och upprätthålla en riktig och enhetlig praxis i frågor angående ersättning ur rättsskyddsförsäkring och tolkning av försäkringsvillkor inom den nämnda försäkringsformen.[12] Begäran om utlåtande kan framställas av Skadeförsäkringsföreningen och Bilförsäkringsförbundet samt genom förmedling av dessa av varje försäkringsbolag, som beviljar rättsskyddsförsäkring. Även Finlands Advokatförbund kan anhålla om utlåtande av Rsk.[13]

Rsk består av fyra ledamöter, av vilka Skadeförsäkringsföreningen utser två och Bilförsäkringsförbundet två. Ledamöterna väljer själva bland sig ordförande och viceordförande.[14]

Rsk inledde sin verksamhet år 1968. Vid utgången av år 1975 hade kommissionen hunnit avge 65 utlåtanden.

c. Bilförsäkring

Enligt Bilförsäkringsförbundets stadgar skall förbundet i syfte att förenhetliga ersättningspraxis avge utlåtanden till sina medlemsbolag (§ 2.2 p e). Kompetent organ att avge sådana utlåtanden i förbundets namn är förbundets styrelse (Bs) (§ 12.2 p 4). Styrelsen fattar dock endast ett fåtal avgöranden av detta slag per år.[15] Däremot behandlas avsevärt flera fall av Bilförsäkringsförbundets och Trafikförsäkringsföreningens gemensamma skadesektion (BTs), som har att avge utlåtanden såväl angående den lagstadgade trafikförsäkringen som rörande frivillig bilförsäkring. Under den under-

---

12 Stadgarna § 1.1, *Saario*, DL 1969. 216, *Hoppu*, Oikeusturvavakuutus 324, 326.

13 Stadgarna § 2, *Hoppu*, Oikeusturvavakuutus 326.

14 Stadgarna § 3.1—2, *Hoppu*, Oikeusturvavakuutus 324 f.

15 Under den undersökta perioden 1973—1975 avgav Bs sammanlagt 6 (4 + 1 + 1) sådana utlåtanden.

sökta perioden 1973—1975 hade BTs givit nästan 50 utlåtanden årligen i bilförsäkringsfrågor.[16] Stundom förekommer det, att BTs hänskjuter någon principfråga till avgörande av Bs.

Begäran om utlåtande av Bs och BTs kan inte framställas av försäkringstagaren. Utlåtandena riktar sig också här till det i en försäkringstvist inblandade försäkringsbolaget.

d. Ansvarsförsäkring

Inom ramen för ansvarsförsäkringen avges utlåtanden av ett flertal nämnder och motsvarande organ.[17] Centrala organ har här varit Ansvarighetsförsäkringsföreningens styrelse, som framför allt behandlat principiella frågor, samt föreningens arbetsutskott. Motsvarande uppgifter handhas numera av Skadeförsäkringsföreningens ansvarsförsäkringssektion och dess arbetsutskott. Endast försäkringsgivarsidan kan anhålla om utlåtande av dessa organ.

För vissa särskilda ansvarsförsäkringsformer har upprättats speciella nämnder med en i förhållandet mellan försäkringsgivare och försäkringstagare något mer neutral sammansättning. Ersättningsfrågor inom ansvarsförsäkringen för läkare behandlas av Skadeförsäkringsföreningens läkaransvarsnämnd,[18] vars ordförande, som bör äga för domarämbete erforderlig kompetens, dennes suppleant samt de fyra ordinarie läkarmedlemmarna och två suppleanter för dessa visserligen alla utses av Skadeförsäkringsföreningen; två av de ordinarie läkarmedlemmarna och en suppleant för dessa väljs emellertid bland personer, som nominerats av Fin-

---

16 BTs avgav år 1973 45, år 1974 47 och år 1975 43 utlåtanden rörande bilförsäkring.

17 Se *Arti—Rossi* 146.

18 Enligt ett år 1975 ingånget avtal mellan Skadeförsäkringsföreningen och Sjukhusförbundet kan nämnden numera avge utlåtande även rörande vållande hos andra till hälsovårdspersonalen hörande personer samt angående fall, där ersättningskravet baseras på medicinskt felaktig användning av apparatur, se närmare *Oesch,* SVLY XXI. 197 f.

lands Läkarförbund.[19] En motsvarande sammansättning har även juristansvarsnämnden [20] och speditionsansvarsnämnden, vilka består av ordförande samt två representanter för försäkringsbolagen och två representanter för advokatkåren resp speditionsbranschen. En liknande konsultansvarsnämnd kan också vid behov tillsättas.

Beträffande läkaransvarsnämnden må ännu konstateras, att försäkringstagaren och försäkringsgivaren i de av Skadeförsäkringsföreningen fastställda ansvarsförsäkringsvillkoren för läkare förbinder sig att begära nämndens utlåtande »för ernående av en lösning i godo av en ersättningsfråga.»[21] Läkaransvarsnämnden utgör sålunda inte såsom andra nämnder blott ett fakultativt organ, till vilket försäkringsgivaren kan vända sig efter egen fri prövning av sitt behov av vägledning.

e. Försäkringsgivarnas nämnder som rättsskyddsorgan

Ovan har framkommit, att försäkringsgivarnas nämnder i regel inte har till uppgift att fungera som rättsskyddsorgan. Deras egentliga syfte är framför allt att åstadkomma enhetlighet i de olika försäkringsgivarnas regleringspraxis. Då nämnderna i varje fall utgör från de enskilda försäkringsgivarna fristående organ,[22] är det likväl tänkbart att de även kunnat fylla en rättsskyddsfunktion i någon utsträckning.[23] Betydelsen av denna rättsskyddsmekanism är givetvis beroende av nämndernas beredskap att beakta

---

19 SpecAnsvV 79.3. — Enligt det i föreg not nämnda avtalet kan Sjukhusförbundet utse två observatörer vid behandlingen av de utlåtanden som avses i avtalet, se *Oesch*, SVLY XXI. 198 not 26.

20 Se *Hoppu*, Oikeusturvavakuutus 325.

21 SpecAnsvV 79.3.

22 Ifall det försäkringsbolag som är inblandat i en tvist har en egen representant i nämnden är han i regel jävig att delta i behandlingen av det ifrågavarande ärendet, se stadgarna för SSn § 5, för Rsk § 5 och för Bilförsäkringsförbundet § 11.5.

23 Så *Willberg*, Kuluttajatietoa 1/1974. 59.

även försäkringstagarsynpunkter vid utformingen av de konkreta avgörandena. Då man beaktar, att nämnderna med några undantag är sammansatta av representanter endast för försäkringsgivarna och att deras verksamhet finansieras av försäkringsbranschen, ligger det nära till hands att anta, att nämnderna åtminstone i tvivelaktiga fall skulle tendera att ta ställning till förmån för försäkringsgivaren. Representanter för försäkringsväsendet har också medgett, att den ensidiga sammansättningen lätt har medfört en viss övervärdering av bolagens synpunkter i nämndernas utlåtanden.[24] Å andra sidan konstaterar t ex *Hoppu* år 1972 utan närmare motivering, att utlåtandena från Rsk varit begrundade och opartiska med hänsyn till de olika intressentgrupperna.[25] Med hänsyn till arten av de frågor som nämnderna oftast ställs inför — tillämpning av obestämda standarder av typen grov vårdslöshet o dyl — är det givetvis svårt att på basen av de utlåtanden som givits dra några allmängiltiga slutsatser beträffande nämndernas ställning som rättsskyddsorgan. Vissa aspekter av problematiken synes dock kunna belysas genom de sammanställningar som anförs i det följande.

Först kan man konstatera, att nämnderna naturligtvis ur försäkringstagarens synvinkel sett fyller en skyddsfunktion i alla de fall där de rekommenderar ersättning i strid med försäkringsgivarens ursprungliga ersättningsbeslut. Utlåtanden som går emot försäkringsgivarens ståndpunkt förekommer inom alla nämnder. Följande sammanställning anger, i vilken utsträckning SSn i sina utlåtanden tagit ställning till förmån för försäkringstagaren:[26]

---

[24] Så t ex *Lundell*, Vakuutussanomat 1969. 231.

[25] *Hoppu*, Oikeusturvavakuutus 326.

[26] Från sammanställningen har utelämnats fall, som endast gäller ansvarsfördelning mellan flera försäkringsgivare, myndighets anhållan om utlåtande, frågor om regressrätt och svar på insändare, samt fall, som avvisats av SSn. — Uppgifter därom, i vilken utsträckning försäkringsgivarnas ersättningsavgöranden i trafikförsäkringsärenden ändras i trafikskadenämnden ges av *Olavi Jokelainen*, Korvausteho 186 ff, särsk 191, se även *samma*, Väliraportti 98 ff, särsk 102. Motsvarande uppgifter rörande ersättningsnämnden för olycksfallsärenden ges av *Mäntyniemi—Tienpää—Hannonen* 80 ff.

	Försäkringsgivaren vann[27]		Kulansrekommendation[28]		Kompromiss		Försäkringstagaren (-havaren) vann[29]		s:a	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1943—1963	38	33,6	13	11,5	29	25,7	33	29,2	113	100
1964—1970	48	45,7	19	18,1	11	10,5	27	25,7	105	100
1971—1976	52	49,5	5	4,8	17	16,2	31	29,5	105	100
s:a	138	42,7	37	11,5	57	17,6	91	28,2	323	100

BTs' avgöranden företer en något annan bild. Detta organ har i flertalet utlåtanden under den undersökta perioden förvägrat försäkringstagaren rätt till ersättning:

	Full ersättning		Nedsatt ersättning eller kompromiss[30]		Ingen ersättning		s:a	
	n	%	n	%	n	%	n	%
1973	5	11,1	14	31,1	26	57,8	45	100
1974	4	8,5	11	23,4	32	68,1	47	100
1975	8	18,6	9	20,9	26	60,5	43	100
s:a	17	12,6	34	25,2	84	62,2	135	100

[27] Till denna grupp har hänförts fall, där försäkringsgivaren inte ansågs skyldig att utge någon ersättning, samt fall, där SSn biföll den ståndpunkt försäkringsgivaren meddelade sig inta.

[28] Hit har hänförts de fall, där SSn visserligen konstaterat, att ersättningsskyldighet inte föreligger, men dock rekommenderat viss kulansersättning eller i varje fall underställt försäkringsgivarens prövning om sådan ersättning borde utgå.

[29] Hit har hänförts de utlåtanden, där försäkringstagarens krav bifallits till alla delar.

[30] Här har inräknats även fall, där man i utlåtandet angivit att man följt försäkringsgivarens ståndpunkt betr nedsättningen av ersättningsanspråket. I flertalet fall framgår försäkringsgivarens ståndpunkt inte av utlåtandet.

De anförda uppgifterna ger en viss bild av det antal fall, där försäkringstagaren med en nämnds stöd erhållit en ersättning som sannolikt hade uteblivit om nämndens utlåtande inte begärts. Däremot berättigar de knappast till några slutsatser angående nämndernas beredvillighet att beakta försäkringstagarsynpunkter vid avgörandet av tveksamma fall. Fördelningen av avgörandena i de ovan anförda tabellerna är helt beroende av hur urvalet av ärendena äger rum. Det kan exempelvis tänkas, att försäkringsgivaren vänder sig till en rådgivande nämnd även i relativt klara fall för att gentemot försäkringstagaren erhålla ett auktoritativt stöd för sin vägran att betala ersättning.[31] En bättre bedömning av nämndernas kvalitet som rättsskyddsorgan kunde man tänkas erhålla genom att jämföra nämndernas utlåtanden med domstols avgöranden i fall, som behandlats av bägge instanserna.[32] I *Sarastes* och *Sotamaas* sammanställningar av SSn:s utlåtanden t o m år 1970 har intagits uppgifter om utgången av rättegången i sådana fall. De fåtaliga fall, som förts till domstol, har avgjorts på följande sätt:[33]

	Domstols avgörande									
	överensstämmer med utlåtandet					är förmånligare för FT				
	RR	HovR	HD	S:a	%	RR	HovR	HD	S:a	%
1943—1963	—	1	4	5	41,7	1	3	3	7	58,3
1964—1970	—	—	—	—	0	—	2	1	3	100

I flertalet av de i tabellen upptagna fallen har domstolarna intagit en mot försäkringstagaren mer positiv inställning än SSn. Några allmänna slutsatser rörande SSn:s eventuella partiskhet till-

31 Så betr svenska och norska nämnder *Selmer*, NFT 1968. 192.

32 Jfr uppgifterna om ersättningsnämnden för olycksfallsärenden hos *Mäntyniemi—Tienpää—Hannonen* 80 ff. Försäkringsdomstolen har ändrat 38 % av nämndens avgöranden till förmån för den skadelidande.

33 Fallen har grupperats utgående från den rättsinstans som sist tagit ställning i målet. — Regressfallen har utelämnats från tabellen.

låter dessa uppgifter dock inte, då det ligger nära till hands att anta, att just sådana utlåtanden, som är ensidiga till försäkringsgivarens förmån, i högre grad än övriga utlåtanden tenderar att underkastas domstols prövning. I varje fall utvisar emellertid sammanställningen, att rättsskyddet via SSn inte kan betraktas som fullständigt. Bland nämndens utlåtanden förekommer en del fall där försäkringstagaren inte beviljats det rättsskydd de allmänna domstolarna kunnat erbjuda. — Det må här slutligen nämnas, att SSn bifallit försäkringsgivarens beslut att nedsätta ersättningen i ett fall, där Fn sedermera kom att rekommendera full ersättning.[34]

D. Hur följs nämndernas avgöranden?

Nämndernas utlåtanden är inte rättsligt bindande och försäkringsgivaren kan fritt besluta om han vill följa dem eller inte. Dock bör en försäkringsgivare, som inte godtar nämndens beslut, i regel ge nämnden meddelande härom.[35] Försäkringsgivarna synes följa nämndernas utlåtanden i flertalet fall,[36] men det är inte uteslutet att avvikelse sker till nackdel för försäkringstagaren. Detta har skett åtminstone en gång efter ett utlåtande av Fn[37] och några gånger efter utlåtanden av SSn. Att SSn:s beslut dock oftast godtas av försäkringsgivarna, framgår av de uppgifter som *Saraste* och *Sotamaa* offentliggjort rörande försäkringsgivarnas slutliga avgöranden i fall som behandlats av nämnden. Från de utlåtanden som avgavs 1943—1963 avvek försäkringsgivaren till försäkringstagarens nackdel endast i tre fall. Dessutom följde vederbörande

---

34 SSn 308 och Fn 3/1974.

35 En sådan skyldighet föreskrivs i stadgarna för SSn § 6 och för Rsk § 6.2.

36 Se betr nämnderna inom ansvarsförsäkringen *Pentikäinen* 297. — Jfr betr ersättningsnämnden för olycksfallsärenden *Mäntyniemi—Tienpää—Hannonen* 83 (6 avvikelser till försäkringstagarens nackdel i 81 fall).

37 Fn 2/1973, se Fn prot 6/1973 § 3. I Vakuutussanomat 4/1976. 23 uttalas generellt, att försäkringsgivarna följt Fn:s utlåtanden.

försäkringsgivare i ytterligare tre fall inte en av nämnden avgiven kulansrekommendation. Motsvarande tal för perioden 1964—1970 är ett respektive två. Flera tiotal gånger har det däremot sedan 1943 inträffat, att försäkringsgivaren gjort en för försäkringstagaren mer förmånlig reglering än SSn funnit lämpligt.

3. SKILJEMANNAFÖRFARANDE

A. Skiljedomsklausuler

Bland de fåtaliga äldre brandförsäkringsvillkor som stått att finna i olika försäkringsgivares arkiv synes genomgående föreskrivas ett speciellt förfarande för värdering av uppkommen skada. Redan Fennias allmänna försäkringsvillkor från år 1882 stipulerar (art 12), att »alla värderingar å försäkrade föremål för utrönande av skadans belopp skola, der vänlig öfverenskommelse ej träffas, verkställas genom tvenne sakkunnige gode män, af hvilka hvardera parten utser en»; vid oenighet kan godemännen tillkalla en tredje »för afgörandet af dessa frågor.» Övriga brandförsäkringsformulär från det förra och det innevarande århundradet vilka stått till författarens förfogande innehåller också i regel en klausul, enligt vilken värdet av de skadade föremålen före och efter branden på yrkande av någondera parten skall fastställas av tre värderingsmän, varvid två utses av respektive part och dessa två tillsammans utser den tredje. Likaledes innehåller Fennias inbrottsförsäkringsvillkor från åren 1912 och 1927 en motsvarande klausul om värdering genom skiljemän.

I de vid undersökningen av avtalspraxis åren 1974—1975 från Skadeförsäkringsföreningen erhållna villkorsformulären förekommer i regel en klausul om skiljemannaförfarande i fall, då parterna inte kunnat enas i fråga om värderingen av skadan:

»Värdet av egendomen eller del därav enligt dessa villkor före och efter skadan skall, om försäkringstagaren eller försäkringsbolaget det yrkar, fastställas av i värderingsförrättning förfarna

skiljemän. Vardera parten väljer en skiljeman och dessa väljer, om de icke sinsemellan kan enas om egendomens värde, en tredje till ordförande. Utses icke skiljeman eller kan överenskommelse icke nås beträffande valet av ordförande, skall lagen om skiljemannaförfarande iakttagas. Ingendera parten har rätt att klandra skiljemännens värderingar. Vardera parten ersätter den skiljeman han utsett och övriga kostnader delas lika mellan försäkringstagaren och försäkringsbolaget.»[38]

Klausulen kompletteras av en bestämmelse om skiljemannaförfarande vid värdering av egendom, som iståndsatts av försäkringsgivaren:

»Försäkringsbolaget är berättigat att i stället för att utbetala kontant ersättning låta återuppföra, återanskaffa eller iståndsätta försvunnen eller skadad egendom. Uppstår mellan parterna tvist om huruvida den iståndsatta eller nya egendomen till sitt värde motsvarar den försäkrade egendomen, bör saken hänskjutas till skiljemän, vilka utses på det sätt, som föreskrives i punkt 34.»[39]

Inom skogsförsäkringen förekommer en skiljedomsklausul, som ger skiljemännen något längre gående befogenheter än de ovan citerade klausulerna. Enligt denna skiljedomsklausul skall nämligen såväl spörsmålet, huruvida vissa angivna förutsättningar för skadans ersättande föreligger, som frågor angående skogsmarkens verkliga areal och försäkringsföremålens eller deras delars värden

---

[38] BrandV 34.1. Likalydande eller nästan likalydande — klausulen kan t ex innehålla en särskild passus om värderingen av skadans omfattning vid avbrottsskada — villkor förekommer i FastV 34.1, ButV 34.1, InbrV 34.1, VattV 34.1, GlasV 34.1, HemFritV 34.1 och HemV 34.1. Skadeförsäkringsföreningen har 26. 8. 1975 beslutat ändra skiljedomsklausulen så, att värderingsförfarandet skall tillgripas blott om försäkringstagaren och försäkringsgivaren överenskommer härom. Se *Päkkilä—Pesonen* bilaga 1. Enligt uppgift från Skadeförsäkringsföreningen skall den nya klausulen införas i alla försäkringsgrenar för vilka föreningen fastställer villkor.

[39] BrandV 41.4. Likalydande eller nästan likalydande klausuler ingår i FastV 41.4, ButV 41.4, InbrV 41.4, VattV 41.4, GlasV 41.4, HemFritV 41.4 och HemV 41.4.

före och efter skadan hänskjutas till skiljemän, som utses och erhåller ersättning på samma sätt som skiljemännen vid övriga försäkringsavtal.[40] — Skadeförsäkringsföreningens ansvarsförsäkringsvillkor innehåller inte några skiljedomsklausuler.

I ett fåtal enskilda försäkringsvillkor, som begagnades inom de försäkringsgrenar där Skadeförsäkringsföreningen är verksam, hade frågan om skiljemannaförfarande reglerats på ett från de ovan refererade principerna avvikande sätt. I ett försäkringsbolags s k privatskadeförsäkringsvillkor saknades skiljedomsklausul, medan samma bolag i sina industribrandförsäkringsvillkor hade en skiljedomsklausul, som inte begränsade sig blott till värderingsfrågor, utan stadgade, att tvist om försäkring eller ersättning på någondera partens yrkande skulle hänskjutas till avgörande av skiljemän. I ett annat bolags speditionsansvarsförsäkringsvillkor föreskrevs åter, att eventuella meningsskiljaktligheter angående försäkringsavtalet skulle behandlas av skiljedomstol, om inte försäkringstagaren motsatte sig detta. Ett bolag hade slutligen i sina ansvarsförsäkringsvillkor för företag intagit en generell klausul om lösning av tvister genom skiljemän. Enligt klausulen skulle vardera parten utse en av skiljemännen, medan ordföranden skulle väljas av Finska Försäkringsbolagens Centralförbund.

Skadeförsäkringsföreningens nya villkor för resgodsförsäkring upptar inte någon skiljedomsklausul. Dessa villkor tillämpades emellertid ännu inte, då undersökningen av avtalspraxis utfördes. Vid denna insändes från tre bolag försäkringsvillkor för resgods, i vilka man stipulerade, att ersättningsbeloppet, ifall därom rådde oenighet, skulle »på bägge parters gemensamma bekostnad fastställas av skiljemän enligt lag.»

De dominerande avbrottsförsäkringsvillkoren innehöll en skiljedomsklausul, som var nästan likalydande med motsvarande klausul i flertalet av Skadeförsäkringsföreningens villkor.[41] Även inom maskinförsäkringen föreskrevs, att värderingsfrågan på yrkan-

---

[40] SkogsV 34.1.

[41] BrandavbrV 34.1, MaskinavbrV 34.1. I stället för värdet av egendomen omtalas här »försäkringsvärdet, omsättningsminskningen och årsomsättningen.»

de av någondera parten skulle »överlämnas till avgörande av ojäviga sakkunniga.» Kostnaderna skulle fördelas enligt samma principer som i Skadeförsäkringsföreningens villkor.[42]

Flertalet övriga enskilda försäkringsvillkor inom de nyssnämnda försäkringsgrenarna var vad skiljedomsklausulen beträffar till sin ordalydelse eller åtminstone till sitt innehåll överensstämmande med de dominerande villkoren. I ett bolags till sitt ursprung något äldre brandavbrottsförsäkringsvillkor angavs dock, att Centralhandelskammaren i Finland skulle verkställa val av värderingsman om part underlät detta eller om parternas värderingsmän inte kunde nå enighet vid valet av ordförande.

Inom bil- och kreatursförsäkringen har några skiljedomsklausuler inte påträffats. Däremot synes sådana vara tämligen vanliga inom kredit- och garantiförsäkringen.

Två ömsesidiga försäkringsbolag hade i sina garanti- och kreditförsäkringsvillkor (kreditstocksförsäkringsvillkor) föreskrivit, att tvist mellan försäkringsgivare och försäkringstagare skulle avgöras medelst skiljemannaförfarande. Vardera parten skulle härvid utse en skiljeman, medan ordföranden skulle utnämnas av Finska Försäkringsbolagens Centralförbund. I två andra bolags garantiförsäkringsvillkor hänsköts åter tvist om värdet av egendom, som frånhänts garantiinnehavaren, till avgörande i enlighet med L om skiljemannaförfarande. Från ett av de sistnämnda bolagen insändes även dess s k kundkreditförsäkringsvillkor, där skiljedomsklausul saknades. I sådana kreditförsäkringsavtal som till sitt innehåll kunde jämställas med borgensförbindelser saknades i regel skiljedomsklausul (åtta försäkringsbolag). Endast ett bolag hade en avvikande praxis i detta avseende.

B. Skiljedomstolarna som kontrollorgan

Då skiljedomsklausulerna oftast föreskriver, att kostnaderna för förfarandet skall delas mellan parterna, är det antagligt, att för-

---

[42] MaskinV 23 och MontageV 22.

säkringstagaren åtminstone vid konsumentförsäkring och mindre rörelseförsäkring sällan valt att låta en tvist gå till skiljedom i stället för att anta försäkringsgivarens förslag till lösning av konflikten. Detta förhållande har inte i någon högre grad påverkats av rättsskyddsförsäkringens tillkomst.[43] I denna mening kan man säga, att skiljedomsklausulerna utgör en nästan död bokstav i försäkringsvillkoren.[44] Vid genomgången av i Helsingfors RR:s arkiv deponerade skiljedomar har påträffats endast åtta skiljedomar i försäkringsavtalstvister.[45] Av de omtvistade försäkringarna kan tre klassificeras som konsumentförsäkringar och två som lantbruksförsäkringar.

Då det stora flertalet av de skiljedomsklausuler som begagnas av försäkringsgivarna endast avser värderingen av inträffad skada, har skiljedomstolarna sällan möjlighet att utöva någon efterhandskontroll av försäkringsvillkorens förenlighet med de tvingande reglerna i FAL. Detta innebär å andra sidan, att skiljedomsklausulerna inte i någon högre grad begränsar de övriga rättstillämpande organens verksamhet vid styrningen av avtalspraxis i försäkringsrätten.

Inte ens i det fall att försäkringsavtalet innehåller en generell skiljedomsklausul är det helt uteslutet att en på detta avtal baserad tvist skulle kunna prövas av domstol. Reglerna om jämkning av oskäliga försäkringsvillkor och de argumenteringsmodeller som begagnats vid den s k dolda kontrollen av avtalsvillkor kan givetvis in casu riktas även mot skiljedomsklausuler. Det i L om skiljemannaförfarande (46/1928) § 3 ingående formkravet, vilket i den rättsvetenskapliga doktrinen tolkats innehålla ett krav på underteckning av skiljeavtalet,[46] anses däremot enligt huvudre-

---

[43] Enligt villkoren för rättsskyddsförsäkring utgjorde arvode till skiljemän inte en ersättningsgill post, se HemFritV 60 K 23, HemV 60 K 23, FastV 60 K II 23 och BilV 52.25.

[44] Så *Willberg*, Kuluttajatietoa 1/1974. 59.

[45] Skiljedomarna nr 12/1943, 2/1954, 14/1959, 6/1962, 14/1964, 17/1966, 3/1967 och 11/1972.

[46] *Tirkkonen* 646, *Ylöstalo*, JFT 1975. 397.

geln inte ge domstol möjlighet att åsidosätta en skiljedomsklausul blott på den grund, att den inte ingår i själva avtalshandlingen, utan endast i allmänna avtalsvillkor till vilka man i avtalet hänvisat.[47]

4. DOMSTOLARNA

A. Bestämmelser i försäkringsvillkoren

Den offentliga konfliktlösningen och villkorskontrollen skall inom försäkringsrätten på samma sätt som inom den övriga civilrätten handhas av de allmänna domstolarna. Rätten att bringa en tvist till prövning av domstol kan dock begränsas genom en skiljedomsklausul. I det föregående avsnittet har redogjorts för, i vilken utsträckning sådana klausuler förekommer i avtalspraxis på försäkringsrättens område. Ytterligare kan finsk domstols behörighet att behandla ett civilrättsligt mål inskränkas genom en jurisdiktionsklausul. Sådana förekommer dock inte i det avtalsmaterial som insamlats inom ramen för föreliggande undersökning.

Vad beträffar här verksamma utländska försäkringsanstalter kan nämnas, att L om utländsk försäkringsanstalts rätt att driva försäkringsrörelse i Finland § 1 p 6 förhindrar dem att genom jurisdiktionsklausuler undandra försäkringstvister finsk domstols bedömning. En förutsättning för att en utländsk försäkringsanstalt må beviljas tillstånd att driva försäkringsrörelse i vårt land är nämligen enligt det nämnda lagrummet att anstalten »förbinder sig att i de rättsförhållanden, som härflyta av anstaltens i Finland bedrivna affärsverksamhet, iakttaga finsk lag, svara inför finsk domstol eller annan finsk myndighet samt underkasta sig dessas avgöranden och förordnanden.»

---

[47] Se närmare t ex *Tirkkonen* 646 och *Ylöstalo*, JFT 1975. 395 samt betr rättspraxis nedan § 14.3 B b. — En annan sak är, att en värderingsförrättning kan sättas till sida p g a skiljemannajäv, fel vid förfarandet o s v, se närmare fallen HD 1928 II 205 och 21. 2. 1934/508. Se även RR:s avgörande i HD 1940 II 229.

De olika finska domstolarnas behörighet framgår av reglerna i rättegångsbalken. Prorogationsklausuler förekommer nämligen sällan i försäkringsavtal. I det vid undersökningen 1974—1975 insamlade materialet förekom ingen sådan klausul. I några nyare centralt fastställda villkor föreskrivs däremot, att talan mot försäkringsbolaget kan väckas i Finland »vid underrätt på antingen fordringsägarens eller försäkringsbolagets hemort eller vid underrätten på den ort där skadan inträffade.»[48]

B. Hur anlitas domstolarna?

Det stora flertalet tvister angående försäkringsavtal uppkommer i skaderegleringsskedet. Försäkringsgivaren har erbjudit försäkringstagaren en mindre ersättning än denne anser sig berättigad till eller har helt och hållet vägrat utge ersättning. Det är därför naturligt, att domstolarnas tjänster i första hand kommer att tas i anspråk av försäkringstagarna. Dock förekommer det också stundom fall, där försäkringsgivaren domstolsvägen söker indriva premie eller kräver åter redan utbetalt ersättningsbelopp.

Trots att försäkringstagarna i det stora flertalet fall har rätt att underkasta sina anspråk domstols prövning, kan man av olika orsaker anta, att denna rättsskyddsmekanism i praktiken begagnas relativt sällan. Redan förekomsten av de frivilliga organ, som tidigare har beskrivits, kan leda till en minskning av antalet processer i försäkringsfrågor:[49] ett för försäkringstagaren negativt utlåtande kan antas verka hämmande på hans önskan att föra ärendet till domstol, medan ett positivt utlåtande ju i regel gör en vidare behandling av ärendet överflödig. Man kan även hålla för troligt, att försäkringstagare i någon utsträckning underlåter att föra särskilt mindre krav till domstol p g a obetydliga eller obe-

---

[48] Skadeförsäkringsföreningens Allmänna villkor för resgodsförsäkring av år 1975 83 och Allmänna villkor för reseansvarsförsäkring av år 1975 83. I bilförsäkringen har samma regel införts i Bilförsäkringsförbundets Allmänna bilförsäkringsvillkor 1. 1. 1975 44.1.

[49] Se t ex *Pentikäinen* 291 f, 297 och *Hellner*, NU 1961: 6. 78.

fintliga juridiska kunskaper, obenägenhet att offra den tid eller de kostnader ett rättegångsförfarande kräver och andra liknande omständigheter.[50] En försäkringstagare utan juridisk sakkunskap är ofta tvungen att riskera relativt höga belopp i advokatkostnader — om han inte anlitar advokat minskar hans chanser att erhålla rättsskydd förmodligen åtminstone i någon mån.[51] I detta sammanhang bör dock möjligheten att erhålla fri rättegång inte förbises. För många försäkringstagare reduceras numera kostnadsrisken dessutom betydligt genom förekomsten av rättsskyddsförsäkring.

Den i hemförsäkringen samt numera även i lantbruksförsäkringen ingående rättsskyddsförsäkringen ersätter försäkringstagarens kostnader vid krav såväl mot den egna försäkringsgivaren som mot andra försäkringsgivare, med vissa undantag. Den till fastighets- och bilförsäkringen anslutna rättsskyddsförmånen är däremot begränsad till tvister som på något sätt är förbundna med den egendom som omfattas av grundförsäkringen.[52] Rättsskyddsförsäkringen täcker inte hela kostnadsrisken vid process, då en viss självrisk alltid åläggs försäkringstagaren.

I brist på empiriska undersökningar av underrättspraxis och av försäkringsgivarnas skaderegleringspraxis kan antagandet, att domstolarna utnyttjas relativt sällan som rättsskyddsorgan, varken verifieras eller falsifieras. I varje händelse kan noteras, att tvister

---

50 Jfr den västtyska undersökningen hos *Kaupen—Rasehorn,* NJW 1971. 498, där 45 % av de tillfrågade uppgav, att de inte skulle gå till domstol för att genomdriva ett krav på 250 DM mot en försäkringsgivare som vägrade prestera.

51 Jfr *Olavi Jokelainen,* Asianajajan 75, som betr ersättningar ur trafikförsäkringen kan konstatera, att ersättningen i de fall som sköts av advokat oftare än i övriga fall stiger i trafikskadenämnden eller i domstol. Se även det motsvarande resultatet rörande den obligatoriska olycksfallsförsäkringen hos *Mäntyniemi—Tienpää—Hannonen* 91, vilket dock grundar sig på ett så begränsat material att det kan anses »ainoastaan heikosti viitteellisenä.»

52 Se FastV 60 K II 13 och BilV 52.11 samt *Hoppu,* Oikeusturvavakuutus 175 f.

rörande frivillig försäkring varje år förekommit bland de mål som behandlats av HD. Antalet sådana fall har dock endast ett fåtal gånger uppgått till ett tvåsiffrigt tal.[53] Beträffande frågan, vilka försäkringstagare som anlitar domstolsväsendet, kan av nyss angivna skäl inte heller ges några mer exakta uppgifter. I det material som insamlats från HD förekommer i varje fall tvister rörande såväl konsument- som rörelseförsäkringar. Försäkringstagare från såväl högre som lägre socialgrupper — bedömt enligt i domen angivna yrkesbeteckningar — uppträder som parter i dessa mål.[54]

5. UTSÖKNINGSMYNDIGHETERNA

I motsats till försäkringstagarna, som måste anlita domstol för att genomdriva sina ersättningsanspråk, kan försäkringsgivarna låta indriva utestående försäkringspremier utan domstolsväsendets bistånd. I L om försäkringsbolag § 87 stadgas nämligen, att »försäkringspremie för försäkring, vari försäkringsgivarens ansvarighet icke upphör före försäkringstidens utgång, även om premie icke skulle hava erlagts inom utsatt tid, må utsökas utan dom eller utslag, om försäkringsbolaget härom gjort anteckning på premiekvittot.» I L om ömsesidiga skadeförsäkringsföreningar § 70 ingår ett motsvarande stadgande. Här uppställs dock inga förutsättningar om bestående ansvarighet och om anteckning på kvittot.

Det krav på utformningen av försäkringsvillkoren som L om försäkringsbolag i förevarande sammanhang uppställer kan givet-

---

53 Under 1930-talet var anhopningen av försäkringsmål i HD större än normalt. Detta antas i allmänhet vara en följd av en med depressionen sammanhängande tendens till ökning av brandskador på försäkrad egendom. Stegringen i processfrekvensen kan givetvis också till någon del tänkas bero på det aktuella lagstiftningsarbetet.

54 Jfr *Mäntyniemi—Tienpää—Hannonen* 87 f, som konstaterar, att antalet besvär till försäkringsdomstolen i arbetsolycksfallsärenden inte uppvisar väsentliga skillnader beroende på den skadelidandes yrkesställning och inkomstnivå.

vis, om man så önskar, betraktas som en på ett speciellt sätt sanktionerad begränsning av avtalsfriheten. Om försäkringsbolaget begagnar försäkringsvillkor som inte fyller den nyss angivna förutsättningen, går man förlustig den möjlighet till tvångsindrivning som lagen annars erbjuder. Denna utanför FAL stående begränsning av avtalsfriheten berör endast klausuler om ansvarsfrihet vid dröjsmål med premiebetalning, medan uppsägningsklausuler inte omfattas av stadgandet.[55]

Försäkringsgivarna använder sig i stor utsträckning av möjligheten att utsökningsvägen indriva försäkringspremier.[56] *Holmila-McCafferty* har vid en undersökning av utsökningsindrivningen i Lojo länsmansdistrikt år 1974 kunnat konstatera, att drygt 40 % av alla offentligrättsliga eller därmed jämförbara fordringar [57] i det insamlade materialet utgjordes av krav på försäkringspremier.[58] Det sammanlagda antalet offentligrättsliga utsökningsfall som under år 1973 varit anhängiga i hela landet uppgick åter till 1 577 055.[59] Materialet från Lojo länsmansdistrikt ger även vid handen, att premieindrivningen i det stora flertalet fall avser mindre belopp.[60] Några uppgifter om hur utsökningsfallen fördelar sig mellan frivilliga och obligatoriska försäkringar ges inte. Det ligger dock nära till hands att anta, att de senare överväger i materialet, då försäkringsgivarna vid dessa försäkringsgrenar inte kan reagera med uppsägning vid utebliven premiebetalning.

---

55 Se även SSn 185.

56 *Andersson,* SVLY XXI. 154 uttalar t o m, att regeln om tvångsindrivning numera vid de vanligaste skadeförsäkringarna är »lähes yksinomaisesti käytetty säännös vakuutusmaksun suoritusvelvollisuudesta.»

57 Försäkringspremierna hänförs vid utsökning till de offentligrättsliga fordringarna, *Lainsäädäntöos 7/1975.* 5 och *Andersson,* SVLY XXI. 159.

58 41 % av de offentligrättsliga fallen avsåg försäkringspremier, *Lainsäädäntöos 7/1975.* 20. Jfr även a a 39, där det anges, att försäkringsbolag varit borgenär i 44 % av de offentligrättsliga fallen.

59 *Lainsäädäntöos 7/1975.* 9.

60 Storleken av den till indrivning förda premiesumman var i 43 % av fallen under 200 mk, i 49 % av fallen 200—799 mk och i 6 % av fallen 800—3 199 mk, *Lainsäädäntöos 7/1975,* 21.

6. INFORMELLA PÅTRYCKNINGSORGAN

A. Försäkringsavdelningen

Försäkringsavdelningen vid social- och hälsovårdsministeriet har inte någon formell kompetens att ingripa i försäkringsgivarnas reglering av enskilda fall. Trots detta förekommer det, att försäkringstagare, som inte vill godta en utförd skadereglering, vänder sig till avdelningen och ber den vidta åtgärder. I sådana fall brukar försäkringsavdelningen inbegära utredning av försäkringsgivaren närmast i syfte att undersöka lagenligheten hos ersättningsförfarandet. Försäkringsavdelningen yttrar inte någon uppfattning om de exakta markbelopp som borde utbetalas. Ingripandena i ersättningspraxis kan närmast karakteriseras som en inofficiell påverkan genom förhandlingar, om vilka försäkringstagaren inte äger någon kännedom.[61]

B. Konsumenternas försäkringsbyrå

Genom ett avtal mellan Konsumentrådet och Finska Försäkringsbolagens Centralförbund den 1 juni 1971, vilket sedermera fortsatts genom ett mellan Näringsstyrelsen och det nämnda förbundet avtalat arrangemang den 13 november 1975, upprättades Kfb, vars uppgift bl a är »att självständigt vägleda och hjälpa konsumenterna i försäkringsfrågor.»[62] Kfb skall bl a »sträva att utreda för byrån förelagda ärenden rörande ersättningsfrågor samt tillämpning och tolkning av försäkringsavtal och allmänna försäkringsvillkor.»[63] Om Kfb härvid inte lyckas åstadkomma en förlikning mellan försäkringsgivare och försäkringstagare, skall

---

61 Uppgifterna har givits av regeringsrådet *Mäkelä* vid försäkringsavdelningen vid en intervju 3. 12. 1974. Även avdelningschef *Aurela* framhöll vid samma tillfälle, att försäkringsavdelningen formfritt ingriper i enskilda fall.

62 Avtal 1. 7. 1971 § 2, Arrangemang 13. 11. 1975 § 5 p 1.

63 Avtal 1. 7. 1971 § 3.1, Arrangemang 13. 11. 1975 § 6.1.

byrån ge försäkringstagaren »vägledning om vilka förfaringssätt som står till buds för att avgöra tvisten på ändamålsenligaste sätt.»[64]

Kfb:s styrelse består av en av social- och hälsovårdsministeriet utsedd ordförande samt tre representanter för Finska Försäkringsbolagens Centralförbund och tre representanter för konsumentintressena.[65] Kostnaderna för Kfb bestrids av Finska Försäkringsbolagens Centralförbund.[66]

Försäkringstagaren kan vända sig till Kfb per telefon, skriftligen eller genom personligt besök. Kfb behandlar något tusental ärenden årligen, av vilka ca hälften karakteriserats som besvär — försäkringstagaren eller den skadelidande har yttrat missnöje med försäkringsgivarens förfarande eller ersättningsbeslut — medan de övriga bokförts som förfrågningar.[67] Över 60 % av ärendena avser obligatoriska försäkringar samt personförsäkringar.[68]

Kfb har i sin verksamhet uppfattat konsumentbegreppet vidsträckt. Företag har dock sällan vänt sig till byrån, utan dess tjänster tas främst i anspråk av enskilda personer. Till antalet dominerar personer från de högre socialgrupperna. Många akademiskt utbildade anlitar Kfb. — I besvärsfallen förespråkar Kfb tämligen sällan en ändring av försäkringsgivarens beslut.[69]

---

[64] ibid.

[65] Se närmare Avtal 1. 7. 1971 § 5.2 och Arrangemang 13. 11. 1975 § 8.2.

[66] Avtal 1. 7. 1971 § 12, Arrangemang 13. 11. 1975 § 18.

[67] I Kfb:s statistik ges följande siffror:

	Antal ärenden (sammanlagt)	Härav förfrågningar
1972	1157	
1973	2119	1125
1974	2452	1294
1975	1190	669

[68] På basen av Kfb:s statistik kan följande procenttal uträknas: 68 % 1973, 63 % 1974 och 61 % 1975.

[69] Uppgifterna är givna av Kfb:s direktör *Willberg* vid en intervju den 19. 11. 1974. — År 1974 hade Kfb föreslagit ändring i ca 80 besvärsfall av 1074 (siffrorna avser inte hela året).

7. SAMMANFATTNING

På försäkringsområdet verkar ett flertal rättstillämpande organ; vid en detaljerad beskrivning av deras verksamhet blir systemets allmänna konturer lätt oklara. För överskådlighetens skull må beskrivningen därför avslutas med en schematisk bild av rättstillämpningen vid frivillig skadeförsäkring *i huvuddrag:*

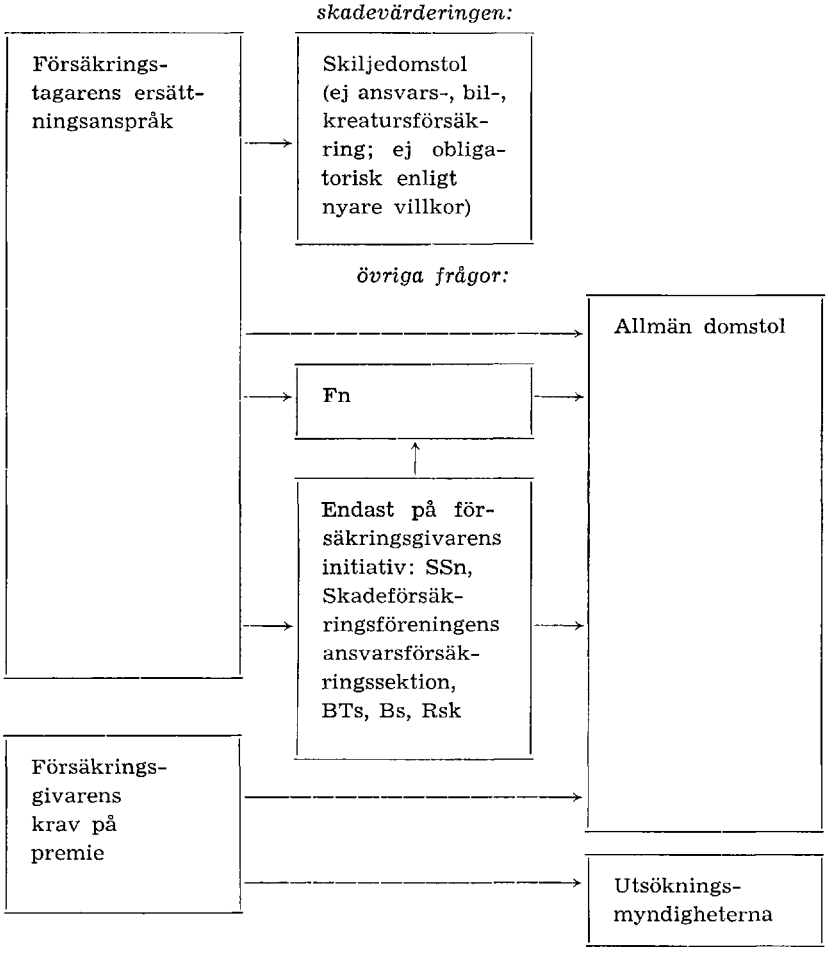

II

MÅL OCH MEDEL FÖR EN STYRNING AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR

§ 5. KOMPARATIV ÖVERBLICK

1. INLEDNING

A. Frågeställning

Vid den samhälleliga styrningen av försäkringsvillkor kan man utnyttja olika metoder. Lagstiftningen kan föreskriva mer eller mindre detaljerade mönster för avtalsinnehållet. Med stöd av generalklausuler eller genom rättsutveckling vid sidan av lagstiftningen kan styrningen förverkligas av judiciella organ. Styrningen kan ske i form av myndighetsövervakning antingen så, att myndigheten kan utfärda förbud mot användningen av villkor som befinns vara olämpliga, eller så, att försäkringsvillkoren skall godkännas av myndigheten redan innan de tas i bruk. Även andra alternativ samt kombinationer av de olika alternativen är tänkbara. En uttömmande analys av möjligheterna går knappast att utföra och en sådan skulle i varje händelse föra långt utom ramen för en avhandling av skälig omfattning. Här skall blott ges en översikt över några styrmedel som de facto begagnas i ett antal utländska rättssystem.[1] Dessa styrmedel är av fyra olika slag:

---

[1] Begränsningar i avtalsfriheten förekommer inte blott i försäkringsrätten; såväl på den allmänna obligationsrättens plan som inom andra enskilda kontraktsrättsliga gebit kan sådana påträffas i olika former. En ytterligare komplettering av den här presenterade metodfloran kunde därför erhållas på grundval av en genomgång av tillämpade och föreslagna styrmetoder inom dessa områden i finsk och utländsk rätt. Då målen för styrningen här åtminstone delvis måste avvika från syftemålen med de försäkringsrättsliga reglerna har den komparativa överblicken dock hållits

(i) tvingande försäkringsavtalslagstiftning
(ii) lagstadgade standardpoliser
(iii) myndighetstillsyn och
(iv) domstolskontroll utan stöd i lag.

Syftet med den komparativa framställningen är dock inte blott att ge en exposé över ett antal styrmetoder. I den mån det material som står till buds ger möjlighet härtill, skall dessutom undersökas, vilka målsättningar och funktioner som utmärker de styrsystem som presenteras. De för avhandlingen angivna frågeställningarna appliceras här i en mer allmän form på några utländska rättssystem. I den mån de utländska regleringarna utgjort förebilder för FAL kommer härigenom även bilden av de målsättningar som är förbundna med FAL att fördjupas. I övrigt tjänar exemplen närmast syftet att antyda vissa tendenser i rättsutvecklingen på området i de utvecklade marknadsekonomierna, vilket mer indirekt kan belysa såväl FAL:s som de nordiska reformförslagens ställning i samhällsutvecklingen.

I motsats till vad som ofta brukar vara fallet i rättsvetenskapliga doktorsavhandlingar täcker översikten inte något stort antal rättssystem. I stället har blott ett mindre antal typfall utvalts p g a deras anknytning till det nordiska lagstiftningsarbetet eller p g a att de i övrigt innehåller kända eller särpräglade regleringar. En redovisning av vissa lösningar i (väst)tysk [2], schweizisk och amerikansk (USA) rätt har sålunda ansetts vara fullt tillräcklig för att åstad-

---

inom en specifikt försäkringsrättslig ram. Här skall därför inte göras någon närmare analys t ex av den svenska konsumentskyddslagstiftningen, den i Norden välkända israeliska myndighetskontrollen av allmänna avtalsvillkor — se *Lando*, TfR 1966. 357 ff, *Jørgensen*, Kontraktsret 50 och *NOU 1976: 61*. 19 — eller den livliga tyska debatten och den nya västtyska Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen av den 9 december 1976 — se härom t ex *Schmidt-Salzer*, NJW 1977. 129 ff. — En komparativ översikt över debatt och lösningar i olika länder med digra hänvisningar ges av *von Hippel*, Verbraucherschutz 70 ff.

[2] Framställningen begränsar sig här till de traditionella tyska försäkringsrättsliga styrsystemen. Någon analys av den pågående rättsut-

komma en överblick över förekommande styrmetoder och -målsättningar. Ett urval av detta slag kan dock lätt leda till en felbedömning, vilken här må föregripas: att det i de nämnda länderna förekommer en åtminstone formellt sett tämligen ingripande styrning av försäkringsvillkor innebär inte att detta vore fallet i samtliga utvecklade länder med marknadsekonomi. Exempelvis kan nämnas, att avtalsfriheten länge utgjort en starkt dominerande huvudregel i försäkringsrätten i Storbritannien och Nederländerna, vilket faktum man sökt förklara med att hänvisa till de ifrågavarande staternas särskilda intresse av att skydda konkurrenskraften hos det på den internationella försäkringsmarknaden starkt engagerade inhemska försäkringsväsendet.[3]

Tyngdpunkten i det komparativa avsnittet ligger vid försäkringsavtalslagarna i Tyskland och Schweiz, vilka begagnats som modeller för FAL, medan de övriga styrmetoderna, som blott är av indirekt intresse, behandlas något mindre ingående. Härigenom kommer framställningen att erhålla en något annan inriktning än *Kimballs* och *Pfennigstorfs* ingående komparativa undersökning »Allgemeine Versicherungsbedingungen unter Staatsaufsicht», på vilken den föreliggande framställningen i många avseenden kunnat bygga särskilt vad beträffar andra styrmetoder än den tvingande lagstiftningen.[4]

Den indirekta påverkan av försäkringsvillkorens innehåll samt framför allt av premietarifferna, vilken anses kunna åstadkommas enbart genom konkurrenspolitiska åtgärder av olika slag, skall inte beröras närmare i det föreliggande avsnittet.[5]

---

vecklingen inom EG:s ram företas sålunda inte, se härtill utkastet från *Kommissionen for de Europaeiske Faellesskaber, Draft Council Directive* samt *Gärtner* 42 ff.

[3] *Kimball—Pfennigstorf* 147 f.

[4] De komparativa sammanställningar som uppgjorts av *Boss, Schmidt—Bühnemann* och *OECD* avser däremot tillsynen av försäkringsväsendet i sin helhet och går i tämligen ringa grad in på frågor om styrning av försäkringsavtalens innehåll.

[5] Se härom t ex *von Hippel,* Verbraucherschutz 138 ff.

B. Nordisk försäkringsrätt

Redan tidigare har nämnts, att material rörande de övriga nordiska ländernas försäkringsavtalslagstiftning av naturliga skäl presenteras i samband med behandlingen av den finska rätten. Någon särskild komparativ översikt över nordisk rätt är sålunda inte till denna del motiverad. Inte heller ger de skiljaktligheter som förekommer inom tillsynsrätten skäl för någon mer ingående särskild behandling av de försäkringsrättsliga styrsystemen i de övriga nordiska länderna. För skadeförsäkringens del utövar nämligen tillsynsmyndigheterna även i dessa länder liksom i Finland ett tämligen begränsat inflytande över utformningen av försäkringsvillkoren.[6]

I *Sverige* har försäkringsinspektionen i princip att övervaka såväl försäkringsgivarnas soliditet som skäligheten hos priset på erbjudna försäkringar.[7] För skadeförsäkringens del — med undantag för verksamhet i utlandet samt transportförsäkring — infördes skälighetsprincipen år 1950 i L om försäkringsrörelse § 282, enligt vilken ledningen för försäkringsbolag har att »med hjälp av fortlöpande statistik eller annorledes övervaka att premiesättningen är skäligt avvägd med hänsyn till den risk, som försäkringen är avsedd att täcka, nödiga omkostnader för försäkringen samt omständigheterna i övrigt.» Detta stadgande har inte ansetts ge försäkringstagarna någon rätt till andel i vinsten motsvarande den rätt till återbäring som föreskrivs inom livförsäkringen.[8] Skälighetsövervakningen innebär därför inom skadeförsäkringen huvudsakligen en möjlighet att åstadkomma en förändring av premienivån för nya och förnyade försäkringar.[9] Efter ett lagrådsuttalande år 1961 har man ansett, att styrningen i princip kan omfatta såväl premienivån

---

6 Den år 1973 antagna nya isländska tillsynslagstiftningen synes dock gå längre, i det försäkringsinspektionen här har att granska alla försäkringsvillkor och premiesatser med hänsyn till lag och »god försäkringssed», vilket i praktiken inneburit en förhandskontroll av nya villkor och premier, se *Lárusson,* NFT 1975. 418 f.

7 Se närmare *Hellner,* Försäkringsrätt 43 ff samt *SOU 1972: 29.* 36 f.

8 *Hellner,* Försäkringsrätt 30.

9 *Oredsson,* NFT 1975. 209, *Hellner,* Försäkringsrätt 50. Se även t ex *Fernlund,* NFT 1976. 166.

som försäkringsvillkoren i övrigt.[10] Försäkringsinspektionen har likväl saknat personresurser för en systematisk genomarbetning av villkorsområdet. Dock har man på informell väg i den löpande kontakten med försäkringsgivarna kunnat inverka på försäkringsvillkorens utformning.[11] Då försäkringsgivarna ofta förelägger försäkringsinspektionen sina nya försäkringsvillkor vid anhållan om koncession för en ny försäkringsgren, har även i detta skede en viss förhandsprövning av villkoren i praktiken varit möjlig.[12]

I *Norge* har forsikringsrådet mycket begränsade befogenheter vad avser kontrollen av skadeförsäkringsbolag.[13] Någon rätt att påverka försäkringsvillkorens utformning vid skadeförsäkring har myndigheten inte.[14]

I *Danmark* synes inte Lov om forsikringsvirksomhed (147/1959) ge tillsynsmyndigheterna några vittgående styrbefogenheter på skadeförsäkringens område. Innan ett försäkringsbolag kan upptas i försäkringsregistret skall dess vedtaegter stadfästas av handelsministern (§ 8.1). Kontrollen i detta skede omfattar inte de allmänna försäkringsvillkoren, om inte dessa finns intagna i vedtaegterna.[15] Den löpande tillsynen från forsikringsrådets sida omfattar åter bl a en soliditetsövervakning med härtill anknutna styrbefogenheter (§ 96). — De byggnadsbrandförsäkringsbolag som omfattas av den lagstadgade kontraheringsplikten är underkastade justitieministeriets övervakning.[16]

2. TVINGANDE FÖRSÄKRINGSAVTALSLAGSTIFTNING

A. Inledning

Tre försäkringsavtalslagar, som antogs under början av 1900-talet i det kontinentala Europa, kom att påverka beredningen av

---

[10] Se särsk *Persson*, Allmänna Brand 36 f samt *Oredsson*, NFT 1975. 209. Tidigare synes man ha ansett övriga villkor stå utom inspektionens kontroll, se t ex *Hellner*, NFT 1956. 254.

[11] *Oredsson*, NFT 1975. 209. Se även *Hellner*, Festgabe 293.

[12] *Hellner*, Festgabe 292 f.

[13] Se Lov om forsikringsselskaper 1/1911 §§ 64—66.

[14] *Selmer*, Forsikringsrett 29, *NOU 1976: 61.* 60.

[15] *Rasting* 26.

[16] Se *Rasting* 14.

försäkringsavtalslagstiftningen i Norden, nämligen den schweiziska Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag av den 2 april 1908 (SVVG), den tyska Reichsgesetz über den Versicherungsvertrag av den 30 maj 1908 (DVVG) och den österrikiska Gesetz über den Versicherungsvertrag av den 23 december 1917.[17] Av dessa lagar skall endast de två förstnämnda beröras närmare; den österrikiska lagen är av mindre intresse, dels emedan den redan från början »stellte sich als eine Neuausgabe des VVG (DVVG) dar, manches bessernd, manches verschlechternd, nur durch die stärkere Normenkraft (Vermehrung der »halbzwingenden» Vorschriften . . .) vom VVG wesensmässig verschieden»,[18] dels emedan den i sin ursprungliga form upphävdes genom Vdg zur Vereinheitlichung des Rechtes der Vertragsversicherung av den 19 december 1939, genom vilken DVVG infördes även i Österrike. Genom samma förordning genomfördes även ett antal ändringar i DVVG, vilka i sin tur inspirerats av den ursprungliga österrikiska försäkringsavtalslagen.[19] Den tysk-österrikiska rättsenhet som infördes på försäkringsrättens område under den nationalsocialistiska perioden är fortfarande huvudsakligen bestående. Den nya österrikiska Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag av den 2 december 1958 medförde nämligen blott några mindre formella ändringar i den dittills gällande österrikiska försäkringsavtalsrätten.

De tidigare förarbetena till den franska försäkringsavtalslagstiftningen av år 1930[20] kunde även beaktas vid det nordiska lag-

---

17 Se *Förslag 1925.* 43 f, *SOU 1925: 21.* 57 f, *Bugge,* Motiver 11 f samt *Hellner,* Försäkringsrätt 20 och *samma,* VersWissArch 1956. 78. Någon efterbildning var här dock inte fråga om; *Stang,* NFT 1922. 195 betonar också att de nämnda lagarna blott gett kommittéerna »impulser og retledning» och inte utgjort någon utgångspunkt för arbetet. Så även *Walldén,* Försäkringsföreningen i Finland Meddelanden 1919. 133. — Också *Christensen,* NFT 1935. 463 ff betonar de nordiska lagarnas självständighet i förhållande till den tyska rätten.

18 *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 12.

19 Se *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 12, *Gärtner* 265, *Kimball—Pfennigstorf* 31.

20 Loi du 13 juillet 1930 relative au contrat d'assurance.

stiftningsarbetet. Då den franska lagens grunddrag lånats ur DVVG och SVVG[21] behöver emellertid inte heller den undersökas närmare. Dock må här nämnas, att man i den franska lagen begagnat en annan teknik för begränsningen av avtalsfriheten än i de nämnda förebilderna. I Loi du 13 juillet 1930 stipuleras nämligen, att lagens bestämmelser skall betraktas som tvingande och att från dem avvikande avtal skall vara giltiga blott i den mån så särskilt anges (art 2). Avtalsfriheten anses som en följd härav vara långt mer begränsad i den franska försäkringsrätten än i motsvarande tyska och schweiziska rätt.[22] Av den franska lagens 86 paragrafer är nämligen blott 22 dispositiva.[23]

DVVG:s betydelse för den europeiska försäkringsrätten begränsar sig inte till den påverkan av utländsk lagstiftning som redan omtalats. Också i andra kontinentaleuropeiska länder än de som ovan nämnts har man tagit intryck av DVVG vid utformningen av den nationella lagstiftningen på området.[24]

B. DVVG

a. Utvecklingsdata

Det lagberedningsarbete som kom att leda till tillkomsten av DVVG inleddes först i början av innevarande århundrade.[25] Det första utkastet till lagstiftning på området utgavs av *Reichs-Justizamt* år 1903. Beredningsarbetet utfördes givetvis inte utan kontakter med kretsar utom förvaltningen: före publiceringen hade

---

[21] *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 12 och *Kimball—Pfennigstorf* 61.

[22] *Kimball—Pfennigstorf* 61. Detta anses vara en följd av, att den franska lagen är »als Ganzes wesentlich zum Schutze des gesamten Versicherungsverkehrs erlassen worden», *Kunz* 221.

[23] *Ignatius,* SVLY I. 29 f.

[24] Se närmare *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 12 f.

[25] Se betr tidigare uppgjorda utkast och förslag *Gerhard* m fl VII ff och *Hagen* 27 f.

utkastet behandlats av ett flertal sakkunniga representanter för berörda samhällsgrupper. Bland dessa var försäkringsgivarna väl representerade, men även företrädare för lantbruk, handel och industri samt för husägare hördes.[26] Även på det fortsatta beredningsarbetet kunde Reichs-Justizamt trycka sin prägel. Vid riksdagsdebatten betecknade man också det då förelagda utkastet som en av myndigheten åstadkommen kompromiss mellan försäkringsgivarnas och försäkringstagarnas krav.[27]

DVVG antogs den 30 maj 1908 och har sedermera ändrats ett drygt tiotal gånger.[28] Ingen av de senare ändringarna har inneburit någon grundläggande förändring av det ursprungliga lagverket.[29] Genom den förordning av år 1939 som förenhetligade rätten i Tyskland och Österrike infördes dock ett antal nya tvingande regler avsedda att skydda försäkringstagaren. Därigenom kom skyddet att höjas till den nivå som redan tidigare kännetecknat schweizisk och österrikisk rätt.[30]

---

[26] Se närmare om lagberedningsarbetet med personuppgifter m m *Gerhard* m fl XV ff. Se även *Hagen* 28 f.

[27] Se *Gerhard* m fl XX.

[28] Se *Prölss—Martin—Prölss* Vorbem I 1.

[29] Se *Bruck—Möller* Einl Anm 5 och *Gärtner* 35.

[30] Så *Kimball—Pfennigstorf* 42. Några genomgripande förändringar skedde dock inte år 1939. De viktigaste förbättringarna inom den allmänna delen av DVVG var sålunda följande: till § 5 ang frågan om oöverensstämmelse mellan försäkringsansökan och polis fogades ett krav på särskilt meddelande från försäkringsgivarens sida, vissa ändringar i § 6 ang de s k Obliegenheiten genomfördes, en regel om uppsägning av försäkring på obestämd tid infördes (§ 8.2), försäkringstagarens ställning stärktes vad beträffar hans möjligheter att snabbt få ut ersättning (§ 11), preskriptionsreglerna ändrades något (§ 12), reglerna om fareökning gjordes tillämpliga även vid förändringar under tiden mellan försäkringsansökans inlämnande och godkännande (§ 29 a), regeln om rätt att erhålla en del av premien åter vid försäkringsförhållandets upphörande (§ 40) gjordes mer vidsträckt tillämplig och genomgick vissa andra förbättringar och därtill föreskrevs nedsättning av premien då vissa fareförhöjande omständigheter senare bortfallit eller den för höga premien berott av felaktiga uppgifter ang sådana omständigheter (§ 41 a). Från avsnittet om skadeförsäkringens

b. Teknik

I DVVG begagnade man samma teknik vid begränsningen av avtalsfriheten som sedermera kom att kännetecknа de nordiska ländernas försäkringsrätt. Man utgick från, att avtalsfrihet skulle föreligga. I den mån man ville förläna något stadgande tvingande kraft skulle detta uttryckligen anges i det ifrågavarande stadgandet eller i någon anknytande paragraf.[31] Olika grader av begränsningar i avtalsfriheten förekom: i litteraturen brukar man skilja mellan *halbzwingende* (eller relativ zwingende) och *absolut zwingende* (eller blott zwingende) Vorschriften.[32] Den förstnämnda gruppen bestämmelser är tvingande endast i en riktning: försäkringsgivaren kan inte åberopa klausuler, som avviker från de tvingande reglerna till nackdel för försäkringstagaren eller annan skyddad person. De absolut tvingande reglerna förbjuder däremot avvikelser i vardera riktningen. — Vissa bestämmelser, som inte uttryckligen angivits vara tvingande, har i litteraturen av andra skäl ansetts vara indispositiva. Framför allt brukar man härvid hänvisa till de ifrågavarande bestämmelsernas föregivet offentligrättsliga karaktär.[33] Någon fullständig enighet om vilka be-

---

allmänna del kan endast nämnas kompletteringen av den tvingande regeln om räddningsplikt i § 62 med ett nytt andra moment, som bl a innehåller en kausalitetsregel som ansetts avvika från den allt eller intet-princip som i övrigt kännetecknar lagen, se *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 26. För brand- och hagelförsäkringens del förlängdes slutligen fristen för anmälan av försäkringsfallet från två till tre resp från tre till fyra dagar (§§ 92, 110).

31 Vid 1939 års lagreform ändrades tekniken härvidlag i någon mån, i det man sökte att i slutet av varje kapitel (Titel) i en skild paragraf ange, vilka regler i kapitlet som skulle vara tvingande, se *Bruck—Möller* § 15 a Anm 1; tekniken hade tidigare begagnats endast i vissa kapitel. Nyordningen genomfördes dock inte fullständigt.

32 Se t ex *Bruck—Möller* Einl Anm 45 ff, *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 19 ff, *von Gierke,* Versicherungsrecht I 33 f, *Kimball—Pfennigstorf* 42 f, *Löhner* 11 f och *Prölss—Martin—Prölss* Vorbem I 1.

33 Se *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 20 f.

stämmelser som skall betraktas som tvingande råder emellertid inte i den tyska doktrinen.[34]

c. Skyddet av försäkringstagaren

I motiven till DVVG betonades starkt behovet av att skapa ett skydd för försäkringstagaren gentemot den med hänsyn till resurser och sakkunskap överlägsna försäkringsgivaren. Denna omständighet framhölls som ett huvudskäl för de begränsningar i avtalsfriheten som skulle genomföras i den nya lagen:

»Bei dem Versicherungsvertrag ist der Versicherungsnehmer im allgemeinen der schwächere Teil, insbesondere steht er an Geschäftserfahrung dem Versicherer regelmäßig nach; er ist daher, wenn es sich um die Abschließung eines Vertrages handelt, der zu seinem Nachteile von den gesetzlichen Bestimmungen in ungerechtfertigter Weise abweicht, häufig außerstande, solchen Abweichungen rechtzeitig zu begegnen. Mit Rücksicht hierauf hat der Entwurf da, wo es zum Schutze besonders wichtiger Interessen der Versicherungsnehmer notwendig erschien, seine *Vorschriften mit zwingender Kraft* ausgestattet.»[35]

Vid beredningen av de tvingande reglerna i lagförslaget var man dock mån om att undvika att kränka några väsentliga intressen på försäkringsgivarnas sida. Man riktade sig främst mot enskilda i praxis förekommande klausuler »von übermäßiger Strenge», vilka också inte alltid tillämpades bokstavligen av försäkringsgivarna.[36] Försäkringsväsendets utveckling i stort skulle däremot inte påverkas genom någon noggrann styrning från statligt håll:

---

[34] Den av riksdagen år 1906 tillsatta VIII Reichstags-Kommission för beredning av utkastet till DVVG bifogade till sin rapport en översikt över de bestämmelser som kunde anses tvingande, se *Gerhard* m fl XX f, XXVII. Inte ens i den tidigare försäkringsrättsliga litteraturen ansåg man sig emellertid helt kunna instämma i de ställningstaganden kommissionen gjort, se särsk *Knodel* 80.

[35] *Gerhard* m fl XXV.

[36] *Gerhard* m fl XXIV.

»Die Versicherung hat in stetigem Fortschritt ihre Technik vervollkommnet, ihre Formen vermehrt und ausgebildet, ihr Anwendungsgebiet erweitert; sie hat damit eine hohe Bedeutung für das gesamte Wirtschaftsleben gewonnen, und diese Entwicklung ist noch gegenwärtig in vollem Flusse. Die Gesetzgebung muß jede Maßnahme vermeiden, die hier hemmend und störend eingreifen könnte; der Versuch, auf die Gestaltung des Rechtsverhältnisses zwischen dem Versicherungsnehmer und dem Versicherer durch eine Häufung zwingender Vorschriften einzuwirken, würde aber diese Gefahr mit sich bringen.»[37]

Man insåg även, att de tvingande reglerna inte blott skulle gagna försäkringstagarna, utan även indirekt vara till nytta för försäkringsväsendet. Genom att begränsa avtalsfriheten kunde man förhindra konkurrensen från de enstaka försäkringsgivare, som sökte öka sitt försäkringsbestånd på bekostnad av säkerheten. Samtidigt skulle också inom försäkringsväsendet som helhet skapas en förut saknad solidaritetskänsla. »Die Rechtseinheit schafft auch Wirtschaftseinheit.» I framtiden skulle inte heller försäkringsgivarna kunna beskyllas för att som allsmäktiga herrar påtvinga försäkringstagarna avtalsvillkoren.[38] I motiven betonades också allmänt betydelsen av »die notwendige Sicherheit des Rechtsverkehrs.»[39]

DVVG:s karaktär av lagstiftning till skydd för den svagare parten i ett avtalsförhållande framhävdes även genom de begränsningar i tillämpningsområdet för de tvingande reglerna som ingick i lagen. Undantagsregeln i DVVG § 187 stadgar nämligen, att de

---

37 *Gerhard* m fl XXV. I detta sammanhang framhölls dock även, att tillsynslagstiftningen erbjöd »einen gewissen Ersatz für solche Vorschriften».

38 Argumenten ingår i ett tal av statssekreteraren vid Reichs-Justizamt *von Nieberding* inför riksdagen år 1906, cit per *Gerhard* m fl XXXII. Talet avslutas med följande utrop: »Möge die mühevoll und nicht ohne Opfer erkaufte Rechtseinheit auf diesem Gebiete einer neuen reichen Blüte des deutschen Versicherungswesens in allen seinen Zweigen die Wege bahnen!» (*Gerhard* m fl XXXIII).

39 *Gerhard* m fl XXV.

i lagen föreskrivna inskränkningarna i avtalsfriheten inte skall komma till användning vid transportförsäkring av gods, vid kreditförsäkring eller vid försäkring mot kursförluster, samt vid s k löpande försäkring.[40] I motiven ansåg man, att försäkringstagarna vid dessa försäkringsformer i regel själv förmådde tillvarata sina intressen.[41]

En närmare presentation av det stora antal tvingande regler som ingår i DVVG är givetvis utesluten i detta sammanhang. De tvingande reglerna bildar inte någon systematisk helhet, utan kan blott förstås mot bakgrunden av lagens tillkomsthistoria. Avtalsfriheten begränsades nämligen, vilket redan ovan framgått, framför allt på sådana punkter, där det i praxis förekom klausuler, vilka av lagstiftaren uppfattades som särskilt anstötliga.[42] I litteraturen framhåller man dock att flertalet skyddsregler utmärks av en bestämd grundtanke: att rättsligt stöda förverkligandet av ersättningsanspråk efter inträffat försäkringsfall.[43] Ett flertal stadganden avser försäkringstagarens s k biförpliktelser. Det är därför en vanlig bedömning, att man med lagen framför allt sökt åstadkomma »die durchgehende Sicherung des Entschuldigungsprinzips gegenüber den gebräuchlichen Verwirkungsklauseln.»[44] I linje med tendenser i tidigare rättspraxis[45] uppställdes ett krav på subjektiv skuld (av varierande grad) hos försäkringstagaren som förutsättning

---

[40] Paragrafen gäller nu i en lydelse av år 1939. I den ursprungliga versionen nämndes i tillägg till de här uppräknade försäkringsformerna försäkring mot arbetslöshet. — DVVG gäller överhuvudtaget inte för sjö- och återförsäkring (§ 186). — Den möjlighet att genom förordning sätta ur kraft de tvingande reglerna för bestämda slag av försäkringsavtal, vilken framgår ur DVVG § 188 samt § 187.3, har aldrig utnyttjats, se *Bruck—Möller* Einl Anm 41, *Kimball—Pfennigstorf* 43, *Prölss—Martin—Prölss* § 188 Anm 1.

[41] *Gerhard* m fl XXVI.

[42] *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 24, *Hagen* 39, *Knodel* 38.

[43] *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 24.

[44] *Hagen* 39.

[45] Se *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 25, *Gerhard* m fl § 6 Anm 1.

för att brott mot biförpliktelse skulle kunna åberopas som grund för utebliven försäkringsersättning. De tvingande reglerna modifierar sålunda blott förutsättningarna för den nämnda sanktionens inträde; innehållet i de förpliktelser som i avtalet kan åläggas försäkringstagaren berörs i regel inte. Regleringen av försäkringsgivarens möjlighet att förvägra ersättning i dessa fall följer en allt eller intet-princip: endast i vissa bestämmelser av senare datum tillåts en nedsättning av försäkringsersättningen.[46]

DVVG har vid regleringen av biförpliktelserna (die Obliegenheiten) erhållit en i systematiskt avseende till synes lyckad form: såväl skuld- som kausalitetsprincipen har beträffande nästan alla[47] Obliegenheiten uttalats i DVVG § 6, som kompletterar de delvis tvingande detaljregler rörande olika biförpliktelser som finns utströdda i lagen. Genom denna teknik har man dock inte helt lyckats eliminera de gränsdragningsproblem som en särreglering av olika biförpliktelser brukar medföra.[48] Genom den sammanfattande regleringen i DVVG § 6 har man inte heller kunnat undkomma den med hänsyn till avtalsfrihetens omfattning betydelsefulla problematiken, hur gränsen mellan de tvingande reglerna och ansvarsbestämningens avtalsfria område skall dras (formuleringsproblemet).

Beträffande lösningarna på formuleringsproblemet har meningarna i såväl litteratur som rättspraxis varit delade. Redan i kommentaren till DVVG av *Gerhard* m fl ville man ge de tvingande reglerna ett mycket begränsat tillämpningsområde, i det man ansåg att de kunde åberopas mot klausuler som tillhörde ansvarsbestämningen blott om dessa »nach den Umständen des Falls ausschliess-

---

46 Se t ex *Bruck—Möller* § 6 Anm 21 och *Ehrenzweig*, Versicherungsvertragsrecht 25 f.

47 DVVG § 6 gäller dock inte sådana lagstadgade Obliegenheiten, där lagen särskilt normerat även förverkandesanktionen, se t ex *Prölss—Martin—Prölss* § 6 Anm 1.

48 Som exempel kan nämnas, att förhållandet mellan reglerna om säkerhetsföreskrifter (vorbeugende Obliegenheiten, DVVG § 32) och om fareökning (DVVG § 23) diskuterats även i tysk doktrin och rättstillämpning, se härom t ex *Bruck—Möller* § 32 Anm 10.

lich als Umgehung der zwingenden Vorschriften beabsichtigt ist.»[49] *Prölss* följde tidigare en liknande linje, då han uttryckligen framhävde, att handlingsförpliktelser kunde ingå i ansvarsbeskrivningen: »Klare, auf bestimmte Fälle beschränkte Haftungsausschlüsse sind daher auch dann zulässig, wenn ein Verhalten des VersNehmers oder einer Person, für die er haftet ... mitwirkt.»[50] Å andra sidan synes bl a *Kisch, Ehrenzweig* och *Bruck—Möller* i högre grad betona respekten för de tvingande reglerna.[51] I det sistnämnda verket framhålles också med eftertryck, att *Prölss'* nyss citerade ståndpunkt skulle öppna »Umgehungen der Obliegenheitsschutzvorschriften, insbesondere des § 6, Tür und Tor.»[52] — De principiella uttalanden som här återgivits ger inget säkert stöd för slutsatser rörande respektive författares inställning till enskilda klausuler. På konkret nivå bedöms olika klausuler på ett mycket varierande sätt.[53]

De tvingande reglerna i DVVG har inte kompletterats med någon »egen» generalklausul riktad mot andra olämpliga villkor än dem som observerats av lagstiftaren. Den allmänna generalklausulen i BGB § 242 kan dock givetvis åberopas av vardera avtalsparten i ett försäkringsavtal.[54]

Av den ovanstående översikten över de tvingande reglerna i DVVG framgår, att skyddet av försäkringstagaren här närmast innebär en eliminering av överdrivet oskäliga resultat i enskilda i

---

[49] *Gerhard* m fl § 49 Anm 2.

[50] Se t ex *Prölss,* 13 Aufl § 6 Anm 3. Även *Hagen* 398 f framlägger en liknande uppfattning. Numera har *Prölss* med beaktande av rättspraxis något modifierat sitt ställningstagande; fortfarande betonar han dock vikten av bl a försäkringstekniska hänsyn som motiv för godtagande av en ansvarsbestämning med subjektiva element, se *Prölss,* VersR 1967. 309 ff. Se även *Prölss—Martin—Prölss* § 6 Anm 3.

[51] Se *Kisch* 405 ff, *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 174 ff och *Bruck—Möller* § 6 Anm 13 ff. Senare har bl a *Bischoff,* VersR 1972. 799 ff och *Stoltenberg* 59 ff sökt utarbeta mer fasta gränsdragningskriterier som skulle minska formuleringarnas betydelse.

[52] *Bruck—Möller* § 6 Anm 15.

[53] Se *von Gierke,* Versicherungsrecht II 158 f och *Hellner,* Exclusions 19 ff.

[54] Se *Prölss—Martin—Prölss* Vorbem II 3, *Kimball—Pfennigstorf* 132.

praxis uppmärksammade fall. Avtalsfrihet råder däremot beträffande de två centrala beståndsdelarna i försäkringsavtalet, ansvarsbestämningen och premien. Genom DVVG sökte man inte påverka balansen mellan de ömsesidiga förpliktelsernas ekonomiska värde, garantera prestationernas likhet i detta avseende.[55] Denna omständighet samt det faktum, att de formellt till förmån för försäkringstagaren gällande tvingande reglerna ofta uppställer tämligen stränga krav på dennes handlande i olika lägen,[56] har också givit *Gärtner* stöd för bedömningen, att tvingande regler förekommer blott »wo auch die relevanten Kräfte der Assekuranz selbst einen höheren Standard für notwendig und letztlich förderlich halten mussten.»[57] De tidigare anförda lagmotiven synes stöda intrycket, att den genom DVVG genomförda reformen nära överensstämde även med försäkringsgivarnas intressen.[58]

d. Andra målsättningar

De tvingande reglerna i DVVG är nästan genomgående uppställda i syfte att skydda försäkringstagaren. I begränsad omfattning skyddar man även vissa tredjemanskategorier, i regel med hänvisning till skälighetsargument.[59] Andra samhällspolitiska målsättningar för styrningen av försäkringsvillkoren än de som sammanhänger

---

55 *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 26.

56 *Gärtner* 269 ff anser den rättsliga regleringen härvidlag utmärkas av klara disproportioner till försäkringsgivarens förmån.

57 *Gärtner* 272.

58 Se även *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 9, där ett av huvudskälen för reformen anges vara försäkringsgivarnas önskan att återställa rättssäkerheten efter att domstolarna begynt ingripa mot de stränga försäkringsvillkoren.

59 Skyddet av bl a förvärvare av försäkrad egendom (DVVG §§ 72, 73, 115 a och 128) motiveras med billighetsskäl; i motiven nämns inte de av *Knodel* 25 framhävda nationalekonomiska orsakerna. Likaledes anlägges betr skyddet av den skadelidande vid ansvarsförsäkring en skälighetsargumentering (DVVG §§ 156.1 (1939) och 157), se särsk *Gerhard* m fl § 157 Begr.

med skyddet av olika skadelidande kan blott i ringa utsträckning påträffas. Från skadeförsäkringens område kan dock nämnas två viktiga regelkomplex:[60]

(i) Det i bestämmelserna om överförsäkring och taxerad polis uppställda berikandeförbudet (DVVG §§ 51 och 59 resp 57, 87 och 89) kan motiveras utgående från det allmänna intresset av att förhindra uppkomsten av skador.[61] Givetvis kan man även säga, att stadgandena tillgodoser ett skyddsbehov hos försäkringsgivaren.[62]

(ii) Hänsyn till realkrediten angavs som skäl för de tvingande reglerna till skydd för inteckningshavare och andra sakrättsinnehavare i DVVG §§ 99—107.[63]

C. SVVG

a. Utvecklingsdata

Det schweiziska beredningsarbetet igångsattes efter att Schweizerische Juristenverein år 1891 tagit ett initiativ härtill. Det schweiziska förbundsrådet gav uppdraget att utarbeta ett lagförslag åt dåvarande juridiska tjänstemannen vid Eidgenössische Versicherungsamt, sedermera professor *Roelli,* som presenterade ett

---

60 Betr personförsäkring må hänvisas till DVVG §§ 159.2 och 179.3 angående tillåtligheten av försäkring å annan person. — Vid sidan av skyddssyftet kan även andra målsättningar tänkas ligga bakom den för all försäkring gällande regeln i DVVG § 26, som föreskriver, att reglerna om fareökning inte skall tillämpas, då »der Versicherungsnehmer zu der Erhöhung der Gefahr ... durch ein Gebot der Menschlichkeit veranlasst wird.» *Knodel* 43 f betonar det offentliga intresset bakom denna regel.

61 I motiven till DVVG § 89 uttalas uttryckligen, att en taxering av utebliven vinst kunde medföra »ein Anreiz zur Herbeiführung von Bränden», se *Gerhard* m fl § 89 Begr. *Löhner* 31 f betonar även det offentliga intresset att förhindra att försäkringen urartar till vadhållningsverksamhet.

62 *Löhner* 8.

63 Se motiven i *Gerhard* m fl § 100 Begr. — DVVG §§ 100—107 ändrades år 1942, då även §§ 107 a—c infördes. — Också DVVG § 98 skyddar vissa borgenärer.

första utkast år 1896. Detta bearbetades härefter grundligt av en expertkommission sammansatt av representanter för försäkrings- och rättsväsendet. Efter ytterligare beredning av förslagen antogs SVVG den 2 april 1908 och är fortfarande gällande.[64]

b. Teknik

SVVG bygger liksom DVVG på distinktionen mellan absolut tvingande och relativt tvingande regler.[65] De tvingande reglerna utpekas dock inte i den förstnämnda lagen fortlöpande i lagens olika kapitel, utan de uppräknas särskilt i det nästsista avsnittet (IV. Zwingende Bestimmungen). I art 97 anges de artiklar (14 st) som skall anses vara absolut tvingande, medan följande artikel uppräknar de relativt tvingande reglerna (41 artiklar).[66]

Inte heller i Schweiz har lagstiftaren lyckats göra gränsen mellan tvingande och dispositiv rätt fullständigt klar. I litteraturen framhävs allmänt, att uppräkningen av absolut tvingande regler i SVVG art 97 inte får anses vara uttömmande.[67] Även andra stadganden — framför allt sådana som kan anses tillhöra »die öffentliche Ordnung» (t ex processföreskrifter)[68] eller som berör tredje mans rättsställning[69] — skall enligt sakens natur betraktas som

---

64 Se om SVVG:s tillkomst t ex *Guhl* 799, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 20, *samma,* ZSchwR 1962. 131 f, och *Ostertag—Hiestand* 1 f. *Kunz* 2 f innehåller en sammanställning av det omfattande lagberedningsmaterialet.

65 Se t ex *Kunz* 32 f, *Kupper* 46 och *Koenig,* Privatversicherungsrecht 22.

66 Indelningen sammanfaller inte helt med uppdelningen mellan skyddsregler och regler med andra motiv. Även bland de absolut tvingande reglerna påträffas sålunda skyddsregler, se t ex SVVG art 13, 41.2, 47 och 67.4 samt *Kunz* 73, 81 f och 86 f.

67 *Hainard* 48 ff, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 22 not 3, *Kunz* 135 f, *Ostertag—Hiestand* art 97 N 1 och *Roelli—Jaeger* art 97 N 4 ff.

68 Se närmare *Hainard* 106 f, *Kunz* 136 ff, *Ostertag—Hiestand* art 97 N 1 och *Roelli—Jaeger* art 97 N 7.

69 Se närmare *Hainard* 90 ff, *Kunz* 191 ff, *Ostertag—Hiestand* art 97 N 1 och *Roelli—Jaeger* art 97 N 8.

tvingande. I många fall råder i litteraturen oenighet om, vilka artiklar som på denna grund kan anses innehålla begränsningar i avtalsfriheten.[70] Förteckningen i SVVG art 98 uppfattas inte heller som helt fullständig.[71]

c. Skyddet av försäkringstagaren

Huvudmotivet för de tvingande reglerna var även i SVVG att skapa ett skydd för försäkringstagaren mot vissa ensidiga avtalsvillkor, som var vanliga i försäkringspraxis vid tiden för lagens tillkomst. I motiven till lagstiftningen berörs denna målsättning främst i Botschaft des Bundesrates an die Bundesversammlung zu einem Entwurfe eines Bundesgesetzes über den Versicherungsvertrag den 2 februari 1904:

»Die Beschränkung der Vertragsfreiheit ist ... überall da notwendig, wo nicht ... wirtschaftlich gleich starke oder doch geschäftsgewandte Parteien einander gegenüberstehen. Sie wird von allen unbefangenen Sachkundigen gefordert. Die Vertragsfreiheit ist namentlich da zu durchbrechen, wo der Gesetzgeber der herrschenden Versicherungspraxis entgegentreten muss. Andernfalls bleibt der gesetzgeberische Wille toter Buchstabe.»[72]

För att visa, att förslaget inte innebär något »unerhört» citeras härefter ett längre avsnitt ur *Ehrenbergs* banbrytande arbete rörande den tyska försäkringsrätten från år 1893. Här påpekas, att en tvingande reglering står i överensstämmelse även med försäkringsgivarnas intressen:

»Der Gegensatz zwischen scheinbarer Freiheit und wirklichem Zwang durchzieht die positive Gestaltung fast des gesamten Binnenversicherungsrechtes, wie es in den Versicherungsbedingungen seinen Ausdruck findet; selbst die Bildung zahlreicher Gegenseitig-

---

70 Se särsk *Kunz* 173 ff.

71 *Roelli—Jaeger* art 98 N 6. Se även t ex *Hainard* 116 f.

72 Cit per *Kunz* 1.

keitsgesellschaften hat ihn nicht auszugleichen vermocht. Es wird daher die wichtige Aufgabe der Gesetzgebung sein, durch eine massvolle Aufstellung absoluter Rechtssätze den Versicherten zu schützen und damit zugleich ... den Versicherungsgesellschaften selber den besten Dienst zu erweisen.»[73]

Även i SVVG framhävs lagens karaktär av skyddslagstiftning genom de undantagsregler som intagits för transportförsäkringens del: samtliga relativt tvingande och flertalet absolut tvingande regler skall endast gälla dispositivt på detta område.[74]

Inte heller i SVVG bildar de tvingande reglerna någon systematisk helhet, då även här urvalet av de regler som gjorts tvingande företagits med hänsyn till de missförhållanden som ansågs förekomma i försäkringsavtalspraxis.[75] I stort sett bygger lagen på liknande principer som DVVG.[76] Sålunda präglas regleringen av biförpliktelserna i SVVG av en culpaprincip, som också i Schweiz vunnit insteg i rättspraxis redan före lagens tillkomst.[77] Såtillvida föreligger det dock en differens mellan de båda nämnda lagarna, att

---

[73] *Ehrenberg* 83. Man antog bl a, att man genom SVVG kunde öka allmänhetens förtroende för försäkringsväsendet och därigenom gynna dettas utveckling, se *Koenig,* ZSchwR 1962. 144 f. I motiven till formregeln i SVVG art 3 framhålles sålunda, att den riktar sig mot »Übelstände, die im Interesse nicht sowohl einer Vertragspartei, als *vielmehr des Versicherungswesens überhaupt* möglichst zu beseitigen sind», *Kunz* 142.

[74] SVVG art 97.2 och 98.2. Se betr motiveringen *Roelli—Jaeger* art 97 N 14, art 98 N 12. SVVG art 99 ger därtill Förbundsrådet rätt att genom förordning i lämplig utsträckning försätta de i art 98 inskrivna begränsningarna i avtalsfriheten ur kraft för enskilda försäkringsformer. Regeln tillämpades första gången år 1966, se *Koenig,* Privatversicherungsrecht 23. SVVG gäller överhuvudtaget inte för försäkring beviljad av lokala försäkringsföreningar, se SVVG art 101 samt *Kimball—Pfennigstorf* 59 f, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 21 och *Roelli—Jaeger* art 101 N 42 ff.

[75] Så även *Hainard* 123 not 56.

[76] Den i många avseenden starka överensstämmelsen mellan SVVG och DVVG förklaras bl a av, att *Roellis* utkast synes ha utnyttjats som förebild vid beredningen av DVVG, se *Manes* 1476.

[77] *Kern* 95, *Kunz* 154.

man i SVVG i högre grad än i DVVG utnyttjar även formföreskrifter som ett medel för att trygga försäkringstagarens intressen.[78]

Bestämmelserna om de lagstadgade biförpliktelserna i SVVG kan betecknas som oenhetliga.[79] Däremot begagnas vid regleringen av de s k *vertragliche Obliegenheiten* en liknande generell teknik som i DVVG. SVVG art 45 upprätthåller genomgående en exculpationsmöjlighet vid brott mot alla biförpliktelser, för vilka en sanktion anges i försäkringsavtalet. Den tvingande kausalitetsregeln i SVVG art 29.2 har inte en fullt lika vid tillämpning, i det den omfattar blott sådana biförpliktelser, som är avsedda att minska faran eller förhindra en fareökning. — Inte heller i SVVG har man vid regleringen av biförpliktelserna lyckats undgå det s k formuleringsproblemet.

I litteraturen betonar särskilt *Ostertag—Hiestand,* att »die zum Schutze der Vn zwingend ausgestalteten Vorschriften... dürfen nicht dadurch ausgeschaltet werden, dass Schäden, deren Ersatz nach jenen Vorschriften gegeben wäre, nach dem Grundsatz der Freiheit der Risikolimitierung von dem Kreise des übernommenen Risikos ausgeschlossen werden.»[80] Inte heller *Roelli* vill tillåta, att det i reglerna om upplysningsplikt stadgade skyddet av försäkringstagarna görs illusoriskt med stöd av avtalsfriheten rörande ansvarsbestämningen.[81] *Jaeger* varnar å andra sidan för en alltför långtgående utvidgning av de tvingande reglernas tillämpningsområde.[82] Försäkringsgivarna skall ha möjlighet att i någon utsträck-

---

78 Se t ex SVVG art 3, 12.1, 13 och 33 samt *Hainard* 114, *Kimball—Pfennigstorf* 59, *Koenig,* ZSchwR 1962. 139 ff och *Kunz* 73.

79 Se närmare *Hainard* 69, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 127 ff, särsk 131 ff och *Kunz* 151 ff.

80 *Ostertag—Hiestand* 25, se även art 98 N 1.

81 *Roelli,* Kommentar art 4 anm 2 f. — Även *Schaer* 51 betonar, att en klausuls formulering inte får tilläggas någon större vikt, då man avgör frågan om de tvingande reglernas tillämpningsområde.

82 *Roelli—Jaeger* art 98 N 9 ff. *Keller—Tännler* 142 f, 398 f, 452 anser också, att ansvarsbegränsningar i regel borde godtas: det står försäkringsgivaren fritt att införa en undantagsklausul i stället för att ställa frågor; han kan undanta ansvar för omständigheter som innebär fareökning, förutom när den ifrågavarande omständigheten överhuvudtaget blott kan inträda genom en fareökning.

ning kringgå reglerna om Obliegenheiten genom att utnyttja ansvarsbestämningar.[83]

SVVG innehåller inte någon generalklausul. Dock äger den i Schweizerisches Zivilgesetzbuch art 2 uttryckta grundsatsen om Treu und Glauben samt de i Schweizerisches Obligationenrecht art 19.2 och 20 ingående allmänna begränsningarna beträffande avtal som strider mot den offentliga ordningen, goda seder och das Recht der Persönlichkeit tillämpning även inom försäkringsrätten.[84]

Någon »Äquivalenzprinzip» genomförs inte heller genom SVVG.[85] Varken den generella premienivån eller ansvarsbestämningen träffas av de tvingande reglerna. Avtalsfriheten beträffande den sistnämnda delen av avtalet begränsas dock genom en formföreskrift: enligt SVVG art 33 häftar försäkringsgivaren för alla händelser som omfattas av beskrivningen av faran, om icke »der Vertrag einzelne Ereignisse in bestimmter, unzweideutiger Fassung von der Versicherung ausschliesst.»

d. Andra målsättningar

Vid sidan av skyddsreglerna[86] förekommer i SVVG liksom i den tyska lagen några tvingande regler, där begränsningarna i av-

---

[83] *Hainard* 73.

[84] Se t ex *Hainard* 89 f, *Parpan,* passim, *Roelli—Jaeger* art 97 N 6, art 98 N 7 och *Schaer* 23.

[85] När *Koenig,* ZSchwR 1962. 146 talar om att SVVG bygger på en ekvivalensprincip, syftar han blott på den anpassning av de enskilda avtalen till den allmänna premienivån som eftersträvas genom reglerna om fareökning och -minskning samt underförsäkring m m. Någon generell påverkan av avtalsbalansen kan dessa regler givetvis inte åstadkomma. — SVVG art 11.1 ger förbundsrådet rätt att genom förordning begränsa storleken av eventuell särskild avgift för utställande av polis.

[86] Vid sidan av försäkringstagare skyddas i viss omfattning bl a förvärvare av försäkrad egendom, se SVVG art 54 och 55 (konkursbo).

talsfriheten bygger på andra målsättningar. Inom skadeförsäkringen kan nämnas följande grupper av regler:[87]

(i) Reglerna om bedräglig överförsäkring (SVVG art 51) och dubbelförsäkring (art 53) och om ersättningsskyldigheten vid dubbelförsäkring (art 71.1) samt berikandeförbudet (art 62—63) och förbudet mot taxering vid försäkring av utebliven vinst vid brandförsäkring (art 65.2)[88] har samtliga syftet att åstadkomma skadeprevention samt att förhindra försäkringar av vadhållningskaraktär.[89] Samma funktion har SVVG art 52, som ger de kantonala myndigheterna rätt att nedsätta försäkringsvärdet vid överförsäkring mot brandfara. De uppräknade stadgandena innebär givetvis även ett skydd för försäkringsgivaren, vilket också noterats i förarbetena.[90]

(ii) Omsorg om kreditgivningen synes ha motiverat regleringen av panträttshavares ställning i SVVG art 57:

---

87 För personförsäkringens del kan här återigen särskilt framhävas reglerna om försäkring av främmande liv i SVVG art 74.1, se betr motiven *Hainard* 105, *Kunz* 129 ff och *Roelli—Jaeger* art 74 N 7. — De för alla försäkringsgrenar gällande reglerna i SVVG art 15 och 32.1 p 3 utesluter sanktioner, då försäkringstagaren framkallat försäkringsfallet eller en fareökning i enlighet med »ein Gebot der Menschlichkeit», jfr ovan denna paragraf not 60.

88 Frågan, huruvida den allmänna regeln om taxering (SVVG art 65.1) skall anses tvingande, är omstridd, se *Roelli—Jaeger* art 97 N 4 (tvingande) och *Kunz* 203 (dispositiv).

89 Se motiven hos *Kunz* 96, 98 f, 109, 112, 114 och 115 samt *Roelli*, Entwurf, Ergänzung 55. Även motiven till SVVG art 48, som berör föremålet för skadeförsäkring, innehåller liknande uttalanden, se *Kunz* 186. SVVG art 9 och 10, som angår verkan av att faran bortfaller eller försäkringsfallet inträffar före avtalsslutet, motiveras med en hänvisning till »die Gefahr des Missbrauches und des Anreizes zu verbrecherischen Handlungen» samt »die Möglichkeiten verwerflicher Spekulation auf Treue und Glauben», *Kunz* 53 ff.

90 Se *Kunz* 98. Se även *Hainard* 104 och *Roelli—Jaeger* art 48 N 1.

»Für die vom Entwurfe vorgeschlagene Regelung sprechen weiter Zweckmässigkeitserwägungen. Nicht nur der Hypothekargläubiger, der Pfandgläubiger überhaupt setzt heute die Versicherung als selbstverständlich voraus. Diese Voraussetzung wirkt krediterhöhend.»[91]

3. DEN AMERIKANSKA STANDARDPOLISEN

Den för amerikansk brandförsäkring typiska lagstadgade standardpolisen (Standard Fire Policy) utgör en variant av villkorsstyrning, som i många avseenden påminner om den europeiska tvingande försäkringsavtalslagstiftningen. På två centrala punkter föreligger dock sådana skillnader mellan de båda nyssnämnda styrmetoderna, att det ter sig motiverat att behandla dem i särskilda avsnitt. Dels avviker den amerikanska regleringen från den europeiska vad beträffar sanktionerna: iakttagelsen av standardpoliserna säkras i regel inte blott med hjälp av en mot avvikande klausuler riktad civilrättslig ogiltighetssanktion av samma typ som i DVVG och SVVG, utan även med offentligrättsliga medel såsom böter och återtagande av koncession.[92] Å andra sidan strävar man genom den amerikanska regleringen inte bara till att punktvis garantera ett visst avtalsinnehåll, utan till att legislativt fastställa ordalydelsen och formen för hela försäkringsavtalet.

I amerikansk lagstiftning förekommer även mindre totala regleringar, som t ex föreskriver standardklausuler, vilka antingen ordagrannt eller »in substance» bör/kan intas i försäkringsavtal, eller som förbjuder bestämda klausuler. Sådana stadganden förekommer dock främst inom personförsäkringen.[93] Även dessa regler

---

[91] *Roelli*, Entwurf, Ergänzung 67 f. Se vidare *Kunz* 189. — Skyddet av bl a utsökningsborgenär enligt SVVG art 56 kan också motiveras med hänvisning till behovet att skydda realkrediten, se *Koenig*, ZSchwR 1962. 150.

[92] *Kimball—Pfennigstorf* 58.

[93] Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 55 ff, *Patterson* 36 ff och *Vance—Anderson* 60 ff. Se även *Kimball* 232 ff.

är oftast försedda med både civil- och offentligrättsliga sanktioner.[94] — Allmänt kan sägas, att lagstiftningen om försäkringsavtal i varje enskild delstat i USA vanligen är långt mer omfattande än de europeiska försäkringsavtalslagarna. Lagstiftningen, som sker på delstatsnivå, har utvecklats osystematiskt utgående från aktuella specialproblem, vilket gör helhetsbilden ytterst oöverskådlig. Av denna anledning har också försäkringsavtalslagstiftningen i USA i många fall haft tämligen begränsade verkningar.[95]

Den första lagen om en Standard Fire Policy gavs i Massachusetts redan år 1873. Av större betydelse för utvecklingen av den amerikanska försäkringsrätten var dock tillkomsten av New York Standard Fire Policy år 1886, som kom att bli en förebild för motsvarande lagstiftning i många andra delstater. Två storbränder hade gjort lagstiftaren i New York intresserad av en försäkringslagstiftning. Efter att ett första regleringsförslag väckt motstånd inom försäkringsväsendet gav man försäkringsgivarorganisationen New York Board of Fire Underwriters i uppdrag att inom en kortare tid utarbeta en standardpolis, som därefter erhöll officiell sanktion. Den riktningsgivande lagstiftningen av år 1886 utarbetades alltså uteslutande av representanter för försäkringsgivarna; varken de lagstiftande organen, tillsynsmyndigheterna eller konsumenterna deltog i beredningsarbetet. En reviderad brandpolis, som godkänts av the National Convention of Insurance Commissioners efter samarbete mellan tillsynsmyndigheter och försäkringsgivare, antogs i New York 1918. Ytterligare en ändring skedde slutligen år 1943, då man antog en ny polis, som utarbetats med stöd av National Convention of Insurance Commissioners och överarbetats av representanter för försäkringsgivarna.[96] 1943 års New York Standard Fire Policy har sedermera med mindre variationer

---

94 *Kimball—Pfennigstorf* 58.

95 Se *Kimball—Pfennigstorf* 150 f.

96 Se närmare betr utvecklingen av standardpoliserna *Kimball—Pfennigstorf* 49 ff, *Mountain* 59, *Patterson* 33 f och *Vance—Anderson* 57 ff samt betr Wisconsin *Kimball* 230 ff.

antagits i nästan alla delstater i USA.[97] Utanför brandförsäkringen är däremot standardpoliser sällsynta.[98]

Någon närmare presentation av standardpolisens form och innehåll[99] samt av de möjligheter som finns att i försäkringsavtalet göra tillägg till polisens bestämmelser[100] synes inte vara nödvändig i detta sammanhang. Däremot bör målsättningarna med regleringen i någon mån beröras. Vad beträffar den ursprungliga polisen av år 1886 kan man notera, att den strävan som vanligen ligger bakom tvingande lagstiftning, nämligen att skydda den svagare avtalsparten, inte utgjorde någon primär målsättning för denna Standard Fire Policy. Redan före 1886 hade försäkringsgivarorganisationer frivilligt sökt åstadkomma ett förenhetligande av försäkringsavtalspraxis för att eliminera de svårigheter som oenhetligheten medförde vid regleringen av större skador, där flera försäkringsgivare var inblandade. Då åtgärderna inte ledde till önskat resultat ansågs lagstiftning utgöra en lämplig metod att lösa detta tekniska problem.[101] Målsättningen att underlätta försäkringsgivarnas skaderegleringsarbete dominerade lagstiftningen; vid sidan härav synes man dock i en mycket blygsam grad ha eftersträvat en viss skälighet hos försäkringsvillkoren.[102] Att man i detta avseende inte gjorde några större framsteg i förhållande till det tidigare rättstillståndet framgår av den stränga kritik för ensidighet som sedermera riktades mot polisen. Revisionerna år 1918 och 1943 hade därför också som huvudsyfte att förbättra skyddet av försäkringstagaren.[103]

---

97 Se *Kimball—Pfennigstorf* 53, *Mountain* 59 och *Vance—Anderson* 58.

98 Se *Kimball—Pfennigstorf* 54 f, *Patterson* 36 och *Vance—Anderson* 59 f.

99 Se härom t ex *Mountain* 60 ff och *Vance—Anderson* 811 ff. Polisen finns avtryckt hos *Vance—Anderson* 1075 ff.

100 Se särskilt *Kelly* och *Searl* samt *Kimball—Pfennigstorf* 53 och *Patterson* 34 f.

101 Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 49 f.

102 *Kimball—Pfennigstorf* 51.

103 Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 52 f. Se även kritiken mot de tidigare polisernas ensidighet hos *Kimball* 231 f: en undersökning i Illinois

Strävandena mot en effektivering av skyddet synes inte ha mött något starkt motstånd från försäkringsväsendets sida. En förklaring härtill ges av *Kimball:* »amelioration of the contract offered possible improvement in the judicial attitude toward insurance companies.»[104] *Patterson* antar åter, att varje skyddslagstiftning också »will... in the long run protect honest and competent insurers against unfair competition by unscrupulous rivals.»[105]

4. TILLSYNSMYNDIGHETS KONTROLL AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR

A. Tyskland (BRD)

a. Utvecklingsdata

Redan under 1800-talet infördes en statstillsyn av försäkringsväsendet i många tyska stater.[106] Den rättsliga splittring som härigenom uppkommit utgjorde ett hinder för försäkringsväsendet i dess strävan att utvidga basen för verksamheten. Av denna anledning började man redan fr o m 1860-talet framställa krav på ett förenhetligande av den tyska tillsynsrätten.[107] Efter långvariga för-

---

år 1937 hade bl a visat, att 28 % av alla på grundval av 1918 års Standard Fire Policy slutna avtal var ogiltiga p g a brott mot vissa avtalsvillkor.

104 *Kimball* 232.

105 *Patterson* 33.

106 Se *Büchner* 7, *Hagen* 26 och *Kimball—Pfennigstorf* 7 f.

107 *Büchner* 10 ff, *Gärtner* 20 f, *Hagen* 26 och *Kimball—Pfennigstorf* 8. Man framhöll också i det första regeringsutkastet till en tillsynslag: »Wenn daher seit Jahrzehnten von berufenen Vertretern der Wissenschaft wie der Versicherungspraxis, von Volkswirten und Juristen im Interesse der bestehenden Versicherungsunternehmungen wie einer künftigen gesunden Entwicklung des gesamten Versicherungswesens die Forderung erhoben wird, daß dem gegenwärtigen Zustande der Rechtszersplitterung und Rechtsunsicherheit ein Ende bereitet werde, so kann dieser Bewegung die Berechtigung nicht abgesprochen werden. Insbesondere geht das Verlangen der Versicherungsunternehmungen dahin, daß für sie durch die

arbeten, under vilkas gång sakkunniga representanter för försäkringsväsendet ett flertal gånger hade tillfälle att grundligt genomdiskutera det ursprungliga, av dåvarande tjänstemannen vid inrikesministeriet *Bödiker* framlagda utkastet,[108] gavs slutligen Reichsgesetz über die privaten Versicherungsunternehmungen den 12 maj 1901 (DVAG 1901). Genom lagen skapades en särskild myndighet, das Kaiserliche Aufsichtsamt für Privatversicherung — sedan år 1918 Reichsaufsichtsamt für Privatversicherung och sedan år 1943 Reichsaufsichtsamt für das Versicherungswesen — vilken skulle handha tillsynen över försäkringsväsendet. Tillsynsrätten har sedermera genomgått ett otal förändringar,[109] vilka dock inte berört de väsentliga huvudprinciperna i lagen.[110] Den kanske mest omfattande reformen skedde år 1931, då man även fann för gott att omdatera tillsynslagstiftningen och offentliggöra den som Gesetz über die Beaufsichtigung der privaten Versicherungsunternehmungen und Bausparkassen av den 6 juni 1931 (DVAG). Under den nationalsocialistiska perioden genomfördes också flera ändringar, genom vilka tillsynsmyndigheternas befogenheter utvidgades.[111] Efter andra världskriget inrättades en ny tillsynsmyndighet genom Gesetz über die Errichtung eines Bundesaufsichtsamtes für das Versicherungs- und Bausparwesen av den 31 juli 1951.[112]

Rechtsgesetzgebung ein einheitliches deutsches Wirtschafts- und Rechtsgebiet mit der Wirkung geschaffen werde, daß die Zulassung in einem Bundesstaate zum Geschäftsbetrieb im ganzen Reichsgebiete berechtigt, also Freizügigkeit eingeführt wird, und daß jede bestehende Anstalt hinsichtlich ihres gesamten Wirkungskreises in Deutschland nur von einer Behörde beaufsichtigt wird.» (cit per *Büchner* 9).

108 *Büchner* 12 f.

109 Se närmare härom *Büchner* 20 ff, *Fromm—Goldberg* 4 ff, *Gärtner* 35 ff och *Prölss—Schmidt—Sasse* Vorbem I 1.

110 *Büchner* 20.

111 Se *Kimball—Pfennigstorf* 9. Lagen infördes även i Österrike år 1939, se *Kimball—Pfennigstorf* 31.

112 Se närmare om myndighetens organisation m m *Kimball—Pfennigstorf* 11 ff. En viktig ställning intar der Versicherungsbeirat, i vilken försäkringsgivare och försäkringstagare skall vara representerade. Trots

b. Systemet

Varje försäkringsgivare måste vid anhållan om tillstånd för rörelsen till tillsynsmyndigheten inge sin affärsplan, i vilken bl a skall ingå »die Allgemeinen Versicherungsbedingungen und die fachlichen Geschäftsunterlagen, soweit solche nach der Art der Versicherungen erforderlich sind.» (DVAG § 5). Ändring av affärsplanen kan likaledes ske blott efter ett likadant tillståndsförfarande (DVAG § 13). Nya eller ändrade allmänna försäkringsvillkor får sålunda inte användas innan de godkänts av tillsynsmyndigheten.[113] Kravet på godkännande berör blott allmänna försäkringsvillkor och omfattar sålunda inte särskilda villkor i individuella avtal (besondere Versicherungsbedingungen). Möjligheterna att avvika från de allmänna försäkringsvillkoren är dock begränsade: DVAG § 10.3 tillåter avvikelse till försäkringstagarens nackdel endast »aus besonderen Gründen» och förutsätter dessutom, att försäkringstagaren uttryckligen uppmärksamgörs på och skriftligen godkänner avvikelsen. En gräns för avvikelser i den andra riktningen dras åter genom DVAG § 81.2, som ger tillsynsmyndigheten rätt att förbjuda olika »Sondervergütungen» och »Begünstigungsverträge». För de ömsesidiga försäkringsbolagens del uppställer DVAG § 21 härtill uttryckligen en Grundsatz der Gleichbehandlung. — Den till tillsynsmyndigheten ingivna affärsplanen skall blott vid liv- samt sjuk- och olycksfallsförsäkring innehålla försäkringsgivarens premietariffer (DVAG §§ 11 och 12). Däremot omfattas inte skadeförsäkringens tariffer av det ovan beskrivna tillståndsförfarandet.[114] Den nyssnämnda skillnaden mellan person- och

---

att ledamöterna skenbart utses på grundval av en paritetsprincip, kommer försäkringsgivarintressena av olika anledningar att dominera detta såväl rådgivande som i vissa fall beslutsfattande organ, se närmare *Gärtner* 135 f.

113 Se närmare *Dreger* 6 ff, *Fromm—Goldberg* 181 f och *Kimball—Pfennigstorf* 67 ff. — Enligt DVAG § 148.1 är företag, som bedriver försäkring mot kursförluster samt transportförsäkring inte underkastade tillsyn, jfr betr tillsynspraxis *Gärtner* 49.

114 *Fromm—Goldberg* 186, *Gärtner* 222 och *Prölss—Schmidt—Sasse* VAG § 5 Anm 3.

skadeförsäkringen är dock mer formell än reell: i praktiken övervakar tillsynsmyndigheten med stöd av DVAG § 81 principerna för tarifferingen även på det sistnämnda området.[115]

Genom en lagändring år 1937 utökades tillsynsmyndighetens befogenheter att ingripa i gällande affärsplaner i väsentlig mån. Myndigheten kan när som helst kräva att en redan godkänd affärsplan ändras och förbjuda försäkringsgivaren att teckna nya försäkringar innan detta skett. Om det synes nödvändigt »zur Wahrung der Belange der Versicherten» kan tillsynsmyndigheten därtill ändra eller upphäva en affärsplan med verkan även för redan bestående försäkringsavtal (DVAG § 81 a). Numera strävar tillsynsmyndigheten att åberopa bestämmelsen blott i undantagsfall.

Sanktionerna vid brott mot de ovan refererade föreskrifterna är av offentligrättslig karaktär: tillsynsmyndigheten kan begagna såväl koncessions- som straffrättsliga tvångsmedel för att genomdriva sina synpunkter.[116] Civilrättsligt är det däremot irrelevant, huruvida försäkringsvillkoren godkänts eller inte, förutom i vissa i DVVG angivna undantagsfall.[117]

Trots att affärsplanen formellt skall godkännas särskilt för varje försäkringsgivare, verkställs styrningen av försäkringsvillkoren i praktiken genom formfria förhandlingar mellan tillsynsmyndigheten och försäkringsgivarnas ifrågakommande branschorganisation.[118] Då enskilda försäkringsgivare endast med svårighet kan erhålla godkännande av allmänna försäkringsvillkor, som avviker från de lösningar som uppnåtts vid nyssnämnda förhandlingar,[119] erhålles härigenom i de flesta försäkringsgrenar en långtgående

---

115 *Fromm—Goldberg* 186 och *Gärtner* 223 f.

116 Se *Kimball—Pfennigstorf* 87.

117 Se *Bruck—Möller* Einl Anm 23.

118 Se närmare med exempel härpå *Kimball—Pfennigstorf* 69 ff. *Gärtner* 244 betonar också, att tillsynsmyndighetens »Umgang mit den Versicherern stets einen Zuschnitt hatte, der einer Kooperation weit näherkommt als einer Konfrontation». Se härom även *Cuntze* 17 ff och *Starke*, VersR 1966. 893.

119 *Kimball—Pfennigstorf* 66 f.

enhetlighet hos försäkringsvillkoren. Av försäkringsgivarorganisationer i samarbete med tillsynsmyndigheten utarbetade standardpoliser dominerar tysk försäkringsavtalspraxis.[120] Även på tolkningen och tillämpningen av försäkringsvillkoren kan tillsynsmyndigheten utöva ett förenhetligande inflytande: i praxis förekommer ofta, att myndigheten gör sitt godkännande av affärsplanen och försäkringsvillkoren beroende av att försäkringsgivaren förbinder sig t ex att följa en bestämd tolknings- och tillämpningslinje i någon fråga. Sådana »geschäftsplanmässige Erklärungen» — som även kan avse annat handlande än villkorstillämpning — anses tillhöra affärsplanen och är sanktionerade i enlighet härmed.[121]

c. Mål för styrningen

I förarbetena till DVAG 1901 betonades försäkringens betydelse för folkets välstånd och »das ethische Volksleben». Man framhöll, att »der durch die Versicherung ermöglichte Schutz des einzelnen gegen die Vernichtenden und zerrüttenden Wirkungen elementarer Schäden» utgjorde en såväl nationalekonomisk som kulturell vinning.[122] Av denna anledning var det statens skyldighet att befrämja försäkringsväsendets utveckling och försäkringens spridning genom att söka öka allmänhetens förtroende för försäkringsväsendet:

»Dazu kommt, daß der Versicherungsbetrieb mehr als irgendein anderer Wirtschaftszweig auf das Vertrauen der Bevölkerung angewiesen ist. Nur wo dieses auf Grund langer, gleichmäßiger Erfahrungen, auf Grund einer von Generation zu Generation sich fortpflanzenden Überlieferung den Versicherungsunternehmungen im allgemeinen entgegengebracht wird, kann das Versicherungswesen mit seinem segensreichen Wirken alle Bevölkerungsklassen durchdringen und die ihm zukommende Rolle im Volksleben spielen.

---

120 *Kimball—Pfennigstorf* 159 samt 73 f.

121 Se närmare *Cuntze, Dreger* 13 ff, *Fromm—Goldberg* VAG § 5 Anm 6, *Kimball—Pfennigstorf* 75 f och *Prölss—Schmidt—Sasse* VAG § 5 Anm 4.

122 Per *Büchner* 16 och *Prölss—Schmidt—Sasse* Vorbem IV 1.

Wird dieses Vertrauen getäuscht, so sind nicht nur die Getäuschten die Leidtragenden, und nicht bloß die eine Anstalt, welche das Vertrauen verscherzt hat, ist die Geschädigte, sondern das gesamte Versicherungswesen leidet empfindliche Einbuße an Vertrauen. Darunter haben dann auch die soliden und gut verwalteten Anstalten, die an sich einer eingehenden staatlichen Kontrolle weniger bedürfen würden, zu leiden, ebenso auch die Bevölkerung, welche sich dann einschüchtern und davon abhalten läßt, die Vorteile der Versicherung sich nutzbar zu machen. .... Tausende und Abertausende setzen bei der Schadensversicherung ihr Vertrauen darauf, daß die versichernde Anstalt ihnen im Falle der Not Hilfe bringen kann und auch bringen will, ohne etwa die eigene Überlegenheit über die Geschäftsunkunde der Versicherten auszubeuten und deren Ansprüche zu eigenem Vorteil, etwa durch Benutzung listiger Vertragsklauseln, zu vereiteln. Bei langfristigen Versicherungen, namentlich bei der Lebensversicherung, vertraut der Versicherungsnehmer für seine Lebenszeit oder für Jahrzehnte seine oft nur unter den empfindlichsten Entbehrungen erzielten Ersparnisse der Anstalt in der Zuversicht an, daß redlich dem Versicherungszweck entsprechend geschaltet wird. Der Staat hat ein lebhaftes Interesse daran, dieses Vertrauen zu schützen, und das gleiche Interesse haben die Versicherungsunternehmen selbst wegen ihres eigenen Ansehens und Gedeihens sowie wegen der weiteren Entwicklung der Versicherung überhaupt.»[123]

Vikten av tillsynen över försäkringsgivarnas soliditet betonades starkt i förarbetena till DVAG 1901. Denna synpunkt dominerar också många av de ändringar som senare vidtogs i tillsynslagstiftningen. Särskilt kan här nämnas, att den genomgripande reformen av år 1931 huvudsakligen utgjorde en följd av att ett stort försäkringsbolag, Frankfurter Allgemeine, brutit samman år 1929; reformen hade därför som främsta syfte att intensifiera soliditetskontrollen.[124]

---

[123] Cit per *Prölss—Schmidt—Sasse* Vorbem IV 1. *Gärtner* 24 betonar också, att de stora, välfungerande försäkringsgivarna hade ett starkt intresse i lagens tillkomst, då den skulle hindra, att »die Vertrauenswürdigkeit und damit die Entwicklungsfähigkeit der Branche nicht durch die skandalösen Praktiken unseriöser Pfuscher untergraben würden.»

[124] *Büchner* 24 ff.

Tillsynsmyndigheten synes i sin praxis ha följt de målsättningar som lagstiftaren angivit. I fall av konflikt mellan de olika målen har man härvid i regel tenderat att lägga tonvikten vid tillsynen av soliditeten: »die Erhaltung der ständigen Erfüllbarkeit der Verträge» har erhållit företräde framom »die Wahrung der Belange der Versicherten» som högsta norm för tillsynen.[125] Vid styrningen av innehållet i de allmänna försäkringsvillkoren har man givetvis ofta betonat det omedelbara skyddet av försäkringstagaren. Sålunda strävar man till att inte godkänna försäkringsvillkor, som strider mot de tvingande reglerna i DVVG,[126] om det ock i praktiken inträffar att godkända försäkringsvillkor innehåller klausuler som är i detta avseende lagstridiga.[127] Likaledes söker man i efterhand genomdriva de normer som utvecklats i rättspraxis [128] — dock har inte heller dessa synpunkter förfäktats på något konsekvent sätt.[129] Tillsynsmyndigheten är inte bunden av den skyddsnivå DVVG föreskrivit, varför man åtminstone sagt sig sträva mot en ständig utvidgning och förbättring av det försäkringsskydd som utbjuds på marknaden.[130] Då man, som ovan nämndes, tenderar att betona das Interesse der Gemeinschaft (soliditetsprincipen) på bekostnad av s k Individualinteressen, har man å andra sidan ibland accepterat exempelvis ansvarsundantag, som förefaller tämligen stränga mot

---

125 *Simitis* 76.

126 *Bruck—Möller* Einl Anm 23, *Dreger* 29 och *Kimball—Pfennigstorf* 76 f.

127 *Bruck—Möller* Einl Anm 23, *Schmidt-Salzer,* Geschäftsbedingungen 44, *Simitis* 42.

128 *Gärtner* 277 f.

129 *Schmidt-Salzer,* Geschäftsbedingungen 44, *Simitis* 42.

130 *Kimball—Pfennigstorf* 80 f, som dock framhåller, att »die Akten des Aufsichtsamtes lassen eine konservative Grundhaltung erkennen, die hemmend auf die Entwicklung neuer oder erweiterter Deckungen wirkt.» Även *Bischoff,* Angemessenheit 169 och *Dreger* 31 noterar, att tillsynsmyndigheten inte gjort halt vid den skyddsnivå som DVVG föreskriver. Betr exempel ur praxis se *Prölss—Schmidt—Sasse* VAG § 8 Anm 11 D.

försäkringstagaren.[131] Något effektivt skydd mot villkor, som ur försäkringstagarens synvinkel ter sig oskäliga, synes den tyska tillsynen sålunda inte ha lyckats åstadkomma.[132] »Praktisch reicht also der aufsichtsbehördliche Konsumentenschutz so weit, wie dies auch für die Unternehmen einsichtig sein muss.»[133]

Tillsynsmyndigheten anses inte blott ha att pröva enskilda klausulers skälighet, utan den säges också vara skyldig att beakta de avtalade prestationernas »Angemessenheit» och motverka överhöga premier.[134] *Gärtner* påpekar emellertid, att detta utgör en rent teoretisk föreställning, då tyngdpunkten i tillsynspraxis, som redan ovan nämnts, ligger vid den motsatta strävan att med åberopande av soliditetsaspekten förhindra en alltför låg premienivå.[135] Tillsynsmyndigheten har enligt samma författare drivit den sistnämnda åskådningen in absurdum genom att kräva, att en försäkringsteknisk utjämning skall äga rum inom varje enskild försäkringsgren eller tariff; de delar av verksamheten som ger överskott lämnas oantastade av myndigheten, medan den kräver en höjning av premienivån inom grenar, som visar underskott, även i fall, då försäkringsgivarens soliditet inte kan sägas vara äventyrad p g a det partiella underskottet.[136]

Tillsynsmyndigheten strävar också efter att indirekt skydda försäkringstagarna genom att förbättra deras möjligheter att orientera sig på försäkringsmarknaden. I detta syfte ställer man krav

---

131 Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 77 ff. Jfr även *Bischoff*, Angemessenheit 102 f, 153.

132 Se t ex kritiken hos *von Hippel*, Verbraucherschutz 138, *Löwe* 403 f och *Simitis* 42.

133 *Gärtner* 260.

134 *Gärtner* 224, *Kimball—Pfennigstorf* 77, *Bischoff*, Angemessenheit 24 f, 58.

135 *Gärtner* 222 ff, särsk 224 f, 229. Se även *Bischoff*, Angemessenheit 58.

136 *Gärtner* 197, 199, 224, 229, 342 f. — Samma författare noterar, att även principen om likabehandling i tillsynspraxis närmast begagnats för att upprätthålla en hög premienivå i konsumentförsäkringen, se a a 339 ff. Jfr *Bischoff*, Angemessenheit 126 f.

på klarhet och överskådlighet hos försäkringsvillkoren.[137] Dessutom säges strävan att förenhetliga försäkringsvillkoren ha som syfte att hjälpa försäkringstagaren att finna den för honom mest förmånliga lösningen inom ramen för det totala försäkringsutbudet.[138] Denna princip synes dock ha genomförts med ringa konsekvens: den ogenomträngliga tariffstrukturen i många försäkringsgrenar och förbudet mot jämförande reklam medför, att konsumenten i praktiken har små möjligheter att verkställa korrekta prisjämförelser.[139]

Tillsynsmyndighetens styrning av försäkringsvillkor har inte uteslutande ägt rum i syfte att skydda försäkringstagarna eller — med stöd av soliditetsprincipen — försäkringsgivarna. Även samhällspolitiska synpunkter av andra slag har stundom beaktats. Sålunda har man bl a åberopat de inflatoriska verkningarna av indexklausuler och nyvärdesförsäkring som argument mot ett godkännande av allmänna försäkringsvillkor med sådana element. Hänsyn till skadepreventionen har åter motiverat en vägran att godkänna en försäkring mot ouppklarade brister i kassa (mankoförsäkring). Även andra liknande exempel kan anföras.[140]

B. Schweiz

a. Utvecklingsdata

Den 25 juni 1885 gavs i Schweiz, där det redan tidigare förekommit tillsynslagstiftning på kantonal nivå, das Bundesgesetz

---

137 *Kimball—Pfennigstorf* 81 f. — DVAG § 10 innehåller också en längre förteckning över frågor, betr vilka försäkringsvillkoren måste innehålla erforderliga bestämmelser.

138 *Gärtner* 249, *Kimball—Pfennigstorf* 82 ff samt *Bischoff*, Angemessenheit 6 f.

139 *Gärtner* 249, *Simitis* 43.

140 Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 77 samt *Bischoff*, Angemessenheit 154.

betreffend Beaufsichtigung von Privatunternehmungen im Gebiete des Versicherungswesens (SVAG). Denna lag har sedermera kompletterats med ett antal andra lagar, förordningar och Verfügungen, vilka främst avser att säkerställa iakttagandet av soliditetsprincipen.[141] Tillsynsmyndigheter är Bundesrat, das Justiz- und Polizeidepartement samt under dessa Eidgenössische Versicherungsamt, till vilken flertalet uppgifter, bl a godkännandet av allmänna försäkringsvillkor, delegerats.

b. Systemet

Även i Schweiz skall försäkringsgivarnas affärsplaner samt ändringar i dessa godkännas av tillsynsmyndigheten.[142] De allmänna försäkringsvillkoren bör ingå i affärsplanen, liksom också uppgifter om tariffernas uppbyggnad och sättet för premieberäkningen. Däremot är individuella »besondere Bedingungen» inte underkastade tillsyn. Godkännandet är principiellt inte beroende av prövning, men lagens utformning ger tillsynsmyndigheten stor rörelsefrihet: godkännande kan förvägras, om det anses ligga i allmänt intresse eller i försäkringstagarnas (de försäkrades) intresse att någon klausul angripes (SVAG art 9.1). De tillsynsrättsliga sanktionerna är offentligrättsliga;[143] någon relevans med hänsyn till eventuell total eller partiell civilrättslig ogiltighet hos avtalet har godkännande resp uteblivet godkännande av de allmänna försäkringsvillkoren inte.[144]

---

141 Se närmare om utvecklingen *Kimball—Pfennigstorf* 31 f, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 15 ff och *Wyrsch* 35 f.

142 SVAG art 2 och 4. Se härom *Hainard* 47, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 26 ff, 53 f, *Kupper* 60 ff och *Wyrsch* 82 ff, 87 ff. Vissa lokala försäkringsföreningar är inte underkastade tillsyn (SVAG art 1.2), se *Koenig,* Privatversicherungsrecht 17 f.

143 Se närmare *Kupper* 62, *Wyrsch* 53 ff.

144 *Koenig,* Privatversicherungsrecht 18 f, 26 f, 56, *Kupper* 61, 64 f, *Roelli,* Kommentar art 3 N 2.

c. Mål för styrningen

Det har redan ovan framgått, att ett av huvudmålen för tillsynen enligt SVAG angetts vara att trygga försäkringstagarnas intressen. Tillsynsmyndigheten skall i första hand sträva till att garantera de i SVVG ingående tvingande reglernas genomslagskraft i avtalspraxis.[145] Dock anser man allmänt att myndigheten med stöd av SVAG art 9.1 även kan sträva till att förbättra skyddet av försäkringstagaren utöver den nivå som fastslagits i de nämnda reglerna.[146] Denna åskådning har uppenbarligen också vunnit genklang i tillsynsmyndighetens praxis.[147] — Tidigare nämndes, att även försäkringsgivarnas tariffer är underställda tillsynsmyndighetens kontroll. SVAG och därtill anknutna övriga lagar synes härvid förutsätta, att tillsynsmyndigheten framför allt skall övervaka försäkringsgivarnas soliditet.[148]

Också i den schweiziska tillsynsrätten argumenterar man för ett förenhetligande av försäkringsvillkor som ett medel att förbättra konsumentens ställning på marknaden.[149]

Med hänvisningen till det »allmänna intresset» i SVAG art 9.1 synes lagstiftaren främst ha velat betona, att skyddet skulle omfatta såväl den aktuella som den potentiella försäkringspubliken. Man beaktade likväl dessutom t ex kreditväsendets intressen samt det offentliga intresset i att motverka osedliga handlingar.[150]

I likhet med den tyska lagstiftaren synes inte heller den schweiziska ha sökt genomföra några väsentliga ingrepp i strid med försäkringsväsendets intressen. I motiven till SVAG framhäves t o m särskilt, att »das Versicherungswesen an sich, seiner

---

145 *Hainard* 47, *Koenig,* Privatversicherungsrecht 26, *Kupper* 63.

146 *Hainard* 47, 122, *Kupper* 59, 63 f, *Roelli—Jaeger* art 97 N 13.

147 *Koenig,* ZSchwR 1962. 136.

148 Se *Hainard* 120, *Kupper* 63 och *Koenig,* Privatversicherungsrecht 15 ff samt *Wyrsch* 45. Se även *Bischoff,* Angemessenheit 13.

149 *Kupper* 63.

150 Se motiven hos *Wyrsch* 45.

hohen volkswirtschaftlichen Bedeutung wegen, gefördert und erleichtert werden sollte.»[151] I vilken utsträckning tillsynsmyndigheten i sin praxis har följt denna linje undandrar sig dock författarens bedömande.

C. USA

a. Allmänna data

Tillsynen av försäkringsväsendet är i USA organiserad på delstatsnivå. Den närmare utformningen i de olika staterna uppvisar betydande variationer. Någon mer detaljerad redogörelse för uppkomsten och utvecklingen av tillsynen kan därför inte lämnas i detta sammanhang. Det må blott nämnas, att New York som första delstat inrättade en särskild tillsynsmyndighet redan år 1859, varefter andra stater så småningom följde exemplet. Först efter att bruket av standardpoliser inom brandförsäkringen uppkommit och utbrett sig började tillsynsmyndigheterna emellertid befatta sig även med försäkringsvillkoren. Tillsynsmyndigheterna har härefter erhållit alltmer ökade befogenheter i detta avseende.[152]

I de flesta delstaterna är tillsynsmyndigheten (ofta Insurance Department) organiserad som ett chefsämbetsverk, där posten som chef (Insurance Commissioner, Commissioner of Insurance, Superintendent of Insurance eller Director of Insurance) vanligen betraktas som en politisk och tidsbunden tjänst.[153] Posten anses ofta inte vara särskilt eftertraktad, vilket inte har kunnat undgå att påverka kvaliteten hos tillsynen. Stundom har tjänsten blott utgjort »a steppingstone to more lucrative employment with insurance organisations.»[154]

---

151 *Wyrsch* 46 not 42.

152 Se närmare om utvecklingen *Kimball—Pfennigstorf* 18 och *Patterson* 9.

153 Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 23 ff och *Patterson* 9.

154 *Patterson* 9, se även *Kimball—Pfennigstorf* 158 f samt betr Insurance Commissioners i Wisconsin *Kimball* 196 ff, särsk 200, 203.

b. Systemen i huvuddrag

I vissa delstater har man åt tillsynsmyndigheten delegerat befogenheter att utfärda standardbestämmelser och minimiregler av liknande slag som annorstädes fastslagits genom lagstiftning.[155] Av större vikt med hänsyn till styrningen av försäkringsvillkor är dock den allmänt förekommande skyldigheten att underställa villkoren tillsynsmyndighetens godkännande. Denna skyldighet har inte samma omfattning i alla delstater: ibland utsträcker sig kontrollen till alla försäkringsgrenar, medan den på andra ställen huvudsakligen är begränsad till vissa slag av försäkring, exempelvis personförsäkring.[156] I regel gör man här inte någon skillnad mellan allmänna försäkringsvillkor och villkor i individuella försäkringsavtal.[157]

Försäkringsgivarna åläggs vanligen att till tillsynsmyndigheten inge ett exemplar av alla de försäkringsvillkor de avser att begagna. Villkoren kan tas i bruk efter att tillsynsmyndigheten uttryckligen godkänt dem eller — i de flesta stater — sedan en viss tid förflutit efter inlämnandet utan att tillsynsmyndigheten gjort någon invändning mot villkorens innehåll.[158] Genom den sistnämnda regeln tvingas tillsynsmyndigheten att handla relativt snabbt, ifall den önskar förhindra användningen av ett bestämt villkorsformulär. De brister i kontrollen som detta ger upphov till motverkas dock dels genom att tillsynsmyndigheterna ofta på förhand fastslår och genom cirkulär eller på annat sätt bekantgör sin åsikt i olika frågor[159] och dels genom att tillsynsmyndigheterna i de flesta delstater har givits rätt att senare återkalla ett godkännande, ifall det visar sig att villkoren inte uppfyller lagens krav.[160] Pga

---

155 Se närmare *Kimball—Pfennigstorf* 90 ff och *Patterson* 12 f. Konstitutionella skäl medförde, att man tidigare i regel valde lagstiftningsvägen.

156 *Kimball—Pfennigstorf* 96.

157 *Kimball—Pfennigstorf* 96 f.

158 Se *Kimball—Pfennigstorf* 97 ff och *Vance—Anderson* 45.

159 Metoden synes med tiden ha erhållit en tilltagande betydelse som styrmedel, se *Kimball—Pfennigstorf* 94 f.

160 Se *Kimball—Pfennigstorf* 117 ff.

svagheter i de personella resurserna synes tillsynsmyndigheterna trots sina omfattande befogenheter ofta i praktiken utöva en tämligen ineffektiv styrning av försäkringsvillkoren.[161]

Styrningen omfattar i USA även premietarifferna.[162] Även dessa skall inges till tillsynsmyndigheterna, som i regel har makt att på eget initiativ eller efter besvär från konkurrerande försäkringsgivare sänka eller åsidosätta tarifferna, om man finner dem »excessive, inadequate, unreasonable, or unfairly discriminatory.»[163] Tillsynsmyndigheterna synes tämligen sällan formellt använda sin rätt att ändra tarifferna, men möjligheten härtill tillåter dem att utöva ett informellt inflytande över premiesättningen.[164]

De i tillsynslagstiftningen föreskrivna sanktionerna är av offentligrättslig — koncessions- och straffrättslig — natur.[165] Frågan om den privaträttsliga betydelsen av ett godkännande av försäkringsvillkor är däremot oklar. Rättspraxis är inte helt enhetlig i denna fråga.[166]

c. Mål för styrningen

Tillsynsmyndigheterna har givetvis att kontrollera, huruvida försäkringsvillkoren överensstämmer med gällande försäkringsavtalslagstiftning[167] — det förekommer dock, att lagstridiga villkor av misstag eller av andra orsaker blir godkända.[168] Man gör

---

161 Detta har t o m angetts vara orsaken till, att lagstiftaren i USA kommit att direkt ingripa på villkorsområdet i långt högre grad än vad som varit fallet i Europa, se *Kimball—Pfennigstorf* 159.

162 *von Hippel,* Verbraucherschutz 139 påpekar, att tariffkontrollen i USA är speciellt viktig och här spelar en mycket större roll än i Europa. Se särsk betr utvecklingen i Wisconsin *Kimball* 93 ff.

163 *Patterson* 39, se även *Kimball—Pfennigstorf* 106 f och *Vance—Anderson* 44 f.

164 *Patterson* 40.

165 Se *Kimball—Pfennigstorf* 114 ff.

166 Se *Kimball—Pfennigstorf* 116 f.

167 *Kimball—Pfennigstorf* 103, *Vance—Anderson* 45.

168 Se *Kimball—Pfennigstorf* 112.

emellertid inte halt vid den av lagen fastställda skyddsnivån. Det har kunnat konstateras, att tillsynsmyndigheterna har åtminstone en viss böjelse för att mer allmänt arbeta för en utvidgning av det försäkringsskydd som erbjuds samt motarbeta inskränkningar härav.[169] Tariffkontrollen ger tillsynsmyndigheterna möjlighet att gå ännu ett steg längre och söka påverka skäligheten hos premienivån i relation till det avtalade försäkringsskyddet. Vilka riktlinjer de olika tillsynsmyndigheterna i detta avseende följer är omöjligt att utreda inom ramen för detta arbete. Det må blott som exempel nämnas, att man för kreditförsäkringens del allmänt sökt fastställa en skadeprocent på 50 som en skälig utgångspunkt för bedömningen.[170] Även i USA motverkas skälighetsprövningen av att solvenskontrollen utgör en av tillsynsmyndigheternas huvuduppgifter.[171]

Man söker också genom formella krav stärka försäkringstagarens ställning. I vissa tillsynslagar åläggs tillsynsmyndigheten att motarbeta klausuler, som är oklara och ägnade att missleda försäkringstagaren.[172] Det förekommer t o m, att tillsynsmyndigheten ges befogenhet att underkänna villkor, som inte motsvarar handelsbruk i ifrågavarande bransch.[173] I praktiken synes de amerikanska tillsynsmyndigheterna i relativt ringa utsträckning ha sökt åstadkomma enhetliga försäkringsvillkor i andra fall än där lagen direkt föreskriver detta.[174]

Tillsynsmyndigheterna har även fäst avseende vid försäkringsvillkorens harmoni med rättssystemet i övrigt. Som exempel härpå kan nämnas ett fall, där man vägrat godkänna ett villkor inom personförsäkringen, som gav försäkringsgivaren rätt att inhämta

---

169 Se *Kimball—Pfennigstorf* 101 ff.

170 *Kimball—Pfennigstorf* 107.

171 *Kimball—Pfennigstorf* 103, *Patterson* 23 ff.

172 Se *Kimball—Pfennigstorf* 104 ff med redogörelse även för tillsynspraxis.

173 *Kimball—Pfennigstorf* 104.

174 *Kimball—Pfennigstorf* 107 f.

uppgifter av försäkringstagarens läkare.[175] I detta sammanhang kan också nämnas, att diskriminering av olika försäkringstagare på grundval av deras ras, religion eller härstamning ofta stött på motstånd från tillsynens sida.[176]

5. »DOLD» STYRNING GENOM TOLKNING

A. Inledning

Som senare (§ 14) närmare skall framgå, framhäver man ofta i litteraturen, att domstolarna utan lagstiftarens uttryckliga godkännande med stöd av tolkningsregler o a argument kan utöva en »dold kontroll» av avtalsvillkor. Det kan antas, att domstolarnas benägenhet att företa sådana självständiga ingrepp i avtalsfriheten är av varierande intensitet inom olika rättssystem. Likaså synes det självklart, att den argumentering som utnyttjas för att legitimera kontrollen inte kan vara helt likadan oberoende av det rättssystem den förankras i. Det vida spektrum av möjligheter som i ett internationellt perspektiv härvidlag kan iakttas kan givetvis inte presenteras här. I detta sammanhang är det tillfyllest att granska en argumenteringslinje som särskilt framhävts i den försäkringsrättsliga litteraturen och som i någon grad åberopats i alla de länder som behandlats i den föreliggande komparativa översikten, nämligen den kända principen, att avtal (standardavtal) skall tolkas till nackdel för den som utarbetat avtalsvillkoren. I det följande framlägges sålunda blott några komparativa synpunkter på, hur regeln om tolkning *in dubio contra stipulatorem (oklarhetsregeln,* i försäkringsrättslig litteratur stundom även *in dubio contra assecuratorem*) ansetts äga tillämpning inom försäkringsrätten samt i vilken mån den utgjort ett instrument för dold kontroll inom detta rättsområde. Målet för den eventuella styrning av avtalspraxis som kan dölja sig bakom den nyssnämnda

175 Se *Kimball—Pfennigstorf* 103.

176 *Kimball—Pfennigstorf* 103, 147. Se även *Kimball* 149.

tolkningsregeln behöver härvid knappast explikeras: det är närmast en strävan att skydda försäkringstagaren som kan föranleda domstolarna att tillgripa regeln om tolkning contra assecuratorem i mer eller mindre ingripande omfattning.

B. Tyskland (BRD)

I Västtyskland har diskussionen rörande tolkningen av försäkringsavtal utmynnat i följande numera tämligen allmänt accepterade huvudprincip: allmänna försäkringsvillkor skall tolkas generellt oberoende av de föreställningar den enskilda försäkringstagaren hade rörande avtalets innehåll. Såtillvida skall alltså tolkningen överensstämma med principerna för lagtolkning *(gesetzesähnliche Auslegung)*.[177] Härvid skall t ex juridiska facktermer tolkas enligt juridiskt språkbruk.[178] In dubio contra stipulatorem-principen åberopades allmänt i tidigare rättspraxis, men dess tillämpning har sedan början av 1930-talet begränsats. Den av Reichsgericht år 1934 uttalade regeln, att oklarhetsregeln kan komma till användning blott när »sich nach Sinn und Zweck der einzelnen Vertragsabrede und nach den sonstigen nach Treu und Glauben zu berücksichtigenden Begleitumständen nicht ein bestimmter Vertragsinhalt feststellen lässt», anses fortfarande giltig. Tolkning contra stipulatorem skall kunna äga rum blott i begränsad omfattning, närmast i fall då tolkningsproblemet utgör en följd av att en klausul är otydligt formulerad och inte av att det föreliggande fallet är exceptionellt i något avseende.[179] I

---

177 *Bruck—Möller* Einl Anm 66, *von Gierke,* Versicherungsrecht I 61, *Kimball—Pfennigstorf* 131 f och *Prölss—Martin—Prölss* Vorbem III A 8.

178 *Bruck—Möller* Einl Anm 57—58, *Ehrenzweig,* Versicherungsvertragsrecht 17, *von Gierke,* Versicherungsrecht I 63, *Prölss—Martin—Prölss* Vorbem III A 2, 4, *Schmidt-Salzer,* VersR 1967. 537 ff. Medicinska och tekniska fackuttryck skall däremot tolkas enligt allmänt språkbruk.

179 Se närmare *Bruck—Möller* Einl Anm 70—75, *Kimball—Pfennigstorf* 132 och *Werber* 532 samt betr den tidigare rättsutvecklingen *Knodel* 7. *Prölss—Martin—Prölss* Vorbem III A 8 betonar, att den objektiva tolk-

litteraturen påpekas också ofta, att oklarhetsregeln numera saknar praktisk betydelse.[180] Detta konstaterande hänför sig dock uppenbarligen till överrättspraxis: andra författare noterar nämligen, att lägre domstolar ofta åberopat regeln i sin strävan att utvidga försäkringsskyddet.[181] — Under den senaste tiden har de tyska domstolarna generellt mer aktivt börjat ingripa mot villkor i standardavtal.[182]

C. Schweiz

Också i den schweiziska litteraturen framhåller man ofta, att allmänna försäkringsvillkor bonde tolkas objektivt, enligt de principer som gäller för lagtolkning.[183] Härvid skall dock det normala språkbruket samt Treu und Glauben vara normgivande, varför juridiska och andra fackuttryck skall tolkas i överensstämmelse med deras betydelse i allmänt språkbruk bland lekmän.[184] Oklara klausuler skall tolkas till förmån för försäkringstagaren, dock endast ifall oklarheten inte kan övervinnas med tillhjälp av andra allmänna tolkningsregler. Även i den schweiziska doktrinen

---

ningen numera helt trängt ut (den rent subjektiva) oklarhetsregeln, se kritik häremot *Bruck—Möller* Einl Anm 72. *von Gierke,* Versicherungsrecht I 65 ff anser oklarhetsregeln vara »methodisch verfehlt» och »praktisch bedenklich».

180 *Hauss* 19, *Werber* 532.

181 *Kimball—Pfennigstorf* 132.

182 Se närmare t ex *Schmidt-Salzer,* Geschäftsbedingungen 7 ff samt *Schulte,* NJW 1974. 1217 ff, som i anledning av en dom av år 1973 kan formulera följande gällande rättssats: »Unangemessenes Abweichen vom dispositiven Recht in AGB und Formularverträgen ist nicht zulässig.» — I nyare rättspraxis ang försäkringsavtal har Bundesgerichtshof infört vissa skyddsregler, som går längre än vad som förutsätts i DVVG, se *Gärtner* 268, 278 f.

183 *Koenig,* Privatversicherungsrecht 84 f, *Kupper* 89 f, *Naef* 39 f och *Keller—Tännler* 462 f.

184 *Koenig,* Privatversicherungsrecht 83, *Kupper* 90 ff, *Ostertag—Hiestand* art 3 N 2 samt *Naef* 46 ff, 54 ff, vilken författare dock intagit en delvis annan ståndpunkt beträffande juridiska fackuttryck. Se även *Keller—Tännler* 460 ff.

anses sålunda principen om tolkning contra assecuratorem vara sekundär i förhållande till de sistnämnda reglerna.[185]

Som tidigare nämnts har man beträffande ansvarsbeskrivningen intagit en speciell formföreskrift i SVVG art 33: försäkringsgivaren skall ansvara för alla skador, som omfattas av ansvarsbeskrivningen, om inte enskilda tilldragelser uteslutits »in bestimmter, unzweideutiger Fassung.» I doktrinen behandlas stadgandet ofta som en tolkningsregel, i vilken man uttryckligen lagfäst principen om tolkning contra stipulatorem för ansvarsbeskrivningens del.[186] Man framhåller härvid, att även denna oklarhetsregel skall komma till användning blott då verkligt dubium föreligger, dvs då tolkningsfrågan är oklar även efter en användning av de allmänna reglerna för avtalstolkning.[187]

Den restriktiva syn på oklarhetsregelns användning som gjort sig gällande i litteraturen synes inte ha delats av domstolarna. Det påstås, att den nämnda regeln i rättspraxis erhållit ställningen av en primär tolkningsprincip.[188] I många fall har man t o m betecknat klausuler som oklara, »obwohl sich bei gründlicher Würdigung des Tatbestandes mit Hilfe der übrigen Auslegungsregeln ein durchaus eindeutiger Sinn feststellen liesse», för att härigenom nå fram till ett för försäkringstagaren förmånligt slutresultat.[189]

---

185 *Koenig*, Privatversicherungsrecht 84, *Kupper* 93 f, *Naef* 95 ff, *Ostertag—Hiestand* art 3 N 2 och *Roelli*, Kommentar art 11 Anm 7 (176). *Parpan* 48 anger inte några andra begränsningar än att oklarhetsregeln inte får användas schematiskt. *Keller—Tännler* 458, 463 accepterar överhuvudtaget inte en tolkning contra assecuratorem, förutom i de fall som omfattas av SVVG art 33.

186 Se *Koenig*, Privatversicherungsrecht 84, 169, *Naef* § 9, *Ostertag—Hiestand* art 33 N 3, *Schaer* 161 och *Keller—Tännler* 463 f samt (kritisk häremot) *Kupper* 92.

187 Se särskilt *Koenig*, Privatversicherungsrecht 169.

188 *Kupper* 94, *Keller—Tännler* 457 f.

189 *Naef* 97, se även kritiken i a a 105 ff. *Koenig*, Privatversicherungsrecht 84 framhåller även, att rättspraxis »lässt jedoch immer noch die Tendenz erkennen, bei jeder Unklarheit die subjektive Auslegung, wie sie der Versicherungsnehmer verstanden hat, gelten zu lassen und im Zweifel gegen den Versicherer zu entscheiden.» Se även *Schaer* 161.

D. USA

Också de amerikanska domstolarna omfattar principen om tolkning till nackdel för den som avfattat ett avtal. Denna regel säges tillämpas i extrem utsträckning vid bedömningen av försäkringsavtal.[190] Beträffande frågan, hur långt domstolarna i detta avseende varit beredda att gå, synes råda något olika uppfattningar. *Vance—Anderson* framhåller t ex, att »the courts are fully agreed that if the contract is clear and is valid, they have no option but to enforce the contract which the parties have entered into,»[191] medan däremot *Kimball—Pfennigstorf* ansett sig kunna notera förekomsten av en på oklarhetsregeln baserad villkorskontroll även i nyssnämnda fall. Domstolarna skulle enligt detta stundom konstruera mer eller mindre konstgjorda oklarheter i syfte att med åberopande av contra assecuratorem-regeln skapa ett skydd för försäkringstagarna gentemot (enligt den ifrågavarande domstolens mening) olämpliga försäkringsvillkor.[192] — I fråga om tolkningen av de på legislativ väg fastställda standardpoliserna skär sig åsikterna i rättspraxis: den dominerande meningen synes vara, att oklarhetsregeln här inte skall äga tillämpning, men den motsatta uppfattningen är inte heller sällsynt.[193]

6. SAMMANFATTNING [194]

De tre rättsordningar som närmare undersökts i den komparativa översikten kännetecknas samtliga av, att man vid styrningen av försäkringsvillkor parallellt begagnat flera olika metoder. I de europeiska styrsystemen kan man urskilja dels en civilrättslig och dels en offentligrättslig komponent: den tvingande lagstift-

190 *Vance—Anderson* 808 f, *Kimball—Pfennigstorf* 134 ff.
191 *Vance—Anderson* 809.
192 *Kimball—Pfennigstorf* 135 f.
193 Se *Vance—Anderson* 809 f.
194 Jfr *Kimball—Pfennigstorf* §§ 13—16.

ningen kompletterad med vissa regler som utvecklats i rättspraxis anger gränserna för olika villkors giltighet, medan den offentliga tillsynen med tillhjälp av sanktioner, som riktas mot försäkringsgivaren, kan påverka utformningen av försäkringsvillkoren utan hänsyn till de civilrättsliga ogiltighetsreglerna. Om ock styrsystemens båda huvudkomponenter rättsligt sett huvudsakligen står isolerade från varandra, är det dock givet, att de i sin faktiska funktion måste samspela i någon utsträckning. I detta avseende är det framför allt skäl att notera tillsynens förhållande till den tvingande lagstiftningen: genomslagskraften hos de tvingande reglerna i DVVG och SVVG kontrolleras inte blott av domstolarna i efterhand i enskilda fall, utan även — om ock inte hundraprocentigt — av tillsynsmyndigheterna redan innan villkoren tas i bruk. — De amerikanska styrsystemen avviker från de europeiska bl a i det avseendet att man här — i överensstämmelse med angloamerikansk rättstradition [195] — inte kan dra någon skarp gränslinje mellan civil- och offentligrättsliga styrmedel.

Styrningen av försäkringsvillkor synes i alla de granskade rättsordningarna ha som huvudmålsättning att skydda försäkringstagaren. Genom den tvingande lagstiftningen söker man förhindra enskilda oskäliga försäkringsvillkor, medan tillsynen härutöver i någon mån kan påverka försäkringsskyddets utformning mer generellt. Kännbara ingrepp till försäkringstagarnas förmån förhindras dock i regel av, att tillsynsmyndigheterna i första hand har att övervaka försäkringsgivarnas soliditet. Andra motiv än omsorgen om försäkringstagaren synes endast i mycket begränsad omfattning anges som grund för styråtgärder.[196]

---

[195] Se t ex *David* 40, 105.

[196] Genom att den komparativa presentationen begränsats till de specifikt försäkringsrättsliga styrmetoderna har de målsättningar som är förbundna med den allmänna styrningen av avtalspraxis i de undersökta rättssystemen här inte kommit till synes. Vissa av de målsättningar som i något land genomförts med hjälp av särskilda styråtgärder inom försäkringsrätten är också av den art, att de lika väl kunde verkställas generellt inom hela

Vissa styråtgärder — t ex den amerikanska standardpolisen — har ansetts vara direkt betingade av försäkringsväsendets behov. Även skyddslagstiftningen synes i regel ha välkomnats på försäkringsgivarhåll, då den närmast kommit att rikta sig mot en minoritet av mindre nogräknade försäkringsgivare, vilkas verksamhet blott varit till skada för branschens image.[197] Försäkringsgivarnas inställning till försäkringslagstiftningen sammanfattas också av *Kimball—Pfennigstorf* på följande sätt:

»Die Aktenstudien, die dieser Arbeit zugrundeliegen, haben keinen einzigen Fall zutage gefördert, in dem die Versicherungswirtschaft sich der Einführung gesetzlicher Zwangsnormen für den Versicherungsvertrag grundsätzlich und ernsthaft widersetzt hätte. Vielmehr kann man aus mancherlei Anzeichen schließen, daß diese Gesetze begrüßt wurden. Zum Verständnis dieser Haltung ist daran zu erinnern, daß diese Gesellschaften fast stets die Möglichkeit hatten, ihre Auffassungen und Wünsche bei der Gestaltung neuer Gesetze zu Gehör zu bringen. Unbeteilt und ohne mächtige Interessenvertretung im Gesetzgebungsverfahren sind meist nur die Versicherungsnehmer.»[198]

---

kontraktsrättens område. Regleringen av bruket av indexklausuler samt förbudet mot diskriminering i olika avseenden kan nämnas som exempel på styråtgärder av denna typ.

197 *Kimball—Pfennigstorf* 146.

198 *Kimball—Pfennigstorf* 149.

§ 6. MÅLANALYS

1. INLEDNING

Ett av syftena med den komparativa översikten var att förmedla en bild av, vilka olika mål man med hjälp av styrningen av försäkringsvillkor sökt uppnå i de undersökta rättsordningarna. Mot denna bakgrund kan i den föreliggande paragrafen göras en allmän analys av ett antal styrmålsättningar med hänsyn till deras faktiska betydelse för olika intressentgrupper. Hurudana potentiella styrmålsättningar är tänkbara och vilken är deras betydelse inom ramen för ett marknadsekonomiskt samhälle med ett privatägt försäkringsväsende? Svaren på dessa frågor bildar en referensram, som kan utnyttjas vid bedömningen av den finska lagstiftarens handlande.

Styrmålen kan, som ovan framgått, uppnås på olika vägar, med begagnande av olika medel. Regleringssätt som kan utnyttjas i syfte att befrämja ett slags mål, kan vara otjänliga i andra sammanhang. Vissa typer av skyddsmålsättningar synes t ex väl kunna genomföras med tillhjälp av tvingande lagstiftning, medan en sådan metod knappast med framgång kan användas för att uppnå vissa andra samhällspolitiska mål. Någon närmare analys av detta ömsesidiga avhängighetsförhållande mellan målen och medlen för styrningen skall här inte utföras. Då avhandlingen begränsar sig till en bedömning av den rådande lagstiftningen samt av några reformförslag, medan några egna synpunkter de lege ferenda inte kommer att framläggas, har det inte befunnits nödvändigt att utföra någon generell medelsanalys i detta sam-

manhang. Den komparativa exposén över olika styrmedel och de målsättningar som genom dem kunnat förverkligas har bedömts vara tillräcklig i detta avseende.

En annan sak är, att de direkta målsättningarna i sig kan utgöra medel för uppnående av andra mål. Analysen av de potentiella målsättningarnas reella betydelse innebär delvis just en kartläggning av, vilka eventuella indirekta målsättningar (verkningar) som kan anknyta sig till de olika direkta målsättningarna.

2. SKYDD AV FÖRSÄKRINGSGIVAREN

Såväl hos oss som utomlands fastställs försäkringsvillkoren i regel ensidigt av försäkringsgivaren eller av en försäkringsgivarorganisation. I den mån avtalsfrihet råder har försäkringsgivarsidan möjlighet att tämligen fritt genomdriva sina egna intressen vid utformningen av avtalen. Endast den eventuella konkurrensen på området samt hänsynen till möjligheterna att avsätta försäkringsprodukten begränsar försäkringsgivarnas rörelsefrihet i förhållande till försäkringstagarna. Trots detta är det ingalunda ovanligt, att lagstiftaren sluter upp bakom försäkringsgivarna och medelst begränsningar i avtalsfriheten förhindrar dem att uppställa alltför försäkringstagarvänliga villkor. Sådana åtgärder brukar ofta motiveras med en hänvisning till försäkringstagarnas långsiktiga intressen. Man uppställer den s k *soliditetsprincipen* som mål för styrningen. Samhället bör tillse, att försäkringsgivarnas ekonomiska stabilitet bibehålls, så att de förmår svara för sina förpliktelser gentemot försäkringstagarna. Soliditetsprincipen spelar inte en lika central roll inom den frivilliga skadeförsäkringen som inom personförsäkringen, där ju avtalen ofta är långfristiga och innehåller ett sparmoment samt där periodiska ersättningar, som skall utbetalas under en längre tid, är vanliga.

Ett med hänsyn till soliditeten genomfört skydd av försäkringsgivarnas kontraktsrättsliga positioner förefaller inom ett privatägt försäkringsväsende ligga i linje även med försäkringstagarnas

intressen. Det är dock skäl att betona, att man ofta kan uppnå samma trygghet för försäkringstagarna även på andra vägar, t ex genom att föreskriva en obligatorisk överföring av försäkringsbestånd från insolventa försäkringsgivare till mer bärkraftiga enheter.[1] Regler om subsidiärt solidariskt ansvar för övriga försäkringsgivare i insolvensfall kunde likaså erbjuda en lösning på trygghetsproblemen, som inte krävde något ingripande i avtalsrelationerna till förmån för försäkringsgivarsidan.[2] — I den mån soliditetsprincipen överbetonas måste styrningen i varje händelse innebära en omotiverad fördyring av försäkringsprodukterna, som blott kan ligga i försäkringsgivarnas intresse.[3]

Skyddet av försäkringsgivarens avtalsposition i förhållande till försäkringstagaren är inte det enda omedelbara försäkringsgivarintresse som kan tillgodoses genom en styråtgärd. Det direkta målet för styrningen kan t ex vara att med hänsyn till försäkringsgivarnas praktiska behov genomföra en koordinering av avtalspraxis. De amerikanska standardpoliserna kan nämnas som exempel på en styrning av denna typ. Det synes inte vara uteslutet, att sådana regleringar kan komma även försäkringstagarna till godo i form av lägre premienivå och snabbare skaderegleringar. Avtalsparterna har i det föreliggande fallet inte konträrt motsatta intressen.

3. SKYDD AV FÖRSÄKRINGSTAGAREN (SKYDDSPRINCIPEN)

A. Inledning

Begränsningar i avtalsfriheten brukar ofta motiveras med en hänvisning till behovet att skydda den svagare parten i ett avtalsförhållande. Lagstiftaren säger sig söka förhindra, att faktiska

---

1 Jfr t ex *Hellner*, NFT 1975. 425.

2 Jfr t ex ett förslag av *Rosenkranz*, omnämnt av *Gärtner* 138.

3 Detta betonas särskilt av *Gärtner* 73, 75, 169 och 201.

differenser i styrkeförhållandet mellan avtalsparterna i full utsträckning avspeglar sig i utformningen av avtalsrelationerna. En sådan målsättning har också varit naturlig inom försäkringsrätten, som ju sedan gammalt karakteriserats av, att avtalsvillkoren ensidigt fastställts av den dominerande avtalsparten, försäkringsgivaren, medan försäkringstagaren p g a såväl ekonomisk underlägsenhet som brist på sakkunskap i regel saknat möjlighet att påverka avtalens innehåll.

Såväl i försäkringsrätten som inom andra rättsområden kan skyddsprincipen genomföras i mer eller mindre ingripande form. I det följande undersöks, vilka nivåer man kan särskilja inom ramen för skyddsprincipen och vilken betydelse styråtgärder på dessa nivåer kan antas ha för berörda parter.

Innan de olika direkta skyddsmålsättningarna presenteras är det på sin plats att nämna den med skyddsprincipen förbundna målsättningen att förbättra marknadens funktion. Tidigare har nämnts, att man i teorin ofta ansett den fria konkurrensen utgöra en garanti för en skälig avbalansering av avtal mellan näringsidkare och konsumenter. Kravet på skydd för den underlägsna konsumenten, försäkringstagaren, anses i linje härmed kunna tillgodoses genom åtgärder som primärt blott syftar till att optimera denna mekanism. Genom att ställa formella krav på villkorens utformning med hänsyn till deras överskådlighet och klarhet anser man sig stundom kunna öka försäkringstagarens möjligheter att välja det förmånligaste alternativet i villkorsutbudet och därigenom genom konkurrensens förmedling kunna påverka försäkringsgivarnas villkorspolitik. Å andra sidan utgår man ofta från, att en villkorskonkurrens knappast är möjlig på försäkringsrättens område, förutom beträffande enskilda centrala klausuler; en jämförelse av olika villkor ex ante kräver en så arbetsdryg och sakkunnig bedömning att en konsument sällan kan förväntas ha ens möjligheter därtill. En optimal konkurrenssituation skulle därför förutsätta en långtgående koordinering av de olika försäkringsgivarnas villkor, varigenom försäkringstagarens val främst skulle bli beroende av premiens storlek. Dels skulle detta pressa premienivån nedåt och dels skulle försäkringsgivarnas möjligheter att kompensera relativt sett låga premier med motsvarande inskränk-

ningar av försäkringsskyddet begränsas.[4] Det förefaller mycket osäkert, huruvida styråtgärder av här nämnt slag de facto effektivt kan bidra till en förbättring av skyddet av försäkringstagaren.

B. Skydd mot oskäliga villkor

Den minst ingripande målsättningen för en styrning av försäkringsvillkor, strävan att förhindra uppkomsten av mot försäkringstagaren oskäliga resultat i enskilda fall, dominerar i regel de försäkringsrättsliga regleringarna. En styrning av den nämnda typen karaktäriseras främst av, att man inte befattar sig med försäkringsgivarnas policy vad avser försäkringsskyddets omfång och premiens storlek; man söker blott förhindra, att försäkringsvillkorens utformning skulle ge upphov till oskälighet i enskilda situationer, som normalt inte uppkommer i relation till varje försäkringstagare. Denna skyddsmålsättning får givetvis sin största aktualitet i lägen då skada inträffat: man vill motverka, att en försäkringstagare går miste om ersättning t ex på den grund att han gjort sig skyldig till någon mindre, ursäktlig förseelse. Skyddet mot oskälighet innebär delvis en anpassning av strängheten hos avtalets sanktioner till avtalsbrottets grovhet. I vissa fall kan den här behandlade varianten av skyddsprincipen även tänkas motivera en styrning, som angår andra villkor än sådana som aktualiseras i skaderegleringssituationer. Försäkringsvillkoren kan ju inte blott begränsa försäkringstagarens rättigheter på ett oskäligt sätt, utan även påbörda honom oskäliga skyldigheter t ex i form av ett alltför långtgående ansvar för premie i fall, då försäkringsgivaren inte stått någon risk.

Målsättningen att bereda försäkringstagaren skydd mot oskälighet i enskilda fall kan givetvis begagnas som motivering för ingripanden av varierande styrka beroende på vilket innehåll man

---

[4] Jfr t ex *von Hippel*, Verbraucherschutz 140, *Oredsson*, NFT 1975. 210, *Patterson* 33, *Schmidt*, Faran 28 f, *Schönmeyr*, NFT 1968. 202 f samt *SOU 1972: 29*. 115 f.

ger oskälighetsbegreppet. Många av de ändringar som företagits t ex i DVVG kan uppenbarligen delvis ses som en följd av, att det under det innevarande århundradet skett en förskjutning av värderingarna härvidlag. Man synes också annorstädes nuförtiden vara benägen att slå en oskälighetsstämpel på många sådana regleringar som vid århundradets början ansågs vara helt godtagbara.

Målsättningen att förebygga oskälighet bygger ofta på en atomistisk syn på rätten och samhället. Den etiska princip som ingår i skälighetsbegreppet refererar till den enskilda personens ställning i avtalsförhållandet, varför avtalsvillkorens betydelse för olika samhällsgrupper och samhället som helhet lätt blir ointressant inom ramen för en juridisk åskådning av detta slag.[5] I den försäkringsrättsliga argumentationen anges dock i någon utsträckning även samhällspolitiska motiv för skyddet mot oskälighet: man framhäver, att samhället bör befrämja en möjligast fullständig täckning av inträffade skador. Detta mål kan åter å ena sidan ges en direkt socialpolitisk motivering — genom försäkringsersättningen kan de sociala missförhållanden som skadorna ger upphov till lindras utan att samhället behöver ingripa[6] — och å andra sidan kan man peka på de sociala och ekonomiska verkningar det kan ha om ett företag p g a oersatta skador blir tvunget att lägga ner eller inskränka sin verksamhet.[7] De nyssnämnda samhälleliga skälen synes även ligga bakom skyddet av vissa tredje män: då

---

[5] I detta sammanhang må påpekas, att den i konsumentskyddsdebatten betonade distinktionen mellan kontraktsrättsliga eller individuella skyddsmodeller å ena sidan och kollektiva skyddsmodeller å den andra — se t ex *Kom miet 1972: A 26*. 52 ff — i första hand berör medlen för villkorsstyrningen. Också en kollektiv modell kan begagnas för att åstadkomma skälighet i enskilda patologiska fall, dvs för att genomföra en målsättning, som bygger på en atomistisk åskådning. En annan sak är, att längre gående målsättningar ofta inte kan förverkligas med kontraktsrättsliga medel utan förutsätter en kollektiv styrning av avtalspraxis, se även *Hellner*, Styrmedel 6 f.

[6] Se även t ex *Hellner*, Försäkringsrätt 37, *Rinne* 284 f.

[7] Se även t ex inläggen av *Løvvik* och *Galtung* i *Arntzen*, NFFP 57. 47, 60 samt *Rinne* 284.

dessa ju står utom det ursprungliga försäkringsavtalet, kan behovet att skydda den svagare parten i ett avtalsförhållande här inte åberopas som grund för begränsningarna i avtalsfriheten.

En styrning av försäkringsvillkor i enlighet med målsättningen att motverka oskälighet ligger ingalunda blott i försäkringstagarnas och — i någon utsträckning — i samhällets intresse. Om ock en lagstiftning, med vars hjälp man söker eliminera eller minska förekommande oskäligheter, kan medföra en, beroende på åtgärdens djup, mer eller mindre stark förbättring av försäkringstagarens ställning, innebär detta inte, att denna lagstiftning måste stå i strid med försäkringsgivarsidans strävanden. Lagstiftningen åstadkommer ett klarare rättsläge, vilket kan motverka besvärande oförutsebara ingrepp från rättspraxis' sida i enskilda fall. En eliminering av påfallande missförhållanden kan dessutom förväntas förbättra försäkringsbranschens image bland allmänheten eller, som man ibland säger, ge »försäkringstanken» större spridning.[8] Särskilt ifall lagstiftningen endast innehåller en kodifiering av de principer som redan tillämpas av flertalet försäkringsgivare, är dessas intresse av åtgärden uppenbart. Genom skyddet av försäkringstagaren uppnås en höjning av försäkringsväsendets anseende som helhet, medan de i negativ riktning avvikande försäkringsgivarnas möjligheter att p g a strängare villkor erhålla en förmånlig ställning i premiekonkurrensen begränsas.[9] Inte ens då styrningen medför en förändring av branschpraxis som helhet kan den emellertid normalt anses stå i strid med försäkringsgivarintressena. Regleringen omfattar ju inte centrala policyfrågor, utan försäkringsgivaren kan fritt besluta om försäkringsskyddets inriktning och vederlagets storlek. De förändringar i avtalen som styråtgärderna kräver kan därför i regel lätt kompenseras av försäkringsgivarna genom premiepåslag[10] eller genom begränsningar av för-

---

8 Jfr även t ex *Vinding Kruse*, NFT 1960. 173. Se även *Hellner*, Allmänna Brand 10.

9 Se även ang behovet av lika konkurrensvillkor *Blume*, Retfaerd 1. 61 ff.

10 Detta betonas även i *Bemyndigande* 6.

säkringens täckningsområde. Lagstiftaren åstadkommer en förhöjning av försäkringsväsendets standard som i sista hand bekostas av försäkringstagarna. Motsvarande förbättringar kunde lika väl tänkas genomföras frivilligt genom överenskommelser mellan försäkringsgivarna. Ur dessas synvinkel kan emellertid en lagstiftningsåtgärd vara att föredra, då det vid frivilliga saneringsåtgärder alltid föreligger en risk att någon försäkringsgivare ställer sig utanför och utnyttjar detta i premiekonkurrensen. Endast om regleringen är så djuptgående, att den förutsatta höjningen av premienivån kan påverka försäkringsefterfrågan i negativ riktning, synes försäkringsgivarna ha skäl att motsätta sig en styrning av försäkringsvillkor, som strävar att förhindra mot försäkringstagaren oskäliga resultat.

Ovan har presumerats, att den tänkta styråtgärden i någon grad påverkar antingen enstaka försäkringsgivares eller hela branschens praxis till förmån för försäkringstagaren. Det är dock givetvis inte uteslutet, att en styråtgärd av förevarande slag rör sig helt på det ideologiska planet och saknar praktisk betydelse antingen för att branschpraxis i sin helhet redan uppnått motsvarande standard eller för att de valda styrmedlen är ineffektiva för sitt ändamål.

C. Produktutveckling; försäkringstagarnas behov

En något mer ingripande målsättning representerar strävan att anpassa försäkringsvillkoren efter försäkringstagarnas behov. Här rör man sig inte längre företrädesvis på det enskilda avtalets och den enskilda konfliktsituationens plan, utan man söker även beakta förekomsten eller avsaknaden av olika risker inom ramen för olika tänkbara grupper av försäkringstagare. En skyddsprincip på denna nivå synes kunna motivera åtgärder av två slag. Å ena sidan kan man söka motverka, att försäkringsgivarna genom att endast erbjuda försäkringar som täcker vissa fastställda kombinationer av risker utan valfrihet för försäkringstagarna tvingar

dessa att betala för ett försäkringsskydd, som de inte är i behov av eller önskar.[11] Å andra sidan kan man sträva till att åstadkomma att det försäkringsskydd som erbjuds inom ramen för olika försäkringsformer utvidgas genom att nya risker intas i försäkringarnas täckningsområde.[12] En styrning i denna riktning kan även försvaras med en hänvisning till det samhälleliga intresset av att ersättning utgår för inträffade skador.

Ofta föreligger uppenbarligen samma intresseläge vid styråtgärder av här nämnt slag som i det tidigare behandlade fallet: såväl försäkringstagar- som försäkringsgivarsidan kan ha fördel av åtgärderna. Det är emellertid inte uteslutet, att en sådan åtgärd i något fall kan verka till skada för försäkringstagarna, exempelvis då försäkringens täckningsområde utvidgas utan att det föreligger något reellt behov för detta. Å andra sidan synes t ex en ökning av försäkringstagarnas valfrihet kunna innebära en ekonomisk nackdel för försäkringsgivaren som inte motsvaras av några uppenbara fördelar i form av förbättring av branschens anseende bland allmänheten 1 dyl. En styrning av risktäckningens utformning ingriper därtill i allmänhet redan i policyfrågor av mera central betydelse, beträffande vilka försäkringsgivarna knappast gärna avstår från sin beslutanderätt. Man brukar också ofta just i samband med diskussioner kring en styrning av detta slag från försäkringsgivarnas sida peka på faran av att försäkringsväsendet p g a styrningen bromsas i sin utveckling och förstelnar till förfång för försäkringstagare och samhälle.

D. Balansen mellan prestation och motprestation

De skyddsmålsättningar som hittills analyserats är såtillvida begränsade, att de inte tar någon hänsyn till avtalsbalansen, dvs

---

11 Se *Hellner*, NFT 1975. 427.

12 Se även t ex *Ag*, NFT 1975. 215 f. Kritisk mot denna form av styrning förhåller sig *Bengtsson*, JFT 1976. 228 f.

den ekonomiska relationen mellan prestation och motprestation.[13] De ytterligare ersättningar som försäkringsgivarna kan tvingas utge på grundval av styråtgärder i enlighet med de tidigare nämnda skyddsmålsättningarna kan i regel täckas genom motsvarande justeringar av villkoren på andra punkter. Målet att påverka avvägningen av prestation och motprestation i försäkringsavtalet förutsätter alltså i detta avseende ett principiellt större ingripande i försäkringsgivarens frihet än de tidigare omtalade skyddsmålsättningarna.

Betydelsen av åtgärder som påverkar avtalsbalansen är givetvis i avgörande grad beroende av, vilken den eftersträvade relationen mellan parternas prestationer är. Den tidigare nämnda soliditetsprincipen kan göras till en dominerande målsättning för styrningen, medan krav på sänkning av premie endast framlägges vid enstaka flagranta förskjutningar i avtalsbalansen. Styrningen kan också mer allmänt rikta sig mot sådana försäkringsgivare som tillämpar en högre prisnivå än den som är vanlig i branschen. Slutligen kan man förvisso även tänka sig mer djuptgående ingrepp i avtalsfriheten, genom vilka avtalen balanseras på en för försäkringstagarna mer förmånlig nivå än den som redan den aktuella eller potentiella konkurrensen på området hade medfört.

En styrning av avtalsbalansen vore främst av betydelse som regulator av storleken hos de kapitalströmmar som tillflyter försäkringsväsendet — och därigenom kreditmarknaden — från allmänheten och från näringslivet. Någon avgörande betydelse för enskilda privata försäkringstagare skulle den däremot knappast ha, då redan de totala utgifterna för frivillig skadeförsäkring utgör en relativt liten post i hushållens sammanlagda utgifter. En finsk undersökning från år 1966 utvisar sålunda, att samtliga premieutgifters andel av matlagens disponibla inkomst uppgick till 1,72 % (i städer och köpingar 1,76 % och i landskommuner 1,68 %), varav 0,85 % hänförde sig till livförsäkring, 0,63 % till olika för motor-

---

[13] Denna definition av begreppet avtalsbalans ges av *Taxell*, Avtal 87.

fordon tecknade försäkringar och endast 0,23 % till övriga försäkringar.[14] Senare undersökningar i Sverige uppvisar liknande resultat; försäkringskostnadernas procentuella andel var dock i detta land något högre.[15]

4. FÖRHÅLLANDET MELLAN OLIKA FÖRSÄKRINGSTAGARGRUPPER

A. Inledning

Ett nära samband med skyddsprincipen har målsättningen att garantera likställdheten mellan försäkringstagarna. Uppenbart är emellertid, att såväl denna specifika målsättning som övriga strävanden att i någon riktning påverka förhållandet mellan olika försäkringstagargrupper även har samband med andra samhällspolitiska överväganden än dem som åberopats till stöd för skyddsprincipen. Den samhälleliga betydelsen av styråtgärder av denna typ bör uppenbarligen också främst värderas utgående från en bedömning av vilka försäkringstagargruppers intressen som gynnas eller eftersätts genom de ifrågavarande åtgärderna. Den abstrakta relationen försäkringsgivare-försäkringstagare är mindre intressant i detta sammanhang.

B. Skydd mot diskriminering

Målsättningen att skydda försäkringstagaren mot diskriminerande behandling aktualiserar främst frågan om försäkrings-

---

14 *Vahter* 14.

15 Se *SOU 1972: 29.* 145 ff, där det bl a framgår, att den genomsnittliga utgiften för försäkringar inom olika hushållskategorier år 1969 varierade mellan 1,0 % och 5,3 % av den totala konsumtionen. Sakförsäkringens andel varierade mellan 0,6 % och 2,1 %.

givarnas rätt att förvägra vissa personer eller grupper av personer försäkring,[16] ett problem som faller utanför den föreliggande avhandlingens tematik. Också vid skaderegleringen kan diskriminerande behandling förekomma; försäkringsgivarens kulanspraxis behöver ingalunda vara likformig gentemot samtliga försäkringstagare. En särbehandling kan slutligen tänkas förekomma även på villkorsplanet: vissa försäkringstagare åläggs strängare handlingsförpliktelser än andra, placeras i en högre premieklass än andra o s v. Försäkringsstatistiska hänsyn kan stundom ge skäl för en särbehandling av olika försäkringstagare i dessa avseenden. Samhälleliga jämlikhetsidéer kan härvid åberopas som motivering för styråtgärder i utjämnande riktning. Man kan kräva, att en differentiering mellan personer på grundval av deras rastillhörighet eller politiska åskådning inte borde äga rum oberoende av om skadestatistiken gav anledning härtill. Kravet på jämlikhet mellan könen kan likaledes aktualiseras i detta sammanhang.[17] I den försäkringspolitiska debatten har man också berört frågan, i vilken utsträckning man borde tillåta särskilda premieklasser exempelvis för områden med hög kriminalitet.[18] Då befolkningsstrukturen inom sådana områden i regel domineras av lägre samhällsklasser, vore en styrning som syftar till en utjämning av premienivån på denna punkt förenlig med eventuella samhälleliga jämlikhetsmålsättningar på det ekonomiska planet.

Målsättningen att skapa skydd mot diskriminering kunde även motivera styråtgärder riktade mot villkor om avtals uppsägning och förlängning. Behovet av uppsägningsskydd på försäkringsområdet synes ju främst bli aktuellt i — ur försäkringsgivarens synvinkel ofta väl motiverade — diskrimineringsfall.[19]

---

16 Jfr t ex *Hellner*, NFT 1972. 46, *samma*, Festgabe 288 och *Bengtsson*, JFT 1976. 229 f.

17 Jfr t ex *Hellner*, NFT 1975. 429.

18 *Bengtsson*, JFT 1976. 229 f synes beredd att här godta en differentiering.

19 Se närmare *Bengtsson*, JFT 1976. 230 ff och *Hellner*, Festgabe 288.

C. Finansiering av olika försäkringsformer

En försäkringsgivares verksamhet omfattar i regel flera olika slag av försäkringar. Dessa kan bedrivas med olika resultat, vilket innebär, att mer lönsamma försäkringsformer tillåts subventionera verksamheten på andra områden. Genom statliga styråtgärder kan man söka påverka förekomsten av och inriktningen hos förskjutningar av detta slag. Av olika anledningar kan man anse det önskvärt antingen att förhindra överföringar mellan olika försäkringsformer eller att åstadkomma sådana överföringar i någon bestämd riktning.

Ur samhällspolitisk synvinkel tilldrar sig förmodligen relationen mellan konsument- och rörelseförsäkring det största intresset. Dessa två slag av försäkringar kan grovt schematiskt sett sägas fylla helt olika samhälleliga funktioner: den förstnämnda har ett socialt syfte, medan den senare har till uppgift att sprida risker, som anknyter sig till företagsverksamhet; den kan alltså funktionellt jämställas med aktiebolagsinstitutet o a liknande med expansionen av den kapitalistiska ekonomin förbundna rättsinstitut.[20] En överföring av medel i någon riktning mellan konsument- och rörelseförsäkringen kan ses inte blott som en överföring av medel från en samhällsgrupp till en annan utan även som en omfördelning av kostnaderna för de nämnda samhällsfunktionerna.[21]

---

[20] Se t ex *Palme,* NFT 1975. 198. *Matti Jokelainen* 465 begagnar här begreppsparet »yhteiskunnallisluonteiset vakuutuslajit» och »kapitalismia suoraan tukevat vakuutuslajit».

[21] Jfr i detta sammanhang *Gärtner* 158 f, som framhåller, att en ostyrd försäkringsmarknad lätt för till en högre premienivå inom konsumentförsäkringarna än inom rörelseförsäkringarna. Då särskilt de »stora» försäkringstagarna p g a sin ställning och tillgång till sakkunskap kan påverka premienivån och utnyttja den potentiella konkurrensen, kan nämligen vid försäkring av stora risker affären ofta få ett för försäkringsgivaren mindre förmånligt resultat än vid försäkring av de mindre riskerna. Så även *Bischoff,* Angemessenheit 5.

5. FÖRSÄKRINGSVILLKOREN SOM SAMHÄLLSPOLITISKT STYRINSTRUMENT

A. Allmänt

Försäkringsavtalens karaktär av massavtal aktualiserar ytterligare potentiella mål för en samhällelig styrning av avtalens innehåll. P g a försäkringsvillkorens uniformitet samt försäkringens utbredning och betydelse erhåller försäkringsgivarna vid utformningen av villkoren en ställning som i hög grad kan jämföras med lagstiftarens. I försäkringsvillkoren fastlägges generella, för ett flertal fall avsedda normer, vilka skall följas av allmänheten (försäkringstagarna). I många fall kan t o m försäkringsvillkoren tänkas vara av större betydelse som instrument för påverkan av normadressaternas handlande än eventuella motsvarande egentliga rättsnormer, då de sanktioner som ansluter sig till brott mot försäkringsvillkoren kan göras förhållandevis stränga. Om ersättning nedsätts eller bortfaller vid försäkringsfall, kan detta många gånger innebära en avgörande försämring av försäkringstagarens ekonomiska och sociala ställning. Även mindre ödesdigra sanktioner, såsom uppsägning och förhöjd premie, kan därtill vid behov användas.

Möjligheter till beteendestyrning föreligger inte uteslutande vid utformningen av i avtalet uttryckligen angivna förpliktelser. Även tarifferingen brukar antas vara av betydelse i detta avseende. Likaledes måste tillgången till försäkringsskydd och försäkringsskyddets omfattning ofta vara en faktor att beakta vid olika beslutssituationer hos aktuella och potentiella försäkringstagare. Möjligheten att erhålla kompensation — eller eventuellt t o m överkompensation — för en viss typ av skada kan antas åtminstone i någon mån befordra beteendemönster, vilka inbegriper risk för skada av detta slag.

Det ligger nära till hands att vid styrningen av försäkringsvillkor beakta de möjligheter till påverkan som nyss antytts. Man kan hävda, att styrningsproblematiken borde ses i ett makroperspektiv:

styrningen borde anpassas till den ekonomiska politikens och socialpolitikens mer vidsträckta målsättningar.[22] — Den samhälleliga betydelsen av sådana styråtgärder är självfallet avhängig av innehållet i de bredare målsättningar man önskar förverkliga.[23]

En styrning av försäkringsvillkor av förevarande slag kan bli aktuell även i situationer, där det inte råder något motsatsförhållande mellan försäkringsgivarnas intressen å ena sidan och försäkringstagarnas eller en enskild försäkringstagares å den andra. Denna omständighet synes vara av betydelse vid valet av styrmedel. Exempelvis är en civilrättslig styrning uppenbarligen olämplig i lägen där det inte föreligger någon intressekonflikt mellan parterna.[24]

B. Exemplifiering

a. Påverkan av skadebringande beteende

Sedan gammalt har man oroat sig för, att försäkringen som institution skulle medföra en uppluckring av aktsamhetsstandarderna i samhället och medföra ökat antal skador till nackdel för samhällsekonomin. Åtminstone i någon mån har man ansett sig kunna motverka denna negativa inverkan på skadepreventionen genom regler om förbud mot överförsäkring i olika varianter. Detta är dock inte det enda sättet, på vilket man genom en styrning av villkorens utformning kunde tänkas påverka förekomsten av skador. Genom ansvarsundantag för vissa typer av skador, genom självriskklausuler, bonussystem eller säkerhetsföreskrifter kan

---

[22] Jfr *Klami*, LM 1970. 52.

[23] En förskjutning av normgivningskompetensen från försäkringsväsendet till statliga organ behöver ingalunda utan undantag innebära en ökad demokratisk kontroll över normgivningen. Det kan exempelvis nämnas, att man under den nationalsocialistiska eran i Tyskland bl a framhävde styrmål av i texten nämnt slag, se t ex *Löhner* 46 och *Rohrbeck*, NFT 1942. 437 ff.

[24] *Rodhe* 9.

måhända skadefrekvensen i någon utsträckning bringas att sjunka. Tariffpolitiken är därtill av stor betydelse i detta avseende: försäkringsgivarna bedriver också själva ett aktivt skadeförebyggande arbete genom att i form av premiereduktioner uppmuntra till skyddsåtgärder såsom anskaffning av sprinklers och alarmanordningar eller organisering av bevakning.[25]

Det ligger givetvis i försäkringsgivarnas intresse att påverka skadefrekvensen på angivet sätt vad avser skador på den försäkrade egendomen. Försäkringsgivarnas och samhällets intressen kommer alltså på denna punkt i regel att sammanfalla. Det bör emellertid framhållas, att man genom en styrning av försäkringsvillkor även kunde sträva efter att förebygga skador på utom försäkringsförhållandet stående personer och deras egendom. Då skadeförsäkringsvillkor och -tariffer för företag uppgörs kunde t ex även arbetarskyddets målsättningar beaktas.[26] Bilförsäkringens alkohol- och körkortsvillkor kunde bedömas utgående från att de inte blott tjänar preventionen mot skada på den försäkrade bilen, utan även liksom motsvarande straffrättsligt sanktionerade normer förebygger skada på utomstående personer och egendom.

Många av de åtgärder som nämnts i det föreliggande avsnittet innebär, att försäkringstagaren i vissa situationer går miste om (full) ersättning eller åtminstone förhindras att erhålla överkompensation. Till sitt innehåll kommer därför styråtgärder, som grundats på preventiva hänsyn, ofta att sammanfalla med sådana begränsningar av avtalsfriheten som kan motiveras med hänvisning till ett föregivet behov att skydda försäkringsgivaren.

b. Styrning av ekonomisk verksamhet

Idkande av näringsverksamhet förutsätter i regel ett adekvat försäkringsskydd för den ifrågavarande verksamheten. Försäk-

---

25 Se t ex *Berg*, NFT 1976. 106 ff, *Pentikäinen* 159 f och *Salminen* 29 samt *Hellner*, Försäkringsrätt 15, *Salvesen—Vogt*, NFT 1975. 368 f och *Schøller Larsen*, NFT 1977. 30.

26 Jfr betr försäkringsrätten i DDR *Wüst* 171.

ringsgivarnas policy såväl vad avser frågan, för vilka slag av verksamhet försäkringsskydd överhuvudtaget skall erbjudas, som beträffande spörsmålen, vilka risker som skall inkluderas i eller uteslutas från täckningsområdet för en given försäkringsform och under vilka villkor de ifrågavarande riskerna skall täckas, är sålunda av betydelse för inriktningen av samhällets ekonomiska liv. Ett ofta anfört exempel är, att en användning av kärnkraften kan komma i fråga inom ramen för det privata näringslivet först då försäkringsskydd för härav uppkomna skador föreligger.[27] Genom en styrning av försäkringsvillkoren kunde sålunda åtminstone i någon mån utvecklingen av den ekonomiska verksamheten påverkas i en riktning som ter sig önskvärd i skenet av övergripande samhälleliga målsättningar av exempelvis handelspolitisk, regionalpolitisk eller sysselsättningspolitisk natur.[28]

Försäkringen har samhällsekonomiska verkningar även genom sin betydelse för kreditväsendet.[29] En reglering av kreditgivarnas kontraktsrättsliga ställning i förhållande till försäkringsgivarna på olika områden kan därför genom att påverka kreditgivningens volym och/eller inriktning ha indirekt signifikans för den ekonomiska verksamheten.

Försäkringsvillkoren kan slutligen i vissa fall även påverka konsumtionens inriktning. Som exempel på detta kan nämnas sådana vanliga säkerhetsföreskrifter, som kräver att försäkringstagaren använder låsanordningar, vilka godkänts av försäkringsgivaren eller en försäkringsgivarorganisation. Sådana villkor kan genom sin konsumtionsdirigerande funktion inverka på de olika producenternas och importörernas ställning på marknaden.

---

27 *Hellner*, Försäkringsrätt 15.

28 Ett exempel på hur sysselsättningen direkt kan påverkas erbjuder ett finskt bolags avbrottsförsäkringsvillkor, som ger försäkringstagaren möjlighet att genom en tilläggsförsäkring försäkra två veckors lön för sådana arbetstagare, vilka utan men för den fortsatta verksamheten efter inträffad brand kunde avskedas, men vilka försäkringstagaren p g a arbetsavtalet inte kan eller av andra orsaker helst inte skulle vilja avskeda genast efter branden.

29 Se t ex *Hellner*, Försäkringsrätt 17, *Loman* 9 och *Pfeffer* 114 ff.

6. FÖRSÄKRINGSVILLKORENS KOORDINERING MED ANDRA NORMER

Även i frågor, som inte direkt sammanhänger med försäkringsvillkorens beteendestyrande funktion eller med relationen mellan olika försäkringstagargrupper, kan det bli aktuellt att genom en styrning av försäkringsvillkor söka koordinera villkoren med rättssystemet i övrigt. Åtgärder som riktar sig mot bruket av indexklausuler av olika slag inom kontraktsrätten i övrigt kan givetvis förutsätta parallella ingrepp på försäkringsrättens område. Uppfattningarna rörande skyddet av den personliga integriteten och läkares tystnadsplikt har i USA lett till ingripanden mot vid personförsäkring förekommande villkor, som ger försäkringsgivaren tillåtelse att inhämta uppgifter om försäkringstagarens hälsotillstånd av dennes läkare. Förteckningen över exempel kunde säkerligen vid behov ytterligare förlängas.[30]

---

[30] Ett koordinationsproblem av något annan art representerar den livligt omdebatterade frågan om anpassningen av olika ersättningssystem till varandra. I nordisk rättsvetenskap har särskilt förhållandet mellan skadeståndsrätt och försäkringsrätt väckt intresse, se hos oss t ex *Palmgren*, JFT 1950. 268 ff och *Riska*, JFT 1968. 138 ff. Se även nedan § 16.3 C (ii). Den tämligen allmänt omfattade målsättningen att skapa ett mer försäkringsdominerat reparationssystem förutsätter framför allt ändringar i reglerna om skadeståndsskyldighet. Det är dock givet, att samma målsättning även kan begagnas som motivering för en styrning av försäkringsvillkor i vissa avseenden. De krav man härvid kan uppställa på försäkringsvillkorens utformning synes emellertid lika väl kunna motiveras med en hänvisning till behovet att förbättra skyddet av försäkringstagarna, enskilda försäkringstagargrupper eller vissa tredje män (skadevållare).

III

FAL SOM STYRINSTRUMENT

§ 7. INLEDNING. DE DISPOSITIVA REGLERNA I FAL

1. INLEDNING

Man antar allmänt, att en lagstiftnings verkningar åtminstone i någon utsträckning är avhängiga av vilka sanktioner lagstiftaren begagnat. De sanktionslösa reglerna representerar härvid ett extremfall; någon effektiv styrning av rättssubjektens handlande förutsätts sällan kunna åstadkommas med hjälp av sådana regler. Ett liknande synsätt har anammats även här: i avhandlingens språkbruk täcks samma rättsliga åtgärder av uttrycken styrning av avtalspraxis och begränsningar i avtalsfriheten.[1] Den sistnämnda kategorin innefattar åter per definitionem blott sådana påbud (och förbud) rörande avtals innehåll som försetts med civil- och/eller offentligrättsliga sanktioner.

Tidigare har framkommit, att avtalsfriheten inom skadeförsäkringsrätten hos oss huvudsakligen endast begränsas av de tvingande regler som ingår i FAL. Kontrollen av att dessa regler efterlevs har anförtrotts de allmänna domstolarna, vilka dessutom under åberopande av tolkningssynpunkter, standardavtalsrättsliga argument m m i någon utsträckning kan tänkas utöva en s k dold kontroll av avtalens innehåll på sådana punkter, där lagstiftaren lämnat avtalsfriheten obeskuren. Domstolarna har att utföra en efterhandskontroll av villkoren, varvid den enda sanktion som står till deras förfogande är civilrättslig: avtalet kan förklaras vara totalt

---

[1] Jfr *Hellner*, Styrmedel 2 f, där de dispositiva reglerna sägs innebära »ett minimum av styrning från statens sida».

eller — vilket är långt mer vanligt — partiellt ogiltigt. FAL innehåller emellertid inte blott tvingande regler; det stora flertalet av lagens paragrafer stipulerar inte några begränsningar i avtalsfriheten och utgör därför inte heller några styrmedel enligt den här omfattade terminologin. Då man emellertid antagit, att även dispositiva regler i någon mån kan påverka avtalspraxis är det dock på sin plats att inledningsvis framlägga några synpunkter på de tänkta och de faktiska verkningarna av de dispositiva reglerna i FAL.

I detta sammanhang är det skäl att notera, att de dispositiva reglerna i FAL har en viss (indirekt) relevans också med hänsyn till det närmare innehållet i det på ovan nämnt sätt definierade försäkringsrättsliga styrsystemet. De sagda reglerna anses nämligen kunna vara riktningsgivande såväl vid tillämpningen av jämkningsregeln i FAL § 34 som vid utövningen av en eventuell dold kontroll av försäkringsavtals innehåll. Dessa frågor belyses närmare i respektive sammanhang.

2. DE DISPOSITIVA REGLERNA OCH AVTALSPRAXIS

A. Motiven

I sitt förslag till ny försäkringsavtalslag yttrade den finska kommittén:

»Även om kontrahenterna genom avtal kunna sätta lagens bud ur kraft, torde de likväl ogärna avvika från lagbestämmelser, som äro gundade på sund praxis och rådande rättsuppfattning. Den ordning lagen innehåller varder säkerligen, oaktat den icke är tvingande, i stor utsträckning iakttagen och gällande. Såsom exempel på det gynnsamma inflytande lagens deklaratoriska bestämmelser utöva på avtalsvillkoren kan framhållas att i våra sjöförsäkringsbolags försäkringsvillkor sjölagens stadganden om försäkring blivit i mycket stor utsträckning upptagna oförändrade».[2]

---

2 *Förslag 1925.* 45, se även *SOU 1925: 21.* 59 och *Udkast 1925.* 22. Även i *Reg prop 62/1930.* 21 uttalas förhoppningen, att de dispositiva bestämmelserna »genom att uppställa allmän regel motverka intagande av obilliga bestämmelser i försäkringsbreven».

Det skydd FAL erbjuder försäkringstagaren skulle enligt detta alltså i praktiken inte inskränka sig till de frågor som normerats med hjälp av tvingande regler. Även dispositiva regler kunde genom att faktiskt påverka avtalspraxis fylla en skyddsfunktion.

Också vid motiveringen av vissa detaljregleringar företräder den finska kommittén åsikten, att begränsningar i avtalsfriheten ingalunda utgör någon ovillkorlig förutsättning för ett fungerande skydd av försäkringstagaren. Sålunda gjordes regeln om följderna av försummat meddelande om försäkringsfall (§ 21) i det finska förslaget dispositiv bl a därför att »en sund konkurrens mellan försäkringsgivarena icke kommer att tillåta någon försäkringsgivare att missbruka avtalsfriheten i detta avseende till men för försäkringshavarena.»[3] Likaledes ansåg såväl den finska som den svenska kommittén, att reglerna om framkallande av försäkringsfallet inte behövde ges en tvingande utformning, då något missbruk av avtalsfriheten här veterligen inte förekommit.[4] Slutligen kan även i (den första) regeringspropositionen påträffas liknande vändningar: den enligt kommittéernas förslag tvingande regressregeln i § 25 föreslogs bli dispositiv, »då något missbruk av avtalsfriheten på detta område näppeligen torde kunna befaras.»[5]

B. Avtalspraxis

Flertalet av de författare i andra nordiska länder, som berör frågan om de dispositiva reglernas eventuella inflytande på avtalspraxis, anser sig kunna konstatera, att det föreligger en relativt stark påverkan av detta slag.[6] En representant för det finska för-

---

[3] *Förslag 1925.* 74. Regeln gjordes på HD:s tillskyndan åter tvingande i *Reg prop 62/1930.* Se *HD utl* 31 f.

[4] *Förslag 1925.* 72, *SOU 1925: 21.* 93. Samma motivering förekommer även i anslutning till regeln om fareökning vid livförsäkring, se *Förslag 1925.* 154 samt *SOU 1925: 21.* 196 och *Bugge,* Motiver 222.

[5] *Reg prop 62/1930.* 2.

[6] Se *Schmidt,* Faran 35 f, *Hellner,* Försäkringsrätt 64 f och *Selmer,*

säkringsväsendet gör också ett försiktigt uttalande i denna riktning: han finner det vara naturligt och praktiskt att i huvuddrag följa de dispositiva reglernas bokstav.[7]

Det är otvivelaktigt riktigt, att man i finsk försäkringsavtalspraxis accepterat många av de lösningar som FAL rekommenderat i dispositiv form. Detta gäller även vissa sådana lösningar som kan sägas bygga på liknande rättviseföreställningar som de tvingande skyddsreglerna. Som exempel kan nämnas, att reglerna om upplysningsplikt även till sina dispositiva delar (FAL §§ 6 och 7.1) regelmässigt anammats i praxis.[8] En genomslagskraft av denna styrka är dock ingalunda karakteristisk för alla delar av FAL. Detta framgår kanske mest markant, då man granskar avtalspraxis rörande de frågor som enligt uttryckliga uttalanden i förarbetena inte underkastats en tvingande reglering, därför att missbruk av avtalsfriheten på dessa punkter inte behövde befaras. Som senare skall framgå, har försäkringsgivarna just i dessa fall i det stora flertalet försäkringsvillkor intagit klausuler, som helt eller delvis avviker från de dispositiva reglerna. I avtalspraxis följer man sällan reglerna om framkallande av försäkringsfallet och om försäkringsgivares regressrätt.[9] — I ett senare sammanhang omtalas ytterligare en dispositiv »skyddsregel», vilken inte förmått sätta några betydande spår i de försäkringsvillkor som används hos oss: stadgandet om verkan av flyttning av brandförsäkrat gods i FAL § 83 åsidosätts i regel av villkorens bestämmelser om försäkringsstället.[10]

Forsikringsrett 29, 135 f. Jfr dock ur danskt perspektiv *Lyngsø*, NFT 1975. 86.

7 *Lundell*, Vakuutussanomat 1969. 230.

8 Se uttryckligen BilV 21.1, BrandV 15.2, FastV 15.2, ButV 15.2, SkogsV 15.22, InbrV 15.2, VattV 15.2, GlasV 15.21, HemFritV 15.21, HemV 15.21, MaskinavbrV 15.2, BrandavbrV 15.2 och HusdjursV 26.

9 Se nedan § 13.5 A resp § 12.5. — Då klausulerna om framkallande av försäkringsfallet i regel undantar ersättningsskyldighet blott vid grov vårdslöshet vore de godtagbara också ifall FAL:s reglering gjorts tvingande i samma mån som reglerna om framkallande i den norska och danska lagen.

10 Se nedan § 10.4 B b (xiv).

C. Slutsatser

De ovanstående uppgifterna om avtalspraxis ger vid handen att lagkoncipisternas förhoppning, att FAL även till sina dispositiva delar »i stor utsträckning» skulle bli iakttagen, åtminstone delvis gäckats. Vissa av de dispositiva reglerna kan därför sägas ha en stark ideologisk funktion: man säger sig sträva till att skydda försäkringstagaren och skapa rättvist avvägda regler för försäkringsförhållandet, men gör det samtidigt möjligt för försäkringsgivarna att genom klausuler i försäkringsvillkoren regelmässigt försätta dessa regler ur kraft.

De synpunkter som ovan anförts beträffande försäkringsgivarnas praxis gäller blott avtalspraxis. Det är givetvis möjligt, att man i skaderegleringspraxis betraktar vissa klausuler i försäkringsavtalet blott som säkerhetsventiler för speciella fall och i övrigt i större eller mindre omfattning följer lagens regler. Måhända syftar också de i förarbetena uttalade förmodandena, att missbruk av avtalsfriheten i vissa fall inte kunde väntas, närmast på detta skede av avtalsförhållandets förlopp. Huruvida förhoppningarna i detta avseende besannats, är en fråga, som inte kan besvaras här. Det må blott framhållas, att försäkringsgivaren i varje fall genom att i avtalet inta en klausul, som till försäkringstagarens nackdel avviker från en dispositiv regel, erhåller en fullständig beslutanderätt därom, huruvida och på vilket sätt den dispositiva regeln skall tillämpas vid skaderegleringen. En sådan kompetensförskjutning hade däremot inte kunnat åstadkommas, ifall lagstiftaren valt att göra den ifrågavarande regeln tvingande. Som senare skall framgå, var syftet med de tvingande reglerna också att *förhindra,* »att den ene kontrahentens rätt skall vara beroende av den andres gottfinnande.»[11]

---

[11] Se nedan s. 190.

§ 8. FAL:S STYRMÅL I BELYSNING AV TILLKOMSTHISTORIA OCH MOTIV

1. TIDIGARE FÖRSLAG

Redan under 1800-talet noterade man även hos oss de negativa följderna av att lagstiftning om försäkringsavtal saknades. Vid 1882 års lantdag framlade *Mauritz Hallberg* ett petitionsförslag för borgareståndet, vari han påyrkade kejserliga propositioner »om brand- och livförsäkringsaftalets ordnande genom civillag» och om förordning rörande inhemska försäkringsbolag samt utländska försäkringsanstalters rätt att driva rörelse i vårt land.[1] Av motiveringen att döma synes hans intresse för en försäkringsavtalslagstiftning dock inte uteslutande ha varit betingat av omsorg om försäkringstagarna. Han betonar nämligen framför allt försäkringsgivarnas behov av skydd mot en av lagstiftaren obunden rättskipning:

»Det privaträttsliga aftalet emellan försäkringsgifvare och försäkringstagare finnes nedlagt i de af bolagen utfärdade försäkringsbrefvens bestämmelser. Dessa äro att betraktas såsom af bolagen ensidigt fastställda försäkringsvilkor, hvilka antagas af försäkringstagaren, oftast utan att han söker eller förmår uppfatta hvarje stipulation, hvars underlåtande eller öfverträdande ovilkorligen gifver bolaget rätt att bryta aftalet. Detta förhållande, fastän skenbart fördelaktigt för bolaget, måste bidraga till att öka antalet tvister mellan dessa och de försäkrande. En viss billighetskänsla hos domaren, icke mindre än hos den stora allmän-

[1] *Borgareståndet 1882.* 7 februari.

heten, förmår denne i brist på tydlig lag att gentemot bolaget gifva klagandeparten ett utslag, som icke grundar sig på aftalets alla bestämmelser. Att bolagen härigenom blifva lidande icke blott till sin rätt, utan äfven i den allmänna opinionen, är lätt att inse. Lagstadganden, hvilka i likhet med hvad som skett på sjöförsäkringens område genom sjölagen af år 1873, ordnade hufvudpunkterna i brand- och lifförsäkringsaftalet, måste derför vara af lika behof för försäkringsgifvare som försäkringstagare. Bestämmelser i detta syfte skulle fylla en lucka inom lagstiftningen på ett område, der dennas overksamhet hittills icke sällan ställt de vigtigaste ekonomiska intressen på spel.»

Petitionsförslaget hann inte behandlas av lagutskottet. År 1888 ingavs därför ett förnyat petitionsförslag av *Hallberg* och *Leonard von Pfaler*. I motiveringen till förslaget är man mån om att framhålla, att en lagstiftning av föreslagen art inte påkallar »några för försäkringsrörelsens utveckling hämmande lagbud». Det som erfordrades var nämligen »främst fixerandet på civilrättslig väg af huvudpunkterna i försäkringsaftalet, hvarigenom en objektiv och allmänt giltig grund kunde vinnas för bedömandet af försäkringsgifvares och försäkringstagares ömsesidiga rättigheter samt de talrika orsaker till tvist undanrödjas, hvilka bero derpå att försäkringsbolagen ensidigt fastställa sina försäkringsvilkor».[2] Någon egentlig styrning av försäkringsvillkor ville man alltså knappast åstadkomma; genom att lagfästa grunddragen av försäkringsavtalsrätten hoppades man blott kunna minska antalet försäkringstvister, vilka gav försäkringsväsendet en dålig publicitet. — Detta petitionsförslag rönte samma öde som det tidigare förslaget.[3]

Frågan om lagstiftning om försäkringsavtal blev ånyo aktuell år 1909, då senaten gav lagberedningen i uppdrag att utarbeta för-

---

[2] *Borgareståndet 1888.* 7 februari.

[3] Se *Förslag 1925.* 41. Vid den korta diskussionen i borgareståndet den 11 februari 1888 förekom inga uttalanden om den civilrättsliga sidan av förslaget.

slag till lagar om försäkringsrörelse och om försäkringsavtal. Man inledde här arbetet på en lag om försäkringsrörelse; detta hann emellertid inte avslutas före upplösningen av lagberedningen.[4]

2. KOMMITTÉARBETET

A. Vissa data

Arbetet på en lagstiftning rörande försäkringsavtal kom hos oss att inledas först efter det Finland blivit självständigt. Kring årsskiftet 1918—1919 hade Danmark, Norge och Sverige inom ramen för det skandinaviska lagstiftningssamarbetet tillsatt kommittéer, vilka skulle uppgöra förslag till försäkringsavtalslagar för respektive länder. Finland anhöll om att få delta i samarbetet och statsrådet tillsatte, efter att anhållan bifallits i de övriga nordiska länderna, en kommitté för detta ändamål.[5] De fyra kommittéerna höll sina första gemensamma sammanträden i Norge under mars—april 1919 och i Danmark i september samma år, varvid man genomgick en översikt över litteratur och utländsk rätt, som utarbetats av den norska kommittémedlemmen, advokat *Bugge*.[6] Under det fortsatta arbetet avhölls ett flertal utskottssammanträden, vid vilka de nationella kommittéerna representerades av en eller flera ledamöter, samt ytterligare två gemensamma kommittésammanträden.[7]

---

[4] *Förslag 1925.* 41. Se även *Helminen* 33, som dock påstår, att uppdraget till lagberedningen skulle ha givits år 1910.

[5] Se *Förslag 1925.* 4, *SOU 1925: 21.* 3 f, *Udkast 1925.* III f samt *Ignatius—Kivivuori* XVIII.

[6] Se *Bugge,* NFT 1925. 221, *Förslag 1925.* 4, *SOU 1925: 21.* 4 f, *Udkast 1925.* IV och *Utkast 1925.* 3.

[7] Se närmare *Förslag 1925.* 4 f, *SOU 1925: 21.* 5 ff, *Udkast 1925.* IV ff och *Bugge,* NFT 1925. 221.

Kommittéerna framlade år 1921 ett preliminärt utkast till försäkringsavtalslagar.[8] Detta sändes på remiss till försäkringsföreningarna i de fyra länderna. Samtidigt skulle varje kommitté sörja för att även andra representanter för försäkringsväsendet samt företrädare för handel och industri m m skulle erhålla tillfälle att granska utkastet och att det även skulle hållas tillgängligt för allmänheten.[9] Det preliminära utkastet åstadkom en livlig debatt inom försäkringsvärlden; utformningen av försäkringsföreningarnas utlåtanden rörande förslaget föregicks av ingående diskussioner på föreningsmötena.[10] Kommittéerna fortsatte sedermera sitt arbete på basen av de inkomna yttrandena. Efter att ha publicerat ytterligare några preliminära utkast [11] avgav de sina slutliga förslag år 1925.

Som redan tidigare nämnts, tog kommittéerna till en början inte befattning med sjöförsäkringen. Först efter att 1921 års utkast färdigställts fattade respektive länders regeringar beslut om, att det ifrågavarande lagstiftningsarbetet skulle omfatta även den nämnda försäkringsgrenen. Kommittéerna kompletterades härefter med representanter för sjöförsäkringen. Den finska sakkunnige erhöll härvid ett såtillvida begränsat uppdrag, att han blott hade att biträda vid utformningen av de sjöförsäkringsrättsliga reglerna.[12]

I 1921 års utkast utgick kommittéerna från principen om avtalsfrihet, vilket framgår av, att man vid de regler, som föreslogs bli

---

8 Se *Utkast 1921* och *Udkast 1921* med alla fyra länders texter, samt *Utkast Stockholm 1921*, som innehåller blott det svenska lagförslaget med anmärkningar.

9 *Utkast 1921*, Förord. Hos oss publicerades bl a förslaget in extenso i Vakuutussanomia 1922. 20 ff.

10 Se närmare referat NFT 1922. 435 ff, NFT 1923. 115 f (Finland), NFT 1922. 453 ff, 460 f, 465 f, 468 ff (Sverige), NFT 1922. 320 f, 447 f, 448 ff (Norge) och NFT 1923. 221 (Danmark).

11 Se *Förslag 1922* och *Förslag 1923* samt *Förslag 1924 a—b*.

12 Se *Förslag 1925*. 5, *Udkast 1925*. IV f.

tvingande, uttryckligen angav, att avvikande avtal inte kunde åberopas. De tvingande reglerna utgjorde i flertalet fall typiska skyddsföreskrifter, som skulle hindra försäkringsgivarna att reglera vissa förhållanden på ett för försäkringstagarna alltför oförmånligt sätt, men även andra typer av tvingande regler förekom.[13] Skyddsreglerna kompletterades av en jämkningsregel i § 52. De slutliga förslagen byggde vad avtalsfriheten beträffar på samma huvudregel som 1921 års utkast: lagen skulle vara dispositiv i den mån annat inte föreskrevs i de enskilda stadgandena. Man hade dessutom nu ansett det vara lämpligt att uttryckligen utsäga detta i § 3. I övrigt hade reglerna i 1921 års utkast genomgått en kraftig omarbetning och omgruppering och nya avsnitt om transportförsäkring och kreatursförsäkring hade tillkommit. De tvingande reglerna täckte dock med vissa inskränkningar i huvudsak de problemkomplex, beträffande vilka begränsningar i avtalsfriheten föreslagits redan i 1921 års utkast.[14] Jämkningsregeln hade i något ändrad lydelse flyttats till § 34.

---

[13] På skadeförsäkringens område kan nämnas berikandeförbudet i § 53 samt skyddet av olika tredje män genom reglerna i § 43 (försäkringsgivares regressrätt), § 69 (avtals förlängning vid äganderättsövergång) och § 75 (skydd av inteckningshavare; i det svenska förslaget till försäkringsavtalslag hade härom inte intagits några regler). För livförsäkringens del kan hänvisas till det finska förslagets § 120 med begränsningar i rätten att sluta försäkringsavtal på barns liv.

[14] Dock hade reglerna om framkallande av försäkringsfallet (*Utkast 1921* § 28; *Förslag 1925* §§ 18—20) i det finska (och det svenska) förslaget gjorts dispositiva. Detsamma var i det finska förslaget fallet med regeln om följderna av försummat meddelande om försäkringsfall (*Utkast 1921* § 39, *Förslag 1925* § 21). Någon tvingande regel om uppsägning efter försäkringsfallets inträffande lik den i *Utkast 1921* § 66 ingick inte heller i det slutliga förslaget. Reglerna om försäkringsagenter, som i de svenska och norska texterna avslutades med en tvingande § 49 a om betydelsen av upplysningar som givits agenten, föll också bort under det fortsatta kommittéarbetet. — Stadgandet om rätten att teckna försäkring på barns liv saknades i *Förslag 1925*.

B. Kommittéernas sammansättning

Försäkringsgivarna var välrepresenterade i de nordiska kommittéerna.[15] Minst två av de ursprungligen fyra ledamöterna i respektive kommitté var företrädare för försäkringsväsendet. Då kommittéarbetet utvidgades att omfatta även sjöförsäkringen kompletterades dessutom de svenska, danska och norska kommittéerna med representanter för denna försäkringsgren. I de sistnämnda kommittéerna kom sålunda de till försäkringsväsendet anknutna ledamöterna att erhålla majoritet.

I den ursprungliga finska kommittén företräddes försäkringsgivarna av direktören i Ömsesidiga Livförsäkringsbolaget Suomi *E W Walldén,* som hade utsetts till ordförande för kommittén, och av direktören i Industriidkarenes i Finland Ömsesidiga Brandstodsförening *H M J Relander.* Man beaktade således blott de stora försäkringsgivarnas intressen, då kommittén sammansattes; båda de nämnda bolagen tillhörde de ledande inom sin bransch.[16] Övriga ledamöter i kommittén var advokaten *A M Lassenius* samt yngre ledamoten i lagberedningen, sedermera professor *Lauri Cederberg.* Efter att *Walldén* avlidit i slutet av år 1921 utsågs till ny ordförande jurisdoktorn, sedermera presidenten i Vasa HovR *Kaarlo Ignatius,* som under många år verkat som medlem i Suomibolagets styrelse.[17] — Som tidigare nämnts, deltog inte den sjöförsäkringssakkunniga, dispaschören *Harald Hjelt,* som fullvärdig medlem i den finska kommitténs arbete.

---

[15] Uppgifterna om kommittéernas sammansättning är hämtade ur *Förslag 1925.* 4 f, *SOU 1925: 21.* 4, 6, *Udkast 1925.* III ff, *Utkast 1925.* 3 f och *Bugge,* NFT 1925. 220 f.

[16] Suomi-bolaget bokförde för år 1919 den största premieinkomsten bland de inhemska livförsäkringsbolagen: 26 886 210 mk mot tvåan Kalevas 14 602 406 mk. Inom brandförsäkringen upptog åter Industriidkarenes i sitt bokslut den största premieinkomsten bland de finska ömsesidiga försäkringsbolagen — 4 979 303 mk — medan ett aktiebolag, Pohjola, uppvisade en större siffra — 18 000 165 mk. *Källa: Försäkringsväsendet A 1919—20,* livförsäkring 1919 tab 1 och brandförsäkring 1919 tab 1.

[17] *Renvall,* SVLY VI. 13.

Till ordförande för den svenska kommittén utsågs justitierådet *Tore Almén,* som emellertid avled redan år 1919 och efterträddes av justitierådet, sedermera presidenten i Svea HovR *Erik Marks von Würtemberg.* Som ledamöter fungerade direktören i Försäkringsaktiebolaget Skandia *Karl Herlitz,* verkställande direktören i Allmänna Livförsäkringsbolaget, professor *Edvard Phragmén* samt hovrättsassessorn, sedermera revisionssekreteraren *Rudolf Eklund.* Sjöförsäkringen representerades av verkställande direktören i Stockholms Sjöförsäkrings Aktiebolag *Harald Andersson* och som sekreterare verkade ombudsmannen, sedermera biträdande direktören i Livförsäkringsaktiebolaget Thule *Gunnar Palme.*

Till ordförande i den norska kommittén utsågs professor *Fredrik Stang* och till ledamöter verkställande direktören i Kristiania Almindelige Forsikringsaktieselskap Storebrand och Det norske Livforsikringsselskap Idun *Chr Hansson,* aktuarien i Livsforsikringsselskapet Brage, sedermera professorn *A Palmstrøm* samt høiesteretsadvokaten *Nicolay L Bugge.* Efter att *Palmstrøm* avlidit år 1922 förordnades i hans ställe aktuarien i Idun *Ivar Hesselberg.* Sjöförsäkringen företrädde av verkställande direktören i Arendals Forsikringsselskab A/S *Kristian Lindqvist.* Sekreterarsysslan handhades under en del av tiden av assessorn i Kristiania byret *Anton Getz.*

Den danska kommittén bestod av professor *Carl Torp* som ordförande samt direktören i Forsikringsaktieselskabet Heimdal, *højesteretssagfører N H Bache,* verkställande direktören i Københavns Brandforsikring *C A Iversen* och direktören i Nordisk Livsforsikrings-Aktieselskab af 1897 och i Nordisk Ulykkesforsikrings-Aktieselskab af 1898 *Jens Pedersen* som ledamöter. Assistenten i justitieministeriet, sedermera byretsdommer *A D Bentzon* fungerade som sekreterare.

Några djuptgående meningsskiljaktligheter mellan representanterna för försäkringsväsendet och kommittéernas övriga ledamöter synes knappast ha kommit i dagen under kommittéarbetets gång. Sålunda förekom enligt uppgift av den norska kommitténs ordförande i denna kommitté inte en enda omröstning, där jurister och försäkringsmän i grupp hade stått mot varandra.[18] De avgivna

---

[18] *Stang,* NFT 1922. 192. Däremot förekom det ofta, att de olika nationella kommittéerna enigt stod emot varandra vid omröstningarna, se särskilt protokollen från sammanträdena på Tonsåsen 1923.

betänkandena var också i regel enhälliga. Den svenska representanten för sjöförsäkringsgivarna fogade dock en reservation till kommitténs förslag, där han yrkade på, att reglerna om sjöförsäkring skulle utbrytas ur förslaget och införas på sin gamla plats i sjölagen i en av reservanten utarbetad form.[19]

C. Försäkringsväsendets inflytande i övrigt

Försäkringsgivarna kunde inte blott genom sin starka representation i de nordiska kommittéerna påverka utformningen av dessas förslag. Huvudsyftet med det preliminära utkastet från år 1921 var nämligen att ge försäkringsvärlden tillfälle att uttala sig om de tankar som gjorts gällande i kommittéerna. I många fall hade dessa t o m uppställt olika förslag enkom för att man skulle erhålla försäkringsgivarnas bedömning av de alternativ som varit föremål för diskussion.[20] Det utgjorde en ledande princip för arbetet, »att den praktiska försäkringsverksamhetens förhållanden och krav borde noga beaktas».[21]

I sitt fortsatta arbete synes kommittéerna — enligt vittnesbörd av i arbetet medverkande personer — i stor utsträckning ha beaktat de synpunkter som framställdes i olika försäkringsgivarorganisationers utlåtanden rörande 1921 års utkast.[22] Sålunda påpekar man uttryckligen exempelvis i det finska slutbetänkandet att strävan att tillmötesgå försäkringsgivarnas krav legat bakom förslagen att göra en del av regleringen av brott mot upplysningsplikten (§ 6) och regeln om meddelande om försäkringsfallet

---

19 Se *SOU 1925: 21.* 245 ff.

20 Se särsk *Udkast 1921.* 1.

21 *Relander,* Mercator 1922. 522.

22 Se t ex *Eklund,* SvJT 1925. 293 samt *Herlitz'* anförande i NFT 1925. 344. — Jfr den finska försäkringsföreningens brandförsäkringsgrupps utlåtande om det slutgiltiga förslaget, refererat i NFT 1928. 641 f, där man konstaterar, att »lagförslaget nu måste anses från fackmannasynpunkt i huvudsak tillfredsställande efter det flera från brandförsäkringsmannahåll framförda synpunkter behörigen betraktats.»

(§ 21) dispositiva samt att utesluta den i *Udkast 1921* §§ 31 och 34 stadgade påminnelseplikten för försäkringsgivaren vid försenad premiebetalning.[23] Den närmare utformningen av regeln om fareökning i FAL § 45 anges likaledes ha skett »med stöd av uttalanden, som kommittén inhämtat från praktiska försäkringsmän».[24] Remissutlåtandenas inverkan på de slutliga nordiska förslagen är givetvis inte begränsad till de nyss anförda, av den finska kommittén explicit angivna exemplen.[25]

Det må i detta sammanhang nämnas, att det förvisso även förekom yttranden, i vilka man betvivlade, att det överhuvudtaget var nödvändigt med en lagstiftning på området.[26] Särskilt från sjöförsäkringshåll gjorde man gällande, att begränsningar i avtalsfriheten inte var nödvändiga vid denna försäkringsgren, emedan avtalsparterna var jämbördiga och något missbruk av avtalsfriheten inte hade förekommit på detta område samt då sjöförsäkringen inte utan avtalsfrihet kunde »med framgång arbeta och anpassa sig efter affärslivets skiftande former».[27] Dessa synpunkter beaktades av kommittéerna såtillvida, att man gjorde den avdelning av förslaget som innehöll speciella regler för sjöförsäkring helt dispositiv; dessutom lät man åtskilliga av de för sjö- och

---

[23] *Förslag 1925.* 58, 74 och 67. De negativa konsekvenserna av påminnelseplikten framhölls också vid diskussionen i Försäkringsföreningen i Finland, se NFT 1922. 438 (direktör *Lavonius)* och NFT 1922. 439 (direktör *Bärlund).*

[24] *Förslag 1925.* 105.

[25] Det må nämnas, att det i den svenska debatten framträdde ett starkt motstånd mot vissa av de föreslagna reglerna om försäkringsagenter, se NFT 1922. 455 (auditör *Enell),* 458 (direktör *Sven Palme),* 460 (direktör *Lovén)* och 461 (direktör *Forssman),* vilket avsnitt ju helt utelämnades från de slutliga förslagen.

[26] Inom den finska försäkringsföreningen var man tveksam, se särsk diskussionsinlägget av ordföranden i den av föreningen tillsatta granskningskommittén O W *Louhivuori,* NFT 1922. 435 f. Se även *Löfgren,* NFT 1922. 631.

[27] *Förslag 1925.* 46, *SOU 1925: 21.* 60, jfr *Udkast 1925.* 23 och *Bugge,* Motiver 25, där man nämner ytterligare ett argument, som åberopats mot en tvingande reglering av sjöförsäkringen: försäkringsgivarnas behov av frihet i den internationella konkurrensen.

annan försäkring gemensamma reglerna undergå förändring »i syfte att bereda kontrahenterna större rörelsefrihet, än vad det... år 1921 utarbetade preliminära utkastet medgav.»[28] Kommittéerna tillmötesgick alltså sjöförsäkringsgivarnas krav genom att sänka skyddsnivån i förhållande till samtliga försäkringstagare.

D. De uttalade målsättningarna

a. Skydd av försäkringstagaren

aa. Allmänt

Vid gränsdragningen mellan de dispositiva och de tvingande reglerna utgick kommittéerna från den inom kontraktsrätten rådande principen om avtalsfrihet. Det ansågs uppenbart, att man inte utan viktiga skäl borde avvika från denna princip;[29] ett med hjälp av tvingande regler åstadkommet ingripande från statens sida måste »här likasom i allmänhet på privaträttens område bliva undantag, avtalsfriheten regel.»[30] På försäkringsrättens gebit krävde dock hänsynen till försäkringstagaren att avtalsfriheten i vissa fall inskränktes. Anledningen till att ett sådant skyddsbehov ansetts föreligga framhålls av den danska kommittén på följande sätt:

»Det er jo nemlig saaledes, at naar Vilkaarene for den enkelte Forsikring skal fastsættes, har Selskabet i Almindelighed en adskilligt stærkere Stilling end den forsikringssøgende. Det er Selskabet, der staar som den sagkyndige overfor Lægmanden. Det er Selskabet, der udarbejder Betingelserne, som normalt er af et saadant Omfang og Indhold, at den anden Part faktisk ikke vil, og det strengt taget ej heller kan forlanges, at han skal sætte sig nøjagtigt ind i dem.»[31]

---

[28] *Förslag 1925.* 46, jfr *SOU 1925: 21.* 60 och *Bugge,* Motiver 25.

[29] *Udkast 1925.* 22.

[30] *Förslag 1925.* 51, *SOU 1925: 21.* 68, se även *Bugge,* Motiver 34.

[31] *Udkast 1925.* 22.

Man noterade även, att de villkor som var i användning ofta innehöll klausuler, som inte kunde anses acceptabla, och man kunde inte heller utesluta, att försäkringsgivarna även efter det lagen kommit till i avtalen intog klausuler, »som strida mot vad lagstiftaren anser vara rätt och billigt.»[32] Med beaktande av försäkringsväsendets stora betydelse för samhället[33] var det därför nödvändigt att begränsa avtalsfriheten i försäkringsrätten. Det faktum, att försäkringsgivarna ofta avstod från att tillämpa de stränga villkoren och visade kulans, avlägsnade nämligen inte skyddsbehovet. Den finska kommittén ger följande motiv:

»Det lärer icke heller kunna bestridas att bland gällande försäkringsvillkor inom de flesta brancher påträffas bestämmelser, vilkas tillämpning skulle innebära en obillig hårdhet. Väl kan det vara sant att många av dessa bestämmelser icke äro avsedda att tillämpas efter ordalagen och icke heller bliva så tillämpade. Men själva deras tillvaro innebär dock för den försäkringstagande allmänheten ett osäkerhetstillstånd, som står i strid mot försäkringens viktiga samhällsuppgift, vilken innebär just skapandet av säkerhet. Hänsyn till rättssäkerheten kräver att staten icke uteslutande litar till försäkringsgivarnas goda vilja. Fall finnas för visso, då något tillmötesgående från försäkringsgivarens sida vid försäkringsvillkorens tilllämpning icke kan påräknas. Ett försäkringsbolag, vars ekonomiska ställning är osäker, kan av den grund finna sig föranlåtet att strängt fasthålla vid ett obilligt försäkringsvillkor. Ämnar försäkringsgivaren upphöra med sin verksamhet, saknar han anledning att i konkurrenssyfte göra någon eftergift till fördel för försäkringstagaren. Jämväl ur andra synpunkter äro allvarliga olägenheter förenade med det nu rådande systemet. Om t ex ett brandförsäkringsbolag, som misstänker att försäkringshavaren anlagt mordbrand, men ej kan föra bevis härom, till befrielse från ansvarighet åberopar en bestämmelse, som ej är avsedd att i allmänhet tillämpas, kan den som handlar å bolagets vägnar hava misstagit sig. Och även eljest är det åtminstone för nutida rättsuppfattning stötande att den ene kontrahentens rätt skall vara beroende av den andres gottfinnande. Rättskänslans

---

[32] *Förslag 1925.* 45, *SOU 1925: 21.* 59, se även *Udkast 1925.* 22 f och *Bugge,* Motiver 8.

[33] *Förslag 1925.* 45, *SOU 1925: 21.* 59.

krav sammanfaller här med rättssäkerhetens. Det har därför synts kommittén berättigat och påkallat att åt vissa lagbud, vilka avse att trygga försäkringstagarens ställning i rättsförhållandet, förlänas tvingande kraft.»[34]

ab. En begränsad skyddsmålsättning

Trots att kommittéerna starkt betonade målsättningen att skapa ett skydd för försäkringstagaren, eftersträvade man dock inte några djuptgående ingrepp i försäkringsväsendets autonomi. Såväl motiven till betänkandena som yttranden av enskilda kommittémedlemmar i olika sammanhang utvisar, att man var medveten om, i vilken begränsad form de föreslagna tvingande reglerna skulle förverkliga skyddsprincipen. I det följande återges ett antal sådana uttalanden, av vilka kommittéernas medvetna återhållsamhet vad beträffar styrningen av försäkringsvillkor klart framgår.

(i) *Betoningen av försäkringsgivarnas rörelsefrihet.* Kommittéerna betonade i flera sammanhang, att man måste »noga se till att man icke genom lagstiftningens ingripande hämmar en sund och naturlig utveckling av försäkringsväsendet»,[35] skapar »en olidlig tvångströja för försäkringsväsendets alltjämt fortgående utveckling.»[36] Planeringen och ledningen av utvecklingen på området skulle fortsättningsvis handhas av försäkringsgivarna.

Kommittéernas medvetenhet om den låga ambitionsnivån framgår även av deras försvar av lösningen att låta de allmänna tvingande reglerna — efter att de tidigare nämnda lindringarna genomförts — gälla även på sjöförsäkringens område. De gemen-

---

[34] *Förslag 1925.* 45 f, nästan ordagrant likalydande är *SOU 1925: 21.* 59 f. Se även *Udkast 1925.* 23, 72 f och *Bugge,* Motiver 9.

[35] *Förslag 1925.* 61, *SOU 1925: 21.* 79, så även *Udkast 1925.* 38 och *Bugge,* Motiver 55. — Man skulle »bereda försäkringshavaren skydd i den utsträckning det låter sig göra, utan att försäkringsgivarens berättigade intresse trädes för nära», *Förslag 1925.* 104, *SOU 1925: 21.* 133.

[36] *Förslag 1925.* 89, *SOU 1925: 21.* 115. Så även *Udkast 1925.* 72 och *Bugge,* Motiver 104.

samma tvingande reglerna var nämligen »av den art, att det icke med fog kan påstås att deras tillvaro på något sätt obehörigen inskränker möjligheten att anpassa sjöförsäkringen efter handelns och det övriga affärslivets legitima behov.»[37]

(ii) *Ingen påverkan av avtalsbalansen.* Åtminstone i ett fall — vid motiveringen av regeln om skydd för försäkringstagare som givit felaktig upplysning i god tro — har kommittéerna uttryckligen noterat, att den tvingande regeln inte försämrar försäkringsgivarnas ställning, då dessa genom att vid premieberäkningen beakta den ökade risk, regeln kan medföra, kan övervältra eventuella utgiftstillägg på försäkringstagarna.[38]

(iii) *Regleringens ofullständighet.* Kommittéerna fann, att man inte, »trots iakttagande av den största utförlighet och noggrannhet», kunde undvika, att det tvingande skyddet av försäkringstagaren blev ofullständigt.[39] Hänsynen till försäkringsgivarnas handlingsfrihet medförde därtill, att man inte ens strävade efter att åstadkomma en komplett reglering av alla fall, där oskälighet kunde tänkas uppkomma. Begränsningarna i avtalsfriheten angavs inte bygga på någon konsekvent princip; man förefaller huvudsakligen ha eftersträvat att fylla det skyddsbehov som kunde iakttas under den tid då full avtalsfrihet var rådande.[40] I motiven till flera av de tvingande reglerna hänvisade man till att bestämmelserna i gällande försäkringsvillkor om vederbörande fråga kunde anses vara alltför hårda mot försäkringstagarna eller att de vid tillämpningen kunnat missbrukas eller medföra obilliga resultat.[41] — Kommittéerna avsåg att luckorna i skyddet skulle

---

[37] *Förslag 1925.* 46, *SOU 1925: 21.* 60.

[38] *Förslag 1925.* 55, *SOU 1925: 21.* 72, *Udkast 1925.* 33 och *Bugge,* Motiver 43.

[39] *Förslag 1925.* 89, *SOU 1925: 21.* 115, så även *Udkast 1925.* 72 och *Bugge,* Motiver 104.

[40] Se även *Hellner,* Försäkringsrätt 62, *samma,* VersWissArch 1956. 78 och *samma,* Festgabe 285 f.

[41] Se *Förslag 1925.* 60, 65 f, 78, 81, 84, 86, 87, 100, 102, 110, 111 samt 149 f (utländska bolags tidigare försäkringsvillkor). Se även *SOU 1925: 21.* 79, 84 ff, 100, 104, 108, 111, 112, 128, 131, 140, 141 och 189, *Udkast 1925.* 38,

utfyllas med hjälp av generalklausulen i § 34. Det begränsade syftet med detta stadgande analyseras närmare i § 13.

(iv) *Anpassning till rådande praxis.* Det faktum, att kommittéerna, som nyss angivits, sade sig sträva till att ingripa mot gällande hårda försäkringsvillkor, synes ge vid handen, att de ville åstadkomma en omfattande förbättring av försäkringspraxis som helhet. En så djuptgående styrmålsättning var emellertid inte karaktäristisk för kommittéernas arbete. Man ansåg tvärtom, att man borde »taga största möjliga hänsyn till nu gällande praxis på försäkringsrättens område.» Avtalspraxis var dock inte den enda källa som lagstiftaren borde ösa ur: försäkringsvillkoren var i många fall otillfredsställande och följdes inte heller av försäkringsgivarna. Ofta hade hos dessa i stället utbildats en kulanspraxis, som på ett acceptabelt sätt tillgodosåg försäkringstagarnas intressen.[42] Att denna av försäkringsgivarna faktiskt tillämpade praxis bildat utgångspunkt för kommittéernas förslag bekräftas även av flera kommittémedlemmar i olika sammanhang. Kommittéerna har stött sig på och t o m i förslagen återgivit »bolagens i mellanhavanden med redliga kunder tillämpade goda praxis»[43]; det har blott »gällt att bringa avtalets bestämmelser i överensstämmelse med gällande praxis.»[44] — Som senare skall visas, betonade kommittéerna även försäkringspraxis' betydelse som riktlinje för tolkningen av lagen på några centrala punkter.[45]

(v) *Konsument- och rörelseförsäkring.* Redan tidigare framgick, att kommittéerna i sin strävan att göra lagstiftningen tillämplig på alla försäkringsgrenar inklusive sjöförsäkringen såg sig

---

43, 44, 55, 56 f, 58, 68, 69, 69 f, 70, 83 f, 92 och 133 samt *Bugge,* Motiver 55, 63 f, 75 f, 79, 95, 98, 99, 100, 120, 136 f, 138 och 211.

42 *Förslag 1925.* 42 f, se även *SOU 1925: 21.* 56 samt de ovan i not 34 angivna källorna. Se också *Relander,* Mercator 1922. 525.

43 *Cederberg,* NFT 1943. 376. Så även *samma,* SVLY VI. 101.

44 *Relander* i NFT 1922. 440. Så även *Stang,* NFT 1922. 195 f och *Herlitz* i NFT 1922. 457. De två förstnämnda påpekar dock, att kommittéerna stundom även strävat att gå vidare och »bane vei fremover».

45 Se § 10.2 och § 13.2.

nödgade att generellt sänka den föreslagna skyddsnivån. Motviljan mot att göra en distinktion mellan konsument- och rörelseförsäkringar synes även i övrigt stundom ha motiverat för konsumenterna mindre förmånliga lösningar. Sålunda avstyrker man t ex en av SVVG anammad reglering av upplysningsplikten under åberopande av, att den för vissa försäkringsgrenar, främst sjöförsäkring och industribrandförsäkring, skulle »innebära ett onödigt ingrepp i deras rörelsefrihet.»[46]

ac. Tankar om lagens funktioner

Som redan de nyss omtalade begränsningarna i skyddsmålsättningen ger vid handen, var syftet med de tvingande reglerna inte blott att trygga försäkringstagarnas intressen. Den norska kommittén uttalar explicit, att man strävat att uppnå »full betryggelse både mot overgrep fra den ene av partene overfor den annen og mot illojal konkurranse fra dårlige selskapers side».[47] Också i det finska betänkandet konstaterar man allmänt om lagstiftningen om försäkringsavtal, att den »stärker allmänhetens förtroende för försäkringsinstitutet och befordrar därigenom försäkringsväsendets utveckling.»[48] Den måhända klaraste formuleringen av kommittéernas antaganden ges dock av *Stang*, då han inför Den norske Forsikringsforening utreder, vilka positiva verkningar för försäkringsväsendet en lagstiftning i enlighet med riktlinjerna i 1921 års utkast kunde ha:

»Dette er altså regler som i formen beskytter forsikringspublikummet mot selskapene; men i virkeligheten spiller de også en

---

[46] *Förslag 1925.* 52 f. Se även *SOU 1925: 21.* 69, *Udkast 1925.* 31 och *Bugge,* Motiver 37.

[47] *Bugge,* Motiver 11.

[48] *Förslag 1925.* 45. Se även *SOU 1925: 21.* 59 samt *Bugge,* Motiver 11. — I motiven till regeln om viss utmätningsfrihet för livförsäkringsbelopp (FAL § 116) betonar man också samhällets intresse i utbredningen av denna försäkringsgren, se *Förslag 1925.* 166 ff samt *SOU 1925: 21.* 210, 213, 215.

anden rolle: de beskytter de gode forsikringsselskaper mot de slette, de hævder god forsikringspraksis mot den dårlige, og hævder derved de gode selskapers ret mot de dårlige. Og jeg mener, det er et betydningsfuldt værn, de gir. Det kan jo nemlig ikke negtes, at hver gang et forsikringsselskap anlægger sak for at drive gjennem et krav, som ikke stemmer med sund forsikringspraksis, skader det ikke bare den person, det anlægger sak mot, og sig selv; men det skader tilliden til forsikringsvæsenet, det skader tilliden til forsikringsselskapene i almindelighet. Og vinder et selskap en slik sak, så blir skaden mangedobbelt. Har selskapet i sine forsikringsbetingelser skaffet sig rettigheter, som det strider mot sund forsikringspraksis at utøve og tvinger det derigjennem en domstol til at avsi en dom, som ikke stemmer med almindelig retsfølelse, så skader det ikke bare den person som dømmes, eller sig selv; men det skader hele den samlede forsikringsrørelse. Man taler saa meget om reklame, og man forstår betydningen av den. Men man skulde engang begynde at tale om antireklame ogsaa, og vurdere betydningen av den. En forretning som ved smålighet irriterer sit publikum, driver antireklame; et forsikringsselskap, som anlægger en sak, som ikke burde været anlagt, driver antireklamen ikke bare for sig selv, men for de andre selskaper og for selve forsikringsvæsenet. Det er dette hensyn, vi har gåt ut fra, og jeg håber det vil finde forsikringsverdenens tilslutning.»[49]

Den norske kommittéordföranden framhäver också några andra skäl för försäkringsväsendet att hälsa lagförslaget med tillfredsställelse. Dels kunde lagen förväntas medföra »större forretningsmaessig sikkerhet»[50] och dels skulle den genom att leda försäkringsverksamheten in på sunda spår i hög grad minska den åtminstone i Norge aktuella faran för en socialisering av försäkringsväsendet.[51]

b. Andra målsättningar

Den största delen av de tvingande reglerna i FAL har till syfte att skydda den svagare parten i avtalsförhållandet, försäkrings-

[49] *Stang*, NFT 1922. 197, se även *samma* i NFT 1922. 451.
[50] *Stang*, NFT 1922. 213.
[51] *Stang* i NFT 1922. 321 och 452.

tagaren.[52] I några sammanhang anför dock kommittéerna allmänna samhällspolitiska överväganden av annan typ som skäl för föreslagna begränsningar i avtalsfriheten:

(i) *Berikandeförbudet (§ 39).* Principen, att försäkringsfallet inte får medföra vinst för försäkringstagaren, ansågs vara viktig från samhällets synpunkt.[53] Den spekulationsmöjlighet som skulle föreligga, om berikandeförbudet saknades, kunde leda till, att betydelsefulla ekonomiska och personliga värden sattes på spel.[54] Genom berikandeförbudet tillvaratas emellertid inte blott samhällets, utan även försäkringsgivarnas intressen: den norska kommittén betonade också upprepade gånger, att den nämnda regeln var avsedd att skydda försäkringsgivarna mot alltför stora krav från deras kunder i fall där dessa p g a organisering 1 dyl var i stånd till att lägga press på sina motparter.[55]

(ii) *Skyddet av förvärvare av försäkrad egendom (§ 54.2).* Kommittéerna ansåg försäkringen utgöra »ett viktigt hjälpmedel för omsättningen.»[56] Hänsynen till omsättningens trygghet befanns därför kräva en tvingande regel om försäkringsskyddets kvarstående under viss tid efter äganderättsövergång.[57]

(iii) *Skyddet av inteckningshavare.* Samhällspolitiska överväganden ligger också bakom den tvingande regleringen av inteckningshavares ställning vid brandförsäkring. Behovet att stärka realkrediten anges som skäl för den nämnda begränsningen av avtalsfriheten.[58]

---

52 Strävan att garantera reparation av inträffade skador synes också ligga bakom skyddet av den skadelidande vid ansvarsförsäkring, se *Förslag 1925.* 151 ff samt *SOU 1925: 21.* 191 ff, *Bugge,* Motiver 213 ff och *Udkast 1925.* 135 ff.

53 *Förslag 1925.* 95, *SOU 1925: 21.* 122, *Udkast 1925.* 78 och *Bugge,* Motiver 112.

54 *Udkast 1925.* 78.

55 *Bugge,* Motiver 9 f, 11, 16. Så även *Stang,* NFT 1922. 199.

56 *Förslag 1925.* 114, *SOU 1925: 21.* 145.

57 *Förslag 1925.* 116, *SOU 1925: 21.* 151, *Udkast 1925.* 95 och *Bugge,* Motiver 150.

58 *Bugge,* Motiver 150, se även *Udkast 1925.* 127 f samt *Förslag 1925.* 179 och *SOU 1925: 21.* 229. Se även *Eklund,* SvJT 1925. 296.

I förbigående framskymtar stundom även andra målsättningar i kommittéernas argumentation. Motiveringen för det i reglerna om fareökning intagna undantaget för åtgärd avsedd att förebygga skada å person eller egendom (§ 49.2) antyder exempelvis, att kommittéerna beaktat den eventuella inverkan på försäkringstagarnas handlande avsaknaden av en sådan regel kunnat ha.[59] Det skulle, säger den danska kommittén, »fra et Samfundssynspunkt vaere uheldigt, om det kunde risikeres, at den sikrede af Frygt for at miste sin Erstatning skulde lade sig afholde fra at foretage en saadan Handling.»

3. SENARE SKEDEN I LAGSTIFTNINGSARBETET

Kommittéernas förslag ledde till lagstiftning i Sverige den 8 april 1927 samt i Danmark och i Norge den 15 april respektive 6 juni 1930. I Finland tog man längre tid på sig. Efter påtryckning från försäkringsväsendets sida utsändes förslaget på ny remissrond till försäkringsorganisationerna, vilka inkom med sina utlåtanden i juni 1927.[60] Först följande år inleddes arbetet på ett propositionsförslag; uppdraget att utforma ett sådant gavs åt en av den finska kommitténs medlemmar, professor *Cederberg*.[61] Regeringen gav år 1930 en proposition angående lag om försäkringsavtal,[62] som behandlades i riksdagen följande år. Propositionen följde till sin uppbyggnad och i stor utsträckning även till sitt innehåll den finska kommitténs förslag. Några mindre ändringar i gränsdragningen mellan de tvingande och de dispositiva reglerna hade företagits.[63] Riksdagen förkastade i enlighet med lagutskottets förslag proposi-

---

59 *Förslag 1925.* 108, 72, *SOU 1925: 21.* 137, 94, *Udkast 1925.* 89, 52 och *Bugge,* Motiver 131, 73.

60 Se NFT 1928. 640 ff.

61 Se NFT 1928. 640 och SVLY VII. 63.

62 *Reg prop 62/1930.*

63 Regressregeln i § 25 hade gjorts dispositiv, medan § 21 på HD:s tillskyndan ånyo gjorts tvingande, se *HD utl* 31 f. Den i förslagets § 32 upptagna tvingande regeln om försäkringstagarens rätt att anlita biträde hade utelämnats.

tionen, dels p g a vissa sakliga och formella brister och dels för att lagförslaget förutsatte åstadkommandet av en lagstiftning om försäkringsrörelse, varom någon proposition dock ännu inte avlåtits till riksdagen.[64] Samtidigt föreslog riksdagen bl a, att det av de övriga nordiska ländernas kommittéer upptagna tvingande andra momentet i § 30 skulle införas i den finska lagen,[65] vilket önskemål även beaktades i den nya propositionen. Denna avgavs år 1932 [66] och antogs av riksdagen med några mindre ändringar. FAL trädde i kraft den 1 januari 1934 och har sedermera inte undergått några förändringar.

Någon ingående diskussion av lagstiftningens målsättningar kommer inte till synes i de senare förarbetena till FAL. I regeringens första proposition konstateras blott helt allmänt, att man beaktat, »att den i finsk rätt, speciellt på förmögenhetsrättens område, gällande avtalsfrihetsprincipen icke utan giltig anledning bör frångås, medan det å andra sidan ansetts nödigt att i särskilda fall, för tryggande av försäkringstagarens rätt, inskränka avtalsfriheten.» Beträffande arten av de begränsningar i avtalsfriheten som föreslagits betonas också, att de inte kan »anses verka hämmande för en sund och naturlig utveckling av försäkringsväsendet».[67] I den senare propositionen samt i riksdagshandlingarna berörs målsättningsfrågorna inte längre. Vid behandlingen av propositionerna i riksdagens plenum yttrade sig ingen riksdagsman om förslaget till försäkringsavtalslag.[68]

---

64 *Riksd sv (prop 62/1930)* 1, *Lagutsk bet 3/1931.* 1.

65 *Riksd sv (prop 62/1930)* 2, *Lagutsk bet 3/1931.* 2. Förslaget byggde på *HD utl* 32 f. Stadgandet reglerar frågan om den tid inom vilken försäkringstagaren utan hinder av avtalets bestämmelser kan framställa anspråk på basen av inträffat försäkringsfall.

66 *Reg prop 73/1932.* Se även *Lagber publ 10/1932.* Utan motivering hade i detta skede den tvingande § 15 kompletterats med det andra moment som även ingår i den slutgiltiga lagtexten.

67 *Reg prop 62/1930.* 2.

68 Se om plenarbehandlingen *Vp 1931. Pöytäkirjat* 41, 575, 577, 638 f och 720 samt *Vp 1932. Pöytäkirjat* 1085, 1791, 1793, 2317 f och 2347.

4. SAMMANFATTNING

Undersökningen av FAL:s tillkomsthistoria utvisar, att hänsynen till försäkringstagarnas intressen ingalunda dominerade lagstiftningsarbetet i så hög grad som stundom senare antagits vara fallet. Försäkringsväsendets starka representation i kommittéerna samt försäkringsorganisationernas ställning som inflytelserika remissinstanser kan i sig antas ha utgjort en garanti för, att försäkringstagarna skyddades blott i den utsträckning det var förenligt med branschens — främst de stora försäkringsbolagens — intressen. Redan de uttalade målsättningarna bakom lagstiftningen stöder denna hypotes: man ville blott bringa försäkringsavtalens bestämmelser i överensstämmelse med den kulanspraxis som redan allmänt tillämpades — i den mån detta kunde ske utan att man skapade en olidlig tvångströja för försäkringsväsendets utveckling. Man hänvisade också öppet till försäkringsväsendets intresse av en på detta sätt begränsad skyddsmålsättning. Hänsynen till branschens image bland allmänheten angavs t o m utgöra en utgångspunkt för lagförslagen. Uttalanden av detta slag utgör givetvis, som tidigare framhållits, inte något definitivt bevis för att kommittéerna verkligen prioriterat målen på angivet sätt; det är uppenbart, att hänvisningarna till allmänhetens förtroende m m också var avsedda som »försäljningsargument», vilka skulle förmå försäkringsväsendet att godta de framlagda förslagen. Uttalandena visar emellertid i varje händelse, att man uppmärksammat möjligheten, att lagstiftningen kunde ha ur försäkringsväsendets synvinkel positiva funktioner.

§ 9. LAGSTIFTNINGENS INNEHÅLL. FORTSATT MÅLANALYS

1. DE TVINGANDE REGLERNA

A. Tekniken

a. Ensidiga eller fullständiga begränsningar av avtalsfriheten

Vid beskrivningen av DVVG och SVVG framgick, att man kan särskilja mellan tvingande regler av två slag. En lagregel kan begränsa avtalsfriheten antingen fullständigt eller blott i en riktning, varvid avvikelser till förmån för någondera parten är tillåtna.[1] De regler i FAL, som uttryckligen angivits vara tvingande, är samtliga av den senare typen. Försäkringsvillkoren får alltså avvika från dessa regler till förmån för den part som regeln är avsedd att skydda. Av de regler som »skall anses» tvingande med stöd av FAL § 3 uppfattas vissa uppenbarligen som fullständigt tvingande.[2]

b. Hur igenkänns de tvingande reglerna?

Det kan ibland vara svårt att avgöra, huruvida ett kontraktsrättsligt stadgande kan anses vara tvingande eller inte.[3] Detta prob-

---

[1] Se även *Grönfors*, Festskrift 213.

[2] Se nedan § 12.3 B (i) och (iv).

[3] Av det faktum, att avtalsfrihetens princip gäller inom obligationsrätten, kan inte automatiskt dras slutsatsen, att alla lagregler här presu-

lem är dock inte särskilt framträdande inom den nordiska försäkringsrätten.[4] Enligt FAL § 3 är lagens stadganden dispositiva, om inte avvikelser från dem uttryckligen är förbjudna eller skall anses vara förbjudna. Det sistnämnda uttrycket kan vålla vissa svårigheter i förevarande avseende, vilka skall behandlas närmare senare (§ 12), men i övrigt framgår alltså uttryckligen av lagtexten, vilka stadganden man velat göra tvingande.

I flertalet fall anger man den tvingande karaktären hos en regel i FAL genom att säga, att förbehåll av ett visst innehåll inte må åberopas av försäkringsgivaren.[5] I ett stadgande bestäms åter, att försäkringsgivaren, trots att ett visst förbehåll träffats, inte i något fall äger göra gällande annan än en angiven påföljd.[6] I många fall utsäges dock inte på detta sätt direkt, att en klausul skall vara helt eller delvis ogiltig, utan lagtexten anger, att förekomsten eller avsaknaden av vissa omständigheter skall medföra, att man inte må åberopa förbehållet[7] eller göra förbehållet gällande,[8] att den i förbehållet angivna påföljden inte må inträda[9] eller att förbehållet skall vara utan verkan.[10] Omvänt uttalas på några ställen, att rätt till ersättning utan hinder av visst förbehåll likväl skall föreligga i vissa fall.[11] Slutligen anger man i ett stadgande, att försäkringsgivaren, trots förbehåll om ansvarsfrihet, med beaktande av omständigheterna kan skyldigkännas att utge ersättning.[12] — I den

---

meras vara dispositiva, se t ex *Jørgensen*, Kontraktsret 28, *Klami*, Teoria 87 och *Schweingruber* 58 ff, 66. *Mathiassen* 38 talar t o m om »et almindeligt fortolkningssynspunkt om ufravigelighed» för skyddsregler.

4 *Grönfors*, Festskrift 207 karakteriserar t o m FAL som »ett mönster av tydlighet» i föreliggande avseende.

5 Se FAL §§ 10.1, 13, 15.3, 21.3, 23.2, 24.2, 28, 50.1, 51.3, 52.2 och 88.1. Jfr även FAL § 44.2, som något missvisande anger, att ifall försäkringsavtalet innehåller ett bestämt förbehåll, »må *avtalet* ej av försäkringsgivaren åberopas» (kurs här).

6 FAL § 10.2.

7 FAL §§ 14.1, 30.1—2, 31.

8 FAL § 32.

9 FAL § 14.2.

10 FAL §§ 94, 96.

11 FAL §§ 43.1, 54.2.

12 FAL § 23.1.

i annan riktning tvingande FAL § 39.1 användes uttrycket »ej vare försäkringsgivaren pliktig ... ändå att överenskommet försäkringsbelopp...»

c. Systematiken

Redan tidigare har framgått, att gränsdragningen mellan de tvingande och de dispositiva reglerna i FAL inte bygger på någon konsekvent princip. De förstnämnda reglerna bildar därför inte någon systematisk helhet. Vid en beskrivning av begränsningarna i avtalsfriheten inom skadeförsäkringen synes det naturligt att utgå från indelningen i (i) regler som är avsedda att skydda försäkringstagaren, (ii) regler som erbjuder tredje man skydd och (iii) berikandeförbudet. Den förstnämnda mest omfattande gruppen kan vidare lämpligen uppspjälkas i två underavdelningar, varvid den första omfattar försäkringstagarens s k biförpliktelser, medan övriga mer heterogena skyddsregler — bland dem reglerna om försäkringstagarens huvudförpliktelse, skyldigheten att erlägga premie — kan hänföras till den senare.

B. De tvingande reglerna

a. Regler avsedda att skydda försäkringstagaren

aa. Biförpliktelserna

Termen biförpliktelser brukar begagnas som sammanfattande beteckning för vissa handlingsskyldigheter som åläggs försäkringstagaren vid sidan av hans huvudförpliktelse, att erlägga premie. I FAL ingår tvingande regler angående följande biförpliktelser:

(i) *Upplysningsplikten.* I § 10.1 stadgas, att vissa av reglerna om upplysningsplikt i §§ 4—9 skall vara tvingande. Detta gäller regeln i § 5.1, enligt vilken oriktigheten hos uppgift, som försäkringstagaren lämnat *i god tro,* skall vara utan inverkan på försäkringsgivarens

ansvarighet. Försäkringsgivaren har likväl rätt att uppsäga avtalet med fjorton dagars uppsägningstid (§ 5.2). Försäkringstagarens *av vårdslöshet förorsakade underlåtenhet* att lämna uppgift skall inte heller inverka på försäkringsgivarens ansvarighet i andra fall än då den ifrågavarande omständigheten varit känd för försäkringstagaren och han insett eller bort inse dess betydelse för försäkringsgivaren (§ 7.2 jfrd med § 7.1). Reglerna om försäkringsgivarens ansvar i sistnämnda fall samt i situationer, då försäkringstagaren givit oriktig uppgift i ond tro, är däremot dispositiva. Dock måste enligt den tvingande regeln i § 8 försäkringsgivaren i dessa fall — om försäkringstagaren inte förfarit svikligt eller handlat på sätt som avses i AvtL § 33 — för att kunna påkalla eventuell ansvarsbefrielse utan oskäligt uppehåll efter att ha erhållit kännedom om försäkringstagarens förfarande meddela denne, att och i vad mån han vill bli fri från ansvar. Samma regel gäller, då försäkringsgivaren önskar åberopa den rätt att säga upp avtalet som medgivits honom i § 5.2.

För alla fall av brott mot upplysningsplikten gäller, att försäkringsgivarens ansvarighet inte skall påverkas, om försäkringsgivaren ägt eller bort äga kännedom om det rätta förhållandet eller om den omständighet som oriktigt uppgivits eller förtigits vid avtalsslutet saknade betydelse för försäkringsgivaren eller därefter förlorade sin betydelse för honom (§ 9).

Slutligen begränsar den tvingande regeln i § 10.2 rättsverkningarna av att man träffat förbehåll, enligt vilket uppgift, som lämnats av annan än försäkringstagaren eller som intagits i försäkringsbrevet, skall inverka på försäkringsgivarens ansvarighet. Försäkringsgivaren har härvid oberoende av klausulens lydelse inte rätt att göra någon annan påföljd gällande än den som stadgats för det fall, att den oriktiga uppgiften avgivits av försäkringstagaren.

(ii) *Fareökning.* Enligt § 50 må försäkringsgivaren inte åberopa förbehåll, enligt vilket ökning av faran skall rubba hans ansvarighet i andra fall eller i annan omfattning än i §§ 45—49 sägs. Två undantag från denna regel omtalas nedan.

Förutsättningarna för att fareökning skall anses föreligga anges i § 45.1. Denna paragraf uppställer följande rekvisit: att faran ökats genom ändring i förhållande, varom uppgift intagits i försäkringsbrevet eller som försäkringstagaren vid avtalets slutande uppgivit, samt att ökningen inte är av sådan beskaffenhet, att försäkringsgivaren måste anses ha tagit den i beräkning. Rättsverkningarna av fareökningen varierar beroende på om den nämnda ändringen tillkommit med eller utan försäkringstagarens (försäkringshavarens) vilja.

Har fareökningen skett *med försäkringstagarens vilja,* är försäkringsgivaren fri från ansvar, ifall han, efter vad man kan anta, överhuvudtaget inte skulle ha meddelat försäkring, om det genom ändringen uppkomna förhållandet hade förefunnits då avtalet slöts (§ 45.1). Om det däremot kan antas, att försäkringsgivaren trots ändringen skulle ha beviljat försäkringen, men mot annan premie eller på andra villkor än de avtalade, tillämpas en s k *proratarege*l (§ 45.2): hans ansvarighet begränsas till det som i betraktande härav svarar mot den utfästa premien. Om försäkringsgivaren underlåtit att ta återförsäkring, fastän man måste anta, att han hade gjort det, ifall han haft vetskap om ändringen, skall hans ansvarighet dessutom lämpas i enlighet härmed. Proratataregeln kan dock enligt § 50.1 genom *förbehåll* i avtalet ersättas av en *kausalitetsregel* (§ 45.3): försäkringsgivaren ansvarar då endast i den mån det visas, att fareökningen varit utan betydelse för försäkringsfallets inträffande eller skadans omfattning. Om fareökningen tillkommit *utan försäkringstagarens vilja,* kan försäkringsgivaren göra de ovan angivna sanktionerna gällande blott ifall försäkringstagaren utan skälig anledning underlåtit att meddela försäkringsgivaren om fareökningen (§ 46). Oberoende av om ändringen skett med eller utan försäkringstagarens vilja har försäkringsgivaren vid fareökning rätt att uppsäga avtalet att upphöra efter fjorton dagar (§ 47).

Försäkringsgivarens rätt att åberopa fareökning begränsas ytterligare genom reglerna i §§ 48—49. Enligt den förstnämnda paragrafen måste försäkringsgivaren för att kunna göra de ovannämnda påföljderna gällande utan oskäligt uppehåll meddela försäkrings-

tagaren, att och i vilken omfattning han vill tillgodonjuta de i §§ 45—47 omtalade rättigheterna. Vidare stadgas i § 49.1, att fareökning skall sakna inverkan på försäkringsgivarens ansvarighet, om förhållandet, vari ändring ägt rum, blivit återställt eller fareökningen eljest upphört att vara av betydelse. Detsamma gäller, om den åtgärd, som medfört fareökningen, haft till ändamål att förekomma skada på person eller egendom och den företagits under sådana omständigheter, att den måste anses försvarlig (§ 49.2).

Vid försäkring å gods medges en viss avtalsfrihet rörande *identifikationsreglerna* vid fareökning (§ 50.2). Om sådan försäkring gäller till förmån för tredje man, men godset finns i försäkringstagarens besittning, kan parterna träffa giltigt avtal om, att åtgärd eller underlåtenhet av försäkringstagaren skall ha samma verkan som åtgärd eller underlåtenhet av försäkringshavaren.

(iii) *Säkerhetsföreskrifter* (§ 51). Med en säkerhetsföreskrift avses en i försäkringsavtalet meddelad föreskrift, vars iakttagande är ägnat att förebygga eller begränsa skada. Lagen uppställer två förutsättningar för att ett brott mot en säkerhetsföreskrift skall påverka försäkringsgivarens ansvar. Dels gäller en *kausalitetsregel:* försäkringsgivaren är ersättningsskyldig endast om och i den mån man kan anta, att skadan skulle ha inträffat även om brottet mot föreskriften inte ägt rum. Dels har en *culparegel* uppställts: om underlåtenheten att följa säkerhetsföreskriften inte kan läggas den till last, som haft att tillse, att föreskriften iakttogs, skall försäkringsgivarens ersättningsskyldighet inte påverkas. Regeln anger som synes även, vilka personers culpa som härvid skall beaktas — den innehåller en *identifikationsregel* (§ 51.1).

Lagen ger även försäkringsgivaren rätt att under vissa förutsättningar säga upp försäkringen, då brott mot säkerhetsföreskrift inträffat. Om det finns anledning att befara, att föreskriften jämväl i framtiden kommer att åsidosättas, föreligger nämligen uppsägningsrätt med fjorton dagars uppsägningstid (§ 51.2). Med hänsyn till att man i § 51.3 stipulerat, att förbehåll, enligt vilket underlåtenhet att iaktta säkerhetsföreskrift skulle inverka på försäkringsgivarens *ersättningsskyldighet* i andra fall eller i vidare mån

än i paragrafen sägs, inte må åberopas, hyser dock vissa författare tvivel därom, huruvida uppsägningsregeln skall anses ha tvingande karaktär.[13]

(iv) *Räddningsplikt* (§ 52). Med försäkringstagarens (försäkringshavarens) räddningsplikt avses hans skyldighet att, då försäkringsfall inträffar eller kan befaras vara omedelbart förestående, efter förmåga sörja för avvärjande och minskning av skadan, vidta erforderliga åtgärder för bevarande av försäkringsgivarens rätt mot eventuellt ersättningsskyldig tredje man samt såvitt möjligt efterkomma försäkringsgivarens föreskrifter i dessa avseenden. Försäkringsgivarens rätt att göra gällande påföljder vid brott mot räddningsplikten är begränsad genom en *kausalitetsregel* och en kvalificerad *culparegel*. Försäkringsgivaren är ersättningsskyldig endast för den skada, som, efter vad man kan anta, skulle ha inträffat även om försäkringstagaren uppfyllt sin skyldighet. Denna påföljd inträder likväl endast när försäkringstagaren åsidosatt skyldigheten uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet.

De ovanstående reglerna berör antingen försäkringsgivarens kunskap om den försäkrade risken eller försäkringstagarens förhållande till risken under avtalets bestånd. De förpliktelser som reglerna ålägger försäkringstagaren kunde därför lämpligen betecknas som *riskanknutna biförpliktelser*. Till denna grupp av biförpliktelser kan man ytterligare hänföra de skyldigheter som åläggs försäkringstagaren genom reglerna om *framkallande av försäkringsfallet* (§§ 18—20), vilka dock i vårt land liksom i Sverige

---

[13] *Bentzon—Christensen* 299 tvivlar, men anser det dock vara säkrast att betrakta regeln som tvingande. Försäkringsgivaren skall dock alltid kunna förbehålla sig rätt till uppsägning efter att skada, som förorsakats av brott mot säkerhetsföreskrift, inträffat. *Lyngsø*, FAL 230 godtar sistnämnda regel. *Hellner*, Försäkringsrätt 177 not 1 konstaterar, att de svenska förarbetena är motstridiga, men gör själv inte något uttryckligt ställningstagande. Hos oss anser *Vihma*, Palovakuutussopimus 225 med hänvisning till förarbetena, att man inte kan ifrågasätta regelns tvingande karaktär. Kommittéerna synes också ha avsett att hela paragrafen skulle bli tvingande, se *Förslag 1925*. 110, *SOU 1925: 21*. 140 f och *Bugge*, Motiver 136 f. Jfr dock däremot *Udkast 1925*. 92.

inte gjorts tvingande i något avseende, samt — om man så vill — de skyldigheter som fastslagits i vissa av de regler som nämns nedan (v, vii). De centrala riskanknutna biförpliktelserna i pp (i) — (iv) utmärks av, att lagstiftaren här speciellt tydligt framhävt de subjektiva bedömningskriterierna; graden av culpa på försäkringstagarens sida har givits central betydelse.

(v) *Godkännande av anspråk vid ansvarsförsäkring* (§ 94). Ett visst samband med reglerna om räddningsplikt har den specialregel för ansvarsförsäkringen som stipulerar, att förbehåll, enligt vilket försäkringsgivaren befrias från ansvarighet, om försäkringstagaren (försäkringshavaren) utan hans medgivande utbetalar ersättning eller godkänner fordrat ersättningsbelopp, skall vara utan verkan, såvitt ersättningsanspråket uppenbart var grundat. Regeln tillmäter inte försäkringstagarens subjektiva klandervärdhet någon uttrycklig relevans.

(vi) *Meddelande om och utredning av försäkringsfall.* Försummar den, som vill *framställa anspråk* p g a försäkringsfall, att utan uppskov [14] ge försäkringsgivaren meddelande om försäkringsfallet kan dennes ansvarighet begränsas. Härvid gäller en modifierad *kausalitetsregel:* om det med skäl kan antas, att försäkringsgivaren p g a försummelsen inte kunnat förhindra eller begränsa försäkringsfallets följder, eller att han drabbats av annan olägenhet, skall försäkringsgivarens ersättningsskyldighet och omfattningen därav fastställas efter prövning, varvid såväl olägenhetens storlek och beskaffenhet som övriga omständigheter kan beaktas (§ 21.1). Samma regel gäller, då försäkringsavtalet föreskriver, att meddelande skall ges om händelse, som kan medföra försäkringsfall, men meddelandet uteblir (§ 21.2).

---

[14] Trots att regeln inte uttryckligen föreskriver någon culpabedömning har man i doktrinen antagit att orden »försummar» och »utan uppskov» förutsätter att underlåtenhetens subjektiva sida i någon utsträckning beaktas vid regelns tillämpning, se närmare *Schmidt,* Faran 118 f och *Hellner,* Försäkringsrätt 191 f samt *samma,* Ausblick 210. Se även *Grundt,* Forsikringsrett 270 betr tolkningen av det i den norska lagen begagnade uttrycket »uten ugrunnet ophold».

Den som gör anspråk gällande är också skyldig att *tillhandahålla* försäkringsgivaren tillgängliga *handlingar* och andra tillbudsstående *uppgifter* för utredning av fråga, som är av betydelse för bedömande av försäkringsfallet och försäkringsgivarens ansvarighet (§ 22). Underlåtenhet att lämna uppgift eller tillhandagå med utredning samt avgivande av oriktig uppgift skall inte påverka försäkringsgivarens ansvarighet i vidare mån än som följer av den ovan refererade regeln om försummat meddelande om försäkringsfall (§ 23.2). Den sistnämnda regeln gäller dock inte vid extrema fall av subjektiv klandervärdhet hos den som framställer anspråket (s k *assuranssvek*). Avtalsfriheten är dock inte heller i sistnämnda fall obegränsad. Om det i försäkringsavtalet ingår ett förbehåll, enligt vilket den, som efter försäkringsfall svikligen uppgivit, förtegat eller fördolt något förhållande av betydelse för försäkringsfallets bedömande, skall förlora sin rätt gentemot försäkringsgivaren, kan domstol nämligen likväl skyldigkänna försäkringsgivaren att utge full eller partiell ersättning, med beaktande av de omständigheter, under vilka det svikliga förfarandet ägt rum (§ 23.1). Lagstiftaren har här valt att uppställa en speciell generalklausul, som ger de rättstillämpande organen oinskränkt prövningsrätt angående omfattningen av ifrågavarande avtalsvillkors giltighet.

(vii) *Uppgift om dubbelförsäkring* (§ 44). Då en försäkringstagare (försäkringshavare) kräver ersättning är han enligt den dispositiva regeln i § 44.1 skyldig att på uppmaning av försäkringsgivaren lämna uppgift om försäkring, varigenom samma intresse försäkrats av annan försäkringsgivare. Om detta försummas och försummelsen [15] kan anses ha länt försäkringsgivaren till men, är denne i mån därav berättigad till skäligt avdrag på ersättningsbeloppet eller fullständig befrielse från ansvarighet. Denna dispositiva *kausalitetsregel* har gjorts tvingande med avseende å förbehåll, som förutsätter, att anmälan om annan försäkring skall göras i andra fall än det ovanstående. Sådant avtal må nämligen inte åberopas av försäkrings-

---

[15] »Försummelse» har även här i doktrinen tolkats innehålla ett krav på culpa, se *Hellner*, Försäkringsrätt 265 och *Grundt*, Forsikringsrett 236.

givaren, såvitt däri är utsatt annan påföljd än den som stadgats i första momentet (§ 44.2).

(viii) *Personlig förhandlingsskyldighet* (§ 32). Avtalsfriheten är inte obegränsad beträffande förbehåll, enligt vilka den som skall förhandla med försäkringsgivaren är skyldig att personligen komma tillstädes. Ett sådant villkor är dock inte fullständigt ogiltigt; tillämpningen av det begränsas av den speciella generalklausulen i § 32, enligt vilken förbehållet inte må göras gällande, där dess tillämpning skulle medföra oskälig kostnad eller svårighet.

ab. Övriga skyddsregler

(i) *Dröjsmål med premiebetalningen.* I FAL begagnas inga subjektiva rekvisit vid regleringen av påföljderna av dröjsmål med premiebetalningen. Försäkringsgivaren kan under i §§ 13—15 närmare angivna förutsättningar undgå ansvarighet eller säga upp försäkringsavtalet vid sådant dröjsmål oberoende av orsaken till dröjsmålet.

Premiedröjsmåls inverkan på *försäkringsgivarens ansvarighet* regleras i § 14. Beträffande den *första premien* stadgas här, att förbehåll, varigenom inträdet av försäkringsgivarens ansvarighet gjorts beroende av premies betalning, inte må åberopas, med mindre dröjsmål med premiens erläggande ägt rum. Samma regel skall gälla, då ansvarigheten gjorts beroende av att försäkringsbrev utlämnats (§ 14.1). Förbehåll, enligt vilket underlåtenhet att erlägga premie för en *senare avtalsperiod* skall medföra, att försäkringsgivarens ansvarighet upphör, blir åter verksamt först då en vecka förflutit efter premiens förfallodag (§ 14.2).

Försäkringsgivaren kan även *säga upp* försäkringsavtalet vid dröjsmål med premiebetalningen. Förbehåll om kortare uppsägningstid än tre dagar må emellertid inte åberopas (§ 13).

I § 15 ges slutligen några regler för det fall, att försäkringsgivare, som enligt avtalet är fri från ansvar vid underlåten premiebetalning, vill utkräva den obetalda premien. Talan för premiens utkrävande skall härvid väckas inom tre månader från förfallodagen, om inte

avtalet dessförinnan upphört att gälla. Om detta inte sker, har försäkringsgivaren förlorat sin talan och avtalet anses ha upphört (§ 15.1). Om talan anhängiggörs inom den angivna tiden påverkar detta åter försäkringsgivarens ansvarighet: denna träder fr o m den dag försäkringstagaren erhöll del av stämningen ånyo i kraft för den återstående avtalstiden (§ 15.2).

(ii) *Försäkringstagares obestånd eller konkurs* (§ 28). Försäkringsgivaren må inte åberopa förbehåll, enligt vilket försäkringen skall upphöra, om försäkringstagaren kommer på obestånd eller försättes i konkurs. Förbehåll om uppsägningsrätt med fjorton dagars uppsägningstid är dock giltigt.

(iii) *Förbehåll angående avtals förlängning* (§ 31). Det är tillåtet att träffa förbehåll, enligt vilket avtal om försäkring för viss tid vid utebliven uppsägning skall anses förlängt för en tid, som inte överstiger ett år. Om förbehållet däremot stipulerar en förlängning av avtalet för en längre tid är det inte obetingat giltigt. Lagen ålägger nämligen försäkringsgivaren en viss handlingsskyldighet, som denne bör uppfylla för att kunna åberopa förbehållet: han bör senast en månad före utgången av den tid, inom vilken uppsägning skall ske, bevisligen erinra försäkringstagaren om förbehållet.

(iv) *Tiden för försäkringsgivarens betalningsskyldighet* (§ 24.2). Försäkringsgivaren må inte åberopa förbehåll, varigenom tiden för fullgörande av hans betalningsskyldighet gjorts beroende av något beslut av honom eller av, att betalningsskyldigheten blivit genom laga dom ålagd honom.

(v) *Preskription* (§ 30). Förbehåll, enligt vilket fordran mot försäkringsgivaren skulle preskriberas inom kortare tid än tre år efter att fordringsägaren erhållit kännedom om att fordran förfallit till betalning, är inte obetingat giltigt. Försäkringsgivaren får nämligen inte åberopa sådant förbehåll, med mindre han skriftligen förelagt fordringsägaren att lagligen utsöka sin fordran inom en viss tid och denne försuttit tiden. Den nämnda tiden får inte understiga sex månader (§ 30.1).

I § 30.2 ingår en preskriptionsregel som ansluter sig till och ibland har sagts innefatta en modifikation av regeln om försäkrings-

tagarens biförpliktelse att utan uppskov ge försäkringsgivaren meddelande om försäkringsfallet.[16] I regel brukar man dock inte behandla den föreliggande regeln i samband med biförpliktelserna, trots att den — liksom även huvudregeln om preskription ovan — innehåller en handlingsnorm för försäkringstagaren. I § 30.2 föreskrivs, att förbehåll, enligt vilket försäkringsgivarens ansvarighet är beroende av att talan bringas till hans kännedom inom en viss tid, inte må åberopas mot den, som framställt anspråket [17] inom sex månader efter att han erhållit kännedom om sin fordran.

(vi) *Försäkringsgivares ansvar vid dubbelförsäkring* (§ 43). Försäkringsgivaren kan förbehålla sig total eller partiell ansvarsfrihet, om samma intresse är försäkrat hos annan försäkringsgivare. I den mån försäkringstagaren (försäkringshavaren) inte kan utfå ersättning för inträffad skada ur den (de) andra försäkringen (försäkringarna), äger han dock rätt till ersättning ur den förstnämnda försäkringen oberoende av förbehållet. Om samtliga försäkringsgivare, som meddelat försäkring av samma intresse, har betingat sig ansvarsfrihet på nyss nämnt sätt, ansvarar envar av dem för en mot deras fulla ansvarighet proportionell andel av ersättningen.

---

[16] Så *Bentzon—Christensen* 188, jfr även *Ignatius—Kivivuori* 81 och *Selmer*, Forsikringsrett 183. *Vihma*, Palovakuutussopimus 243 not 77 polemiserar mot *Bentzons* och *Ignatius'* yttranden och hävdar, att de båda lagrummen inte har något att göra med varandra, då § 21 angår meddelande om *försäkringsfallet* och § 30.2 meddelande om *ersättningsanspråket*. Polemiken synes dock missriktad, då de nämnda författarna uppenbarligen har uppfattat distinktionen, sålunda yttrar *Bentzon—Christensen*, att regeln i § 30.2 skall tillämpas oberoende av om försäkringsfallet anmälts. Denna regel upprepas av *Lyngsø*, FAL 162. Även *Hellner*, Försäkringsrätt 197 och *Grundt*, Forsikringsrett 411 gör den nämnda distinktionen.

[17] I den finska lagtexten används uttrycket »esittänyt vaatimuksensa», vilket motsvarar »framställt anspråk» i den svenska lagen. I den svenskspråkiga versionen av den finska lagen förekommer här ett översättningsfel: i stället för »framställt anspråk» används uttrycket »anhängiggjort talan», vilket gör förhållandet mellan § 30.1 och § 30.2 obegripligt. Någon anmärkning om översättningsfelet ingår inte i den svenskspråkiga lageditionen.

Dessutom bär de ett på samma sätt proportionellt subsidiärt ansvar för sådan försäkringsgivares andel, hos vilken brist yppats (§ 43.1).

De nämnda reglerna tillämpas inte, då enligt försäkringsavtalet inte blott ansvarigheten utan även rätten till premie är beroende av att annan försäkring inte är meddelad (§ 43.2), och de hindrar inte heller, att försäkringsgivaren gör sin ansvarighet beroende av att det intresse försäkringen avser hålls till viss del oförsäkrat (§ 43.3).[18]

Reglerna om försäkringstagarens skyldighet att lämna uppgift om dubbelförsäkring har behandlats tidigare i denna paragraf (p 1 B aa (vii)).

b. Regler avsedda att skydda tredje man

Även vissa grupper av tredje män skyddas av tvingande regler. Ingen av de regler som här åsyftas gäller dock generellt för all skadeförsäkring, utan deras tillämpningsområden är på olika sätt begränsade. Följande stadganden tillhör denna kategori:

(i) *Försäkringens bestånd vid äganderättsövergång* (§ 54.2). FAL begränsar i någon mån verkan av förbehåll, enligt vilket försäkringen skall upphöra om äganderätten till det försäkrade godset övergår å annan. Enligt den föreliggande regeln är nämligen ny ägare trots sådant förbehåll berättigad till ersättning för liden skada om försäkringsfall inträffar inom fjorton dagar efter äganderättens övergång. Rätten till ersättning är dock subsidiär i förhållande till den rätt den nya ägaren har på basen av försäkring, som han själv tagit.

---

[18] Ett sådant förbehåll kan även karakteriseras som ett slags (strängt sanktionerad) biförpliktelse för försäkringstagaren att stå självrisk, så *Hellner*, Försäkringsrätt 253. Man kan därför diskutera, huruvida ett förbehåll av nämnt slag skall tillämpas även då försäkringstagaren inte belastas av någon culpa, t ex då en av någon annan tecknad försäkring täcker självrisken, se härom *Hellner*, Försäkringsrätt 254.

Föreliggande regel gäller inte vid kreatursförsäkring (och sjöförsäkring å fartyg). Då lagen (§ 54.1) talar om försäkring »å gods» har man dessutom hävdat, att regeln inte skall tillämpas t ex vid ansvarsförsäkring och avbrottsförsäkring.[19]

(ii) *Inteckningshavares rätt.* Enligt § 88 må försäkringsgivaren inte åberopa förbehåll, som innefattar inskränkning av den rätt som §§ 86 och 87 förlänar inteckningshavare samt den, som till säkerhet för ogulden köpeskilling har panträtt i fastighet. Dessa regler gäller endast vid brandförsäkring.[20]

Om försäkring avser intecknad egendom och försäkringsgivaren har underrättats om inteckningshavaren, tillerkännes den sistnämnda vissa rättsliga garantier för försäkringsavtalets fortbestånd. För att uppsägning av avtalet skall vara giltig bör den ske också hos inteckningshavaren. Då uppsägning sker med stöd av § 13 p g a underlåten premiebetalning, kan försäkringsgivaren inte åberopa uppsägningen gentemot inteckningshavaren, om inte denne underrättats härom och minst en vecka förflutit efter underrättelsen (§ 86.1). Om överenskommelse om ändring eller upphävande av avtalet åter inskränker inteckningshavarens rätt, blir åtgärden inte gällande mot denne tidigare än en månad efter underrättelse (§ 86.2). Uppsägning eller underrättelse kan tillsändas inteckningshavaren i rekommenderat brev (§ 86.3).

---

19 Se *Hellner,* Försäkringsrätt 309, som även nämner kredit- och garantiförsäkring, samt betr den norska lagen (»forsikring på en ting») *Selmer,* Forsikringsrett 103 och den danska lagen (»tingsforsikring») *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 102, *Lyngsø,* Forsikringsret 125 och *samma,* FAL 239 f. Jfr dock hos oss Rsk 34, där man enhälligt ansåg FAL § 54.2 äga tillämpning även på den till bil-, hem-, fritidshus- och fastighetsförsäkringen anslutna rättsskyddsförsäkringen.

20 Lagens regler om brandförsäkring skall enligt *Vihma,* Palovakuutussopimus 54 och *Bentzon—Christensen* 410 f inte tillämpas vid brandavbrottsförsäkring. *Hellner,* Försäkringsrätt 365 påpekar, att reglerna om inteckningshavares skydd inte gäller för maskinförsäkring, även då maskinerna vore att betrakta som fast egendom och den ifrågavarande skadan vore en brandskada.

Försäkringsgivare, som utbetalat ersättning till inteckningshavare, fastän han varit helt eller delvis fri från ansvarighet gentemot försäkringstagaren (försäkringshavaren), har regressrätt mot denne (§ 87.1). Sådan regressrätt får han emellertid inte göra gällande till förfång för (annan) inteckningshavare, även om dennes fordran vid tiden för försäkringsfallet hade samma eller sämre rätt (§ 87.2).

De tredje män som skyddas genom reglerna i (i) och (ii) ovan omfattas även av FAL:s definition av försäkringshavare (§ 2.3): »med försäkringshavare förstås den, vars intresse är försäkrat mot inträffande skada». Reglerna kan sålunda betraktas som specialfall av försäkringshavarskydd, där försäkringstagaren inte, såsom fallet är vid övriga skyddsregler, ingår i gruppen av skyddade intressenter.[21] I följande fall kan den skyddade tredje man däremot inte betecknas som bärare av ett försäkrat intresse:

(iii) *Den skadelidandes rätt vid ansvarsförsäkring* (§ 96). Om försäkringsgivaren och försäkringstagaren (försäkringshavaren) efter försäkringsfallet träffat uppgörelse rörande betalningsskyldighetens omfattning på grundval av ett avtal om ansvarsförsäkring, skall uppgörelsen vara utan verkan i den mån det visas, att försäkringstagaren handlat i syfte att undandra den skadelidande skadestånd, som tillkommer honom, och försäkringsgivaren insett eller bort inse detta. Fastän denna regel givetvis påverkar giltigheten hos ett förbehåll om uppgörelses bindande verkan, vilket intagits i själva försäkringsavtalet, är dess huvudsyfte dock att begränsa avtalsfriheten i samband med skaderegleringen. Regeln är därför av mindre intresse för den föreliggande avhandlingen.

---

[21] Terminologin i lagens regler om inteckningshavares skydd är härvid något förvirrande, i det man i § 87 särskiljer mellan inteckningshavaren och försäkringshavaren. I kommittébetänkandet talade man på denna punkt om försäkringstagaren och inteckningshavaren, se *Förslag 1925* § 87. Beträffande FAL § 54 kan konstateras, att man i *Förslag 1925.* 51, se även *SOU 1925: 21.* 67 och *Bugge,* Motiver 34, uttryckligen anför paragrafen som exempel på ett fall, där termen försäkringshavare skall användas.

c. Berikandeförbudet

FAL innehåller en regel, som är tvingande till förmån för försäkringsgivaren. Enligt det s k berikandeförbudet i § 39.1 skall försäkringsgivaren inte vara pliktig att utge ersättning utöver det som erfordras för förlustens täckande, även om det överenskomna försäkringsbeloppet är större. En begränsning av regelns räckvidd anges dock i § 39.2: ett i s k taxerad polis angivet värde å gods eller en överenskommen beräkningsgrund för ersättningen skall vara bindande, såvitt försäkringsgivaren inte gitter visa, att ersättningen med tillämpning därav skulle uppgå till väsentligt högre belopp än som erfordras för förlustens täckande.

2. SAMMANFATTANDE ANALYS

A. De reglerade frågorna

Redan tidigare har framgått, att kommittéerna, som utarbetade förslagen till försäkringsavtalslagar, värderade behovet av tvingande regler närmast på grundval av deras uppfattning rörande förekomsten av missförhållanden i praxis. Begränsningarna i avtalsfriheten har därför genomförts tämligen osystematiskt och inkonsekvent. Trots detta kan man ange vissa generella karakteristika, som är utmärkande för flertalet av de tvingande reglerna.

En mycket stor del av de tvingande reglerna gäller försäkringstagarens (försäkringshavarens) förpliktelser gentemot försäkringsgivaren. Det har med rätta framhållits, att lagen p g a dessa reglers dominans närmast ger det intrycket, »att dessa förpliktelser är den viktigaste sidan av försäkringstagarnas förhållande till försäkringsbolagen.»[22] Flertalet av reglerna om försäkringstagarens förpliktelser utmärkes av, att de begränsar avtalsfriheten vad beträffar förutsättningarna för inträde av påföljd och/eller vad

---

22 *Hellner*, NFT 1975. 428.

beträffar tillåtna påföljder vid brott mot en avtalad eller lagstadgad handlingsnorm. Vid de riskanknutna biförpliktelserna förutsätter lagen sålunda i regel, att brottet mot normen skall kunna åberopas som grund för befrielse från ansvar blott då försäkringstagaren kan tillräknas vårdslöshet eller — i vissa fall — kvalificerad vårdslöshet. Påföljdens användning begränsas dessutom ofta av en kausalitets- eller proratаregel. Bland reglerna om övriga förpliktelser förekommer det å ena sidan stadganden, där begränsningarna i avtalsfriheten givits en generalklausulsbetonad utformning, medan reglerna om premiebetalning och preskription å andra sidan uppställer utgången av en viss tidsfrist som förutsättning för att sanktion skall kunna göras gällande — härvid är frågan om försäkringstagarens eventuella skuld till dröjsmålet irrelevant. I vissa fall åläggs även försäkringsgivaren en skyldighet att meddela försäkringstagaren, huruvida han önskar åberopa ett brott mot en förpliktelse. Om någon förutsättning av ovannämnt slag inte föreligger, skall försäkringsgivaren inte ha rätt att vägra ersättning eller nedsätta ersättningen efter inträffat försäkringsfall, fastän ett brott mot den ifrågavarande handlingsnormen har ägt rum. Däremot är hans rätt att säga upp försäkringsavtalet att upphöra efter en viss tid ofta mindre begränsad. De tvingande reglerna om försäkringstagarens förpliktelser skall främst skydda försäkringstagaren mot att han går förlustig sin rätt till ersättning vid inträffat försäkringsfall p g a någon mindre, ursäktlig förseelse.

Även vissa av de skyddsregler, som inte innefattar några handlingsnormer för försäkringstagaren, har till uppgift att förhindra, att försäkringstagaren drabbas av en överraskande förlust av försäkringsskydd. Detta syfte är sålunda karaktäristiskt för reglerna om avtalsbundenhet vid försäkringstagarens obestånd eller konkurs samt om försäkringsgivarens ansvar vid dubbelförsäkring. Reglerna om tiden för försäkringsgivarens betalningsskyldighet samt om personlig förhandlingsskyldighet för försäkringstagaren anknyter också till regleringen av inträffat försäkringsfall. Bland skydds-

reglerna i FAL förekommer sålunda blott ett stadgande — regeln om giltigheten av förbehåll angående avtals förlängning — som varken syftar till att garantera rätten till avtalad ersättning eller skall motverka dröjsmål vid utbetalning av ersättningen.

B. Oreglerade frågor

De tvingande reglerna i FAL är många till antalet, men de reglerar trots detta endast mindre väsentliga delar av relationen mellan försäkringsavtalets parter. Framför allt saknas tvingande regler angående omfattningen av parternas huvudförpliktelser, om ansvarsbestämningen och premiens storlek.

FAL innehåller ett antal regler om bestämningen av försäkringsgivarens ansvar, främst inom brandförsäkringen, men dessa är samtliga dispositiva. Inom många försäkringsgrenar saknas bestämmelser av detta slag helt. Det står sålunda försäkringsgivarna fritt att med hjälp av ansvarsbärande klausuler och ansvarsundantag bestämma, vilka risker en försäkring skall omfatta, vilken egendom som skall beröras av försäkringsavtalet, hur olika försäkringsformer skall kombineras o s v. FAL innehåller inte heller några regler om premiens storlek.[23] Lagen begränsar sålunda inte försäkringsgivarnas frihet att besluta vare sig om premiernas generella nivå eller om premietariffernas struktur och premienivåns differentiering i relation till olika risker.

I nära samband med principen om försäkringsgivarens rätt att fritt bestämma sin ansvarighet står även avsaknaden av ett generellt lagreglerat uppsägningsskydd på försäkringsområdet.

Luckorna i systemet av tvingande regler omfattar inte blott parternas huvudförpliktelser. Trots den ingående regleringen av försäkringstagarens biförpliktelser är avtalsfriheten likväl vid-

---

[23] FAL § 117 (angående livförsäkring) reglerar endast tredje mans rätt och begränsar inte avtalsfriheten inter partes.

sträckt även på detta område. Dels omfattas inte alla biförpliktelser av lagens tvingande regler — den dispositiva regleringen av försäkringstagarens framkallande av försäkringsfallet kan här anföras som det kanske viktigaste exemplet — och dels berör de tvingande reglerna inte alla betydande frågor i anslutning till sitt regleringsobjekt. Typiskt för flertalet av reglerna om biförpliktelser är nämligen, att de behandlar påföljder vid brott mot en handlingsnorm, medan de däremot i ringa mån begränsar avtalsfriheten beträffande handlingsnormernas innehåll.[24] Försäkringsgivaren kan kräva upplysning om allt, som inte saknar betydelse för honom; han kan genom en uppgift i försäkringsbrevet göra vilket som helst oberäkneligt förhållande, vars ändring medför ökning av faran, relevant med hänsyn till reglerna om fareökning; han kan fritt fastställa innehållet i eventuella säkerhetsföreskrifter o s v.

C. Målanalys

En jämförelse mellan de frågor som reglerats med hjälp av tvingande regler och det område där avtalsfrihet råder framhäver det grundläggande draget hos vårt försäkringsrättsliga styrsystem:

»Man kan emellertid i fördelningen av tvingande regler se ett uttryck för en mera väsentlig uppfattning om dessa reglers uppgift. Dessa bör icke påverka bolagens politik i stort utan blott vissa speciella detaljer, vilka inte är av alltför stor ekonomisk betydelse ... Försäkringsavtalslagen lämnar alltså frihet på de väsentliga punkterna, men den hindrar bolagen från att i detaljer visa godtycke eller överdriven stränghet.»[25]

Lagstiftaren har blott eftersträvat att införa ett skydd mot oskäliga villkor i vissa fall; några mer ingripande skyddsmålsätt-

---

[24] *Hellner,* Allmänna Brand 8 och *samma,* VersWissArch 1956. 79.

[25] *Hellner,* NFT 1956. 257. Så även *samma,* VersWissArch 1956. 79 och *samma,* Festskrift Herlitz 151. Jfr dock *Persson,* Allmänna Brand 24.

ningar har inte tillåtits prägla lagen. De tvingande reglerna i FAL synes därför inte strida mot några väsentliga försäkringsgivarintressen. Reglerna påverkar inte *avtalsbalansen:* några normativa begränsningar för höjningar av premienivån innehåller lagen inte.[26] Detta innebär också, att de ytterligare ersättningar som en försäkringsgivare p g a FAL kan bli tvungen att utge kan täckas genom justeringar av premienivån (eller ansvarsbestämningen). Reglerna synes knappast vara så ingripande och beröra så allmänt förekommande lägen,[27] att de normalt skulle förutsätta premieförhöjningar av en med hänsyn till försäkringsefterfrågan svårgenomförbar storleksordning. Försäkringsgivarnas rörelsefrihet beträffande mer centrala policyfrågor inskränks inte heller genom FAL. Lagstiftaren har inte strävat till att frånta försäkringsgivarna beslutanderätten vad avser utformningen av försäkringsutbudet (kombinationen av risker, som täcks av respektive försäkring), innehållet i de handlingsnormer som uppställs för försäkringstagarna eller relationen mellan olika grupper av försäkringstagare.[28]

---

[26] Det kan i detta sammanhang vara skäl att erinra om, att det vid den tidpunkt lagen gavs — liksom även i dag — inte fanns stadgat någon myndighetstillsyn över premienivån vid skadeförsäkring; den tillsyn över livförsäkringen som föreskrevs i L om inhemska försäkringsbolag av år 1933 skulle åter främst bygga på soliditetsprincipen. Se ovan § 1.4 B b samt betr den allmänna prisövervakningen § 1 not 53.

[27] Flertalet skyddsregler berör endast en ringa del av samtliga försäkringsavtal. Dels saknar skyddet huvudsakligen betydelse så länge något försäkringsfall inte inträffat, och dels är även i sistnämnda fall de tvingande reglerna ofta av intresse endast för den försäkringstagare som brutit mot någon handlingsnorm, försatts i konkurs, tecknat flera försäkringar på samma intresse 1 dyl.

[28] Det må här nämnas, att det ännu på 1960-talet förekom försäkringsgivare, som inte beviljade brandförsäkring åt zigenare, se SSn 138. Förfarandet är numera straffbart, se ovan § 1 not 98. — Det i § 6 not 21 anförda antagandet om förhållandet mellan premienivån vid konsumentförsäkring och vid rörelseförsäkring synes inte för finsk del bekräftas av den officiella statistiken: exempelvis har för den frivilliga olycksfallsförsäkringen och för den kombinerade försäkringen, som domineras av hem-

Redan tidigare har framhållits, att ett lagstadgat skydd mot oskäliga försäkringsvillkor i regel står i överensstämmelse med försäkringsväsendets intressen.[29] »Försäkringstankens spridning» förutsätter att påfallande missförhållanden elimineras. Den av culpa- och kausalitetsregler präglade FAL utgör ett gott exempel på en styråtgärd av detta slag: särskilt i fall, då försäkringstagaren inte kan klandras för ett brott mot en handlingsförpliktelse eller då brottet i fråga inte stått i något kausalt samband med försäkringsfallet, förefaller en vägran att utge ersättning p g a avtalsbrottet vara ägnad att underbygga en negativ opinion gentemot försäkringsväsendet.

De ovanstående synpunkterna angående lagens innehåll tenderar att bekräfta realiteten hos många av de uttalade målsättningar som tidigare presenterats. Inte blott försäkringstagarnas, utan även försäkringsväsendets intressen var riktningsgivande för lagstiftaren. En antydan om de sistnämnda intressenas dominans ger den kritik av lagstiftningens utformning som presenteras i det följande.

D. Skyddets ofullständighet

Den uttalade målsättningen att trygga försäkringstagarens ställning har inte genomförts på något ingripande sätt. FAL kan underkastas en immanent kritik: lagen synes inte förverkliga principen om skydd mot oskäliga resultat ens i den omfattning det varit möjligt utan att lädera någondera partens intressen. Dels omfattas endast ett begränsat antal spörsmål av den tvingande regleringen — FAL § 34 avsågs dock fylla ut de luckor i skyddet som kunde bli aktuella — och dels ter sig den skyddsnivå som fastställts av de tvingande reglerna ofta orimligt låg. FAL ställer stränga krav på kvaliteten hos försäkringstagarens handlande för

---

försäkringen, under åren 1971—1974 bokförts ett årligt underskott, medan å andra sidan transportförsäkringen under samma tid uppvisat ett ständigt årligt överskott, se *Försäkringsbolagen 1974* tab 4.12, 4.20 och 4.22.

[29] Se ovan § 6.3 B.

att han skall ha rätt att åberopa skyddet av de tvingande reglerna. Reglerna kan stundom i sig betraktas som mycket förmånliga för försäkringsgivaren; genom tvingandeförklaringen förhindras då blott en försvagning av försäkringstagarens redan i lagen fastslagna svaga ställning. Att i samband med sådana regleringar betona avsikten att skydda försäkringstagaren förefaller något missvisande.[30] — Försäkringsgivarna och deras nämnder har också i sin kulanspraxis ofta funnit det lämpligt att visa större välvilja mot försäkringstagarna än lagen föreskrivit.[31]

Särskilt har reglerna om följderna av dröjsmål med premiebetalningen underkastats kritik för sin stränghet gentemot försäkringstagaren.[32] Redan ett tämligen kortvarigt icke culpöst dröjsmål vid erläggandet av premien kan leda till förlust av ersättning. Enligt FAL har dessutom försäkringsgivaren inte någon skyldighet att påminna försäkringstagaren om premiebetalningen för att kunna åberopa dröjsmålet.[33]

Reglerna om biförpliktelser har kritiserats på liknande grunder. Exempelvis har FAL:s reglering av upplysningsplikten,[34] fareök-

---

[30] Jfr *Gärtner* 33: »Vom Standpunkt eines Konsumentenschutzes oder ähnlichem wäre ... zunächst die Frage zu stellen, ob und inwieweit die (av lagen) angedrohte Sanktion nicht über das hinausgeht, was der Versicherungsnehmer bei eigenem Fehlverhalten billigerweise hinnehmen muss. Kommt man dabei zu dem Ergebnis ... dass die gesetzliche Sanktionen über das notwendige Mass hinausgehen, dann wird doch die Sache nicht dadurch besser, dass dieses Übermass »zugunsten» des Versicherungsnehmers eingefroren wird.»

[31] Se nedan § 13.4 C c och § 13.5 B.

[32] Se t ex *Ag*, NFT 1975. 218 f, *Bengtsson*, Allmänna Brand 84 ff, *samma*, JFT 1976. 226, *Hellner*, Festgabe 286, *Jacobsson*, NFT 1967. 227, *Persson*, Allmänna Brand 26 f och *Selmer*, Forsikringsrett 196 samt *Bemyndigande* 7.

[33] En sådan skyldighet föreskrivs däremot i de övriga nordiska ländernas lagar vad beträffar dröjsmål vid erläggande av premie för senare försäkringsperiod. — Betydelsen av FAL:s regler om följderna av dröjsmål vid premiebetalningen har hos oss sedermera starkt förminskats genom reglerna om premieindrivning i L om försäkringsbolag, se närmare ovan § 4.5.

[34] Se t ex *Jørgensen*, Allmänna Brand 53 ff samt *Bemyndigande* 5 f.

ning [35] och säkerhetsföreskrifter [36] i olika avseenden befunnits vara alltför sträng gentemot försäkringstagaren. — En något starkare position än övriga försäkringshavare har kreditgivarna, främst givetvis banker och andra kreditinrättningar, erhållit genom reglerna i FAL §§ 86—88 samt F om inteckning i fast egendom § 18.1 (enligt L 134/1933) och L om lösöreinteckning § 11 (enligt L 136/1933).

3. FÖRHÅLLANDET TILL SAMTIDA PRAXIS

A. Försäkringspraxis

a. Avtalspraxis

De äldre försäkringsvillkor som stått till förfogande vid undersökningen är så fåtaliga, att man på basen av dem knappast kan dra några exakta slutsatser angående avtalspraxis' utformning före FAL. Materialets tämligen långtgående enhetlighet ger dock ett visst stöd för en generalisering av de spridda iakttagelserna. Framför allt synes villkoren bekräfta realiteten i kommittéernas uttalade målsättning att påverka avtalspraxis i en för försäkringstagaren förmånlig riktning. De äldre försäkringsvillkoren—såväl från slutet av 1800-talet som från 1900-talets första decennier — innehåller regelmässigt och ofta i likartad utformning ett flertal sådana klausuler som inte längre är tillåtna enligt de tvingande reglerna i FAL. Villkorens relativa enhetlighet samt det faktum, att många av de genomgångna formulären emanerar från större, väl etablerade bolag, synes också ge vid handen, att lagstiftningen inte riktade sig mot enskilda, avvikande försäkringsgivares avtalspraxis: man eftersträvade en generell förbättring av innehållet i de försäkringsvillkor som var i bruk.

---

[35] Se t ex *Jørgensen*, Allmänna Brand 59 ff, *Schmidt*, Faran 75 och *Vihma*, Palovakuutussopimus 181 f samt *Bemyndigande* 5 f.

[36] Se t ex *Jørgensen*, Allmänna Brand 66 f samt *Tharaldsens* inlägg i *Arntzen*, NFFP 57. 50.

Ett representativt exempel på försäkringsvillkorens innehåll vid tiden omedelbart innan arbetet på FAL inleddes ger Wellamos Allmänna försäkringsvillkor år 1913.[37] Här föreskrevs bl a, att försäkringen trädde i kraft först sedan premien erlagts (art 7), att brott mot upplysningsplikten skulle leda till att försäkringen förlorade »kraft och verkan» (art 5, 6, 9), att sistnämnda påföljd också skulle drabba försäkringstagare, som underlät att anmäla om att eldfaran ökades eller det inträffade vissa andra ändringar i förhållandena (art 8, 9), samt att utebliven anmälan om andra försäkringsavtal angående samma egendom vid avtalsslutet eller senare ävenledes skulle medföra försäkringsskyddets bortfall (art 5, 8, 9). Brott mot räddningsplikten följdes också av fullständig ansvarsfrihet (art 11, 20). Anmälan om brand skulle göras före utgången av dagen efter branden (art 12) och inom trettio dagar skulle en detaljerad förteckning över de försäkrade föremålen med vidhängande ersättningsanspråk inlämnas (art 13). Utöver detta var försäkringstagaren skyldig att tillhandahålla försäkringsgivaren alla handlingar som kunde ge upplysning om skadans belopp (art 14) samt inkomma med protokoll över polisundersökning rörande branden (art 13). Bröt han mot någon av de i art 12—14 angivna skyldigheterna eller gjorde han sig skyldig till försäkringssvek, förlorade han all rätt till ersättning (art 20). Försäkringsgivaren var inte skyldig att förhandla om skadan med någon annan än försäkringstagaren själv eller hans dödsbo (art 22). Var försäkringstagaren missnöjd med försäkringsgivarens ersättningsbeslut måste han instämma denne till domstol inom trettio dagar efter att han erhållit del av beslutet vid äventyr av talans förlust (art 28).

Samma och liknande klausuler återkommer i andra äldre brandförsäkringsvillkor. Klausuler om upplysningsplikt, fareökning, verkan av annan försäkring, utredning av försäkringsfall, försäkringssvek, erläggande av premie samt preskription, vilka uppvisar en i jämförelse med FAL:s regler otillåtet sträng utformning, ingår i nästan samtliga genomgångna försäkringsvillkor. Av FAL sedermera ogiltigförklarade klausuler om säkerhetsföreskrifter, räddningsplikt, anmälan om försäkringsfallet och personlig förhandlingsskyldighet synes inte heller ha varit sällsynta. Någon utveckling av villkoren förefaller inte ha skett före tillkomsten av FAL:

---

37 Åberopade i HD 1920 d 247.

exempelvis innehöll de av Kansa år 1929 begagnade brandförsäkringsvillkoren [38] de flesta av de klausuler, som uppräknats här.

Även inom andra försäkringsgrenar kan läget antas ha varit detsamma. Som exempel må nämnas Fennias inbrottsförsäkringsvillkor från åren 1912 och 1927, där man bl a angav, att försäkringen skulle träda i kraft först sedan premien erlagts och försäkringsbrevet utlämnats (§ 2.2) och att avgivande av oriktiga uppgifter av beskaffenhet att inverka på riskens bedömning medförde försäkringens ogiltighet (§ 2.1). Därtill upphävdes försäkringsgivarens ersättningsskyldighet ifall utan dennes godkännande a) inbrottsförsäkring å samma föremål togs hos annan försäkringsgivare, b) i försäkringsbrevet uppgivna säkerhetsåtgärder åsidosattes eller förminskades eller c) det i övrigt inträdde någon förändring i de omständigheter som antecknats i försäkringsbrevet, såsom om försäkrad egendom övergick till annan ägare eller förändring skedde i försäkringslokalens användning (§ 4.1). Försäkringstagaren skulle vidare förverka rätten till ersättning om han underlät att omedelbart anmäla skada till försäkringsgivare och polismyndighet, om han inte inom 14 dagar inlämnade en förteckning över de förlorade eller skadade föremålen eller om han gjorde sig skyldig till svikligt förfarande efter skadans inträffande (§ 5). Rätten till ersättning skulle slutligen förfalla, om talan mot försäkringsgivaren inte väckts inom sex månader efter skadans uppkomst (§ 9.4).

b. Regleringspraxis

Den uttalade målsättningen att lagfästa »goda» försäkringsgivares regleringspraxis implicerar å ena sidan ett påstående, att FAL utgör en i stort sett riktig beskrivning av en mer eller mindre allmän tidigare praxis, samt innehåller å andra sidan ett antagande, att denna praxis inte varit fullt enhetlig, utan att det förekommit försäkringsgivare som avvikit från praxis till försäkringstagarens nackdel. I brist på lämpligt material kan riktigheten hos dessa antaganden inte bedömas i detta sammanhang. De i § 14 presenterade rättsfallen från tiden före FAL utvisar dock, att det förekommit fall, där skador reglerats på ett sätt, som inte vore fören-

---

[38] Åberopade i HD 1933 II 90.

ligt med de tvingande reglerna. FAL kan sålunda inte ens i relation till regleringspraxis påstås ha utgjort en reform, genom vilken man inte eftersträvade några som helst faktiska förändringar.

B. Rättspraxis

I § 14 presenteras den icke på lag baserade domstolskontrollen av försäkringsvillkor. Av framställningen i paragrafen framgår, att någon betydande styrning av försäkringspraxis från domstolsväsendets sida inte förekom, då kommittén, som beredde FAL, avgav sitt slutliga förslag. I rättsligt avseende siktade förslaget ingalunda till någon skenreform. — Trots att redan förslaget kom att påverka rättspraxis, innebar också själva FAL en viss förbättring av försäkringstagarens rättsliga ställning i såväl repressivt som preventivt hänseende.

Allmänt kan dessutom konstateras, att det repressiva skydd en domstolskontroll av avtalsvillkor erbjuder i regel är av mindre värde än en motsvarande styrning genom tvingande lagstiftning bl a p g a den avsevärda processrisk som ligger inbyggd i det förstnämnda systemet.[39]

---

[39] Jfr t ex *Kühne*, JR 1974. 311, *Löwe* 382 f och *Wolf*, JZ 1974. 41.

§ 10. BIFÖRPLIKTELSERNA OCH ANSVARSBESTÄMNINGEN. MÖJLIGHETER ATT KRINGGÅ DE TVINGANDE REGLERNA

1. PROBLEMSTÄLLNING

Gränserna för avtalsfriheten är inte entydigt fastslagna i FAL. Omfattningen av försäkringsgivarnas rörelsefrihet på villkorsplanet är i många avseenden beroende av den tolkning man ger lagen och dess enskilda paragrafer. Med hänsyn till förekommande avtalspraxis synes härvid ett problemkomplex vara särskilt betydelsefullt: vid bedömningen av ett flertal vanliga klausuler aktualiseras frågan om tillämpningsområdet för de tvingande reglerna om (riskanknutna) biförpliktelser. I den föreliggande paragrafen skall detta spörsmål belysas; några andra vid värderingen av avtalspraxis relevanta tolkningsproblem omtalas senare i § 11.

I detta sammanhang är det skäl att betona, att den här aktuella frågan om de tvingande reglernas tillämpningsområde kan betraktas som central blott ur juridisk synvinkel; vid bedömningen av FAL:s roll med hänsyn till olika involverade intressen är den blott av marginell betydelse. Som tidigare framhävts, begränsar de tvingande reglerna avtalsfriheten blott beträffande mer eller mindre »udda» faktiska situationer; olika ställningstaganden till frågan om reglernas tillämpningsområde förändrar inte reglernas innehåll i detta avseende. Då de tvingande reglerna huvudsakligen bibehållit avtalsfriheten med avseende å handlingsföreskrifternas innehåll och blott ställt upp vissa förutsättningar för inträde av sanktioner, är det endast i de enskilda fall, där dessa förutsättningar (t ex culpa och kausalitet) inte föreligger, som den här behandlade gränsdragningsfrågan blir relevant.[1]

[1] Se närmare nedan § 11.1 F a in fine.

Genom reglerna om biförpliktelser fastställs i FAL på ett tvingande sätt de betingelser, under vilka försäkringstagarens handlande kan åberopas som grund för ansvarsbefrielse eller -nedsättning. Genom reglerna om upplysningsplikt och fareökning sammanbinds ytterligare rättsföljderna av att vissa faktiska omständigheter föreligger eller förändras med en reglering av försäkringstagarens handlande. I avtalspraxis stöter man ofta på klausuler, som innehåller en handlingsförpliktelse för försäkringstagaren eller berör förekomsten av och ändringar i faktiska förhållanden *(handlingsklausuler)*. Sådana klausuler kan givetvis mer eller mindre explicit anknyta till FAL:s regler om biförpliktelserna. Formuleringar, som inte uttrycker någon anknytning av det nämnda slaget, är dock ingalunda ovanliga. I praxis förekommer bl a följande typer:

(i) Villkoret anger en handlingsföreskrift samt rättsföljden vid brott mot föreskriften. »Om försäkringstagaren gör (underlåter) X, vare försäkringsgivaren fri från ansvar», »Försäkringsgivaren är fri från ansvar gentemot den som gjort X.»

(ii) Sanktionsnormen har formulerats som en begränsning i försäkringens täckningsområde. »Försäkringen omfattar inte skada, som försäkringstagaren förorsakat genom att göra X.»

(iii) Handlingsföreskriften formuleras som ett generellt ansvarsundantag för vissa typer av handlingar eller verksamheter med eller utan krav på kausalitet. »Försäkringen ersätter inte skada, som förorsakats genom X», »Försäkringen omfattar inte skada vid verksamheten X.»

(iv) Handlingsföreskriften döljs bakom ett ansvarsundantag anknutet till förekomsten eller förändringen av vissa faktiska förhållanden (inklusive verksamheter). »Ersättning utgår inte, om situationen Y föreligger.»

(v) Avtalet kan innehålla en positiv ansvarsbestämning motsvarande de ovannämnda ansvarsundantagen. »Försäkringen ersätter endast skada, som förorsakats genom X», »Försäkringen gäller endast om situationen Y föreligger.»

(vi) Den sistnämnda formuleringen kan ibland förkortas så, att handlingsföreskriften införs som ett enkelt attribut i den positiva ansvarsbestämningen. »Försäkringen omfattar stöld av *låst* cykel.»

(vii) Som sanktionsnorm för handlingsföreskriften kan förekomma en självriskbestämmelse. »Om skadan förorsakats vid verksamheten X, gäller p självrisk», »Vid situationen Y gäller p % självrisk». Även andra sanktioner kan påträffas, såsom avdrag av mångdubbel tillskottspremie m m.

Då man söker bedöma, i vilken mån sådana handlingsklausuler är förenliga med de tvingande reglerna om biförpliktelser, måste man ta ställning till två frågor, som inte explicit reglerats i FAL: a) i vilken utsträckning förekommer det handlingsförpliktelser, som inte skall omfattas av de tvingande reglerna samt b) skall gränsen för det avtalsfria området förskjutas beroende på den ifrågavarande klausulens formulering, dvs *skall försäkringsgivarna kunna kringgå de tvingande reglerna genom att utforma avtalet på ett lämpligt sätt?* Formuleringen av de ovan återgivna klausulerna — särskilt klausulerna (ii)—(vii) — ger ju vid handen, att försäkringsgivaren antagligen avsett att göra dem till delar av försäkringsavtalets ansvarsbestämning och härigenom föra dem utom räckhåll för eventuellt tillämpliga tvingande regler.

Utgående från svaren på de nyssnämnda frågeställningarna kunde olika handlingsklausuler på basen av sitt innehåll indelas i tre tänkbara grupper: a) klausuler, som alltid skall bedömas på grundval av någon eller några tvingande regler, b) klausuler, vid vilka formuleringen är avgörande för, om en tvingande regel skall tillämpas eller inte, samt c) klausuler, beträffande vilka det råder avtalsfrihet oberoende av den ifrågavarande klausulens formulering.[2] Vid diskussionen av olika fall i förarbeten och litteratur

---

[2] Det är här skäl att notera, att tillämpningsområdena för alla delar av den tvingande regel som man eventuellt önskar åberopa ingalunda behöver vara desamma. Man kan väl tänka sig — och det förekommer också sådana ställningstaganden i doktrinen, se allmänt *Hellner*, Exclusions 59 f och *Selmer*, Forsikringsrett 191 ff, 209 samt med motsatt uppfattning *Løken*, Forsikringskravet 71 — att man t ex beträffande klausuler av

håller man dock sällan punkterna b och c klart i sär. Man söker många gånger blott besvara frågan, huruvida en bestämd klausul skall omfattas av en tvingande regel eller inte, utan att explicit ta ställning till betydelsen av klausulens formulering. Vid presentationen av de ställningstaganden beträffande enskilda klausulers giltighet som förekommer i de nämnda källorna är det därför inte alltid möjligt att ange, huruvida de hänför sig till den allmänna frågan om de tvingande reglernas tillämpningsområde eller blott till kringgåendeproblematiken.

Giltigheten av handlingsklausuler av olika slag är givetvis även beroende av gränsdragningen mellan de olika tvingande reglerna. Då ansvarsklausuler av här aktuell typ oftast i något avseende kan råka i strid med samtliga regler som kan tänkas vara tillämpliga, är denna problematik av mindre betydelse och den tarvar därför inte någon allmän analys i detta sammanhang. Gränsdragningen är huvudsakligen relevant blott med hänsyn till frågan, *i vilka situationer* en bestämd klausul kan tänkas vara ogiltig, medan den däremot oftast är ointressant, då man söker utpeka klausuler som *i någon situation* måhända saknar verkan p g a de tvingande reglerna.[3]

---

ett visst innehåll alltid kräver en uppfyllelse av kausalitetskravet i FAL § 51, medan man däremot vad beträffar culpakravet i samma regel hänför klausulen till grupp b eller c, vilket innebär, att man antingen alltid är obunden av detta krav eller åtminstone kan kringgå det med hjälp av en lämplig formulering. Likaså kan man i övrigt hålla fast vid tillämpningen av en tvingande regel, men dock tillåta att dess subjektiva del luckras upp genom olika slags identifikationsklausuler, se härom särsk *Hansen*, NFT 1951. 340 ff samt *Selmer*, Forsikringsrett 203 f, 209, 213 ff.

[3] Då framkallandereglerna är dispositiva i motsats till de övriga reglerna om handlingsförpliktelser, kunde man förvänta, att en gränsdragning av betydelse för avtalsfrihetens omfattning här blev aktuell. Om man emellertid, vilket är fallet i litteraturen, utgår från, att själva framkallandebegreppet innehåller ett krav på culpa och kausalitet, dvs att den dispositiva karaktären hos FAL §§ 18—20 inte kan åberopas som stöd för en friskrivning i fall, då dessa rekvisit inte är uppfyllda, se *Hellner*, Försäkringsrätt 185 samt angående kravet på culpa *Schmidt*, Faran 106 not 1, synes inte regleringen ge upphov till större problem av detta slag. Dock är

Här må blott nämnas, att man även i föreliggande avseende kan tänkas ge försäkringsgivaren en möjlighet att genom avtalets formulering påverka tillämpningsområdet för de tvingande reglerna. Sålunda framhåller t ex *Hellner* betydelsen av avtalets formulering vid gränsdragningen mellan reglerna om fareökning och säkerhetsföreskrifter. Om formuleringen av en aktuell klausul tydligt ger vid handen, att försäkringsgivaren avsett att göra någotdera regelkomplexet tillämpligt, skall detta bli gällande, åtminstone i tveksamma fall.[4]

2. MOTIVEN

Redan i förarbetena till FAL uppmärksammade man frågan om de tvingande reglernas tillämpningsområde och möjligheterna att kringgå reglerna med hjälp av lämpliga formuleringar.[5] Särskilt sökte man förhindra att försäkringsgivarna skulle kunna undgå en tillämpning av reglerna om upplysningsplikt genom att inta en

---

den i de finska förarbetena uttryckligen angivna obegränsade avtalsfriheten vad beträffar identifikationsklausuler vid framkallande, se *Förslag 1925*. 72 f, svårligen förenlig med begränsningarna i detta avseende i FAL § 51. Samma motstridighet vidlåder inte det danska förslaget, trots att man även här förespråkar avtalsfrihet angående identifikation vid framkallande (*Udkast 1925*. 54), emedan den danska framkallanderegeln ställer ett tvingande krav på grov vårdslöshet för att framkallandet skall kunna åberopas. Försäkringsgivaren kan alltså enligt detta friskriva sig från ansvar vid grov vårdslöshet hos vilken person som helst, medan den lindriga vårdslöshetsregeln i § 51 kan åberopas endast vid handlingar av ett begränsat antal personer. — Då reglerna om säkerhetsföreskrifter i de flesta avseenden är mer förmånliga för försäkringsgivaren än framkallandereglerna, aktualiseras stundom ett gränsdragningsproblem i motsatt riktning, se härom nedan § 11.1 B ab (i).

[4] Se *Hellner*, Exclusions 53 samt *samma*, Försäkringsrätt 178 (utan reservation).

[5] Diskussionen i motiven kan ha påverkats av *Ehrenzweigs* ingående bedömning av de preliminära förslagen i TfR 1924. 100 ff, där han berör den aktuella frågan. I de tidigare förslagen hade redan intagits regler motsvarande FAL § 10.2, se *Utkast* 1921 § 13, *Förslag 1922* § 10 och *Förslag 1923* § 14 samt *Förslag 1924 a—b* § 10.

beskrivning av faktiska omständigheter i försäkringsavtalet. I detta syfte föreslog man att lagen i § 10.2 skulle innehålla följande regel:

»Har förbehåll träffats att oriktig uppgift, som ... intagits i försäkringsbrevet, skall utöva inverkan å försäkringsgivarens ansvarighet, äge denne dock icke i något fall göra gällande annan påföljd än som skolat inträda, om uppgiften lämnats av försäkringstagaren.»[6]

I motiven till denna paragraf berör den finska och den svenska kommittén inte formuleringsproblematiken mer ingående, utan nöjer sig med att kort konstatera, att den föreslagna regeln naturligtvis vinner tillämpning, »även om i försäkringsbrevet valts det uttryckssättet att riktigheten av en i försäkringsbrevet lämnad beskrivning över risken utgör en förutsättning för avtalets giltighet.»[7] Den danska kommittén redogör däremot explicit för syftet att förhindra kringgående av de tvingande reglerna samt ger exempel på hur regeln borde tillämpas:

Regeln »er nærmest medtaget for at hindre Omgaaelse af Reglerne om urigtige Oplysninger. Paalægger man først Selskaberne som en ufravigelig Kontraktspligt at hæfte for urigtige Oplysninger afgivet i god Tro af Forsikringstageren, gaar det ikke an at tillade Vedtagelser om, at et vist Forholds faktiske Bestaaen skal være en Betingelse for deres Ansvar. Det maa imidlertid nøje mærkes, at Bestemmelsen naturligvis ikke forhindrer Selskaberne fra at begrænse deres Risiko ved at udelukke visse Fare*arter:* Bestemmelsen forhindrer kun, at de fraskriver sig Ansvar under visse Fare*omstændigheder*. Selskabet kan saaledes vel ikke betinge sig, at Forsikringen ikke skal gælde, hvis der — selv Forsikrings-

---

6 Enligt lydelsen i det finska och det svenska förslaget. En motsvarande regel föreslogs i den danska och norska versionens § 10.3. I den sistnämnda paragrafen intogs i ett senare skede av lagstiftningsarbetet följande tillägg: »Denne regel gjelder dog bare, når selskapet kunde ha fått oplysning om det rette forhold hos forsikringstageren.» Någon saklig ändring avsåg man inte att åstadkomma genom tillägget, *Bugge,* Motiver 57.

7 *Förslag 1925.* 62 och *SOU 1925: 21.* 81. Så även *Bugge,* Motiver 57.

tageren uafvidende — findes Oplag af eksplosive Stoffer indenfor en vis Afstand fra en forsikret Genstand; men det kan meget vel forbeholde sig Ansvarsfrihed for Eksplosionsskade.»[8]

Vid kommentaren till den omtalade regeln ger även den norska kommittén några synpunkter på förhållandet mellan de tvingande reglerna och avtalsfriheten angående ansvarsbestämningen. De av kommittén anförda exemplen är dock något överraskande såtillvida, att det förefaller ligga närmare till hands att här diskutera den eventuella tillämpligheten av andra tvingande regler än dem som berör upplysningsplikten. Det är därför något oklart, huruvida man avsett att t ex reglerna om säkerhetsföreskrifter och fareökning skulle kunna kringgås genom lämpliga formuleringar (åtminstone) i de nämnda fallen:

»Det er imidlertid selvfølgelig kun en beskrivelse av faktisk foreliggende omstendigheter bestemmelsen rammer. Den forhindrer ikke selskapet i å opstille begrensninger i sin risiko og avskjærer f eks ikke et selskap som har tegnet en sjøforsikring, adgangen til å betinge sig at det skal være ansvarsfri, om skibet går på Ishavet uten å være forsynt med »ishud». På samme måte vil der være full adgang til i sjøforsikring å betinge sig ansvarsfrihet om et skib føres av en person som ikke er navigasjonsdyktig, eller i automobilforsikring om chaufføren ikke har certifikat som sådan.»[9]

I övrigt berör kommittéerna frågan om gränsdragningen mellan ansvarsbestämningen och reglerna om biförpliktelser och den därmed förbundna formuleringsproblematiken endast i ett annat sammanhang,[10] nämligen vid behandlingen av frågan om fareök-

---

8 *Udkast 1925.* 39.

9 *Bugge,* Motiver 57.

10 Då man vid kommentaren till FAL § 51 uttalar, att bestämmelser i avtalet, vilka »beteckna iakttagandet av ett visst försiktighetsmått såsom villkor för avtalets giltighet eller försäkringsgivarens betalningsskyldighet», inte bör tillåtas — se *Förslag 1925.* 110, *SOU 1925: 21.* 140 samt *Bugge,* Motiver 136 f och *Udkast 1925.* 92 — avser man knappast att ta ställning till formuleringsproblemet.

ningsreglernas tillämpningsområde i de lägen som i doktrinen benämnts *total fareändring*. Man påpekar här, att reglerna om fareökning ingalunda är avsedda att omfatta alla förändringar i de faktiska förhållandena. I de finska, svenska och norska motiven konstateras, att det vid sidan av förändringar som innebär fareökning förekommer förändringar, som medför, att det försäkrade intresset utsätts »för en helt annan fara än den, som i avtalet avses; såsom exempel må nämnas, att ett föremål, varå tagits försäkring mot inbrott, flyttas från den plats, där det enligt avtalet skall förvaras.»[11] Beträffande sådana förändringar upptog lagförslaget inte några generella regler, utan man hade nöjt sig med att föreslå specialregler på punkter, där det förelåg ett behov härav. Som ett exempel på en sådan regel nämns bl a FAL § 83 angående följden av att brandförsäkrat gods finns på annan plats än försäkringstagaren vid avtalets ingående uppgivit.[12] Allmänt konstateras, att det beträffande förändringar, som innebär en helt annan fara, råder avtalsfrihet utan andra inskränkningar än dem, som kan utläsas ur den föreslagna generalklausulen (§ 34).[13] Gränsdragningen mellan det avtalsfria området och tillämpningsområdet för reglerna om fareökning kommenteras på följande sätt:

»Så skiftande som förhållandena härutinnan kunna vara, torde det emellertid vara fåfängt att söka i lag uppdraga någon bestämd gränslinje mellan de båda slag av förändringar, varom här är fråga. Det måste överlämnas till det förnuftiga omdömet och lagtillämpningen att i varje särskilt fall träffa avgörande med ledning av samtliga föreliggande omständigheter. Vid detta avgörande är man naturligtvis obunden av det uttryckssätt, som kommit till

---

11 *Förslag 1925.* 102, *SOU 1925: 21.* 131 f. Så även *Bugge,* Motiver 123 f. Jfr även i anslutning till FAL § 83 *Förslag 1925.* 143 f och *SOU 1925: 21.* 182: »Ett sådant angivande av »försäkringsstället» innebär en begränsning av själva den fara, som avtalet avser . . .», så även *Bugge,* Motiver 193.

12 *Förslag 1925.* 103, *SOU 1925: 21.* 132 och *Bugge,* Motiver 124. Denna regel belyser även tillämpningsområdet för reglerna om upplysningsplikt, se *Förslag 1925.* 143 f, *SOU 1925: 21.* 182, *Bugge,* Motiver 193 samt *Udkast 1925.* 125.

13 *Förslag 1925.* 109, *SOU 1925: 21.* 139 och *Bugge,* Motiver 134.

användning i försäkringsavtalet. En tillämpning av 45—50 §§ kan icke anses utesluten därigenom, att det enligt försäkringsbrevets ordalag utgör en förutsättning för avtalets giltighet eller försäkringsgivarens ansvarighet att ett visst förhållande, vars inträde i själva verket brukar betraktas såsom fareökning, icke inträder. Bestämmelser i avtalet, vilka uppenbarligen tillkommit i syfte att kringgå de tvingande lagbuden, äro utan verkan. Det gäller att icke se till formen utan att framför allt taga hänsyn till vad som måste anses följa av sakens natur och stå i överenstämmelse med god sedvänja inom försäkringsväsendet.»[14]

Den danska kommittén synes förespråka ett mer omfattande tillämpningsområde för reglerna om fareökning än de övriga kommittéerna. Man framhåller, att ett faktum kan hänga samman med individualiseringen av det försäkrade intresset så, att en förändring därav skulle medföra, att intresset blev ett annat, som försäkringen inte täcker.[15] I övrigt borde dock klausuler, som gör förekomsten eller avsaknaden av ett visst förhållande till ett villkor för försäkringens bestånd, bedömas med hänsyn till reglerna om fareökning, om inte specialreglerna bl a i § 83 medför annat. Några regler därom, när en klausul av nämnt slag strider mot reglerna om fareökning och när den utgör en egentlig ansvarsbestämning, kan inte ges i lagen, utan frågan måste överlåtas till domstolarna att avgöras in casu.[16] I specialmotiven till § 83 betonas åter, att denna paragraf inte kan läggas till grund för avgörandet av frågan om försäkringsställets betydelse vid andra försäkringsgrenar än brandförsäkring; man måste bedöma även denna fråga med beaktande av omständigheterna i varje enskilt fall. Härvid är också formuleringen av eventuella klausuler av betydelse. Endast mycket otvetydiga uttryck i avtalet kan medföra, att för-

---

14 *Förslag 1925.* 109, *SOU 1925: 21.* 139, så även *Bugge,* Motiver 134 f.

15 *Udkast 1925.* 90 f. Som exempel nämns, att en brandförsäkring, som tecknats för en viss mängd varor i packhus A, inte kan gälla för varor, som förvaras annorstädes, samt att en bilansvarsförsäkring för bilarna i A:s företag inte gäller om bilarna överförs till ett annat företag.

16 *Udkast 1925.* 91.

säkringstagaren helt mister sin rätt vid flyttning av den försäkrade egendomen. Inte ens om det föreligger en sådan klausul är emellertid saken helt klar:

»Men selvom en saadan utvetydig Aftale foreligger, er det ingenlunde udelukket, at de tvingende Regler i §§ 10 og 50 kan bringes til Anvendelse i Tilfælde, hvor Forsikringsstedet ikke efter Sagens Natur kan siges at høre med til Individualiseringen af den paagældende Risiko, hvilket ganske vist hyppigt vil være Tilfældet.»[17]

Av de ovan refererade och citerade uttalandena framgår, att kommittéerna inte var omedvetna om de möjligheter att kringgå de tvingande reglerna som avtalsfriheten beträffande ansvarsbestämningen kunde medföra. Någon generell diskussion om problematiken förs dock inte i motiven, utan man berör den explicit blott i kommentarerna till några enskilda regleringar. På grundval av betänkandena är det därför omöjligt att dra några säkra slutsatser angående kommittéernas inställning till de föreliggande spörsmålen. Det synes inte heller vara helt klart, att de olika kommittéerna haft samma uppfattning i frågan: motivuttalandena ger snarast ett motsatt intryck. Den norska kommittén talar öppet för en inskränkt tillämpning av de tvingande reglerna, medan den danska kommittén åter — åtminstone vad beträffar klausuler om försäkringsstället — är beredd att dra snävare gränser för avtalsfriheten än de övriga kommittéerna. Med beaktande av dessa reservationer synes det material som här presenterats kunna sammanfattas i följande teser:

(i) De föreslagna tvingande reglerna är inte avsedda att tillämpas vid bedömningen av alla tänkbara handlingsklausuler.[18]

---

17 *Udkast 1925.* 125.

18 Jfr även den för sjöförsäkringen föreslagna ansvarsregeln i § 62, där kommittéerna själva intagit en handlingsförpliktelse (varors bristfälliga förpackning) i ett ansvarsundantag. Se även § 63 (sjövärdighetsregeln). *Hellner,* Exclusions 38 kommenterar reglerna på följande sätt: »The view that all clauses applying to the conduct of the insured must be submitted to the compulsory rules, is not borne out by the special rules

Framför allt skall det föreligga avtalsfrihet i någon omfattning beträffande följderna av s k fareändring.

(ii) Vid avgränsningen av det avtalsfria området skall man huvudsakligen vara obunden av avtalets formulering. Räckvidden av denna princip är dock inte fullt klar: den danska kommittén tillägger uttryckligen den bedömda klausulens otvetydighet viss relevans och även i de norska motiven påträffar man yttranden som snarast synes tala emot den angivna huvudregeln. När man här säger, att § 10 inte skall hindra försäkringsgivaren att begränsa sin risk genom ett körkortsvillkor, menar man förmodligen inte, att ett villkor av nämnt slag aldrig skall ligga inom tillämpningsområdet för någon tvingande regel, utan blott att en uttrycklig ansvarsbestämning med detta innehåll är godtagbar. — Särskilt i fall, där man utnyttjat formen av en ansvarsbestämning i syfte att *kringgå* lagens tvingande regler, bör den ifrågavarande klausulens innehåll läggas till grund för bedömningen av dess giltighet.

(iii) Gränsdragningen skall utföras med beaktande av omständigheterna i varje enskilt fall, av »sakens natur» samt av god sedvänja inom försäkringsväsendet. Åtminstone i någon utsträckning vill sålunda kommittéerna — den danska kommittén i detta sammanhang inte explicit — låta praxis inom försäkringsväsendet bli avgörande för bedömningen av avtalsfrihetens omfattning. Även på denna punkt framträder kommittéernas strävanden att främst ingripa mot försäkringsgivare, vilkas praxis avvek (och avviker) från den allmänna standarden inom branschen. Genom att tala om »god» praxis vill kommittéerna uppenbarligen dock antyda, att domstolarna inte borde vara fullständigt bundna vid den praxis som är dominerande.

---

of the Swedish statute. Apart from the problem regarding »change of risk», which is somewhat specialized, the two rules just discussed seem to imply that exclusions of risk can be made dependent also on the conduct of the insured, at least on his »negligence without fault». Accordingly, it does not seem possible to apply this simple test for deciding the admissibility of exclusions of risk.»

3. DEN RÄTTSVETENSKAPLIGA LITTERATUREN

A. Inledning

Frågan om relationen mellan reglerna om biförpliktelser och avtalsfriheten vid ansvarsbestämningen har utgjort ett centralt diskussionsämne i den nordiska försäkringsrättsliga doktrinen. Någon enighet rörande problemets lösning har man dock inte uppnått; en »förhärskande uppfattning» angående tolkningen av de tvingande reglerna kan inte utpekas. P g a olika nyanser i frågeställningarna och varierande terminologi hos olika författare är det t o m ofta svårt att jämföra de framställda tolkningsförslagen på ett sätt som gör rättvisa åt författarnas intentioner. Några diskuterar problematiken på ett allmänt plan, medan andra åter lägger huvudvikten vid en undersökning av de enskilda regleringarnas betydelse för avtalsfrihetens omfattning, några behandlar s k total fareändring särskilt, andra föredrar däremot att inrymma även detta spörsmål i den generella problemställningen o s v. Den schematisering av materialet, som är nödvändig vid en analys av de presenterade alternativen, måste därför ofrånkomligt medföra att nyanserna i någon grad förbises.

I detta sammanhang skall endast de generella riktlinjer som uppställts i litteraturen refereras. Ställningstagandena till enskilda klausuler presenteras i samband med undersökningen av de ifrågavarande klausulernas förekomst i finsk avtalspraxis.

I den försäkringsrättsliga doktrinen synes man i mycket ringa omfattning stöda sig på argument hämtade ur de allmänna lärorna inom civil- och obligationsrätten. En presentation av den diskussion rörande kringgående av lag, som förts på det allmänna planet har därför ingen funktion att fylla i föreliggande sammanhang. Det må blott noteras — som en kontrast till vissa av de ställningstaganden som refereras nedan — att man t ex i den finska doktrinen allmänt betonat, att den rättsliga bedömningen av ett avtal i princip inte skall vara beroende av det namn avtalet givits eller de

benämningar man använt i avtalet. Det skall i regel inte vara möjligt att kringgå lagen enbart genom att i avtalet begagna lämpliga formuleringar.[19]

B. Total fareändring

Ovan refererades uttalanden i förarbetena till FAL, enligt vilka reglerna om fareökning inte skulle äga tillämpning i fall, då de ifrågavarande förändringarna av de faktiska förhållandena innebar uppkomsten av en helt annan fara än den försäkringsgivaren åtagit sig att ansvara för. Utgående från detta har man i den rättsvetenskapliga doktrinen stundom begagnat begreppet *total fareändring* för att ange en begränsning av tillämpningsområdet för reglerna om fareökning och upplysningsplikt.[20] I debatten härom råder dock stora meningsskiljaktligheter angående spörsmålen, huruvida man överhuvudtaget kan acceptera en regel om avtalsfrihet vid ingående förändringar av faran (i), hur gränsen mellan denna regel och de relevanta tvingande reglerna borde dras (ii) samt huruvida det är lämpligt att sammanföra de här aktuella situationerna under en särskild rubrik, total fareändring (iii).

(i) I linje med den mer reserverade inställningen i de danska förarbetena framhåller bl a *Sindballe,* att lagen inte innehåller

---

[19] Senast har *Bruun,* JFT 1975. 443 sammanfattat doktrinens inställning på följande sätt: »Inom den allmänna finska obligationsrätten betonade man redan på 1920-talet att man inte bör bedöma avtal eller avtalsvillkor efter hur avtalet rubricerats, utan i enlighet med deras objektiva innehåll. Också senare har man i ett flertal sammanhang med eftertryck betonat att man inte bör fästa avseende vid olika benämningar i avtal, utan vid faktiska förhållanden. Detta krav accentueras särskilt då den ena avtalsparten utnyttjar sin styrkeposition för att förse avtalet med en för honom fördelaktig rubrik.» Jfr i svensk rätt *Grönfors,* Festskrift 216 ff. — Å andra sidan framhåller man i litteraturen, att det hos oss inte gäller någon allmän princip, enligt vilken rättshandlingar, med vilka man syftar till att kringgå lag, vore ogiltiga, se t ex *Kivimäki—Ylöstalo* 389 och *Tikka* 206. Se även *Jens Feilberg Jørgensen* 233 ff.

[20] Diskussionen om total fareändring anknyts uttryckligen även till reglerna om upplysningsplikt av *Schmidt,* Faran 83 och *Sindballe* 215.

något, som skulle tala för att de tvingande reglernas tillämpningsområde begränsades genom ett särskilt fareändringsinstitut. I stället borde man betrakta § 83 som ett undantag från reglerna om fareökning och upplysningsplikt; dessa skulle i övrigt gälla i full utsträckning. I ett brandförsäkringsavtal kunde man därför inte inta klausuler som ställer försäkringstagaren i en sämre ställning än § 83 medger; vid övriga försäkringsgrenar vore man även beträffande försäkringsstället bunden av de mot försäkringsgivaren strängare reglerna om fareökning.[21] I den finska, svenska och norska litteraturen är — även i detta fall i enlighet med förarbetena — inställningen hos flertalet författare en annan.[22] Alla faktiska förändringar omfattas inte av fareökningsreglerna, utan vissa sådana kan konstituera fareändring, varvid avtalsfrihet råder beträffande rättsföljderna. Detta innebär också, att § 83 skall uppfattas som (fullständigt) dispositiv.[23] Endast *Hult* tar klart ställning för *Sindballes* modell.[24]

---

[21] *Sindballe* 215 f. I dansk doktrin förhåller sig också *Rode,* NFT 1947. 35 avvisande till en generell fareändringsregel. Se även *Bentzon—Christensen* 427, som anser § 83.1 tvingande med hänvisning till reglerna om fareökning och upplysningsplikt, jfr dock a a 284 not 1. Så även *Ussing,* Enkelte kontrakter 275. Villkor om försäkringsstället vid kreatursförsäkring skall enligt *Bentzon—Christensen* 452, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 135 samt *Lyngsø,* Forsikringsret 361 — om djuret är individuellt bestämt — bedömas enligt de tvingande reglerna. — I den danska doktrinen företräder *Tybjerg,* NFT 1947. 36 ff en mer positiv inställning till en fareändringsregel (fastän han dock anser själva begreppet vilseledande).

[22] Se utöver de författare som nämns nedan *Eklund—Hemberg* 106 f och *Ignatius—Kivivuori* 127 f, vilka återger lagens motiv, samt *Bucht,* NFT 1943. 75 f, *Grundt,* Forsikringsrett 257 f, *Hellner,* NU 1961:6. 100, *Løken,* NFT 1946. 23, *Päkkilä—Pesonen* 47 f och *Vihma,* LM 1945. 502.

[23] *Arntzen,* Forsikringsrett I 76, *Hellner,* Försäkringsrätt 92, 356, *samma,* Exclusions 33, *Bugge,* Motiver 195, *Eklund—Hemberg* 161 och *Ignatius—Kivivuori* 200. Se även nedan § 12.3 B (vi).

[24] *Hult,* NFT 1949. 314. Författaren har tidigare varit beredd att godta fareändringsregeln, se *Hult,* Föreläsningar 119 ff.

Åtminstone på en punkt kan man anta, att någon oenighet i sak inte föreligger mellan de två uppfattningar som nyss omtalats. Ingen författare vill påstå, att en ansvarsbegränsning, som innebär en individualisering av det försäkrade intresset, skulle omfattas av de tvingande reglerna: en försäkring, som avtalats täcka varorna i lagret A, skall inte täcka varor i lagret B.[25]

(ii) Bland de författare som accepterat fareändringsregeln råder olika uppfattningar angående frågan, hur gränsen mot de tvingande reglerna borde dras. *Schmidt* förespråkar en lösning, enligt vilken man — om man bortser från det ovannämnda individualiseringsfallet[26] — som fareändring kan godta blott »felaktiga förutsättningar rörande försäkringens gränser i rummet».[27] *Hellner* anser åter, att befintligheten på försäkringsstället med hjälp av en uttrycklig klausul kan göras till en ansvarsbestämning;[28] fareändringsregeln skulle emellertid kunna åberopas även i andra fall än detta. Försäkringsgivaren skulle vara »obunden av fareökningsreglerna vid förändringar som för honom har annan betydelse än att faran för försäkringsfall ökar».[29]

(iii) Om fareändringsregeln ges den mer vidsträckta innebörd som senast nämnts synes det omöjligt att vid en analys av avtals-

---

[25] Se närmare *Bentzon—Christensen* 58 ff, 285, 424, *Hellner*, Försäkringsrätt 86, 356, *samma*, Exclusions 35, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 61, 134, *Lyngsø*, Forsikringsret 295, 360, *Løken*, Forsikringskravet 78 f, *Rode*, NFT 1947. 32 f, *Schmidt*, Faran 90, *Sindballe* 215 och *Tybjerg*, NFT 1947. 38.

[26] I belysning av de exempel *Schmidt* ger synes hans förslag att till fareändring hänföra fall av »fullständig brist på identitet», se *Schmidt*, Faran 90 — regeln godtas också av *Vihma*, Palovakuutussopimus 207 — närmast kunna jämställas med den nämnda individualiseringsregeln.

[27] *Schmidt*, Faran 94. Regeln accepteras av *Vihma*, Palovakuutussopimus 207.

[28] *Hellner*, Försäkringsrätt 87. In dubio bör dock fareökningsreglerna tillämpas.

[29] *Hellner*, Försäkringsrätt 92. Se även *samma*, Exclusions 36 samt *Vihma*, Palovakuutussopimus 207, som anser *Schmidts* begränsning av fareändringsregeln inte vara alldeles säker. I Föreläsningar 122 ville *Hult* »överlämna åt rättspraxis att småningom giva detta begrepp (total fareändring, anm här) naturliga gränser.»

frihetens omfattning[30] avgränsa den föreliggande problematiken från det mer allmänna spörsmålet om de tvingande reglernas tillämpningsområde och möjligheterna att på ett giltigt sätt göra handlingsförpliktelser till delar av ansvarsbestämningen. *Hellner* finner det därför vara tvivelaktigt, huruvida man överhuvudtaget borde använda begreppet fareändring, men konstaterar, att det måhända kan begagnas som en samlingsbeteckning för de fall, som inte omfattas av de tvingande reglerna om fareökning.[31] En annan begreppsbildning föredras dock av *Selmer*, som anser att man knappast kan vinna något på att utnyttja fareändringsterminologin vid lösningen av den aktuella tolkningsproblematiken.[32]

Då gränsdragningen mellan fareändringsregeln och de tvingande reglerna hos de senare författarna sålunda sammanfaller med den generella problematik som behandlas i föreliggande paragraf, behöver någon särskild analys av det förstnämnda gränsdragningsproblemet inte utföras här.

C. Schmidts uppfattning

En fast gränsdragning kring fareändringsinstitutet förutsätter för att vara meningsfull, att avgränsningen av de tvingande reglernas tillämpningsområde även i övrigt sker med utnyttjande av bestämda kriterier. I detta avseende företräder *Schmidt* en konsekvent åskådning.

Schmidt använder uttrycket »dolda handlingsklausuler» som beteckning på klausuler, vilka givits formen av ansvarsbestämningar, fastän de »ur en annan synpunkt skulle kunna betraktas som

[30] Med hänsyn till förändringar, betr vilka ingenting uttryckligt avtalats, är det givetvis viktigt att särskilt diskutera frågan om giltigheten av ett fareändringsinstitut. Denna fråga synes ha ägnats mindre uppmärksamhet i litteraturen och saknar betydelse för föreliggande avhandling.

[31] *Hellner*, Exclusions 37.

[32] *Selmer*, Forsikringsrett 165. Se även *Løken*, Forsikringskravet 78 f och *Tybjerg*, NFT 1947. 43.

omformuleringar av handlingsklausuler».[33] Sådana dolda handlingsklausuler borde — förutom då fareändringsregeln kan tillämpas — bedömas enligt de tvingande reglerna i FAL: »Skola de tvingande reglerna icke bara bli tomma ord, måste de tillämpas på alla klausuler, som göra bolagets ansvarighet beroende av försäkringshavarens handlande. Alla sådana klausuler böra uppfattas som handlingspåbud, oavsett om påbudet framträder öppet eller dolt.»[34] Författaren går dock inte närmare in på frågan, vilka klausuler som skall betraktas som dolda handlingsklausuler och av denna anledning vara underkastade de tvingande reglerna. Han konstaterar blott, att egentliga individualiserings- och händelseklausuler, beträffande vilka avtalsfrihet råder, »äro strängt neutrala i den meningen att de icke ställa något krav på, att försäkringshavaren skall ha handlat på visst sätt (eller underlåtit en viss handling).»[35]

Också *Sindballe* synes utgå från, att de tvingande reglerna skall äga tillämpning, då handlingsklausuler formulerats som ansvarsbestämningar. Han uttalar dock inte något klart generellt ställningstagande till den föreliggande problematiken.[36]

D. Övriga författare. Allmänt

Övriga författare, som behandlat frågan om förhållandet mellan de tvingande reglerna och ansvarsbestämningen, betonar, att det

---

[33] *Schmidt,* Faran 190.

[34] *Schmidt,* Faran 197. I artikeln i NFT 1941. 335 ff var författaren ännu inte beredd att göra de tvingande reglernas tillämpningsområde så vidsträckt, se bl a a a 354. I sin anmälan av *Hellner,* Exclusions i SvJT 1956. 264 ff förefaller han åter retirera, om han ock inte godtar *Hellners* teser som sådana. — *Schmidts* tolkningsförslag omtalas med gillande av *Rode,* Assurandøren 1952. 558.

[35] *Schmidt,* Faran 190.

[36] Se *Sindballe* 107, 110 ff. Även *Steen-Olsen,* Lov og Rett 1975. 78 ff synes förespråka en vidsträckt tillämpning av de tvingande reglerna, då han anser avvikelse från den i Norge tvingande regeln i § 20 vid osjövärdighet vara tillåten blott så långt specialregeln i § 63 medger, medan längre gående friskrivningar för osjövärdighet vore ogiltiga.

är omöjligt att finna en noggrann regel för gränsdragningen.[37] Lösningen måste sökas särskilt i varje enskilt fall utgående från lydelsen hos och syftet med eventuellt tillämpliga lagstadganden samt innehållet i och formen hos den klausul som underkastas prövning.[38] Beträffande formuleringsproblematiken synes det åtminstone på ett mycket allmänt plan föreligga en viss enighet mellan de här omtalade författarna såtillvida, att ingen vill ge försäkringsgivarna obegränsade möjligheter att genom lämpliga formuleringar kringgå de tvingande reglerna. Sålunda framhåller bl a *Hellner*, att varje tvingande regel har ett »kärnområde», inom vilket den alltid skall tillämpas oberoende av avtalets formulering, medan man däremot kan beakta formuleringen i situationer, där det är mindre klart, huruvida regeln bör tillämpas.[39] På samma linje går *Løken*, som konstaterar, att »i første rekke innholdet og ikke formen» bör vara avgörande för gränsdragningen.[40] En längre gående avtalsfrihet medger *Bentzon—Christensen*, som anser att man »i nogen grad» bör bortse från klausulernas formulering vid bedömningen av de tvingande reglernas tillämplighet,[41] samt *Grundt*.

Som senare skall framgå, betonar *Grundt* betydelsen av klarhet och otvetydighet vid formuleringen av tvivelaktiga klausuler. Också *Hellner* anser det vara en huvudprincip, att de tvingande reglerna skall tillämpas i tvivelaktiga fall, om den ifrågavarande klausulen inte är formulerad som en klar ansvarsbegränsning. Man

---

37 Se *Bisgaard*, NFT 1976. 44, 48, *Grundt*, Forsikringsrett 158, *samma*, TfR 1933. 209, *Hellner*, Försäkringsrätt 78, *samma*, Exclusions 54, *samma*, NFT 1953. 202, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 14, *Lyngsø*, Forsikringsret 46, *Persson*, Allmänna Brand 26, *Selmer*, Forsikringsrett 35 och *Vinding Kruse*, NFT 1960. 178 f.

38 *Hellner*, Försäkringsrätt 78, *Selmer*, Forsikringsrett 35.

39 *Hellner*, Försäkringsrätt 78, *samma*, Exclusions 53 och *samma*, Vers-WissArch 1956. 83 ff. Så även *Selmer*, Forsikringsrett 35 och *Grönfors*, Festskrift 217.

40 *Løken*, Forsikringskravet 71. Se även *Christensen*, NFT 1952. 303.

41 *Bentzon—Christensen* 282, 61.

bör nämligen utan vidare ställa det kravet på försäkringsgivarna, att de använder ett klart språk för att åtminstone ge försäkringstagarna ett möjligast klart besked om sin ståndpunkt.[42]

Problemet blir härefter, hur man skall avgränsa det område, inom vilket de tvingande reglerna skall tillämpas oberoende av den ifrågavarande klausulens formulering. I litteraturen har man uppställt olika riktlinjer för gränsdragningen. Som man redan på basen av de ovanstående formuleringarna kan anta, varierar avvägningen av olika synpunkter hos olika författare beroende på deras allmänna inställning till önskvärdheten av mer eller mindre långtgående begränsningar i avtalsfriheten. I diskussionen har man ansett att främst följande argument kan vara vägledande vid bedömningen:

(i) Såsom vid juridisk argumentation i allmänhet kan givetvis rättssystematiska synpunkter och överväganden angående lösningarnas ändamålsenlighet anföras även här. Analogier från de speciella reglerna för olika försäkringsgrenar,[43] en bedömning av avgörandets konsekvenser,[44] överväganden »avseende försäkringens sociala syfte»[45] och liknande allmänna synpunkter kan ge en viss ledning för avgörandet.

(ii) En till sitt innehåll generell klausul anses ofta mer acceptabel som ansvarsbestämning än en mer specificerad bestämmelse.[46] Handlingsmomentets ställning i den ifrågavarande klausulen bör också beaktas vid bedömningen.

Løken utför en ingående analys av den sistnämnda problematiken. Han framhåller härvid, att ansvarsbestämningar alltid måste godkännas, då de endast avser generella regler för faremoment som

---

42 Se särsk *Hellner,* VersWissArch 1956. 85.

43 *Hellner,* Försäkringsrätt 78, *samma,* Exclusions 54. Olika försäkringsgrenars särskilda förhållanden kan givetvis medföra varierande avgöranden, *Bentzon—Christensen* 283, se även *Hellner,* Festskrift Herlitz 161, 168.

44 *Hellner,* Exclusions 54.

45 *Persson,* Allmänna Brand 23.

46 *Bentzon—Christensen* 283, *Hellner,* Festskrift Herlitz 160.

är oavhängiga av förhållandena vid den enskilda försäkringen (skada p g a åskslag); däremot omfattas de rent subjektiva faremomenten — moment, beträffande vilka mänskligt handlande är av stor betydelse — alltid av de tvingande reglerna. Svårigheter uppstår däremot, då det subjektiva momentet blott ingår som ett av flera moment i ansvarsbestämningen. I detta fall råder inget tvivel om, att de tvingande reglerna skall tillämpas, ifall det är fråga om »et faremoment, som alene fastsettes for den spesielle forsikring»; om klausulen är allmänt tillämpad bör den godtas som ansvarsbestämning endast »i slike tilfelle hvor forholdet er av så stor betydning for faren at farens karakter ville bli vesentlig en annen om faremomentet skulle vaert innbefattet.»[47] Liknande synpunkter betonas av *Selmer*, som godtar generella fareundantag, men anser, att man vid tillämpningen av klausuler avseende »omstendigheter som normalt bare kan hitføres ved en viss grad av skjødesløshet fra sikredes side» borde uppställa ett skuldkrav, medan man däremot kunde bortse från kausaliteten.[48]

(iii) Avgörandet skall ske på grundval av en avvägning av försäkringsgivarens och försäkringstagarens intressen. Försäkringsgivarens behov av att uppställa en ansvarsbestämning skall vägas emot försäkringstagarens skyddsbehov, då man bedömer möjligheten att tillämpa de tvingande reglerna.[49] Olika författare synes dock vara benägna att i olika hög grad tillgodose försäkringsgivarnas intressen vid bedömningen. Sålunda utgår t ex *Løken* från, att ansvarsbestämningar bör godtas i full utsträckning endast då försäkringsgivarens »vitale interesser» berörs, medan man i andra fall även måste ta hänsyn till försäkringstagaren, vilket kan medföra en tillämpning av tvingande regler. Också i det sistnämnda fallet kan försäkringstagarens intresse emellertid vara så litet i förhållande till försäkringsgivarens, att en ansvarsbestämning kan godkännas.[50] En större avtalsfrihet förespråkas av *Grundt*, som

---

47 *Løken*, Forsikringskravet 66 ff, 69.

48 *Selmer*, Forsikringsrett 191 ff, 209, jfr även *samma*, NFFP 46.14.

49 *Selmer*, Forsikringsrett 35. Kritik mot intresseavvägningssynvinkeln framförs av *Hellner*, Festskrift Herlitz 159 f.

50 *Løken*, Forsikringskravet 66.

framhåller, att försäkringsgivaren alltid bör vara fri att begränsa sitt ansvar, då han anser förhållandena kräva det, varför alla försäkringstekniskt rimliga och försvarbara ansvarsbestämningar måste accepteras. Man bör vara mycket försiktig med att tillämpa de tvingande reglerna »likeoverfor klare og utvetydige forbehold som er saklig begrunnet».[51]

(iv) *Hellner* rekommenderar slutligen att man skall söka stöd i försäkringspraxis, låta traditionen inom försäkringsväsendet fälla avgörandet. Om en bestämd klausul sedan gammalt har accepterats, är detta ofta ett starkt argument för att godta den också i fortsättningen.[52]

E. De enskilda biförpliktelserna

Redan ovan framgick, att man ansett även de enskilda tvingande reglernas innehåll och syfte vara relevant vid bedömningen av den föreliggande gränsdragningsproblematiken. Denna synpunkt framträder speciellt klart hos *Hellner*, som särskilt undersökt de respektive tillämpningsområdena för reglerna om upplysningsplikt, fareökning och säkerhetsföreskrifter.

Vid tillämpningen av de tvingande reglerna om upplysningsplikten kunde följande principer beaktas. I någon utsträckning kunde försäkringsgivarens egen praxis tänkas vara av betydelse såtillvida, att klausuler avseende omständigheter, vilka försäkringsgivaren brukar beakta vid premiesättningen samt vid fattande av beslut, huruvida försäkring alls skall övertas, borde underkastas den tvingande regleringen.[53] Ett sådant kriterium kan likväl blott accepteras i vissa fall; i allmänhet borde lösningen baseras på andra synpunkter.[54] Man kan inte heller vid gränsdragningen allmänt följa principen, att klausuler, som uttryckligen hänför sig till förhållandena vid försäkringens tecknande skall bedömas med ledning av

---

51 *Grundt*, TfR 1933. 208 f, jfr *samma*, Forsikringsrett 158.

52 *Hellner*, Exclusions 54, *samma*, VersWissArch 1956. 86.

53 *Hellner*, Festskrift Herlitz 151.

54 *Hellner*, Festskrift Herlitz 154 f.

reglerna om upplysningsplikt.[55] Utgångspunkten kan i stället sökas i en annan synpunkt, som nämnts tidigare: den ifrågavarande klausulens generalitet. Bedömningen kan härvid ske »genom att man prövar, om försäkringen skulle få ett helt annat omfång om i stället för undantaget en fråga gjordes», i vilket fall en ansvarsbestämning alltid kan godtas. Klausuler, vilka såtillvida är mindre generella att de kunde ersättas med en fråga, bör däremot underkastas en ytterligare prövning på grundval av andra synpunkter. Avgörande för bedömningen blir här, »om försäkringsbolaget har något annat rimligt skäl för att göra undantag av denna typ än att undgå ansvaret i godtrosfallen.» Om något sådant skäl föreligger, kan ansvarsbestämningen godtas, medan klausuler, som närmast kan karakteriseras som försök att kringgå de tvingande reglerna, måste tillämpas med beaktande av dessa regler.[56]

Liknande kriterier kan begagnas för avgränsningen av det kärnområde, där reglerna om fareökning skall tillämpas oberoende av den ifrågavarande klausulens formulering. Då de nämnda reglerna står i samband med sannolikheten för skada och därmed med premiesättningen, skall de tillämpas på omständigheter, som är av betydelse för försäkringspremiens storlek. Från denna regel måste dock göras vissa undantag i fall, då den ifrågavarande klausulen är motiverad även av andra skäl än strävan att begränsa försäkringsgivarens ansvar vid ökad sannolikhet för skada. Om klausulen också fyller en individualiserande funktion, måste den i regel godtas som ansvarsbestämning. Klausuler, som avser att föra över vissa typer av risker till en speciell försäkringsklass, kan stundom accepteras. Om den förändrade omständigheten för risken helt utanför de premieklasser försäkringsgivaren tillämpar, måste man åter beakta, huruvida det huvudsakliga skälet för undantaget är den

---

55 *Hellner*, Festskrift Herlitz 158. Synpunkten är givetvis relevant vid bedömningen av den ifrågavarande klausulens generalitet, se a a 161.

56 *Hellner*, Festskrift Herlitz 160 ff. Även *Bentzon—Christensen* 61 framför liknande synpunkter, om de ock synes benägna att medge försäkringsgivarna något större rörelsefrihet. Författarna konstaterar, att det är av betydelse, huruvida ansvarsbestämningen är naturlig för den ifrågavarande försäkringsformen och den undantar risker, som faller under en annan försäkring, eller huruvida den undantagna risken kunde medtas i försäkringen mot en obetydlig höjning av premien. Dock måste man vid bedömningen vara försiktig, så att de tvingande reglerna endast tillämpas på klausuler, som »klart tilsigter en omgåelse af disse».

höga sannolikheten för skada eller om andra överväganden legat bakom klausulen. Den omständigheten, att risken är svårbedömd, bör i regel accepteras som grund för ett ansvarsundantag. I något fall kan därtill redan önskan att dra en klar gräns kring försäkringsskyddet utgöra ett tillräckligt skäl mot att tillämpa de tvingande reglerna.[57]

Kärnområdet för reglerna om säkerhetsföreskrifter omfattar slutligen klausuler om handlande, vilket föreskrivits p g a dess inverkan på risken för skada. Om sådan anknytning till skaderisken inte föreligger, behöver den tvingande regeln sålunda inte tillämpas. I vissa fall kan likväl även klausuler av förstnämnt slag accepteras som ansvarsbestämningar. Om klausulen kan motiveras också med andra skäl än den föreskrivna handlingens inverkan på skaderisken, kan en ansvarsbestämning komma i fråga. Särskilt måste man godta klausuler, som fyller en individualiserande funktion — dock endast under förutsättning att den försäkrade egendomen inte fullständigt kan identifieras på grundval av andra klausuler.[58]

F. Sammanfattande bedömning

De olika ställningstaganden som framlagts beträffande frågan om gränsdragningen mellan ansvarsbestämningen och biförpliktelserna synes huvudsakligen kunna inplaceras på en skala som begränsas av två ytterligheter: å ena sidan betonar *Grundt* främst försäkringsgivarnas intressen och vill därför godkänna alla ansvarsbestämningar, när de är klart formulerade och sakligt motiverade, medan å andra sidan *Schmidt* mest utpräglat för försäkringstagarnas talan och förespråkar en tillämpning av de tvingande reglerna på alla »dolda handlingsklausuler». De olika tolkningsförslagen berör inte någon helt oväsentlig fråga; de återspeglar författarnas preferenser beträffande karaktären av den styrfunktion som borde vara förknippad med de centrala tvingande reglerna om biförpliktelser.

---

[57] *Hellner,* Exclusions 44 ff. Betydelsen av de skäl som uppbär den bedömda klausulen påpekas även av *Löken,* NFT 1946. 24. Se även *Selmer,* Forsikringsrett 36 f.

[58] *Hellner,* Exclusions 50 f.

Den grundtska tolkningen innebär i nyssnämnda avseende, att de tvingande reglerna huvudsakligen skall fungera blott som ett slags formföreskrifter. De skall främst tillämpas gentemot klausuler, vilka inte givits en tillräckligt klar formulering för att godtas som ansvarsbestämningar. Utöver detta skall reglerna skydda försäkringstagaren mot irrationellt handlande från försäkringsgivarens sida. Så länge försäkringsgivaren uppställer ansvarsbestämningar endast där han har ett motiverat intresse att göra detta, skall han alltså stå obunden av lagens stadganden. Samma synsätt återkommer även i en något mindre extrem form hos *Løken,* då han framhåller, att de tvingande reglerna inte skall tillämpas i strid med försäkringsgivarens vitala intressen. De anförda tolkningarna synes accentuera målsättningen att skydda försäkringstagarna blott i den utsträckning det är förenligt även med försäkringsgivarnas intressen.

*Grundt*s krav på klar formulering återkommer även bl a hos *Hellner.* Som i § 6.3 A nämnts, är det mycket osäkert, huruvida en styråtgärd, som endast syftar till att åstadkomma klara villkor, kan medföra någon faktisk förbättring av försäkringstagarnas situation. Åtminstone inom konsumentförsäkringen torde det vara allmänt, att försäkringstagaren inte vid avtalsslutet noggrannare studerar försäkringsvillkoren och även om han gör det, har han inte några möjligheter att kräva ändringar i avtalstexten. Ett skydd av försäkringstagaren på denna nivå innebär huvudsakligen blott, att den försäkringstagare som bekantat sig med villkoren skyddas mot negativa överraskningar när skada inträffat. Ett skydd av denna karaktär synes särskilt angeläget från försäkringsgivarsynpunkt: besvikelser i skaderegleringsskedet kan antas framkalla starka negativa attityder gentemot försäkringsväsendet.

Särskilt i *Hellners* behandling av problematiken fästes vidare avseende vid den i förarbetena omtalade sedvänjan inom försäkringsväsendet. I flertalet fall skulle också detta gränsdragningskriterium leda till en mycket begränsad tillämpning av de tvingande reglerna. I dagens läge, då det stora flertalet avtalsformulär fastställs centralt, kan klausulerna i dessa avtalsformulär redan av denna anledning sägas överensstämma med aktuell försäkrings-

praxis; man skulle uppenbarligen också snabbt kunna anse nya klausuler, som införts centralt, tillhöra »traditionen» inom försäkringsväsendet. De tvingande reglerna skulle därför huvudsakligen kunna åberopas blott mot de fåtaliga försäkringsgivare som inte följer centralvillkoren. Lagstiftningens konkurrenspolitiska aspekt skulle härigenom bli betonad. — Här är dock skäl att notera, att *Hellner* anger hänsynen till försäkringspraxis blott som ett argument bland andra, varför den nyss utvecklade renodlade konsekvensen inte som sådan kan sägas prägla hans rekommendationer.

Schmidts tolkning ger de tvingande reglerna mer ingripande styrfunktioner än de ovannämnda författarna — och kommittéerna — velat acceptera. Oberoende av försäkringspraxis och av försäkringsgivarens mer eller mindre väl motiverade intressen skall reglerna tillämpas på alla »dolda handlingsklausuler». Beroende på hur man avgränsar begreppet handlingsklausul — vilket författaren inte går närmare in på — borde sålunda en mer eller mindre omfattande del av det som traditionellt ansetts tillhöra försäkringsavtalets ansvarsbestämning underkastas en prövning enligt tvingande regler.

I detta sammanhang förefaller det naturligt att ställa frågan, vilka omständigheter som påverkat utformningen av de i litteraturen framställda tolkningsalternativen. Med beaktande av att de olika förslagen inte låter sig sammanfattas i några klara tidsmässiga och/eller geografiska trender, synes det ligga närmast till hands att ge divergenserna en subjektiv (idealistisk) förklaring: de enskilda författarnas värderingar snarare än av samhällsutvecklingen determinerade faktorer synes här ha spelat den avgörande rollen.

4. AVTALSPRAXIS

A. Urvalet

I det föreliggande avsnittet skall den aktuella problematikens betydelse för bedömningen av dagens finska avtalspraxis undersökas. Detta förutsätter ett svar på följande spörsmål: i vilken mån

förekommer det i praxis ansvarsklausuler, vilkas giltighet i någon situation synes diskutabel med hänsyn till de tvingande reglerna om riskanknutna biförpliktelser? Den i § 11.1 A a angivna allmänna problemställningen skall alltså till denna del belysas redan här.

Den allmänna översikten över den rättsvetenskapliga litteraturen angående den föreliggande frågan ger en antydan om de svårigheter som möter, då man ur ett givet avtalsmaterial söker välja ut eventuella lagstridiga klausuler. Mellan olika författare råder avsevärda meningsskiljaktligheter angående avtalsfrihetens omfattning, varför många (kanske de flesta) av de undersökta klausulerna inte kan ges någon entydig klassificering på grundval av litteraturen. Undersökningen följer härvid den i § 11.1 A a närmare utvecklade maximalprincipen: målet är att presentera alla klausuler, beträffande vilka det råder osäkerhet, d v s vilkas giltighet *i någon situation* åtminstone kan betraktas som *omstridd*. Härmed är dock urvalsfrågan ingalunda löst. De allmänna kriterier för lösningen av gränsdragningsproblematiken som uppställts i litteraturen är alltför vaga för att kunna erbjuda en grund för klassificeringen av enskilda klausuler. *Schmidts* förslag, som i flertalet fall synes innebära en mer vidsträckt tillämpning av de tvingande reglerna än vad övriga författare förordat och därför enligt maximalprincipen i regel borde läggas till grund för urvalet, är inte trots sin ovanligt fasta utformning tillräckligt exakt i detta avseende, då författaren inte närmare definierat begreppet handlingsklausul. Strängt taget kan man nämligen ur kanske flertalet ansvarsbegränsningar utläsa en förpliktelse att undvika den typ av skada, som nämns i klausulen, eller att ge upplysning eller meddelande om ett i klausulen angivet förhållande. En i privatansvarsförsäkringen ingående klausul, enligt vilken försäkringen inte omfattar skada vid yrkesutövning, kunde väl sägas innehålla en förpliktelse att undvika arbete eller att ge upplysning eller meddelande om eventuellt arbete. Trots detta kan *Schmidt* knappast antas förespråka den tämligen absurda tanken, att de tvingande reglerna vore tillämpliga på denna an-

svarsbestämning. En klausul i en vattenledningsskadeförsäkring, som till synes helt objektivt utesluter ansvar för skada, vållad av sprinkleranläggning, kan likaledes uppfattas som en dold handlingsklausul, vilken strider mot regler om upplysningsplikt, fareökning eller t o m säkerhetsföreskrifter.[59] Det finns ingen lätt urskiljbar gräns mellan handlingsklausuler och andra klausuler; många klausuler som i princip kunde sägas innehålla ett handlingsmoment, kan blott i ett fullständigt verklighetsfrämmande språkbruk betecknas som handlingsklausuler.

Då de allmänna synpunkter som framlagts i doktrinen inte erbjuder någon fast ledning för urvalet, har en urvalsprincip av mer slumpartad och intuitiv karaktär här tillämpats. Urvalet har inte baserats på allmänna principer, utan på den omfattande diskussion som förts i litteraturen rörande enskilda speciella ansvarsklausulers förenlighet med de tvingande reglerna. I det nedan presenterade klausulmaterialet har sålunda medtagits klausuler, vilkas giltighet betvivlats av någon författare,[60] samt klausuler, vilka på grundval av en mer eller mindre intuitiv bedömning ansetts vara analoga med de förstnämnda. Presentationen täcker största delen av de mer typiska handlingsklausuler som kan påträffas i finsk försäkringsavtalspraxis av i dag.

Vid sidan av de speciella ansvarsklausuler som behandlats i doktrinen kan i finsk försäkringsavtalspraxis påträffas några mer allmänna klausuler, vilkas giltighet det uppenbarligen ligger närmare till hands att ifrågasätta. Dessa klausuler har medtagits utan hänsyn till den ovannämnda urvalsprincipen.

---

59 Jfr *Hellner,* Festskrift Herlitz 161.

60 Klausuler, beträffande vilka det endast föreligger godkännande uttalanden, har sålunda inte omtalats. Se här t ex *Hellner,* Försäkringsrätt 139 f, 193, *samma,* Exclusions 51, som uppräknar ett antal av lagen oreglerade biförpliktelser, angående vilka det anses råda avtalsfrihet. Här nämns bl a klausuler, som kräver att försäkringstagaren har bokföringen i ordning, jfr i finsk försäkringsavtalspraxis ButV 15.3, BrandavbrV 15.3 och MaskinavbrV 15.3.

B. Förekommande klausuler

a. Allmänna ansvarsklausuler

(i) *Säkerhetsföreskrifter.* De allmänna försäkringsvillkoren för rånförsäkring stadgar, att skada inte ersätts, »om i försäkringsbrevet antecknade föreskrifter angående den försäkrade egendomens säkerhet inte har iakttagits.»[61] Ingen hänsyn tas till culpa och kausalitet.

I ett villkorsformulär för garantiförsäkring, som tillämpades av åtminstone två försäkringsgivare, ingick åter en klausul, enligt vilken ersättning skulle utgå på grundval av kausalitetsprövning, om för försäkringsgivaren uppgivna kontrollföreskrifter åsidosattes. Någon culpabedömning krävdes däremot inte. I ett kreditförsäkringsformulär uteslöts ersättning för kreditförlust, ifall man vid beviljande av kredit eller bankgaranti brutit mot lag, mot bankens stadgar eller mot av vissa myndigheter givna direktiv och bestämmelser.

(ii) *Räddningsplikt.* I de allmänna villkoren för bilförsäkring görs uttryckligen avkall från kravet på grov culpa, då man fritar försäkringsgivaren från ersättningsskyldighet för skada, som uppstått efter skadetillfället p g a försummad eller bristfällig vård eller tillsyn av motorfordonet.[62]

I FörAnsvV anges att ersättning kan minskas eller helt avböjas, om försäkringstagaren »under förhållanden, då det varit uppenbart att en skada inträffar», försummat nödiga skyddsåtgärder.[63] Klau-

---

[61] InbrV 67.2.

[62] BilV 31.1. *Autovakuutusehdot* 59 noterar ingen lagstridighet hos villkoret.

[63] FörAnsvV 15.2. Vid övriga former av ansvarsförsäkring begränsades den ifrågavarande klausulens räckvidd av en uttrycklig hänvisning till »lagens bestämmelser». Det i texten nämnda uttryckssättet används däremot i Allmänna ansvarsförsäkringsvillkor 1. 10. 1975 15.2, Allmänna ansvarsförsäkringsvillkor för offentligt samfund 1. 3. 1975 15.2, Allmänna

sulen innehåller inte någon hänvisning till lagens krav på grov vårdslöshet och kausalitet.

b. Speciella ansvarsklausuler

(i) *Defekt, som föreligger vid försäkringens tecknande.* I litteraturen har förts en livlig diskussion därom, huruvida inom personförsäkringen förekommande ansvarsundantag för följder av sjukdom, som förelegat vid försäkringens tecknande, skall anses strida mot de tvingande reglerna om upplysningsplikten.[64] *Hellner* konstaterar, att motsvarande problem uppkommer även inom kreatursförsäkringen. Bedömningen av sådana klausuler är här »tvivelaktig, och det torde ej vara lämpligt att skära alla över en kam.»[65]

Även i finsk kreatursförsäkring begagnas klausuler, som utesluter ansvar för »skada, till följd av sjukdom eller fel, vilka förelegat (påbörjats) då försäkringen trädde i kraft.»[66]

---

produktansvarsförsäkringsvillkor 1. 10. 1975 15.2, Allmänna konsultansvarsförsäkringsvillkor 1. 10. 1975 15.2 och Allmänna speditionsansvarsförsäkringsvillkor 1. 10. 1975 15.2.

[64] Se *Hellner,* Festskrift Herlitz 166 f, som anser att klausulen endast i undantagsfall bör godtas, samt i samma riktning *Persson,* Allmänna Brand 26. *Schmidt,* Faran 245 anser reglerna om upplysningsplikt alltid vara tillämpliga. En motsatt ståndpunkt antyds av *Jacobsson,* Problem 5 ff, *samma,* NFT 1967. 225 f, *Hagander,* NFT 1957. 158 och *Lundberg,* NFT 1955. 147. Se även det något speciella norska rättsfallet NRt 1949. 747 — där tvingande regler tillämpades — samt härom *Bugge,* NFT 1950. 244 ff, *Løken,* Forsikringskravet 72 ff, *Norström,* NFT 1950. 279 ff och *Selmer,* Forsikringsrett 157 ff.

[65] *Hellner,* Försäkringsrätt 162. Jfr *Bentzon—Christensen* 453 f: ett villkor, att djuret skall vara fullständigt friskt för att försäkring skall kunna tecknas, utesluter tillämpning av reglerna om upplysningsplikt blott om det ur polisen klart framgår, att sjukdomen och inte döden skall betraktas som försäkringsfall.

[66] HusdjursV 25.20 samt 2.3. Klausuler, enligt vilka »till försäkring icke antages» djur som är behäftade med vissa sjukdomar m m, ingår också i HusdjursV 8.6—8 och 9.1 samt EläinE 5.

(ii) *Försäkringsobjektets art och omfattning.* I debatten om tillämpningsområdet för reglerna om upplysningsplikt och fareökning har som exempel på eventuellt lagstridiga ansvarsbestämningar anförts fallen, att försäkringsgivaren vid brandförsäkring friskriver sig från ansvar, om försäkringsobjektet inte befinner sig i en byggnad med hårt tak [67] respektive om i byggnaden idkas eldfarlig verksamhet.[68] Vid brandförsäkring av rörelse borde klausuler angående rörelsens art och antalet maskiner i rörelsen likaledes bedömas med ledning av de tvingande reglerna.[69]

Några likadana ansvarsbestämningar som de ovannämnda har inte påträffats i det genomgångna materialet. I någon utsträckning analog med de anförda exemplen är den kvalifikation av undantaget för skada p g a kärnreaktion som förekommer i vissa avtalsformulär inom avbrottsförsäkringen. Enligt dessa utbetalas ersättning vid kärnreaktion i »maskin, anordning eller produkt, som begagnas för industriellt, merkantilt, jordbruksekonomiskt, medicinskt eller vetenskapligt ändamål», under förutsättning att försäkringsgivaren underrättats om sådant begagnande och bekräftat att försäkringen omfattar också sådan skada.[70]

---

[67] Se *Bentzon—Christensen* 59 och *Schmidt,* NFT 1941. 353.

[68] Se *Løken,* Forsikringskravet 67. — I detta sammanhang må även nämnas den diskussion som förts kring frågan om giltigheten av en klausul, som utesluter ansvar, om explosiva eller eldfarliga ämnen förvaras inom ett visst avstånd från försäkringsstället, se närmare *Bentzon—Christensen* 60, *Hellner,* Exclusions 47 f, *samma,* Festskrift Herlitz 151 ff, 166, *Schmidt,* NFT 1941. 353 och *samma,* Faran 191 f.

[69] Se *Hellner,* Festskrift Herlitz 153 f. Jfr dock *Hellner,* Försäkringsrätt 92, där författaren uttalar, att det »kan ifrågasättas om försäkringen skall fortsätta att gälla» t ex då en inbrottsförsäkrad tobaksaffär ändras till juveleraraffär; dock bör fareökningsreglerna tillämpas »åtminstone om annat icke uttryckligen angivits». Jfr betr exemplet NRt 1945. 89 och härom *Løken,* Forsikringskravet 70 not 2 och *Selmer,* Forsikringsrett 165, 188, 191. Se även *Løken,* NFT 1946. 23 f.

[70] BrandavbrV 15.5, MaskinavbrV 15.5. Se även klausulen om bekräftelse som förutsättning för ansvar för skada, som förorsakats (= kausalitetskrav) av vissa efter försäkringens början anskaffade byggnader och maskiner, BrandavbrV 23.2, MaskinavbrV 23.2.

(iii) *Försäkringsobjektets användning.* Frågan, huruvida försäkringsobjektets användningssätt eller -ändamål kan göras till föremål för en giltig ansvarsbestämning, har berörts av många författare. Diskussionen har främst gällt vissa vid bilförsäkring aktuella klausuler. *Bentzon—Christensen* påpekar här helt allmänt, att bestämmelser om ansvarsfrihet, då motorfordon används för annat ändamål än det som uppgivits vid försäkringens tecknande, är giltiga; försäkringsgivaren skall dock inte kunna åberopa oväsentliga avvikelser.[71] *Hellner,* som anför exemplen, att bilen används vid biltävling, att den uthyres professionellt utan förare, att den begagnas som taxi, trots att den är försäkrad som privatbil, eller att den körs med släpvagn, konstaterar, att reglerna om fareökning bör tillämpas, om den ifrågavarande klausulen är oklar, medan en klar formulering som ansvarsbestämning kan leda till ett motsatt resultat.[72] Tävlingsvillkoret har slutligen inspirerat även *Selmer* och *Sindballe* till ställningstaganden, varvid den förstnämnda förespråkar avtalsfrihet, medan den sistnämnda närmast synes benägen att tillämpa reglerna om säkerhetsföreskrifter.[73]

De finska allmänna villkoren för bilförsäkring innehåller ett ansvarsundantag för skada, »som förorsakats motorfordonet under tävling eller träning för sådan på område eller vägsträcka, som av-

---

[71] *Bentzon—Christensen* 126. Kritik häremot hos *Rode,* Assurandøren 1952. 557.

[72] *Hellner,* Exclusions 48, 61 f, *samma,* VersWissArch 1956. 86, *samma,* Försäkringsrätt 90 f. Jfr även *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 133, som vill tolka en klausul om uthyrning utan förare med ledning av reglerna om fareökning, *Schmidt,* Faran 178 ff, som uppenbarligen anser en klausul om ansvarsfrihet vid yrkesmässig trafik böra bedömas enligt reglerna om säkerhetsföreskrifter, och *Selmer,* Forsikringsrett 209, som åtminstone vill intolka ett skuldkrav i en klausul, som undantar »skade oppstått mens motorvognen er disponert til militaere formål». Se även den av *Bentzon,* TfR 1949. 188 och *Hansen,* NFT 1951. 342 refererade domen UfR 1948. 682, där en i avtalet uppställd ansvarsförutsättning, att bilen inte användes för transport av halm, inte tillämpades, då ägaren inte kunde belastas för att sådan transport ägt rum.

[73] *Selmer,* NFFP 46.14 (utan angivande av försäkringsgren) och *Sindballe* 112. Se även *Løken,* Forsikringskravet 99.

skiljts från allmän trafik.»[74] En viss självrisk föreskrivs åter då skadan inträffat vid körövning på is eller övningsbana.[75] Med dessa klausuler kan man även jämföra ansvarsundantagen för skador, vilka förorsakats av vatten vid körning på vattentäckt område, av skakning på ojämn väg, eller av att motorfordonet sjunkit genom svag is utanför allmänt använda, reglementsenliga vintervägar, eller skador, vilka uppkommit vid körning i väglös terräng.[76] Då bland dessa åtminstone de tre först nämnda klausulerna innehåller ett uttryckligt kausalitetskrav, är de tänkbara ogiltighetsfallen dock här fåtaliga, även om man antog, att någon tvingande regel kunde tillämpas. — Vid uthyrning av motorfordon utan förare skall försäkringen gälla blott om härom särskilt avtalats.[77] Om släpvagn eller annan liknande anordning vid skadetillfället varit kopplad till lastbil, gäller i vagnskadeförsäkringen en 25 % tilläggssjälvrisk, som kan täckas med en särskild försäkring.[78]

Det må slutligen nämnas, att det även inom kreatursförsäkringen förekommer villkor, som utesluter ansvar för skada vid tävling, om försäkringen inte tecknats för häst som används till idrottsändamål.[79]

(iv) *Besittningen av försäkringsobjektet. Hellner* betraktar det som osäkert, huruvida en bestämmelse i kreatursförsäkringsvillkor om försäkringsskyddets upphörande, då djur utlånas eller -lejes, skall bedömas enligt reglerna om fareökning.[80] I finsk kreatursför-

---

74 BilV 15.58, se även BilV 51.224 (bilserviceförsäkring; med kausalitetskrav).

75 BilV 15.14.

76 BilV 15.53—55, se även BilV 51.225.

77 BilV 12.4. Se även de vid gruppförsäkring för bilförsäljare begagnade BilV 62.111 och 65.111, enligt vilka ersättning utges för bil, som »vid tidpunkten för skadan framfördes av i försäkringsbrevet eller dess bilaga angiven försäljare eller i vilken denne medföljde vid skadetillfället.»

78 BilV 15.15, 54.1.

79 EläinE 6 p 13.

80 *Hellner*, Försäkringsrätt 367. Jfr även *Bentzon—Christensen* 323, som uttalar att reglerna om fareökning skall tillämpas då försäkringsobjektet överlåtes åt annan »til varig benyttelse og opbevaring». Här disku-

säkringspraxis begagnas också en klausul av detta slag: försäkringen skall upphöra vid besittningens övergång, då djur »utan försäkringsgivarens medgivande annat än tillfälligtvis utlejts eller utlånats».[81]

(v) *Verksamhetens art vid ansvarsförsäkring.* Vid ansvarsförsäkring anges ofta, att försäkringen omfattar en viss typ av verksamhet hos en försäkrad rörelse. Vid förändring av verksamheten uppkommer frågan, huruvida denna ansvarsbestämning skall godtas som sådan, eller om reglerna om fareökning (upplysningsplikt) skall äga tillämpning. *Hellner,* som ger exemplet att snickerirörelse övergår till byggnadsverksamhet, anser saken vara tveksam, men förordar en tillämpning av de tvingande reglerna, om inte förändringen är så djuptgående, att identitetsbrist kan anses föreligga.[82]

I ansvarsförsäkringsvillkoren kompletteras kravet på, att den av försäkringen omfattade skadeståndsskyldigheten skall bero på verksamhet som avses i försäkringsavtalet[83] med följande generella ansvarsundantag:

»Med stöd av försäkringen ersättes inte skada... som är en följd av att den försäkrade idkat annan verksamhet eller ägoförhållandena är andra än de vilka uppgivits vid tecknandet av försäkringen.»[84]

Klausulen förefaller mest dubiös i relation till godtrosskyddet i reglerna om upplysningsplikt; då den innehåller en kausalitetsregel och ändringar av de i klausulen angivna förhållandena i allmänhet sker med försäkringstagarens vilja synes konflikter med

---

teras dock inte frågan om giltigheten av eventuella klausuler angående denna fråga.

[81] HusdjursV 17.7. Se även ovan denna paragraf vid not 72 och 77.

[82] *Hellner,* Försäkringsrätt 90, 400 f, se även *samma,* Festskrift Herlitz 153 f.

[83] AnsvV 11.1, FörAnsvV 11.1.

[84] AnsvV 15.39, se även FörAnsvV 15.324, FastV 14.34. I *Vastuuvakuutusehdot 1970.* 31 framhålles, att klausulen inte avser fel i anmälan om verksamhetens omfattning. Så även *Vastuuvakuutusehdot 1976.* 36.

reglerna om fareökning vara mindre aktuella. En direkt kausalitets- eller proratarегel saknas däremot i ansvarsundantaget för skada, som försäkringstagaren förorsakat i samband med sådan verksamhet m m »som till art och omfattning väsentligt avviker från det vanliga».[85]

(vi) *Bristfälligt underhåll och överbelastning av försäkringsobjektet.* I litteraturen har man diskuterat giltigheten av vid bilförsäkring förekommande villkor, som undantar ansvar för skada på bristfälligt underhållen eller överbelastad del av fordonet eller för skada som är en följd av bristande underhåll. *Schmidt* anför den förstnämnda klausultypen som ett exempel på en »dold handlingsklausul», som bör träffas av de tvingande reglerna,[86] medan *Hellner* med hänvisning till den analoga sjöförsäkringsrättsliga regeln om ansvarsfrihet vid bristfällig inpackning (FAL § 62) finner den acceptabel som ansvarsbestämning, vilket emellertid »does not mean that we should be free to accept even a clause that exempted the insurer as soon as there were some deficiency in the insured property, even if this deficiency had not contributed to the damage.»[87] Ansvarsundantag för skada till följd av bristande underhåll eller till följd av att motorfordonet inte varit i försvarligt skick klassificeras åter av *Sindballe* respektive *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* som säkerhetsföreskrifter.[88]

I de finska bilförsäkringsvillkoren ingår också en underhållsklausul, som dock innehåller ett uttryckligt kausalitetskrav och därtill blott gäller skada på den del av fordonet, där skada uppkommit p g a konstruktions- o a fel, slitage eller bristfälligt underhåll.[89] I de speciella villkoren för bilserviceförsäkring går man

---

85 SpecAnsvV 85.43, HemFritV 14.36, HemV 14.36.

86 *Schmidt,* Faran 191.

87 *Hellner,* Exclusions 65 f.

88 *Sindballe* 111, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 86, II 118 f, 128 f. Se även *Schaumburg,* UfR 1959 B 241 och *samma,* Juristen 1968. 342 samt *Bentzon—Christensen* 294.

89 BilV 15.51. Det allmänna undantaget för skada p g a att fordonet inte varit i fullt säkert skick (BilV 15.34) skall uttryckligen tillämpas »med

däremot något längre: ur denna försäkring ersättes inte kostnader, vilka förorsakats av »brist i fordonets underhåll eller för hård belastning av fordonet.»[90] Allmänt undantas också i BilV skada av för stark påfrestning eller överbelastning.[91]

Ett vidare ansvarsundantag för konstruktionsfel ingick i ett bolags enskilda bilförsäkringsvillkor. Enligt dessa skulle försäkringen inte ersätta skada, som drabbat *fordonet* p g a konstruktions- m fl fel eller slitage.

Ett undantag från ansvar vid överbelastning och installerings- eller konstruktionsfel ingår även i Skadeförsäkringsföreningens villkor för elektrisk anläggning (1973).

(vii) *Försäkringsobjektets utrustning.* I debatten om de tvingande reglernas tillämpningsområde har som standardexempel ofta begagnats en klausul, enligt vilken försäkringsgivarens ansvar för åtskada förutsätter, att den försäkrade byggnaden är utrustad med en åskledare i försvarligt skick. Flertalet författare förordar här en tillämpning av tvingande regler.[92] Utrustningsklausuler är aktuella även exempelvis vid inbrottsförsäkring: klausuler, som påbjuder galler för fönster, tjuvlarmsanordningar eller liknande anses i regel inte kunna utformas som giltiga ansvarsbestämningar.[93] Också från bilförsäkringen kan nämnas ett exempel: *Sindballe* anser, att en klausul, enligt vilken en skolbil måste vara försedd

---

beaktande av lagens bestämmelser». I sistnämnda fall rekommenderar också *Autovakuutusehdot* 37 ett slags culpabedömning: klausulen skall tillämpas blott om man kan konstatera, att den ifrågavarande bristen hade kunnat repareras redan före skadan.

90 BilV 51.221.

91 BilV 15.54.

92 Se *Hellner,* Exclusions 47 f, *Løken,* Forsikringskravet 68, *Schmidt,* NFT 1941. 353, *samma,* Faran 196 och *Selmer,* Forsikringsrett 162. Av motsatt uppfattning är *Grundt,* Forsikringsrett 156 ff.

93 *Hellner,* Försäkringsrätt 363 f, så även *Sindballe* 114 betr klausul om försvarligt lås. Jfr dock *Hellner,* Försäkringsrätt 386, enligt vilken klausul om självrisk vid avsaknad av godkänt stöldskydd inte behöver begränsas av någon culpa- eller kausalitetsbedömning.

med vissa speciella anordningar, bör bedömas som en säkerhetsföreskrift.[94]

Gallervillkor förekommer hos oss i en till inbrottsförsäkringen anslutbar skyltfönsterklausul, enligt vilken försäkringstagaren bär en betydlig självrisk vid stöld av varor ur skyltfönster, om detta inte är skyddat med galler eller pansarglas på i klausulen närmare angivet sätt. Klausuler om åskledare har inte påträffats i materialet. Däremot kan här nämnas några andra klausuler angående försäkringsobjektets utrustning, där en typisk handlingsförpliktelse inrymts i ansvarsbestämningen:

— Vid försäkring av vissa tyngre arbetsmaskiner stipuleras en avsevärd självrisk, ifall maskinen inte varit försedd med fungerande kemisk släckare av bestämd storlek.[95]

— Vid bilserviceförsäkring undantas ansvar för skador förorsakade av att bränslet tagit slut eller av att reservdäck i brukbart skick saknats.[96]

— Enligt försäkringsvillkoren för elektrisk anläggning ersätts inte skada, som beror på »avsaknad av skyddsanordning som elsäkerhetsföreskrifterna förutsätter».[97]

— Vattenledningsskadeförsäkringen omfattar skada, som uppkommit genom utströmning av vatten från en »till ledningsnätet med godkänd slanganslutning och avstängningsventil ansluten tvättmaskin i hushållsbruk».[98]

Med dessa klausuler kan man också jämföra en i ansvarsförsäkringen för tekniska verk förekommande bestämmelse, enligt

---

94 *Sindballe* 112 jfrd med 111.

95 BilV 15.16, Skadeförsäkringsföreningens specialvillkor för förbränningsmotordrivna arbetsmaskiner och anordningar (1974) 41.3. Så även i Allmänna försäkringsvillkor för lantbruksförsäkring 1. 4. 1975, särskilt villkor för skördetröska 1975. 22.

96 BilV 51.221. Jfr *Autovakuutusehdot* 80, där det framgår, att man uppenbarligen presumerat att culpa föreligger i detta fall.

97 Skadeförsäkringsföreningens Villkor för elektrisk anläggning (1973).

98 VattV 14.11, FastV 14.13, HemFritV 14.13, HemV 14.13. Betr begränsningen till hushållsbruk kan även hänvisas till det som anförts ovan under p (iii).

vilken skada som vållats av ett visst objekt (verkets maskiner och anordningar) inte ersätts om detta inte fyller givna säkerhetsbestämmelser.[99]

(viii) *Låsningsvillkor m m.* Vid försäkringar, som innehåller ett inbrotts- eller stöldmoment, begagnas ofta klausuler, som anger det vara en förutsättning för ansvar, att försäkringsobjektet förvaras inlåst, bakom stängda fönster eller dörrar, i kassaskåp m m.[100] Åsikterna i litteraturen angående bedömningen av sådana klausuler är starkt divergerande. I enlighet med sin principiella linje betraktar *Schmidt* ett villkor om förvaring i dyrkfritt kassaskåp som en dold handlingsklausul[101], medan *Sindballe* i sitt avsnitt om säkerhetsföreskrifter nämner klausuler, som förutsätter att fönster och dörrar hålls låsta på ett försvarligt sätt, att nyckel till kassaskåp inte kvarlämnats i lokalen eller att cykel hålls låst eller förvaras i låst utrymme.[102] Även *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* synes benägna att tillämpa regeln om säkerhetsföreskrifter i dessa fall.[103] Å andra sidan företräder *Hellner* och *Løken* en medlande ståndpunkt. Bedömningen av kassaskåpsvillkoret skall — i den mån villkoret inte fyller en individualiserande funktion — närmast bli beroende av försäkringsgivarens praxis: om den uteslutna risken överhuvudtaget inte brukar täckas av försäkringsgivaren bör en ansvarsbestämning godtas, medan de tvingande reglerna om fareökning eller säkerhetsföreskrifter i övrigt borde äga tillämpning.[104]

99 SpecAnsvV 87.31. Jfr även TillAnsvV 207, 232, vilka anger att försäkringen skall täcka skador på kablar och rörnät »endast om försäkringstagaren innan arbetet påbörjades som vägledning anskaffat kartor över kablar och rörnät för ifrågavarande arbetsplats.»

100 Jfr även gallervillkoren i föreg punkt.

101 *Schmidt,* Faran 190 f.

102 *Sindballe* 114 f.

103 *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 151 samt *Lyngsø,* Forsikringsret 373 och *samma,* FAL 228 ff. Jfr dock *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 148 och *Lyngsø,* Forsikringsret 375, där vissa låsningsvillkor synes accepteras som ansvarsbestämningar. — Se även *Selmer,* Forsikringsrett 187 och *samma,* NFFP 46.13.

104 *Hellner,* Exclusions 62 f och *Løken,* Forsikringskravet 70.

Den förstnämnda författaren påpekar ytterligare, att klausuler med krav på förvaring i låst kassaskåp eller låst förvaringsrum i regel bör bedömas som ansvarsbestämningar, medan villkor angående förvaring av nycklar alltid kan betraktas som säkerhetsföreskrifter.[105] Ett huvudargument för avtalsfriheten beträffande låsningsvillkor är, att försäkringsgivaren alltid anses kunna begränsa sitt ansvar till att omfatta blott stöld genom inbrott, vilket i många fall leder till samma resultat som om låsningsvillkor begagnats.[106]

De av Skadeförsäkringsföreningen fastställda försäkringsvillkoren för sådana försäkringsformer, som innehåller ett inbrottsskydd, anger regelmässigt, att försäkringen omfattar skada till följd av att någon brutit sig in i »på betryggande sätt stängd» lokal.[107] Det i hemförsäkringen ingående merskyddet för rodd- och motorbåt omfattar åter blott stöldskada på »båt som befinner sig i låst båtskjul eller ligger vid låst angöringsplats» samt på »utombordsmotor och båtutrustning som befinner sig på låst förvaringsplats eller fastlåsta vid båten.»[108] Bilförsäkringens stöldskydd omfattar slutligen »olovligt tillgrepp eller försök till detta som riktat sig mot låst eller i låst eller bevakat förvaringsrum uppbevarat motorfordon» m m.[109]

---

105 *Hellner,* Exclusions 63 ff och *samma,* Försäkringsrätt 363 f. Jfr dock sist a a 366, enligt vilket inlåsningsvillkor i resgodsförsäkring bör uppfattas som säkerhetsföreskrifter. — I *Hellner,* VersWissArch 1956. 87 betonas starkt betydelsen av klarhet i formuleringen.

106 *Hellner,* Exclusions 64, *samma,* VersWissArch 1956. 87 och *samma,* Försäkringsrätt 363.

107 InbrV 14.11, 12.1, FastV 14.12, ButV 14.12, HemFritV 14.12, HemV 14.12, jfr emellertid också InbrV 16.11, FastV 16.11, ButV 16.11, HemFritV 16.11 och HemV 16.11, där kravet på betryggande stängning återkommer såsom säkerhetsföreskrift.

108 HemFritV 66.2, HemV 66.2.

109 BilV 14.41. I Allmänna bilförsäkringsvillkor 1. 1. 1975 14.31 har dessutom tillkommit ett ansvarsundantag för det fall att tillgreppet skett med utnyttjande av nycklar, »om förövaren fått tillgång till det försäkrade föremålets eller förvaringsrummets nycklar från själva fordonet eller från något annat synligt ställe.» Detta tillägg utgör uppenbarligen en kodifie-

I de enskilda villkoren för resgodsförsäkring förekom ett flertal undantag av denna typ. Sålunda ersattes enligt huvudregeln inte stöld av egendom i olåst motorfordon, husvagn m m, »stöld av egendom i förhyrt hotellrum, från vilket försäkringstagaren avlägsnar sig utan att låsa dörren», samt stöld av resebiljetter, resechecker, kameror, smycken o dyl i hotellrum, »om föremålen icke förvarats i låst byrå, låst resväska eller dylikt».[110] I två bolags enskilda försäkringsvillkor för kameror och instrument begränsades ett allmänt ansvarsundantag för skada till följd av stöld ur motorfordon av en klausul, enligt vilken försäkringen täckte egendom, »som under dagen förvaras i bilens låsta bagageutrymme». En liknande klausul ingick även i ett bolags enskilda hemförsäkringsvillkor. Samma bolag hade i ett annat villkorsformulär intagit ett ansvarsundantag för olåsta cyklar. Ett sådant villkor ingick även i försäkringsföreningarnas allmänna försäkringsvillkor för lantbruksförsäkring.

Slutligen må nämnas, att Vakuutusyhdistysten Liitto samt ett försäkringsbolag inkom med ett villkorsformulär för bilförsäkring, där låsningsvillkoret hade givits formen av en självriskklausul.

(ix) *Tillsyn och behandling av försäkringsobjektet.* Några spridda uttalanden om klassificeringen av speciella klausuler angående tillsynen av försäkringsobjektet kan påträffas i litteraturen. *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* påpekar — utan att dock uttryckligen ta ställning till formuleringsproblematiken — att vid inbrottsförsäkring förekommande klausuler, som föreskriver, att det skall utvisas allmän försiktighet vid förvaring av de försäkrade objekten, skall behandlas som säkerhetsföreskrifter.[111] *Selmer* framhåller åter, att en klausul, som stipulerar ansvarsfrihet vid förlust av försäkringsobjektet (en kamera), ifall detta lämnas utan tillsyn på angivna ställen, inte kan betraktas som en ansvarsbestämning. I stället borde den i Norge tvingande regeln om fram-

---

ring av den praxis som försäkringsgivarna tidigare gjort gällande vid tolkningen av låsningsvillkoret, se nedan denna paragraf not 176.

[110] Liknande undantag ingår numera i Allmänna villkor för resgodsförsäkring 1. 5. 1975 22.171 och 22.184.

[111] *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 151, *Lyngsø*, Forsikringsret 373.

kallande av försäkringsfallet tillämpas.[112] I detta sammanhang kan även nämnas diskussionen kring det klassiska problemet, huruvida man som ansvarsbestämning kan godta en klausul, som gör försäkringsgivarens ansvar för frostskada beroende av, att kylvattnet uttappats ur motorfordon respektive av att en byggnads rör m m hålls tömda i frostperioder. Reglerna om säkerhetsföreskrifter har i dessa fall ansetts äga tillämpning.[113] På samma sätt vill *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* bedöma klausuler, enligt vilka försäkringsgivarens ansvar är betingat av, att upptining av frusna rör blott företas av auktoriserat fackfolk.[114]

Inom bilförsäkringen begagnas klausuler, som förefaller vara i någon mån analoga med de ovannämnda. Sålunda skall vid försäkring av vissa arbetsmaskiner gälla en 50 % självrisk, om maskinen uppvärms med öppen eld eller glöd. Detta behandlingsvillkor kompletteras med ett tillsynsvillkor, som fritar försäkringsgivaren från ersättningsskyldighet, ifall uppvärmningen skett utan bevakning.[115] Vid stöldförsäkring av bil alternerar åter, som tidigare nämnts, kravet på låst förvaringsrum med ett krav på bevakat förvaringsrum.

I ett försäkringsbolags enskilda bilförsäkringsvillkor samt i de bilförsäkringsvillkor som inkom från Vakuutusyhdistysten Liitto föreskrevs en ytterligare självrisk för vissa arbetsmaskiner, ifall motorn lämnades i gång utan bevakning.

---

112 *Selmer,* Forsikringsrett 188, jfr även *samma,* NFFP 46.13. Jfr det sjöförsäkringsrättsliga fallet NRt 1973. 737, där Norsk Sjøforsikringsplan 1964 § 47, som berör följderna av att »skipet under opplag ikke er forsvarlig fortøyet eller undergitt betryggende tilsyn», godtogs, se härom även *Selmer,* Forsikringsrett 190, jfr tidigare *samma,* Allmänna Brand 148. Domen motiverades uttryckligen med att sjöförsäkringsplanen utgör ett *agreed document.*

113 Se *Hellner,* Exclusions 66 f och *samma,* VersWissArch 1956. 81 resp *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 152 och *Lyngsø,* Forsikringsret 376.

114 *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 152.

115 BilV 15.16. Så även Skadeförsäkringsföreningens Specialvillkor för förbränningsmotordrivna arbetsmaskiner och anordningar (1974) 41.2.

I detta sammanhang kan även nämnas den i rånförsäkringen för pengar m m under transport ingående friskrivningen från ansvar, »om försäkrad egendom överlåtits åt person, som med hänsyn till ålder eller hälsa är uppenbart olämplig för uppgiften.»[116]

I ett formulär för kassaförsäkring ingick ett liknande mer specifikt undantag. Enligt detta skulle kassamedel som transporterats av person under 18 år inte ersättas. I ett bolags villkor för försäkring av andelsrörelse förekom slutligen en klausul, enligt vilken förlust av vissa penningmedel vid inbrott skulle ersättas, under förutsättning att tillräcklig omsorg iakttagits vid förvaringen av pengarna.

En viss uppsiktsskyldighet kan ibland också anges som förutsättning för ersättning ur ansvarsförsäkring.[117]

(x) *Alkoholvillkor.* I litteraturen har förts en livlig debatt angående bedömningen av särskilt i bilförsäkringen vanliga klausuler, enligt vilka skada, som uppstått medan försäkringstagaren (föraren) varit påverkad av alkohol, inte skall ersättas ur försäkringen. Den danska och den norska lagen innehåller vissa specialregler härom i anknytning till de i dessa länder tvingande reglerna om framkallande av försäkringsfallet, varför den diskussion som förts i de nämnda länderna i regel är av mindre intresse med hänsyn till finsk rätt.[118] Det kan emellertid nämnas, att *Sindballe* och *Bentzon—Christensen* ansett reglerna om säkerhetsföreskrifter tillämpliga i det föreliggande fallet, varvid författarna dock inte nått full enighet angående sättet att tillämpa identifikationsregeln

---

116 InbrV 67.2.

117 Se SpecAnsvV 86.32 och TillAnsvV 102 (ansvar vid förvaring i garderob täcks, såframt garderoben är under fortlöpande uppsikt). Ur nyare villkor må nämnas kravet på bevakning av parkerat fordon i Allmänna speditionsansvarsförsäkringsvillkor 1. 10. 1975 15.422. — Se slutligen även nedan not 141.

118 Se närmare *Hansen,* NFT 1951. 343 ff, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 62 f, II 131 ff, *Lyngsø,* Forsikringsret 84, 356 f, *samma,* FAL 126 f, *Schaumburg,* UfR 1959 B 242 f och *samma,* Juristen 1968. 341 samt *Selmer,* Forsikringsrett 170 ff.

i den aktuella paragrafen.[119] I svensk rätt har frågan mest utförligt behandlats av *Hellner,* som inte direkt vill tillämpa någon tvingande regel, men trots detta uppställer såväl ett krav på culpa hos försäkringstagaren som ett modifierat kausalitetskrav innebärande att klausulen inte kunde åberopas, ifall skadan uppstått på ett sätt som inte har något samband med körandet, t ex genom blixtnedslag eller genom att bilen blir påkörd, då den står på en parkeringsplats. Detta resultat kunde lämpligen uppnås med stöd av generalklausulen i § 34.[120] — Författaren är uppenbarligen beredd att fullt ut godta alkoholvillkor inom ansvarsförsäkringen.[121]

De alkoholvillkor som begagnas i finska försäkringsavtal harmonierar i regel med lagens tvingande regler i det de innehåller ett kausalitetskrav samt förutsätter, att alkoholpåverkan skall ha förelegat hos den, vars rätt till ersättning ifrågasätts.[122] Även vid bilförsäkring skall ersättning avböjas endast då »försäkringstagaren

---

[119] *Sindballe* 111 f anser försummelse hos chauffören — dock inte tjuv eller annan oberättigad brukare — vara relevant med hänsyn till culpakravet, medan *Bentzon—Christensen* 124 f betonar, att överträdelse av föraren, som skett utan ägarens samtycke, inte kan åberopas av försäkringsgivaren, vilken ståndpunkt författarna även anser stödas av rättspraxis, se härom a a 294 ff not 3. — I en anmälan av den sistnämnda boken framkastar *Rode,* Assurandøren 1952. 557 f tanken att hänföra alkoholvillkoret under reglerna om fareökning.

[120] *Hellner,* Exclusions 59 f, jfr *samma,* Försäkringsrätt 378 och *samma,* NFT 1953. 202 f. Se även *Schmidt,* NFT 1941. 354, där ansvarsbestämning godtas, samt *SOU 1953: 20.* 205 f, där alkoholvillkorens giltighet inte betvivlas. *Tammelin,* NFT 1950. 109 kräver kausalitet vid tillämpningen av alkoholvillkor inom olycksfallsförsäkringen.

[121] *Hellner,* Försäkringsrätt 420.

[122] I Skadeförsäkringsföreningens villkor stadgas t ex ansvarsfrihet gentemot den, som »förorsakat skadan då han varit i sådan grad påverkad av alkohol eller annat berusningsmedel eller missbrukat läkemedel, att denna omständighet väsentligt har bidragit till skadans uppkomst» (BrandV 15.3). I teorin kunde man givetvis här tänka sig en konflikt med en culparegel i det fall, att försäkringstagaren inte var medveten om att han blivit alkoholpåverkad, jfr *Lyngsø,* FAL 127. Det krav på berusning av viss styrka som anges i klausulen gör dock denna situation föga sannolik.

eller i hans hushåll boende familjemedlem eller fordonets innehavare eller någon annan person med deras vetskap ... förorsakat skadan *genom att* framföra eller behandla det försäkrade föremålet under påverkan av alkohol eller annat berusningsmedel eller av läkemedel som han missbrukat».[123] Här kunde dock klausulens subjektiva del måhända angripas för att den medger en otillåtet långtgående identifikation; därtill innebär inte vetskap alltid detsamma som (culpös) tillåtelse. Vid bilserviceförsäkringen bortses däremot från culpa- och kausalitetsregler: ur försäkringen ersätts inte kostnader p g a händelse, som förorsakats då fordonets förare eller passagerare varit påverkade av alkohol m m.[124]

I ett bolags enskilda bilförsäkringsvillkor ingick ett allmänt undantag för skada som uppkommit, »då försäkringshavaren eller annan person med hans vetskap fört fordonet under påverkan av alkohol eller annat berusningsmedel.» — Ett bolag hade åter i sina brandförsäkringsvillkor samt i några hemförsäkringsvillkor en alkoholklausul utan kausalitetskrav. — Ett formulär med ansvarsförsäkringsvillkor för ingenjörs- och arkitektbyråer innehöll slutligen också ett undantag för skada, som försäkringstagaren vållat under påverkan av alkohol.

Slutligen må här nämnas, att rättsskyddsförsäkringen inte ersätter försvarskostnader, då åtal samt därtill anslutet skadeståndskrav avser »gärning som den försäkrade begått under påverkan av alkohol» m m.[125]

(xi) *Körkortsvillkor.* Vid bilförsäkring begagnas klausuler, som fritar försäkringsgivaren från ansvar, då det försäkrade fordonet framförts av person utan körkort. Också dessa villkor har väckt debatt i litteraturen. De ståndpunkter som här förfäktats kan grovt indelas i två grupper. I dansk doktrin hävdar man i regel,

---

[123] BilV 15.4, 15.43.

[124] BilV 51.223. Jfr dock *Autovakuutusehdot* 81, som anger regeln vara densamma som den som ingår i BilV 15.43.

[125] FastV 60 KII 21.3, 33.3, HemFritV 60 K 21.3, 33.4, HemV 60 K 21.3, 33.4 samt på liknande sätt även BilV 52.23, 52.333.

att körkortsvillkoren borde bedömas med ledning av reglerna om säkerhetsföreskrifter, vilken ståndpunkt även anses ha vunnit understöd i rättspraxis.[126] Norska och svenska författare vill däremot vanligen inte direkt tillämpa någon tvingande regel, utan uppställer på andra grunder krav på culpa och/eller modifierad kausalitet.[127] Även dessa författare kan finna visst stöd för sina synpunkter i rättspraxis.[128]

Då körkortsklausulen i BilV skall tillämpas »med beaktande av sakens natur och lagens bestämmelser» föreligger här formellt inte

---

[126] Se *Bentzon—Christensen* 125, 294 ff, *Frandsen,* UfR 1951 B 197 ff, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 86 f, II 130 f, *Lyngsø,* Forsikringsret 108, 357 f, *samma,* FAL 227, 230, *Schaumburg,* UfR 1959 B 242, *samma,* Juristen 1968. 342 samt *Sindballe* 111, se även a a 112 angående uthyrares skyldighet att kontrollera körkort. Meningarna synes även här vara delade vad avser identifikationsregelns tillämpning. *Lyngsø* anser en körkortsklausul kunna åberopas blott om försäkringstagaren visste eller borde veta, att föraren saknade körkort, samt därtill haft inflytande över, att den ifrågavarande föraren körde fordonet. *Bentzon—Christensen* fäster också avseende vid försäkringstagarens handlande, men anser en viss identifikation härutöver vara möjlig. *Sindballe* lägger däremot vikt vid den persons försummelse som antagit föraren. — Jfr slutligen dock *Rode,* Assurandøren 1952. 557 f som inte heller här synes stå främmande för att tillämpa regler om fareökning, samt *Frost,* TfR 1952. 332, som vid referatet av dansk rättspraxis blott hänvisar till reglerna om framkallande samt generalklausulen i § 34.

[127] *Hellner,* Exclusions 59 f behandlar körkortsvillkoret lika som alkoholvillkoret, se ovan vid not 120. Se även *samma,* Försäkringsrätt 378 samt tidigare *samma,* Regressrätt 97 not 7 och *samma,* NFT 1953. 202 f. Jfr dock *Hellner,* VersWissArch 1956. 86, där klausulens formulering tilläggs avgörande betydelse med hänsyn till de tvingande reglernas tillämplighet, samt *Schmidt,* Faran 188 not 18. I norsk litteratur framhåller *Selmer,* Forsikringsrett 193, att domstolarna antagligen skulle tillämpa en culparegel vid bedömningen av klausulen, vilken i övrigt vore giltig. Se även *Løken,* Forsikringskravet 69, 98 f samt uttalandet i de norska motiven ovan vid not 9.

[128] *Selmer,* Forsikringsrett 189 kan hänvisa till rättsfallet NRt 1963. 1164, medan *Hellner,* NU 1961:6. 102 anser förekommande nordiska rättsfall tyda på, »att domstolarna hellre stödjer sig på en tolkning av ifrågavarande klausul än direkt åberopar tvingande regler av något slag.»

någon lagstridighet, trots att klausulen saknar uttryckligt kausalitetskrav och därtill innehåller en tämligen långtgående identifikationsregel.[129]

I ett bolags enskilda bilförsäkringsvillkor ingick en klausul, som gav bolaget rätt att nedsätta eller vägra ersättning, »om skadan uppkommit, då försäkringshavaren eller annan person med hans vetskap fört fordonet ... utan körkort.»

Vid ansvarsförsäkring för bilreparations- och serviceverkstäder begagnas ett ansvarsundantag för skada, »som uppstår då fordon framförts av person som varit i avsaknad av vederbörligt körkort.»[130]

(xii) *Brottsvillkor.* Vid sidan av de båda sistnämnda speciella klausulerna förekommer i avtalspraxis också generella ansvarsundantag för skada, som förorsakats under utförande av brottslig handling. *Schmidt* konstaterar allmänt, att en sådan klausul inte kan betraktas som någon händelseklausul, utan bör bedömas som en handlingsklausul. Dock synes klausulen inte vara tillräckligt konkret för att accepteras som säkerhetsföreskrift, varför reglerna om framkallande av försäkringsfallet här måste tillämpas.[131]

Vid bilförsäkring begagnas en klausul, enligt vilken ersättning ur vagnskade-, brand- och glasförsäkring avböjes, »om försäkringstagaren eller i hans hushåll boende familjemedlem eller fordonets innehavare eller någon annan person med deras vet-

---

[129] BilV 15.3, 15.32. Jfr undantaget för skada, som förorsakats genom att föraren framfört motorfordon utan körkort, i villkoren för bilserviceförsäkring, BilV 51.223 samt härom *Autovakuutusehdot* 81.

[130] SpecAnsvV 83.23, se även SpecAnsvV 83.31 och TillAnsvV 120.

[131] *Schmidt,* Faran 187 f särsk not 18. Framställningen bygger på rättsfallet NJA 1938. 97. Jfr dock *Schmidt,* NFT 1941. 354, där försäkringsgivaren anses kunna friskriva sig från ansvar, då bil används till olovlig transport av spritdrycker. — Inte heller *Hellner,* Försäkringsrätt 70 finner brottsvillkoret tillräckligt bestämt för att kunna godtas. Se om formkravet för säkerhetsföreskrifter nedan § 11.1 B ab (i).

skap... förorsakat skadan då motorfordonet använts för brottsligt ändamål eller för att dölja brott eller dess gärningsman.»[132] I övrigt innehåller de brottsvillkor som förekommer i regel såväl culpa- som kausalitetskrav, varför någon lagstridighetsfråga här vanligen inte blir aktuell.[133]

(xiii) *Förvaringssätt.* Klausuler, som föreskriver, att försäkringsobjektet skall förvaras på ett visst sätt eller inte får förvaras på något angivet sätt (ställe), har i någon mån berörts i den försäkringsrättsliga doktrinen.[134] *Hellner* konstaterar allmänt, att klausuler om förvaringssätt ibland möjligen kan underlyda de tvingande reglerna om fareökning och säkerhetsföreskrifter.[135] En i vattenledningsskadeförsäkringen förekommande klausul, enligt vilken ersättning inte skall utgå för gods, som förvaras i källare, kan dock anses fylla en individualiserande funktion, varför den borde godtas som ansvarsbestämning.[136] *Schmidt* kan däremot tänka sig att tillämpa reglerna om fareökning i det nämnda fallet.[137] — *Selmer* betraktar ett undantag för skada genom förlust av kamera på stranden som »en objektiv stedlig begrensning» av risken, varför denna klausul inte kan angripas med stöd av de tvingande reglerna.[138]

Ur finsk försäkringsavtalspraxis kan nämnas följande slag av klausuler, som implicit förbjuder visst förvaringssätt:

---

132 BilV 15.4, 15.42.

133 Se dock även det ovan i denna paragraf p 4 B a (i) nämnda enskilda kreditförsäkringsformuläret.

134 Ett villkor av denna typ, kassaskåpsvillkoret, har redan berörts ovan p (viii). Även i övrigt synes pp (viii) och (ix) vara i någon mån analoga med det föreliggande fallet. Därtill föreligger ett samband med de klausuler om försäkringsstället som behandlats i nästa punkt. De överväganden som i doktrinen framförts i anknytning härtill har måhända avsetts äga tillämpning även i föreliggande fall.

135 *Hellner,* Försäkringsrätt 87.

136 *Hellner,* Exclusions 46 f.

137 *Schmidt,* SvJT 1956. 267.

138 *Selmer,* Forsikringsrett 188.

— I butiks- och vattenledningsskadeförsäkringen anges försäkringen omfatta varulager i källarvåning blott då omnämnande därom intagits i försäkringsbrevet.[139]

— Inbrottsförsäkringen samt hemförsäkringens inbrotts- och stöldmoment täcker inte såsom bortaförsäkring värdeföremål och viss apparatur, som förvaras i motorfordon, båt eller tält.[140]

I de enskilda villkoren för resgodsförsäkring undantogs skada genom stöld av egendom som förvarats på nattparkerat fortskaffningsmedel och stöld av värdeföremål i eller på nattparkerat eller i tredje mans vård överlämnat fordon.[141]

— Hemförsäkringens i föregående punkt nämnda inbrotts- och stöldmoment omfattar inte skada på egendom, som lämnats utomhus.[142]

— Enligt resgodsförsäkringsvillkoren ersattes inte vissa värdeföremål, »som under dagen förvaras fritt synliga för förbipasserande».[143]

(xiv) *Försäkringsstället.* Den diskussion som förts i litteraturen angående bedömningen av klausuler om försäkringsstället har redan tidigare refererats.[144] I finsk försäkringsavtalspraxis begagnas regelmässigt ansvarsbestämningar, enligt vilka försäkringen omfattar den försäkrade egendomen blott då den befinner sig på i för-

---

139 ButV 12.12, VattV 12.2. Hemförsäkringen täcker åter lösegendom i vinds- och källarskrubbar samt andra förvaringsutrymmen blott intill sammanlagt 20 % av försäkringsbeloppet, HemFritV 12.2, HemV 12.2.

140 InbrV 12.1 samt HemFritV 14.12, HemV 14.12 (inkl husvagn).

141 Se numera Allmänna villkor för resgodsförsäkring 1. 5. 1975 22.172, 22.181, 22.182 samt även 22.173 (»i tält som rests på obevakat område») och 22.183 (»i tält som lämnats utan tillsyn»), jfr ovan p (ix). Se även betr försäkringsvillkoren för kameror och instrument ovan p (viii).

142 HemFritV 14.12, HemV 14.12, se även FastV 14.12.

143 Se numera Allmänna villkor för resgodsförsäkring 1. 5. 1975 22.181.

144 Se ovan denna paragraf p 3 B.

säkringsbrevet uppgiven plats.[145] I flertalet formulär modifieras denna regel dock något av en klausul, enligt vilken skada, som inträffar då egendomen befinner sig på annan plats än den uppgivna, inte ersätts, »med mindre försäkringsbolaget har blivit skriftligen underrättat om förflyttningen.»[146] Vid tillfällig flyttning av personlig lösegendom till annan plats i Finland eller det övriga Norden gäller i regel en bortaförsäkring med ett begränsat försäkringsbelopp.[147] — I EläinE har klausulen om försäkringsstället uttryckligen givits formen av en handlingsföreskrift med en därtill anknuten sanktionsbestämmelse: ifall det försäkrade djuret flyttas till annan plats inom försäkringsföreningens verksamhetsområde bör meddelande härom avges till föreningens kontor. Om meddelande uteblir upphör försäkringen.[148]

(xv) *Villkor om polisanmälan.* I litteraturen har man också diskuterat frågan om bedömningen av klausuler, som förutsätter att inbrott eller annan skada polisanmälts för att ersättning härför skall utgå. Tre olika ställningstaganden kan här påträffas: enligt vissa författare skall klausulen bedömas enligt reglerna om räddningsplikt,[149] andra klassificerar den som en säkerhetsföreskrift,[150] medan somliga anser den kunna angripas endast med stöd av generalklausulen i § 34.[151]

I de centralt fastställda villkoren förekommer inte några eventuellt lagstridiga klausuler av denna typ.[152] I ett individuellt avtal

---

145 BrandV 12.1, FastV 12.1, ButV 12.1, InbrV 12.1, VattV 12.1, GlasV 12.1, HemFritV 12.1, HemV 12.2 (angiven bostadslägenhet), se även MaskinV 1, MontageV 1, MaskinavbrV 14.1 och BrandavbrV 14.1.

146 BrandV 15.6, ButV 15.6, InbrV 15.6, VattV 15.6. I HemFritV 15.25 och HemV 15.25 anges blott att skadan kan »helt eller delvis lämnas oersatt», om skriftligt meddelande inte givits.

147 BrandV 12.1, InbrV 12.1, HemFritV 12.3, HemV 12.3.

148 EläinE 9.2.

149 *Sindballe* 117 f, *Lyngsø*, FAL 130, 229. Så även *Udkast 1925*. 55.

150 *Bentzon—Christensen* 133 f, 296, som helt allmänt talar om anmälan till tredje man.

151 *Hellner*, Försäkringsrätt 192.

152 Klausulen i BilV 15.33 skall tillämpas »med beaktande av sakens

angående stöldförsäkring för bank ingick däremot en klausul, enligt vilken det utgjorde en förutsättning för ersättning, att tillgreppet omedelbart eller senast den dag det inträffade anmäldes till polismyndighet.

(xvi) *Veterinärvillkor.* Vid kreatursförsäkring kan förekomma klausuler, som föreskriver, att veterinär på något sätt skall kontaktas, då försäkrat djur ådragit sig sjukdom: sjukdomen skall anmälas till veterinär, veterinär skall tillkallas eller djuret skall erhålla veterinärvård. Även i detta fall är meningarna delade i frågan, huruvida reglerna om säkerhetsföreskrifter eller räddningsplikt borde tillämpas.[153]

I Vakuutusyhdistysten Liittos villkor för kreatursförsäkring stipuleras, att försäkringstagaren vid olycks- eller sjukdomsfall om möjligt skall vända sig till veterinär eller, om sådan inte kan erhållas, följa föreningens direktiv angående vården av djuret. Om veterinärens eller föreningens direktiv inte följs, har föreningen rätt att med beaktande av härigenom åsamkat men helt eller delvis vägra ersättning.[154] Från HusdjursV kan åter nämnas en mer speciell klausul, enligt vilken ersättning vid rödsjuka utgår endast för

---

natur och lagens bestämmelser», se härtill *Autovakuutusehdot* 36, som hänvisar till FAL § 23.

[153] I dansk litteratur föreligger olika meningar: *Sindballe* 117 f anser reglerna om räddningsplikt tillämpliga på en klausul om tillkallande av veterinär, medan *Bentzon—Christensen* 133 f, 296 anser en klausul om anmälningsplikt utgöra en säkerhetsföreskrift. *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 88, *Lyngsø,* Forsikringsret 110 och *samma,* FAL 232 anser åter den konkreta situationen vara avgörande för, om reglerna om säkerhetsföreskrifter eller räddningsplikt skall tillämpas på en klausul om anmälningsplikt. Jfr *Udkast 1925.* 55, där den nämnda klausulen bedöms enligt reglerna om räddningsplikt. — I det svenska rättsfallet NJA 1951. 68 uppfattades ett villkor om veterinärvård som en säkerhetsföreskrift. Domen kritiseras av *Hult,* SvJT 1954. 640 f, som anser att reglerna om räddningsplikt borde ha tillämpats.

[154] EläinE 13.1—3, jfr dock även EläinE 6 med obegränsat undantag för skada som förorsakats av försummelse att iaktta veterinärs direktiv.

djur, »vilka blivit skyddsympade mot denna sjukdom eller antingen ympade eller sakenligt behandlade snarast möjligt efter det sjukdomen utbrutit eller misstänkts utbrutit i besättningen.»[155]

5. RÄTTSPRAXIS

A. Inledning

Bedömningen av giltigheten hos en i försäkringsvillkoren ingående klausul måste normalt ske i relation till en bestämd faktisk situation.[156] Denna omständighet samt det faktum, att de tvingande reglerna ofta innehåller vaga begrepp såsom »vållande», »grovt vållande» m m, medför stora svårigheter vid analysen av de rättstillämpande organens ställningstaganden till den föreliggande problematiken. Med de knappa motiveringar som ges är det ofta omöjligt att avgöra, huruvida det ifrågavarande organet i ett visst fall ansett en ansvarsbestämning acceptabel, varvid t ex en culpa- och kausalitetsprövning inte behövt företas, eller blott funnit, att culpa och kausalitet faktiskt förelegat. Därför är också särskilt de fall, där man nått ett för försäkringstagaren negativt resultat, svårbedömda.

B. HD

a. Översikt över praxis

Ur HD:s praxis kan nämnas ett antal fall, som i någon mån kan belysa domstolarnas inställning till vissa problematiska klausuler:

---

155 HusdjursV 4.3. För försummelse att anlita veterinär i allmänhet stadgas i FAL § 51 angiven påföljd, se HusdjursV 21.6. För skada till följd av kastration verkställd av annan än legitimerad veterinär görs dock ett ansvarsundantag, se HusdjursV 25.12 samt 1.6. Så även ElläinE 6 samt 1.

156 Se närmare nedan § 11.1 A a.

(i) *Försäkringsobjektets utrustning.* Under den tid FAL varit gällande har HD inte haft anledning att uttala sig om giltigheten av en som ansvarsbestämning formulerad klausul angående försäkringsobjektets utrustning. De rättsfall från 1930-talet angående bedömningen av klausuler, som föreskrev nedsättning av ersättning vid avsaknad av föreskrivna brandredskap, avser nämligen alla försäkringsfall, som inträffat före den 1 januari 1934.[157]

(ii) *Alkoholvillkor.* Några klara ställningstaganden till frågan, huruvida alkoholvillkor kan godtas som ansvarsbestämning, kan inte påträffas i HD:s praxis. *Hellners* uttalande, att det för finsk rätts del »ej synes uteslutet, att domstolarna ansett försäkringsgivaren kunnat för berusning göra ansvarsbegränsningar, vilka ej är underkastade de tvingande reglerna»,[158] är något missvisande, i det de rättsfall som åberopas berör försäkringsfall, som inträffat innan FAL trätt i kraft.[159]

Från den tid FAL varit i kraft föreligger en viss rättspraxis angående alkoholvillkor främst vid bilförsäkring. Dessa fall är i regel av mindre intresse här, emedan antingen fakta i målen varit sådana, att culpa och kausalitet uppenbarligen förelegat, eller tvisten endast gällt tolkningen av enskilda uttryck i den ifrågavarande klausulen. I några fall har också förekommit en kausalitetsröv-

---

157 Se HD 1934 II 140, HD 1935 II 474 (HovR; i HD avgjordes fallet på annan grund), HD 6. 3. 1936/691 och HD 15. 9. 1936/2176, i vilka fall klausulen tillämpades, HD 1936 II 493, där HD på denna punkt godtog RR:s motivering, att det inte blivit utrett, att försäkringstagaren så väsentligt hade brutit mot avtalsvillkoren, att hans konkursbo skäligen borde anses ha förlorat sin rätt till ersättning, samt HD 1939 II 117, där man fann utrett, att brandredskap funnits.

158 *Hellner,* NU 1961: 6. 90, som grundar sig på ett något mer obestämt uttalande av *Cederberg,* NFT 1943. 387.

159 De åberopade fallen HD 1931 II 375 och HD 1935 II 183 avser olycksfallsförsäkring. Alkoholvillkor vid olycksfallsförsäkring godtogs också i de likaledes föråldrade fallen HD 1932 II 416, HD 30. 11. 1934/3362 och HD 4. 3. 1936/655. Jfr HD 8. 10. 1935/2498, där försäkringstagaren erhöll ersättning, emedan det inte visats att han varit påverkad av alkohol.

ning, som då emellertid har haft ett direkt stöd i den ifrågavarande klausulens lydelse.[160] De avgöranden som berör tillämpningen av bilförsäkringsvillkorens identifikationsregel är inte heller värda någon större uppmärksamhet i föreliggande avseende; något mål, där en med hänsyn till de tvingande reglerna tvivelaktigt långtgående identifikation aktualiserats, kan knappast påträffas.[161] Här kan därför blott refereras ett fall, vid vilket man måhända kunde ha haft anledning att ifrågasätta alkoholvillkorets fullständiga giltighet:

HD 17. 9. 1970/1874. Försäkringstagarnas arbetstagare, den försäkrade bilens stadigvarande chaufför, hade olovligt tagit i bruk bilen och kört den till en annan ort. Där hade han förtärt alkohol tillsammans med en annan person. Dessa hade tillsammans begett sig till bilen, där den andra personen hade satt sig på förarplats och startat motorn för att värma fordonet. Medan chaufförен sov i förarhytten hade hans vän utan lov kört bilen berusad och utan körkort, varvid bilen skadats. Emedan bilens stadigvarande chaufför hade varit närvarande, då skadan inträffade, förkastade såväl RR som HovR ersättningstalan. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

I detta fall identifierade alltså RR och HovR försäkringstagarna med en stadigvarande chaufför som utan lov tagit bilen i bruk — vilket ännu inte är särskilt uppseendeväckande — och vidare ansåg man att det ifrågavarande alkoholvillkoret kunde tillämpas enligt sin lydelse, redan då chaufförен sovande varit närvarande i bilen, då skadan skedde. Man angav åtminstone inte uttryckligen, att en

---

160 Se t ex HD 25. 11. 1974/2635 (brandförsäkring) och HD 5. 3. 1974/235 (olycksfallsförsäkring).

161 I HD 1974 II 17 åberopade försäkringsgivaren identifikation mellan öppet bolag och delägares son. Fallet löstes emellertid på grundval av en tolkning av villkoren till försäkringsgivarens nackdel, varför HD inte behövde gå in på frågan om villkorets giltighet. — I HD 1970 II 76 statuerades identifikation mellan försäkringstagaren och fordonets chaufför. P g a avsaknaden av culpa hos den förstnämnda utdömdes dock viss ersättning *med stöd av den ifrågavarande klausulens ordalydelse.*

culpabedömning borde ske i fråga om chaufförens handlande, då hans kamrat tog bilen i bruk. En annan sak är, att man i detta fall lätt hade kunnat anse culpa vara för handen. Någon upplysning om HD:s motiv ger fallet därför knappast.

Slutligen må här nämnas ett fall, där försäkringstagarens talan förkastades, men där RR:s och HovR:s motivering antydde en viss beredvillighet att beakta subjektiva omständigheter vid tillämpningen av en klausul, enligt vilken försäkringsgivaren var ansvarsfri, när bilens innehavare visste att bilen fördes av alkoholpåverkad person:

HD 11. 6. 1975/1449. Den försäkrade bilen hade vid skadetillfället förts av en person som saknade körkort och var alkoholpåverkad. Fordonets innehavare hade varit närvarande i fordonet medveten om nyssnämnda omständigheter. Försäkringstagaren hävdade dock, att innehavaren härvid försökt förhindra föraren att framföra fordonet. RR och HovR fann det *inte bevisat,* att innehavaren kommit med i bilen blott för att hindra den andra personen att köra den, varför alkoholvillkoret kunde tillämpas. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

(iii) *Körkortsvillkor.* I ett som redogörelse publicerat avgörande från tiden innan FAL trätt i kraft har HD — måhända under påverkan av den kommande lagstiftningen — uttryckligen uppställt ett krav på culpa hos försäkringstagaren för att körkortsvillkor skall kunna tillämpas:

HD 1931 I 28. HD fann en olyckshändelse, vilken inträffat, då en chaufför, som anställts av försäkringstagaren (ett aktiebolag), skulle föra den försäkrade bilen till försäkringstagarens garage i Helsingfors, visserligen ha skett innan denna affärsresa, som företagits med försäkringstagarens vetskap, avslutats; men då det ej ens påståtts, att försäkringstagaren före olyckshändelsen hade erhållit kännedom därom, att chauffören under sagda resa fråntagits sitt vid början av resan innehavda körkort, samt försäkringsgivaren vid sådant förhållande icke kunde till stöd för sin befrielse från ersättningsskyldigheten åberopa den berörda bestämmelsen i för-

säkringsvillkoren, prövade HD rättvist låta bero vid det slut, vari HovR stannat, d v s ersättning utdömdes (omr 4—1, min ville fastställa RR:s förkastande utslag).[162]

Några lika klara ställningstaganden föreligger inte från den tid FAL varit gällande. Två fall från denna tid, HD 17. 9. 1970/1874 och HD 11. 6. 1975/1449, har nämnts redan i föregående punkt. De kommentarer som där givits är tillämpliga även för körkortsvillkorets del. I de fall, där full ersättning utdömts, har HD åter stött sig på brister i bevisningen.[163]

(iv) *Försäkringsstället.* Spörsmålet, huruvida klausuler, som fritar försäkringsgivaren från ansvar, då den försäkrade egendomen inte befinner sig på uppgiven plats, kan anses vara obetingat giltiga, har ett antal gånger prövats i HD:

HD 1944 II 125. Försäkringstagaren hade försäkrat sitt bostadslösöre mot brandskada. Sedermera hade lösöret flyttats till hans nya bostad i samma by, där en del av det drygt ett år senare förstördes genom brand. Anmälan om flyttningen hade inte gjorts. Försäkringsgivaren ansåg sig vara fri från ansvar bl a med stöd av en klausul i försäkringsavtalet, enligt vilken sådan påföljd skulle inträda, om egendomen förflyttats utan att försäkringsgivaren erhållit meddelande därom och skriftligen givit sitt samtycke till försäkringens fortsättande. RR uttalade, att »den omständigheten, att Schiller (försäkringstagaren) underlåtit att jämligt försäkringsvillkoren till bolaget göra anmälan om sagda flyttning, icke i strid med stadgandena i 34 och 83 §§ i lagen om försäkringsavtal kunde leda till förlust av brandskadeersättningen, enär det icke framgått att brandfaran genom flyttningen ökats». HovR lät på

---

162 Fallet kommenteras av *A(rvo) S(ipi)lä,* DL 1932 rf avd 16 ff, som anser avgörandet vara oriktigt.

163 Se HD 4. 10. 1943/4311 (ostyrkt, att bilen framförts av person utan körkort) samt HD 28. 1. 1955/301, där det inte visats, att föraren, som var utan körkort, kört bilen med försäkringstagarens vetskap. De lägre rätterna nådde i sistnämnda fall samma resultat med en motivering, där den subjektiva sidan hos försäkringstagarens handlande framhävs: då det inte visats, att försäkringstagaren *givit föraren lov* att köra bilen, förkastades talan.

de skäl RR åberopat i föreliggande avseende[164] vid RR:s utslag bero. HD: ej ändring.

HD 1945 I 24.[165] Lösegendom hade brandförsäkrats med angivelse, att den befann sig i fabrik, såg eller utomhus. Vid branden hade den sagda egendomen befunnit sig i försäkringstagarens kontors- och lagerbyggnad. Då försäkringsavtalet innehöll en likadan klausul som den som nämnts i föregående rättsfall, och då något meddelande om flyttningen inte givits samt då den omständigheten, att brandfaran kanske varit mindre i kontors- och lagerbyggnaden inte som sådan åstadkom, att den nämnda klausulen skulle leda till uppenbar obillighet, förkastade RR talan för den sagda lösegendomens del. HovR förpliktade däremot försäkringsgivaren att betala ersättning även till denna del, emedan egendomen tillfälligt hade befunnit sig på en med hänsyn till faran mer förmånlig plats än man vid avtalsslutet angivit och det inte fanns skäl att anta, att försäkringsgivaren inte hade meddelat försäkringen eller hade betingat sig högre premie eller tagit återförsäkring för större belopp, ifall den nya platsen hade uppgivits. HD: då villkorets tillämpning på av HovR angiven grund och med hänsyn till de omständigheter som i övrigt framkommit i fallet skulle leda till uppenbar obillighet, skulle villkoret med stöd av FAL § 34 lämnas utan avseende. — I försäkringstagarens argumentering hade uttryckligen framhållits, att frågan om FAL § 83.1 skall anses tvingande eller ej kunde betraktas som tvistig, samt hänvisats till, att man i Danmark ansett regeln tvingande.

HD har i dessa fall inte direkt åberopat någon tvingande regel till stöd för sina domslut — trots att man uppmärksamgjorts på denna möjlighet — utan i stället föredragit att med hänvisning till generalklausulen i FAL § 34 bortse från villkor som stått i strid med FAL § 83. I det senare fallet ger däremot HovR:s motivering en antydan om, att denna instans eventuellt betraktat den sistnämnda paragrafen som tvingande.

---

164 Försäkringsgivaren hade åberopat även andra argument till stöd för påståendet om ansvarsfrihet, se om ett av dessa s 315 f.

165 Fallet kommenteras ingående av *Hagan,* SVLY XI. 66 ff, se särsk 76 ff.

I detta sammanhang kan nämnas, att man i rättspraxis även före tillkomsten av FAL tolkningsvägen kringgått en klausul om förvaringsplats i ett fall, där mer egendom än man angivit befunnit sig i försäkringstagarens mest brandsäkra byggnad. Redan vid denna tidpunkt synes HD alltså ha ansett det vara olämpligt att tillämpa ett villkor om försäkringsstället i en situation, där faran inte ökats genom flyttningen av egendomen.[166]

(v) *Bokföringsvillkor.* I finsk domstolspraxis har man inte bestridit ståndpunkten, att de tvingande reglerna inte skall tillämpas på bokföringsvillkor vid avbrottsförsäkring:[167]

HD 22.6.1972/1201. Då försäkringsgivaren enligt avtalet var fri från ansvar, om man försummat att ha ordentlig bokföring för den försäkrade affären och då försäkringstagarna inte visat, att sådan förts, förkastade HovR på denna och andra av RR nämnda grunder ersättningstalan. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

b. Sammanfattning

I HD:s praxis från den tid FAL varit i kraft har inte påträffats ett enda fall, där HD skulle ha åsidosatt en tvivelaktig handlingsklausul med stöd av någon tvingande regel. Härvid har även beaktats eventuell praxis angående klausuler från sådana försäkringsgrenar som angivits falla utanför framställningen. De gånger HD inte velat tillämpa klausuler om försäkringsstället har man också valt att åberopa generalklausulen i FAL § 34 i stället för att direkt stöda sig på någon av de tvingande reglerna om riskanknutna biförpliktelser. På grundval av en tolkning av de tvingande reglerna

---

166 HD 1931 II 304, jfr dock HD 27.11.1933/3030, där klausul om försäkringsstället tillämpades.

167 Före FAL har HD däremot i vissa fall inte tillämpat bokföringsvillkor (inklusive villkor om förvaring av böckerna) i brandförsäkring, se HD 1936 II 493, HD 1931 II 439 (bevisning) och HD 1933 II 395 samt å andra sidan HD 1931 II 100. Se om de sistnämnda fallen *Cederberg,* NFT 1943. 394, *samma,* SVLY VI. 138 f.

har man inte åstadkommit några inskränkningar i försäkringsgivarnas rörelsefrihet i gränsfallen.

På basen av det refererade rättsfallsmaterialet kan man å andra sidan inte hävda, att HD i sin praxis tenderat att behandla de problematiska klausulerna som ansvarsbestämningar. I materialet förekommer inget fall, där HD skulle ha förkastat ersättningstalan med stöd av en handlingsklausul i en situation, där det var uppenbart, att den culpa och kausalitet som krävs enligt vederbörande tvingande regel de facto inte förelegat. Slutsatser, som dragits enbart på basen av formuleringar i domsmotiveringar, kan knappast tilläggas någon avgörande vikt.

Det faktum, att den aktuella tolkningsproblematiken inte kommit att ställas på sin spets i HD — förutom i de juridiskt sett något speciella rättsfallen angående klausuler om försäkringsstället — ger också en antydan om, att dess faktiska betydelse är mindre än man vid en genomgång av avtalspraxis kunde förledas att tro.[168]

I detta sammanhang må slutligen refereras ett avgörande angående identifikation vid framkallande av försäkringsfallet, vilket i någon mån kan tjäna till att belysa även den föreliggande problematiken:

HD 10. 4. 1969/909. En i försäkringstagarens tjänst stående bilförare, som hade den försäkrade bilen i sin besittning, hade utan lov begagnat bilen och kört i diket, varefter han på ett sätt som av RR betecknades som delvis uppsåtligt och delvis grovt vårdslöst handlande försökt få upp bilen på vägen med påföljd att den efter flera timmars försök antändes och skadades. Enligt försäkringsvillkoren kunde ersättningen nedsättas eller förvägras, om bl a fordonets stadigvarande förare förorsakat skadan uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet. RR utdömde trots detta ersättning. HovR fann också, att bilen skadats på det sätt som nämndes i RR:s utslag, men då föraren vid skadans inträffande hade använt bilen till olovlig körning och försäkringstagaren inte förfarit grovt vårdslöst, då han anställde föraren och överlät bilen i dennes besittning, ansåg domstolen det inte föreligga skäl till ändring i det slutresultat RR nått. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

---

[168] Se närmare § 11.1 F a in fine.

I motsats till avgörandet i det tidigare nämnda fallet HD 1970 II 76 angående identifikationsregeln i bilförsäkringsvillkorens alkoholklausul ville man här inte statuera identifikation mellan försäkringstagaren och bilens stadigvarande förare, då föraren begagnat bilen olovligt och försäkringstagaren inte förfarit grovt vårdslöst. Trots att man i förarbetena till FAL uttryckligen anger, att den dispositiva karaktären hos reglerna om framkallande medför full avtalsfrihet beträffande identifikationen i detta sammanhang,[169] har HD alltså ansett det korrekt att bortse från en i bilförsäkringsvillkoren ingående identifikationsklausul. Detta kunde måhända tydas som ett tecken på, att avsaknaden av fall, där någon tvingande regel skulle ha åberopats för att åsidosätta en tvivelaktig handlingsklausul, åtminstone delvis vore en följd av, att lämpliga mål inte förelagts domstolen.[170]

C. Nämnderna

a. F n

Ur Fn:s praxis kan nämnas ett fall, där giltigheten hos *klausul om anmälan till tredje man* vid transportförsäkring *inte* ifrågasatts:

Fn 4/1973. Försäkringshavaren hade den 9 januari 1973 mottagit en med järnväg transporterad centralvärmepanna, för vilken

---

169 Se ovan denna paragraf not 3.

170 Denna bedömning kan i någon mån underbyggas med ett annat färskt rättsfall, där HD genom en tolkning av det i en ansvarsbestämning ingående uttrycket »utifrån plötsligt inverkande orsak» kunnat utföra en culpabedömning:

HD 1974 II 60. En motordriven arbetsmaskin hade vid användning i skogsterräng utan att föraren märkt det tagit sådan skada, att i bottnen på motorns oljeuppsamlare uppstått sprickor och smörjningsoljan inom kort runnit ut på marken, varvid motorn blivit skadad. Skadan ansågs, *då maskinföraren icke visats ha förfarit oskickligt eller ovarsamt,* ha direkt och omedelbart uppkommit av en utifrån plötsligt inverkande orsak, och försäkringsbolaget förpliktades i enlighet med villkoren i försäkringsavtalet utge ersättning.

avsändaren tecknat transportförsäkring. Enligt en till stationen på destinationsorten den 12 mars 1973 gjord anmälan hade pannan under transporten skadats så, att den blivit helt oanvändbar. Skadan, som inte upptäckts av transportören, hade varseblivits först efter att pannan installerats och utprovades. Försäkringsgivaren vägrade utge ersättning bl a med hänvisning till en klausul, enligt vilken skada skall anmälas till stationen på destinationsorten genast då den observeras och senast på sjunde dagen efter att godset mottagits. Försäkringshavaren påpekade härtill, att skadan var av den art, att den blott kunde upptäckas vid användning. Försäkringsgivaren invände åter, att försäkringshavaren hade meddelat, att transporthäcken var skadad, då försändelsen nådde destinationsorten, varför godset redan då hade bort noga undersökas. Fn ansåg, att försäkringshavaren, då han konstaterat att häcken skadats under transporten, underlåtit att i enlighet med försäkringsvillkoren anmäla detta till stationen, varför försäkringsgivaren bl a på denna grund var fri från ansvar.

I ett färskt fall, Fn 5/1976, har nämnden åter tillämpat ett *villkor om inlåsning* av kameror m m vid resgodsförsäkring utan att närmare diskutera klausulens lagenlighet. Fakta i fallet synes dock inte obetingat påkalla en sådan diskussion; den bedömning av försäkringstagarens omsorgsfullhet som minoriteten (konsumentrepresentanten) förespråkar har också grundats på allmänna skälighetsöverväganden och inte på FAL § 51.

b. S S n

(i) *Försäkringsobjektets art.* I ett fall har SSn ansett reglerna om fareökning tillämpliga på ansvarsundantag avseende byggnader, i vilka man förvarar explosiva ämnen. Fallet är dock av mindre intresse såtillvida, att hänvisningen till den tvingande regeln här inte påverkade slutresultatet:

SSn 127. Under förutsättning, att man i försäkringsvillkoren hade intagit en bestämmelse, enligt vilken försäkringen inte omfattade byggnader, där man förvarade explosiva ämnen i större mängd

än vad som var vanligt i hushåll och lantbruk, eller denna bestämmelse annars var bekant för försäkringstagaren, var försäkringsgivaren enligt FAL § 45 fri från ansvar, emedan det i den ifrågavarande byggnaden hade förvarats en större mängd dynamit, som hade förts dit av en person som kunde identificeras med försäkringstagaren.

(ii) *Överbelastning av försäkringsobjektet.* Ett ansvarsundantag för skada på elektrisk motor p g a överspänning eller överbelastning har av nämnden tillämpats som en ansvarsbestämning i ett fall, där en culpabedömning uppenbarligen kunnat leda till ett annat slutresultat:

SSn 94. P g a ett ledningsbrott i rikets elnät uppkom en överspänning, vilket hade till följd att två motorer i en såginrättning skadades. Nämnden ansåg skadan vara en följd av överspänning och delvis av överbelastning, varför försäkringsgivaren, vars försäkringsvillkor stipulerade undantag för sådan skada, var fri från ersättningsskyldighet.

(iii) *Låsningsvillkor.* I nämndens praxis kan inte påträffas några fall, där man skulle ha haft anledning att uttryckligen ta ställning till giltigheten hos ett låsningsvillkor, vilket formulerats som en ansvarsbestämning. I de avgöranden som förekommer har nämnden ofta i första hand åberopat, att inbrott inte förelegat, varför den ifrågavarande skadan inte borde ersättas ur inbrottsförsäkringen.[171] I ett fall, där man inte ansåg kausalitetskravet vara uppfyllt, är nämndens avgörande åter ointressant av den anledningen att den aktuella klausulen uttryckligen hade formulerats som en säkerhetsföreskrift.[172] En antydan därom, att nämnden verkligen ansett klausulens formulering vara relevant vid bedömningen av möjligheterna att tillämpa FAL § 51, finner man emellertid i SSn 286. I detta fall utfördes också en kausalitetsprövning vid tillämp-

171 SSn 259, 274 och 315 samt även 340.

172 SSn 307. Se även SSn 310.

ningen av ett kassaskåpsvillkor, vilket hade formulerats som en säkerhetsföreskrift. I den vid publiceringen av fallet tillfogade kommentaren konstateras uttryckligen, att rätten till ersättning varit beroende av en kausalitetsprövning, emedan förbudet att förvara kassaskåpets nyckel i försäkringslokalen *i försäkringsvillkoren hade angivits vara en säkerhetsföreskrift.*

I linje med nyssnämnda uttalande ligger även avgörandet i SSn 209, där nämnden blott av billighetsskäl ville bifalla ersättningskravet:

SSn 209. Ur en inbrottsförsäkrad livsmedelsaffär hade tillgripits diverse varor. Förövaren hade berett sig tillträde till affären genom att nattetid med hjälp av en brädställning klättra in genom ett på över två meters höjd befintligt 37 cm × 37 cm stort vädringsfönster, som hade varit oreglat. Sistnämnda omständighet var en följd av, att fönsterkarmarna hade svullit så, att det var svårt att helt stänga fönstret. Nämnden ansåg med beaktande av vädringsfönstrets placering och litenhet, att försäkringsgivaren av billighetsskäl inte borde vägra utge ersättning, trots att han enligt sina villkor inte var skyldig att ersätta skada, som uppkommit, då den försäkrade lokalens fönster m m inte varit på betryggande sätt stängda.

Nämnden ansåg här uppenbarligen, att låsningsvillkoret strikt juridiskt kunde godtas som en ansvarsbestämning, men föredrog att rekommendera kulans med beaktande av omständigheterna i fallet. Några långtgående slutsatser kan man dock inte dra på basen av den juridiska bedömningen, då det förelåg ett kausalsamband mellan brottet mot låsningsvillkoret och försäkringsfallet samt då det därtill inte synes otänkbart att anse även kravet på culpa uppfyllt.

(iv) *Alkoholvillkor.* Då de av Skadeförsäkringsföreningen fastställda alkoholvillkoren som tidigare nämnts innehåller en kausalitetsregel och då förekomsten av culpa i relation till föreskriften givetvis sällan kan ifrågasättas, är det naturligt, att spörsmålet om alkoholvillkorets fullständiga giltighet inte aktualiserats i SSn. De

fall, i vilka nämnden rekommenderat viss kulansersättning trots brott mot alkoholvillkoret, är ointressanta i detta sammanhang, då culpa (och kausalitet) här ansetts vara för handen.[173]

(v) *Försäkringsstället.* Nämnden har i ett antal fall tagit ställning till frågan om giltigheten av en klausul, enligt vilken försäkringsgivaren är fri från ansvar, om egendomen befinner sig på annan plats än den som uppgivits åt försäkringsgivaren:

SSn 160. En brandförsäkring täckte vissa anläggningar på tomten A samt trävaror på tomten B. Vid en brand på A skadades vid sidan av anläggningarna även trävaror, som tillhörde försäkringstagaren. Denne hävdade att försäkringsbrevets uppgift om B var felaktig, då han inte på tio år förvarat några trävaror här. Det var ostridigt, att han i varje fall inte vid tidpunkten för branden längre använde detta område. Nämnden konstaterade, att försäkringsgivaren enligt klausulen om försäkringsstället var fri från ansvar. Emedan vardera egendomsgrupperna var försäkrade i samma försäkringsbrev och då man för trävarornas del hade uppburit åtminstone dubbelt så stor premie som för egendomen på A samt då försäkringstagaren uppenbarligen av förbiseende underlåtit att ge meddelande om förändringarna, rekommenderade nämnden trots detta att försäkringsgivaren skulle utge ersättning även för trävarorna.

SSn 265. Nämnden ansåg, med beaktande av FAL § 34, att försäkringsgivaren inte borde åberopa, att försäkringstagaren underlåtit att ge meddelande om att han en kort tid innan skadan inträffat bytt bostad, då faran inte hade ökat p g a förändringen.

SSn 275. Då för egendomen i en gammal fabriksbyggnad av trä hade betingats en högre försäkringspremie än för egendom i en ny fabriksbyggnad av sten, där skadan hade inträffat, borde försäkringsgivaren inte åberopa ett villkor, som föreskrev ansvarsfrihet vid en förändring av försäkringsstället, om vilken försäkringsgivaren inte underrättats.

SSn 156. Försäkringstagaren, vars boskap hade brandförsäkrats, hade flyttat till en annan lägenhet, utan att meddela försäkringsgivaren härom. Här hade ladugården drygt tio dagar senare

---

[173] SSn 192 och 248. Se även SSn 238, där en ledamot ansåg tillämpningen av alkoholvillkoret i det ifrågavarande fallet leda till uppenbar oskälighet, varför han med beaktande av FAL § 34 rekommenderade en nedsatt ersättning.

antänts med påföljd, att ett antal kreatur omkom. Vid brandsynen ett år tidigare hade gjorts anmärkning om vissa brister, vilka inte undanröjts. Nämnden ansåg, att försäkringsgivaren p g a en klausul om försäkringsstället var fri från ansvar, men rekommenderade att försäkringsgivaren, om han trots den klara underlåtenheten att uppfylla anmälningsplikten fann det skäligt att utge ersättning, skulle nedsätta ersättningen med 25 %. I den av *Sotamaa* publicerade kommentaren till fallet hänvisas uttryckligen till, att FAL § 83 är att betrakta som dispositiv.

SSn 129. Personlig lösegendom hade permanent flyttats bort från försäkringsstället till ett ställe, där försäkringspremien hade varit högre än på det ursprungligen uppgivna stället, varför försäkringsgivaren såväl enligt klausulen om försäkringsstället som enligt FAL § 83.1 var fri från ersättningsskyldighet.

SSn 242. Nämnden konstaterade, att försäkringsgivaren p g a klausulen om försäkringsstället inte var skyldig att utge ersättning för varor, som hade flyttats från en ny fabriksbyggnad till en gammal, emedan skriftligt meddelande om flyttningen inte hade givits. Samtidigt fäste nämnden försäkringsgivarens uppmärksamhet vid, att försäkringsgivaren inte heller enligt FAL § 83.1 hade varit ersättningsskyldig, emedan varorna hade flyttats till ett ställe, där man för dem hade betingat en högre premie.

SSn:s utlåtanden angående tillämpningen av klausuler om försäkringsstället — vilka samtliga givits under 1960- eller 1970-talen — överensstämmer i hög grad med motsvarande avgöranden av HD ett par decennier tidigare. FAL § 83.1 uppfattas som i princip dispositiv, varför klausulerna om försäkringsstället inte kan angripas som dolda handlingsklausuler. I den mån den inträffade förändringen inte medfört någon ökning av faran (högre premienivå) borde försäkringsgivaren dock inte åberopa klausulen. Denna rekommendation utformas stundom som ett önskemål om kulans, stundom som en juridisk lösning baserad på FAL § 34. Om en tillämpning av FAL § 83.1 också skulle leda till ansvarsfrihet, vill man däremot inte förespråka någon kulansersättning — SSn 156, där försäkringstagaren antagligen var i god tro, kan måhända betraktas som ett partiellt undantag från denna praxis.

c. BTs/Bs

I BTs' praxis förekommer många fall, som berör tillämpningen av de i bilförsäkringsvillkoren ingående handlingsklausulerna. Ofta är dock de åberopade fakta sådana, att man kan anta att såväl culpa som kausalsamband varit för handen, varför frågan om de tvingande reglernas tillämplighet inte aktualiserats. Här kan dock nämnas ett antal utlåtanden, som i någon mån kan kasta ljus över de ifrågavarande organens inställning till den föreliggande problematiken:

(i) *Låsningsvillkor.* BTs' inställning till låsningsvillkorets giltighet framgår inte klart av nämndens praxis under de tre år som undersökningen omfattar. Vissa omständigheter antyder dock, att man ansett det möjligt att tillämpa klausulen som en ansvarsbestämning. Detta framgår bl a av BTs' syn på bevisbördan i dessa fall: om det inte visats, att fordonet varit låst, skall ersättning inte utgå.[174] Om villkoret uppfattades som en säkerhetsföreskrift vore det däremot närmast försäkringsgivarens sak att bevisa brott mot föreskriften.[175] Också vid tolkningen av klausulen har man gjort ställningstaganden, som tyder på, att man knappast övervägt att betrakta den som en säkerhetsföreskrift. BTs har sålunda i många fall ansett, att det försäkrade fordonet inte varit låst i förhållande till den som förövat tillgreppet, om nycklarna legat framme hos försäkringstagaren och förövaren genom att tillhöra samma hushåll eller genom att besöka hushållet kunnat tillägna sig nycklarna och

---

174 BTs 11/1973 § 6, 2/1974 § 9, 4/1974 § 7, 12/1974 § 8, 11/1975 § 12, 18/1975 § 25 och 20/1975 § 7.

175 I regel antar man, att försäkringstagaren har att visa, att försäkringsfallet inträffat, medan försäkringsgivaren måste kunna framlägga bevisning angående brott mot säkerhetsföreskrifter, ifall han åberopar detta för att undgå ansvar, se *Palme,* JFT 1945. 30 ff. Så även betr bevisbördan avseende brott mot säkerhetsföreskrifter *Hellner,* Försäkringsrätt 177. — Se även ang bevisningen om försäkringsfallet *Bolding* 30 f, 38 f, som förordar en mjukare linje. Även *Riska,* SVLY XIX. 12 antar att det försiggår en utveckling i nyss angiven riktning.

köra iväg med bilen.[176] Denna tolkning, vilken redan som sådan förefaller tvivelaktig, skulle knappast ha varit tänkbar om låsningsklausulen uttryckligen givits formen av en säkerhetsföreskrift.

I ett enda fall, som är jämförbart med de nyssnämnda, har en minoritet bestående av en ledamot uttryckligen velat företa en culpabedömning vid tillämpningen av låsningsklausulen. Detta fall underställdes senare Bs, som enhälligt godtog minoritetens ståndpunkt:

BTs 1/1974 § 17. Ur en olåst bil, som uppbevarades i en bilhall, som ägdes av försäkringstagaren, hade stulits en bilradio. Delar av den ifrågavarande bilhallen hade uthyrts åt enskilda bilägare, vilka med egna nycklar hade tillträde till hallen. Då några spår av inbrott inte kunde observeras i bilhallens dörr, ansåg majoriteten (tre ledamöter), att det inte förelåg tillgrepp ur i låst förvaringsrum uppbevarat fordon. En ledamot ansåg däremot, att skadan borde ersättas ur stöldförsäkringen, emedan det inte ens hade påståtts, att det faktum, att bilhallen eventuellt var olåst vid tidpunkten för tillgreppet, var en följd av fel eller försummelse hos försäkringstagaren eller någon person, för vars handlingar han ansvarade. BTs beslöt underställa fallet Bs. *Bs 5/1974 § 5* rekommenderade ersättning med samma motivering som minoriteten i BTs.

Medan man, som nyss framgått, i det genomgångna materialet inte kan påträffa några fall, där BTs uppställt krav på culpa vid tillämpningen av låsningsvillkoret, synes däremot en kausalitetsregel eventuellt framskymta i ett par utlåtanden från detta organ:

BTs 18/1975 § 28. Försäkringstagaren hade vid parkering av den försäkrade personbilen låst dörrarna men inte bagageluckan och därtill lämnat en reservnyckel i handskfacket. Bilen stals och

---

[176] Se närmare BTs 16/1973 § 7, 17/1973 § 8, 32/1973 § 8, 6/1974 § 11, 8/1974 § 9, 11/1974 § 7, 10/1975 § 8, 14/1975 § 10 och 20/1975 § 8. Se även de liknande fallen BTs 17/1973 § 7, 18/1973 § 7, 27/1973 § 4, 33/1973 § 7, 35/1973 § 7, 8/1975 § 9 och 13/1975 § 14. Jfr BTs 12/1973 § 7, 17/1974 § 4 och 11/1975 § 14, där nycklarna bevarats på sådant sätt, att fordonet ansågs låst även i förhållande till den som med hjälp av nycklarna tillgripit detsamma.

demolerades. Vid en undersökning av bilen hade man inte funnit några spår i reglarna i baksätenas ryggstöd, som skulle ha utvisat, att bilen tillgripits via bagageutrymmet, medan dörrlåset däremot hade något fel. BTs rekommenderade ersättning. Minoriteten (två ledamöter) ansåg, att ersättning inte borde utgå, då bagageluckan varit olåst.

BTs 20/1975 § 11. Den försäkrade motorcykeln hade parkerats i en skogsdunge ca 10 m från gatan. Nyckeln var borttagen, men styrningen var inte låst. Följande natt hade motorcykeln flyttats till granntomten, där delar till ett värde av 1500 mk hade lösgjorts från den. BTs ansåg, att skadan med beaktande av omständigheterna borde ersättas ur stöldförsäkringen.

I det första fallet uttrycker minoritetsvotumet ett fullständigt godtagande av låsningsvillkoret som ansvarsbestämning. Majoritetens ståndpunkt i denna fråga är däremot osäker: avgörandet kan likaväl ha grundats på en tolkning av låsningsvillkoret som på en kausalitetsprövning. Inte heller det senare fallet är helt klart; måhända har man med hänvisningen till omständigheterna velat framhålla, att den föreliggande skadan uppenbarligen skulle ha inträffat oberoende av om styrningen varit låst eller inte.

(ii) *Alkoholvillkor.* Många av de undersökta fall, där bilförsäkringens alkoholvillkor tillämpats, berör identifikationsregeln i denna klausul. Härvid synes BTs i inget fall ha reflekterat över, huruvida regeln kunde tänkas vara alltför långtgående med hänsyn till exempelvis FAL § 51. Det är dock svårt att dra några slutsatser härav, då man i de ifrågavarande fallen inte behövt statuera någon särskilt långtgående identifikation.[177]

(iii) *Körkortsvillkor.* Även här föreligger utlåtanden angående identifikationsregeln, vilka knappast kan läggas till grund för några slutsatser beträffande BTs' inställning till avtalsfrihetens omfatt-

---

177 Se BTs 5/1973 § 4, 8/1974 § 11, 23/1974 § 10, där person i försäkringstagarens hushåll överlåtit bilen åt berusad, BTs 20/1974 § 9, 17/1973 § 8, 11/1974 § 6, där sådan person själv kört berusad, samt BTs 20/1973 § 5 och 10/1974 § 7, där bilens innehavare kört berusad.

ning.[178] Däremot synes ett principiellt godkännande av körkortsvillkorets fullständiga giltighet kunna utläsas ur två fall, där BTs tillämpade villkoret utan hänsyn till, att ett klart kausalsamband mellan brottet mot föreskriften och den inträffade skadan saknades:[179]

BTs 3/1973 § 8. Försäkringsfallet inträffade den 21 februari 1971. Den skadade bilens förare hade den 9 november 1970 fråntagits sitt körkort som misstänkt för att ha framfört motorfordon under alkoholpåverkan. BTs ansåg, att körkortsvillkoret borde tillämpas, varför skadan inte skulle ersättas.

BTs 5/1974 § 8. Den skadade bilens förare hade före skadan helt slutfört teoriundervisningen för erhållande av körkort och han hade därtill kört de flesta av körtimmarna. Enligt bilskolans uppfattning var hans körskicklighet i det skedet tillräcklig för erhållande av körkort. Han hade likväl inte vid tidpunkten för skadan erhållit körkort p g a en misslyckad »ingenjörskörning». BTs ansåg körkortsvillkoret tillämpligt, varför ersättningen skulle nedsättas med hälften.

d. Sammanfattning

Bland de undersökta utlåtandena föreligger inte ett enda fall, där någon nämnd uttryckligen skulle ha åsidosatt en ansvarsklausul med stöd av de tvingande reglerna om biförpliktelser. I Bs 5/1974

---

178 Se BTs 32/1973 § 8, 35/1973 § 7, 35/1973 § 8, 6/1974 § 11, 11/1974 § 6 och 25/1974 § 4 samt Bs 17/1973 § 5, i vilka fall försäkringstagarens son, man eller bror utan lov framfört bilen utan körkort. I BTs 5/1974 § 8 och 23/1974 § 10 hade sonen resp mannen överlåtit bilen att föras av person utan körkort.

179 Som tidigare vid not 129 nämnts är bilförsäkringsvillkorens körkortsvillkor formellt lagenligt, då det enligt ordalydelsen skall tillämpas med beaktande av lagens bestämmelser. I de refererade fallen har trots detta någon lagstadgad kausalitetsprövning åtminstone inte uttryckligen företagits; hänvisningen till lagens bestämmelser har inte konkretiserats i BTs' praxis på denna punkt. Jfr här dock den av Bilförsäkringsförbundet publicerade villkorskommentaren *Autovakuutusehdot* 36: »ratkaistaessa kussakin yksittäistapauksessa ajokortittomuuden perusteella tehtävää korvauksen alentamista tai sen epäämistä on päähuomio kiinnitettävä *kuljettajan ajotaitoon eikä muotoseikkoihin*» (kurs här).

§ 5 samt i BTs 18/1975 § 28 och 20/1975 § 11 har man givit försäkringstagaren stöd med motiveringar, vilka kan tänkas tyda på, att organen beaktat de principer som kommit till uttryck i de nämnda reglerna. Utlåtandena är dock så korfattat formulerade att andra tolkningar ingalunda är uteslutna. I andra fall, där det ifrågavarande organet inte funnit det acceptabelt att fullt ut tillämpa någon klausul, har man nöjt sig med att rekommendera en kulansersättning (eller åberopa FAL § 34) i stället för att uttryckligen utnyttja någon av de tvingande reglerna om biförpliktelser och härigenom eventuellt skapa olämpliga prejudikat för försäkringsgivarna. Det förekommer slutligen också flera fall, där en nämnd tillämpat en handlingsklausul, trots att den faktiska situationen skulle ha medgett ett åsidosättande av klausulen med stöd av någon tvingande regel.

I allmänhet synes nämnderna sålunda i sin praxis vara benägna att godta de problematiska klausulerna utan hänsyn till de tvingande reglerna. Detta ter sig också naturligt, då man beaktar nämndernas ställning som handhavare av en intern branschkontroll. Deras uppgift är främst att tillse, att tillämpningen av villkoren sker likformigt, och inte att juridiskt underkänna klausuler, som utarbetats av de organisationer som tillsatt nämnderna. Fn står i detta avseende i en särställning. Praxis från denna nämnd är dock så begränsad, att först framtiden kan utvisa, huruvida nämnden i den föreliggande frågan kommer att följa en annan linje än de ensidigt sammansatta nämnderna. Tillsvidare föreligger inga avgöranden, som skulle ge uttryck för en sådan tendens.

§ 11. DE TVINGANDE REGLERNA OCH PRAXIS

1. STYRNINGEN AV AVTALSPRAXIS

A. Inledning

a. Precisering av frågeställningen

I det föreliggande avsnittet skall uppgifterna om styrsystemets innehåll konfronteras med en undersökning av avtalspraxis inom försäkringsbranschen. Här söks ett svar på frågan, i vilken utsträckning man i försäkringsvillkoren av i dag intar klausuler som i något avseende strider mot de tvingande reglerna i FAL.

Det angivna problemet är delvis empiriskt. På grundval av det avtalsmaterial som insamlats undersöks förekomsten av klausuler av ett bestämt innehåll i avtalspraxis; huvudvikten läggs vid de dominerande centralt fastställda försäkringsvillkoren, medan klausuler ur andra avtal presenteras endast i den mån de saknar motsvarigheter i det förstnämnda materialet.

Frågeställningen innehåller även ett normativt element. Fastställelsen av, huruvida en bestämd klausul förekommer eller saknas i avtalspraxis, utgör ett empiriskt resultat; däremot förutsätter urvalet av klausuler uppenbarligen normativa ställningstaganden. Påståendet att ett villkor strider mot någon tvingande regel måste principiellt föregås av en normativ (rättsdogmatisk) bestämning av innehållet i den nämnda regeln. I enlighet med den målsättning som uppställts för avhandlingen presenteras här inte några egna ställningstaganden till tolkningsproblemen: målet är blott att om-

tala alla klausuler, vilkas giltighet vid en jämförelse med vedertaget rättskällematerial (i vidsträckt mening) — främst rättsvetenskaplig litteratur — förefaller osäker i något avseende. Det är dock skäl att poängtera, att man inte kan dra några fasta gränser mellan de uppenbart ogiltiga, de osäkra och de klart giltiga klausulerna; fallen bildar en glidande skala, där chanserna att domstol skall åsidosätta klausulen kan antas öka gradvis.[1] Också gränsdragningen mellan de oklara fallen och de klausuler, vilkas giltighet inte förefaller diskutabel, innehåller därför ett normativt ställningstagande, som inte kan undvikas. Någon fullständig kartläggning av de eventuellt ogiltiga klausulerna i det föreliggande avtalsmaterialet kan av denna anledning inte ens i teorin uppnås: då gränsdragningen ytterst måste vara subjektivt betingad och man dessutom inte kan utesluta möjligheten att nya synsätt i olika detaljfrågor gör sig gällande i litteratur och rättspraxis, att nya tolkningsalternativ framförs i fall som tidigare betraktats som entydiga, är det alltid tänkbart, att en klausul, som vid genomgången av materialet klassificerats som ostridigt giltig, i en framtida process med framgång kunde angripas med stöd av någon tvingande regel.

Urvalet av eventuellt lagstridiga klausuler försvåras ytterligare av, att bedömningen av ogiltigheten inte kan ske in abstracto, utan blott i relation till en bestämd faktisk situation. Den omständigheten, att de tvingande reglerna utformats som ensidigt tvingande minimiskyddsregler, medför nämligen, att de i regel kan åberopas till stöd för ett åsidosättande av en klausul blott då tillämpningen av klausulen på ett bestämt händelseförlopp skulle ge upphov till en rättsföljd, som lagen inte tillåter vid ett skeende av ifrågavarande slag. Ingenting hindrar däremot att samma klausul görs gällande, om de faktiska omständigheterna är sådana, att de krav som ställs i den tvingande regeln är uppfyllda. En klausul, som föreskriver ansvarsfrihet vid varje brott mot en i klausulen ingående säkerhetsföreskrift, kan givetvis inte åberopas, då försäkringstagaren (eller annan ansvarig) inte handlat culpöst eller då kausalsamband

---

1 Jfr *Aarnio*, Laki 167.

mellan brottet och skadan saknas, medan den däremot knappast kan åsidosättas med stöd av FAL § 51 när culpa- och kausalitetskraven är uppfyllda.[2] Ett förbehåll, enligt vilket försäkringsgivarens ansvarighet är beroende av, att anspråk framställs inom tre månader efter försäkringsfallet, är ogiltigt gentemot en försäkringstagare, som framställt anspråket t ex fyra månader efter försäkringsfallet, medan FAL § 30.2 uppenbarligen inte uppställer några hinder för att klausulen åberopas mot en försäkringstagare, som inkommit med sitt anspråk först sju månader efter det han erhållit kännedom om sin fordran. Vid en bedömning av en klausuls eventuella lagstridighet förutsätts i princip en tolkning av lagen och den ifrågavarande klausulen i relation till varje tänkbar faktisk situation, där klausulens tillämpning kan aktualiseras. Det kan härvid väl tänkas, att klausuler, som i normala fall harmonierar med de tvingande reglerna i FAL, i någon bestämd speciell situation överskrider gränserna för avtalsfriheten. Omöjligheten att på förhand förutse alla sådana fall medför en ytterligare oundgänglig begränsning av fullständigheten hos det refererade klausulmaterialet.

Särskilt må här framhållas, att klausuler, som förefaller acceptabla enligt huvudreglerna om upplysningsplikt och fareökning, men saknar uttrycklig hänvisning till specialreglerna i FAL §§ 8 och 9 samt 48 och 49, inte medtagits i presentationen. En klausul, som t ex stipulerar ansvarsfrihet, då försäkringstagaren givit oriktig uppgift i ond tro, har enligt detta klassificerats som oantastlig, trots att den inte kan åberopas, om försäkringsgivaren ägt eller bort äga kännedom om det rätta förhållandet eller om han, efter att ha erhållit vetskap om att oriktig uppgift givits, underlåtit att utan oskäligt uppehåll meddela försäkringstagaren vilka sanktioner han önskar göra gällande.

---

[2] Vid många av de tvingande reglerna förhindrar ordalydelsen inte en tolkning, enligt vilken en partiell lagstridighet hos en klausul kunde medföra dess fullständiga ogiltighet. En sådan tolkning har uppenbarligen dock inte varit avsedd och har inte heller upptagits till diskussion i doktrin och praxis.

b. Osanktionerade klausuler mm

I princip kan i regel blott fullständiga klausuler, dvs klausuler, som anger såväl rättsfaktum som rättsföljd, stå i strid med de tvingande reglerna i FAL. Detta är en följd av, att de sistnämnda reglerna i flertalet fall uppvisar en normlogiskt fullständig uppbyggnad — endast regeln om personlig förhandlingsskyldighet i FAL § 32 är oklar i detta avseende. En klausul, som blott innehåller ett handlingspåbud, är sålunda — med nyssnämnt undantag — formellt sett oangriplig, i det de outtalade sanktionerna i detta fall måste sökas direkt ur lagen. Exempelvis föreskriver de nya allmänna resgodsförsäkringsvillkoren, att skada utan dröjsmål skall skriftligen anmälas till försäkringsbolaget, vid vissa brott även till ortens polismyndighet samt vid transportskada till transportföretagets representant. Dessutom skall intyg över anmälan begäras av polismyndigheten samt beroende på skadans art av närvarande, ögonvittnen, resebyråns tjänstemän eller hotellets ledning.[3] Sanktioner för brott mot de nämnda påbuden anges inte, varför dessa måste utläsas ur FAL — närmast §§ 21, 22 och 52. Klausulerna innehåller alltså i sig ingenting som skulle stå i strid med lagen. Detta utesluter emellertid varken att sådana klausuler kan ha en vilseledande effekt på försäkringstagaren så, att han underlåter att söka ersättning även då han vore berättigad härtill enligt FAL, eller att försäkringsgivaren i skaderegleringspraxis gör gällande otillåtna sanktioner. En undersökning härav faller utanför ramen för den föreliggande avhandlingen. Det har dock befunnits vara på sin plats att uttryckligen påpeka, att det vid sidan av de i avhandlingen refererade dubiösa klausulerna i avtalspraxis förekommer klausuler, som obestridligen är lagenliga, men trots detta i praktiken kan ge upphov till sådana resultat som man genom FAL strävat att förhindra.

I vissa försäkringsvillkor kan man påträffa klausuler, som anknyter en sanktion till en given handlingsföreskrift samt därtill

---

[3] Allmänna villkor för resgodsförsäkring 1. 5. 1975 41—43.

innehåller en generell hänvisning till lagens regler. Också klausuler av detta slag kan medföra lagstridiga konsekvenser, trots att de logiskt sett är lagenliga. Som exempel på en sådan klausul kan anföras följande bestämmelse, som förekommer i ett antal allmänna ansvarsförsäkringsvillkor:

»Med beaktande av sakens natur och lagens bestämmelser kan ersättning som skall utgå minskas eller helt avböjas... om den försäkrade under förhållanden, då det varit uppenbart att en skada skulle inträffa, försummat att vidta nödiga skyddsåtgärder.»[4]

B. Reglerna om biförpliktelser

a. Riskanknutna biförpliktelser

aa. Allmänt

Ovan i § 10.4 presenterades ett större antal ansvarsklausuler, vilkas förenlighet med de tvingande reglerna om riskanknutna biförpliktelser syntes osäker. Härutöver kan nämnas några klausuler med andra slags sanktioner, vilkas lagenlighet kan ifrågasättas:

(i) *Tillskottspremie vid brott mot upplysningsplikt.* Vid kreatursförsäkring begagnas en klausul, som ger försäkringsgivaren rätt att från utfallande ersättningsbelopp avdra fyrdubbel tillskottspremie, ifall han p g a de uppgifter som givits i försäkringsansökan ursprungligen beräknat för låg premie.[5]

---

[4] AnsvV 15.2, FastV 14.35, HemFritV 14.37, HemV 14.37. Jfr ovan § 10 vid not 63.

[5] HusdjursV 13.3. — I litteraturen antar man, att försäkringsgivaren inte kan betinga sig rätt till *premieförhöjning*, då oriktiga uppgifter avgivits i god tro, se *Hellner*, Försäkringsrätt 159 not 1, *Karlgren*, NFT 1940. 520 och *Ussing*, Enkelte kontrakter 234. *Bentzon—Christensen* 51 godkänner klausuler om *tariffenlig* tilläggspremie. Även *Grundt*, Forsikringsrett 134 f anser klausuler om premiehöjning vara giltiga med vissa begränsningar,

(ii) *Uppsägningsklausuler.* Tvivelaktiga klausuler om uppsägningsrätt förekommer också främst vid kreatursförsäkring. Den i reglerna om säkerhetsföreskrifter och fareökning stadgade uppsägningstiden beaktas sålunda inte i en klausul i EläinE, där försäkringsgivaren ges rätt att omedelbart skriftligen säga upp försäkringen, om försäkringstagaren inte följt bestämmelserna i föreningens stadgar eller i försäkringsvillkoren.[6] Enligt HusdjursV skall åter försäkringsgivaren ha rätt till uppsägning med omedelbar verkan, ifall det framgår, »att djuret ej behörigen skötes eller att detsamma användes på sätt, som för bolaget medför alltför stor risk.»[7]

ab. Vissa formkrav

(i) *Formen för säkerhetsföreskrifter.* Det är i regel mer fördelaktigt för försäkringsgivaren att kunna åberopa de rättsföljder som anknutits till FAL § 51 än reglerna om framkallande av försäkringsfallet. Av denna anledning har man i litteraturen uppställt vissa formkrav för att en klausul skall kunna accepteras som en säkerhetsföreskrift. En dylik föreskrift bör avse ett bestämt konkret handlingssätt. Allmänna påbud, att försäkringstagaren skall förfara aktsamt och göra vad han kan för att förebygga skada, kan inte godtas som säkerhetsföreskrifter, utan brott mot dem bör bedömas enligt reglerna om framkallande.[8] Likaledes kan generella hänvisningar till lagar, förordningar och av myndighet meddelade

---

[6] EläinE 11.

[7] HusdjursV 19.1, se även HusdjursV 27: »Djur... för vilket ersättning ej kunnat beviljas på grund av försäkringstagarens underlåtenhet att efterfölja bestämmelserna i dessa försäkringsvillkor, upphör omedelbart att vara föremål för vidare försäkring.»

[8] Se närmare i finsk och svensk rätt *Hellner,* Försäkringsrätt 178 f, *Schmidt,* Faran 187 f, *Vihma,* Palovakuutussopimus 216 samt i dansk och norsk rätt, där gränsdragningen är av större betydelse p g a framkallandereglernas tvingande karaktär, *Bentzon—Christensen* 293 f, *Lyngsø,* Forsikringsret 355, *samma,* FAL 228, *Selmer,* NFFP 46. 13 och *Sindballe* 107,

föreskrifter knappast godkännas.[9] I den mån hänvisningen är klart avgränsad till vissa bestämda föreskrifter är den dock acceptabel.[10]

De krav på bestämdhet som uppställts i litteraturen har inte beaktats i den klausul om säkerhetsföreskrifter, som förekommer i flertalet av Skadeförsäkringsföreningens villkor:

»Försäkringstagaren är skyldig att iakttaga av bolaget eller dess representant skriftligen meddelade föreskrifter, som avser förebyggande eller begränsande av skada, ävensom byggnads-, brand-, polis- och annan myndighets bestämmelser.

Om säkerhetsföreskrifter och bestämmelser åsidosättes kan av FAL 51 § följa, att ersättningen nedsättes eller ersättningsanspråken avslås.»[11]

Även i BilV har i FAL § 51 stadgad påföljd anknutits till allmänna föreskrifter, enligt vilka motorfordonet skall »förvaras och skyddas» samt fordonets förvaringsrum och utrustning skall överensstämma med av myndighet givna bestämmelser.[12]

(ii) *Formen för klausul om fareökning.* Reglerna om fareökning skall, som tidigare nämnts, tillämpas på »ändring i förhållande, varom uppgift intagits i försäkringsbrevet eller som försäkringstagaren vid avtalets slutande uppgivit» (FAL § 45.1). I litteraturen

---

9 Se närmare *Hellner,* Försäkringsrätt 70, 175 och *Schmidt,* Faran 188 f samt *Arntzen,* NFFP 57. 37 ff, *Bentzon—Christensen* 294 not 1, *Lyngsø,* FAL 228, *samma,* NFT 1975. 88 och *Selmer,* Forsikringsrett 176 f (tvekande). Jfr dock *Sindballe* 108.

10 Se särskilt *Arntzen,* NFFP 57. 38 f, *Hellner,* Försäkringsrätt 70, där också framhålles, att en generell hänvisning till »gällande föreskrifter» kan godtas, »om det av sammanhanget framgår, vilka konkreta föreskrifter som åsyftas», och *Selmer,* Forsikringsrett 177. Se även *Bentzon—Christensen* 294 not 1 och *Schmidt,* Faran 189.

11 BrandV 16, så även FastV 16, ButV 16, SkogsV 16, InbrV 16, VattV 16, HemFritV 16 och HemV 16. — I MaskinavbrV 16 och BrandavbrV 16 anges däremot ingen sanktion, se även härvidlag MaskinV 8.1 och MontageV 7.1 samt HusdjursV 28. Se även ovan § 10.4 B a (i).

12 BilV 16. Klausulen om förvaring och skydd har tillämpats i BTs 12/1974 § 10, 28/1974 § 7, 10/1975 § 3, 14/1975 § 20 och 23/1975 § 4. Dess förenlighet med FAL § 51 har härvid inte ifrågasatts.

har man utgående från denna regel uppställt ett krav på konkretisering av klausuler om fareökning: villkor, som förutsätter, att alla fareökande förändringar anmäls till försäkringsgivaren, har inte ansetts vara tillräckligt specificerade för att de i FAL §§ 45 ff angivna rättsföljderna skulle kunna anknytas härtill.[13]

Skadeförsäkringsföreningens villkorsformulär innehåller i regel en klausul om fareökning, som enligt det ovanstående delvis kunde åsidosättas. Klausulen har t ex följande lydelse:

»Försäkringstagaren skall utan dröjsmål underrätta försäkringsbolaget, om faran i fråga om den försäkrade egendomen ökas till följd av ändring i av försäkringstagaren uppgivet eller i försäkringsbrevet angivet förhållande eller till följd av ändrad användning, reparation, om- eller tillbyggnad eller annan dylik omständighet.

Beträffande inverkan av fareökning gäller bestämmelserna i FAL 45—47 §, enligt vilka försäkringsbolaget helt eller delvis kan befrias från ansvar eller uppsäga försäkringen att upphöra efter 14 dagar.»[14]

b. Meddelande om och utredning av försäkringsfall

I nästan alla villkorsformulär ingår en klausul om ansvarsfrihet för det fall att försäkringstagaren efter försäkringsfallet svikligen uppgivit eller fördolt något förhållande av betydelse för skadans

---

[13] Se särsk *Vihma,* Palovakuutussopimus 186 f. Se även *Hellner,* Försäkringsrätt 168, *Grundt,* Forsikringsrett 244 och *Selmer,* Forsikringsrett 160 samt *Sotamaa,* SVLY XVII. 273 f. *Schmidt,* Faran 178 ff företräder uppfattningen, att klausuler i allmänna försäkringsvillkor överhuvudtaget inte kan läggas till grund för en tillämpning av reglerna om fareökning. — Den danska lagen utsäger uttryckligen, att förändringen skall avse »en i policen bestemt angivet fareomstaendighed».

[14] BrandV 23, så även FastV 23, ButV 23, InbrV 23, VattV 23, GlasV 23, HemFritV 23 och HemV 23. Se likaledes MaskinavbrV 23.1 och BrandavbrV 23.1 samt MaskinV 7. — Hänvisningen till FAL § 45 kan givetvis sägas innehålla en referens även till formkravet, jfr härvid ovan denna paragraf p 1 A b in fine. I så fall blir delar av klausulens första moment meningslösa.

bedömning. Stundom hänvisar man i klausulen inte uttryckligen till den i FAL § 23.1 stadgade möjligheten att med beaktande av omständigheterna åsidosätta klausuler av detta slag.[15]

I de från två bolag insända garantiförsäkringsvillkoren från år 1956 föreskrevs, att garantiinnehavare, som upptäckt att försäkrad person gjort sig skyldig till förfarande, som medfört eller kunde väntas medföra förlust, eller till försök till vissa förmögenhetsbrott, borde underrätta försäkringsgivaren härom. Om så inte skedde, skulle försäkringsgivaren vara fri från ansvar för förlust till följd av brott som begåtts efter upptäckten. Någon sådan skälighetsprövning som anges i FAL § 21.2 skulle alltså inte äga rum.[16]

C. Övriga regler avsedda att skydda försäkringstagaren

a. Premieklausuler

Särskilt vid kreatursförsäkring begagnas premieklausuler, vilkas lagenlighet kan ifrågasättas. I HusdjursV föreskrivs i strid med FAL § 14.1, att försäkringen träder i kraft den dag premien erlagts,[17] medan EläinE åter synes gå för långt med hänsyn till FAL § 14.2, då försäkringsgivaren här friskriver sig från ersättningsskyldighet, om premie inte erlagts vid föreskriven tid.[18]

I ett bolags enskilda brand- och hemförsäkringsvillkor förekom en klausul, som kunde tänkas råka i strid såväl med reglerna om premiebetalning som med reglerna om dubbelförsäkring. Klau-

---

[15] Se MaskinV 5, MontageV 5 och EläinE 6. BrandV 15.3, FastV 15.22, ButV 15.3, SkogsV 15.3, InbrV 15.3, VattV 15.3, GlasV 15.22, HemFritV 15.22, HemV 15.22, MaskinavbrV 15.3 och BrandavbrV 15.3 innehåller alla en parentes: (jfr FAL § 23). BilV 15.33 hänvisar till »lagens bestämmelser», jfr *Autovakuutusehdot* 36 f, där FAL § 23 uttryckligen omnämns. För ansvarsförsäkringsvillkorens del gäller även betr denna fråga det som sagts ovan i § 10 not 63.

[16] *Hellner,* Försäkringsrätt 481 anser såväl försäkringsavtalslagen § 51 som § 21.2 kunna tillämpas på klausuler av i texten nämnt slag.

[17] HusdjursV 11.1—2, se även 1.6.

[18] EläinE 6.

sulen angav, att försäkringsbolagets ansvar skulle upphöra vid premiens förfallodag, om försäkringstagaren i stället för den i bolaget gällande försäkringen hade tecknat en försäkring hos någon annan försäkringsgivare.

b. Preskriptionsklausuler

Den i FAL § 30.1 stadgade sex månaders preskriptionstiden har i HusdjursV ersatts med en »tidrymd, som icke får vara kortare än en månad».[19]

I ett villkorsformulär för kreditförsäkring förekom en klausul, enligt vilken en försäkringstagare, som inte nöjde sig med försäkringsgivarens ersättningsbeslut, skulle stämma in honom till domstol inom nittio dagar efter att ha erhållit kännedom om beslutet. Utöver att man här angav en för kort preskriptionstid beaktade man dessutom inte lagens krav på skriftligt föreläggande.

FAL § 30.2 godkänner förbehåll, att försäkringstagaren skall framställa sitt ersättningsanspråk inom sex månader efter att han erhållit *kännedom om sin fordran* gentemot försäkringsgivaren. De i vissa villkor för kreatursförsäkring förekommande preskriptionsklausulerna, enligt vilka anspråk skall framställas inom sex månader efter det skadan inträffat [20] kan uppenbarligen i vissa fall råka i strid med denna regel.

I detta sammanhang kan nämnas, att man i litteraturen ansett klausuler, som utesluter ansvar för sena följdskador, vara förenliga med preskriptionsreglerna i FAL.[21] *Hellner* uttalar dock ett tvivel beträffande »klausuler som på något sätt anknyter till upptäckten

---

[19] HusdjursV 26 a.

[20] EläinE 13 — om den skadelidande framlägger godtagbart skäl för sitt dröjsmål kan dock senare anspråk prövas — samt betr försvunnet djur HusdjursV 24.5.

[21] Se *Grundt*, Forsikringsrett 413 f med rättsfall i olika riktning — NRt 1935. 1058 och NRt 1937. 751 — *Hellner*, Försäkringsrätt 196 f samt även *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* II 81, *Lyngsø*, Forsikringsret 311, *Udkast 1925*. 131 och *Bugge*, Motiver 208.

eller till anmälan av skadan till försäkringsgivaren».[22] En klausul av sistnämnda slag ingick i ett bolags enskilda hemförsäkringsvillkor, som stipulerade, att vissa skador i anslutning till kärnreaktion inte skulle ersättas, om ersättningskravet framställdes senare än två år från den dag, då den händelse som förorsakade skadan inträffade. Ett annat bolags ansvarsförsäkringsvillkor för ingenjörs- och arkitektbyråer upptog åter en klausul, enligt vilken försäkringsgivaren skulle gå fri från ansvar, om kravet mot honom framställts efter det entreprenörens eller leverantörens ansvar enligt garantiavtal hade upphört.

c. Klausuler angående dubbelförsäkring

Förbehåll om ansvarsfrihet vid dubbelförsäkring kan enligt FAL § 43.1 under vissa förutsättningar inte tillämpas fullt ut. I regel innehåller försäkringsvillkoren numera inte sådana förbehåll: man anger blott att reglerna i FAL §§ 41—44 skall tillämpas vid eventuell dubbelförsäkring.[23] Dock undantar man vid kreatursförsäkring ansvar för skada, »om djur utan försäkringsgivarens begivande är försäkrat i annan djurförsäkringsanstalt.»[24] Glasförsäkringen skall inte heller ersätta skada, för vilken ersättning utbetalas med stöd av annan försäkring.[25]

I p 1 C a har tidigare omnämnts en klausul, som är aktuell även i detta sammanhang.

D. Regler avsedda att skydda tredje man

Klausuler, som strider mot den tvingande regeln i FAL § 54.2, förekommer inte i de centralt fastställda villkorsformulären. Däremot kan några sådana klausuler påträffas i vissa enskilda villkor.

---

[22] *Hellner,* Försäkringsrätt 197, se även a a 480 not 8.

[23] Se t ex BrandV m fl 33 samt *Hoppu,* Monivakuutus 103 f.

[24] HusdjursV 25.15, så även EläinE 6.

[25] GlasV 14.11. Om flera glasförsäkringar tecknats gäller dock enligt GlasV 33 FAL §§ 41—44. Jfr *Hellner,* Försäkringsrätt 262, som anser det möjligt att göra en specialförsäkring subsidiär i förhållande till en allmän försäkring. Av annan uppfattning är uppenbarligen *Hoppu,* Monivakuutus 109 ff.

I två bolags enskilda försäkringsvillkor för smycken och pälsverk samt kameror och instrument ingick en klausul, enligt vilken »försäkringen upphör att gälla om äganderätten till den försäkrade egendomen övergår till annan än försäkringstagarens dödsbo.» I ett bolags bilförsäkringsvillkor föreskrevs åter, att försäkringsgivarens ansvar vid överlåtelse av fordonet skulle upphöra efter fjorton dagar, ifall den nya ägaren kunde anses godtagbar som försäkringstagare, medan ansvaret i annat fall skulle upphöra redan vid överlåtelsen.

Några klausuler, som uttryckligen försätter inteckningshavare vid brandförsäkring i en sämre ställning än FAL §§ 86—88 skulle medge, har inte påträffats i det genomgångna avtalsmaterialet. En annan sak är, att vissa i övrigt giltiga klausuler om premiebetalning m m eventuellt inte direkt kan åberopas mot inteckningshavare.[26] Försäkringstagarens brott mot någon biförpliktelse skall uppenbarligen inte heller alltid påverka försäkringsgivarens ansvarighet gentemot inteckningshavaren.[27]

---

[26] Se t ex BrandV 21.2: »Har premien inte kunnat inkasseras under försäkringstiden, upphör försäkringen även utan uppsägning att gälla vid utgången av denna period.» Bedömningen av denna klausul är dock oklar, i det FAL § 86 endast talar om uppsägning samt överenskommelse om upphävande av försäkringsavtalet, medan t ex den svenska lagens § 87.2 generellt förbjuder försäkringsgivaren att åberopa försäkringstagarens dröjsmål med premiebetalningen till befrielse från ansvarighet gentemot inteckningshavare, som inte underrättats om dröjsmålet. I HD 11. 11. 1952/2939 har § 86 ansetts tillämplig även då försäkringen upphör utan uppsägning p g a dröjsmål med premiebetalningen. — *Ignatius—Kivivuori* 204 framhåller att inteckningshavare inte utan underrättelse kan gå förlustig sin rätt, om den försäkrade egendomen byter ägare. Enligt detta skulle inte heller BrandV 24 kunna tillämpas enligt sin ordalydelse gentemot inteckningshavare.

[27] Se *Ignatius—Kivivuori* 204 f och *Vihma*, Palovakuutussopimus 222, 357 ff samt *Förslag 1925*. 115 f, 180. Den svenska lagen innehåller en uttrycklig regel härom i § 87.3.

E. Berikandeförbudet

Tidigare diskuterade man, huruvida den s k nyvärdesförsäkringen kunde anses förenlig med berikandeförbudet i FAL § 39.1. Numera torde man knappast uttala några tvivel i denna fråga.[28] Nyvärdesförsäkringen har också slagit igenom i finsk försäkringsavtalspraxis och tillämpas allmänt av försäkringsgivarna.[29]

F. Sammanfattning och diskussion

a. Allmänt

Vid genomgången av avtalspraxis har påträffats ett flertal klausuler, som i någon situation kunde råka i strid med en tvingande regel, ifall denna gavs en för försäkringstagaren förmånlig tolkning. Särskilt betydelsefulla är i detta sammanhang reglerna om riskanknutna biförpliktelser; klausuler, som kunde åsidosättas med stöd av andra tvingande regler, förekommer däremot sparsamt. Den i § 10 behandlade gränsdragningen mellan de förstnämnda reglerna och ansvarsbestämningens avtalsfria område utgör därför en central problematik vid bedömningen av avtalspraxis' förenlighet med de tvingande reglerna i FAL. Om man anser, att FAL på denna punkt bör tolkas i en försäkringsgivarvänlig riktning, kan man hävda, att försäkringsavtalen endast i ett fåtal fall innehåller klausuler, som i något läge överskrider gränserna för avtalsfriheten; däremot innebär en motsatt inställning till det nämnda tolkningsproblemet, att man kan hysa tvivel angående den fullständiga giltigheten hos alla de klausuler som nämnts i § 10 samt hos ett antal

---

28 Se särskilt *Hellner,* Försäkringsbara intressen 12, *samma,* Försäkringsrätt 219 och *samma,* NFT 1975. 430 f. Jfr tidigare *Vihma,* Palovakuutussopimus 300 (tvekande).

29 Se BrandV 13.13, FastV 13.13, ButV 13.13, InbrV 13.13, VattV 13.13, GlasV 13.13, HemFritV 13.13, HemV 13.13 och BilV 41.3 samt *Pentikäinen* 170.

andra klausuler därtill — samtliga »dolda handlingsklausuler» har ju av tidigare angivna skäl inte kunnat refereras.

Det överväldigande flertalet av de klausuler som presenterats i §§ 10—11 kan alltså, som nyss nämnts, inte klassificeras som otvivelaktigt lagstridiga (i bestämda situationer). I de centralt fastställda försäkringsvillkoren förekommer knappast en enda klausul, som med säkerhet kunde sägas vara oförenlig med någon tvingande regel — eventuellt kunde de enstaka klausuler som nämnts ovan i § 10.4 B a förses med denna stämpel. I vissa enskilda försäkringsvillkor kan man påträffa klausuler, vilkas fullständiga giltighet tämligen klart kan ifrågasättas. Särskilt synes man inom kreatursförsäkringen i något högre grad än vanligt anse sig vara obunden av de tvingande reglerna i FAL.

I §§ 10—11 har omtalats klausuler ur såväl rörelse- som konsumentförsäkringar. På basen av det genomgångna materialet synes man inte kunna fastställa några uppenbara skillnader i lagenligheten hos de försäkringsvillkor som begagnas inom respektive grupp. De osäkra klausuler som förekommer t ex i hemförsäkringens ansvars-, inbrotts- eller brandmoment återfinns i regel även i de allmänna ansvarsförsäkringsvillkoren och i ansvarsförsäkringsvillkoren för företag respektive i de allmänna inbrotts- eller brandförsäkringsvillkoren. Ett stort antal villkor är därtill gemensamma för alla Skadeförsäkringsföreningens formulär. Samma bilförsäkringsvillkor begagnas också både vid rörelse- och konsumentförsäkring. De något speciella kreatursförsäkringsvillkoren drabbar i lika mån större och mindre lantbruksrörelser samt konsumenter i vissa fall.

I detta sammanhang kan det också vara skäl att notera, att en undersökning av praxis på transportförsäkringens område knappast skulle föranleda några betydande modifikationer i den ovan uppskisserade allmänna bilden av förhållandet mellan skadeförsäkringsrättens tvingande regler och avtalspraxis. De tvingande reglerna har uppenbart påverkat formuleringen av de (vid årsskiftet 1974—75 gällande) centralt fastställda villkoren på detta område: Allmänna sjöförsäkringsvillkor för fartyg (1968), Allmänna försäkringsvillkor för varor gällande för sjötransport samt i tillämpliga delar annan transport (1951), Allmänna båtförsäkringsvillkor (1971) och Allmänna flygförsäkringsvillkor (1969). Några klart lagstridiga klau-

suler synes inte förekomma i dessa villkorsformulär;[30] däremot kan man givetvis även här påträffa ett flertal osäkra klausuler särskilt i gränsområdet mellan reglerna om biförpliktelser och ansvarsbestämningen.[31]

Konstaterandet, att vissa i avtalspraxis förekommande klausuler strider mot de tvingande reglerna eller är osäkra i detta avseende, innefattar givetvis inte något påstående, att en lagstridig skadereglering (eller uppsägning) skulle äga rum varje gång en sådan klausul åberopas av försäkringsgivaren. Redan i inledningen till den föreliggande paragrafen framhölls, att en klausul i ett försäkringsavtal inte kan betraktas som ogiltig som sådan, utan blott i relation till vissa faktiska omständigheter. Detta innebär, att också en klart lagstridig klausul kanske t o m i flertalet tillämpningssituationer skall lända till efterrättelse utan hinder av lagens regler. Klausulen om ansvarsfrihet vid avgivande av sviklig uppgift efter försäkringsfall kan åsidosättas blott då i FAL § 23 avsedda särskilda omständigheter talar härför. En säkerhetsföreskrift, som formulerats som en ansvarsbestämning kan inte angripas, ifall culpa och kausalsamband in casu varit för handen. Om man därtill antar, att bevisbördan avseende avsaknaden av culpa och kausalsamband huvudsakligen skall ligga på försäkringstagaren,[32] minskar antalet möjliga konfliktsituationer ytterligare. Den eventuella lagstridigheten hos många av de refererade klausulerna synes också aktuali-

---

30 Det kan däremot nämnas, att det i ett av flera försäkringsgivare insänt formulär, som närmast var avsett för biltransportförsäkring (tavaralinjaliikenteen yleiset kuljetusvakuutusehdot), förekom en klausul som på ett otillåtet sätt avvek från FAL § 28: om försäkringstagaren blev betalningsoförmögen eller försattes i konkurs, förbehöll sig försäkringsgivaren rätt att uppsäga avtalet med *omedelbar* verkan.

31 Särskilt problematiskt ter sig här flygförsäkringens ansvarsundantag för skada som uppkommit bl a då »alla av vederbörliga myndigheter utfärdade föreskrifter beträffande flygplanets vård och underhåll, lastning, navigation etc och övriga luftfarten berörande förhållanden» inte noggrant iakttagits (§ 7 p a, § 3).

32 Så t ex *Hellner*, Försäkringsrätt 177 och *Hult*, Föreläsningar 132. Av motsatt uppfattning är uppenbarligen *Palme*, JFT 1945. 31.

seras blott i tämligen ovanliga fall. Detta betyder även, att behovet av en efterhandskontroll av villkorens lagenlighet i de rättstillämpande organen är avsevärt mindre än uppräkningen av klausuler kunde ge vid handen.

En klausul, som förutsätter, att det försäkrade objektet hålles (in)låst kan sålunda åberopas i alla fall, då försäkringsfallet (stölden) utgör ett resultat av att föreskriften inte följts och brottet mot föreskriften kan tillräknas den, som hade att tillse, att den iakttogs. Endast vid de (förmodligen sällsynta) tillfällen, där försäkringstagaren förmår visa, att stölden kunde antas ha inträffat även om objektet hållits låst eller att han och annan med honom identifierbar person saknade culpa i förhållande till avtalsbrottet, synes det bli aktuellt att överväga en tillämpning av FAL § 51. En klausul om verksamhetens art vid ansvarsförsäkring kan åter, ifall den innehåller en kausalitetsregel, tänkas bli åsidosatt med stöd av reglerna om fareökning blott i vissa fall då ändringen av verksamheten skett utan försäkringstagarens vilja.[33] Om däremot en kausalitetsregel saknas är de tänkbara konfliktsituationerna flera, då lagens proratarегel skall tillämpas även vid ändringar som tillkommit på initiativ av försäkringstagaren.

b. FAL:s styreffekt på villkorsplanet

Som tidigare nämnts, strävade man genom FAL att eliminera vissa missförhållanden i samtida avtalspraxis. Många av de klausuler kommittéerna önskade avlägsna var uppenbarligen allmänt begagnade av försäkringsgivarna.[34] Den ovanstående utredningen har gett vid handen, att dessa klausuler i stor utsträckning för-

---

[33] Betydelsen av detta kriterium varierar givetvis beroende på vilken ståndpunkt man intar rörande omfattningen av den tillåtna identifikationen. Om en vidsträckt identifikation godkänns, kan man knappast någonsin anta, att en ändring i ett företags verksamhet skulle kunna ske utan försäkringstagarens vilja, medan en mer begränsad identifikation avseende blott företagsledning o dyl, jfr *Hellner*, Försäkringsrätt 294, däremot kunde göra konfliktsituationer tänkbara. — Även i andra fall är identifikationsreglerna av betydelse med hänsyn till möjligheterna att åberopa de subjektiva kriterierna i de tvingande reglerna om olika biförpliktelser.

[34] Se § 9.3 A a.

svunnit ur praxis av i dag. Avtalsvillkor som klart strider mot någon tvingande regel är sällsynta i det material som stått till förfogande. Det synes som om den styrning av avtalspraxis som lagkoncipisterna ville åstadkomma haft önskad effekt.

Klausuler, vilkas fullständiga giltighet är osäker, förekommer, som nämnts, i större omfattning framför allt i gränsområdet kring reglerna om biförpliktelser, där försäkringsgivarna ofta anser sig ha mer centrala försäkringstekniska intressen att bevaka. Man kunde måhända på denna grund påstå, att försäkringsgivarna medvetet söker utnyttja de möjligheter att kringgå lagen som den oklara gränsdragningen ger upphov till; det ligger dock kanske lika nära till hands att helt enkelt se klausulerna som ett uttryck för en begränsad förståelse för de subtila juridiska resonemang som gränsdragningen bygger på. Vad särskilt beträffar sådana klausuler, där en eventuell lagstridighet aktualiseras blott vid sällsynta tillfällen, förefaller det uppenbarligen vara rationellt att låta avtalsvillkoren ange endast den huvudregel som skall tillämpas i det stora flertalet fall.

Det magra äldre avtalsmaterial som kunnat uppbringas ger stöd för antagandet, att FAL slagit igenom i avtalspraxis mycket snabbt. En markant förändring av de allmänna försäkringsvillkoren ägde rum det år lagen trädde i kraft. De villkor som tagits i bruk efter år 1934 skiljer sig inte, vad beträffar förhållandet till de tvingande reglerna, i någon betydande utsträckning från dagens försäkringsvillkor.[35] Försäkringsgivarnas strävan att snabbt anpassa sig efter FAL framgår också av det faktum, att Brandtarifföreningen, som i början av år 1934 färdigställde nya villkor, lät ordföranden i den finska kommittén, *Kaarlo Ignatius*, granska deras lagenlighet.[36]

---

[35] Ett villkorsformulär från 1934 innehöll dock alla de »gamla» klausulerna. I rubriken angavs likväl allmänt, att villkoren skulle vara i kraft, såvida de inte stred mot de tvingande reglerna i FAL. Se även *Stauffer*, NFT 1935. 93. — Som tidigare nämnts, har något omfattande avtalsmaterial från perioden efter FAL:s tillkomst inte insamlats. Det föreliggande materialets långtgående enhetlighet berättigar dock till det i texten anförda påståendet.

[36] *Stauffer*, NFT 1935. 94.

Trots att man kan säga, att FAL gav upphov till de förändringar i avtalspraxis, som ägde rum efter lagens tillkomst, kan man givetvis inte påstå, att dessa förändringar även i ett vidare tidsperspektiv skulle ha uteblivit, om FAL inte givits. Goodwillhänsyn m m kunde mycket väl så småningom ha förmått försäkringsgivarna att även utan lagstiftarens hjälp genomföra förändringar i försäkringsvillkoren till försäkringstagarnas förmån.[37]

c. Regleringsplanet

Det är givetvis tänkbart, att försäkringsgivarna i någon utsträckning vid tillämpningen av lagstridiga och oklara klausuler beaktar lagens regler och därigenom ytterligare förminskar behovet att i de rättstillämpande organen kontrollera efterlevnaden av de tvingande reglerna. Å andra sidan kan, som tidigare nämnts, en feltillämpning av osanktionerade klausuler öka antalet konfliktsituationer. Frågan, hur man i regleringspraxis förhåller sig till de tvingande reglerna, huruvida det i detta skede förekommer någon juridisk självkontroll, kan här inte utredas närmare. Det må dock framhållas, att någon fullständig eliminering av lagstridigheter i avtalspraxis inte kan åstadkommas på denna väg: de försäkringstagare, som i förlitan på försäkringsvillkorens innehåll helt underlåter att kräva ersättning, trots att lagen skulle ge dem rätt därtill, berörs inte av försäkringsgivarnas eventuellt välvilliga regleringspraxis.

De tvingande reglernas genomslagskraft på regleringsnivån kan också tänkas variera beroende på försäkringstagaren.[38] Det synes bl a ligga nära till hands att anta, att försäkringstagarens tillgång till juridisk sakkunskap är av betydelse med hänsyn till hans möjligheter att förmå försäkringsgivaren att bortse från en eventuellt lagstridig klausul in casu.

---

[37] Se även *Hellner*, Försäkringsrätt 63, som påpekar, att en sanering av svensk avtalspraxis successivt ägt rum också i frågor, som inte berörs av de tvingande reglerna.

[38] Se även nedan § 13.5 B.

2. DE TVINGANDE REGLERNA I RÄTTSPRAXIS

A. Inledning

Ovan har framgått, att behovet av en efterhandskontroll av försäkringspraxis' lagenlighet inte kan betraktas som särskilt framträdande. I belysning av avtalspraxis synes det dock ingalunda vara uteslutet, att de rättstillämpande organen stundom kunde få anledning att åsidosätta något avtalsvillkor med stöd av en tvingande regel. I det föreliggande avsnittet undersöks förekomsten av sådana fall i nämndernas och domstolarnas praxis. Några säkra slutsatser angående de sistnämnda myndigheternas ställning som kontrollorgan kan dock givetvis inte dras på grundval av de HD-fall som här genomgåtts.

B. Förekomsten av efterhandskontroll

a. HD

I HD:s praxis kan påträffas endast ett fåtal fall, där domstolen uttryckligen skulle ha åsidosatt en klausul i ett försäkringsavtal med stöd av någon tvingande regel i FAL:

(i) En i övrigt acceptabel klausul om upplysningsplikt åsidosattes i HD 1948 II 137 med stöd av FAL § 8, då den ifrågavarande försäkringsföreningen inte utan oskäligt uppehåll efter att ha erhållit kännedom om en åberopad omständighet meddelat försäkringstagaren, om och i vad mån den ville bli fri från ansvar.[39]

(ii) I två fall, HD 1939 II 26[40] och 1945 I 25, åsidosattes pres-

---

[39] Också i livförsäkringsfallet HD 1940 II 352 åberopade domstolen uttryckligen de tvingande reglerna om upplysningsplikt. Då talan förkastades, var åsidosättandet av villkoren här endast av betydelse för motiveringen av domslutet.

[40] Detta rättsfall är intressant såtillvida, att HD här med stöd av övergångsstadgandet i FAL § 128 ansåg sig kunna utdöma ersättning, trots att ersättningsanspråket enligt försäkringsvillkoren var preskriberat redan

kriptionsvillkor med stöd av FAL § 30.1, då försäkringsgivaren inte skriftligen förelagt försäkringstagaren att lagligen utsöka sin fordran inom en viss tid.[41]

(iii) Med stöd av FAL § 86.1—2 utdömdes i HD 11. 11. 1952/2939 ersättning åt inteckningshavare, som inte underrättats om, att försäkringsgivarens ansvar enligt försäkringsvillkoren upphört p g a utebliven premiebetalning samt därefter återupplivats till ett lägre belopp.

(iv) Specialregeln för ansvarsförsäkring i FAL § 94 har av HovR—HD meddelade inte fullföljdstillstånd — i ett fall rörande ansvarsförsäkring för motorfordons förare (före Trafikförsäkrings-L), HD 9. 6. 1958/1211, åberopats tillsammans med generalklausulen i FAL § 34 som stöd för att åsidosätta en klausul, som inte direkt omfattas av den förstnämnda paragrafen.

(v) Rättspraxis angående FAL § 23 berörs mer ingående i ett senare avsnitt.

b. Nämnderna

Inte heller i nämndpraxis förekommer många fall, där man åsidosatt avtalsvillkor med stöd av någon tvingande regel. Endast i SSn synes detta en handfull gånger ha blivit aktuellt:[42]

---

innan FAL trädde i kraft. Däremot har de tvingande preskriptionsreglerna inte tillämpats, då underrättens dom givits före den 1 januari 1934, se HD 12. 5. 1934/1502 (anmälan av anspråk) och HD 1935 II 17 (väckande av talan) — det sistnämnda fallet kritiseras uppenbarligen felaktigt av *Vihma*, Palovakuutussopimus 338 not 28 — samt HD 20. 9. 1934/2543 (väckande av talan), där ersättningstalan bifölls på annan grund.

41 Regeln om meddelande om försäkringsfall i FAL § 21 anfördes åter som stöd för dom på ersättning i ett fall angående olycksfallsförsäkring, HD 1949 II 309. Något åsidosättande av avtalsvillkor i strikt mening var här dock inte fråga om, då den aktuella klausulen om anmälningsplikt saknade uttrycklig sanktionsbestämmelse.

42 Se dock även ovan § 10.5 C d.

(i) I SSn 74 framhöll nämnden, att FAL § 14.2 ansetts vara tvingande, varför en klausul om ansvarsfrihet vid dröjsmål med betalning av förnyelsepremie inte kunde åberopas, då försäkringsfallet inträffat tre dagar efter förfallodagen. Utlåtandet gällde inte tvist mellan försäkringstagare och -givare, utan avsåg försäkringsgivares eventuella regressrätt mot annan försäkringsgivare enligt reglerna om dubbelförsäkring.

(ii) FAL § 45 och FAL § 48 har uppenbarligen lagts till grund för utlåtandena i SSn 19 respektive SSn 111.

(iii) I SSn 165 uttalade nämnden, att inteckningshavarnas rätt till ersättning skulle bestå, även om försäkringstagaren p g a sitt förfarande i strid med försäkringsvillkoren gick miste om sin rätt mot försäkringsgivaren.[43]

I detta sammanhang kan noteras, att Fn i ett transportförsäkringsfall tillämpat en klausul, som föreskrev att skadeanmälan för transportskada skulle avges till försäkringsgivaren inom 14 dagar efter det godset inlösts, utan att diskutera dess förhållande till FAL § 21.[44]

C. FAL § 23.1 i rättstillämpningen

a. Inledning

Genom den speciella generalklausulen i FAL § 23.1 har lagstiftaren uttryckligen givit domstolarna befogenhet att in casu åsidosätta klausuler om ansvarsfrihet vid försäkringssvek. Som tidigare nämnts, förekommer sådana klausuler — ofta dock med en uttrycklig hänvisning till FAL § 23.1— i regel i de försäkringsvillkor som är i bruk hos oss. Detta har resulterat i uppkomsten av en jämförelsevis riklig rättspraxis kring den nämnda paragrafen.

---

[43] Se även SSn 122 angående fareöknings inverkan på inteckningshavarens ställning; fallet gällde uppenbarligen inte direkt tillämpningen av någon klausul i försäkringsvillkoren.

[44] Fn 4/1973; se betr andra delar av utlåtandet ovan § 10.5 C a.

b. HD

Redan i ett antal rättsfall från 1930-talet, där FAL ännu inte var tillämplig, underlät HD att tillämpa en klausul, enligt vilken försäkringstagaren förverkade all rätt till ersättning, om han gjorde sig skyldig till svikligt förfarande efter försäkringsfallet.[45] Det är därför knappast ägnat att förvåna, att man i domstolspraxis sedermera i flera fall funnit anledning att åberopa regeln i FAL § 23.1 mot klausuler av denna typ:[46]

HD 1942 II 97 b. Försäkringstagaren (en småbrukare) hade medelst samma försäkringsavtal försäkrat ett antal byggnader och viss lösegendom. Efter en brand hade han uppgivit att en större del av lösegendomen förstörts än vad som verkligen var fallet, varför han dömts till straff för försök till bedrägeri. RR ansåg det svikliga förfarandet sakna betydelse i målet, eftersom försäkringstagaren (och hans son som försäkringshavare) endast utfört talan om utbekommande av ersättning för de nedbrunna byggnaderna. HovR förkastade talan med stöd av ifrågavarande klausul i försäkringsvillkoren. HD: enär den omständigheten, att försäkringstagaren blivit dömd till straff för att han fordrat ersättning för en obetydlig del av sådan försäkrad lösegendom, som inte förstörts, inte kunde frånta honom rätt till ersättning för den fasta egendomen, utdömdes med stöd av FAL § 23.1 full ersättning.

HD 1944 II 125. Efter att lösegendom till ett av försäkringstagaren uppgivet värde av 21 599 mk hade förstörts vid en eldsvåda hade försäkringstagaren yrkat på att utfå försäkringsbeloppet 20 000 mk. Försäkringsgivaren hade motsatt sig talan bl a med motiveringen, att egendom för sammanlagt 5 600 mk hade utelämnats från förteckningen över räddat lösöre, vilket med hänsyn till försäkringsvillkoren samt FAL §§ 21 och 23 borde leda till ansvarsfrihet. RR utdömde en ersättning uppgående till 14 411 mk 80 p, varvid nedsättningen baserades på reglerna om underförsäkring. HovR: emedan försäkringstagaren inte anfört giltig

---

45 Se nedan § 14 not 81.

46 Se även HD 28. 4. 1937/1118, där det inte ansågs vara bevisat, att det förelåg en sviklig anmälan av omständighet av betydelse för försäkringsfallets bedömande.

anledning för utelämnande från förteckningen av en radiomottagare och två cyklar, värda sammanlagt 3 300 mk, och sålunda svikligen fördolt betydelsefullt sakförhållande, vilket enligt försäkringsvillkoren skulle medföra ansvarsfrihet, men han med beaktande av de omständigheter under vilka utelämnandet ägt rum, ansågs böra gå miste om endast en del av ersättningen, fastställdes ersättningsbeloppet med stöd av FAL § 23 efter skälighetsprövning till 11 500 mk. HD: ej ändring (omr 3—2; min lät bero vid RR:s utslag).

HD 7. 5. 1965/1296. Vid en eldsvåda hade byggnaderna samt en del av lösöret på en lägenhet förstörts, varvid de två försäkringsgivarna i ersättning hade utbetalt 1 742 296 gmk respektive 1 356 994 gmk Efter detta hade det dock framgått, att försäkringstagaren uppsåtligen hade uppgivit att det vid branden hade förstörts räddad lös egendom till ett värde av 73 760 gmk och egendom, som han inte alls hade haft, till ett värde av 53 850 gmk. Härför hade han dömts till straff samt förpliktats att ersätta försäkringsgivarna dessa belopp. Med stöd av en ansvarsfrihetsklausul återkrävde försäkringsgivarna även återstoden av de utgivna ersättningarna. HärR förkastade talan med stöd av FAL § 23 med beaktande av att försäkringstagaren ådömts straff, av att den fördel han erhållit hade återställts samt av de omständigheter som varit rådande. HovR ansåg med stöd av FAL § 23.1 att försäkringstagarens rätt till ersättning med beaktande av omständigheterna skulle nedsättas med 1 000 nmk från vardera försäkringsgivaren, och förpliktade försäkringstagaren att återbetala dessa belopp. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

HD 15. 6. 1967/1551. En försäkrad tröskhusbyggnad samt försäkrade jordbruksredskap, byggnadsmaterial, säd och frön hade brunnit. Försäkringstagaren hade dömts till straff för försök till bedrägeri, då han givit i betydande mån överdrivna uppgifter om mängden byggnadsmaterial, säd och frön. Försäkringsgivarna vägrade utge ersättning med hänvisning till en klausul om ansvarsfrihet. RR fann, att försäkringstagarens svikliga anmälan beträffande den nämnda delen av egendomen inte kunde anses ha ägt rum under sådana förhållanden, att det hade varit skäligt att förplikta försäkringsgivarna att utge ersättning för denna del, men att förlust av ersättning för tröskhuset och jordbruksredskapen inte kunde anses vara motiverad, varför sådan ersättning utdömdes med stöd av FAL § 23.1. HovR lät vid RR:s utslag bero på de skäl RR anfört samt emedan försäkringstagaren inte skäligen kunde fråntas sin rätt till ersättning för tröskhuset och jordbruksred-

skapen blott på den grund, att han ådömts straff för att ha krävt i betydlig mån för stor ersättning för en annan del av egendomen. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

I ytterligare några fall har man åberopat FAL § 23.1 men efter en prövning in casu kommit till, att det inte förelegat tillräckliga skäl för att åsidosätta en klausul om ansvarsfrihet vid svikligt förfarande:

HD 1940 II 83. Försäkringsgivaren krävde åter ett utgivet ersättningsbelopp p g a försäkringsbedrägeri samt sviklig anmälan. Talan förkastades i HärR och bifölls i HovR. HD ansåg det inte vara tillförlitligt bevisat, att försäkringstagaren uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet förorsakat branden, men då han svikligen givit felaktiga uppgifter om den brunna egendomens värde och då försäkringsgivaren enligt försäkringsavtalet härvid skulle vara fri från ansvar samt då försäkringstagarens förfarande inte hade ägt rum under sådana omständigheter, att försäkringsgivaren, som presterat de felaktiga beloppen, enligt lag likväl borde anses vara skyldig att utge ersättning, lät HD med stöd av FAL § 23 vid slutresultatet i HovR:s dom bero.

HD 6. 3. 1961/852. Vid en eldsvåda hade delar av ett försäkrat handelsvarulager samt av försäkrat hemlösöre förstörts. Försäkringstagaren hade i sin förteckning över lagret givit överdrivna uppgifter, varför RR med stöd av en ansvarsfrihetsklausul hade förkastat talan för båda egendomsgruppernas del. HovR lät med stöd av FAL § 23 vid RR:s utslag bero, då försäkringstagarens förfarande inte hade ägt rum under sådana omständigheter, att försäkringsgivaren i strid med det nämnda villkoret vore skyldig att utge ersättning. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

HD 11. 2. 1975/2695/74. Efter att försäkrat hemlösöre m m hade brunnit hade försäkringstagaren (och en försäkringshavare) inkommit med en förteckning över förstörd egendom, som två av hans försäkringsgivare på grundval av en polisundersökning hade funnit otillförlitlig, varför de krävde att en rättad förteckning skulle inlämnas. Försäkringstagaren vidhöll sina krav och väckte sedermera talan mot sina försäkringsgivare. RR fann, att försäkringstagaren hade anmält en betydande mängd sådana föremål, som han inte haft i den brunna byggnaden, överdrivit mängden av olika förstörda varuslag samt uppgivit högre än gängse pris för den brunna egendomen, varför talan förkastades med stöd av FAL § 23,

då försäkringstagarens svikliga förfarande inte ägt rum under sådana omständigheter, att försäkringsgivarna borde anses skyldiga att utge ersättning. HovR utdömde efter prövning viss ersättning med beaktande av, att försäkringsfallet huvudsakligen berört försäkringstagarens bostads- och hemlösöre, som visats åtminstone delvis omfatta inte allmänt saluhållna föremål, som han ärvt av sina föräldrar eller som han själv samlat. Tre försäkringsgivare sökte ändring i HD, som för deras del lät bero vid RR:s utslag.

Den speciella generalklausulen i FAL § 23.1 har inte blivit en död bokstav i domstolspraxis. Den begränsning av avtalsfriheten, som regeln möjliggör, har faktiskt förverkligats i ett antal fall. Vid den in casu-prövning som HD haft att företa vid tillämpningen av paragrafen, synes man ha beaktat argument av följande slag:

(i) Om det svikliga förfarandet hänför sig till en grupp av egendom, borde detta inte påverka försäkringstagarens rätt till ersättning för annan egendom som omfattas av samma försäkringsavtal. 1961 års fall visar dock, att detta argument inte alltid tillmätes avgörande vikt.

(ii) Även i övrigt skall man uppenbarligen beakta förhållandet mellan det svikligen uppgivna beloppet och storleken av den faktiska skadan.

(iii) En långtgående sanktionskumulation bör undvikas; straffsanktion och fullständigt bortfall av ersättning skall inte kombineras.

(iv) Vid bedömningen kan det vara av betydelse, huruvida försäkringsgivaren förletts att utge respektive har återfått det svikligen utkrävda beloppet.

c. Nämnderna

I det material som genomgåtts har inte påträffats några fall, där en nämnd ansett de faktiska förhållandena vara sådana, att korrektionsmöjligheten enligt FAL § 23.1 borde utnyttjas. Två av

de fall, där domstolarna med stöd av den nämnda paragrafen utdömt ersättning, hade tidigare förelagts SSn för utlåtande. I SSn 109, som sedermera ledde till rättsfallet HD 7. 5. 1965/1296, förespråkade man — bl a med stöd av en analogi från HD 1940 II 83 — full ansvarsfrihet för försäkringsgivarna. Endast en ledamot var beredd att blott nedsätta ersättningen med en tredjedel. I SSn 128, som motsvarar HD 15. 6. 1967/1551, ville nämnden likaså förkasta alla försäkringstagarens ersättningskrav. Åtminstone i dessa fall har SSn vid villkorskontrollen följt en mot försäkringstagaren strängare linje än samtliga rättsinstanser.

D. Sammanfattning

Den tidigare antydda bedömningen, att det i praktiken blott i tämligen obetydlig utsträckning kan antas förekomma situationer, där försäkringsgivarnas handlande klart skulle stå i strid med lagens tvingande regler, jävas inte av det material ur rättspraxis som här genomgåtts. Det förekommer blott ett fåtal fall, där en domstol eller nämnd haft (eller borde ha haft) anledning att ifrågasätta någon klausuls giltighet i förhållande till de tvingande reglerna.[47] De ärenden, där frågan om villkorskontroll efter tillkomsten av FAL aktualiserats, utgör blott en bråkdel av det totala antalet försäkringstvister inför domstolar och nämnder.

Det är givetvis inte otänkbart att anse avsaknaden av omfattande praxis i någon utsträckning utgöra en följd av, att försäkringstagarna inte alltid är villiga att fullfölja sina ersättningskrav inför rätta.[48] Särskilt i fall, där försäkringsvillkoren råkat i strid med någon tvingande regel, kan försäkringstagarnas aktivitet antas

---

47 Ovan i § 10.5 har ytterligare refererats ett mindre antal fall, där domstol eller nämnd med hjälp av en för försäkringstagaren förmånlig tolkning av de tvingande reglerna hade kunnat åberopa dessa mot vissa klausuler i försäkringsvillkoren.

48 Se ovan § 4. 4 B.

korrelera med deras kännedom om den aktuella lagstiftningens förekomst och innehåll. En effektiv efterhandskontroll av försäkringsvillkor förutsätter, att försäkringstagarna är medvetna om de begränsningar av avtalsfriheten som lagstiftaren uppställt.[49]

---

[49] Se även t ex *Grönfors*, Festskrift 223, *Hellner*, Försäkringsrätt 62 och *Schmidt*, Faran 37.

§ 12. FAL § 3 SOM KOMPLEMENT TILL DE TVINGANDE REGLERNA

1. PROBLEMSTÄLLNING

FAL:s förhållande till avtalsfriheten anges explicit i FAL § 3, som erhållit följande lydelse:

»Från stadgandena i denna lag kunna avvikelser i försäkringsavtalet göras, därest icke sådant i lagen är förbjudet eller skall anses vara förbjudet.»

Det sista uttrycket visar, att presumtionen angående avtalsfrihet inte skall betraktas som fullständig. I tillägg till de uttryckligen tvingande reglerna kan det finnas andra paragrafer i lagen, som »skall anses» vara tvingande. I det föreliggande avsnittet undersöks, vilka ytterligare begränsningar i avtalsfriheten lagstiftaren velat åstadkomma genom den nämnda formuleringen och i vilken utsträckning detta haft något inflytande på praxis.

2. LAGENS FÖRARBETEN

I de finska och svenska kommittéförslagen hade § 3 givits en entydig utformning: lagens regler skulle vara dispositiva, »där ej i lagen stadgas att ... avvikelse ej må äga rum.»[1] Däremot hade

[1] Formuleringen återfinns redan i de finska och svenska förslagen i *Förslag 1923* § 3. Se även *Förslag 1922* § 3, samtliga texter.

den danska och den norska kommittén på denna punkt givit lagtexten en annan formulering. I deras förslag utsades, att avvikelse från lagens regler kunde ske, »medmindre andet er bestemt i Loven eller følger af andre Retsregler»[2] respektive »forsåvidt ikke loven selv eller andre rettsregler forbyr det».[3] Trots de nämnda olikheterna i lydelsen hos lagförslagen uppvisar kommittéernas motivering till § 3 stora likheter. Den entydiga lydelsen hos den finska versionen hindrar sålunda inte den finska kommittén från att konstatera:

»Det torde knappast behöva påpekas att även de av lagens bestämmelser, vilka ej enligt uttrycklig föreskrift äro tvingande skola vika för avtal allenast för så vitt den mot vilken avtalet åberopas, däri deltagit och avtalet i övrigt avser förhållanden om vilka avtal med laga verkan kan träffas ... Såsom exempel på förhållanden, vilka äro av den natur att avtal därom icke kan med laga verkan träffas, må nämnas frågorna om förlängning av lagstadgad preskriptionstid, om verkan av försäkringsgivarens konkurs eller likvidation, om utmätningsfrihet för livförsäkringsbrev o s v.»[4]

Detta uttalande överensstämmer såväl med den kortfattade anmärkningen i det norska betänkandet, att en del av förslagets bestämmelser — såsom reglerna om följderna av försäkringsgivarens konkurs o s v — »efter sin natur» är tvingande,[5] som med de mer omfattande synpunkter som framlades av den danska kommittén. I de danska motiven utsägs, att reglernas tvingande karaktär följer av andra rättsregler blott i fall, »hvor Loven undtagelsesvis giver Regler af offentligretlig Natur, eller hvor der findes en anden

---

[2] Formuleringen återfinns redan i den danska versionen av § 3 i *Förslag 1923*. Enligt den i Danmark slutligen antagna lydelsen skall reglerna vara dispositiva »for så vidt de ikke udtrykkeligt er erklaeret for ufravigelige, eller deres ufravigelighed følger af andre retsregler.»

[3] Formuleringen återfinns redan i den norska versionen av § 3 i *Förslag 1923*. På denna punkt vidtogs ingen ändring i senare skeden av det norska lagstiftningsarbetet.

[4] *Förslag 1925*. 51 f, så även *SOU 1925: 21*. 68.

[5] *Bugge*, Motiver 34.

Lovbestemmelse end Forsikringsloven eller et almindeligt Retsprincip, hvorefter Bestemmelser af en vis Art gaelder uanset Parternes modstaaende Aftale.» Som exempel på regler, som av denna anledning borde anses helt eller delvis tvingande, fastän detta inte uttryckligen angivits, nämns bl a § 26 om avtalets bortfall vid försäkringsgivarens konkurs och § 29 om preskription, där allmänna rättsprinciper förhindrar en förlängning av preskriptionstiden genom avtal.[6]

Uttrycket »skall anses vara förbjudet» tillfogades det finska lagförslagets § 3 i 1932 års proposition.[7] Någon motivering härtill gavs inte i propositionen; man konstaterade blott allmänt, att förslaget »i formellt och språkligt avseende granskats och rättats».[8] Med beaktande härav synes man kunna anta, att propositionsskribenten inte genom omformuleringen av § 3 velat införa några nya begränsningar i avtalsfriheten, utan att han blott på samma sätt som skett i de danska och norska kommittéförslagen önskat ge en explicit antydan i lagtexten om de »naturliga» begränsningar som omnämnts i motiven.[9]

3. RÄTTSVETENSKAPEN

A. Hakulinens åsikt

I litteraturen har Hakulinen föreslagit en tolkning av det sista uttrycket i FAL § 3, som skulle ge detta en avsevärt mer betydelsefull ställning än lagstiftaren uppenbarligen avsett.[10] Författaren framhåller, att vissa stadganden såväl i FAL som i annan lagstiftning är »av naturen» tvingande. Detta gäller speciellt regler, som

---

6 *Udkast 1925.* 30.

7 Även i *Reg prop 62/1930* hade paragrafen en annan lydelse än i kommittébetänkandet. Här ingick dock ännu inget omnämnande av regler som »skulle anses» tvingande.

8 *Reg prop 73/1932.* 1.

9 Den svenska lagen erhöll inget motsvarande tillägg, fastän § 3 också här omformulerades i förhållande till kommittéförslaget.

10 *Hakulinen,* DL 1948. 132 ff.

skall skydda försäkringstagares,[11] borgenärers eller någon annan tredje mans rätt; sådana regler kan i allmänhet inte åsidosättas till nackdel för den skyddade parten genom avtal mellan försäkringsgivaren och -tagaren. Likaledes är det klart, att preskriptionstid inte kan förlängas genom avtal. Den tvingande karaktären hos de nyss anförda reglerna är dock så självklar, att det inte hade behövts något tillägg i lagen för att utmärka denna. Då paragrafens slutgiltiga ordalydelse inte heller utvisar, att man med tillägget endast avsett att träffa sådana avtal, som enligt allmänna, även i annan lagstiftning gällande principer skulle anses ogiltiga, föreligger därför inget formellt hinder för att tolka lagen så, att ett villkor, som avviker från en regel, som inte är uttryckligen tvingande, kunde anses ogiltigt på försäkringsrättsliga grunder och då det strider mot de intressen lagen avser att skydda. Dock skulle inte ett villkor, som endast i ringa mån avviker från en sådan regel, kunna förklaras ogiltigt; regeln skulle kunna åberopas blott mot villkor, som är så kvalificerade, att de, ifall de blir allmänna, i oskälig mån försätter medborgarnas försäkringsskydd i fara. Den genom generalklausulen i FAL § 34 påbjudna prövningen av försäkringsvillkorens billighet in casu skulle enligt detta kompletteras av en på FAL § 3 baserad generell rättspolitisk bedömning av olika försäkringsvillkors godtagbarhet.

I sin tolkning av FAL § 3 synes *Hakulinen* stå tämligen ensam.[12] Hans inlägg har inte givit upphov till någon fortsatt diskussion rörande tolkningen av slutorden i FAL § 3. Det presenterade tolkningsförslaget är också så abstrakt utformat, att det knappast är möjligt att på basen därav dra några slutsatser angående *Hakulinens* ståndpunkt i enskilda frågor. Vid den fortsatta undersökning-

---

11 Med hänsyn till den fortsatta motiveringen är det uppenbart, att omnämnandet av försäkringstagaren (a a 133) i detta sammanhang intagits av misstag.

12 Den i sig träffande kritik mot FAL § 3 som anförs av *Routamo,* DL 1969. 275 not 2 synes dock även bygga på antagandet, att domstolarna kunde befaras efter egen övertygelse förklara vilken som helst av FAL:s regler tvingande med stöd av FAL § 3.

en av, vilka stadganden man i litteraturen velat betrakta som tvingande, beaktas därför de av honom anförda synpunkterna blott i den mån de konkretiserats i förslag till tolkning av enskilda lagregler.

B. Föreslagna begränsningar i avtalsfriheten

De stadganden som i litteraturen tolkats vara tvingande har i regel varit av de slag som nämns i förarbetena: regler om tredjemansskydd, regler av »offentligrättslig karaktär» och preskriptionsregler. Diskussionen angående den tvingande egenskapen hos dessa regler är tämligen likartad i alla de nordiska länderna oberoende av, vilken formulering lagen erhållit; också i svensk doktrin omnämns flera »naturliga» begränsningar, trots att lagen på denna punkt tiger. I ett fåtal övriga fall har enstaka författare i den finska litteraturen framkastat tanken på att betrakta en regel som tvingande med stöd av den speciella formuleringen i FAL § 3. — I det följande ges en översikt över de regler för skadeförsäkring, som man i den rättsvetenskapliga diskussionen ansett begränsa avtalsfriheten utöver det som explicit anges i FAL. Först omtalas de »naturliga» begränsningarna.

(i) *Regler av offentligrättslig natur.* Som nämnts, uttalade man i förarbetena till FAL, att reglerna om verkan av försäkringsgivares konkurs skulle vara tvingande. FAL § 26.2, som ger försäkringstagaren omedelbar uppsägningsrätt vid motpartens konkurs samt föreskriver, att avtalet automatiskt skall förfalla tre månader efter konkursens början, har i enlighet härmed också i litteraturen betraktats som indispositiv.[13] Det är mer osäkert, huruvida man

[13] *Vihma,* Palovakuutussopimus 407 samt betr motsvarande regel i den norska lagen § 26.1 *Bugge,* Motiver 93. *Bentzon—Christensen* 174 f konstaterar, att bestämmelsen om avtalets bortfall tre månader efter konkursen skall anses tvingande. *Ignatius—Kivivuori* 74 och *Eklund—Hemberg* 67 framhåller blott allmänt, att reglerna i § 26 är tvingande i den mån de är av konkursrättslig natur. — FAL § 26.2 åsidosätts enligt § 26.3 av reglerna i L om försäkringsbolag, se särsk §§ 60—62.

önskat förläna denna egenskap även åt regeln i FAL § 26.4, som stadgar ersättningsskyldighet för försäkringsgivaren gentemot den, som lidit skada p g a att avtalet upphört att gälla.[14]

Den finska och den svenska kommittén angav också, att reglerna om verkan av försäkringsgivares likvidation skulle hänföras till gruppen »naturligt» tvingande. Med detta uttalande syftade man uppenbarligen på reglerna i FAL § 27, som ger försäkringstagaren rätt att omedelbart säga upp respektive häva avtalet samt kräva ersättning för skada, då försäkringsgivarens rätt att driva försäkringsrörelse i Finland upphör eller då försäkringsbolag eller -förening upplöses. I sistnämnda fall skall dessutom avtalet förfalla ett år efter upplösningsbeslutet, ifall den lagstadgade hävningsrätten inte utnyttjats. I de finska och de svenska kommentarerna till § 27 anges inte explicit i vilka avseenden paragrafen borde anses utgöra en begränsning av avtalsfriheten, utan man nöjer sig med att konstatera, att reglerna inte skall betraktas som tvingande »i vidare mån än de kunna anses vara av offentligrättslig innebörd».[15]

Till de regler som p g a sin offentligrättsliga natur ansetts vara tvingande kan ytterligare räknas FAL § 58.2, som föreskriver, att ersättningsbelopp för utmätt gods på borgenärs yrkande skall utges till utmätningsman.[16]

(ii) *Skyddet av tredje man.* I överensstämmelse med uttalandet i det finska och det svenska kommittébetänkandet om tredje mans ställning framhåller man i den finska rättslitteraturen, att reglerna i FAL §§ 57.2 och 58.1, som ger vissa tredje män (försäkringshavare)

---

[14] Jfr uttalandena av *Ignatius—Kivivuori* och *Eklund—Hemberg* i föreg not. *Bentzon—Christensen* 175 anser regeln vara »ikke egentlig tvingende»; en avvikelse skulle dock vara tvivelaktig bl a med hänsyn till § 34.

[15] *Eklund—Hemberg* 68, så även *Ignatius—Kivivuori* 75. Jfr *Bentzon—Christensen* 179, som anser reglerna om hävningsrätt då rätten att driva försäkringsrörelse i landet upphör vara tvingande, samt *Bugge,* Motiver 95, som klassificerar hela paragrafen som dispositiv.

[16] *Ignatius—Kivivuori* 151 åsyftar uppenbarligen detta moment, då de uttalar att paragrafens regler är tvingande endast i den mån de är av processrättslig natur. Så även *Eklund—Hemberg* 128.

rätt att förhandla om och uppbära försäkringsbeloppet, respektive ger pant- och retentionsrättsinnehavare rätt att under vissa förutsättningar utfå sin fordran ur utfallande ersättningsbelopp, visserligen inte är tvingande; de angivna rättighetsinnehavarnas ställning kan dock inte försämras genom avtal mellan försäkringsgivaren och försäkringstagaren.[17] Däremot har berikandeförbudet åberopats som motivering för att tvingandeförklara regeln i FAL § 57.1, som ger tredje man, till vars förmån försäkringen gäller, rätt till utfallande försäkringsbelopp.[18]

Vissa författare anser också att FAL § 95, som frånkänner försäkringstagaren rätt att uppbära ersättning ur ansvarsförsäkring i vidare mån än han gottgjort den skadelidande eller erhållit dennes samtycke till uppbärandet samt därtill ger den skadelidande ett direkt krav mot ansvarsförsäkringsgivaren i vissa fall, skall anses tvingande, dels p g a berikandeförbudet och dels emedan paragrafen berör tredje mans rätt.[19]

(iii) *Förlängning av preskriptionstid.* Den i förarbetena framlagda åsikten, att preskriptionstiden i § 29 inte kan förlängas genom avtal, upprepas av ett flertal författare.[20]

---

[17] Se *Ignatius—Kivivuori* 149 f, 151, *Vihma,* Palovakuutussopimus 370 f (betr § 57.2). Jfr dock *Eklund—Hemberg* 126, 128 samt *Bugge,* Motiver 157, 159 och *Grundt,* Forsikringsrett 363 jfrd med 358. Se även *Bentzon—Christensen* 347 f, 353 f. — Reglerna om inteckningshavares rätt till försäkringsersättning i F om inteckning i fast egendom § 18.1 och L om lösöreinteckning § 11, vilka erhöll sin nuvarande lydelse i samband med tillkomsten av FAL (L 134 och 136/1933) anses tvingande, se *Vihma,* Palovakuutussopimus 357. Se numera även L om inteckning i bil (810/1972) § 5.1.

[18] *Ignatius—Kivivuori* 149, *Vihma,* Palovakuutussopimus 368 samt *Bentzon—Christensen* 347 och *Sindballe* 35. Jfr dock *Bugge,* Motiver 157 och *Eklund—Hemberg* 126.

[19] *Ignatius—Kivivuori* 222. Se även *Bugge,* Motiver 216, som dock anser lösningen osäker. *Bentzon—Christensen* 484 betraktar den till sitt innehåll annorlunda regeln i den danska lagen § 95.1 som tvingande. I norsk rättspraxis har § 95.3 ansetts vara indispositiv, se NRt 1954. 1002 och *Selmer,* Forsikringsrett 33 f. — *Eklund—Hemberg* 175 konstaterar kort: icke tvingande.

[20] *Hakulinen,* DL 1948. 134, *Ignatius—Kivivuori* 7 samt *Bentzon—*

(iv) *Lagligt intresse.* En »naturlig» begränsning av avtalsfriheten framgår även av regeln i FAL § 35, enligt vilken varje lagligt intresse, som kan uppskattas i penningar, må göras till föremål för skadeförsäkring. Utan direkt hänvisning till FAL § 3 hävdar flera författare i överensstämmelse med uttalanden i motiven, att avtal om försäkring av olagligt intresse är ogiltigt.[21] — Ett tvingande krav på ekonomiskt intresse som förutsättning för försäkringsersättning har explicit uttalats i FAL § 39.[22]

(v) *Försäkringsgivares regressrätt. Hakulinen* konkretiserar sina ovan refererade allmänna synpunkter på tolkningen av FAL § 3 i en diskussion därom, huruvida försäkringsvillkor, som ger försäkringsgivaren en mer vidsträckt regressrätt än FAL § 25, skall anses vara tillåtna. Hans konklusion blir, att en obegränsad regressklausul måste betraktas som ogiltig åtminstone i förhållande till vissa personer, som står försäkringstagaren nära.[23] I överensstämmelse med ett uttalande i regeringens proposition [24] råder dock bland övriga författare — såväl tidigare som senare — enighet därom, att paragrafen skall anses dispositiv.[25] En annan fråga, som faller utanför ramen för den föreliggande avhandlingen, är, huruvida den skadelidande efter att skadan inträffat kan överföra sitt

---

Christensen 186 och *Lyngsø,* FAL 55, se även *Bugge,* Motiver 97 och *Grundt,* Forsikringsrett 410. Denna begränsning i avtalsfriheten omnämns inte av *Eklund—Hemberg* 71.

[21] Se *Förslag 1925.* 90, *SOU 1925:21.* 116 och *Udkast 1925.* 74 samt *Bentzon—Christensen* 209, 212, *Eklund—Hemberg* 79, *Ignatius—Kivivuori* 90, *Lyngsø,* FAL 178 och *Ussing,* Enkelte kontrakter 246. — *Bugge,* Motiver 106 konstaterar, att paragrafen inte är tvingande.

[22] § 35 och § 39 sammankopplas uttryckligen av *Bentzon—Christensen* 212, *Hellner,* Försäkringsrätt 215 och *samma,* Försäkringsbara intressen 7.

[23] *Hakulinen,* DL 1948. 136 ff.

[24] Se ovan § 7 vid not 5.

[25] *Ignatius—Kivivuori* 69 f, *Palmgren,* JFT 1945. 301, *Routamo,* NFT 1970. 195 f, *samma,* SVLY XXI. 41 f, *Saxén* 315, *Vihma,* Palovakuutussopimus 433 samt uppenbarligen *Mali,* NFT 1960. 330 och *Riska,* SVLY XIX. 31. Så även i svensk doktrin *Eklund—Hemberg* 64, *Hellner,* Regressrätt 166, *samma,* Försäkringsrätt 285, *Hult,* Föreläsningar 155 f och *Karlgren,* Skadeståndsrätt 235 f. § 25 är uttryckligen tvingande i Danmark och Norge.

skadeståndsanspråk till försäkringsgivaren. Även denna fråga har i litteraturen besvarats jakande.[26]

(vi) *Skyddet av försäkringstagaren.* I litteraturen har påträffats blott ett enstaka yttrande, där FAL § 3 skulle ha åberopats i syfte att skydda försäkringstagaren. *Vihma* accepterar inte den i dansk litteratur förfäktade ståndpunkten, att regeln i § 83.1 såsom ett undantag från reglerna om upplysningsplikt och fareökning borde anses vara tvingande; däremot kunde den måhända betraktas som indispositiv med stöd av FAL § 3.[27]

4. RÄTTSPRAXIS

A. Inledning

De ovan i pp (i)—(iv) angivna »naturliga» begränsningarna i avtalsfriheten har inte prövats i rättspraxis. Frågan, huruvida FAL §§ 25 och 83.1 skall anses vara tvingande, synes däremot vara av större praktisk betydelse, i det såväl domstolar som nämnder haft att ta ställning härtill.[28] Som framgått tidigare i § 10.5 B a (iv) och C b (v) har man härvid uppenbarligen i både domstols- och nämndpraxis behandlat den sistnämnda regeln som principiellt dispositiv, då man valt att åberopa FAL § 34 till stöd för ett åsidosättande av avvikande avtalsvillkor i vissa fall. De facto har man på denna väg

---

[26] *Palmgren,* JFT 1945. 301 ff (med kritik av tidigare rättspraxis), *Routamo,* NFT 1970. 196, *samma,* SVLY XXI. 42 och *Saxén* 315. Så även i Sverige *Hellner,* Regressrätt 167, *samma,* Försäkringsrätt 285 och *Karlgren,* Skadeståndsrätt 236 not 9. Se även *Hellner,* NU 1961: 6. 95.

[27] *Vihma,* Palovakuutussopimus 209 f, där även tanken på en tillämpning av FAL § 34 framkastas. — Se betr debatten kring FAL § 83 i övrigt ovan § 10.3 B.

[28] Härutöver må nämnas, att SSn på förfrågan uttryckligen konstaterat, att FAL § 18 inte är tvingande (SSn 124). Se härom nedan § 13.4 C c (ii).

nått samma resultat som om man hade förklarat FAL § 83.1 tvingande. Ur försäkringstagarnas synvinkel hade dock en praxis stödd på FAL § 3 varit att föredra, emedan tillämpningen av FAL § 34 i princip förutsätter en ny bedömning av de föreliggande omständigheterna i varje enskilt fall, som upptas till prövning. — Praxis rörande klassificeringen av den andra ovannämnda paragrafen, FAL § 25, behandlas närmare i det följande avsnittet.

B. FAL § 25 — tvingande eller dispositiv rätt?

a. HD

Som ovan framgått, kan man här särskilja två delproblem: dels kan man ställa sig tvekande till giltigheten hos klausuler i försäkringsavtal, vilka utvidgar försäkringsgivarens regressrätt utöver de gränser FAL § 25 anger, och dels är betydelsen av en överföring av skadeståndsanspråk från försäkringstagaren till försäkringsgivaren efter försäkringsfallet problematisk. Strängt taget faller blott den förstnämnda frågan inom ramen för den föreliggande avhandlingen; då man i rättspraxis inte hållit de båda spörsmålen klart i sär, måste praxis emellertid här refereras i sin helhet.

I HD gjorde sig till en början ett synsätt gällande, enligt vilket de förutsättningar för regressansvar som FAL § 25 uppställde åtminstone inte skulle kunna kringgås genom en överföring av skadeståndsanspråk efter försäkringsfallet. I ett rättsfall från år 1941 förkastades — utan någon explicit hänvisning till FAL § 3 — regresstalan uttryckligen på denna grund.[29] Under senare delen av

---

[29] HD 1941 I 4 (omr 4—1). I HD 1939 II 419 förkastades också regresstalan, då grovt vållande inte förelåg. Det tryckta referatet innehåller här ingen uppgift om någon överföring av regressanspråket; ur handlingarna framgår, att försäkringsgivaren företett ett kvitto, genom vilket försäkringstagaren bl a överförde alla sina rättigheter mot tredje man till försäkringsgivaren.

1940-talet var rättspraxis vacklande: i transportförsäkringsfall godtogs utan särskild motivering överföringar av skadeståndsanspråk,[30] medan man i andra fall uppenbarligen krävde i FAL § 25 angivet grovt vållande hos den ersättningsskyldige oberoende av eventuella cessioner.[31] Fr o m 1950-talet har HD alltid statuerat regressansvar utan hänsyn till graden av vållande så snart överföring av skadeståndsanspråket skett.[32] I några fall har man härvid till stöd för avgörandet hänvisat såväl till överföringen som till en regressklausul i försäkringsvillkoren.[33] HD:s inställning till den här aktuella problematiken synes numera vara klar: FAL § 25 skall anses utgöra dispositiv rätt i alla avseenden.[34]

---

[30] Se HD 1945 II 280, där man i motiveringen framhäver, att skadeståndsanspråket överförts till försäkringsgivaren, medan man inte diskuterar frågan om arten av den ersättningsskyldigas (järnvägsstyrelsens) ansvar, samt HD 1947 II 78.

[31] Se HD 1945 II 135 och 1946 II 273, där ersättningstalan förkastades resp bifölls med hänvisning till avsaknaden resp förekomsten av grovt vållande. I vartdera fallet hade försäkringsgivaren ingivit ett kvitto, genom vilket försäkringstagaren överförde sina ersättningsanspråk till försäkringsgivaren. De tryckta referaten innehåller dock ingen upplysning härom.

[32] Det första uttryckliga ställningstagandet i denna riktning förekommer i HD 1954 II 51 (omr 4—1). Se dessutom HD 15. 6. 1953/2151 (transportförsäkring), 21. 10. 1955/3217 (transportförsäkring; cessionen framgår blott av handlingarna), 1959 II 70 (transportförsäkring; omr 3—2), 30. 9. 1960/2526, 1965 II 65 (trafikförsäkringsgivares regress mot utomstående), 1969 II 34, 1973 II 15, 1973 II 41 (transportförsäkring) och 8. 1. 1975/34. Se även HD 1958 II 129, där regressklausul samt överföring ansågs ge försäkringsgivaren en självständig talerätt. Se slutligen också motiveringen i HD 1976 II 38.

[33] Se HD 1958 II 129, 1959 II 70, 30. 9. 1960/2526, 1969 II 34 och 1973 II 15.

[34] Ändringen av praxis i HD behöver givetvis inte ha medfört en lika snabb ändring av underrättspraxis: ännu år 1967 kunde t ex Pikis HärR trots regressklausul och överföring av skadeståndsanspråk förkasta en regresstalan med motiveringen, att grov vårdslöshet inte förelåg, se HD 1969 II 34.

b. Nämnderna

I nämndpraxis förekommer givetvis inte många regressfall, då nämnderna inte har till uppgift att ge utlåtanden om sådana frågor.[35] I det fåtal utlåtanden som trots detta avgivits av SSn synes nämnden följa den linje som HD utstakat. Medan man i SSn 5 (1944) säger, att den skadelidande inte gjort sig skyldig till sådan grov vårdslöshet som enligt lag och försäkringspraxis skulle göra det möjligt att med framgång kräva ersättning,[36] uttalar man i SSn 66 (1956) uttryckligen:

»Nämnden vill dock göra Eder uppmärksam på, att enligt en dom av Högsta domstolen av den 4 maj 1954 har 25 § lagen om försäkringsavtal ansetts icke göra hinder för den skadelidande att till försäkringsgivaren överlåta sin rätt till skadeersättning av den person, som genom vårdslöshet framkallat försäkringsfallet, ehuru den vårdslöshet, som stannat denna till last, icke varit av grov beskaffenhet. Då alla fordrings- och andra anspråk, som försäkringstagaren på grund av branden kan göra gällande mot tredje man, enligt 33 § 2 mom i Edra allmänna försäkringsvillkor i och med ersättningens utbetalande övergå på Eder till ersättningens belopp, har Ni således möjlighet att söka ersättning av den eller de, som genom vårdslöshet eller oaktsamhet varit vållande till eldens uppkomst, ehuru vårdslösheten till sin beskaffenhet icke uppfattas såsom grov.»

5. AVTALSPRAXIS

Inte heller i belysning av avtalspraxis förefaller de »naturliga» begränsningarna i avtalsfriheten betydelsefulla. Avsaknaden av lagstridiga klausuler utgör här uppenbarligen snarare en följd av

---

35 Se SSn 30 och 31.

36 Något direkt ställningstagande till frågan om tillåtligheten av regressklausul eller överföring innehåller utlåtandet inte. Också i SSn 30 och 31 diskuteras frågan om förutsättningarna för regress enligt FAL § 25, utan att möjligheten att uppställa avvikande villkor antyds.

reglernas ringa praktiska relevans än av deras starka preventiva genomslagskraft.

De praktiskt viktiga FAL §§ 25 och 83.1 har i det stora flertalet ställningstaganden i litteratur och rättspraxis klassificerats som dispositiva. Det är därför inte särskilt uppseendeväckande, att de inte i någon högre grad förmått påverka avtalspraxis. Redan ovan i § 10.4 B b (xiv) har angivits, att klausuler om försäkringsstället, vilka formulerats som ansvarsbestämningar, utgör regeln även vid brandförsäkring. Likaledes förbehåller sig försäkringsgivarna i ett flertal avtalsformulär en längre gående regressrätt mot utomstående skadevållare än FAL § 25 medger.[37]

Även i de (fåtaliga) försäkringsvillkor från 1940-talet som här genomgåtts förekommer regelmässigt klausuler, som förpliktar försäkringstagaren att överföra alla sina ersättningsanspråk mot tredje man till försäkringsgivaren. Den fortsatta aktualiteten i rättspraxis hos frågan om regressregelns dispositiva eller tvingande karaktär stärker också intrycket, att prejudikatet från år 1941 haft en obetydlig genomslagskraft i försäkringspraxis. En orsak härtill är måhända, att avgörandet, som tidigare nämnts, blev kritiserat i litteraturen.

6. SAMMANFATTNING

Uttrycket »skall anses vara förbjudet» avsågs knappast indikera några väsentliga begränsningar i avtalsfriheten utöver dem som explicit angivits i lagen. I rättspraxis har FAL § 3 heller inte åberopats som stöd för nya inskränkningar; måhända var dock 1940-talets numera föråldrade regresspraxis influerad av paragrafens formulering. Som instrument för styrningen av försäkringsvillkor är slutorden i FAL § 3 sålunda i stort sett betydelselösa.

---

[37] Se BrandV 43, ButV 43, InbrV 43, VattV 43, GlasV 43, HemFritV 43 och HemV 43, vilka dock något oklart stipulerar, att »*alla* fordringar» m m skall övergå »enligt FAL § 25», samt FastV 43, SkogsV 43, FörAnsvV 43, BilV 43, MaskinavbrV 43, BrandavbrV 43 och HusdjursV 22.8.

§ 13. FAL § 34 SOM KOMPLEMENT TILL DE TVINGANDE REGLERNA

1. INLEDNING

FAL utgjorde det första centrala kontraktsrättsliga lagverk, i vilket man hos oss intog en generell regel om jämkning av oskäliga avtal. Lagen kan betecknas som en pionjär i den utveckling som lett fram till en allmän acceptering av en jämkningsregel i finsk kontraktsrätt.[1]

Tanken på en försäkringsrättslig jämkningsregel uppkom redan i ett tidigt skede av det kommittéarbete som resulterade i FAL. Det första utkastet till försäkringsavtalslag av år 1921 innehöll redan en allmän generalklausul. Denna återfanns i § 52, som i den finska versionen hade erhållit följande lydelse:

»Finnes tillämpningen av någon i försäkringsavtal upptagen bestämmelse, som ej tillika är innefattad i denna lag, i enskilt fall leda till uppenbar obillighet och kan det antagas, att bestämmelsens innebörd ej blivit uppfattad av försäkringstagaren, må bestämmelsen kunna av rätten lämnas utan avseende.»

Regeln omarbetades senare — man införde bl a en hänvisning till god försäkringssed[2] — och den placerades som § 34 i de förslag som avgavs år 1925.[3] I dessa förslag var den finska och den svenska generalklausulen likalydande, medan det danska och det

---

1 Se närmare härom ovan § 1.3 A b in fine.

2 Redan i *Förslag 1921* begagnade den norska kommittén uttrycket »staar i strid med sund praksis».

3 I *Förslag 1922* och *Förslag 1923* ingick generalklausulen i § 39.

norska betänkandet innehöll var sin särskilda variant. Samtliga förslag utom det danska underkastades sedermera ytterligare mindre omformuleringar, innan de antogs som lag. I sin slutgiltiga form kom den finska FAL § 34 att lyda på följande sätt:

»Skulle i försäkringsavtalet intaget villkor, som avviker från denna lag, leda till uppenbar obillighet, må det kunna efter omständigheterna och god försäkringspraxis jämkas eller lämnas utan avseende.»

Då den finska och den svenska lagen omformulerades på olika sätt, kom alla de nordiska försäkringsavtalslagarna att avvika från varandra på denna punkt. De varierande formuleringarna har medfört, att man i den rättsvetenskapliga litteraturen i de olika länderna delvis kommit att framhäva olika spörsmål vid tolkningen av generalklausulen. Som en bakgrund till den presentation av diskussionen som nedan anförs, skall därför generalklausulens lydelse i de övriga nordiska länderna här återges in extenso:

Sverige: »Skulle försäkringsvillkor, som avviker från denna lag, i något fall leda till uppenbar obillighet, må det, ändå att vad om avtal i allmänhet gäller ej föranleder därtill, kunna jämkas eller lämnas utan avseende, där sådant kan anses överensstämma med en god försäkringspraxis.»
Norge: »Hvor et forsikringsvilkår som ikke finnes i denne lov, fører til åpenbart urimelige og med god forsikringspraksis stridende resultater, skal det forsåvidt settes ut av betraktning.»
Danmark: »Leder en bestemmelse i forsikringsaftalen, der afviger fra, hvad denne lov ville medføre, i det enkelte tilfælde til åbenbart ubillige resultater, skal bestemmelsen tilsidesættes, for så vidt dette ville stemme med god forsikringspraksis.»

2. DET UTTALADE SYFTET

Syftet med generalklausulen var att komplettera det skydd av försäkringstagaren som skulle åstadkommas med hjälp av de tvingande reglerna. Kommittéerna fann det nämligen vara omöjligt, att »genom tvingande lagbud träffa varje särskilt fall, där miss-

bruk av avtalsfriheten kan tänkas förekomma». Det skulle alltid, oberoende av vilken utförlighet lagen gavs, uppstå luckor, som kunde utnyttjas vid utformningen av försäkringsvillkoren. En generell jämkningsregel var därför nödvändig för att förhindra uppkomsten av sådana situationer.[4] Efter att kommittéerna bestämt sig för att inta jämkningsregeln i sina lagförslag ansåg de sig också kunna stryka ett antal tvingande regler, som tidigare hade »belamrat» deras utkast.[5]

Det första utkastet till en generalklausul hade väckt motstånd inom försäkringsväsendet; man ansåg det olämpligt att ge domstolarna befogenhet att självständigt pröva försäkringsvillkorens godtagbarhet och man befarade, att regeln skulle ge upphov till obefogade processer.[6] Den framförda kritiken beaktades vid formuleringen av kommittéernas slutgiltiga förslag.[7] Med en hänvisning till de betänkligheter som från rättssäkerhetssynpunkt kunde anföras mot en regel, som gav domstolarna rätt att jämka avtal, föreslog man, att jämkningen skulle göras beroende av två kumulativa betingelser: dels skulle det ifrågavarande villkorets tillämpning leda till uppenbar obillighet och dels — här låg nyheten — skulle dess åsidosättande överensstämma med god sedvänja inom försäkringsväsendet.[8] Härigenom ville man förhindra, såväl att paragrafen skulle ge upphov till onödiga rättegångar som att »domstolarna i oträngt mål skola göra bruk av den rätt som sålunda tillagts dem».[9]

---

[4] *Förslag 1925.* 89, *SOU 1925: 21.* 115, så även *Udkast 1925.* 72, *Bugge,* Motiver 104 samt den norska kommitténs ordförande *Stang,* NFT 1922. 198.

[5] *Bugge,* Motiver 15 samt *Stang,* NJS 1926. 315, se även *Stang,* NFT 1922. 199.

[6] Se särsk *Löfgren,* NFT 1922. 626 samt även betr diskussionen i den finska och den norska försäkringsföreningen NFT 1922. 436 och 452. Se även *Bugge,* Motiver 16 och *Stang,* NJS 1926. 315.

[7] *Bugge,* Motiver 16.

[8] *Förslag 1925.* 89, *SOU 1925: 21.* 115, *Udkast 1925.* 73 samt *Bugge,* Motiver 104. I det norska förslaget krävde man, att det skulle strida mot god försäkringspraxis att göra villkoret gällande.

[9] *Förslag 1925.* 89, *SOU 1925: 21.* 115. Se även *Bugge,* Motiver 104.

Samtidigt som man skärpte kriterierna för jämkningen strävade man att förlägga en del av den faktiska beslutanderätten angående generalklausulens tillämpning till försäkringsväsendet. I det finska förslaget uttalas sålunda, att det »för den, som anhänggör talan under åberopande av förevarande paragraf, måste ... stå klart att, om han icke kan från sakkunnigt håll erhålla stöd för sitt påstående, hans utsikter att vinna rättegången eller åtminstone undgå skyldighet att ersätta motpartens rättegångskostnader äro lika små, som om någon bestämmelse med här föreslaget innehåll icke funnes.»[10] I de svenska, danska och norska betänkandena anvisar man också uttryckligen de organ, som genom uttalanden om sedvänjor inom försäkringsväsendet kan vägleda domstolarna vid tillämpningen av generalklausulen: Svenska Försäkringsföreningens sakkunnigenämnd, Assurandør-Societetet respektive Forsikringsforeningens 20-mannsutvalg.[11] Kommittéernas inställning till förhållandet mellan sakkunnigorganen och domstolarna belyses också av den norska kommittéordföranden *Stang,* som i ett föredrag inför den norska försäkringsföreningen lugnar generalklausulens kritiker på följande sätt:

»Men der kommer en ting til, som veier meget sterkt, og det er at forsikringsverdenen nu har en stilling som gjør, at den ganske sikkert kan verge sig mot overgrep. Fremlægges der i Høiesteret en uttalelse fra Forsikringsforeningens tyvemandsutvalg, som med styrke hævder, at det krav, et selskap har stillet, og som det forsøker at sætte gjennem ved dom, stemmer med sund forsikringspraksis, så kan De være ganske tryg, at Høiesteret ikke avsier dom mot selskapet.»[12]

I sin presentation av det första utkastet till FAL konstaterar *Stang* också, att man med generalklausulen avsåg att träffa två slag av klausuler: dels »helt urimelige betingelser, som bare dårlige selskaper kan finde på at opstille», dels villkor, som i allmänhet är rimliga, men som vid en tillämpning in casu kan leda till orimligt

10 *Förslag 1925.* 89.

11 *SOU 1925: 21.* 115, *Udkast 1925.* 73, *Bugge,* Motiver 15, 104 f.

12 *Stang,* NFT 1922. 198 f.

resultat.[13] Paragrafen skulle alltså kunna utnyttjas också för en mer klausulinriktad censur av de »dåliga» försäkringsgivarnas villkor; kommittéerna betonar inte den unika karaktären hos varje enskilt avgörande.[14] Även i den mån generalklausulen i enskilda fall skulle åberopas mot i sig rimliga klausuler skulle försäkringspraxis givetvis utgöra måttstock för bedömningen:

»Bestemmelsens Hovedformaal bliver herefter under visse nærmere Betingelser at tillægge en saadan Kulance, som et efter sunde Principper virkende Selskab under normale Forhold selv vil udvise, retslig forpligtende Kraft.»[15]

Sammanfattningsvis kan konstateras, att kommittéerna inte strävat att åstadkomma någon ingripande styrning av avtalspraxis genom generalklausulen i § 34. Regeln skulle inte — i motsats till åtminstone en del av de tvingande reglerna — ha någon styrande inverkan på praxis som helhet, utan dess tillämpning skulle vara avhängig av den inom branschen förhärskande uppfattningen rörande god praxis. Då man intog generalklausulen i lagförslaget ansåg man sig t o m kunna minska på styrningen av avtalspraxis genom att stryka vissa tvingande regler som man tidigare tänkt sig att införa. Jämkningsregeln kunde därför ingalunda sägas strida mot försäkringsväsendets intressen: då regeln var avsedd att skydda försäkringstagaren mot försäkringsgivare, som avvek från branschens allmänna standard, skulle den samtidigt motverka den »antireklame» för försäkringsväsendet som dessa åstadkom;[16] regeln skulle ge »vern for gode selskaper mot dårlige».[17] Härtill kommer

---

13 *Stang,* NFT 1922. 198.

14 I kommittéernas förslag år 1925 ingick just i den norska samt därtill i den danska (se även *Udkast 1925.* 73) formuleringen av generalklausulen en hänvisning till »noget tilfelle», »det enkelte Tilfaelde». I de slutliga nordiska lagtexterna saknas däremot en antydan om in casu-bedömning blott i den norska lagen.

15 *Udkast 1925.* 73. Så även *Bugge,* Motiver 15 samt *Stang,* NFT 1922. 198 och *samma,* NJS 1926. 315.

16 Se *Stang* i NFT 1922. 452.

17 *Stang,* NFT 1922. 199. Se även *Bugge,* NFT 1925. 227.

att generalklausulen åtminstone enligt den norska kommittén skulle kunna åberopas även mot försäkringstagaren.[18] Med stöd av § 34 skulle alltså försäkringsgivaren i princip kunna lösgöra sig från de villkor, han själv uppställt, ifall dessa in casu skulle leda till ett mot honom obilligt resultat.

Det må slutligen nämnas, att man inte avsett att göra generalklausulen till en säkerhetsventil, med vars hjälp man in casu skulle kunna bortse också från lagens regler. Detta kan redan utläsas ur generalklausulens formulering i kommittéernas slutgiltiga förslag. Den danska kommittén uttalar därtill uttryckligen: »Et Vilkaar, der stemmer med en deklaratorisk Retsregel, vil altsaa aldrig kunne tilsidesaettes, ligesaalidt som den deklaratoriske Regel i sig selv.»[19]

3. DEN RÄTTSVETENSKAPLIGA LITTERATUREN

A. Allmänt om jämkning av oskäliga avtal

Jämkningsregeln i FAL § 34 har kommit att stå modell för generalklausulerna i andra kontraktsrättsliga lagar. Det är därför på sin plats att som bakgrund till presentationen av doktrinen kring FAL § 34 i korthet antyda några synpunkter, som anförts angående tolkningen av andra generalklausuler.

I regel brukar man betona, att tillämpningen av jämkningsreglerna skall grundas på omständigheterna i det enskilda fallet. Om avtalets tillämpning efter en helhetsbedömning befinnes leda till ett obilligt resultat in casu skall jämkning ske. Också då oskäligheten uppkommer först efter avtalsslutet kan därför generalklausulen tillämpas.[20] Någon bedömning av oskäligheten hos olika typer

---

18 *Bugge,* Motiver 16.

19 *Udkast 1925.* 73. Se även *Stang,* NFT 1922. 452. Jfr även *SOU 1974: 83.* 44.

20 Se t ex *Godenhielm,* Uusi huoneenvuokralaki 293 och *Taxell,* Avtal 160 samt *Bernitz,* SvJT 1972. 441 med hänvisningar och *samma,* Standardavtalsrätt 37.

av avtalsvillkor som sådana skall inte förekomma i detta sammanhang.[21] Generalklausulerna skall sålunda inte betraktas som instrument för en allmän styrning av avtalspraxis.

Generalklausulernas betydelse som styrmedel förringas även därav, att de enligt allmän uppfattning i regel inte får åberopas till stöd för en jämkning av avtalets centrala beståndsdel, vederlaget eller priset.[22] Man vill sällan ge domstolarna rätt att på denna väg påverka avtalsbalansen mellan parterna. Generalklausulerna skall närmast kunna motivera en jämkning exempelvis av förverkandeklausuler, ansvarsklausuler samt klausuler, som ålägger den ena parten en handlingsförpliktelse, ifall ett eventuellt brott mot förpliktelsen saknat reell betydelse.[23]

Slutligen kan nämnas, att man i förarbetena till vissa lagar uttryckligen påpekat, att generalklausulen vid behov skall kunna tillämpas även till förmån för den allmänt sett starkare parten i avtalsförhållandet.[24]

B. Tolkningen av FAL § 34

a. Inledning

I rättsvetenskapen har tolkningen av generalklausulen i § 34 utgjort föremål för en livlig diskussion. De olika författarnas uppfattning angående lämpligheten av att låta generalklausulen fungera som ett instrument för styrningen av försäkringspraxis av-

---

21 Se t ex *Hakulinen*, Velkakirjalaki 81, *Hakulinen—Raninen* 60, *Wilhelmsson*, JFT 1973. 398 not 55 samt *Bernitz*, SvJT 1972. 441 med hänvisningar och *Hellner*, JFT 1975. 97.

22 Se allmänt t ex *Portin*, JFT 1974. 334, *Lagst avd 12/1974*. 152 f och *Reg prop 8/1977*. 38 samt betr avbetalningsköp *Hakulinen—Raninen* 61 och *Kom bet 1951: 14*. 22. Se även *Kom bet 1973: 12*, Motiv 3.

23 Se t ex *Portin*, JFT 1974. 335.

24 Se betr HyresL *Kom miet 1957: 8*. 25 och *Reg prop 59/1959*. 2, betr JordlegoL *Reg prop 55/1973*. 1 samt betr L om skuldebrev *Kom bet 1936: 1*. 49. Se även *Lagst avd 12/1974*. 156 och *Reg prop 8/1977*. 39.

speglas här i deras ställningstaganden till spörsmålen om paragrafens tillämpningsområde[25], om de rättstillämpande organens bundenhet vid sedvänjan inom försäkringsväsendet m m.

b. Uttrycket »som avviker från denna lag»

Orden »som avviker från denna lag» i den finska och den svenska generalklausulen samt deras motsvarighet i den danska versionen har ansetts begränsa jämkningsmöjligheterna i två avseenden. Det norska uttrycket »forsikringsvilkår som ikke finnes i denne lov», vilket motsvarar den formulering som begagnades också av den finska och den svenska kommittén, har givit upphov till färre tolkningsproblem.

I såväl norsk som övrig nordisk litteratur har man utgående från de ovannämnda uttrycken diskuterat frågan, huruvida ett villkor, som överensstämmer med en lagregel, skall kunna jämkas, ifall det i ett enskilt fall leder till obillighet. Då lagarna på denna punkt är tämligen entydiga och man dessutom, som ovan framgått, redan i förarbetena kan påträffa ett uttalande, enligt vilket man med den valda formuleringen ville förhindra jämkning av klausuler av nyss nämnt slag, är det knappast överraskande, att även ett flertal författare kategoriskt utesluter jämkningsmöjligheten i detta fall.[26] Vissa författare har emellertid därtill utsträckt principen att gälla också för situationer, som inte regleras i själva lagen. Här borde nämligen jämkning blott komma i fråga, om vill-

---

[25] Utöver de i fortsättningen nämnda problemen har man bl a berört frågan, huruvida generalklausulen kan åberopas även av en tredje man utanför avtalsförhållandet. Spörsmålet har i regel besvarats jakande, se allmänt *Selmer,* Forsikringsrett 32 samt betr regressrätt *Hakulinen,* DL 1948. 138 f och *Vihma,* Palovakuutussopimus 433 f. Jfr dock det av *Lyngsø,* Forsikringsret 43 anförda rättsfallet UfR 1949. 179.

[26] *Arntzen,* Forsikringsrett I 24, *Bentzon—Christensen* 203, *Løken,* Forsikringskravet 96, *Portin,* JFT 1974. 332 not 25 och *Selmer,* Forsikringsrett 57.

koret avviker från »de deklaratoriske regler, som man finder det rimeligt at opstille ud fra analogi eller forholdets natur.»[27] Å andra sidan förekommer det även — i svensk doktrin — författare, som velat lämna en dörr öppen för en längre gående tillämpning av generalklausulen än kommittéerna avsett. Sålunda har *Hellner* ansett det blott vara tvivelaktigt om jämkning skall kunna ske i det föreliggande fallet,[28] medan *Persson* här funnit en rätt till jämkning vara rimlig. Han medger dock, att det råder delade meningar i frågan.[29]

Formuleringen av den finska, den svenska och den danska generalklausulen har ytterligare givit anledning till ställningstaganden angående en annan tolkningsfråga, som förefaller vara av större betydelse med hänsyn till paragrafens styrfunktion. Man har nämligen stundom på basen av de tidigare nämnda uttrycken antagit, att försäkringsvillkor, som berör frågor, vilka inte alls reglerats i lagen, inte skulle kunna jämkas. Generalklausulen skulle alltså endast kunna åberopas mot villkor, som står i strid med lagens dispositiva bestämmelser; regelns tillämpningsområde skulle härigenom bli tämligen snävt, eftersom många centrala frågor överhuvudtaget inte reglerats i lagen. *Bentzon—Christensen* företräder denna tolkning och anser sig också kunna finna visst stöd för sin ståndpunkt i rättspraxis. Att resultatet inte upplevs som fullt tillfredsställande framgår emellertid av att det suppleras med följande rekommendation: »Dersom vilkåret er i høj grad urimeligt og usaedvanligt, bør det imidlertid tilsidesaettes efter lignende synspunkter som de ifølge § 34 gaeldende.»[30] I den rättsvetenskapliga litteraturen är den motsatta ståndpunkten dock dominerande. Den begränsning av avtalsfriheten som § 34 innehåller skall gälla även

---

[27] *Vinding Kruse,* NFT 1960. 176, se även *Ussing,* Enkelte kontrakter 221.

[28] *Hellner,* Försäkringsrätt 66. Så även *SOU 1974: 83.* 44.

[29] *Persson,* Allmänna Brand 34 f.

[30] *Bentzon—Christensen* 203. *Persson,* SvJT 1961. 572 f synes ännu vid denna tidpunkt hysa sympatier för de nämnda författarnas åsikt.

villkor, som berör i lagen oreglerade frågor. Härvid synes det vara en smaksak, om man anser generalklausulen kunna tillämpas direkt [31] eller blott ex analogia [32] i dessa situationer.

c. Jämkning in casu

Tidigare framgick, att ett av syftemålen med generalklausulen var att skapa en möjlighet för domstolarna att korrigera de oskäliga resultat som kunde uppkomma vid tillämpningen av avtalsvillkoren i enskilda fall. I den danska och den svenska lagen utsägs explicit, att jämkning skall ske in casu, och även den finska generalklausulen hänvisar till »omständigheterna».[33] Också i Norge framhåller man i litteraturen, att en jämkning måste föregås av en värdering av omständigheterna i det enskilda fallet.[34] In casuprövningen betonas dock särskilt starkt i den danska doktrinen. Man framhåller här, att det faktum, att en bestämd klausul jämkats eller upprätthållits i ett fall, i princip inte får tas till intäkt för, att samma eller en liknande klausul skulle röna samma öde i ett annat fall.[35] Denna uppfattning, som otvivelaktigt stöds av lagens ordalydelse, gör det svårt att använda generalklausulen som ett instrument för styrningen av avtalspraxis. Den högsta rättsinstansen skulle inte genom att åsidosätta ett villkor i ett (eller flera) mål kunna upprätta en ny specifik begränsning av avtalsfriheten i förhållande till andra försäkringsavtal. — I svensk doktrin antyder

---

[31] Se *Leino,* Välipuhe 3/1966. 41 samt *Hellner,* Försäkringsrätt 65 f, *Lund Christiansen* 465, *Schmidt,* Faran 174, *Sindballe* 8, *SOU 1974: 83.* 44, *Ussing,* Enkelte kontrakter 221, *Vinding Kruse,* NFT 1960. 175 och *Lyngsø,* FAL 172, jfr *Lyngsø,* Forsikringsret 41, där frågan om jämkning är möjlig ännu lämnas öppen.

[32] *Bengtsson,* Försäkringsrätt 87, *Christensen,* NFT 1948. 99 och *Persson,* Allmänna Brand 34.

[33] Hos oss framhåller *Hakulinen,* DL 1948. 135, att FAL § 34 skall tillämpas in casu.

[34] *Arntzen,* Forsikringsrett I 23 f.

[35] *Bentzon—Christensen* 206 f, *Lyngsø,* Forsikringsret 42 och *samma,* FAL 172 f.

Persson en möjlighet att tillerkänna generalklausulen en mer generell styrfunktion.[36] Hos oss förefaller särskilt *Vihma* acceptera, att domstolarna stundom utför en typbedömning, i det han generellt bedömer vissa angivna villkor vara så oskäliga, att jämkning bör ske.[37]

Då en bedömning av frågan om premiens skälighet knappast kan äga rum blott i relation till det enskilda fallet, är det inte förvånande, att man också inom försäkringsrätten kan påträffa uttalanden angående omöjligheten att jämka premie.[38]

d. Bundenheten vid försäkringspraxis

Av väsentlig betydelse för generalklausulens styrfunktion är frågan, hur uttrycket »god försäkringspraxis»[39] skall uppfattas. I

---

[36] *Persson,* Allmänna Brand 31 konstaterar, att »lagrådet synes implicera möjligheten av en dirigerad utveckling, blott densamma icke verkar hämmande på en annan bättre utveckling», vilket bl a skulle innebära, att »möjligheterna till effektiviserat försäkringsskydd p g a 34 § är större än vad som i allmänhet synes antagas.» Se även *Hellner,* JFT 1975. 97.

[37] Se *Vihma,* Palovakuutussopimus 130, 210 och 334. Jfr in casu-bedömningen i a a 59, 281 och 433 samt *samma,* Tiedonantovelvollisuus 231 och *samma,* SVLY XI. 126, 143. En generell typbedömning framskymtar också i de formuleringar som begagnas av *Mali,* NFT 1960. 323 och *Hagan* i *Lausunto,* SVLY VI. 51.

[38] Se *Hellner,* Försäkringsrätt 65 not 29, *SOU 1974: 83.* 44 samt *Lagst avd 12/1974.* 152.

[39] De nordiska lagarna har inte på ett konformt sätt angivit, hur »god försäkringspraxis» skall beaktas. Den norska lagen förutsätter, att en tillämpning av villkoret skall leda till resultat, som strider mot god försäkringspraxis, medan den svenska och den danska lagen anger, att själva jämkningen skall överensstämma med god försäkringspraxis. Den finska lagen innehåller på denna punkt en neutral formulering, men *Ignatius—Kivivuori* 87 följer i kommentaren till paragrafen den dansk-svenska linjen, uppenbarligen emedan det finska kommittéförslaget var formulerat på detta sätt. Differenserna i formuleringar är knappast av väsentlig betydelse: om det överensstämmer med god försäkringspraxis att bortse från ett villkor i ett fall, synes det i regel strida mot god försäkringspraxis att tillämpa villkoret i samma fall. När *Lyngsø,* Forsikringsret 41 f och *samma,*

vilken mån skall domstolarna vara bundna vid försäkringspraxis och vid eventuella utlåtanden från försäkringsväsendets sida angående praxis eller god praxis? Beträffande den första frågan kan konstateras, att lagens ordalydelse — kvalifikationen »god» — möjliggör en tolkning, enligt vilken någon total bundenhet inte skulle föreligga. Sålunda påpekar t ex *Persson,* att domstolen »rimligtvis kan åsidosätta praxis som den finner vara mindre sund, och det vore egendomligt om försäkringspraxis aldrig bar obilligheten prägel». Domstolen skall alltså i viss mån »konstituera sig som en god försäkringsgivare, på sitt plan en bonus pater familias».[40] Andra författare synes dock lägga större vikt vid försäkringspraxis. Man påpekar att generalklausulen främst riktar sig mot avvikande försäkringsgivare, medan den har »mindre värde, om i något fall försäkringsbolagen i gemen skulle tillämpa en obilligt sträng praxis».[41] Domstolarnas bundenhet vid utlåtanden av responderande försäkringsgivarorganisationer framhävs.[42] Före-

---

FAL 174 påpekar, att ett villkor i ett försäkringsavtal gott kan strida mot god försäkringspraxis, utan att god försäkringspraxis skulle kräva att det åsidosattes, är jämförelsen i varje fall såtillvida haltande, att den första leden uppenbarligen avser en typbedömning av villkoret. Kritiken mot lagens formulering hos *Vinding Kruse,* NFT 1960. 177 synes av samma anledning vara förfelad — om inte avsikten helt enkelt är att förespråka en typbedömning i stället för jämkning in casu.

[40] *Persson,* Allmänna Brand 33 f. Därför bör också tyngdpunkten vid bedömningen ligga vid obillighetsrekvisitet, »medan det andra rekvisitet blott har en vägledande funktion». Jfr även *samma,* SvJT 1961. 572. Även *Hellner,* Försäkringsrätt 66 framhåller, att domstolen »prövar fritt», men att utredning om tillämpad praxis har »stor betydelse». Se också *Karlgren,* Kutym 8 (7 not 1): »bedömningen av vad som är gott eller icke måste rimligen ankomma på domstolarna». Hos oss framhäver *Hagan,* NFT 1951. 337, *samma,* SVLY XII. 123, att domstolen bör ha fria händer vid avgörandet av vad som skall betraktas som god försäkringspraxis.

[41] *Bengtsson,* Försäkringsrätt 88. Se även *Sindballe* 8: »Ved § 34 lovfaestes altsaa i et vist Omfang gode Selskabers Praksis.» *Steen-Olsen,* AfS 14. 147 f betonar också praxis; han gör t o m en distinktion mellan enstaka »uforpligtende kulance» och mer stadgad »god forsikringspraksis». Se även *Selmer,* Livsforsikringskongres 26 f.

[42] Se särsk *Hult,* Föreläsningar 14 samt även *Schmidt,* Faran 174 f.

komsten av stadgad försäkringspraxis i någon fråga skall dock inte vara avgörande för jämkningsmöjligheterna: i litteraturen råder enighet om, att generalklausulen är tillämplig även i fall, där praxis saknas.[43] Också i sådana fall ges emellertid den responderande organisationen av flertalet författare en stark ställning: man anser att responsa såväl i dessa fall som i allmänhet inte behöver göra halt vid en beskrivning av praxis (eller avsaknaden av praxis); de kan även innehålla ett ställningstagande till frågan om god praxis.[44]

De författare som tagit ställning till frågan om bevisbördan angående god praxis, anser denna åligga försäkringstagaren. Den sistnämnda skall alltså införskaffa utlåtande eller annan utredning som till denna del befinnes nödig.[45]

Försäkringspraxis anses inte endast vara av betydelse vid bedömningen av generalklausulens tillämplighet. Också med hänsyn till resultatet av jämkningen framhävs försäkringspraxis' ställning. Trots de olika formuleringarna av generalklausulen — den danska lagens uttryck »tilsidesaettes» synes kunna motivera en annan jämkningsmetod än »jämkas eller lämnas utan avseende» — företräder nämligen flertalet författare såväl i Danmark som i Sverige ståndpunkten, att man vid tillämpningen av § 34 skall ersätta ett åsidosatt villkor med en klausul, som kan anses leda till ett med god försäkringspraxis förenligt resultat.[46] En i viss mån diverge-

---

43 *Hellner*, Försäkringsrätt 66, *Karlgren*, Kutym 8 (7 not 1) och *Schmidt*, Faran 175, vilka stöder sig på ett uttalande av lagrådet vid den svenska lagens tillkomst (NJA II 1927. 413). Se även *Persson*, Allmänna Brand 34 och *Vinding Kruse*, NFT 1960. 176. Så även betr samtliga generalklausuler *Portin*, JFT 1974. 333.

44 Se *Christensen*, NFT 1948. 98, *Alfred Løken*, NFT 1935. 368 f och *Löken*, NFT 1964. 8 f. *Persson*, Allmänna Brand 32 synes däremot föredra responsa enbart angående existensen av eventuell sedvänja.

45 *Bentzon—Christensen* 207 och *Lyngsø*, FAL 174.

46 *Christensen*, NFT 1948. 99, *Lyngsø*, Forsikringsret 43 och *samma*, FAL 175 samt *Hellner*, Försäkringsrätt 66. I finsk och norsk doktrin har inga ställningstaganden påträffats.

rande uppfattning företräds dock av *Bentzon—Christensen,* enligt vilka den regel som allmänt följs i försäkringspraxis bör sättas i stället för det jämkade villkoret blott i det fall att praxis inte avviker från lagens dispositiva regler i en för försäkringstagaren gynnsam riktning, medan de sistnämnda reglerna i övrigt blir avgörande. Genom försäkringspraxis kan sålunda försäkringstagarens ställning enligt de dispositiva reglerna inte förbättras, utan blott försämras. Författarna begagnar därtill begreppet försäkringspraxis i en begränsad betydelse avseende blott försäkringsvillkor och egentliga kutymer till skillnad från »uforbindende kulancemaessige afgørelser». Uttryckssättet i de danska motiven betraktas också som »et ikke helt rigtigt valgt udtryk for den i teksten angivne fortolkning, hvorefter det ikke er selskabernes kulancemaessige standpunkt, men det standpunkt, deres forsikringsvilkår indtager, der er afgørende.»[47] Det må å andra sidan nämnas, att *Hellner,* som ger god försäkringspraxis prioritet vid den föreliggande bedömningen, i ett annat sammanhang konstaterar, att analogier från de tvingande reglerna kan ge en viss ledning för hur jämkning skall ske.[48] Detta sammanhänger eventuellt med hans uppfattning, att lagen kan anses ha ett inflytande på innehållet i begreppet god försäkringssed.[49]

Endast *Neergaard* anser, att lagens regel alltid skall träda i stället för det åsidosatta villkoret. Även i övrigt företräder han en avvikande uppfattning beträffande sättet att jämka försäkringsavtal. Enligt honom kunde en tillämpning av generalklausulen i vissa fall leda till, att försäkringsgivaren hade rätt att häva avtalet med stöd av förutsättningsläran — dvs undgå ersättningsskyldighet. Därtill skulle försäkringsgivaren ha rätt att nedsätta ersättningen, om de avtalsvillkor som inte jämkas varit väsentligt mer

---

47 *Bentzon—Christensen* 205 f. Författarna observerar inte, att denna ståndpunkt är oförenlig med den av dem själva företrädda åsikten, att jämkningen skall ske på basen av den angripna klausulens tillämpning in casu, se ovan denna paragraf not 35.

48 *Hellner,* Försäkringsrätt 139. Uttalandet godtas av *Persson,* Allmänna Brand 46 not 65.

49 *Hellner,* Försäkringsrätt 64.

förmånliga för försäkringstagaren än vad som är allmänt.[50] Det är uppenbart, att en sådan tolkning innebär en stark urgröpning av generalklausulens eventuella skyddsfunktion.

e. Kravet på uppenbar obillighet

I lagen anges två förutsättningar för jämkning: dels skall god försäkringspraxis beaktas och dels skall den ifrågavarande klausulens tillämpning leda till uppenbar obillighet. Förhållandet mellan dessa standarder har föranlett en viss debatt i litteraturen. Särskilt *Lyngsø* har hävdat, att rekvisiten bör betraktas som identiska. Om tillämpningen av ett villkor skulle leda till ett uppenbart obilligt resultat skulle god försäkringspraxis kräva att det åsidosattes och vice versa. Kravet på uppenbar obillighet skulle enligt detta inte medföra någon ytterligare begränsning av jämkningsrätten utöver den som framgår av hänvisningen till god försäkringssed.[51] Flertalet författare antar dock att betingelserna är kumulativa.[52] I praktiken kan det likväl vara svårt att hålla dem i sär.[53]

Standarden »uppenbar obillighet» förekommer även i andra kontraktsrättsliga generalklausuler. Trots detta är *Hellner* beredd att tillåta en tillämpning av den försäkringsrättsliga regeln, även då omständigheterna är »mindre extrema» än man förutsätter vid tillämpningen av skuldebrevslagens generalklausul. Som motivering härtill anförs det faktum, att försäkringsrättens jämkningsregel kompletterar ett antal tvingande regler, vilka ger en indikation för, i vilka avseenden man i första hand bör skydda försäkringstagarna. Exempelvis bör den omständigheten, att försäkringstagaren över-

---

[50] *Neergaard,* NFT 1943. 92 ff.

[51] *Lyngsø,* FAL 173 f. Argumenteringen upprepas i *Lyngsø,* Juristen og Økonomen 1974. 497; här betonas dock kriteriet »uppenbar obillighet». Även i *Foreløbig redegørelse* 10 antas kriterierna vara identiska.

[52] Se *Hagan,* NFT 1951. 337, *samma,* SVLY XII. 122 f och *Leino,* Välipuhe 3/1966. 41 f samt *Arntzen,* Forsikringsrett I 24, *Persson,* Allmänna Brand 32 och *Vinding Kruse,* NFT 1960. 173 f.

[53] *Alfred Løken,* NFT 1935. 369 och *Löken,* NFT 1964. 9.

trätt en förpliktelse, inte få medföra förlust av ersättning, ifall överträdelsen inte haft betydelse för försäkringsfallet.[54] Dessa synpunkter står dock inte oemotsagda: krav på en återhållsam tillämpning förekommer hos flera författare.[55]

f. Sammanfattning

Litteraturen kring generalklausulen ger ett splittrat intryck. Beträffande flertalet av de omdiskuterade tolkningsfrågorna har man inte uppnått någon enighet. Åsiktsdifferenserna synes i regel inte följa de nationella gränslinjerna. Med en stark generalisering kan man dock påstå, att man särskilt i den svenska litteraturen, men även i den finska, förefallit villig att ge paragrafen en något starkare styrfunktion än norska och danska författare varit beredda att acceptera.

Allmänt taget följer man i litteraturen de synpunkter på generalklausulens tillämpning som framlagts i förarbetena. Dock förefaller man — med vissa undantag — betona generalklausulens karaktär av korrigeringsinstrument *in casu* mer än vad motiven skulle ge anledning till. Även i andra fall förekommer enstaka ställningstaganden, som uppenbarligen är ägnade att begränsa paragrafens skyddsfunktion i högre grad än kommittéerna avsett: här kan nämnas såväl *Bentzon—Christensens* uppfattning, att jämkning i regel inte kunde ske beträffande frågor, som lagen lämnat oreglerade, som deras vägran att godta kulanspraxis som vägledning för en eventuell jämkning samt ytterligare *Neergaards* diskussion av försäkringsgivarnas möjligheter att åberopa förutsättningsläran som motvikt till krav på jämkning. Å andra sidan förefaller sär-

---

[54] *Hellner*, Försäkringsrätt 65.

[55] *Persson*, SvJT 1961. 572 förefaller inte beredd att gå väsentligt längre än skuldebrevslagens generalklausul skulle medge. Jfr även *samma*, Allmänna Brand 34. *Bentzon—Christensen* 204 f betonar att lagens uttryck är starkt, varför jämkning får ske blott under särskilda omständigheter.

skilt *Hellner* och *Persson* vara beredda att ge generalklausulen en mer betydelsefull roll som styrinstrument än kommittéerna velat acceptera. Sålunda framhåller dessa författare — liksom även *Hagan* och *Karlgren* — kraftigt domstolarnas principiella oberoende i förhållande till eventuella utlåtanden från försäkringsbranschens sida. Likaså är de förstnämnda författarna de enda som i strid med kommittéernas uppenbara avsikt kan tänka sig en möjlighet att tillämpa jämkningsregeln även då klausuler, vilka överensstämmer med lagens dispositiva regler, leder till olämpligt resultat. *Hellners* relativt sett positiva inställning till möjligheterna att jämka avtal framgår slutligen också av, att han synes benägen att förespråka en mindre sträng obillighetsbedömning än andra författare.

Litteraturen kan såtillvida sägas företräda en mer försäkringstagarvänlig ståndpunkt än åtminstone de norska motiven, att man i regel inte direkt uppmärksammar möjligheten att jämka avtalet till försäkringsgivarens förmån. Blott *Leino* och *Lyngsø* gör ett uttryckligt påpekande härom; vardera författaren anser, att försäkringsgivaren inte bör kunna åberopa generalklausulen.[56]

4. RÄTTSPRAXIS

A. Inledning

a. Praxis i de övriga nordiska länderna

De kontraktsrättsliga generalklausulerna har allmänt taget visat sig vara av ringa betydelse för rättsutvecklingen i de nordiska länderna.[57] Detta gäller även den försäkringsrättsliga jämkningsre-

---

[56] *Leino*, Välipuhe 3/1966. 36 not 2, *Lyngsø*, FAL 174 not 6 (där den angivna regeln säges gälla »i hvert fald som hovedregel»).

[57] Se *Hellner*, JFT 1975. 98 ff och *Lando*, Länderbericht 118 f. *Lyngsø*, Juristen og Økonomen 1974. 494 ff betonar dock den allmänna betydelsen av praxis kring den speciella jämkningsregeln i avtaleloven § 37. Betr kritik häremot se *Jørgensen*, Juristen og Økonomen 1974. 504.

geln. Sålunda har varken den danska eller den norska högsta rättsinstansen någonsin jämkat försäkringsvillkor med stöd av den nämnda regeln.[58] Ur svensk rättspraxis kan åter nämnas ett fall, där högsta domstolen med hänvisning till generalklausulen åsidosatt en klausul i ett försäkringsavtal:[59]

NJA 1935. 424 (olycksfallsförsäkring). I försäkringsavtalet föreskrevs, att försäkringstagaren inom 90 dagar efter olycksfallet skulle till försäkringsgivaren insända läkarintyg vid äventyr av nedsättning eller förlust av ersättning. Försäkringsgivaren vägrade utge ersättning, då intyget insänts först efter fristens utgång. Försäkringsgivaren medgav, att någon förlust inte åsamkats honom p g a underlåtenheten och Svenska försäkringsföreningen yttrade, att det i ett sådant fall överensstämde med god försäkringspraxis att lämna villkoret utan avseende. HD utdömde ersättning med åsidosättande av villkoret, då försummelsen att insända intyget inte länt försäkringsgivaren till något men.

b. Dispaschörspraxis

Sjöförsäkringens speciella karaktär har inte förhindrat dispaschören i Finland att åberopa generalklausulen i FAL § 34; regeln har här vunnit tillämpning i några fall angående taxerad polis vid kaskoförsäkring.

I de ifrågavarande fallen hade de försäkrade fartygen åsatts ett synnerligen högt taxerat värde. Enligt de aktuella kaskoförsäkringsvillkoren skulle försäkringstagaren ha rätt till ersättning för konstruktiv totalförlust, ifall den inträffade skadan uppskattades till 75 % av försäkringsvärdet. Fartygen hade lidit omfattande haverier men p g a den överhöga taxeringen var skadorna inte tillräckliga för att ge försäkringstagaren rätt till totalförlustersättning enligt den nyssnämnda klausulen. Dispaschören fann emellertid,

---

[58] *Lyngsø*, FAL 174, *Foreløbig redegørelse* 10 samt *Arntzen*, Forsikringsrett I 24.

[59] Se även NJA 1947 B 1314, där högsta domstolen tillämpade generalklausulen på en bestämmelse i ett förlikningsavtal, som ingåtts efter att försäkringsfallet inträffat.

att en tillämpning av denna klausul i de föreliggande fallen skulle leda till uppenbar obillighet, varför han åsidosatte den med stöd av FAL § 34. Därigenom kunde han tillämpa FAL § 70, som stipulerar att totalförlustersättning skall utgå, om fartyget »så skadats, att det icke kan för rimlig kostnad göras för sitt ändamål användbart». Försäkringsgivaren skyldigkändes på denna grund att betala ersättning som för totalförlust.[60]

B. Finsk domstolspraxis

a. Styrningen av försäkringspraxis

Inte heller i Finland har den högsta rättsinstansen många gånger funnit anledning att jämka villkor med stöd av FAL § 34. Endast i två fall har nämligen HD uttryckligen begagnat generalklausulen som motivering för ett ingrepp i avtalsfriheten: i båda dessa rättsfall (HD 1944 II 125 och 1945 I 24), vilka refererats ovan i § 10.5 B a (iv), åsidosattes klausuler om försäkringsstället, vilka avvek från regeln i FAL § 83. Därtill har HD inte meddelat fullföljdstillstånd i ett fall, där HovR stödde en tillämpning av den tvingande regeln i FAL § 94 utöver dess direkta ordalydelse med en hänvisning till generalklausulen:

HD 9. 6. 1958/1211. Ansvarsförsäkring för motorfordons förare hade beviljats bl a på villkor, att försäkringstagaren, ifall det uppstod rättegång angående försäkringsfall, skulle meddela försäkringsgivaren härom, följa dennes instruktioner samt tillställa denne handlingarna rörande domstolens avgörande i så god tid, att han hann avgöra, huruvida ändring borde sökas. Om försäkringstagaren inte följde dessa villkor, skulle domstolens avgörande inte anses innebära en för försäkringsgivaren bindande fastställelse av den ersättning som skulle betalas. Försäkringstagaren förorsakade med sin bil en egendomsskada, varom han underrättade försäkringsgivarens lokala representant, och då han instämts inför rätta för trafikför-

---

[60] Se dispaschörens utredning 2/28. 10. 1954 (»Katrina») och 9/21. 8. 1963 (»Furuskär») samt härom *Riska,* Riskfördelning 139. Jfr *Riska,* Driftsintresse 106 f. Se även kritiken hos *Pettersson,* NFT 1956. 77 f.

seelse, gav han även härom meddelande åt representanten. HärR förpliktade försäkringstagaren att utge skadestånd, varefter han efter att tiden för missnöjesanmälan utgått utan att själv ha anmält missnöje tillställde försäkringsgivaren ett protokollsutdrag. Av denna anledning, samt då försäkringsgivaren efter de första anmälningarna inte hade vidtagit några åtgärder samt då försäkringstagarens försummelse att i tid anmäla om HärR:s utslag med beaktande av FAL § 34 inte kunde anses utgöra en sådan omständighet som befriade från ansvar, utdömde RR full ersättning. HovR lät med stöd av det tidigare nämnda lagrummet samt FAL § 94 vid RR:s utslag bero. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

I ytterligare några fall har krav på jämkning framställts utan att leda till resultat i HD.[61]

HD 1937 II 619. Enligt en klausul i ett brandförsäkringsavtal var försäkringsgivaren fri från ansvar, om domstol efter att åtal med anledning av branden väckts mot försäkringstagaren lämnat saken till framtiden, då den kunde uppenbar varda.[62] Då HD i ett mål angående åtal för mordbrand ansett mer än halvt bevis ha framlagts för att försäkringstagaren själv antänt den försäkrade egendomen och domstolen därför lämnat saken till framtiden, hade försäkringsgivaren vägrat utge ersättning för branden. Försäkringstagaren hävdade bl a, att den ifrågavarande klausulen, som stred mot regeln om framkallande i FAL § 18, var ogiltig enligt FAL § 34. Försäkringsgivaren invände, att klausulen inte innehöll något som avvek från det som var vanligt eller från god försäkringssed. RR förkastade ersättningstalan, då klausulen inte ledde till uppenbar obillighet. HovR och HD: ej ändring.

HD 1938 I 37 (olycksfallsförsäkring). Försäkringsavtalet innehöll en föreskrift, enligt vilken premien borde erläggas i förskott

---

[61] I HD 16. 2. 1973/35 hävdade käranden att tillämpning av alkoholvillkor vore oskäligt. Ingen instans tog uttryckligen ställning till påståendet; då HovR beviljade halv ersättning efter skälighetsprövning (HD meddelade inte fullföljdstillstånd) kunde detta ske på grundval av klausulens lydelse. Skälighetsprövningen i HD 1970 II 76, 18. 1. 1967/57 och 9. 2. 1973/2852/72 är också baserad på den ifrågavarande klausulens lydelse.

[62] Enligt den tidigare gällande regeln i rättegångsbalken kap 17 § 32 (i den lydelse lagrummet erhållit genom Kgl F den 20 januari 1779) skulle domaren, om det i svårare brottmål förelåg mer än halvt bevis mot den åtalade, som nekade, lämna »saken till framtiden, då den kan uppenbar varda».

och försäkringsgivarens ansvar vid dröjsmål med betalningen upphörde en vecka efter förfallodagen. Då försäkringen p g a dröjsmål med betalningen jämlikt försäkringsvillkoren och FAL § 15 upphört att gälla och då föreskriften icke i förevarande fall skulle leda till uppenbar oskälighet, helst premien inbetalats efter det försäkringsfallet inträffat, förkastade RR ersättningstalan. HovR: ej ändring. HD: då försäkringsgivaren p g a den nämnda klausulen samt FAL § 14.2 var fri från ansvar fann HD ej skäl till ändring (omr 3—2; minoriteten ville bifalla talan på annan grund).

HD 30. 9. 1964/1926. I ett brandförsäkringsavtal ingick en klausul, enligt vilken avtalet fortfor att gälla för ett år i sänder, om det inte uppsades. Ifall premien för den förnyade försäkringen inte erlades på utsatt tid, skulle dock försäkringsgivarens ansvar upphöra två veckor efter förfallodagen. Då försäkringsgivarens ansvar p g a försummelse med premiebetalningen upphört samt då den nämnda klausulen inte avvek från FAL och det inte heller hade visats, att den försummade premiebetalningen skulle ha förorsakats av sådan omständighet, att ansvarets upphörande skulle leda till uppenbar obillighet, förkastade RR talan. HovR: ej ändring. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

HD 24. 11. 1972/2270 (livförsäkring med tilläggsförsäkringar). I försäkringsavtalet ingick en klausul, enligt vilken avtalet förföll två månader efter premiens förfallodag, ifall premien lämnades obetald. Försäkringspremien förföll till betalning den 1 april 1968 och den 29 maj samma år skadades försäkringstagaren och fördes till sjukhus för vård. Då skadan hade inträffat innan två månader förflutit från förfallodagen, fastställde RR att försäkringsavtalet varit i kraft vid denna tidpunkt. HovR ansåg att skäl till ändring inte förelåg på de grunder RR nämnt samt då klausulen, med beaktande av att försäkringsfallet haft skallbrott och upprepade medvetslöshetstillstånd som följd, hade lett till obillighet och därför inte enligt FAL § 34 borde tillämpas. HD behandlade detta mål tillsammans med ett annat mellan parterna anhängigt mål angående brott mot upplysningsplikt; då relevant brott mot upplysningsplikten ansågs föreligga behövde domstolen inte ta ställning till den här aktuella fastställelsetalan.

Fastän HD i vårt land under de drygt fyrtio år som förflutit sedan FAL trädde i kraft några gånger funnit anledning att tillämpa generalklausulen på skadeförsäkringens område, kan man givetvis inte påstå, att FAL § 34 skulle ha blivit ett betydelsefullt instrument

för styrningen av finsk försäkringspraxis. Man kan dock knappast enbart belasta HD för detta: redan det totala antalet fall, där krav på jämkning framställts, är — antagligen p g a den betydande processrisken, okunskap om regelns existens m m — litet. Det är också värt att notera, att domstolen i de båda uttryckliga jämkningsfall som föreligger inom en kort tidrymd jämkade villkor av samma slag. Då man dessutom lät publicera det senare fallet som redogörelse, ligger det nära till hands att anta, att man härigenom strävade att åstadkomma en mer generell klausulinriktad prejudikatverkan, trots att man trogen lagens formulering motiverade jämkningen med en hänvisning till omständigheterna in casu.

I detta sammanhang är det också skäl att framhäva, att domstolarna inte i något av de tre fall, där en klausul slutgiltigt åsidosatts, haft tillgång till något utlåtande om god försäkringspraxis avgivet av någon branschorganisation; i motiveringen till avgörandena omnämns inte heller detta jämkningskriterium.[63] I HD 1944 II 125 och 9. 6. 1958/1211 åberopades överhuvudtaget inga utlåtanden angående god försäkringspraxis i de här aktuella frågorna; däremot hade försäkringstagaren i det centrala fallet HD 1945 I 24 inlämnat utlåtanden av försäkringsdirektör *Eero Hagan* och dipl ing *K von Hertzen,* vilka förespråkade jämkning.

Hagan hävdade bl a, att klausuler om försäkringsstället kunde vara berättigade, då egendomen stadigvarande flyttats till ett från brandsäkerhetssynpunkt sämre ställe. FAL § 83, som överensstämde med den princip som bar upp reglerna om fareökning och upplysningsplikt, begränsade dock en sträng tillämpning av sådana klausuler. Då det nya försäkringsstället i belysning av försäkringsgivarens premietariffer var säkrare än det avtalade samt då det inte var vanligt att man avgav något meddelande vid tillfälliga förflyttningar till bättre plats, emedan försäkringsgivaren inte p g a sådana förflyttningar började ändra på avtalet, borde klausulen i det föreliggande fallet åsidosättas med stöd av FAL § 34. *von Hertzen* konstaterade åter, att den ifrågavarande klausulen inte var någon nyhet, då den nästan fullständigt överensstämde med mot-

63 Detta faktum uppmärksammas av *Hagan,* NFT 1951. 337, *samma,* SVLY XII. 122 och *Leino,* Välipuhe 3/1966. 41.

svarande bestämmelse i Finska brandtarifföreningens allmänna brandförsäkringsvillkor. Trots att samtliga till tarifföreningen anslutna bolag begagnade klausulen, tillämpades den emellertid veterligen inte på det sätt som försäkringsgivaren nu önskade. Som exempel anfördes härefter regleringen av en större industriell brandskada, i vilken ett flertal försäkringsgivare varit delaktiga. Skadan reglerades enligt andemeningen i FAL § 83, emedan en sträng tillämpning av klausulen om försäkringsstället skulle ha lett till i FAL § 34 omtalad uppenbar obillighet. Enligt god försäkringspraxis borde jämkning alltså ske även i föreliggande fall.

Det faktum, att domstolarna i ett av de tre jämkningsfallen kunde erhålla stöd av utlåtanden av två enskilda personer, som var verksamma inom försäkringsväsendet, förtar inte intrycket, att domstolarna i de få och spridda fall som förekommit intagit en självständigare ställning i förhållande till försäkringsväsendet än man avsett i lagens förarbeten. Denna uppfattning stärks ytterligare, då man undersöker de fall, där krav på jämkning inte lett till resultat: särskilt kan noteras, att någon utredning om god försäkringspraxis inte förelåg i fallet HD 24. 11. 1972/2270, där HovR trots detta tillämpade FAL § 34. Å andra sidan förkastades ersättningstalan i HD 30. 9. 1964/1926, trots att försäkringsgivaren inlämnat ett utlåtande av SSn,[64] där nämnden efter att ha konstaterat, att ersättningsskyldighet inte förelåg, rekommenderade utgivande av partiell kulansersättning. I HD 1938 I 37 hade ingen utredning om försäkringspraxis — utlåtandet av jur dr *Heimo Helminen* berörde inte denna fråga — förelagts domstolarna; då man i HD 1937 II 619 förkastade ersättningstalan kunde man däremot stöda sig på ett utlåtande av jur dr *Arvo Sipilä,* vilket ingivits av försäkringsgivaren.

b. Om jämkning av klausuler, som överensstämmer med lagen

Några uttryckliga ställningstaganden till de med hänsyn till generalklausulens styrfunktion betydelsefulla konkreta tolknings-

[64] SSn 101, se härom nedan denna paragraf 4 C c (iii).

frågor, som omdebatterats i litteraturen, förekommer inte i HD:s praxis. Några av de ovan refererade rättsfallen belyser dock i någon mån domstolarnas inställning till en av dessa frågor, nämligen spörsmålet, huruvida generalklausulen kan åberopas även mot villkor, som överensstämmer med FAL:s regler.

Aktuella i detta sammanhang är de rättsfall som berör följderna av försummad premiebetalning: HD 1938 I 37, 30. 9. 1964/1926 och 24. 11. 1972/2270. I de två förstnämnda fallen framhöll de lägre rätterna uttryckligen, att ett villkor, som stod i överensstämmelse med FAL, *in casu* inte skulle jämkas; det är alltså inte uteslutet att man ansåg en jämkning i princip vara möjlig. I det tredje fallet åberopade åter HovR uttryckligen FAL § 34 till stöd för ett åsidosättande av en klausul, som överensstämde med FAL. HD:s ståndpunkt till den föreliggande frågan framgår däremot inte klart av rättsfallen. I 1972 års fall behövde domstolen inte alls ta ställning till jämkningsfrågan och beslutet att inte meddela fullföljdstillstånd i 1964 års fall skall inte heller anses innefatta något ställningstagande till riktigheten hos den motivering HovR åberopat. Då HD i 1938 års fall uttryckligen ändrade motiveringen, trots att man nådde samma slutresultat som de lägre rätterna, kunde man eventuellt häri se ett negativt ställningstagande till frågan om möjligheten att jämka villkor, som överensstämmer med FAL. Då detta inte utsades direkt och då motiveringen ändrades även på andra punkter, är denna tolkning av rättsfallet emellertid långt ifrån säker.

C. Nämndpraxis

a. Inledning

Nämndpraxis, som är relevant med hänsyn till FAL § 34, förekommer huvudsakligen blott i SSn.[65] Då nämndens utlåtanden när-

[65] Även ansvarsförsäkringens nämnder avger *kulansrekommendationer*, se t ex Skadeförsäkringsföreningens ansvarsförsäkringssektion prot 11/1974 bilaga 1. Från Fn:s praxis kan åter nämnas fallet Fn 7/1974, där

mast riktar sig till försäkringsgivarna, är det naturligt, att det ofta förekommer avgöranden, där man framhåller att försäkringsgivaren enligt skälighet borde förfara på ett visst sätt, att försäkringspolitiska grunder talar för en viss lösning [66] o s v. I regel har nämnden knappast härmed velat göra gällande, att en jämkning med stöd av FAL § 34 skulle komma i fråga i dessa fall. Man utsäger tvärtom ibland uttryckligen, att försäkringsgivaren strikt juridiskt inte är betalningsskyldig, men att han trots detta skäligen borde bevilja partiell eller full ersättning.[67] Då man emellertid inte alltid med säkerhet kan särskilja jämkningsfallen från kulansrekommendationerna samt då försäkringsgivarnas kulanspraxis enligt förarbetena till lagen i varje händelse borde vara vägledande för tillämpningen av begreppet god försäkringspraxis, skall också den sistnämnda gruppen av fall omtalas här.

b. SSn och FAL § 34

Endast i två fall har nämnden klart givit uttryck för en avsikt att tillämpa generalklausulen i FAL § 34.[68] Det ena av dessa, SSn 265, har refererats tidigare i § 10.5 C b (v). Här åberopades FAL § 34 mot en klausul angående försäkringsstället i en situation, där faran inte ökats genom den avtalsstridiga förflyttningen av försäkringsobjektet. SSn har i detta avgörande följt den uppfattning angående klausuler av nyssnämnt slag som HD gjort sig till tolk för i två rättsfall på 1940-talet.

I det andra jämkningsfallet åberopades FAL § 34 inte direkt, men det uttryckssätt, som begagnats i motiveringen, ger tämligen

---

nämnden ansåg, att försäkringsgivaren p g a omständigheterna inte borde åberopa att en fordran preskriberats.

66 Se SSn 2, 26, 52, 83 och 93.

67 Se t ex SSn 2, 10, 83, 216, 233, 236, 245 och 248. Se även *Sotamaa*, Lausuntoja 29.

68 Därtill ville i fallet SSn 238 en ledamot åberopa bl a FAL § 34 till stöd för att åsidosätta ett alkoholvillkor.

klart vid handen, att SSn hade generalklausulen i åtanke, när ersättning rekommenderades:

SSn 210. Brandförsäkring hade ansökts fr o m den 1 maj 1969. Försäkringen beviljades under villkor, att den skulle träda i kraft blott i det fall, att de obetalda premierna för en tidigare försäkring betalades före den 7 maj samma år. Dessa premier hade inbetalts genom postgiro den 9 maj och antecknats på försäkringsgivarens konto den 12 maj. Sistnämnda dag brann det försäkrade huset. SSn konstaterade, att ett åberopande av det nämnda villkoret, som inte har förutsatts i FAL, i detta fall skulle leda till uppenbar obillighet, varför ersättning borde utgå.

c. Kulansrekommendationer av SSn

SSn har flera gånger rekommenderat kulans i fall, där en direkt tillämpning av reglerna i FAL lett till ansvarsfrihet för försäkringsgivaren.[69] Dessa utlåtanden är närmast av intresse som indikatorer för, att det i FAL reglerade skyddet av försäkringstagaren står på en lägre nivå än vad som kan motiveras ens med hänvisning till försäkringsgivarnas intressen; däremot har de mindre relevans med hänsyn till frågan om försäkringsvillkorens förenlighet med god försäkringspraxis i olika situationer. Huvudparten av nämndens kulansrekommendationer avser dock tillämpningen av försäkringsvillkor. SSn har i följande fall med formuleringar av varierande styrka antytt det vara lämpligt, att försäkringsgivaren helt eller delvis avstår från att åberopa en klausul i försäkringsavtalet:

(i) *Klausuler om försäkringsstället.* I några i § 10.5 C b (v) refererade fall, SSn 156, 160 och 275, har nämnden rekommenderat ersättning vid förflyttning av den försäkrade egendomen i strid med en klausul om försäkringsstället. I de två förstnämnda utlåtandena påpekade nämnden uttryckligen, att försäkringsgivaren i princip var fri från ansvar, varefter den rekommenderade, att 75 %

---

[69] Se SSn 2 och 83 (FAL § 51), 52, 123 och 130 (FAL § 45), 236 (FAL §§ 6,7) samt 108 (upplysningsplikt eller fareökning).

respektive full ersättning efter omständigheterna borde utges. I det sistnämnda fallet fattade man sig kortare: SSn uttalade blott att försäkringsgivaren inte borde åberopa det ifrågavarande villkoret. Det är oklart om man också här avsåg att förespråka kulans, eller om man följde den i SSn 265 anammade lösningen att tillämpa FAL § 34.

(ii) *Klausuler om framkallande av försäkringsfallet.* Det stora flertalet av de utlåtanden, där SSn rekommenderat kulans, berör tillämpningen av klausuler, som med avvikelse från FAL § 18.2 föreskriver full ansvarsfrihet, då försäkringstagaren framkallat försäkringsfallet genom grov vårdslöshet. Dessa avgöranden är i regel baserade på konkret beskrivna händelseförlopp i svårligen jämförbara situationer; det synes omöjligt att sammanfatta dem i ett antal allmänna principer, som kunde sägas ha väglett SSn vid urvalet av de fall, där kulans befunnits motiverad.

Kulansrekommendationer av här avsett slag förekommer under hela nämndens existenstid. Redan Försäkringsbolagens brandskadenämnd rekommenderade att 50 % eller 75 % ersättning skulle utges i många fall, där man bedömde försäkringstagarens handlande som grovt vårdslöst, varvid någon juridisk ersättningsskyldighet enligt försäkringsvillkoren inte förelåg.[70] Vid formuleringen av dessa utlåtanden begagnades varierande uttryckssätt. Stundom gjordes ingen uttrycklig rekommendation; man konstaterade blott, att försäkringsgivaren enligt försäkringsvillkoren var fri från ansvar, varefter man angav hur stor del av ersättningen som borde utges, ifall man av försäkringspolitiska eller andra orsaker ville utöva kulans.[71] I andra fall uttalade man uttryckligen, att FAL § 18.2 kunde tillämpas, och tillade därefter, att försäkringsgivaren av billighetsskäl eller på försäkringspolitiska grunder inte borde åberopa klausulen om full ansvarsfrihet vid grovt vållande.[72] Ytter-

---

[70] Se även *Mali*, SVLY XVI. 75.

[71] SSn 7, 45 och 51. Jfr även SSn 12, 15 och 50.

[72] SSn 26 och 27. På liknande sätt SSn 10, där klausulen omfattade all slags vårdslöshet, och SSn 25. Se även SSn 37.

ligare tillämpades åtminstone i ett fall FAL:s regel utan att man ens angav att försäkringsavtalet innehöll en avvikande klausul.[73] Detta föranledde försäkringsgivaren att begära ett nytt utlåtande, där man bl a ställde frågan, huruvida FAL § 18 skulle anses vara tvingande. Nämnden gav följande svar:

SSn 124. Nämnden konstaterade först, att FAL § 18 inte är tvingande, varför klausuler om ansvarsfrihet vid framkallande av försäkringsfallet genom grovt vållande inte är lagstridiga. Ytterligare gav nämnden en sammanfattning av sin tidigare praxis angående dessa klausuler. Man noterade, att nämnden i början av sin verksamhet i de här aktuella fallen oftast med hänvisning till försäkringsvillkoren uttalade, att försäkringsgivaren var fri från ansvar. Mycket ofta tillade man emellertid, att försäkringsgivaren av billighetsskäl eller på försäkringspolitiska grunder kunde utge en ersättning, som nedsatts på angivet sätt. Då man sedermera i allmän brandförsäkringspraxis hade omfattat den ståndpunkten, att ersättning sällan helt förvägrades ens vid grov vårdslöshet och då FAL § 18.2 uppdrog tämligen vida gränser för prövningen, hade SSn under de senaste åren i allmänhet blott hänvisat till det sagda lagrummet och inte längre till försäkringsvillkoren.

Skadeförsäkringsbolagens skadenämnd har fortsatt brandskadenämndens kulanspraxis.[74] I regel framhåller man härvid först att försäkringsgivaren enligt försäkringsvillkoren är fri från ansvar, varefter man underställer försäkringsgivarens prövning, huruvida inte en på angivet sätt nedsatt ersättning med tillämpning av FAL § 18.2 ändå borde utges.[75] Ibland rekommenderar man uttryckligen att en viss ersättning beviljas med stöd av den nämnda paragrafen.[76]

---

[73] SSn 118. Så uppenbarligen även SSn 102 och 104. Full eller partiell ersättning har förespråkats med hänvisning blott till FAL § 18, medan uppgift om försäkringsvillkoren saknas, i fallen SSn 68, 69, 105 och 115.

[74] Förutom 50 % och 75 % ersättning kan också 2/3 ersättning förespråkas, se SSn 178.

[75] SSn 178, 180, 198, 199 och 291. Se även minoriteten i SSn 288. Liknande formuleringar har också begagnats i SSn 135, 139, 140, 186 och 212.

[76] SSn 233, 245 och 324 samt minoriteten i SSn 144.

Praxis att utöva kulans i framkallandesituationer avspeglar sig även i de utlåtanden, där viss ersättning rekommenderats, trots att brott mot alkoholvillkor förekommit.[77] Det ovan i § 10.5 C b (iii) nämnda fallet SSn 209 kan också nämnas i detta sammanhang.

(iii) *Övriga fall.* Beträffande andra klausuler än de ovannämnda föreligger inte någon omfattande kulanspraxis. De enstaka övriga fall, där nämnden rekommenderat ersättning utöver avtalsvillkoren, berör flera olika typer av klausuler.[78]

Olika slags premievillkor har i tre fall givit SSn anledning att föreslå kulans. I SSn 93 och 101 hade försäkringstagaren brutit mot en klausul, enligt vilken förnyelsepremie skulle erläggas inom två veckor från förfallodagen och försäkringsgivarens ansvarighet skulle upphöra om betalning inte ägde rum. I det första fallet uttalades, att försäkringsgivaren, då förfallodagen inte tydligt angivits i försäkringsbrevet och då tidigare premier mottagits försenade, »med beaktande jämväl av vad som av försäkringspolitiska skäl är skäligt» var skyldig[79] att utge full ersättning. I det senare fallet ansåg åter nämndens majoritet, att det med beaktande av den korta tid som förflutit mellan förfallodagen och försäkringsfallet samt andra omständigheter — försäkringstagaren kunde med hänsyn till sjukdomsfall bland personalen m m måhända anses vara i god tro — var skäligt, att försäkringsgivaren utgav en del av försäkringsersättningen, trots att han juridiskt sett var ansvarsfri. I SSn 159 framhöll nämnden åter, att försäkringen enligt villkoren hade upphört, då premie inte erlagts under försäkringsperioden; emedan försäkringstagaren likväl kunde ha haft uppfattningen, att försäkringen var i kraft, då han senare erlagt premie för den tilländalupna perioden, underställde nämnden försäkringsgivarens prövning, huruvida och i vilken mån partiell ersättning ändå borde utges.

Klausuler, som stipulerade ansvarsfrihet fjorton dagar efter att äganderätten till det försäkrade objektet övergått, ansågs i två fall, SSn 216 och 316, i princip befria försäkringsgivaren från ersätt-

---

77 SSn 192 och 248.

78 Utöver de i texten nämnda fallen må här nämnas SSn 20, 157, 193 och 200.

79 Formuleringen är oklar med hänsyn till frågan, huruvida nämnden blott velat rekommendera kulans eller om den ansåg juridisk ersättningsskyldighet föreligga. Fallet omnämns därför även nedan i § 14 not 63.

ningsskyldighet; med beaktande av släktskapsrelationen mellan egendomens överlåtare och förvärvare och de oförändrade besittningsförhållandena samt av att premie erlagts m m rekommenderades dock full ersättning.[80]

d. Sammanfattning

En bedömning av SSn:s uppfattning angående de begränsningar i avtalsfriheten som kan utläsas ur FAL § 34 försvåras av, att nämnden inte alltid klart angivit, huruvida man velat tillämpa generalklausulen eller blott rekommenderat kulans i ett enskilt fall. I detta avseende synes praxis kring klausulerna om försäkringsstället vara särskilt vacklande. Oklarheten i motiveringar är naturlig: då SSn är ett rådgivande organ för försäkringsgivarna, vilka i stor utsträckning följer nämndens rekommendationer, kan nämnden uppnå samma resultat genom att föreslå utgivande av kulansersättning som genom att tillämpa FAL § 34. Fall av det sistnämnda slaget förekommer också ytterst sparsamt i nämndens praxis; man synes inom SSn hellre föreslå, att försäkringsgivaren utger ersättning utöver den juridiska ersättningsskyldigheten, än stöda sig på generalklausulen. Härigenom undviker man att skapa prejudikat, som kunde verka hämmande på avtalspraxis,[81] och man ställer inte försäkringsgivaren i lika dålig dager som man gjorde, ifall man angav, att det förfaringssätt som försäkringsgivaren övervägt att följa skulle leda till uppenbar obillighet.

Då SSn blott i ett fåtal fall åberopat FAL § 34, är nämndens praxis av ringa relevans med hänsyn till de tolkningsfrågor generalklausulen givit upphov till. Fallet SSn 210 belyser dock i någon mån två av dessa problem. Man kan först konstatera, att nämnden här uttryckligen jämkat ett villkor angående ett förhållande som inte reglerats i FAL. Då nämnden i motiveringen därtill uttalar, att villkoret i fråga inte förutsatts i FAL, kan man måhända härav

---

[80] Se å andra sidan SSn 334, där nämnden inte fann tillämpningen av ett motsvarande villkor vara oskälig in casu, trots att det även här förelåg nära släktskap mellan överlåtare och förvärvare.

[81] Se även ovan § 10.5 C d.

sluta sig till, att den ansett att jämkning inte skall komma i fråga i fall, där en omstridd klausul överensstämmer med lagen. Kulansrekommendationer har däremot givetvis förekommit även i sådana fall.

Bland de utlåtanden som refererats i det föreliggande avsnittet förekommer många, som uppenbarligen kan klassificeras som rena in casu-avgöranden. Beträffande två slag av klausuler synes dock en mer fast tillämpningslinje ha utkristalliserat sig: dels har SSn i sin praxis nära följt HD:s avgöranden angående klausulerna om försäkringsstället och dels har nämnden ofta kulansvägen sökt eliminera resultatet av en strikt tillämpning av klausuler om framkallande av försäkringsfallet, vilka avviker från FAL § 18.2. Man eftersträvar dock knappast någon styrning av försäkringspraxis som helhet; i det sistnämnda fallet säger sig nämnden uttryckligen följa den tillämpningslinje, som allmänt accepterats i försäkringsgivarnas praxis.

Den tidigare antydda tendensen att hellre rekommendera kulans än att fastslå, att juridisk ersättningsskyldighet föreligger, har måhända påverkat också de fall, som berör tolkningen och tillämpningen av klausulen om framkallande. Det i klausulen begagnade begreppet grov vårdslöshet är semantiskt så öppet, att SSn antagligen i alla de fall där man först åberopat grov vårdslöshet och därefter föreslagit (partiell) kulans lika väl hade kunnat konstatera, att den ifrågavarande vårdslösheten inte kunde betraktas som grov. Det är dock skäl att notera, att det även förekommer många fall, där nämnden har valt det sistnämnda alternativet och undvikit att klassificera försäkringstagarens culpa som grov.[82] En bedömning därav, huruvida nämnden i allmänhet verkligen varit mer benägen att statuera grov culpa än domstolarna, är naturligtvis omöjlig att genomföra p g a de aktuella situationernas varierande och komplexa karaktär; det må nämnas, att domstolarna i åtminstone ett fall, som prövats också av SSn, företrätt en mot försäkringstagaren mildare syn på begreppet grov vårdslöshet.[83]

---

[82] Se SSn 11, 33, 36, 38, 39, 41, 49, 54, 55, 58, 76, 78, 86, 96, 113, 131, 144, 173, 176, 228, 268, 269, 282 och 323.

[83] Se SSn 118/124, där nämnden rekommenderade nedsatt ersättning, medan RR och HovR utdömde full ersättning, då grov vårdslöshet inte

5. FAL § 34 OCH FÖRSÄKRINGSPRAXIS

A. Avtalspraxis

I den rättsvetenskapliga litteraturen framhåller man ofta, att generalklausulen i FAL § 34 »genom att hänga som ett damoklessvärd över bolagen» påverkar försäkringsgivarnas avtalspraxis i en för försäkringstagarna gynnsam riktning.[84] I den nordiska litteraturen kan dock även påträffas andra bedömningar av jämkningsregelns preventiva verkningar på villkorsplanet: man antar, att den »ikke føles som noen skranke av dem som skriver vilkårene».[85]

Det är knappast möjligt att ge något entydigt svar på frågan, vilken inverkan FAL § 34 eventuellt haft på försäkringsvillkorens utformning: förklaringen till de förändringar i försäkringsavtalen som skett efter det FAL trätt i kraft kan lika väl sökas i goodwillhänsyn o a utomrättsliga omständigheter som i generalklausulen.[86] En antydan om, att paragrafens preventiva styrningsverkan på avtalsplanet kan antas vara mycket svag, erhålles dock vid en undersökning av återkopplingen mellan de jämkningsfall, som förekommit i rättspraxis, och avtalspraxis. Sålunda har det faktum, att HD och SSn konsekvent begränsat rättsverkan av klausuler om försäkringsstället, vilka avviker från FAL § 83, inte lett till motsvarande förändringar i försäkringsgivarnas allmänna försäkringsvillkor: fortfarande uppställer man regelmässigt ansvarsundantag för det fall, att den försäkrade egendomen befinner sig på annan

---

ansågs föreligga. Se även SSn 59. — Jfr å andra sidan SSn 55, där såväl nämnden som HD fann ersättning böra utgå, samt SSn 62, där såväl nämnden som HovR bedömde det ifrågavarande förfarandet som grovt vårdslöst. Här föreslog dock SSn (och RR) 50 % ersättning, medan HovR utdömde 2/3 ersättning.

[84] *Hagan*, NFT 1951. 339, så även *samma*, SVLY XII. 126. Se även *Leino*, Välipuhe 3/1966. 42, *Suontausta*, LM 1966. 548, *Vihma*, Palovakuutussopimus 108 f och *samma*, Vakuutussanomia 1948. 39 samt *Bengtsson*, Försäkringsrätt 88, *samma*, Tolkning 11 och *Neergaard*, NFT 1943. 95.

[85] *Selmer*, NFFP 46. 15. Se även allmänt *NOU 1976: 61*. 59.

[86] Se även *Salminen* 12 och *Bengtsson*, Försäkringsrätt 88.

plats än den uppgivna och försäkringsgivaren inte underrättats härom. Den i hemförsäkringsvillkoren begagnade formuleringen, enligt vilken skadan i detta fall *kan* lämnas helt eller delvis oersatt, ligger dock något närmare rättstillämpningens linje.[87]

I detta sammanhang kan också noteras, att den omständigheten, att SSn i ett flertal kulansrekommendationer ansett det vara olämpligt och stridande mot gällande praxis att i full utsträckning tillämpa klausuler om ansvarsfrihet vid framkallande av försäkringsfallet genom grov culpa, inte lett till några förändringar i försäkringsavtalspraxis på denna punkt. Fortfarande friskriver sig alltså försäkringsgivarna i regel helt från ansvar för skada, som försäkringstagaren vållat genom grov vårdslöshet.[88]

B. Regleringspraxis

De nyssnämnda synpunkterna ger skäl för antagandet, att FAL § 34 haft obetydligt inflytande på avtalspraxis; det är däremot en helt annan fråga, huruvida paragrafen kan tänkas påverka praxis vid skaderegleringen, vilket flera författare antar vara fallet.[89] Det är uppenbart, att försäkringsgivarna stundom visar kulans vid skaderegleringen och ersätter skador, som enligt försäkringsvillkoren inte vore ersättningsgilla.[90] Ett tecken härpå utgör redan den kol-

---

87 Se betr avtalspraxis i den föreliggande frågan ovan § 10.4 B b (xiv).

88 Se BrandV 15.3, FastV 15.22, ButV 15.3, SkogsV 15.3, InbrV 15.3, VattV 15.3, GlasV 15.22, HemFritV 15.22, HemV 15.22, MaskinV 5, MontageV 5, HusdjursV 25 p 1 och ElainE 6. I AnsvV 15.21, FörAnsvV 15.21 och BilV 15.31 utsäges däremot blott, att ersättning kan minskas eller avböjas vid grov vårdslöshet.

89 Se *Hagan*, NFT 1951. 339 och *samma*, SVLY XII. 126 samt *Arntzen*, Forsikringsrett I 26, *Bengtsson*, Försäkringsrätt 88, *Persson*, Allmänna Brand 30 och *samma*, SvJT 1961. 571.

90 Se t ex *Bengtsson*, Försäkringsrätt 28, *Selmer*, Forsikringsrett 136 och *samma*, NFFP 46. 34 samt — betr särskilda klausuler — *Karppinen* 38, *Pentikäinen* 169, *Vihma*, Palovakuutussopimus 59, 247, *Grundt*, Forsikringsrett 289 och *Salvesen—Vogt*, NFT 1975. 369.

lektiva kulans som kommer till synes i nämndernas praxis. Skälen för kulansen är dock oklara, och det ligger nära till hands att anta, att utomrättsliga faktorer även på detta plan spelar en större roll än FAL § 34.[91] Försäkringsgivaren kan t ex föredra att kompromissa om sin ersättningsskyldighet framom att erhålla en negativ publicitet genom att låta frågan gå till domstol.[92] Man kan från början ha gjort villkoren strängare än man avsett att tillämpa dem för att härigenom erhålla ett visst spelrum gentemot illojala försäkringstagare samt för att kunna visa en goodwillskapande kulans.[93]

Bengtsson har utfört en enkät hos ett antal försäkringsbolag angående deras ersättningspraxis i fall, där försäkringstagaren befunnit sig i dröjsmål med premiebetalningen. Härvid har han ansett sig kunna konstatera, att bolagen inte håller särskilt hårt på FAL:s regler i frågan: man fattar sina beslut utgående från en mer allmän skälighetsvärdering, där de juridiska övervägandena får stå tillbaka för andra faktorer, såsom graden av försumlighet hos försäkringstagaren, den tid under vilken försäkringstagaren varit kund hos bolaget m m.[94]

Man framhåller stundom, att försäkringsgivarnas kulans kan variera beroende på motparten.[95] De stränga villkoren tillämpas måhända mer strikt mot en förhandlingsovan mindre försäkringstagare än mot en avtalspart, som ekonomiskt eller utbildningsmässigt befinner sig i en bättre förhandlingsposition. I varje händelse har försäkringsgivarna större möjligheter till en differentierad behandling av olika försäkringstagargrupper, om de underlåter att inskriva en eventuell kulanspraxis i försäkringsvillkoren.

---

91 *Bengtsson,* Försäkringsrätt 88.

92 *Bengtsson,* Försäkringsrätt 28.

93 Se *Hellner,* Försäkringsrätt 61 och *samma,* NFT 1956. 255 f.

94 *Bengtsson,* Allmänna Brand 76 ff.

95 Se särsk *Selmer,* NFFP 46.14 samt *Ag,* NFT 1975. 217. Jfr även *Mäntyniemi—Tienpää—Hannonen* 88, 101, där man konstaterar, att försäkringsdomstolen vid obligatorisk olycksfallsförsäkring gjorde flera ändringar i försäkringsgivarnas ersättningsbeslut, då de skadelidandes sociala ställning var lägre.

6. SAMMANFATTNING

Genom att inta en generalklausul i sina lagförslag strävade kommittéerna närmast efter att komplettera skyddet av försäkringstagaren mot »dåliga» försäkringsgivare samt att eliminera obilligheter i enskilda atypiska fall, medan man däremot inte avsåg att låta regeln bidra till styrningen av branschpraxis som helhet. Regeln kunde därför även motiveras som ett led i strävan att bekämpa illojal konkurrens inom försäkringsväsendet och att förhindra, att de »avvikande» försäkringsgivarna gav försäkringsväsendet som helhet ett dåligt anseende bland allmänheten.

Vid tolkningen av paragrafen synes man i den rättsvetenskapliga litteraturen i stort sett ha följt den begränsade målsättning, som angivits i förarbetena. I rättspraxis förekommer blott ett fåtal fall, där generalklausulen har tillämpats eller ens åberopats. Paragrafens repressiva skyddsfunktion har sålunda varit minimal och det förefaller också tveksamt, huruvida den haft någon nämnvärd preventiv inverkan på försäkringspraxis. Regelns betydelse i praktiken synes långtifrån motsvara det intresse man i den rättsvetenskapliga litteraturen visat den.

Man kan därtill påstå, att domstolarna i de enskilda fall, där generalklausulen tillämpats, hade kunnat nå samma slutresultat med tillhjälp av olika metoder för dold kontroll av avtalsinnehållet.[96] I den mån det är riktigt, att domstolarna tenderar att vara mer återhållsamma vid utövningen av den dolda kontrollen av avtalsvillkor på områden, där det förekommer lagstiftning,[97] synes

---

[96] Så särsk *Hagan*, NFT 1951. 339 och *samma*, SVLY XII. 126. Det är också värt att notera, att HD redan i HD 1931 II 304 genom en tolkning av avtalets syfte kunde bedöma en klausul om försäkringsstället på ett sätt som harmonierar med de senare jämkningsavgörandena. Jfr även från tidigare dansk rättspraxis UfR 1915. 66, som refereras av *Lyngsø*, FAL 174. *Hellner*, NU 1961:6. 97 och *Persson*, Allmänna Brand 23, 33 finner, att domstolarna även numera föredrar att utöva dold kontroll framom att tillämpa generalklausulen.

[97] Jfr t ex *Löwe* 399.

FAL § 34 likväl ha varit motiverad som en påminnelse om, att domstolarna fortsättningsvis stundom kunde ha anledning att inskrida även mot andra klausuler än de som träffades av de tvingande reglerna.

Med hänvisning till generalklausulen kunde kommittéerna utesluta ett antal tvingande regler ur sina förslag. Då generalklausulen i praxis blivit en tämligen död bokstav, kom man härigenom sannolikt att göra lagens styreffekt mindre än man tidigare avsett.

§ 14. DOMSTOLSKONTROLL AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR UTAN STÖD I FAL

1. INLEDNING

A. Öppen och dold kontroll av avtalsvillkor

I många länder antar man allmänt, att domstolarna inte blott öppet åsidosätter olämpliga avtalsvillkor med stöd av tvingande lagstiftning eller jämkningsregler, utan även företar en »dold kontroll» av innehållet i förelagda avtal genom att bortse från eller korrigera klausuler, som enligt domstolens uppfattning inte är önskvärda, under åberopande av standardavtalsrättsliga principer, andra allmänna civilrättsliga läror och liknande mer värdeneutrala argument. Flera författare har också ansett sig kunna påvisa, att det förekommer en av lagstiftaren osanktionerad kontroll av denna typ bl a i amerikansk och tysk rättspraxis.[1] I nordisk doktrin gör t ex *Bernitz* en distinktion mellan öppen och dold domstolskontroll av avtalsvillkor. Den öppna kontrollen kännetecknas enligt honom av, att »domstolarna med stöd av generalklausuler eller allmänna rättsprinciper uttryckligen sätter åt sidan eller jämkar alltför ensidiga avtalsvillkor såsom oskäliga», medan dold kontroll föreligger, »när domstolarna söker begränsa räckvidden av alltför ensidiga standardvillkor genom att uppställa stränga krav för att de skall anses införlivade med det enskilda avtalet eller genom att

---

[1] Se närmare t ex de omfattande undersökningarna av *Auer* 19 ff, 67 ff, *von Hippel*, Kontrolle 53 ff, 138 ff och *Gottfried Raiser* 14 ff, 36 ff.

tillämpa särskilda principer om restriktiv avtalstolkning.»[2] P g a det sammanhang i vilket distinktionen nyttjas har blott den dolda kontroll som kan legitimeras med hänvisning till specifikt standardavtalsrättsliga principer noterats; det är uppenbart, att det obligationsrättsliga regelsystemet även erbjuder andra argument bakom vilka ingrepp i avtalsfriheten kan döljas.

Det utmärkande draget hos den s k dolda kontrollen av avtalsvillkor kan sägas vara, att domstolen här inte explicit gör någon värdering av avtalsinnehållets skälighet, utan den bygger sitt avgörande på andra rättsligt godtagbara principer. Trots att domstolens ställningstagande måhända kan *förklaras* som ett uttryck för en strävan att undgå tillämpning av klausuler, som skulle ge upphov till olämpliga resultat, ges domen en motivering som döljer det faktum, att en kontroll av avtalsinnehållet ägt rum, den *justifieras* med hänvisning till rättssatser och -principer, vilka inte tillmäter avtalsinnehållets skälighet någon relevans.[3] Begränsningen av avtalsfrihetens innehållsliga element döljs bakom en argumentering på grundval av t ex de begränsningar av formfriheten som anses gälla för standardavtal.

Att identifiera de fall, där en dold kontroll av nyss beskrivet slag kan antas ha förekommit, är givetvis en vansklig uppgift. De principer och rättsregler, bakom vilka skälighetsbedömningarna döljs, har inte som enda uppgift att fungera som fasadlegitimation för sådana avgöranden. Ett avtal kan t ex i ett fall innehålla en klausul, som avfattats så oklart, att två eller flera olika tolkningsalternativ ter sig språkligt sett likvärdiga, medan avtalet i ett annat fall förefaller tämligen entydigt. Om domstolen i det förstnämnda fallet tillämpar principen *in dubio contra stipulatorem* vid tolkningen av avtalet överensstämmer det knappast med gängse språkbruk att tala om en dold kontroll av avtalsinnehållet; däremot kan man säga, att domstolen utövar dold kontroll, ifall den i

---

[2] *Bernitz*, Standardavtalsrätt 15. Se även *samma*, SvJT 1972. 404 f.

[3] Se närmare om förklaring och justifikation av rättsliga avgöranden *Aarnio*, LM 1974. 305 ff.

det senare fallet konstruerar en oklarhet i avtalet för att med stöd av den nämnda tolkningsregeln kunna undvika ett oskäligt resultat.[4] Det finns inte något kriterium, med vars hjälp man kunde särskilja de fall, där en standardavtalsrättslig eller annan civilrättslig princip tillämpats »reguljärt», utan att domstolen fäst avseende vid avtalsinnehållet, från »äkta» fall av dold kontroll. Intervjuer med domare, som deltagit i avgörandena, kunde måhända ge en viss ledning vid klassificeringen av de intressanta fallen, men någon säker indelning skulle knappast kunna åstadkommas ens på detta sätt.[5] En undersökning av rättspraxis kan därför inte ge något entydigt svar på frågan, huruvida en dold kontroll av avtalsvillkor förekommer: även om man kan peka på fall, där avtal inte tillämpats enligt sitt innehåll, är det inte härmed bevisat, att domstolen i dessa fall de facto medvetet eller omedvetet låtit skälighetssynpunkter påverka avgörandet.

B. Frågeställning

I § 5.5 har anförts exempel på en dold domstolskontroll av försäkringsvillkor i flera utländska rättsordningar. I den föreliggande paragrafen skall utredas, huruvida några motsvarigheter härtill kan påträffas i finsk rättspraxis: förekommer det hos oss fall, som antyder, att man i de rättstillämpande organen eller i något av dem sökt komplettera den öppna kontrollen enligt FAL med en dold kontroll av innehållet i försäkringsavtal? Därtill undersökes den eventuella förekomsten av öppen kontroll utan stöd i FAL; då domstolarna i regel kan stöda eventuella öppna ingripanden på generalklausulen i FAL § 34 samt de tvingande reglerna, kan man anta, att en öppen kontroll utan stöd i FAL främst varit aktuell innan lagen trädde i kraft.

---

[4] Jfr *Kimball—Pfennigstorf* 135, som finner, att den i texten nämnda principen används »zu zwei ganz verschiedenen Zwecken».

[5] Se betr svårigheterna att genom intervjuer erhålla kunskap om domstolens verkliga motiv *Aarnio,* Laki 204.

Vid analysen av den dolda kontrollen refereras först på grundval av den rättsvetenskapliga litteraturen ett antal rättsprinciper, vilka kan förutsättas vara användbara hjälpmedel vid en dold kontroll av försäkringsvillkor. Dessa avsnitt avser inte att ge någon bild av »gällande rätt» på de aktuella områdena — beträffande så allmänna och obestämda rättsprinciper som de ifrågavarande kan man med skäl betvivla ändamålsenligheten i att överhuvudtaget begagna begreppet gällande rätt — utan syftar blott till att presentera vissa argument, som kan antas vara acceptabla som justifikationsgrunder vid den dolda kontrollen. Uppmärksamheten riktas främst mot de principer, som berörts i den försäkringsrättsliga doktrinen; dessa principer bygger framför allt på det faktum, att försäkringsavtalen utgör typiska standardavtal och, närmare bestämt, anslutningsavtal.[6]

Med standardavtal förstås avtal, som ingås på standardiserade villkor, allmänna avtalsvillkor, utarbetade för att användas i ett flertal enskilda avtal med olika avtalsparter åtminstone på den ena sidan.[7] Standardavtalen kan vara av olika slag. Man talar om s k *agreed documents,* som utarbetas av representanter för vardera parten i avtalsförhållandet, och om *anslutningsavtal,* vilka karaktäriseras av, att den starkare parten ensidigt upprättat avtalsvillkoren, medan motparten inte kan påverka avtalets innehåll till dessa delar.[8] Den rättsliga bedömningen av standardavtalen har varit föremål för en livlig debatt i den juridiska doktrinen under innevarande århundrade. Den av vissa franska författare framförda ståndpunkten, att anslutningsavtalen överhuvudtaget inte borde betraktas och bedömas som avtal, har inte vunnit några anhängare i nordisk doktrin. Här är man enig om, att anslutningsavtalen såväl som andra standardavtal underlyder avtalsrättens

---

[6] Endast inom transportförsäkringen är agreed documents vanliga, se ovan § 2 not 27.

[7] Liknande definitioner ges av *Bernitz,* SvJT 1972. 403 och *samma,* Standardavtalsrätt 9. Se även t ex *Olsson,* 21 NJM 8 och *Taxell,* Avtal 37.

[8] Se t ex *Bernitz,* Standardavtalsrätt 10, *Lando,* TfR 1966. 345 f och *Olsson,* 21 NJM 8 f.

och den allmänna obligationsrättens regler.[9] Man påpekar emellertid, att särskilda rättsprinciper inom denna ram stundom kan åberopas vid bedömningen av standardavtal. Under senaste tid har termen *standardavtalsrätt* begagnats som en sammanfattande benämning för dessa principer.

Presentationen av tänkbara justifikationsgrunder bildar en bas för undersökningen av den eventuella dolda villkorskontrollen i finsk rättspraxis. Analysen av praxis kan givetvis inte begränsas till de fall, där standardavtalsrättsliga överväganden synes ha påverkat bedömningen; även andra argument kan, som nämnts, utnyttjas för att dölja en kontroll av innehållet i avtalsvillkor. Avgöranden, som blott grundats på ett ställningstagande till bevisningen i målet, har likväl inte beaktats. — Vid undersökningen av rättspraxis tilldrar sig domstolspraxis det största intresset: då nämnderna inte i samma mån som domstolarna är bundna av gällande rätt — de kan avge kulansrekommendationer, fatta skälighetsavgöranden o s v — är det naturligt, att de inte har något större behov att uppställa en fasadlegitimation för villkorskontrollen. Vissa nämndavgöranden, som är ägnade att belysa de standardavtalsrättsliga principernas genomslagskraft i praxis, kan likväl omtalas.

2. DOLD KONTROLL MED STÖD AV TOLKNINGSARGUMENT

A. Inledning

En undersökning av den eventuella innehållskontroll, som kan ligga dold bakom tolkningen av försäkringsvillkoren i rättspraxis,

---

[9] Hos oss kritiserar redan *Nyman* 47 ff uttryckligen den nämnda i Frankrike anförda åsikten. Se senare även t ex *Olsson*, 21 NJM 16 och *Taxell*, Avtal 39 samt *Bernitz*, SvJT 1972. 404. *Lando*, TfR 1966. 347 framhåller, att »mange af den almindelige kontraktsrets regler ikke kan anvendes på standardkontrakter.»

bjuder på särskilda problem. Analysen av rättspraxis omfattar i de övriga fall, som behandlats i föreliggande paragraf, de avgöranden, där det bedömda försäkringsavtalet av olika skäl inte tillämpats enligt sitt innehåll; vid urvalet av relevanta tolkningsfall kan detta gränsdragningskriterium inte begagnas. Innan man kan konstatera, att en korrigering av avtalet företagits, måste man nämligen ha fastslagit avtalets innehåll, vilket återigen inte kan ske, utan att man samtidigt tar ställning till frågan, huruvida det rättstillämpande organet vid tolkningen av avtalet utövat dold kontroll eller inte. Cirkeln har här brutits med hjälp av en urvalsprincip, som bygger på den argumentation som begagnats vid justifikationen av avgörandena. Här refereras endast sådana fall, där läran om tolkning contra stipulatorem eller därmed besläktade principer uttryckligen åberopats, medan den dolda kontroll som eventuellt kan dölja sig bakom andra tolkningsavgöranden inte berörs. Några uppenbara fall av sistnämnda typ har inte påträffats i det genomgångna materialet.

B. Justifikationsgrunden

a. Allmänt om tolkning contra stipulatorem

Man har ofta ansett, att domstolarna har en möjlighet att vid tolkningen av standardavtal bereda ett visst skydd för den avtalspart som p g a sin svaga ställning inte kunnat öva inflytande över utformningen av avtalsvillkoren. Stödet för ett sådant förfarande skulle stå att finna i principen om tolkning *in dubio contra stipulatorem,* som innebär att avtalet skall tolkas till nackdel för den som utarbetat villkoren.[10] I den nordiska obligationsrättsliga doktrinen är man i regel beredd att godta, att denna prin-

---

[10] Benämningarna *in dubio contra proferentem* och *oklarhetsregeln* begagnas också. — Se allmänt betr denna tolkningsregel *Aho* 257 ff med hänvisningar.

cip åberopas som argument vid tolkningen av anslutningsavtal.[11] Man framhåller dock ofta, att principens räckvidd skall vara begränsad. Den skall »enligt en utbredd åsikt tillämpas först i det fall, att ingen annan tolkningsmöjlighet står till buds.»[12] Flera författare påpekar också, att den nämnda tolkningsregeln inte synes ha haft någon stark inverkan på rättspraxis.[13] I svensk rätt är man sålunda, enligt *Bernitz*, vid tolkningen av standardavtal snarast benägen att utföra en fri rimlighetsprövning mot bakgrunden av dispositiv rätt.[14]

Stundom påpekar man, att standardavtalen såsom massavtal borde tolkas i enlighet med sitt innehåll utan hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. De principer som skall vägleda tolkningen är desamma som gäller för tolkning av lag.[15] Denna »rent objektiva» tolkningsmetod har dock inte erhållit något enhälligt stöd i doktrinen.[16] I den mån man med kravet på objektiv tolk-

---

11 Se t ex *Hoppu*, Rajoitusehdoista 94, *Kivimäki—Ylöstalo* 324, *Muukkonen*, Standardisopimukset 95, *Oker-Blom*, JFT 1976. 286, *Olsson*, 21 NJM 42, *Palmgren—Olsson* 90, *Taxell*, Avtal 46 och *Telaranta*, LM 1953. 871 samt *Adlercreutz* 42, *Arnholm*, Avtaler 42, *Bernitz*, SvJT 1972. 432 ff, *samma*, Standardavtalsrätt 30 ff, *Lund Christiansen* 458 f, *Selvig* 382, 386, *Vahlén*, Avtal 273 och *Foreløbig redegørelse* 6.

12 *Olsson*, 21 NJM 42. Se även *Godenhielm*, Säljarens bundenhet 203 samt *Bernitz*, SvJT 1972. 433 f och *samma*, Standardavtalsrätt 30 f. *Lund Christiansen* 459 framhåller i polemik mot *Olsson* att regeln i dansk rätt inte kan antas gälla blott subsidiärt.

13 Se *Olsson*, 21 NJM 42 samt *Bernitz*, SvJT 1972. 432 ff, *samma*, Standardavtalsrätt 30 f och *Lando*, TfR 1966. 351 f, jfr å andra sidan *Lund Christiansen* 459 och *NOU 1976: 61*. 61.

14 *Bernitz*, SvJT 1972. 434 och *samma*, Standardavtalsrätt 29 f. Se även *Lando*, TfR 1966. 351, *samma*, Länderbericht 116 samt *Vahlén*, Teori och Praxis 357.

15 Se särskilt *Hakulinen*, Obligationsrätt 103 samt *Olsson*, 21 NJM 43, *Jørgensen*, Kontraktsret 55, *Lando*, TfR 1966. 352 och *Foreløbig redegørelse* 6.

16 Se den mer eller mindre långtgående kritiken hos *Aho* 193, *Adlercreutz* 22, *Bernitz*, SvJT 1972. 430 och *Vahlén*, Avtal 200. Se även *Vahlén*, JFT 1964. 391: »Jag tror dock ej att det för närvarande är aktuellt i svensk rätt att gå så långt som att säga att standardavtal skall tolkas på samma

ning blott avser, att uttolkaren bör bortse från de enskilda avtalsparternas intentioner, är principen knappast oförenlig med en oklarhetsregel. Däremot kan den sägas implicera ett bestämt sätt att tillämpa oklarhetsregeln: vid bedömningen av, huruvida det föreligger dubium, får avseende inte fästas vid de enskilda avtalsparternas uppfattningar rörande avtalets innehåll.

b. Försäkringsrättslig litteratur

ba. Huvudregeln

Redan i början av det innevarande århundradet hävdade man i den försäkringsrättsliga litteraturen, att försäkringsvillkoren i tveksamma fall borde tolkas emot försäkringsgivaren.[17] Också senare har ett flertal nordiska författare angivit, att oklarhetsregeln åtminstone i någon omfattning skall komma till användning vid tolkningen av försäkringsvillkor.[18]

I litteraturen omtalas stundom vissa typsituationer, i vilka regeln om tolkning contra stipulatorem vore särskilt användbar. Man påpekar sålunda ofta, att försäkringsvillkor, som till nackdel för försäkringstagaren avviker från de dispositiva reglerna i FAL, måste vara klart formulerade. Om det är tvivelaktigt, huruvida

---

sätt som lagar. Man kan nog mer träffande säga, att eftersom individuellt betonade tolkningsdata ofta saknas, tolkningen av standardavtal i större utsträckning än tolkning av andra avtal tenderar att bli en utläggning av de språkliga uttryckens immanenta idéinnehåll.»

[17] Se t ex *Bache*, Brandforsikringsretten 213 ff och *P(latou)*, NRt 1909. 238 samt — betr sjöförsäkring — *Granfelt* 11.

[18] Se *Aho* 261, *Vihma*, Vakuutussanomia 1948. 39 och *samma*, Palovakuutussopimus 109 samt *Arntzen*, Forsikringsrett I 34, *Bengtsson*, Ansvarsförsäkring 315, 591, *samma*, Försäkringsrätt 34 f, *samma*, Tolkning 40, *Bentzon—Christensen* 16 f, *Hansen*, UfR 1960 B 134, *Hellner*, Försäkringsrätt 72, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 30, *Lyngsø*, Forsikringsret 38, *samma*, FAL 55, *Rein* 5, *Schmidt*, Faran 172, *Selmer*, Forsikringsrett 59, *Ussing*, Enkelte kontrakter 220 och *Vinding Kruse*, NFT 1960. 179. Se även *Hasselrot* 231 ff.

man avsett att göra undantag från lagens regler, skall villkoren nämligen i allmänhet tolkas i överensstämmelse med lagen.[19] Samma regel förespråkas också vid avvikelser från gängse försäkringspraxis och sedvana. Om försäkringsgivaren önskar erbjuda ett i något avseende mer begränsat försäkringsskydd än vad som är vanligt i branschen måste detta klart framhållas.[20] Klausuler, som uppställer undantag från villkorens egna huvudregler, bör likaså vara tydligt formulerade.[21]

Åsikten, att försäkringsvillkor bör tolkas till försäkringstagarens förmån, påverkar även bedömningen av vissa tolkningsdata. Sålunda betonar man, att förarbetena till försäkringsvillkoren eller villkorens syfte inte kan åberopas till nackdel för försäkringstagaren, medan denne däremot vid tolkningen av villkoren kan stöda sig på sådana data.[22] Samma regel anses gälla beträffande den ifrågavarande försäkringsgivarens tidigare praxis vid tolkningen av en omstridd klausul.[23] Dessa principer brukar dock i regel inte innefattas i den egentliga oklarhetsregeln.

Oklarhetsregeln är inte enhälligt accepterad inom finsk doktrin. *Suontausta* betonar sålunda, att regeln om objektiv tolkning numera skall anses gälla som allmän regel i finsk rätt. Försäkringsavtal skall tolkas generellt och objektivt utan hänsyn till av-

---

19 Se *Arntzen*, Forsikringsrett I 30, *Bentzon—Christensen* 17 och *Hellner*, Försäkringsrätt 74. Jfr dock *Molén*, NFT 1953. 361.

20 *Bengtsson*, Tolkning 37 f, *Hellner*, Försäkringsrätt 74.

21 *Arntzen*, Forsikringsrett I 31. Se även *Hellner*, Försäkringsrätt 76 f.

22 *Arntzen*, Forsikringsrett I 33, *Bengtsson*, Tolkning 34 f, 37. Se även *Suontausta*, LM 1966. 547, som framhåller, att försäkringstekniska omständigheter endast i begränsad omfattning kan beaktas till nackdel för försäkringstagaren. Så även *Bengtsson*, Ansvarsförsäkring 591 f. Se också *Selmer*, Forsikringsrett 60.

23 Se *Hellner*, Försäkringsrätt 76 och betr sjöförsäkring *Lindquist* 72 f. Se även *Arntzen*, Forsikringsrett I 41 f, *Bengtsson*, Försäkringsrätt 34 samt å andra sidan *Selmer*, Forsikringsrett 53, som med hänvisning till rättsfallet NRt 1952. 177 påpekar, att regleringspraxis kan åberopas av vardera parten. *Persson*, Allmänna Brand 22 är på denna punkt något oklar.

talsparternas avsikter.[24] Härmed utesluts, som tidigare nämnts, inte en tillämpning av oklarhetsregeln; vissa formuleringar ger dock en antydan om, att författaren själv uppfattat den objektiva tolkningen som ett alternativ till principen om tolkning contra stipulatorem, vilken inte diskuteras närmare.[25] — *Suontaustas* syn delas av *Leino:* försäkringsvillkoren skall tolkas som en lag, varför man inte utan vidare i oklara fall får tolka dem till försäkringsgivarens nackdel. Det föreligger inte heller något sakligt skäl för att tolka ansvarsbegränsningar inskränkt till förmån för försäkringstagaren.[26]

bb. Oklarhetsregelns begränsningar

Oklarhetsregeln har i den nordiska doktrinen godtagits blott med långtgående begränsningar. Bl a har följande synpunkter anförts i debatten om regelns tillämpningsområde:

(i) *När föreligger oklarhet?* Förhållandet mellan oklarhetsregeln och formella tolkningsregler, som föreskriver t ex att individuella bestämmelser i ett försäkringsavtal går före allmänna avtalsvillkor,[27] diskuteras inte explicit;[28] man menar dock uppenbarligen att den sistnämnda regeln skall äga företräde vid en konflikt. Inte heller i övrigt berör man i någon större utsträckning frågan, när en klausul skall anses vara oklar. *Bengtsson* fäster här avseende vid »den språkligt sett mest naturliga tolkningen» och framhåller, att avvikelse från denna skall få äga rum »blott

---

[24] *Suontausta,* LM 1966. 547. Påståendet dokumenteras blott med en hänvisning till *Olsson,* 21 NJM 41 ff, som ingalunda reservationslöst anammat denna princip.

[25] Se särskilt *Suontausta,* LM 1966. 547 not 27, där författaren kategoriskt påstår, att *Hellner* inte skulle ha accepterat oklarhetsregeln.

[26] *Leino,* Välipuhe 3/1966. 39, 40.

[27] Se härom *Leino,* Välipuhe 3/1966. 39 och *Suontausta,* LM 1966. 545 samt *Arntzen,* Forsikringsrett I 42 f, *Bengtsson,* Försäkringsrätt 36, *Hellner,* Försäkringsrätt 73 och *Ussing,* Enkelte kontrakter 220.

[28] Se dock *Schmidt,* Faran 172, enligt vilken oklarhetsregeln medför, »att domaren vid tolkningen av standardvillkor icke behöver vara strängt bunden av vanliga tolkningsregler.»

när synnerligen starka argument kunna anföras till stöd härför».[29] Oklarhetsregeln borde alltså i regel inte kunna ge något stöd för en dold kontroll av försäkringsvillkoren.

En viss uppmärksamhet har i litteraturen ägnats frågan, vems språkbruk eller språkliga uppfattningsförmåga som skall vägleda bedömningen av förutsättningarna för oklarhetsregelns tillämpning. Skall domstolens eller en (förståndig) försäkringstagares uppfattning om förekomsten av en eventuell oklarhet vara avgörande?[30] I den nordiska doktrinen har några författare mer eller mindre explicit valt det senare alternativet.[31] Den motsatta ståndpunkten förefaller å andra sidan närmare motsvara uppfattningen hos de författare som stöder principen, att juridiska termer skall tolkas i enlighet med deras fackliga betydelse oberoende av, hur försäkringstagaren kan antas uppfatta dem.[32] Den sistnämnda

---

[29] *Bengtsson,* Tolkning 24, se även *samma,* Ansvarsförsäkring 592 samt *Selmer,* Forsikringsrett 53.

[30] I regel anser man, att den enskilda försäkringstagarens uppfattning om tolkningen inte kan åberopas till hans förmån, se *Vihma,* Palovakuutussopimus 109, *samma,* Vakuutussanomia 1948. 39 och *Bengtsson,* Tolkning 23. Av annan mening är dock åtminstone i vissa fall *Selmer,* Forsikringsrett 60. — Den enskilda försäkringstagarens sätt att uppfatta avtalet borde däremot enligt *Bentzon—Christensen* 17 not 1 tillåtas inverka till hans nackdel: om det kan bevisas, att försäkringstagaren själv haft en viss uppfattning rörande tolkningen av ett villkor, kan han inte senare med stöd av oklarhetsregeln kräva, att villkoret ges en för honom förmånligare tolkning.

[31] Se *Vihma,* Palovakuutussopimus 109 och *samma,* Vakuutussanomia 1948. 39 samt *Bengtsson,* Tolkning 22 f, 24 och *samma,* Ansvarsförsäkring 591.

[32] Se *Leino,* Välipuhe 3/1966. 39 och *Suontausta,* LM 1966. 547 f samt *Arntzen,* Forsikringsrett I 35, *Hellner,* Försäkringsrätt 73, *Jørgensen—Lyngsø—Thranow* I 30, *Lyngsø,* Forsikringsret 39 och *Selmer,* Forsikringsrett 53. I konsekvens med sin i föreg not angivna uppfattning företräder *Bengtsson,* Tolkning 22 f en mer nyanserad syn: uttryckssätt som »i den juridiska diskussionen begagnas med en innebörd som för allmänheten är främmande» kan anses oklara vid försäkringar som tecknas av »privatpersoner och vanliga småföretagare». Se även *Bengtsson,* Ansvarsförsäkring 591.

åsikten innehåller uppenbarligen en kraftigare nedtoning av oklarhetsregelns betydelse: uttryck, som används i FAL, och tolkningar, som vedertagits i rättspraxis och litteratur, skulle enligt den åtminstone i någon utsträckning begränsa tillämpningsområdet för oklarhetsregeln.

Ett visst samband med den sistnämnda principen har också den ibland explicit uttryckta ståndpunkten, att oklarhetsregeln inte får användas för rimlighetsmakeri i det enskilda fallet, då försäkringsvillkoren bör ges en uniform tolkning. Om en förmånlig tolkning i ett fall kan leda till ett för försäkringstagaren oförmånligt resultat i ett annat fall, måste man acceptera även det negativa resultatet.[33]

(ii) *Rättspolitiska argument.* Inte ens inom de ramar som nyss angivits vill man ge oklarhetsregeln ett oinskränkt spelrum. På basen av en grundlig analys av problematiken drar exempelvis *Bengtsson* slutsatsen, att man i första hand i begränsad omfattning bör beakta försäkringstekniska och sociala synpunkter; blott om dessa och andra argument inte leder till otvetydigt resultat kan oklarhetsregeln tillämpas. För att en tolkning skall kunna stödas på oklarhetsregeln bör det sålunda råda tvivel såväl beträffande den ifrågavarande klausulens innebörd som angående avvägningen av de rättspolitiska argument som är aktuella i fallet.[34] Liknande synpunkter anförs också av *Hellner:*

»Här som på andra områden får man sålunda vid tolkningen göra en allmän bedömning av vad som är rimligt med hänsyn till de förhållanden som skall regleras, de yttre omständigheter under vilka avtalet tillkommit och skall tillämpas, och de möjligheter som finnes att uttrycka sig klart. Oklarhetsregeln som sådan ger då begränsad ledning, och bedömningen blir mycket mera nyanserad.»[35]

---

[33] *Arntzen,* Forsikringsrett I 34 f. Så även med någon modifikation *Selmer,* Forsikringsrett 60.

[34] *Bengtsson,* Tolkning 16, 40. Se även *samma,* Ansvarsförsäkring 591 f och *samma,* Försäkringsrätt 35.

[35] *Hellner,* Försäkringsrätt 73.

Även andra författare betonar, att tolkningen av försäkringsvillkoren bör utmynna i ett rationellt och rimligt resultat.[36]

(iii) *Försäkringsgivarens »culpa»*. Somliga författare vill ytterligare begränsa oklarhetsregelns tillämpningsområde till sådana fall, där försäkringsgivaren kan sägas ha förfarit olämpligt. Sålunda framhåller *Hellner*, att »om en formulering är oklar genom att den ger upphov till tvekan ej endast i speciella, ovanliga situationer utan även i sådana typfall som försäkringsgivaren rimligen bort förutse, bör oklarheten gå ut över honom.»[37] Villkoren kan inte ge klara lösningar för alla upptänkliga fall. Vid tolkningen bör man därför beakta försäkringsgivarens möjligheter att göra villkoren klarare utan att de härvid blir alltför komplicerade.[38]

B. Rättspraxis

a. HD

Någon tydlig tendens att tolka försäkringsavtal till nackdel för försäkringsgivaren kan knappast utläsas ur de relativt fåtaliga tolkningsfall som varit före i HD.[39] Någon uttrycklig hänvisning till principen om tolkning contra stipulatorem har inte heller påträffats i det material som genomgåtts. Den mer begränsade

---

[36] Se *Arntzen*, Forsikringsrett I 35, 42 samt *Lyngsø*, Forsikringsret 39. *Vestberg*, UfR 1961 B 127 återger med tydligt gillande *Bengtssons* och *Hellners* ställningstaganden.

[37] *Hellner*, Försäkringsrätt 72. Så även *Arntzen*, Forsikringsrett I 35.

[38] Se *Arntzen*, Forsikringsrett I 35 och *Hellner*, Försäkringsrätt 72 f samt *Bengtsson*, Tolkning 25, som dock anser en oklarhet vara oundviklig för försäkringsgivaren blott i de undantagsfall, där det »av försäkringstekniska eller andra skäl ... är nödvändigt att utesluta risken för skada av den aktuella typen och den valda formuleringen är den bästa som står till buds.» Se även *Bengtsson*, Ansvarsförsäkring 592.

[39] Som exempel på fall, där avtalet tolkats till försäkringsgivarens förmån, må nämnas HD 1945 I 32 (krigsklausul i brandförsäkring) och 21. 1. 1965/199 (villkor om körning i överansträngt tillstånd).

regeln, enligt vilken klausuler, som avviker från de dispositiva reglerna i FAL, bör ges en klar formulering, har däremot åberopats av HovR i ett fall, där HD inte meddelade fullföljdstillstånd:

HD 5. 4. 1968/1118 (bl a liv- och olycksfallsförsäkring). Den försäkrade hade skadats och sedermera avlidit efter att ha hoppat ut genom fönstret på ett tåg vid ett självmordsförsök. RR utdömde inte ersättning. HovR: då den försäkrade vid gärningen befunnit sig i ett sådant sinnestillstånd, att han inte kunnat ådömas straff för brott, och då i försäkringsvillkoren inte angivits, vilken betydelse sinnestillståndet hos den som avsiktligt framkallat försäkringsfallet hade för ersättningsskyldigheten, skulle reglerna i FAL §§ 18 och 19 tillämpas och ersättning utges. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

Det refererade rättsfallet — samt några motsvarande avgöranden från tiden före FAL[40] — kunde måhända även anföras som exempel på en outtalad tillämpning av principen, att ansvarsundantag bör tolkas inskränkt. Denna princip synes dessutom mer eller mindre klart framgå ur den av HovR anförda motiveringen i följande rättsfall:

HD 6. 6. 1973/771 (olycksfallsförsäkring). Försäkringsbrevet innehöll en ansvarsbegränsning, enligt vilken ersättning inte skulle utges för olycksfall, som skulle ersättas enligt villkoren för trafikförsäkringen för den lastbil, som innehades av den försäkrade, eller med stöd av trafikförsäkringslagen. Den försäkrade påkördes av en annan lastbil och avled. RR utdömde ingen ersättning. HovR: då av de nämnda villkoren inte klart framgick, att sådana olyckor, för vilka ersättning skulle utgå ur en främmande bils trafikförsäkring, vore uteslutna från olycksfallsförsäkringen, utdömdes ersättning. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

Kraven på klarhet vid formuleringen av avvikelser från lagen och av ansvarsundantag kan givetvis betraktas som specialfall av oklarhetsregeln; såtillvida kan man alltså påstå, att den sistnämnda principen åtminstone i två fall framskymtat vid argumen-

---

40 HD 1922 d ref 40 och 1933 II 395.

teringen i rättspraxis. Därtill kan nämnas, att HD i ett färskt avgörande, i vilket man avvisat en extensiv tolkning av försäkringsvillkoren till försäkringsgivarens förmån, uttryckligen stött sig på det argument, som ligger till grund för oklarhetsregeln, nämligen att avtalsvillkoren uppgjorts ensidigt av den ena avtalsparten:

HD 1974 II 17. Försäkringstagaren var ett öppet bolag. En person, som tillhörde den ena bolagsmannens hushåll, hade orsakat skada på en kaskoförsäkrad bil, som tillhörde bolaget. Enär det inte i de allmänna försäkringsvillkoren var föreskrivet, att en dylik persons handlingar kunde inverka på bolagets rätt att med stöd av försäkringsavtalet erhålla ersättning av försäkringsgivaren och då skäl inte förelåg att tolka nämnda av försäkringsbolagen uppgjorda försäkringsvillkor extensivt till försäkringsgivarens förmån, förpliktades denne att utge ersättning.

Även om de refererade fallen kunde anföras som en svag indikation för att HD i princip varit beredd att acceptera giltigheten av regeln om tolkning in dubio contra stipulatorem, ger genomgången av rättspraxis likväl klart vid handen, att regelns faktiska betydelse för rättstillämpningen i högsta instans på försäkringsrättens område varit ytterst liten. De rättsfall som nämnts ger därtill inte något stöd för antagandet, att oklarhetsregeln skulle utnyttjas som fasadlegitimation för en dold kontroll av försäkringsvillkorens innehåll. Man kan visserligen påstå, att HD i de fall som berör frågan, hur allmänna klausuler om framkallande skall tillämpas, då försäkringstagaren handlat under inflytande av en rubbning i sinnestillståndet, nått ett resultat, som avviker från en i vardagsspråket »naturlig» tolkning av villkoren; med beaktande av, att den accepterade tolkningen i varje händelse synes väl förenlig med normalt juridiskt språkbruk, är det likväl knappast motiverat att åberopa dessa fall som exempel på förekomsten av dold kontroll i rättspraxis. — I det genomgångna materialet har påträffats ett fall, där man avstått från att strikt följa ordalydelsen i försäkringsvillkoren. I detta fall gavs emellertid den ifrågavarande klausulen en tolkning, som här var *oförmånlig för försäkringstagaren:*

HD 20. 6. 1966/1757. Två bilförsäkringar hade tecknats på villkor, att respektive avtals giltighet förlängdes med ett år i sänder, ifall försäkringen inte var avsedd för kortare tid än ett år. I försäkringsbreven hade försäkringarna antecknats gälla fr o m 10 januari 1957 t o m 1 januari 1958. Då försäkringarna var uppgjorda för kortare tid än ett år, ansåg RR att avtalen upphört att gälla utan uppsägning, och fastställde, att försäkringsgivaren inte hade någon rätt till premie för år 1958. HovR: då av försäkringsbreven inte kunde slutas, att försäkringarna, fastän slutet på den första försäkringsperioden av praktiska skäl förlagts till närmast följande årsskifte, i strid med allmän praxis avsetts vara i kraft en kortare tid än ett år, förkastades fastställelsetalan. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.

b. Nämnderna

En stor del av de tvister som behandlas av nämnderna berör tolkningen av olika klausuler i försäkringsavtal. Avgöranden såväl till försäkringstagarens som till försäkringsgivarens förmån kan här påträffas. Inte heller i nämndpraxis har man i något fall uttryckligen hänvisat till oklarhetsregeln. Däremot åberopas i flera fall den formellt neutrala principen, att undantagsregler skall tolkas inskränkt, vilken princip i försäkringstvister i regel kommer att sammanfalla med den för försäkringstagaren gynnsamma principen om begränsande tolkning av ansvarsundantag:

Rsk 5. Allmän åklagare hade åtalat försäkringstagaren för ovarsamhet i trafik, medan målsäganden hade yrkat straff för grov ovarsamhet i trafik. Målsägandens yrkande bifölls av RR och såväl åklagaren som försäkringstagaren nöjde sig med domen. Enligt villkoren för rättsskyddsförsäkring kunde rättsskyddsförmån inte beviljas, om allmän åklagares åtal avsåg bl a grov ovarsamhet i trafik. Denna klausul skulle enligt Rsk som undantagsregel tolkas inskränkt; man borde noggrannt följa dess innehåll och undvika att utvidga dess tillämpningsområde genom tolkning. Ersättning för försvarskostnaderna skulle alltså utges ur rättsskyddsförsäkringen.

Fn 7/1973. En radio, en smalfilmskamera, ett antal filmer och två flaskor whisky hade stulits ur ett tält. Försäkringsgivaren vägrade utge ersättning på basen av en resgodsförsäkring med hänvisning till en klausul, enligt vilken man inte ersatte stulna radior,

kameror och vissa andra föremål, som förvarades i för natten parkerat motorfordon, obebodd husvagn eller motsvarande eller på taket av sådana fortskaffningsmedel. Då den ifrågavarande egendomen förvarats i tält och då en sådan förvaringsplats inte särskilt nämnts i klausulen, vilken som undantagsregel borde tolkas inskränkt, borde full ersättning utgå.

SSn 202. Efter ett brott på det kommunala vattenledningsnätet hade vatten flutit in i regnvattenavloppet och täppt till detta. På grund härav hade det strömmat in vatten i den försäkrade byggnadens källare. Ersättning krävdes ur ett antal vattenledningsskadeförsäkringar. Försäkringsvillkorens ansvarsundantag för skador, som uppkommit genom att vatten vid ösregn, snösmältning eller översvämning trängt ut ur avloppsbrunn eller -ledning, skulle enligt SSn som undantagsregel tolkas inskränkt, och då klausulen blott avsåg de fall, där p g a naturförhållandena mer vatten strömmat in i avloppet än detta normalt kunde svälja, skulle ersättning utgå. — Klausulen tolkades med samma motiveringar på samma sätt i det parallella fallet SSn 271.

Att man trots allt inte heller inom försäkringsrätten kan sätta ett likhetstecken mellan den princip som åberopats i de refererade fallen och oklarhetsregeln framgår av följande fall, där ett avgörande till försäkringsgivarens förmån kunde motiveras med en hänvisning till läran om inskränkt tolkning av undantagsregler:

SSn 303. Enligt villkoren för vattenledningsskadeförsäkring skulle kostnader för reparation av ledning inte ersättas. Likväl skulle ersättning utgå för kostnader för uppbrytning av och igenläggning av golv-, vägg- och rörkanalkonstruktioner vid reparation av uppkomna läckor. Då den sistnämnda bestämmelsen, som tidigare inte ingått i villkoren, borde betraktas som ett undantag från den förstnämnda regeln, skulle den enligt SSn tolkas inskränkt. Kostnader för uppgrävning och intäckning av rör, som löpte i marken, skulle därför inte ersättas.

I några enstaka fall har Rsk begagnat motiveringar, som förefaller att implicit bygga på principen om tolkning contra stipulatorem.[41] Sålunda uttalas i det närmast bevisrättsliga fallet Rsk 1,

[41] Se även minoriteten i Fn 2/1972, där en ledamot (konsumentrepresentanten) framhöll, att ersättning borde utges i det föreliggande gräns-

att den omständigheten, att man inte kan exakt fastslå tidpunkten för uppkomsten av ett konkret rättsligt intresse, inte i rättsskyddsförsäkringen får tolkas till försäkringstagarens nackdel. Ytterligare kan här nämnas följande rena tolkningsavgörande:

Rsk 27. Vid en rättegång rörande makars egendomsförhållanden hade såväl försäkringstagaren som motparten, hennes make, ansökt om rättsskyddsförmån på basen av den förstnämndas försäkring. Försäkringsgivaren förkastade den senare ansökan, emedan man vid utformningen av försäkringsvillkoren inte avsett, att make efter att familjegemenskapen upphört skulle kunna stöda sig på andra makens rättsskyddsförmån vid utredningen av deras inbördes tvister. Rsk framhöll, att man i försäkringsvillkoren angav försäkringstagarens make som försäkringshavare utan några begränsningar. Då i villkoren inte förutsatts, att makarna skulle vara sammanboende för att försäkringen skulle gälla till fördel för vardera maken, borde rättsskyddsförmån beviljas också försäkringstagarens make.

I nämndpraxis synes man sällan ha funnit anledning att vid argumenteringen åberopa oklarhetsregeln eller därmed besläktade principer, trots att det totala antalet tolkningsfall här är betydande. Genomgången av fallen bekräftar också till denna del det tidigare gjorda antagandet, att nämnderna knappast utövar någon dold kontroll av innehållet i försäkringsavtal.

3. DOLD KONTROLL MED STÖD AV INKORPORERINGSARGUMENT

A. Justifikationsgrunder

a. Allmänt

Inom den rättsvetenskapliga litteraturen har man livligt diskuterat frågan, när allmänna avtalsvillkor kan anses ha blivit inför-

---

fallet, då försäkringsgivarna genom sin praxis och förfarandet vid försäljningen medverkat till den formellt felaktiga bild av ansvarsförsäkringens omfattning, som är rådande bland allmänheten.

livade med ett enskilt avtal. Man synes härvid ha nått enighet därom, att villkoren blir bindande för parterna, ifall man i avtalet hänvisat till dem.[42] Åtminstone i vissa fall, exempelvis då villkoren tillämpats i tidigare avtal mellan parterna eller då villkoren kan anses inta ställningen av handelsbruk inom ifrågavarande bransch, kunde dessa anses vara bindande också utan uttrycklig hänvisning.[43] I doktrinen accepteras dessutom allmänt en regel, som innebär en betydande förstärkning av de allmänna avtalsvillkorens bindande verkan särskilt i förhållande till olika slag av konsumenter: vid »vardagslivets masstransaktioner» bör man ofta anse det vara underförstått vid avtalsslutet, att vederbörande företags allmänna avtalsvillkor skall komma till användning.[44] Ändringar i ett företags allmänna avtalsvillkor skall i regel inte påverka tidigare slutna avtal.[45]

Särskilda principer har också antagits gälla beträffande den bindande verkan hos vissa enskilda klausuler i de allmänna avtalsvillkoren. Enstaka klausuler i för övrigt bindande avtalsvillkor skall nämligen enligt en allmän uppfattning kunna angripas med stöd av en regel om underkännande av *överraskande och/eller tyng-*

---

[42] Se t ex *Aho* 189, *Hakulinen,* Obligationsrätt 103, *Hoppu,* Rajoitusehdoista 86, *Olsson,* 21 NJM 18, *Palmgren—Olsson* 88, *Sevón,* JFT 1975. 285 och *Taxell,* Avtal 41 samt *Adlercreutz* 26 ff, *Bernitz,* SvJT 1972. 421, *samma,* Standardavtalsrätt 19 f (avtalsvillkoren förutsättes vara tillgängliga för motparten), *Lando,* TfR 1966. 347 f och *Lund Christiansen* 455. Jfr dock *Selvig* 386 f.

[43] Se närmare t ex *Aho* 189 f, *Hoppu,* Rajoitusehdoista 86, *Olsson,* 21 NJM 22 ff, *Palmgren—Olsson* 88, *Sevón,* JFT 1975. 285 och *Taxell,* Avtal 41 f samt *Adlercreutz* 27 ff, *Andersen,* TfR 1964. 329 f, 334 f, *Bernitz,* SvJT 1972. 422 ff, *samma,* Standardavtalsrätt 23 (med kritik mot åsikten, att standardvillkor kunde utgöra handelsbruk), *Jørgensen,* TfR 1965. 417, *Karlgren,* JFT 1967. 418, *Lando,* Udenrigshandelens kontrakter 70 ff och *Ussing,* Aftaler 429.

[44] *Bernitz,* Standardavtalsrätt 20, *samma,* SvJT 1972. 422 f, se även t ex *Aho* 190, *Nyman* 52 och *Taxell,* Avtal 42 samt *Adlercreutz* 29 f, *Lando,* TfR 1966. 348 ff, *Lund Christiansen* 456 f och *Ussing,* Aftaler 429 f.

[45] *Taxell,* Avtal 45 samt *Bernitz,* Standardavtalsrätt 23.

ande bestämmelser i standardavtal.[46] Ett villkor av det nämnda slaget skall sålunda åsidosättas under förutsättning, att kunden »vid slutande av det ifrågavarande avtalet icke känt till klausulen och att han icke heller blivit uppmärksamgjord på densamma på ett sådant sätt att han rimligen borde ha tagit del av dess innehåll.»[47] Denna standardavtalsrättsliga princip skall kunna åberopas exempelvis gentemot klausuler, som i väsentlig mån avviker från dispositiva rättsregler eller i övrigt innehåller ovanliga lösningar[48] eller som p g a sin placering, försåtliga formulering eller tryckтekniska utformning framstår som oväntade.[49]

b. Försäkringsrättslig litteratur

Frågan om de allmänna försäkringsvillkorens inkorporering i avtalet diskuterades tidigt i den nordiska försäkringsrättsliga litteraturen. I Finland framhöll *Granfelt* redan år 1908, att allmänna försäkringsvillkor vid sjöförsäkring var bindande för försäkringstagaren blott ifall polisens text innehöll en hänvisning till dem; dock kunde kontrahenternas överenskommelse också »bestå uti ett stillatigande antagande af ... allmänt tillämpade sjöförsäkringsplaner eller normalpoliser, om hvilkas tillvaro försäkringstagaren måste presumeras hafva haft kännedom, särskildt om han vid tidigare försäkringsaftal underkastat sig dem.»[50] I den danska litteraturen hade *Bache* något tidigare varit beredd att i ännu större utsträckning bortse från frågan, huruvida det förekommit någon hänvisning till de allmänna försäkringsvillkoren, och ge villkoren en generell giltighet:

---

[46] Se närmare t ex *Olsson*, 21 NJM 37 ff, *Palmgren—Olsson* 88, *Sevón*, JFT 1975. 285 och *Taxell*, Avtal 44 samt *Bernitz*, SvJT 1972. 424 ff, *samma*, Standardavtalsrätt 23 ff, *Lund Christiansen* 466 ff, *Ussing*, Aftaler 185, 430, *Foreløbig redegørelse* 5 f och *NOU* 1976: 61. 24. Se även *Hole* 13 ff.

[47] *Olsson*, 21 NJM 37. Se även betr diskussionen därom, huruvida man särskilt bör kräva, att klausulen skall framstå som oväntad, *Bernitz*, SvJT 1972. 425 f.

[48] Se t ex *Taxell*, Avtal 44 samt *Bernitz*, Standardavtalsrätt 24.

[49] Se t ex *Olsson*, 21 NJM 38 samt *Bernitz*, SvJT 1972. 424 ff, *samma*, Standardavtalsrätt 23 ff och *Lund Christiansen* 466.

[50] *Granfelt* 11. 12.

»Den rigtige retlige Konstruktion er ... sikkert at betragte dem som Begrænsninger, Selskabet har givet sit Løfte om Overtagelse af Forsikringen, hvilke Begrænsninger uden videre faar Betydning derigennem, at den forsikringssøgende paa Forhaand ved eller dog bør vide, at Forsikring overhovedet kun afsluttes paa Grundlag af saadanne almindelige Forsikringsbetingelser.»[51]

Också i senare försäkringsrättslig doktrin förekommer ställningstaganden av det sistnämnda slaget: i överensstämmelse med de tankegångar som vunnit stöd i den allmänna kontraktsrättsliga litteraturen framhåller man, att försäkringstagaren vid muntliga avtal måste räkna med, att motpartens allmänna försäkringsvillkor skall bli gällande.[52] Då skriftlig form begagnats är det mer eller mindre uppenbart, att försäkringsvillkoren kan göras bindande genom en enkel hänvisning i försäkringsansökan.[53] Ändringar av de allmänna försäkringsvillkoren skall dock inte kunna åberopas i förhållande till avtal, som ingåtts tidigare;[54] förbehåll av denna innebörd anses också ofta vara av tvivelaktig giltighet.[55]

Principen om åsidosättande av överraskande och/eller tyngande klausuler anses gälla också inom försäkringsrätten.[56] Den synes

---

51 *Bache* 205.

52 *Bengtsson*, Försäkringsrätt 30, *Hellner*, Försäkringsrätt 70.

53 Se särsk *Schmidt*, Faran 162 f, som också uttalar den ganska självklara förutsättningen, att försäkringstagaren bör ha haft tillfälle att ta del av villkoren. Jfr dock *Selmer*, Forsikringsrett 54 ff, som anser att centrala villkor trots hänvisning blir bindande för försäkringstagaren blott om han tillställs ett exemplar av försäkringsvillkoren t ex i samband med premieinbetalningskortet. En näringsidkare skulle dock lättare kunna bli bunden vid villkoren. Se även *Selmer*, NFFP 46.16 samt kritik häremot av *Schibbye* och *Lund* i samma publikation 24 f, 29 ff.

54 *Leino*, Välipuhe 3/1966. 38 samt *Bentzon—Christensen* 67 f och *Hellner*, Försäkringsrätt 71.

55 Se *Leino*, Välipuhe 3/1966. 38 samt *Hellner*, Försäkringsrätt 71 och *Schmidt*, Faran 163. Jfr även *Selmer*, Forsikringsrett 55. Förbehåll om ändring och förnyelse av säkerhetsföreskrifter godtas dock av *Arntzen*, NFFP 57. 39 f.

56 Se *Bengtsson*, Tolkning 6, *Lyngsø*, Forsikringsret 39 f, *samma*, FAL 56 och *Vinding Kruse*, NFT 1960. 179 f. *Hellner*, Försäkringsrätt 69 ställer sig

därtill inte utgöra något färskt tillskott till argumentarsenalen på detta rättsområde: åtminstone kan *Ussing* för dansk rätts del konstatera, att man redan innan försäkringsavtalsrätten normerats i lag antagit, »at urimelige Bestemmelser, der stred mod Forsikringsaftalens Øjemed eller mod almindelig Forsikringsbrug paa det paagaeldende Omraade, ikke var bindende for Forsikringstageren, medmindre han ved Aftalens Indgaaelse kendte dem eller de dog var saaledes fremhaevet overfor ham, at de ikke kunde undgaa hans Opmaerksomhed og Forstaaelse.»[57]

B. Rättspraxis

a. Allmänt

I nämndernas praxis har frågan, när försäkringsvillkor kan anses vara bindande för försäkringstagaren, inte varit aktuell.[58] Däremot har HD ett antal gånger funnit anledning att stöda sig på inkorporeringsargument. I de förekommande rättsfallen diskuteras främst två spörsmål: å ena sidan frågan, under vilka förutsättningar försäkringstagaren skall anses vara bunden av försäkringsgivarens allmänna avtalsvillkor, som gällde då avtalet slöts, samt å andra sidan frågan om betydelsen av eventuella ändringar i försäkringsvillkoren.

b. Den ursprungliga inkorporeringen

I några rättsfall, i vilka FAL ännu inte varit tillämplig, begagnade HD argumentet, att försäkringsvillkoren inte inkorporerats i det ifrågavarande försäkringsavtalet:

---

däremot avvisande till principens giltighet. *Schmidt*, Faran 168 f anser sig inte kunna i rättspraxis spåra någon tendens att uppställa en princip om skydd mot överrumpling.

57 *Ussing*, Enkelte kontrakter 220 f.

58 I förbigående antyds problematiken i SSn 49 och 127. Det sistnämnda utlåtandet har refererats ovan i § 10.5 C b (i).

HD 1932 II 514. Försäkringstagaren hade i strid med den ifrågavarande försäkringsföreningens allmänna försäkringsvillkor anhängiggjort ersättningstalan först efter sextio dagar efter att han erhållit meddelande om, att föreningens styrelse inte beviljat ersättning. RR utdömde ersättning, då den nämnda omständigheten inte kunde befria försäkringsgivaren från ansvar. HovR: då det inte utretts, att försäkringstagaren, då han ingick avtalet, hade upplysts om, att man beträffande försäkringen skulle iaktta föreningens allmänna försäkringsvillkor, eller att försäkringstagaren annars varit medveten härom, och då försäkringsvillkoren och de däri ingående preskriptionsbestämmelserna sålunda inte skulle tillämpas, utan målet skulle avgöras på grundval av allmänna rättsprinciper, utdömdes ersättning. HD: ej ändring.

HD 1934 II 144. Då försäkringstagaren hade försäkrat den i en brandstodsförening försäkrade byggnaden också hos en annan försäkringsgivare, trots att han enligt den förstnämnda föreningens stadgar borde ha erhållit dess tillstånd till den senare försäkringen för att inte rätten till ersättning skulle gå förlorad, vägrade föreningen utge ersättning. Försäkringshavarna påstod bl a, att några stadgar inte tillställts dem och att det i försäkringsbrevet inte heller ingick något omnämnande om sådana bestämmelser. HärR: då försäkringstagaren (eller försäkringshavarna) inte erhållit föreningens stadgar samt då föreningen inte återkallat försäkringen, utan indrivit premie, trots att dess styrelseordförande varit medveten om den andra försäkringen, utdömdes ersättning. HovR: ej ändring. HD: ej ändring till denna del.

HD 26. 3. 1934/926. Försäkringsgivaren vägrade efter en brand i ett försäkrat varulager att utge ersättning med hänvisning till en klausul, enligt vilken försäkringstagaren skulle bevara sina bokföringsböcker så, att de var tillgängliga efter brand. RR och HovR utdömde ersättning. HD fann inte skäl till ändring, bl a emedan det inte visats, att försäkringen beviljats på nämnda villkor. Ur handlingarna framgår inga närmare uppgifter om avtalets tillkomst; det är oklart, huruvida försäkringsvillkoren för affärsrörelse, som innehöll den nämnda klausulen, följt med försäkringsbrevet, samt huruvida brevet innehöll en uttrycklig hänvisning just till dessa villkor.

Dessa avgöranden visar, att HD i detta skede ansåg sig kunna bruka inkorporeringsargumentet utan hinder av den redan tidigt i litteraturen förfäktade principen, att försäkringstagaren även utan

hänvisning borde bli bunden av försäkringsgivarens allmänna försäkringsvillkor och stadgar.[59] Däremot är det inte helt klart, i vilken mån HD ansåg en i försäkringsavtalet eller -brevet ingående hänvisning till de allmänna försäkringsvillkoren vara tillräcklig för att utesluta ett åsidosättande av villkoren med stöd av en argumentering av föreliggande typ. I varje händelse betraktade HD i ett fall, HD 1929 II 18, en försäkringsförenings stadgar som bindande för en försäkringstagare, som i försäkringsbrevet förbundit sig att följa dem.

Några slutsatser med hänsyn till den nyssnämnda allmänna inkorporeringsproblematiken kan knappast dras på grundval av de speciella fall, där argumenteringen baserats på det i L om skiljemannaförfarande (46/1928) § 3 angivna kravet på skriftlig form för skiljeavtal. Lagrummet åberopades i två rättsfall under 1930-talet. I HD 1933 II 90 ansåg HD — som nådde samma slutresultat som RR och HovR — att försäkringsgivaren inte framlagt utredning om, att parterna skulle ha ingått något av lagen förutsatt skriftligt skiljeavtal. Någon otvetydig skiljedomsklausul ingick här inte i de på försäkringsbrevet tryckta allmänna försäkringsvillkoren; endast i försäkringsgivarens stadgar, till vilka villkoren med en indirekt formulering hänvisade, förekom en sådan klausul. Fakta var andra i HD 1934 II 35, där RR, vars dom upprätthölls i HovR och HD, kom till ett motsatt resultat: skiljedomsklausulen ansågs bindande, då försäkringstagaren i försäkringsansökan skriftligen förbundit sig att följa den ifrågavarande försäkringsföreningens stadgar samt villkoren i försäkringsbrevet, som innehöll en skiljedomsklausul.

Från senare tid förekommer få rättsfall, där inkorporeringsproblematiken skulle ha berörts. Här kan dock nämnas ett opublicerat fall från år 1971, som ger vid handen, att man fortsättningsvis inte är beredd att låta den i nordisk doktrin förespråkade läran om konkludent inkorporering eliminera möjligheterna att begagna inkorporeringsargument mot försäkringsvillkor, som inte bringats till

---

[59] Se även analysen av fallen hos *Cederberg,* NFT 1943. 380 f, *samma,* SVLY VI. 109 ff.

försäkringstagarens kännedom. Det må särskilt framhävas, att de villkor som åberopades i fallet var centralt fastställda och tillämpades av flertalet försäkringsgivare:

HD 22. 2. 1971/440. RR: då i försäkringsavtalet inte, såsom försäkringsgivaren påstått, intagits något villkor, att Bilförsäkringsförbundets allmänna försäkringsvillkor skulle tillämpas, och inte heller någon klausul därom, att försäkringsbeloppet skulle beräknas i enlighet med bilens anskaffningspris, och då försäkringsgivaren inte hade visat, att den nämnda grunden för premieberäkningen på något annat sätt bringats till försäkringstagarens kännedom, samt då inte heller det faktum, att försäkringstagaren hade kommit att betala för låga försäkringspremier, berättigade försäkringsgivaren att begränsa sitt ansvar enligt reglerna om underförsäkring, då man i ansökningsblanketten inte ens hade krävt uppgifter om anskaffningspriset för en ny bil av samma slag, utdömdes full ersättning. HovR: ej ändring. HD meddelade inte fullföljdstillstånd.[60]

c. Ändring av försäkringsvillkor

Från tiden kring FAL:s ikraftträdande föreligger ett antal rättsfall, där man berör frågan, i vilken mån en ändring av försäkringsförenings stadgar skall påverka tidigare slutna avtal. Argumentet, att en sådan stadgeändring inte automatiskt blir bindande för försäkringstagaren, åberopades av HD till försäkringstagarens förmån i ett fall, där denne inte ens erhållit något meddelande om ändringen:

---

[60] Till synes i motsatt riktning går ett rättsfall från år 1966, refererat i DL 1966 rf avd 11. Här ansåg HD ett premievillkor i gruppförsäkring vara bindande för försäkringshavaren trots att hon inte erhållit något försäkringsbrev eller kännedom om försäkringsvillkoren. Någon av den försäkrade gruppens medlemmar hade emellertid erhållit villkoren, varför man snarast kan anta, att HD förbigått den här aktuella problematiken genom att statuera identifikation mellan gruppmedlemmarna vad avser bundenheten vid villkoren. Någon ledning ger avgörandets motivering inte, då frågan om bundenheten vid villkoren inte berörs explicit i avgörandet, utan blott indirekt framgår av handlingarna i målet, se närmare kommentaren av *Kyläkallio,* DL 1966 rf avd 13 f.

HD 1936 I 29. Försäkringsgivarens på försäkringsbrevet tryckta stadgar innehöll vid tiden för avtalsslutet ingen bestämmelse om, att underlåtenhet att erlägga försäkringsavgift skulle medföra förlust av rätten till ersättning. Sedermera hade stadgarna ändrats i denna riktning. HärR: då försäkringstagaren erlagt årsavgifterna på det sätt, att brandstod jämlikt de tryckta försäkringsvillkoren bort erläggas, och då föreningen inte utrett, vare sig att föreningen efter ingåendet av förenämnda försäkringsavtal meddelat försäkringstagaren att stadgarna ändrats eller att sagda ändringar skulle ha förändrat försäkringsvillkoren i försäkringsavtalet, utdömdes ersättning. HovR: eftersom försäkringstagaren såsom medlem i föreningen måste anses vara underkastad dess stadgar, förkastades ersättningstalan. HD upphävde HovR:s dom och lät vid HärR:s utslag bero (omr 4—1; min anság inte skäl för ändring ha anförts).[61]

HD åberopade inte genomgående den nämnda principen i stadgeändringsfall: i det redan tidigare nämnda rättsfallet HD 1929 II 18, som berörde värderingen av inträffad skada, ansåg alla tre instanser, att försäkringstagaren, som i försäkringsbrevet uttryckligen förbundit sig att följa föreningens stadgar, inte kunde stöda sig på de på försäkringsbrevet tryckta, redan vid försäkringsavtalets ingående föråldrade stadgarna. I ytterligare ett fall godtog man i princip en ändrings bindande verkan; genom en annan argumentering kunde man emellertid här undgå att tillämpa de ändrade stadgarna gentemot försäkringstagaren:

HD 1937 II 146. En brandförsäkrad byggnad hade förstörts genom brand den 17 maj 1935, varefter försäkringstagaren den 20 maj 1935 erlagt premie för år 1934. I försäkringsföreningens stadgar hade tidigare ingått en klausul, enligt vilken försäkringsgivarens ansvar upphörde, ifall inte den årliga premien presterats under förloppet av följande år; den 11 januari 1935 hade stadgarna ändrats så, att ansvaret upphörde om inte premien erlades vid uppbördstillfället eller inom en månad efter i stadgarna angiven förfallodag.

---

[61] Med detta fall kan jämföras fallet HD 1. 7. 1936/1757, där RR ansåg ömsesidigt försäkringsbolags delägare vara bunden av en efter avtalsslutet företagen förkortning av tiden för anmälan av försäkringsfallet, medan HovR utan motivering utdömde ersättning med tillämpning av de äldre villkoren. HD förkastade sedermera talan på helt andra grunder.

HärR utdömde på olika grunder ersättning. HovR: försäkringstagaren hade visserligen inte erlagt premie inom den tid som de nya stadgarna angav, men då stadgeändringen inte borde anses gälla de premier som skulle betalas för år 1934, utdömdes ersättning. HD: ej ändring.

De refererade rättsfallen ger ett intryck av en vacklande hållning till inkorporeringsproblematiken: det vore därför lockande att anta, att övervägande rörande avtalsinnehållet i sista hand styrt avgörandena. Man kan emellertid peka på skiljaktigheter som kunde förklara fallen också utgående från deras egna premisser: 1929 års fall gällde bl a i motsats till 1936 års fall egentligen frågan om ursprunglig inkorporering; 1937 års fall kan man åter bortse från, då den här aktuella problematiken i domstolarnas argumentering i detta rättsfall saknade betydelse för slutresultatet. — Man kan givetvis också tänka sig, att HD genom att publicera 1936 års fall som redogörelse önskade tillkännage en förändrad praxis i den föreliggande frågan.

Under senare tid har de argument som behandlats här inte utnyttjats av HD.[62]

d. Sammanfattning

En översikt över de fall, där HD diskuterat frågan om försäkringsvillkorens inkorporering i avtalet, utvisar, att tesen om underkännande av överraskande och/eller tyngande klausuler, vilken i doktrinen ansetts vara särskilt brukbar som argument vid en dold (eller halvöppen) kontroll av avtalsvillkor, aldrig åberopats av vår

---

[62] I detta sammanhang må nämnas det mera ointressanta fallet HD 27. 5. 1963/1381, där HD inte meddelade fullföljdstillstånd efter att de lägre domstolarna ansett försäkringstagaren vara bunden av försäkringsgivarens nya säkerhetsföreskrifter. Föreskrifterna hade tillställts försäkringstagaren tillsammans med ett förnyat försäkringsbrev, i vilket det också ingick en hänvisning till föreskrifterna. Försäkringstagaren ansågs genom att erlägga premie enligt avtalet ha godkänt ändringen.

högsta rättsinstans i ett försäkringsmål. Härmed är dock inte sagt, att det inte skulle ha förekommit någon dold kontroll av försäkringsvillkor med stöd av inkorporeringsargument. Ovan har framgått, att HD åtminstone i några fall — i regel av äldre datum — vägrat lägga den ifrågavarande försäkringsgivarens gällande allmänna försäkringsvillkor till grund för sitt avgörande. Det är givetvis omöjligt att fastslå, huruvida domstolen i dessa fall verkligen utövat en dold kontroll i den mening som tidigare angivits, dvs låtit avtalsinnehållets skälighet påverka det med inkorporeringsargument justifierade slutresultatet. Särskilt sökt förefaller dock inte antagandet, att skälighetssynpunkter påverkat lösningarna: i flera av fallen skulle en tillämpning av avtalsvillkoren ha inneburit, att en mindre förseelse från försäkringstagarens sida hade lett till ansvarsfrihet för försäkringsgivaren. Fallen HD 1932 II 514 och 1934 II 144 — och måhända också HD 26. 3. 1934/926 — är belysande: de klausuler som här åberopades av försäkringsgivaren var just sådana, som man önskade eliminera genom de tvingande reglerna i FAL. Man kunde sålunda säga, att HD — eventuellt påverkad av förarbetena till FAL (eller av själva lagen) — i dessa fall genom en dold kontroll anteciperade lagens lösningar.

4. DOLD KONTROLL MED STÖD AV ANDRA ARGUMENT

A. Inledning

Som tidigare nämnts innehåller den juridiska argumentarsenalen även andra synpunkter än de standardavtalsrättsliga, vilka kunde begagnas som fasadlegitimation vid en dold kontroll av försäkringsvillkor. Domstolen kan tänkas underlåta att tillämpa försäkringsgivarens allmänna försäkringsvillkor exempelvis med hänvisning till avtalsparternas förutsättningar vid avtalets ingående, till fiktiva godkännanden av eventuella avtalsbrott, till allmänna prin-

ciper angående force majeure m m. I det följande skall ges en översikt över de argument som brukats av HD i de fall, där domstolen funnit anledning att bortse från försäkringsvillkoren.[63] Det är givet, att alla dessa rättsfall ingalunda kan betecknas som utslag av dold kontroll — den anförda justifikationen ger säkerligen i många fall också den riktigaste förklaringen till avgörandet.

Man har i den försäkringsrättsliga litteraturen inte särskilt uppmärksammat de argument som här är aktuella. Spörsmålet, vilken relevans försäkringsagentens handlande bör tillmätas vid tolkning och tillämpning av försäkringsvillkor, har dock väckt ett visst intresse i doktrinen.[64]

B. Rättspraxis

a. Force majeure

I ett äldre fall åsidosatte HD ett premievillkor vid livförsäkring, då försäkringstagaren p g a force majeure (inbördeskriget) varit förhindrad att erlägga premien inom utsatt tid.[65]

b. Godkännande av villkorsstridig handling

I HD:s praxis förekommer flera fall, där domstolen bortsett från en klausul i försäkringsvillkoren, då man ansett att försäkringsgivaren genom att motta premie eller genom att vidta eller underlåta andra åtgärder konkludent godkänt ett brott mot klausulen. Sålunda har HD i några rättsfall av olika ålder funnit försäkringsgivaren vara bunden av ett försäkringsavtal, som innehållit klausul om an-

---

63 Nämndernas praxis är även här relativt ointressant. Se dock betr frågan om konkludent godkännande av avtalsstridig premiebetalning SSn 93 och 326 samt betr frågan om relevansen av försäkringsombudets handlande SSn 157.

64 Se i finsk litteratur särskilt *Vihma*, NFT 1954. 133 ff med vidare hänvisningar.

65 HD 1923 d ref 8 (omr 3—2).

svarsfrihet vid äganderättsövergång, även gentemot ny ägare av det försäkrade objektet, då försäkringsgivaren mottagit premie av den nya ägaren.[66] I några avgöranden, där FAL ännu inte skulle tillämpas, ansågs försäkringsgivaren åter inte kunna åberopa villkor om ansvarsfrihet vid dubbelförsäkring, då han vid försäkringens tecknande varit medveten om dubbelförsäkringen eller då han indrivit premie med kännedom om den andra försäkringen.[67] I de sistnämnda fallen kan man måhända spåra en inverkan av lagförslagets (eller lagens) tvingande reglering. — I ett äldre fall betraktade HD ett försäkringsavtal som bindande för försäkringsgivaren, då denne efter försäkringsfallet utsökt obetalda premier för tidigare försäkringsperioder.[68] Från senaste tid kan nämnas två rättsfall, där man begagnat en liknande argumentering: försäkringsavtalet har ansetts vara gällande, då försäkringsgivaren skickat försäkringstagaren en betalningsuppmaning efter att avtalet enligt de däri ingående premievillkoren förfallit.[69]

Det faktum, att försäkringsgivaren tidigare mottagit försenade premier av försäkringstagaren, har däremot inte uppfattats som något konkludent godkännande av sentida betalning i framtiden: premievillkoren har utan hinder av denna omständighet tillämpats enligt sin lydelse.[70]

---

66 HD 1922 d 37, 1933 II 336 (omr 4—1) och 11. 10. 1949/3687 (omr 4—1).

67 HD 1936 II 493 och 1934 II 144 (se närmare § 14.3 B b). Så även HD 1931 II 498, där dubbelförsäkring med försäkringsgivarens vetskap tidigare förelegat, samt HD 1939 II 117, där det lokala ombudet hade kännedom om dubbelförsäkringen.

68 HD 1936 II 421 (omr 4—1). Jfr å andra sidan HD 31. 10. 1944/1420: det att sentida premie mottagits efter försäkringsfall försatte inte avtalet i kraft.

69 HD 1974 II 30 samt betr livförsäkring HD 30. 4. 1974/422 (HovR:s dom; HD meddelade inte fullföljdstillstånd). I gruppförsäkringsfallet DL 1966 rf avd 11 var utgången en annan. Se närmare kommentaren av *Kyläkallio,* DL 1966 rf avd 15 f.

70 HD 1938 I 37 (omr 3—2; olycksfallsförsäkring) samt HD 1966 II 114 (olycksfallsförsäkring), där försäkringsgivaren mottagit sentida premier för andra försäkringar.

Stundom har också försäkringsombudets kunskaper och åtgärder tillmätts betydelse i föreliggande avseende.[71] I ett antal avgöranden från tiden före FAL företrädde HD konsekvent åsikten, att omständigheter som kommit till ombudets kännedom även borde anses vara kända av försäkringsgivaren oberoende av hur försäkringsansökan ifyllts, varför klausuler om upplysningsplikt eller om försäkringsstället inte skulle tillämpas, då ombudet ägde kunskap om de rätta förhållandena.[72] Likaså ansåg HD i ett fall från samma tid i strid med försäkringsvillkoren en muntlig skadeanmälan vara tillräcklig, då det lokala ombudet hade godtagit en sådan anmälan.[73]

Ett senare livförsäkringsfall kan måhända indikera en förändring av praxis rörande försäkringsgivarens bundenhet vid ombudets handlande: då ombudet, när ansökan ifylldes, kunde anses ha representerat försäkringstagaren och denna borde ha insett att försäkringsgivaren skulle grunda sitt beslut att bevilja försäkring på de i ansökan givna uppgifterna, skulle ersättning enligt villkoren inte utgå, när uppgift om viss sjukdom, som ombudet kände till, inte intagits i ansökan.[74] Vid bedömningen av frågan om försäkringsombuds rätt att bevilja anstånd med erläggande av premie har HovR med begagnande av en vidsträckt formulering uttalat, att ombudet inte kan med bindande verkan för försäkringsgivaren avvika från försäkringsavtalets allmänna försäkringsvillkor.[75]

---

[71] Se även de ovan i not 66 nämnda fallen HD 1933 II 336 och 11. 10. 1949/3687, där också ombudets kännedom om det inträffade ägarbytet åberopades som argument för avgörandena, samt det i not 67 nämnda fallet HD 1939 II 117.

[72] Se närmare HD 1921 d 364, 1931 II 499 och 28. 11. 1934/3342 (upplysningsplikt) samt HD 1929 II 291 (försäkringsstället).

[73] HD 1929 II 818.

[74] HD 1948 II 227.

[75] HD 1963 II 42 (HD meddelade inte fullföljdstillstånd; den i texten återgivna formuleringen återfinns också i ingressen till fallet i HD:s årsbok). — Det liknande målet HD 1931 II 382 fick samma utgång.

c. Försäkringsgivarens handlande i övrigt

HD har tillagt försäkringsgivarens handlande relevans även i andra avseenden än vid konstruktionen av konkludenta viljeförklaringar. I några fall har man nämligen ansett, att ett avtalsstridigt eller i övrigt klandervärt beteende på försäkringsgivarens sida borde leda till, att denne förlorar rätten att åberopa någon bestämd klausul i försäkringsvillkoren. Ett exempel på detta argumentationsmönster erbjuder fallet HD 1970 II 21: då försäkringsgivaren vid oenighet om ersättningen vägrat samtycka till ett krav på att skadans belopp skulle utredas av sakkunniga, som försäkringstagaren med stöd av försäkringsvillkoren framställt, ansågs försäkringsgivaren ha förverkat sin rätt enligt avtalet att välja, huruvida man skulle ersätta skadan i pengar eller låta uppföra en ny motsvarande byggnad.[76] Ibland anges uttryckligen att försäkringsgivarens handlingssätt utgjort en anledning till att försäkringstagaren å sin sida inte uppfyllt villkorens bestämmelser: då en försäkringsförening vid anmälan om skada hade meddelat, att föreningens verkställande direktör följande vecka skulle besöka orten, men denne inte verkställt en i stadgarna föreskriven inspektion, och försäkringstagaren därför haft giltig anledning att framställa sitt ersättningsanspråk senare än 14 dagar efter branden, vilken tid angavs i stadgarna, samt då han framställt anspråket inom skälig tid, utdömdes ersättning.[77] I det sistnämnda avgörandet, där FAL ännu inte skulle tillämpas, undvek HD återigen att göra gällande ett villkor, som hade stått i strid med de tvingande reglerna i FAL.

---

[76] Se även sjöförsäkringsfallet HD 1966 II 103, där försäkringsgivaren hade låtit reparera ett försäkrat fartyg undermåligt, vilket ledde till att det sjönk under en period, som inte täcktes av försäkringen. Ersättning utdömdes. Avgörandet motiverades närmast med tolkningsargument: den senare skadan betraktades inte som ett särskilt skadefall.

[77] HD 2. 3. 1936/626. — Se även minoriteten i HD 1919 d 127 (3—2) och 1935 II 17 (4—1) samt de lägre rätterna i HD 1975 II 16.

5. ÖPPEN KONTROLL AV FÖRSÄKRINGSVILLKOR UTAN STÖD I LAG

Det tidigare framkastade antagandet, att man knappast kan förvänta sig att påträffa någon öppen kontroll av försäkringsvillkor vid sidan av FAL, kan inte falsifieras på grundval av en genomgång av praxis i HD: efter att FAL trätt i kraft synes HD inte ha åsidosatt försäkringsvillkor utan att åberopa lagen eller något av de argument som presenterats ovan.[78] I ett antal mål, som avgjorts före år 1934, samt i några senare rättsfall, där FAL i enlighet med sina övergångsregler ännu inte skulle tillämpas, har HD däremot uppenbarligen funnit den dolda kontrollen vara otillräcklig som medel för att undvika ett otillfredsställande slutresultat och i stället på basen av en mer eller mindre öppen bedömning av avtalsbrottets väsentlighet, omständigheterna i fallet eller stundom t o m utan motivering underlåtit att tillämpa någon klausul i försäkringsvillkoren.

Flertalet av de fall som bör nämnas här har avgjorts i HD efter det de nordiska försäkringsavtalslagkommittéerna avgivit sina slutliga förslag. I HD:s årsböcker från tiden före år 1925 har nämligen påträffats blott två avgöranden, som kunde anföras som exempel på en mer öppen kontroll av försäkringsvillkor. I det ena fallet, HD 1920 d 247, uttalade RR, vars avgörande upprätthölls i HovR och HD, att det faktum, att försäkringstagaren inte före utgången av den dag som följde på en inträffad brand avgivit skriftlig anmälan om händelsen till försäkringsgivaren samt att denne inte erhållit meddelande om ett ägarbyte, inte var av sådant slag att försäkringen skulle bli ogiltig, varför ersättning — i strid med försäkringsvillkoren — utdömdes. Det må här noteras, att den av försäkringsgivaren åberopade klausulen om anmälan av försäkringsfallet var ett av de villkor som man sedermera strävade efter att eliminera genom tvingande regler i FAL.[79] I det andra fallet, HD 1921 d 364,

---

[78] Se dock minoriteten (*Lehtonens* och *Möllers* votum) i HD 1950 II 69.

[79] Ägarbytet hade inträffat långt tidigare än två veckor före försäkringsfallet, varför däremot FAL § 54.2 inte direkt kunnat åberopas, ifall

bortsåg domstolarna utan närmare motivering från en klausul, enligt vilken försäkringsgivaren inte var skyldig att förhandla om ersättandet av skadan med någon annan än försäkringstagaren och hans arvingar.

Från tiden efter år 1925 föreligger flera avgöranden, som bör nämnas här. Dessa avser med ett undantag [80] klausuler, som enligt FAL vore antingen ogiltiga eller åtminstone av diskutabel giltighet. Det ligger därför uppenbarligen nära till hands att anta, att lagförslaget (eller lagen) här i någon utsträckning påverkat avgörandena. Sålunda har HD utan närmare motivering underlåtit att tillämpa klausuler om ansvarsfrihet vid assuranssvek,[81] i strid med försäkringsvillkoren åberopat en proratarегel vid fareökning [82] samt åsidosatt en preskriptionsklausul, enligt vilken talan mot försäkringsgivaren skulle väckas inom trettio dagar efter att försäkringstagaren fått del av hans ersättningsbeslut.[83] En påverkan av culpabedömningen enligt reglerna om upplysningsplikt kan måhända spåras i fallet HD 1931 II 498, där RR, vars utslag till denna del upprätthölls i HovR och HD, ansåg, att utebliven upplysning om en mindre öppning i en vägg med beaktande av öppningens ringa storlek och art inte kunde anses utgöra något väsentligt brott mot försäkringsavtalet. Också i några andra fall uppställde HD ett väsent-

---

lagen varit gällande. Den försäkrade egendomen hade senare återköpts av den ursprungliga försäkringstagaren.

80 I HD 1937 II 435 åsidosattes utan motivering en klausul i en försäkringsförenings stadgar, enligt vilken ändring i ersättningsbeslut av föreningens direktion inte fick sökas.

81 Se HD 28. 7. 1937/1788, 25. 11. 1937/2785 samt — med oklar motivering — HD 22. 3. 1934/883. Se också HD 1934 II 185, där HD fann, att försäkringsgivaren inte kunde anses ha vilseletts på det sätt som i försäkringsvillkoren avsågs, då den förstörda egendomens värde i varje fall översteg försäkringssumman — avgörandet synes närmast vara baserat på tolkningsargument.

82 Se HD 27. 11. 1933/3032, 1935 II 29 och 1939 II 117.

83 HD 1933 II 395; försäkringsgivaren åberopade, att försäkringstagarens hustru erhållit meddelandet om avslag den 21 augusti och att försäkringstagarens konkursbo erhållit kännedom härom inom en månad härefter, medan stämningsansökan var uppgjord först den 27 oktober.

lighetskrav som förutsättning för att klausuler om ansvarsfrihet skulle kunna tillämpas. Detta argument utnyttjades bl a i ett som referat publicerat fall, där HD uttryckligen tog ställning till frågan om giltigheten av en dubbelförsäkringsklausul:

HD 1927 I 20. Försäkringstagaren, som underlåtit att till försäkringsgivaren lämna meddelande om en annan försäkring, som tecknats senare, hade visserligen inte förfarit i enlighet med den förstnämnda försäkringsgivarens stadgar, men då denna försummelse inte kunde påverka försäkringsförhållandet och försäkringsgivarens ansvar och då villkoret om dubbelförsäkring inte heller i övrigt kunde anses utgöra en så väsentlig del av försäkringsavtalet, att ett brott häremot borde utgöra ett laga skäl för upplösning av avtalet, utdömdes ersättning.[84]

Redan tidigare har framkommit, att HD stundom även fann anledning att — med stöd av väsentlighetskravet eller utan motivering — åsidosätta vissa speciella handlingsklausuler, vilkas giltighet i förhållande till FAL sedermera varit omdiskuterad.[85]

Slutligen kan här nämnas ett rättsfall, där HD gjorde ett något längre gående ställningstagande till försäkringshavarens förmån än lagkoncipisterna varit beredda att acceptera. I HD 1933 II 167 ansåg samtliga tre rättsinstanser, att den omständigheten, att försäkringsgivaren inte underrättats om ett ägarbyte, inte, med beaktande av den korta tid som förflutit mellan äganderättens övergång och branden, kunde leda till förlust av rätten till ersättning. Avståndet mellan de två nämnda tidpunkterna var här sexton dygn; FAL § 54.2 begränsar däremot avtalsfriheten blott beträffande de fjorton första dagarna efter äganderättens övergång.

---

[84] Argumenteringen återkommer nästan ordagrant i HovR:s dom i dubbelförsäkringsfallet HD 1936 II 44. Här hade HD emellertid ändrat ståndpunkt: ersättningstalan förkastades i denna instans. Se även de lägre instansernas motivering i rättsfallet HD 1936 II 493, ovan not 67.

[85] Se ovan § 10 not 167 (bokföringsvillkor) och vid not 162 (körkortsvillkor; *A(rvo) S(ipi)lä,* DL 1932 rf avd 16 ff, uppfattar fallet som ett (felaktigt) tolkningsavgörande). Se även § 10 not 166 (klausul om försäkringsstället).

6. SAMMANFATTNING

Det ovan presenterade materialet ger vid handen, att HD med utnyttjande av olika slags argument i flera fall undvikit att tillämpa klausuler i försäkringsvillkor. I vilken mån man härvid utövat en »äkta» dold kontroll av avtalsvillkoren kan inte bedömas på basen av det material som här stått till förfogande. Man kan emellertid i varje händelse konstatera, att HD i några fall, som justifierats med hjälp av principer rörande villkorens inkorporering i avtalet, med stöd av en fiktion angående ett konkludent godkännande av avtalsbrott eller med en hänvisning till försäkringsgivarens handlande i övrigt, kommit att åsidosätta klausuler, som i lagstiftningsarbetet redan befunnits vara så oskäliga, att de borde träffas av en tvingande lagregel.

Av det nyss sagda framgår, att den dolda kontroll som eventuellt förekommit framför allt härrör från tiden innan FAL trätt i kraft i full omfattning. Under denna tid förekom därtill en mer öppen kontroll av försäkringsvillkor, vilken också den i många avseenden följde samma riktlinjer som försäkringsavtalslagkommittéernas förslag och själva FAL. Domstolarna synes redan långt innan FAL blivit gällande ha tagit intryck av lagstiftningsarbetet på detta område.[86] Från tiden före år 1925 kan däremot påträffas blott några enstaka rättsfall, där HD skulle ha funnit anledning att bortse från någon klausul i försäkringsvillkoren.[87]

Någon fullständig genomslagskraft i rättspraxis erhöll de föreslagna eller antagna tvingande reglerna dock inte innan FAL trätt i kraft: det bereder ingen möda att peka på fall, där HD efter år 1925 tillämpat klausuler, som borde ha blivit åsidosatta, ifall de

---

[86] Så även *Cederberg*, NFT 1943. 377 ff, *samma*, SVLY VI. 103 ff.

[87] Härvid bör dock noteras, att de publicerade rättsfallen i försäkringsavtalstvister under hela 1920-talet genomgående var färre än under följande årtionde. Det är likväl inte omöjligt att ge exempel på rättsfall från tiden före år 1925, där HD godtagit en klausul, som FAL sedermera bannlyst: se HD 1920 ref 2 (villkor om anmälan av dubbelförsäkring).

nämnda reglerna varit gällande rätt.[88] — Som medel för styrningen av försäkringspraxis kan den av lagstiftningsarbetet påverkade domstolskontrollen antas ha varit av avsevärt mindre betydelse än de tvingande reglerna.[89] Det faktum, att HD åsidosatt någon klausul genom dold eller t o m öppen kontroll, avhöll inte försäkringsgivarna från att fortsättningsvis begagna klausulen och åberopa den inför rätta. Särskilt markant framgår detta av målen rörande dubbelförsäkring, där det som referat publicerade fallet HD 1927 I 20 inte förhindrade ett flertal liknande tvister under 1930-talet.[90]

---

[88] Se t ex HD 1931 II 305 och 1936 II 44 (villkor om anmälan av dubbelförsäkring), HD 1931 II 426 och 1933 II 72 (preskriptionsvillkor; talan skulle väckas inom 30 dagar efter att försäkringstagaren erhållit kännedom om försäkringsgivarens beslut) samt HD 1932 II 38 (villkor om ansvarsfrihet vid fareökning).

[89] Jfr betr den begränsade preventiva betydelsen av domstolskontrollen av allmänna avtalsvillkor i västtysk rätt *Rehbinder* 26 ff.

[90] Se ovan denna paragraf noterna 67, 84 och 88 samt betr avtalspraxis § 9.3 A a.

§ 15. SAMMANFATTNING

1. INLEDNING

Den föreliggande avhandlingen avser att ge ett svar på två med varandra sammanhängande frågor:

(i) Vilka uttalade och faktiska *målsättningar* ligger bakom det huvudsakliga instrumentet för styrningen av försäkringspraxis på skadeförsäkringens område i vårt land, de tvingande reglerna i FAL?

(ii) Vilken *genomslagskraft* har lagen haft i praxis? Har den avsedda styrningen av försäkringspraxis åstadkommits? Vilken roll spelar FAL som repressiv skyddsmekanism?

I det följande ges en sammanfattande överblick över de resultat som uppnåtts i avhandlingen.

2. MÅLSÄTTNINGARNA

A. Skyddet av försäkringstagaren

Den *uttalade* huvudmålsättningen bakom flertalet av de tvingande reglerna var att skydda försäkringstagaren. Styrkeförhållandet mellan parterna i ett försäkringsavtal ansågs vara sådant, att avtalsfriheten, bl a med beaktande av försäkringsväsendets samhälleliga betydelse, i vissa fall borde inskränkas till förmån för den svagare parten i avtalsförhållandet. Urvalet av de problem, som föreslogs reglerade med tvingande lagstiftning, var härvid i många

fall betingat av iakttagelser rörande missförhållanden i tidigare försäkringsavtalspraxis.

Kommittéerna eftersträvade dock inte någon genomgripande styrning av avtalspraxis. Man ville nogsamt undvika, att de tvingande reglerna skulle verka som »en olidlig tvångströja för försäkringsväsendets alltjämt fortgående utveckling». Någon dirigering av branschpraxis som helhet sökte man inte åstadkomma: främst sade man sig vilja ge försäkringstagaren en rättslig ställning som motsvarade goda försäkringsgivares faktiska regleringspraxis. Det gällde blott »att bringa avtalets bestämmelser i överensstämmelse med gällande praxis». Kommittéerna betonade också försäkringspraxis' betydelse som bedömningskriterium vid tillämpningen av generalklausulen i § 34 samt vid avgränsningen av tillämpningsområdet för vissa av reglerna om biförpliktelser.

I den komparativa överblicken har antytts, att tvingande försäkringsrättslig skyddslagstiftning kan vara avsedd att tjäna även andra intressen än försäkringstagarens. Också de begränsningar i avtalsfriheten, som intogs i FAL, motiverades uttryckligen bl a med, att de skulle skydda försäkringsgivarna i gemen mot konkurrens från »dåliga» försäkringsgivares sida. Kommittéerna insåg skyddslagstiftningens positiva betydelse för försäkringsväsendet som helhet: om man lyckades förhindra missbruket av avtalsfriheten skulle allmänhetens förtroende för branschen öka och försäkringstanken erhålla större spridning.

Försäkringsgivarna dominerade såväl genom sin direkta representation som genom försäkringsorganisationernas ställning som remissorgan de nordiska kommittéernas arbete. Redan på denna grund är det skäl att anta, att man genom FAL faktiskt avsåg att skydda försäkringstagaren blott så långt detta var förenligt med försäkringsväsendets intressen. En analys av de tvingande reglerna i FAL förefaller också bekräfta denna hypotes. Genom lagen har man blott sökt förebygga oskäliga resultat i enskilda fall, medan man upprätthållit avtalsfriheten beträffande de delar av avtalet, som är centrala med hänsyn till försäkringsgivarnas politik i stort

och det ekonomiska utfallet av försäkringsverksamheten: ansvarsbestämningen och premiens storlek. De tvingande reglerna erbjuder därtill även i övrigt ett tämligen ofullständigt skydd samt ställer relativt — med dagens måttstock ofta t o m orimligt — höga krav på försäkringstagarens handlande. FAL:s betydelse som skyddsmekanism förminskas också av, att många centrala tolkningsfrågor lämnats obesvarade i lagen. Framför allt må här nämnas spörsmålet om förhållandet mellan de tvingande reglerna om biförpliktelser och avtalsfriheten rörande ansvarsbestämningen.

Det missbruk av avtalsfriheten som kommittéerna sade sig i såväl försäkringsgivarnas som försäkringstagarnas intresse vilja förhindra, synes faktiskt ha förekommit i samtida försäkringspraxis. Vare sig med hänsyn till avtalspraxis eller ens med beaktande av regleringspraxis kan FAL karakteriseras som någon rent ideologisk reform. Inte heller kan lagkoncipisterna beskyllas för att blott ha eftersträvat en kodifiering av de resultat som redan tidigare uppnåtts i rättspraxis.

B. Andra målsättningar

Som i § 6 visats, kan man sträva att nå ett flertal olika mål genom en styrning av försäkringsvillkor. Av dessa har huvudsakligen blott skyddet av försäkringstagaren åberopats som motivering för de begränsningar i avtalsfriheten som införts genom FAL. Kommittéerna har inte gett sig in på någon mer ingående diskussion rörande det eventuella behovet av tvingande lagstiftning på grundval av andra samhällspolitiska överväganden. Fragment av en sådan analys kan dock påträffas bakom de enstaka regler som motiverats med hänvisningar till skadepreventionen, omsättningens trygghet eller behovet att stärka realkrediten.

3. OM LAGENS VERKNINGAR

A. Tolkningen av lagen

Omfattningen av de ingrepp i avtalsfriheten som åstadkommits genom FAL har, som ovan nämnts, i flera avseenden lämnats öppen. Av viss betydelse med hänsyn till bedömningen av nutida avtalspraxis är bl a frågan om gränsdragningen mellan ansvarsbestämningen och reglerna om (riskanknutna) biförpliktelser. Detta problem har också ägnats en omfattande uppmärksamhet i den rättsvetenskapliga litteraturen: här har lösningarna varierat från förslag, som skulle innebära, att flertalet tvingande regler endast skyddade försäkringstagaren mot irrationellt handlande från försäkringsgivarens sida, till tolkningsrekommendationer, som skulle ge de tvingande reglerna ett styrande inflytande långt in på det område som traditionellt hänförts till ansvarsbestämningen. I HD:s praxis förekommer inga uttryckliga ställningstaganden till frågan och de rättsfall som måhända kan anses belysa den indirekt ger inte någon entydig bild av domstolens inställning. Nämnderna synes av naturliga skäl i regel acceptera de klausuler som är problematiska i förevarande avseende.

Även andra tolkningsproblem av betydelse med hänsyn till avtalsfrihetens omfattning har noterats i den föreliggande avhandlingen. Här kan särskilt nämnas frågan om förutsättningarna för en tillämpning av generalklausulen i FAL § 34. De begränsningar i regelns användning som kommittéerna ansåg vara önskvärda synes — med flera undantag i olika riktningar — accepteras också i doktrinen. HD-praxis — som förekommer ytterst sparsamt — ger en viss antydan om, att domstolen inte i full utsträckning ansett sig bunden av de inskränkningar som nämnts i motiven.

Uttrycket »skall anses vara förbjudet» i FAL § 3 har inte — med undantag för en artikel av *Hakulinen* — väckt något större intresse i den finska litteraturen. När HD i strid med klara uttalanden i förarbetena strävat att ge regressregeln i FAL § 25 tvingande karaktär, kan man måhända ha hämtat inspiration från FAL

§ 3; efter att domstolen numera på denna punkt ändrat linje synes slutorden i den sistnämnda paragrafen sakna betydelse som kompletterande instrument för styrningen av avtalspraxis. Någon sådan ställning avsåg man heller knappast att ge paragrafen, då man tillfogade det uttryck som här är aktuellt.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att lagstiftaren på många punkter låtit rättstillämpningen avgöra omfattningen av den styrning av avtalspraxis som man velat få till stånd genom FAL. Vid bedömningen av dessa frågor synes HD inte ha företrätt någon konsekvent allmän linje med hänsyn till förhållandet mellan avtalsfrihet och villkorsstyrning: domstolen kan knappast beskyllas vare sig för att i maximal utsträckning ha utnyttjat de styrmöjligheter lagen erbjuder eller för att genomgående ha strävat att välja den mest inskränkta tolkningslinjen. Nämnderna synes däremot i flera fall förespråka tolkningar som i högre grad begränsar vidden av ingreppen i avtalsfriheten, något som med beaktande av nämndernas organisation och uppgifter knappast ter sig överraskande.

B. Styrningen av försäkringsvillkor

Försäkringsvillkoren har förändrats i mer försäkringstagarvänlig riktning efter tillkomsten av FAL. En sådan utveckling kunde givetvis vara betingad av utomrättsliga faktorer såsom goodwillhänsyn m m; snabbheten och den närmare inriktningen hos denna process synes i varje händelse i avgörande mån ha påverkats av de tvingande reglerna. Flertalet av de i samtida praxis vanliga klausuler som lagstiftaren strävat att eliminera — klausuler som domstolarna tidigare med ringa framgång sökt motverka — förefaller att ha försvunnit mycket snabbt efter att den tvingande regleringen tillkommit. Lagen föranledde t ex Brandtarifföreningen att redan år 1934 utarbeta nya försäkringsvillkor, där man sökte beakta de stipulerade begränsningarna i avtalsfriheten.

I försäkringsavtalspraxis av i dag kan endast ett fåtal klart lagstridiga klausuler påträffas. I stort sett kan den styrning av

försäkringsvillkoren som lagstiftaren eftersträvat sägas vara förverkligad. Bilden av avtalspraxis är dock inte helt entydig i detta avseende: det föreligger ett flertal klausuler, vilkas giltighet i vissa situationer är oklar, främst i gränsområdet kring reglerna om riskanknutna biförpliktelser. Många av dessa klausuler är dock sådana, att en eventuell konflikt mellan lag och villkor aktualiseras blott i tämligen ovanliga tillämpningssituationer.

De nämnda klausulerna ger en antydan om, att lagens styreffekt minskar i fall, där den rättsliga bedömningen ter sig osäker. I denna riktning pekar också vissa iakttagelser angående den uppenbarligen svaga styrverkan hos generalklausulen i FAL § 34: det faktum, att en viss klausul i flera fall åsidosatts i rättspraxis med stöd av denna regel, har inte lett till att klausulen i fråga skulle ha eliminerats ens ur de centralt fastställda försäkringsvillkoren.

Några uppenbara skillnader mellan konsument- och rörelseförsäkringen med hänsyn till förekomsten av lagstridiga klausuler har inte kunnat fastställas. Inom kreatursförsäkringen förefaller man i något högre grad än normalt avvika från lagens tvingande regler.

C. FAL som repressiv skyddsmekanism

I HD:s praxis förekommer blott ett fåtal fall, där någon tvingande regel begagnats som motivering för ett åsidosättande av försäkringsvillkor. En förklaring härtill ligger i den preventiva styreffekt lagen haft såväl på villkorsplanet som antagligen också på regleringsplanet; denna förminskar givetvis behovet av ett repressivt skydd mot lagstridiga klausuler.

Man kan likväl inte utesluta, att den begränsade användningen av rättsskyddsmekanismen delvis är en följd av, att försäkringstagarna givit avkall på de rättigheter FAL strävat att garantera dem, t ex för att de inte varit medvetna om sin rätt, för att de helt enkelt velat undvika besvär eller för att de inte varit beredda att bära den risk som är förbunden med en process i fall, där rättsläget är osäkert. Den sistnämnda omständigheten kan exempelvis tänkas

utgöra en orsak till, att generalklausulen i FAL § 34 sällan åberopats inför rätta samt till att HD aldrig behövt ta ställning till frågan om tillämpningsområdet för de tvingande reglerna om riskanknutna biförpliktelser, trots att klausuler, som aktualiserar denna problematik, är allmänna.

Det förefaller antagligt, att förekomsten av eventuella rättsförluster av nyssnämnt slag korrelerar med försäkringstagarens utbildningsnivå, ekonomiska styrka och liknande faktorer. Påståendet, att rättsskyddsmaskineriet av denna anledning i högre grad skulle gagna de större försäkringstagarna, kan dock varken bekräftas eller vederläggas på basen av det material som begagnats i den föreliggande avhandlingen. Detsamma gäller det ibland framförda antagandet, att försäkringsgivarna, då de utövar kulans, skulle tendera att favorisera de starkare försäkringstagargrupperna.

APPENDIX

§ 16. AKTUELLT REFORMARBETE

1. INLEDNING

I Norden utförs i dag på två olika plan ett lagstiftningsarbete av betydelse med hänsyn till styrningen av försäkringsvillkor. Dels äger de allmänna konsumenträttsliga åtgärder som genomförts eller planerats ofta tillämpning även på försäkringsrättens område; dels har också den specifikt försäkringsavtalsrättsliga lagstiftningen underkastats revision. En närmare bedömning av de förstnämnda reformerna är knappast på sin plats i detta sammanhang. Ett korrekt perspektiv på det försäkringsrättsliga förnyelsearbetet förutsätter dock en kortfattad presentation av konsumentskyddslagstiftningens relevans för styrningen av försäkringsvillkor.

2. KONSUMENTSKYDDSLAGSTIFTNINGEN

A. Övervakning av allmänna avtalsvillkor

I *Danmark* trädde en lag om marknadsföring i kraft den 1 maj 1975.[1] Lagen uppställer ett generellt förbud mot »handlinger, som strider mod god markedsføringsskikk» vid privat och offentlig förvärvsverksamhet (§ 1). Denna generalklausul skall bl a möjliggöra en styrning av avtalsvillkor i avtal såväl med konsumenter som med andra avtalsparter.[2] Forbrugerombudsmanden övervakar

[1] Lov nr 297 af 14. 6. 1974.

[2] Se *Karnov 1974.* 3418 och *NOU 1976: 61.* 14.

lagens efterlevnad (§ 15); Sø- og Handelsretten i Köpenhamn kan för framtiden förbjuda bruket av avtalsvillkor som befinnes strida mot god sed vid marknadsföring (§ 14). Ett sådant förbud är straffsanktionerat (§ 19.1); därtill kan rätten också förordna om civilrättslig ogiltighet hos avtal, som ingås i strid med förbudet (§ 16.4).

I *Norge* har ett förslag till en motsvarande ordning nyligen framlagts.[3] Enligt förslaget borde 1972 års lag om kontroll med markedsføring kompletteras med regler angående kontroll av avtalsvillkor. Den centrala regeln i utkastet återfinns i § 10, som föreskriver, att »vilkår som nyttes eller tilsiktes nyttet i naeringsvirksomhet overfor forbruker kan forbys når de finnes urimelige overfor forbrukerne og det finnes at forbud tilsies av allmenne hensyn.» Även här skall Forbrukerombudsmannen fungera som övervakande myndighet (§ 15), medan förbuden i regel utfärdas av Markedsrådet (§ 14). Straff är den centrala sanktionen vid handlingar som strider mot utfärdade förbud; några direkta civilrättsliga verkningar skulle ett förbud däremot inte ha.[4] — Utvalget föreslår uttryckligen — i strid med direktiven — att den refererade kontrollordningen skulle omfatta även försäkringsavtal.[5]

Den motsvarande *svenska* lagen om förbud mot oskäliga avtalsvillkor (112/1971) omfattar inte verksamhet som står under tillsyn av försäkringsinspektionen (§ 2).

Vid beredningen av konsumentskyddslagstiftningen i *Finland* utgick man ursprungligen från, att regleringen av avtalsvillkor inte skulle gälla försäkringsrörelse.[6] I den regeringsproposition som för närvarande behandlas i riksdagen har undantaget bortlämnats: man har ansett, att övervakningen i detta skede bör omfatta »samt-

---

3 *NOU 1976: 61.*

4 *NOU 1976: 61.* 78.

5 *NOU 1976: 61.* 69 f, 84. Förslagets § 11 ger dock kungen kompetens att vid behov undanta speciella områden från övervakningen.

6 *Lagst avd 12/1974,* förslag till KonsumentskyddsL kap 3 § 5. Finska Försäkringsbolagens Centralförbund tillstyrkte denna lösning, se *Lainsäädäntöos 9/1975.* 94.

liga avtalsvillkor vid utbud och försäljning av konsumtionsvaror och konsumenttjänster». I den mån konsumentskyddet på olika områden utvecklas genom speciallagstiftning kan det dock senare bli aktuellt att begränsa reglernas tillämpningsområde.[7]

Övervakningen av avtalsvillkor regleras i kap 3 av den föreslagna KonsumentskyddsL. Kapitlet inleds med en generalklausul:

»Näringsidkare får ej vid marknadsföring av konsumtionsnyttigheter använda avtalsvillkor, som med beaktande av priset för konsumtionsnyttighet och av övriga på saken verkande omständigheter bör anses som oskäligt med hänsyn till konsumentskyddet.»

Konkretiseringen av den citerade generalklausulen skall främst utföras av marknadsdomstolen, som till en tredjedel skall bestå av representanter för de övervakade själva, utsedda av näringslivets intresseorganisationer.[8] Domstolen kan enligt förslaget utfärda förbud mot användningen av villkor som strider mot den angivna normen.[9] Förbudet skall i regel förstärkas med vite. Den allmänna övervakningen av bruket av avtalsvillkor ankommer på konsumentombudsmannen. Denne har befogenhet att anhängiggöra talan vid marknadsdomstolen; blott om han vägrar att bringa ett ärende av här aktuellt slag till domstolens prövning, är »registrerad förening som verkar för bevakande av löntagar- eller konsumentintressen» berättigad härtill.[10]

I förarbetena anges också en måttstock för bedömningen: *en* utgångspunkt står att finna i den dispositiva rätten. »Ett avtalsvillkor, som med avvikelse från en dispositiv rättsregel ensidigt gynnar säljaren på ett sätt, som rubbar den inbördes balansen

---

7 *Reg prop 8/1977.* 36.

8 Se det i propositionen ingående förslaget till L om marknadsdomstolen § 3.

9 Konsumentombudsmannen kan därtill utfärda temporärt förbud i vissa fall samt vidare förbjuda användningen av avtalsvillkor i ärende som inte är av avsevärd betydelse, varvid förbudet förfaller, ifall den träffade inom viss tid motsätter sig förbudet, se det i propositionen ingående förslaget till L om konsumentombudsmannen § 7.

10 Förslaget till L om marknadsdomstolen § 6.

mellan parterna, är oskäligt.»[11] Ifall denna värderingsnorm följs, kommer uppenbarligen de dispositiva reglerna bl a på försäkringsavtalsrättens område att öka i betydelse.

B. Civilrättsliga generalklausuler

Frågan om jämkning av oskäliga avtalsvillkor har också stått på det nordiska lagstiftningsprogrammet. I *Danmark* har man redan år 1975 i aftaleloven § 36 intagit en generell jämkningsregel avseende alla kontraktstyper, enligt vilken ett avtal helt eller delvis kan åsidosättas, »hvis det vil vaere urimeligt eller i strid med redelig handlemåde att gøre den gaeldende.» Samtidigt har de generalklausuler som ingår i olika kontraktsrättsliga lagar — bl a lov om forsikringsaftaler § 34 — upphävts.[12] I den nya generalklausulen strävade man att lindra förutsättningarna för jämkning.[13] Trots att den lagstiftningsåtgärd genom vilken klausulen infördes som helhet främst riktade sig mot skadlig ekonomisk verksamhet (ekonomisk kriminalitet), var ett av huvudsyftena med jämkningsregeln att förbättra konsumentskyddet.[14]

Också i *Sverige* har de speciella generalklausulerna upphävts och ersatts med en allmän jämkningsregel i avtalslagen § 36 (L 185—194/1976). I den svenska lagtexten betonas uttryckligen att man vid tillämpningen av paragrafen skall ta hänsyn till om den ena parten »i egenskap av konsument eller eljest intager en underlägsen ställning i avtalsförhållandet». Generalklausulen har givits en formulering, som överensstämmer med reformens syfte »att vidga domstolarnas frihet att åsidosätta och jämka villkor.»[15]

---

11 *Reg prop 8/1977.* 36. Så även *NOU 1976: 61.* 62.

12 Se Lov nr 250 af 12. 6. 1975.

13 *Foreløbig redegørelse* 24 samt *Jørgensen,* JFT 1977. 12 och *Lyngsø,* Juristen og Økonomen 1974. 501.

14 *Foreløbig redegørelse* 19 samt *Jørgensen,* Juristen og Økonomen 1974. 504 och *samma,* JFT 1977. 11 f.

15 *SOU 1974: 83.* 118.

Genom att tillåta också en typbedömning av villkoren har man strävat att åtminstone i någon mån ge stadgandet en styrande funktion.[16]

I *Norge* befinner sig beredningsarbetet på en ny allmän generalklausul först i sitt begynnelseskede.[17]

Inte heller i vårt land utesluter man möjligheten att komplettera AvtL med en allmän jämkningsregel.[18] En ny civilrättslig generalklausul har därtill redan upptagits i förslaget till KonsumentskyddsL. I regeringens proposition har regeln om jämkning av avtal rörande konsumtionsnyttighet erhållit följande lydelse (kap 4 § 1):

»Är pris, vilket grundar sig på avtal som avses i denna lag, oskäligt med hänsyn till konsumtionsnyttighetens kvalitet och den allmänna prisnivån, kan det jämkas. Är annat avtalsvillkor i sådant avtal oskäligt för konsumenten, kan det jämkas eller lämnas utan avseende.

Har i 1 mom avsett avtalsvillkor sådan betydelse för avtalsförhållandet, att det icke skäligen kan fordras att avtalet, sedan villkoret jämkats, förblir i kraft i övrigt oförändrat, kan avtalet även i annat hänseende jämkas om det icke helt skall förfalla.»

Den föreslagna generalklausulens formulering antyder en strävan att göra domstolarna mer villiga att jämka avtal på konsumentområdet än de hittills varit.[19] Någon uttrycklig hänvisning till en in casu-prövning förekommer inte, varför jämkningen åtminstone

---

16 *SOU 1974: 83.* 116 f.

17 *NOU 1976: 61.* 10.

18 *Lagst avd 12/1974.* 156, *Reg prop 8/1977.* 39. I sitt utlåtande angående förslaget till konsumentskyddslagstiftning betonar bl a Finska Försäkringsbolagens Centralförbund, att en eventuell jämkningsregel borde intas i AvtL och inte i KonsumentskyddsL, se *Lainsäädäntöos 9/1975.* 98. — I en lagmotion (n:o 150) i anledning av propositionen med förslag till konsumentskyddslagstiftning föreslår riksdagsmännen *Arto Lampinen, Irma Koski* och *Lauri Impiö* (samlingspartiet), att den allmänna jämkningsregeln skall intas i AvtL § 36.

19 Se även *Lagst avd 12/1974.* 155. Jfr *Reg prop 8/1977.* 39.

i någon utsträckning skall kunna ske även på basen av en mer typinriktad bedömning.[20] En utgångspunkt för jämkningen skall ofta stå att finna i de dispositiva reglerna samt i marknadsdomstolens och konsumentombudsmannens praxis vid övervakningen av avtalsvillkor.[21] — Generalklausulen skall givetvis äga tillämpning även på försäkringsavtal med konsumenter. Klausulen skall härvid kunna åberopas blott av konsumenten, medan försäkringsgivaren fortfarande vid behov kan söka stöd i FAL § 34, som inte skall undergå någon ändring.[22]

Alla de nya generalklausulerna syftar uttryckligen till att öka domstolarnas betydelse för konsumentskyddet. I detta skede är det omöjligt att uttala sig om, huruvida reglerna faktiskt kommer att öka domstolarnas benägenhet att jämka villkor; det är ju ett faktum, »att en generalklausul inte så mycket är vad lagstiftaren föreskriver som vad domstolarna och andra gör av den».[23]

C. Organisatoriska regler

I samband med den kommande konsumentskyddslagstiftningen avser man också att genom organisatoriska nydaningar stöda konsumenten vid eventuella tvister med näringsidkare. Kommun kan erhålla statsunderstöd för anordnande av konsumentrådgivning, där man bl a har att bistå konsumenten i enskilda konfliktsituationer genom att utreda saken och eftersträva förlikning samt hänvisa honom till behörigt rättsskyddsorgan;[24] konsumentombudsmannen kan bistå konsument vid skötseln av ett sådant ärende, »om det är av vikt med hänsyn till lagtillämpningen och konsumenternas allmänna intresse».[25] Därtill inrättas en konsumentklagonämnd, som

---

[20] Se även *Lagst avd 12/1974.* 182, *Reg prop 8/1977.* 40.

[21] *Lagst avd 12/1974.* 181, *Reg prop 8/1977.* 40. Så även *Foreløbig redegørelse* 27 och *SOU 1974: 83.* 106, 137 ff.

[22] *Lagst avd 12/1974.* 156, *Reg prop 8/1977.* 39.

[23] *Hellner,* TfR 1976. 167.

[24] Se det i propositionen till konsumentskyddslagstiftningen ingående förslaget till L om anordnandet av konsumentrådgivning i kommun § 2.1.

[25] Se det i propositionen ingående förslaget till L om konsumentombudsmannen § 2.2.

bl a skall »avgiva rekommendationer om hur de klagomål skall avgöras, vilka framställes av konsumenter i enskilda ärenden angående kvaliteten hos sådana i konsumentskyddslagen avsedda konsumtionsnyttigheter som de anskaffat eller angående näringsidkares prestation.»[26] Nämnden kommer uppenbarligen att ha kompetens att avge utlåtanden också på försäkringsrättens område.[27] — De förslag som refererats här innehåller i sig inte några nya begränsningar i avtalsfriheten. Åtgärderna kan emellertid antas ha indirekt betydelse för styrningen av avtalsvillkor — inklusive försäkringsvillkor — t ex genom att de stärker genomslagskraften hos annan tillämplig lagstiftning.

3. FÖRSÄKRINGSRÄTTSLIG LAGSTIFTNING

A. Inledning

I den rättsvetenskapliga litteraturen har man under senare tid i flera sammanhang betonat behovet av en reform av FAL.[28] Också i de politiska instanserna började man vid 1970-talets ingång uppmärksamma detta förnyelsebehov. Vid ett kontaktmannamöte mellan representanter för de nordiska justitieministerierna den 5 februari 1974 kunde man också från svensk sida meddela, att man fann tidpunkten vara lämplig för ett revisionsarbete, varvid företrädarna för de övriga nordiska länderna uttalade sitt intresse för ett nordiskt samarbete i frågan.[29] Sedermera har nationella kommittéer tillsatts i de olika länderna.

---

[26] Se det i propositionen ingående förslaget till L om konsumentklagonämnden § 1.2.

[27] I Sverige genomfördes en förbättring av rättsskyddsapparaten inom försäkringsrätten, då man år 1975 inrättade en avdelning för försäkringar vid Allmänna reklamationsnämnden, se *Tranell*, SvJT 1975. 19 f.

[28] Se särskilt artiklarna i festskriften Bör försäkringsavtalsrätten reformeras? Uppsatser utgivna med anledning av Allmänna Brands 125-årsjubileum 1968.

[29] Se *Muistio* 2, *Oppnevning* 1 och *Bemyndigande* 5.

B. Kommittéernas arbete

a. Sverige

I Sverige bemyndigade Kungl Maj:t den 5 april 1974 statsrådet *Lidbom* att tillkalla sakkunniga för översyn av försäkringsavtalslagen m m. Till ordförande för den sedermera utnämnda kommittén utsågs professor *Jan Hellner*. Försäkringsväsendet blev relativt svagt representerat, i det endast en av kommitténs övriga fem ledamöter företräder dess intressen.

Direktiven till kommittén anger flera omständigheter som kan anses motivera ett förnyelsearbete. Lagen borde bl a moderniseras med beaktande av försäkringsteknikens utveckling, tillkomsten av nya försäkringsgrenar, utvecklingen av kollektiv försäkring samt reformplanerna på skadeståndsrättens område.[30] Denna målsättning skall dock underordnas reformens huvudsyfte, att förbättra försäkringstagarens skydd mot oskäliga avtalsvillkor. Försäkringstagaren har som svagare, osakkunnig part små möjligheter att bedöma försäkringsvillkoren, som ensidigt fastställs av försäkringsgivaren, och också vid skaderegleringen befinner han sig i ett underläge. Trots att försäkringsgivarna i allmänhet förefaller tillämpa villkoren liberalt, borde man därför med hänsyn till försäkringstagarnas trygghet tillvarata dessas intressen med uttryckliga lagregler.[31] Ett reformarbete i denna riktning ansluter sig till det övriga lagstiftningsarbete som utförts på konsumentpolitikens område under de senaste åren; de sakkunniga borde därför också överväga, huruvida man i lagen kunde inta regler som enbart skulle gälla till förmån för konsumenter.[32]

I direktiven ges också exempel på frågor, som borde behandlas av de sakkunniga. Man uppmanar kommittén att överväga, i vilken mån reglerna om upplysningsplikt, fareökning och säkerhetsföre-

---

30 Se *Bemyndigande* 4 f, 8 f.

31 *Bemyndigande* 2.

32 Se *Bemyndigande* 2 ff, 8.

skrifter samt om påföljderna av underlåten premiebetalning borde ändras så, att reducering och bortfall av ersättning endast i mer begränsad omfattning skulle tillåtas som sanktion vid brott mot de förpliktelser som åligger försäkringstagaren enligt dessa regler. Reglerna om upplysningsplikt borde dessutom underkastas en bedömning från integritetsskyddssynpunkt. De sakkunniga borde också pröva, huruvida tvingande skyddsregler angående verkningarna av framkallande av försäkringsfallet vore påkallade.[33]

Man skisserar också upp några helt nya regleringsmöjligheter. Dels diskuterar man möjligheterna att i försäkringsrätten införa ett lagstadgat uppsägningsskydd av den typ som gäller exempelvis vid hyresavtal,[34] dels angriper man frågan, huruvida avtalsfriheten angående ansvarsbestämningen också i fortsättningen borde vara obeskuren. Härom anförs följande:

»Att införa tvingande regler rörande de risker som en försäkring skall täcka kan ibland tänkas vara en lämplig lösning. Sådana bestämmelser blir dock lätt föråldrade med försäkringsteknikens utveckling, och i varje fall är det svårt att undvika att de blir vidlyftiga. Ett alternativ som bör övervägas är därför att, efter mönster från flera andra europeiska länder, införa en skyldighet för försäkringsbolagen att i förväg låta tillsynsmyndigheten granska allmänna försäkringsvillkor för åtminstone vissa branscher. I samband härmed skulle kunna kontrolleras inte bara att försäkringsskyddet får skälig omfattning utan också att villkoren fyller rimliga krav på förståelighet och överskådlighet. I väsentliga delar har tillsynsmyndigheten redan nu möjlighet att ingripa mot försäkringsbolagen i fall som avses här. Det kan emellertid finnas skäl att vidga tillsynsmyndighetens möjligheter till ingripande.»[35]

Kommittén har enligt uppgift arbetat på ett förslag till KonsumentförsäkringsL, huvudsakligen bestående av tvingande regler till skydd för konsumenter på skade-, sjuk- och olycksfallsförsäkringsområdet. Därtill avser man att utvidga tillsynsmyndighetens styrbefogenheter genom ändringar i L om försäkringsrörelse.

---

[33] Se *Bemyndigande* 5 ff.

[34] *Bemyndigande* 7 f.

[35] *Bemyndigande* 8.

b. Norge

Det norska forsikringsavtalelovutvalget tillsattes genom en resolution den 25 oktober 1974.[36] Till ordförande för utvalget utsågs professor *Knud Selmer.* Även i detta organ erhöll försäkringsgivarna blott en representant bland de sex övriga ledamöterna.

De kortfattade direktiven till den norska kommittén påminner till sitt innehåll delvis starkt om motsvarande svenska direktiv. Reformarbetet motiveras med hänvisning till det allmänna moderniseringsbehovet samt de kommande förändringarna på skadeståndsrättens område. Framför allt betonas dock även här behovet att stärka skyddet av försäkringstagaren. Man påminner härvid uttryckligen »om det lovarbeid som ellers har vaert drevet de senere år med sikte på bedre forbrukervern.»

Några närmare exempel på regleringar som vore aktuella ges inte, med undantag för en hänvisning till en tidigare behandling av frågan om revision av forsikringsavtaleloven § 14. Man omnämner sålunda inte möjligheten att införa en skärpt myndighetstillsyn av försäkringsvillkor.

Enligt uppgift från den norska kommittén eftersträvar man inte så ingripande förändringar som den svenska kommittén. Någon särskild konsumentförsäkringslagstiftning blir sålunda här knappast aktuell.

c. Danmark

I Danmark utsågs forsikringsaftaleudvalget i mars 1975. I sjumannakommittén, som står under ordförandeskap av landsdommer *H Funch Jensen,* representeras försäkringsgivarna (Assurandør-Societetet) av en ledamot.

Enligt direktiven[37] skall kommittén generellt överväga behovet att modernisera lagen samt därtill beakta reformsträvandena inom skadeståndsrätten. Kommittén bör emellertid »saerlig overveje,

---

[36] Se närmare *Oppnevning.*

[37] Se *Kommissorium.*

om den gaeldende retlige regulering af forsikringsaftalen er tilfredsstillende ud fra hensynet til forsikringstagerne.» Mot denna bakgrund skall prövas, huruvida försäkringstagarens intressen i en viss omfattning borde tillvaratas genom tvingande regler. Kommittén skall undersöka, i vilken mån de gällande reglerna garanterar, att försäkringstagaren erhåller ersättning inom rimlig tid, samt värdera de gällande reglerna om biförpliktelser med hänsyn till försäkringstagarens ställning.

Det danska beredningsarbetet kommer uppenbarligen inte att avkasta något resultat inom kort; man inväntar här ett EG-direktiv, som kan förväntas bli givet inom en överskådlig framtid. De förslag som redan framlagts på EG-planet når knappast upp till den skyddsnivå man eftersträvat i Sverige och Norge; i många fall innebär de t o m ett steg bakåt i jämförelse med gällande nordisk rätt.[38]

d. Finland

I vårt land tillsattes en kommitté att utreda en reform av reglerna om försäkringsavtalsförhållanden först den 6 januari 1977.

Kommittén står under ordförandeskap av justitieråd *Henry Ådahl.* Försäkringsgivarna representeras av jur dr *Matti L Aho,* försäkringsavdelningen vid social- och hälsovårdsministeriet av avdelningschef *Altti Aurela* och regeringsrådet *Jorma Heikkilä* — vilka vardera tidigare varit verksamma i försäkringsgivares tjänst— löntagarorganisationerna av distriktsrepresentant *Elias Leinonen* och vicehäradshövding *Kirsti Palanko-Laaka,* industrin av vicehäradshövding *Hannu Santalahti* och justitieministeriet av lagstiftningsrådet *Leif Sevón.*

Kommittén skall i det första skedet av sitt arbete detaljerat utreda behovet att förnya FAL med särskilt beaktande av nya försäkringsformer, den utveckling som ägt rum på skadeståndsrättens

---

[38] Se utkastet från *Kommissionen for de Europaeiske Faellesskaber* samt *Draft Council Directive.*

område samt de allmänna strävandena att effektivera konsumentskyddet. Som exempel på aktuella omvärderingar med hänsyn till skyddet av försäkringstagaren nämner direktiven bl a behovet att begränsa användningen av inskränkande villkor samt att justera rättsverkningarna av dröjsmål med premiens erläggande. — Det första skedet av kommitténs arbete bör vara avslutat före den 30 september 1977. Härefter skall kommittén med ledning av särskilda av justitieministeriet givna direktiv utarbeta ett förslag till en partiell eller total reform av FAL.[39]

C. Sammanfattande bedömning

Den ovanstående översikten ger bl a vid handen, att den rättsenhet som råder på försäkringsrättens område i Norden knappast i fortsättningen kan bibehållas.[40] På ett allmänt plan synes dock reformarbetet i de olika länderna i stor utsträckning vara väglett av samma målsättningar. Vid sidan av det allmänna moderniseringsbehovet framhåller man i direktiven två omständigheter av betydelse för lagstiftningsarbetet:

(i) Trots försäkringens alltmer centrala betydelse för samhället betonar man mer eller mindre uteslutande behovet att skydda försäkringstagaren, medan övriga styrmålsättningar förbigås. Konsumentskyddet utgör nu likaväl som för femtio år sedan det centrala motivet för den styrning av försäkringsvillkor som planeras. Man strävar främst efter att höja den skyddsnivå som fastslagits i de gällande tvingande reglerna. Genom reformerna kan man i första hand söka möta de kritiker som framhållit, att de gällande reglerna ofta är mycket stränga mot försäkringstagarna och ställer alltför höga krav på dessas handlande. I belysning av de exempel som ges i direktiven synes man härvid fortfarande huvudsakligen inrikta sig på att skapa en casuell skyddsmekanism, vars huvuduppgift vore

---

39 Se *Muistio*.

40 Så även *Muistio* 2.

att förhindra uppkomsten av oskälighet i enskilda fall. I Sverige eftersträvar man dock uttryckligen en ökning av tillsynsmyndighetens befogenheter att utöva en mer generell styrning. Också hos oss är denna utväg veterligen föremål för övervägande; därtill föreligger ju hos oss och i Danmark och Norge förslag eller gällande regler, som ger konsumentombudsmannen rätt att utöva inflytande över försäkringsvillkorens utformning.

I de sistnämnda fallen kan en definitiv bedömning av lagstiftningen ske först med beaktande av den aktuella tillsynsmyndighetens praxis. Redan i detta skede är det dock värt att notera, att konsumentombudsmannens befogenheter uttryckligen är riktade blott mot användningen av oskäliga avtalsvillkor; i lagförslaget dominerar alltså den casuella skyddsprincipen, medan man inte angivit en påverkan av avtalsbalansen som mål för styrningen. Trots denna begränsning är det likväl tänkbart, att konsumentombudsmannen kan bedriva en i förhållande till försäkringsväsendets intressen mer självständig styrning än den tänkta speciella tillsynsmyndigheten, försäkringsavdelningen vid social- och hälsovårdsministeriet. Det må sålunda nämnas, att avdelningschefen för den sistnämnda myndigheten uttryckligen som huvudskäl för den aktuella lagstiftningsreformen framhållit behovet att förbättra *försäkringsväsendets* relationer till konsumenterna och samhället.[41] Det är därför knappast överraskande att man från försäkringsväsendets sida motsatt sig förslaget att ge konsumentombudsmannen befogenhet att övervaka försäkringsvillkor och i stället uttalat sig för en särreglering på detta område.[42]

(ii) Man framhåller allmänt, att utvecklingen på skadeståndsrättens område borde beaktas. Härvid tänker man närmast på den aktuella tendensen att stärka försäkringsrättens betydelse som ersättningssystem på skadeståndsrättens bekostnad. En strävan i denna riktning — som samtidigt även innebär att försäkringsväsendets ställning stärks — förutsätter främst åtgärder på skadestånds-

---

41 Se Vakuutussanomat 10/1976. 10 f.

42 Se ovan denna paragraf not 6 samt *Aho* i Vakuutussanomat 3/1977. 7.

rättens område.[43] På försäkringsrättens sida accentueras vid en utveckling åt detta håll kraven på skydd av försäkringstagaren; därtill kan reformer av regressreglerna bli aktuella.

---

[43] Se hos oss t ex *Reg prop 187/1973.* 8, enligt vilken det borde »tillses, att också revisionerna av skadeståndslagstiftningen medför ett ökat bruk av försäkring och därigenom stärker den skadelidandes ställning, samtidigt som de oskäliga ekonomiska olägenheterna för den i enlighet med skadeståndslagstiftningen skadeståndsskyldige minskas.» Se närmare betr SkadeståndsL:s förhållande till försäkringen *Hoppu,* LM 1975. 101 ff. Betr utvecklingen i Sverige se *Bengtsson,* Uppsala Universitet. — I åtminstone ett fall har man hos oss redan nått så långt, att skadeståndet uttryckligen gjorts subsidiärt i förhållande till försäkringen och de allmänna försäkringsvillkoren. I L om brand- och räddningsväsendet (559/1975) § 39 ges försäkringsvillkoren på detta sätt lagstiftarens godkännande:

»Har i samband med släckning av skogsbrand annan än statens eller kommuns egendom förorsakats skada, för vilken försäkring enligt allmänna försäkringsvillkor icke är möjlig, skall den kommun inom vars område skadan skett försätta den skadade egendomen i det skick vari den befann sig före skadan eller, om detta icke är möjligt, ersätta skadan...»

ÜBER DIE STEUERUNG DER VERSICHERUNGSBEDINGUNGEN

EINE RECHTSWISSENSCHAFTLICHE STUDIE ÜBER DIE VERTRAGSFREIHEIT BEI FREIWILLIGER SCHADENSVERSICHERUNG

Zusammenfassung

Übersetzt von *Anja Van Aerschot*

I. In diesem Jahrhundert hat sich die Gesetzgebung in die Richtung einer zunehmenden staatlichen Lenkung des Vertragsrechts sowohl in Finnland als auch in anderen Ländern entwickelt. Beschränkungen der Vertragsfreiheit haben zugenommen (§ 1.3). Innerhalb des Versicherungsrechts kann man eine ähnliche Entwicklung feststellen (§ 1.4). Auf dem Gebiet der freiwilligen Schadensversicherung wird die Vertragsfreiheit — die Inhaltsfreiheit — hauptsächlich von den zwingenden Vorschriften des in 1933 erlassenen Versicherungsvertragsgesetzes beschränkt.

In dieser Studie wird die durch das Versicherungsvertragsgesetz ausgeführte Steuerung der Versicherungsbedingungen auf dem Gebiet der freiwilligen Schadensversicherung — exclusive Transportversicherung — betrachtet. Diese Studie erstrebt weder eine rechtsdogmatische Erläuterung über die juridischen mit der Vertragsfreiheit und deren Beschränkungen im Versicherungsrecht verknüpften Probleme, noch Interpretationsempfehlungen für die Punkte zu geben, in denen die Rechtslage unklar erscheint. Das

Ziel der Studie (§ 2) ist, einige Umrisse eines Gesamtbildes der angenommenen und der tatsächlichen gesellschaftlichen Bedeutung des Versicherungsvertragsgesetzes anzugeben, um das Gesetz aus dieser Perspektive zu *verstehen*. Eine Antwort auf zwei mit einander verbundenen Fragen wird hier gesucht.:

(i) Welche ausdrückliche und welche tatsächliche *Zielsetzungen* gibt es hinter den zwingenden Vorschriften des Versicherungsvertragsgesetzes?

(ii) Welche *Wirkung* hat das Gesetz in der Praxis gehabt? Ist die beabsichtigte Steuerung der Versicherungspraxis zustande gekommen? Welche Rolle spielt das Versicherungsvertragsgesetz als repressiver Schutzmechanismus?

Weil das Versicherungsvertragsgesetz durch die gesetzgeberische Zusammenarbeit der nordischen Länder entstand, sind sowohl die Vorarbeiten zu den Gesetzen dieser Länder als auch deren rechtswissenschaftliche Literatur berücksichtigt worden. Dagegen umfasst diese Untersuchung nur die Tätigkeit des finnischen obersten Gerichtshofes, die Tätigkeit der finnischen freiwilligen Ausschüsse und die finnische Versicherungspraxis.

Als Hintergrund für das Thema wird in § 3 die tatsächliche Vertragsfreiheit bei freiwilliger Schadensversicherung betrachtet, wobei es u a konstatiert wird, dass die Versicherungsbedingungen in den meisten Versicherungszweigen heute zentral von den Branchenorganisationen der Versicherer festgesetzt werden. In § 4 werden die rechtsanwendenden Organe auf dem Gebiet der Versicherung untersucht: freiwillige Ausschüsse, entweder einseitig von den Versicherern oder in Zusammenarbeit zwischen Versicherern und Verbraucherorganen eingesetzt, Schiedsgerichte, allgemeine Gerichte und Zwangsvollstreckungsbehörden.

II. In § 5 wird eine komparative Übersicht über die Steuerung der Versicherungsbedingungen in der BRD, in der Schweiz und in den Vereinigten Staaten gegeben. Die in diesen Ländern angewandten Steuerungsmethoden sind in vier Gruppen zu untergliedern: (i) zwingende Vorschriften, (ii) gesetzliche Einheits-

policen, (iii) Versicherungsaufsicht und (iv) Eingriffe durch die Rechtssprechung. Auf Grund der so strukturierten komparativen Übersicht wird in § 6 eine Analyse von einigen potentiellen Zielsetzungen für eine Steuerung der Versicherungsbedingungen gemacht. Folgende Steuerungsziele sind hier behandelt worden:

(i) Mit Hinweis auf das Soliditätsprinzip kann der Gesetzgeber zuweilen die Versicherer unterstützen und sie durch Beschränkungen der Vertragsfreiheit verhindern, allzu versicherungsnehmerfreundliche Bedingungen aufzustellen.

(ii) Der eigentliche Schutz der Versicherungsnehmer kann auf verschiedenen Ebenen verwirklicht werden. Das Streben, für den Versicherungsnehmer unbillige Resultate in einzelnen Fällen zu verhindern (die im mindesten eingreifende Zielsetzung), scheint die versicherungsrechtlichen Regelungen in verschiedenen Ländern zu dominieren. Solch eine Zielsetzung stimmt meistens nicht nur mit den Interessen der Versicherungsnehmer, sondern auch mit denen der Versicherer überein. Eine hierauf basierende Gesetzgebung kann unangenehme, nicht vorauszusehende Eingriffe der Gerichte in einzelnen Fällen verhindern. Ausserdem ist zu erwarten, dass die Eliminierung auffallender Missverhältnisse dem »Versicherungsgedanken» grössere Verbreitung geben wird. Besonders, wenn die Gesetzgebung nur eine Kodifikation der Prinzipien enthält, die schon von den meisten Versicherern angewendet werden, ist das Interesse dieser Versicherer für solch eine Massnahme offenbar. Nicht einmal wenn die Steuerung eine Veränderung der Branchenpraxis als Ganzes hervorruft, kann sie aber normalerweise angesehen werden, im Widerspruch zu den Interessen der Versicherer zu stehen. Weil die Steuerung nicht die zentrale Policyfragen und das Niveau der Prämien umfasst, können die Versicherer die Veränderungen in dem Vertrag, die von den Steuerungsmassnahmen gefordert werden, im allgemeinen leicht kompensieren, z B durch Prämienzuschlag.

Eine ein wenig eingreifendere, auf den Schutz der Versicherungsnehmer bezogene Zielsetzung repräsentiert das Bestreben, die Versicherungsbedingungen an die Bedürfnisse der Versiche-

rungsnehmer anzupassen. Im Prinzip gehen schliesslich solche Steuerungsmassnahmen am weitesten, mit denen man die Vertragsbalance, das Abwägen der Leistung und der Gegenleistung im Versicherungsvertrag, zu beeinflussen bestrebt.

(iii) Der Gesetzgeber kann versuchen, durch die Steuerung der Versicherungsbedingungen das Verhältnis zwischen den verschiedenen Versicherungsnehmergruppen zu beeinflussen. Auf der einen Seite kann man versuchen, verschiedene Versicherungsnehmergruppen gegen diskriminierende Behandlung zu schützen, auf der anderen kann man versuchen, die Verteilung der Kosten verschiedener Versicherungsformen auf eine gewünschte Weise zu beeinflussen.

(iv) Die Versicherungsbedingungen bilden an sich ein Instrument der Steuerung des Benehmens der Versicherungsnehmer. Durch gesellschaftliche, auf den Inhalt der Bedingungen gerichtete Steuerungsmassnahmen kann man bestreben, die Schadenfrequenz in der Gesellschaft oder die Einrichtung des Erwerbslebens, der Kreditgebung und des Konsums zu beeinflussen.

(v) Zuweilen kann es aktuell werden, auch in anderen Hinsichten eine Koordinierung der Versicherungsbedingungen mit dem Rechtssystem zu erstreben.

III. Die Gründe für die zwingenden Vorschriften in dem Versicherungsvertragsgesetz werden in §§ 8—9 betrachtet. Es wird festgestellt, dass die ausdrückliche Hauptzielsetzung für die meisten dieser Vorschriften war, den Versicherungsnehmer zu schützen. Die Vertragsfreiheit sollte, u a mit Berücksichtigung der gesellschaftlichen Bedeutung des Versicherungswesens, in bestimmten Fällen zum Vorteil der in dem Vertragsverhältnis schwächeren Partei, des Versicherungsnehmers, eingeschränkt werden. Die festgestellten Missverhältnisse früherer Versicherungsverträge scheinen in vielen Fällen die Wahl der Probleme, für deren Regelung man zwingende Gesetzgebung für notwendig gehalten hat, bedingt zu haben.

Die Kommissionen, die die Versicherungsvertragsgesetze der nordischen Länder vorbereiteten, erstrebten jedoch keine durchgreifende Steuerung der Vertragspraxis. Man wollte sorgfältig vermeiden, zwingende Vorschriften wie eine »unerträgliche Zwangsjacke für die immer weitergehende Entwicklung des Versicherungswesens» zu geben. Man versuchte nicht, eine Lenkung der Branchenpraxis als Ganzes zustandezubringen: vor allem wollte man, wie man sagte, dem Versicherungsnehmer eine rechtliche Stellung geben, die der tatsächlichen Praxis der guten Versicherer bei der Schadenregulierung entsprechen würde. Es galt nur, »die Bestimmungen des Vertrags in Übereinstimmung mit der geltenden Praxis zu bringen».

Wie oben erwähnt, kann eine zwingende Schutzgesetzgebung auf dem in Frage stehenden Niveau auch bezwecken, anderen Interessen als denen der Versicherungsnehmer zu dienen. Auch die Beschränkungen der Vertragsfreiheit, die in das Versicherungsvertragsgesetz aufgenommen wurden, wurden ausdrücklich damit motiviert, dass sie die Versicherer im allgemeinen gegen Konkurrenz von der Seite der »schlechten» Versicherer schützen würden. Die Kommissionen fassten die positive Bedeutung der Schutzgesetzgebung für das Versicherungswesen im Ganzen wie folgt auf: wenn man den Missbrauch der Vertragsfreiheit verhindern könnte, würde das Vertrauen der Leute auf die Branche zunehmen und der Versicherungsgedanke grössere Verbreitung finden.

Die Versicherer dominierten sowohl durch ihre direkte Repräsentation als auch durch ihre Stellung als Organe, die über die Diskussionsfassung der Gesetzentwürfe Stellung nehmen sollten, die Arbeit der nordischen Kommissionen. Schon aus diesem Grund kann man annehmen, dass durch das Versicherungsvertragsgesetz faktisch erstrebt wurde, die Versicherungsnehmer nur so weit zu schützen als es mit den Interessen des Versicherungswesens zusammentraf. Eine Analyse der zwingenden Vorschriften des Versicherungsvertragsgesetzes scheint diese Hypothese auch zu bestätigen. Durch das Gesetz hat man nur erstrebt, unbillige Resultate in einzelnen Fällen zu verhüten, während man den Haf-

tungsumfang und die Höhe der Prämie betreffend die Vertragsfreiheit aufrechterhalten hat, die, sowohl bei Berücksichtigung der Politik der Versicherer im grossen und ganzen, als auch bei der Beachtung des ökonomischen Ergebnisses der Versicherungstätigkeit, von einer zentralen Bedeutung sind. Die zwingenden Vorschriften bieten dazu auch im übrigen einen ziemlich unvollständigen Schutz an und stellen relativ hohe Ansprüche an die Handlungsweise des Versicherungsnehmers.

Der Missbrauch der Vertragsfreiheit, die nach den Kommissionen verhindert werden sollte, scheint faktisch in der zeitgenössischen Versicherungspraxis vorgekommen zu sein. Das Versicherungsvertragsgesetz kann darum als keine reine Scheinreform charakterisiert werden, ob mit Berücksichtigung der Vertragspraxis oder der Regulierungspraxis. Man kann auch nicht die Entwerfer des Gesetzes beschuldigen, nur eine Kodifizierung der früher in der Rechtspraxis erworbenen Resultate bezweckt zu haben.

Die Kommissionen haben sich nicht in eine eingehendere Diskussion über den Bedarf von zwingender Gesetzgebung auf Grund anderer Erwägungen begeben, sondern nur den Schutz der Versicherungsnehmer berücksichtigt. Einem Fragment solch einer Analyse kann man jedoch in den einzelnen Regeln begegnen, die mit Hinweis auf Schadenverhütung, Sicherheit des Umsatzes oder Bedarf, den Realkredit zu verstärken, begründet worden sind.

IV. Die Grenzen der Vertragsfreiheit sind in dem Versicherungsvertragsgesetz nicht eindeutig festgelegt. Der Rahmen der Bewegungsfreiheit der Versicherer auf der Ebene der Bedingungen beruht in vielen Hinsichten darauf, wie man das Gesetz und seine einzelnen Paragraphen interpretiert. In Hinblick auf die vorkommende Vertragspraxis ist hier ein Problem besonders bedeutungsvoll: wie umfassend ist der Geltungsbereich der zwingenden Vorschriften der Obliegenheiten und was für ein Verhältnis gibt es zwischen diesen Vorschriften und den Risikobeschränkungen? Diese Problematik wird näher in § 10 betrachtet.

Sie wird kurz in verschiedenen Zusammenhängen in den Vorarbeiten zu dem Gesetz berührt. Aus den gegebenen Aussprüchen geht es hervor, dass die Kommissionen nicht der Meinung waren, dass die vorgeschlagenen zwingenden Regeln für alle denkbaren Tätigkeitsklauseln angewendet werden sollten. Bei der Entscheidung, für welche Klauseln die zwingende Regelung angewendet werden sollte, sollte man in der Hauptsache nicht an die Formulierung des Vertrags gebunden sein. Die Abgrenzung sollte man statt dessen mit Rücksicht auf jeweilige Umstände, die »Natur der Sache» und die guten Sitten innerhalb des Versicherungswesens durchführen. Das letztgenannte Kriterium drückt wieder das Streben der Kommissionen aus, zuerst Massnahmen gegen die Versicherer zu ergreifen, deren Praxis von den allgemeinen Standards innerhalb der Branche abweicht.

Die in der Literatur der nordischen Länder angeführten Gesichtspunkte können auf eine von zwei Extremen begränzte Skala gestellt werden: auf der einen Seite *Grundt,* der zunächst die Interessen der Versicherer betont und daher alle Risikobeschränkungen anerkennen will, wenn sie nur klar formuliert und sachlich begründet sind, und auf der anderen Seite *Schmidt,* der am klarsten für die Versicherungsnehmer spricht und eine Anwendung der zwingenden Vorschriften auf alle »verdeckte Tätigkeitsklauseln» verteidigt.

Eine Konfrontation der Vertragspraxis mit der rechtswissenschaftlichen Literatur zeigt, dass eine grosse Anzahl Klauseln in dem problematischen Grenzgebiet vorkommt, deren Vereinbarkeit mit den zwingenden Regeln in dem Versicherungsvertragsgesetz unsicher ist. Trotzdem hat der oberste Gerichtshof von Finnland niemals zu der vorliegenden Problematik Stellung zu nehmen brauchen. Die freiwilligen Ausschüsse der Versicherer scheinen aus natürlichen Gründen in ihrer Praxis geneigt zu sein, die problematischen Klauseln anzunehmen, ohne Berücksichtigung der zwingenden Vorschriften in dem Versicherungsvertragsgesetz.

V. In § 11 wird die Auswirkung der zwingenden Vorschriften näher untersucht. Es wird festgestellt, dass in den von den Branchenorganisationen der Versicherer festgestellten Versicherungsbedingungen kaum eine einzige Klausel vorkommt, von der man sicher sagen könnte, dass sie unvereinbar mit einer zwingenden Vorschrift wäre. In gewissen einzelnen Versicherungsbedingungen — besonders in der Tierversicherung — kann man einige Klauseln finden, deren Gesetzwidrigkeit ziemlich klar erscheint. Sowohl in zentral festgestellten als auch in einzelnen Bedingungen kommen dagegen mehrere Klauseln vor, deren Gesetzmässigkeit als unsicher ermessen worden ist, besonders in den Grenzgebieten um die zwingenden Vorschriften der Obliegenheiten.

Viele der Klauseln, die man durch das Versicherungsvertragsgesetz bekämpfen wollte, wurden offensichtlich allgemein bei der Entstehung des Gesetzes von den Versicherern angewendet. Weil diese Klauseln, wie oben erwähnt, in grossem Umfang aus der heutigen Praxis verschwunden sind, kann man sagen, dass die von den Kommissionen erstrebte Steuerung der Vertragspraxis den gewünschten Effekt gehabt hat. Es ist auch bemerkenswert, dass dieser Effekt sehr schnell zustandegekommen ist; die allgemeinen Versicherungsbedingungen scheinen sich schon in dem Jahr, als das Gesetz in Kraft trat, auffällig geändert zu haben.

Weil man sich in der Vertragspraxis in hohem Masse auf die zwingende Gesetzgebung eingestellt hat, ist es auch natürlich, dass es nur wenige Fälle gibt, bei denen der oberste Gerichtshof oder ein Ausschuss Anlass gehabt hat, mit Hilfe einer zwingenden Regel eine Klausel zu beseitigen.

VI. In dem Versicherungsvertragsgesetz ist nicht vollkommen eindeutig angegeben worden, welche Paragraphen als zwingend zu betrachten sind. Der Paragraph 3 des Gesetzes schreibt vor, dass Abweichungen von den Regeln des Gesetzes in dem Versicherungsvertrag gemacht werden dürfen, wenn es nicht in einem Fall ausdrücklich verboten ist, oder »als verboten anzusehen ist».

Die Bedeutung des letztgenannten Ausdrucks wird in § 12 untersucht.

Ein Blick auf die Vorarbeiten zeigt, dass man mit dem Ausdruck zunächst beabsichtigte, bestimmte »natürliche» Beschränkungen der Vertragsfreiheit anzuführen, die sich bei Berücksichtigung dritter Personen ergeben oder auf dem öffentlich-rechtlichen Charakter bestimmter Bestimmungen beruhen. In der Rechtspraxis hat man sich auch nicht auf den Ausdruck »als verboten anzusehen» berufen, als Stütze für neue Einschränkungen der Vertragsfreiheit; vielleicht waren jedoch bestimmte, das Regressrecht des Versicherers betreffende Rechtsfälle der 40er Jahre, die in der neueren Praxis beseitigt worden sind, von der Formulierung des Paragraphs 3 des Versicherungsvertragsgesetzes beeinflusst. Als Instrument für die Steuerung der Versicherungsbedingungen sind die Schlussworte in dem genannten Paragraph im allgemeinen bedeutungslos.

VII. In § 34 des Versicherungsvertragsgesetzes ist eine Generalklausel enthalten, laut deren eine Versicherungsbedingung, die zu offensichtlichen Unbilligkeit führen wurde, nach den Umständen und guter Versicherungspraxis ermässigt oder ganz ausser Acht gelassen werden kann. Das Motiv und die Bedeutung dieser Generalklausel werden in § 13 behandelt.

Die Kommissionen erstrebten durch Aufnahme der Generalklausel in ihren Vorschlag zunächst, den Schutz der Versicherungsnehmer gegen »schlechte» Versicherer zu komplettieren und Unbilligkeiten in einzelnen atypischen Fällen zu eliminieren. Dagegen wollte man nicht die Generalklausel zur Steuerung der Branchenpraxis als Ganzes beitragen lassen. Die Vorschrift könnte daher auch als eine Etappe in dem Streben motiviert werden, illoyale Konkurrenz innerhalb des Versicherungswesens zu bekämpfen, und zu verhindern, dass die »abweichenden» Versicherer dem Versicherungswesen im grossen Ganzen einen schlechten Ruf in Augen der Allgemeinheit geben würde.

Bei der Interpretation der Generalklausel hat man in der rechtswissenschaftlichen Literatur im grossen und ganzen den in den Motiven angegebenen begrenzten Zielsetzungen gefolgt. In der finnischen Rechtspraxis kommen nur einige Fälle vor, in denen die Generalklausel angewendet worden ist oder man sich darauf wenigstens berufen hat. Die repressive Schutzfunktion des Paragraphes ist also minimal gewesen. Es ist auch zweifelhaft, ob die Generalklausel einen grösseren präventiven Einfluss auf die Versicherungspraxis gehabt hat: die Tatsache, dass sowohl der oberste Gerichtshof als auch der Schadensausschuss der Schadensversicherungsgesellschaften konsequent die Rechtswirkung bestimmter Klauseln beschränkt haben, laut denen die Versicherung das versicherte Eigentum nur dann umfasst, wenn es sich auf der in dem Versicherungsschein angegebenen Stelle befindet, hat zu keinen entsprechenden Veränderungen in den allgemeinen Versicherungsbedingungen der Versicherer geführt.

VIII. In § 14 wird schliesslich untersucht, in welchem Masse die Gerichte die Versicherungsbedingungen kontrollieren, ohne sich auf das Versicherungsvertragsgesetz zu berufen. Auf der einen Seite wird die eventuelle »verdeckte Kontrolle» behandelt, die mit Hilfe der Prinzipien betreffend Interpretation und Inkorporation allgemeiner Geschäftsbedingungen oder mit Hilfe anderer Argumente (force majeure, angenommene Anerkennung von bedingungswidriger Handlung) vielleicht stattfindet. Auf der anderen Seite wird untersucht, ob es eine offene Kontrolle der Versicherungsbedingungen, ohne dass man sich auf das Gesetz berufen hat, vorgekommen ist.

Aus dem aufgeführten Material geht hervor, dass der oberste Gerichtshof, mit Hilfe verschiedener Argumente, es in vielen Fällen unterlassen hat, die in den allgemeinen Versicherungsbedingungen enthaltenen Klauseln anzuwenden. In welchem Masse man hier seine Entscheidung de facto auf eine Ermessung der Billigkeit des Vertragsinhalts basiert hat — eine verdeckte Kontrolle ausgeübt hat — kann man nicht auf der Basis des hier

zur Verfügung stehenden Materials beurteilen. Man kan jedoch jedenfalls konstatieren, dass der Gerichtshof in einigen alten Urteilen, die mit Hinweis auf verschiedene Argumente justifiert wurden, Klauseln beseitigt hat, die man schon in der zeitgenössischen Gesetzgebungsarbeit für verwerflich gehält hatte.

Eine verdeckte Kontrolle der Versicherungsbedingungen ist eventuell vorgekommen bevor das Versicherungsvertragsgesetz vollkommen in Kraft trat. In dieser Zeit kam auch eine offenere Kontrolle der Versicherungsbedingungen vor, die sich auch in vielen Hinsichten nach denselben Linien richtete, wie der Vorschlag der Kommissionen für ein Versicherungsvertragsgesetz und wie das Versicherungsvertragsgesetz selbst. Die Gerichte scheinen schon längst, bevor das Versicherungsvertragsgesetz gültig wurde, Anregungen von der Gesetzgebungsarbeit auf diesem Gebiet empfangen zu haben. Vor dem Jahr 1925, als die Kommissionen ihre endgültige Vorschläge abgaben, kann man dagegen nur einigen einzelnen Rechtsfällen begegnen, in denen der oberste Gerichtshof Anlass gefunden hätte, eine Klausel in den Versicherungsbedingungen ausser Acht zu lassen.

IX. Im Appendix (§ 16) wird die heutige Gesetzgebungsarbeit in den nordischen Ländern, die für die Steuerung der Versicherungsbedingungen bedeutungsvoll ist, kurz besprochen. Einerseits werden die allgemeinen Verbraucherschutzmassnahmen auch auf dem Gebiet des Versicherungsrechts angewendet. Andererseits geht in allen nordischen Ländern die Kommissionsarbeit weiter, die Versicherungsvertragsgesetze zu überprüfen. Schon jetzt zeichnet es sich ab, dass man die Einheit des nordischen Rechts auf diesem Gebiet in Zukunft nicht aufrechterhalten könnte.

SAKREGISTER

absolut tvingande 115, 123, 125, 200
affärsplan 134 ff, 141
agreed documents 51, 77, 265, 373
alkoholvillkor 169, 266 ff, 276 ff, 283, 286 f, 291, 353, 358, 362
allt eller intet-princip 115, 119
anmälan till tredje man, villkor om 273, 283 f, 297
anslutningsavtal 373, 376
arbetarskydd 169
assuranssvek 208, 223, 224, 301 f, 314 ff, 403

behandling av försäkringsobjektet, villkor om 264 ff
besittningen av försäkringsobjektet, villkor om 257 f
bevisbördan 289, 308, 346
bokföringsvillkor 252, 281, 392, 404
bonus pater familias 345
brandstod 29
bristfälligt underhåll av försäkringsobjektet, villkor om 259 f
brottsvillkor 270 f

Centralhandelskammaren i Finland 95

dispaschör 52, 351 f

EG 108 f, 427
eldfarlig verksamhet, villkor om 255
explosiva ämnen, villkor om 232, 255, 284 f

faktisk avtalsfrihet 5, 18, 62 ff
Finska Försäkringsbolagens Centralförbund 77, 80, 81, 94, 95, 102 f, 418, 421
fiskeriförsäkringsförening 31, 48
formen för klausul om fareökning 300 f
formen för säkerhetsföreskrifter 299 f
formfrihet 3, 6, 9, 13, 371
framkallande av försäkringsfallet, villkor om 178, 360 ff, 364, 366, 384
Frankrike 112 f, 373 f
frihet att ingå avtal eller låta bli 6, 7 f, 9, 12
frihet att välja avtalspart 6, 12, 34
följdskador, villkor om 303 f
förenhetligande av försäkringsvillkor 131, 135 f, 140, 142, 146, 156, 157 f
förlängning av preskriptionstid 322 f, 324, 327
försäkringsagent 398, 399, 400
Försäkringsbranschens Konsumentdelegation 77
försäkringsobjektets användning, villkor om 256 f

försäkringsobjektets art och omfattning, villkor om 255, 284 f
försäkringsobjektets utrustning, villkor om 260 ff, 276
försäkringsstället 178, 233 ff, 239 f, 271, 272 f, 279 ff, 281 f, 287 f, 329 f, 333, 352, 355 f, 358, 359 f, 363 f, 365 f, 368, 404
förutsättningsläran 23, 347, 349
förvaringssätt, villkor om 271 f

gallervillkor 260 f
Gebot der Menschlichkeit 122, 128
Geschäftsplanmässige Erklärungen 136
goodwillhänsyn 311, 365, 367, 411
grunder för liv- och långtidsförsäkring 32 f, 50

handelsbruk 388

identifikation 205, 229, 230, 266 f, 268, 269, 270, 277, 282 f, 285, 291 f, 309, 394
indexvillkor 19, 25, 35, 140, 153, 171
individualisering av intresse 234 f, 240, 247 f, 262, 271
innehållsfrihet 5, 6, 9, 10 ff
interna granskningsnämnder 80
iskörning, villkor om 257
Island 55, 110

juridiska termer, tolkning av 148 f, 380 f
jurisdiktionsklausul 97

kassaskåpsvillkor 262 f, 271, 286
koncessionspolitik 71
konkurs, försäkringsgivares 322 f, 325 f
konkurs, försäkringstagares 210, 308
konsumentskydd 18 f, 20, 22 f, 26 f, 46 f, 51, 159, 417 ff
kontraheringsplikt 8, 9, 18, 30 f, 48, 111
krigsskada 34
kulans 165, 193, 221, 338, 366 f, 413
kulansrekommendation 89, 92, 288, 293, 357 f, 359 ff, 366, 374
kylvattenvillkor 265
kärnreaktion, villkor om 255, 304
könsdiskriminering 165
körkortsvillkor 169, 232, 236, 268 ff, 278 f, 291 f, 404

lagligt intresse 328
likvidation, försäkringsgivares 322, 326
låsvillkor 260, 262 ff, 265, 284, 285 f, 289 ff, 309

massavtal 63, 167, 376

nationalsocialism 20 f, 112, 133, 168
naturrättsfilosofi 14 f
Nederländerna 109
nyvärdesförsäkring 140, 306

objektiv tolkning 148, 149, 376 f, 378 f

panträttsinnehavare, skydd av 327
polisanmälan, villkor om 273 f, 297
politisk diskriminering 165
prevention 122, 128, 140, 168 f, 196, 409
prisreglering 14, 19, 25, 35, 219
prorogationsklausul 98

rasdiskriminering 35, 147, 153, 165, 219
regressrätt 171, 177, 178, 184, 197, 214, 314, 328 f, 329 ff, 333, 341, 430

relativt tvingande 115, 123, 125, 200
retentionsrättsinnehavare, skydd av 327
rörelses art, villkor om 255, 258 f, 309

sjukdomsvillkor 254
självmord 383
skälighetsprincipen 33, 35, 110, 139, 146
socialisering 27, 42, 47, 195
soliditetsprincipen 32 f, 110, 137 ff, 141 f, 146, 152, 155 f, 219
specialtariffering 65, 74
standardavtal (allmänt) 18, 24, 373 f, 375 ff, 387 ff
standardklausuler 129 f, 144
statusrelationer 14
Storbritannien 109

taxerad polis 122, 128, 215, 351 f
tillskottspremie, villkor om 298
tillsyn av försäkringsobjektet, villkor om 264 ff
total fareändring 233, 236, 237, 238 ff, 242
typbedömning av villkor 339 f, 344, 345, 355, 421 f
typfrihet 6, 10 ff
tävlingsvillkor 256 f

upplösningsfrihet 6, 8 f, 10
uppsägningsskydd 165, 217
uppsägningsvillkor 206, 299
uthyrningsvillkor 256 f, 257 f
utländsk försäkringsanstalt 32, 66, 97, 180
utrustningsvillkor 260 ff, 276

väsentligt avtalsbrott 276, 402 ff
veterinärvillkor 274 f

åskledare, villkor om 260 f

äganderättsövergång, villkor om 304 f, 362 f, 398 f, 402 f, 404

ömsesidig skadeförsäkringsförening 32, 59, 65, 67 f, 71 f, 76, 100
ömsesidigt försäkringsbolag 64, 65, 66, 72
Österrike 112, 133
överbelastning av försäkringsobjektet, villkor om 259 f, 285
överraskande och tyngande villkor 388 f, 390 f, 396 f

ISBN 951-640-064-7